NAZ. CENTR.
R. BIBLIOTECA VITT. EMAN. II
204
3 A
9
ROMA

L. COELII LACTANTII FIRMIANI.

Diuinarum Inſtitutionum. LIB. VII.
De ira Dei. LIB. I.
De Opificio Dei. LIB. I.
Epitome in libros ſuos, Liber acephalos.

Carmen de { Phœnice.
Reſurrectione dominica.
Paſſione Domini.

Omnia ex ſide & auctoritate librorum manuſcriptorum emendata.

LVGDVNI
Apud Thomam Soubron.
M. D. XCIIII

EX HIERONYMO DE VIRIS ILLVSTRIBVS.

Firmianus, qui & Lactantius, Arnobij diſcipulus, ſub Diocletiano principe accitus cum Flauio grammatico, cuius de medicinalibus verſu compoſiti extant libri, Nicomediæ Rhetoricam docuit: ac penuria diſcipulorum, ob Græcam videlicet ciuitatem, ad ſcribendum ſe contulit. Habemus enim Sympoſium quod adoleſcentibus ſcripſit Africæ, & ὁδοιπορικὸν de Africa vſque Nicomediam hexametris ſcriptum verſibus: & alium librum qui inſcribitur Grammaticus: & pulcherrimum de ira Dei: & Inſtitutionum diuinarum aduerſus gentes libros VII. *Epitomen eiuſdem in libro vno* ἀκέφαλον, *& ad Aſclepiadem libros* II. *De perſecutione librum vnum. Ad Probum epiſtolarum libros* IIII. *Ad Seuerum epiſtolarum libros* II. *Ad Demetrianum auditorem ſuum epiſtolarum libros* II *Ad eundem de opificio Dei, vel formatione hominis librum vnum. Hic in extrema ſenectute magiſter Criſpi Cæſaris filij Conſtantini in Gallia fuit: qui poſtea a patre interfectus eſt.*

204.3.A.9

L. COELII
LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM
institutionum aduerſus Gentes, de Falſa religione libri primi Præfatio ad Conſtantinum Imperatorem.

De veri cognitione, & religione. & ſapientia. CAP. I.

MAGNO, & excellenti, ingenio viri cùm ſe doctrinæ penitus dedidiſſent, quicquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus & publicis, & priuatis actionibus, ad inquirendæ veritatis ſtudium contulerunt: exiſtimantes multò eſſe præclarius, humanarum diuinarumq; rerum inueſtigare ac ſcire rationem, quàm in ſtruendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniã fragiles terrenæq; ſunt, & ad ſolius corporis pertinent cultũ, nemo melior, nemo iuſtior

eſſici poteſt. Erant illi quidem veritatis cognitione digniſſimi, quã ſcire tantopere cupiuerunt, atq; ita, vt eã rebus omnibus anteponerent, nam & abieciſſe quoſdam res familiareis ſuas, & renuntiaſſe omnibus voluptatibus conſtat: vt ſolam, nudamque virtutem, nudi, expeditique ſequerentur: tantum apud eos virtutis nomen, & auctoritas valuit, vt in ipſa ſummi boni pręmium eſſe iudicarent. Sed neque adepti ſunt id, quod volebant, & operam ſimul, atque induſtriam perdiderũt: quia veritas, id eſt, arcanum ſummi Dei, qui fecit omnia, ingenio, ac propriis nõ poteſt ſenſibus comprehendi, alioqui nihil inter Deum, hominémque diſtaret, ſi cõſilia & diſpoſitiones illius maieſtatis æternæ cogitatio aſſequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, vt homini per ſeipſum ratio diuina innoteſceret, non eſt paſſus hominẽ Deus lumen ſapientiæ requirentem, diutius oberrare, ac ſine vllo laboris effectu vagari per tenebras inextricabileis: aperuit oculos eius aliquãdo, & notionem veritatis munus ſuum fecit, vt & humanam ſapientiam nullam eſſe monſtraret, & erranti ac vago viam conſequendæ immortalitatis oſtenderet. Verùm quoniam pauci vtuntur hoc cæleſti beneficio, ac munere, quòd obuoluta in obſcuro veritas latet, eáque vel contemptui doctis

eſt,

eſt,quia idoneis aſſertionibus eget,vel odio indoctis,ob inſitam ſibi auſteritatem,quam natura hominum procliuis in vitia pati non poteſt (nam quia virtutibus amaritudo permiſta eſt, vitia verò voluptate condita ſunt : illa offenſi, hac deliniti feruntur in præceps, ac bonorum ſpecie falſi, mala pro bonis amplectuntur) ſuccurrendum eſſe his erroribus credidi:vt & docti ad veram ſapientiam dirigantur,& indocti ad veram religionem. Quæ profeſſio multo melior,vtilior,glorioſior putanda eſt quàm illa oratoria: in qua diu verſati, non ad virtutem, ſed planè ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multoque nunc rectius de præceptis cæleſtibus diſſeremus, quibus ad cultum veræ maieſtatis mentes hominum inſtituere poſſimus. Nec tam de rebus humanis bene meretur,qui ſcientiam bene dicendi affert,quàm qui piè atque innocenter docet viuere. Idcirco apud Græcos maiore in gloria philoſophi,quàm oratores fuerunt. Illi enim rectè viuẽdi doctores ſunt exiſtimati, quod eſt longe præſtabilius:quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene autem viuere, ad omnes. Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit,vt nunc maiori copia,& facultate dicẽdi cauſam veritatis peroremus. Quæ licet poſſit ſine eloquentia defendi,vt

eſt a multis ſæpe defenſa, tamen claritate, ac nitore ſermonis illuſtranda, & quodammodo differenda eſt, vt potentius in animo influat, & vi ſua inſtructa, & luce orationis ornata. De religione itaque nobis, rebusq; diuinis inſtituitur diſputatio. Nam ſi quidam maximi oratores profeſſionis ſuæ quaſi veterani, decurſis operibus actionum ſuarum, poſtremò ſe philoſophiæ tradiderunt: eamque ſibi requiem laborum iuſtiſſimam putauerunt, ſi animos ſuos in earum rerum, quæ inueniri non poterant, inquiſitione torquerent, vt non tam otium ſibi, quàm negotium quæſiſſe videantur, & quidem multò moleſtius, quàm in quo fuerant ante verſati: quanto iuſtius ego me ad illam piam, veram, diuinam ſapientiam, quaſi ad portum aliquem tutiſſimum, conferam: in qua omnia dictu prona ſunt, auditu ſuauia, facilia intellectu, honeſta ſuſceptu? Et, ſi quidam prudentes, & arbitri æquitatis, inſtitutiones ciuilis iuris compoſitas ediderunt, quibus ciuium diſſidentium lites contentioneſque ſopirent: quanto melius nos, & rectius diuinas inſtitutiones literis proſequemur, in quibus non de ſtillicidiis, aut aquis arcendis, aut de manu cōſerenda, ſed de ſpe, de vita, de ſalute, de immortalitate, de Deo loquemur, vt ſuperſtitiones mortiferas, erroreſque turpiſſimos ſopiamus?

mus? † Quod opus nunc nominis tui auſpicio inchoamus, Conſtantine Imperator Maxime. Qui primus Romanorum principum, repudiatis erroribus, maieſtatem Dei ſingularis ac veri, & cognouiſti & honoraſti. Nam cùm ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum Imperij culmen euexit, ſalutarem vniuerſis, & optabilem principatum præclaro initio auſpicatus es: cùm euerſam ſublatámque iuſtitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti, pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, virtutem, diuturnitatem: vt eadem iuſtitia, qua iuuenis exorſus es, gubernaculū Reipubli. etiam ſenex teneas: tuiſque liberis, vt ipſe à patre accepiſti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis (qui adhuc aduerſus iuſtos in alijs terrarum partibus ſæuiunt) quāto ſerius, tanto vehementius idem omnipotens mercedem ſceleris exoluet: quia vt eſt erga pios indulgentiſſimus pater, ſic aduerſus impios rectiſſimus iudex. Cuius religionem, cultumque diuininum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, niſi eum, per quem rebus humanis iuſtitia & ſapientia reſtituta eſt? † Omiſſis ergo huiuſce terrenæ philoſophiæ auctoribus, nihil certi afferentibus, aggrediamur viam rectā: quos equidem, ſi putarem

Quæ ab hac nota † ad hāc † non habentur in exemplari manuſcripto.

ſatis idoneos ad bene viuendum duces eſſe, & ipſe ſequerer:& alios,vt ſequerentur,hortarer. Sed cùm inter ſe magna concertatione diſſideant, ſecumque ipſi plerumque diſcordent, apparet eorum iter nequaquam eſſe directum: ſiquidem ſibi quique, vt eſt libitum,proprias vias impreſſerunt, confuſionemque magnam quærentibus veritatem reliquerunt. Nobis autem, qui ſacramentum veræ religionis accepimus,cùm ſit veritas reuelata diuinitus,conductorem ſapientiæ, ducemque veritatis Deum ſequamur, vniuerſos ſine vllo diſcrimine vel ſexus,vel ætatis ad cæleſte pabulum conuocamus. Nullus enim ſuauior animo cibus eſt quàm cognitio veritatis:cui aſſerendæ, atque illuſtrandæ ſeptèm volumina deſtinauimus, quamuis ea res infiniti pænè ſit operis,& immenſi:vt ſi quis hæc dilatare, atq; exequi pleniſſimè velit: tanta illi rerum copia exuberet,vt ne libri modum,nec finem reperiat oratio. Sed nos idcirco breuiter omnia colligemus:quòd ea,quæ allaturi ſumus,tam clara ſunt & lucida, vt magis mirum eſſe videatur,tam obſcuram hominibus videri veritatem , & ijs præcipuè, qui ſapientes vulgo putantur : vel quòd tantummodo inſtituendi nobis homines erunt, hoc eſt , ab errore , quo ſunt implicati, ad rectiorem viam reuocandi. Quod

ſi fu

ſi fuerimus (vt ſpero) aſſecuti, mittemus eos ad ipſum doctrinæ vberrimum, ac pleniſſimum fontem: cuius hauſtu, atque potu, conceptam viſceribus ſitim ſedẽt,ardoremq; reſtinguant. Eruntq; omnia facilia, prona, manifeſta: modò ne pigeat ad percipiendam ſapientiæ diſciplinam, legendi, vel audiendi patientiam commodare. Multi enim ſuperſtitionibus vanis pertinaciter inhærentes obdurant ſe contra manifeſtam veritatem, non tam de ſuis religionibus, quas prauè aſſerunt, benè meriti, quam de ſe malè: qui cùm habeant iter rectum, deuios ſequuntur anfractus: planum deſerunt, vt per præcipitium labantur: lucem relinquunt, vt in tenebris cæci ac debiles iaceant. His conſulẽdum eſt, ne contra ſe pugnent, velintq; ſe tandem ab inueteratis erroribus liberari, quod vtique facient, ſi quare ſint nati, aliquãdo peruiderint. Hæc enim prauitatis eſt cauſa, ignoratio ſui: quam ſi quis cognita veritate diſcuſſerit, ſciet quò referenda, & quemadmodum ſibi vita degenda ſit. Cuius ſcientiæ ſummam breuiter circumſcribo: vt neque religio vlla ſine ſapientia ſuſcipienda ſit, nec vlla ſine religione probanda ſapientia.

De prouidentia. CAP. III.

SVſcepto igitur illuſtrandæ veritatis officio, non putaui adeò neceſſarium ab

illa quæſtione principium ſumere, quæ videtur prima eſſe natura, ſit ne prouidentia, quæ rebus omnibus conſulat: an fortuitu vel facta ſint omnia, vel regantur. Cuius ſententiæ autor eſt Democritus, confirmator Epicurus. Sed & antea Protagoras, qui Deos in dubium vocauit: & poſtea Diagoras, qui excluſit: & alij nonnulli, qui non putauerunt Deos eſſe: quid aliud effecerunt, niſi vt nulla eſſe prouidentia putaretur? quos tamen & cæteri philoſophi, ac maximè Stoici accerrimè retuderunt, dicentes, nec fieri mundum ſine diuina ratione potuiſſe, nec conſtare, niſi ſumma ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamius Academicæ diſciplinæ defenſor eſſet, de prouidentia gubernatrice rerum & multa ſæpe diſſeruit, Stoicorũ argumenta confirmans, & noua ipſe afferẽs plurima. Quod fecit cùm in omnibus ſuæ philoſophiæ libris, tum maximè in iis, qui ſunt de natura deorum. Nec difficile ſanè fuit, paucorum hominum prauè ſentientium, redarguere mendacia teſtimonio populorum, atque gentium in hac vna re non diſſidentium. Nemo eſt enim tam rudis, tam feris moribus, quin oculos ſuos in cælum tollens, tametſi neſciat cuius Dei prouidentia regatur hoc omne, quod cernitur: aliquã tamen eſſe intelligat ex ipſa rerum magnitudine,

mo

motu, diſpoſitione, conſtantia, vtilitate, pulchritudine, temperatione: nec poſſe fieri, quin id quod mirabili ratione conſtat, conſilio maiori aliquo ſit inſtructum. Et nobis vtique facillimum eſt exequi hanc partem quamlibet copioſè. Sed quia multum inter philoſophos agitata res eſt, & prouidentiam tollentibus ſatis reſponſum videtur ab hominibus argutis, & eloquentibus, & de ſolertia diuinæ prouidentiæ per totum hoc opus, quod ſuſcepimus, ſparſim dicere neceſſe eſt: omittamus in præſenti hanc quæſtionem, quæ cum cæteris ſic cohæret, vt nihil à nobis diſſeri poſſe videatur, vt non ſimul de prouidentia diſſeratur.

De mundi rectione.

CAP. III.

SIt igitur noſtri operis exordium quæſtio illa conſequens, ac ſecunda: Vtrum poteſtate vnius Dei mundus regatur, an ne multorum. Nemo eſt quidem, qui ſapiat, rationemque ſecum putet, qui non vnum Deum eſſe intelligat, qui & condiderit omnia, & eadem, qua condidit, virtute moderetur. Quid enim multis opus eſt ad mundi regimen ſuſtinendum? niſi fortè arbitremur, ſi plures ſint, minus habere ſingulos neruorum, atque virium. Quod quidem faciunt ij, qui eſſe multos volunt: quia neceſſe eſt imbecillos eſſe: ſiqui

ſiquidem ſinguli ſine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum ſuſtinere non poſſent. Deus autem, qui eſt æterna mens, ex omni vtique parte perfectæ, conſummatæque virtutis eſt. Quod ſi verum eſt, vnus ſit neceſſe eſt. Poteſtas enim, vel virtus abſoluta retinet ſuam propriam firmitatem. Id autem ſolidum exiſtimandum eſt, cui nihil decedere: id perfectum, cui nihil poſſit accedere. Quis dubitet potentiſſimum eſſe Regem, qui totius orbis habeat imperium? neque immeritò: cùm illius ſint, quæ vbique ſunt, omnia: cùm ad eum ſolum omnes vndique copiæ cõgerantur. At ſi plures partiantur orbem: minus certè opum, minus virium ſinguli habebunt, cùm intra prçſcriptam portionem ſe quiſq; contineat. Eodem etiam modo dij, ſi plures ſint, minus valebunt, aliis tantùndem in ſe habentibus. Virtutis autem perfecta natura non poteſt eſſe niſi in eo, in quo totum eſt, non in eo, in quo pars exigua de toto eſt. Deus verò, ſi perfectus eſt, (nam perfectus eſt) vt eſſe debet, non poteſt eſſe niſi vnus, vt in eo ſint omnia. Deorum igitur virtutes, ac poteſtates infirmiores ſint neceſſe eſt, quia tantum ſingulis deerit, quantum in cæteris fuerit: ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quòd ſumma *illa* rerũ poteſtas, ac diuina vis ne ſemel quidem

diui

diuidi poteſt: Quicquid enim capit diuiſionem, & interitũ neceſſe eſt. Si autem interitus procul eſt à Deo, quia incorruptibilis eſt, & æternus: conſequens eſt, vt diuidi poteſtas diuina non poſſit. Deus ergo vnus eſt ſi nihil eſſe aliud poteſt, quod tantundem capiat poteſtatis, & ij tamẽ, qui multos eſſe arbitrantur, officia, inter ſe dicunt eſſe partitos: de quibus omnibus ſuo loco diſputabimus. Illud interim, quod ad præſentem locũ pertinet, teneo. Si partiti ſunt inter ſe officia, eôdem reuoluitur res, vt ex iis quilibet ſufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur iam non erit, qui ceſſantibus cæteris, non poteſt omnia gubernare. Ita fit, vt ad regendum mundum vnius perfecta virtute magis opus ſit, quàm imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non poſſe ab vno regi, fallitur. Nec enim quãta vis atque poteſtas ſit diuinæ maieſtatis, intelligit, ſi exiſtimat, ſingularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non poſſe, quem fecit. At ſi concipiat animo, quanta ſit diuini huius operis immenſitas, cùm antea nihil eſſet, tamen virtute, atque conſilio Dei ex nihilo eſſe conflatam: quod opus niſi ab vno inchoari, perficique non potuit: iã intelliget, multò facilius ab vno regi, quod eſt ab vno conſtitutum. Dicat

poterit ſumma ipſa conſtare poteſtas vno quoque nihil curante amplius, quàm quod ad eum propriè pertineat: ſicut ne res quidem militaris, niſi vnum habeat ducem, atque rectorem. Quòd ſi in vno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cunei, quot alæ: primùm nec inſtrui poterit acies, vno quoque periculum recuſante: nec regi facilè, aut temperari, quòd ſuis proprijs conſilijs vtantur omnes: quorum diuerſitates plus noceant, quàm proſint, ſic in hoc rerũ naturæ imperio, niſi vnus fuerit, ad quem totius ſummæ cura referatur, vniuerſa ſoluĕtur, & corruent. Dicere autem, multorum arbitrio regi mundum, tale eſt, quale ſi quis affirmet, in vno corpore multas eſſe menteis: quoniam multa, & varia ſunt miniſteria membrorum: vt ſingulos corporis ſenſus, ſingulæ mentes regere credantur: item multi affectus, quibus commoueri ſolemus, vel ad iram, vel ad cupiditatem, vel ad lætitiam vel ad metum vel ad miſerationem: vt in his omnibus totidem mentes putentur operari. Quòd ſi quis profecto dicat: ne ipſam quidem, quæ vna eſt, habere videatur. Quòd ſi in vno corpore tantarum rerum gubernationĕ mens humana poſſidet, & vniuerſis ſimul intĕta eſt: cur ali

regi, à pluribus poſſe? Quodquia intelligunt iſti aſſertores Deorum, ita eos præeſſe ſingulis rebus, ac partibus dicunt, vt tãtùm vnus ſit rector eximius. Iam ergo cæteri dij non erunt, ſed ſatellites, ac miniſtri, quod ille vnus maximus, & potens omnium his officijs præfecerit, vt ipſi eius imperio, ac nutibus ſeruiant. Si vniuerſi pares nõ ſunt: nõ igitur Dij omnes ſunt: Nec enim poteſt hoc idem eſſe, quod ſeruit, & quod dominatur. Nam ſi Deus nomẽ ſummæ poteſtatis, incorruptibilis eſſe debet, perfectus, impaſſibilis nulli rei ſubiectus. Ergo Dij nõ ſunt, quos parere vni maximo Deo neceſſitas cogit. Sed quia nõ fruſtrà falluntur ij, qui hoc ita putant: cauſſam huius erroris paulo poſt aperiemus. Nunc vnitatem diuinæ poteſtatis teſtimonijs comprobemus.

De vno vero Deo Prophetarum teſtimonia. CAP. IIII.

PRophetæ, qui fuerunt admodum multi, vnum Deum prædicant, vnum loquũtur: quippe qui vnius Dei ſpiritu pleni, quæ futura eſſent pari & cõſona voce prædixerunt. At enim veritatis expertes, non putant his eſſe credendum. Illas enim non diuinas, ſed humanas fuiſſe voces aiunt. Videlicet quia de vno Deo præconium faciunt, aut inſani, aut mendaces fuerunt.

Atqui

Atqui impleta eſſe in pleriſque quotidie illorum vaticinia videmus: & in vnam ſententiam congruens diuinatio, docet non fuiſſe furioſos. Quis enim mentis emotæ non modò futura præcinere, ſed etiam cohærentia loqui poſſit? Num ergo fallaces erant, qui talia loquebantur? quid ab his tam longè alienum, quàm ratio fallendi: cùm cæteros ab omni fraude cohiberent? Idcirco enim à Deo mittebantur, vt & præcones eſſent maieſtatis eius, & correctores prauitatis humanæ. Præterea voluntas fingendi, ac mentiendi eorum eſt, qui opes appetunt, qui lucra deſiderant: quæ res procul ab illis ſanctis viris abfuit. Ita enim delegato ſibi officio functi ſunt, vt derelictis omnibus ad tutelam vitæ neceſſarijs, non modò in futurum, ſed ne in diem quidem laborarent, contēti extemporali cibo, quem Deus ſubminiſtraſſet, & hi non modò quæſtum nullum habuerunt, ſed etiam cruciatus, atque mortem. Amara ſunt enim vitioſis, ac malè viuentibus præcepta iuſtitiæ. Itaque ij, quorum peccata & arguebātur & prohibebantur, excruciatos eos acerbiſſimè necauerūt. Ergo à quibus abfuit ſtudium lucri, abfuit etiam voluntas & cauſa fallendi. Quid, quòd aliqui eorum principes aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non poſſet

ſuſpicio cupiditatis, ac fraudis,& tamen præconium Dei ſingularis,eadem, qua cæteri,diuinatione fecerunt?

De teſtimoniis Poëtarum, & Philoſophorum. CAP. V.

SEd omittamus ſanè teſtimonia Prophetarũ, ne minus idonea probatio videatur eſſe ab his, quibus omnino non creditur.Veniamus ad auctores, & eos ipſos ad probationem veri teſtes citemus, quibus contra nos vti ſolent:poëtas dico, ac philoſophos: ex his vnum Deum probemus neceſſe eſt,non quòd illi habuerint cognitam veritatem, ſed quòd veritatis ipſius tanta vis eſt,vt nemo poſſit eſſe tam cæcus, qui non videat ingerentem ſe oculis diuinam claritatem.Poëtæ igitur,quamuis Deos carminibus ornauerint,& eorum res geſtas amplificauerint ſummis laudibus, ſæpiſſimè tamen confitentur, ſpiritu, vel mente vna contineri,regiq́;omnia.Orpheus,qui eſt vetuſtiſſimus poëtarum,& æqualis ipſorum deorum(ſi quidem traditur inter Argonautas cum Tyndaridis & Hercule nauigaſſe) Deum verum & magnum πρωτόγονον,id eſt, primogenitum appellat: quod ante ipſum nihil ſit genitum,ſed ab ipſo ſint cuncta generata: eundem etiam φάνητα id eſt, apparentem nominat:quòd, cùm adhuc nihil eſſet, primus ex infinito appa

apparuerit,& extiterit. Cuius originem,atque naturam, quia concipere animo non poterat,ex aëre immenſo natum eſſe dixit.

Πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.

Aliud enim quod diceret amplius non habebat. Hunc ait eſſe omnium deorum parentem, quorum cauſa cælum condiderit, liberiſque proſpexerit,vt haberent habitaculum,ſedemque communem: ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον. Natura igitur & ratione docente,intellexit eſſe præſtantiſſimam poteſtatem cæli,ac terræ cōditricem. Non poterat enim Iouem dicere eſſe principem rerum,qui erat Saturno genitus, neque Saturnum ipſum, qui cælo natus ferebatur: Cælum autem tanquam Deum primum conſtituere non audebat,quod elementum videbat eſſe mundi, quod ipſum eguerit autore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui aſſignat & tribuit principatum. Homerus nihil nobis dare potuit, quod pertineat ad veritatem: qui humana potius quàm diuina conſcripſit. Potuit Heſiodus,qui Deorum generationem vnius libri opere complexus eſt. Sed tamen nihil dedit, non à Deo conditore ſumens exordium,ſed à Chao,quod eſt rudis,inordinatæq; materię cōfuſa congeries:cùm explanare antè debuerit Chaos

ipſum vnde,quãdo,quomodo eſſe,aut conſtare cœpiſſet. Nimirũ ſicut ab aliquo artifice diſpoſita,ordinata, effecta ſunt omnia, ſic ipſam materiam factam eſſe ab aliquo neceſſe eſt. Quis igitur hanc,niſi Deus, fecerit,cuius poteſtati ſubiacẽt omnia? Sed refugit hoc ille,dum horret incognitã veritatem. Nõ enim Muſarũ inſtinctu,ſicut videri volebat, in Helicone carmen illud effudit, ſed meditatus venerat,ac paratus. Noſtrorum primus Maro non longe fuit à veritate: cuius de ſummo deo, quem ſpiritum,ac mentem nominauit,hæc verba ſunt:

Principio cælum, ac terras,campóſque liquenteis.
Lucentémque globũ lunæ,titaniáque aſtra,
Spiritus intus alit totámq; infuſa per artus
Mens agitat molẽ, & magno ſe corpore miſcet.

Ac nequis forte ignoret, quiſnam eſſet ille ſpiritus,qui tantum haberet poteſtatis, declarauit alio loco,dicens:

Deum namque ire per omneis
Terráſque,tractúſque maris,cælumq; profundum
Hinc pecudes,armenta, viros,genus omne ferarum.
Quemq; ſibi tenueis naſcentem arceſſere vitas.

Ouidius quoque in principio præclari ope

ri operis ſine vlla nominis diſſimulatione à Deo, quem fabricatorem mundi, quem rerum opificẽ vocat, mundum fatetur inſtructum. Quod ſi vel Orpheus, vel hi noſtri, quæ natura docente ſenſerunt, in perpetuum defendiſſent, eandem, quam nos ſequimur doctrinam comprehenſa veritate tenuiſſent. Sed hactenus de poetis, ad philoſophos veniamus, quorum grauior eſt auctoritas, certiusque iudicium: quia non rebus commentitijs, ſed inueſtigandæ veritati ſtuduiſſe creduntur. Thales Mileſius, qui vnus è ſeptem ſapientum numero fuit, quique primus omnium quæſiſſe de cauſis naturalibus traditur, aquã eſſe dixit, à qua nata ſunt omnia: Deum autem eſſe mẽtem qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiam omnium rerum poſuit in humore: principium, cauſamque naſcendi conſtituit in Deo. Pythagoras ita definiuit, quid eſſet Deus: animus qui per vniuerſas mundi parteis, omnemque naturam commeans atq; diffuſus, ex quo omnia, quæ naſcuntur, animalia vitam capiunt. Anaxagoras Deum eſſe dicit infinitam mentem, quæ per ſeipſam moueatur. Antiſthenes multos quidẽ eſſe populares Deos, vnum tamen naturalem, id eſt totius ſummæ artificẽ. Cleãthes & Anaximenes æthera dicũt eſſe ſummum Deum, cui opinioni poeta noſter aſſenſit:

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ deſcendit, & omneis
Magnus alit magno permiſtus corpore fœtus.

Chryſippus naturalem vim diuina ratione præditã interdũ diuinam neceſſitatẽ Deum nuncupat. Item Zenon naturalẽ diuinamque legem. Horum enim omnium ſententia, quamuis ſit incerta, eôdem tamen ſpectat, vt prouidentiam vnã eſſe cõſentiant, ſiue enim natura, ſiue æther, ſiue ratio, ſiue mẽs, ſiue fatalis neceſſitas, ſiue diuina lex, ſiue quid aliud dixeris: idẽ eſt, quod à nobis dicitur Deus: nec obſtat appellationum diuerſitas, cùm ipſa ſignificatione ad vnũ omnia reuoluantur. Ariſtoteles, quãuis ſecum ipſe diſſideat, ac repugnantia ſibi & dicat, & ſentiat, in ſummum tamen vnam mentem mundo præeſſe teſtatur. Plato, qui omnium ſapientiſſimus iudicatur, monarchiam planè, aperteq́ defendit. nec æthera, aut naturã, ſed, vt eſt, Deũ nominat: ab eo mũdum hunc perfectum, atq; mirabilem eſſe fabricatũ. Quem Cicero ſecutus atque imitatus in plurimis, Deum frequenter confitetur, ac ſupremum vocat in ijs libris, quos de Legibus ſcripſit: ab eoque regi mũdũ argumẽtatur, cùm diſputat de natura Deorũ,

hoc modo :Nihil eſt præſtantius Deo : ab eo igitur mundum regi neceſſe eſt : nulli igitur eſt naturæ obediens , aut ſubiectus Deus : omnem ergo regit ipſe naturam. Quid autem ſit Deus,in conſolatione definit. Nec verò Deus ipſe, qui intelligitur à nobis,alio modo intelligi poteſt, niſi mēs ſoluta quædam & libera , & ſegregata ab omni concretione mortali omnia ſentiens, & omnia mouens. Annæus quoque Seneca, qui ex Romanis vel acerrimus Stoicus fuit, quàm ſæpe ſummum Deum merita laude proſequitur:Nam cùm de immatura morte diſſereret:Non intelligis, inquit,auctoritatem, ac maieſtatem iudicis tui, rectoris orbis terrarum, cæliq; , & deorum omnium Dei : à quo iſta numina , quæ ſingula adoramus & colimus , ſuſpenſa ſunt ? Item in exhortationibus : Hic , cùm prima fundamenta molis pulcherrimæ iaceret , & hoc ordiretur, quo neque maius quicquam nouit natura , nec melius , vt omnia ſub ducibus ſuis irent , quamuis ipſe per totum ſe corpus intenderat , tamen miniſtros regni ſui Deos genuit. Et quàm multa alia de Deo noſtris ſimilia locutus eſt , quæ nunc differo, quòd aliis locis opportuniora ſunt. Nec ſatis eſt demonſtrare, ſummo ingenio viros attigiſſe veritatem ac propè tenuiſſe, niſi eos retrorſum fucata prauis opinioni-

bus conſuetudo rapuiſſet:qua & Deos eſſe alios opinabantur: & ea,quæ in vſum hominis Deus fecit, tanquam ſenſu prædita eſſent, pro Dijs habenda, & colenda credebant.

De teſtibus diuinis, & de Sibyllis & earum carminibus.

CAP. VI.

NVnc ad diuina teſtimonia tranſeamus. ſed prius vnum proferam, quod eſt ſimile diuino,& ob nimiã vetuſtatẽ,& quòd is, quem nominabo, ex hominibus inter Deos relatus eſt. Apud Ciceronem C.Cotta Pontifex diſputans contra Stoicos de religionibus, & de varietate opinionum, quæ ſolent eſſe de Diis, vt more Academicorum omnia faceret incerta, quinque fuiſſe Mercurios ait: & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuiſſe eum,à quo ſit Argus occiſus: ob eamque cauſam in Ægyptum profuiſſe,atque Ægyptiis leges, ac literas tradidiſſe. Hũc Ægyptij Theuth appellant, à quo apud eos primus anni ſui menſis,id eſt, September nomen accepit. Idem opidum condidit, quod etiam nunc Græcè vocabatur ἑρμόπολις: & Saitæ ſeruant,& colunt eum religiosè. Qui tametſi homo fuerit antiquiſſimus,tamẽ & inſtructiſſimus omni genere doctrinæ,adeo,vt ei

mul

multarum rerum, & artium ſcientia, Triſmegiſto cognomẽ imponerẽt. Hic ſcripſit libros,& quidem multos, ad cognitionem diuinarum rerum pertinenteis, in quibus maieſtatẽ ſummi,ac ſingularis Dei aſſerit: ijſdémque nominibus appellat quibus nos, Deum, & patrem. Ac ne quis nomen eius requirat, ἀνώνυμον, id eſt, ſine nomine eſſe dixit,eò quòd nominis proprietate non egeat,ob ipſam ſcilicet vnitatem. Ipſius hæc verba ſunt: ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται· ἔστι γὰρ ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non eſt, quia ſolus eſt: nec opus eſt proprio vocabulo, niſi cùm diſcrimen exigit multitudo,vt vnamquanque perſonam ſua nota,& appellatione deſignet. Deo autem,quia ſemper, vnus eſt, proprium nomen eſt Deus. Supereſt, de reſponſis, carminibusque ſacris teſtimonia, quæ ſunt multo certiora, proferre. Nam fortaſſe ij, contra quos agimus, nec poëtis putant eſſe credendum,tanquam vana fingentibus;nec philoſophis, quòd errare potuerunt, quia & hi homines fuerunt. M. Varrò, quo nemo vnquam doctior, ne apud Græcos quidem, nedum apud Latinos vixit, in libris rerum diuinarum,quos ad C. Cæſarẽ Pontificem maximum ſcripſit:cùm de quindecimuiris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuiſſe vnius Sibyllæ, ſed appellari vno

nomine Sibyllions, quòd omnes fœminæ vates, Sibyllæ ſunt à veteribus nuncupatæ, vel ab vnius Delphidis nomine, vel à conſiliis Deorum denunciandis : σιὺς enim Deos, non θὺς, & concilium non βȣλὴν, ſed βυλλὰν appellant Æolico ſermonis genere. Itaque Sibyllam dictam eſſe quaſi θεοβȣλὴν Cæterum Sibyllas decem numero fuiſſe: easq; omneis enumerauit ſub autoribus, qui de ſingulis ſcriptitarũt. Primam fuiſſe de Perſis, cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res geſtas Alexandri Macedonis ſcripſit. Secundam Libyſſam, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertiam Delphicã, de qua Chryſippus loquitur in eo libro, quẽ de diuinatione compoſuit. Quartam Cumæam in Italia, quam Næuius in libris belli Punici, Piſo in annalibus nominat. Quintam Erythræam, quam Apollodorus Erythræus affirmat ſuam fuiſſe ciuem: eamque Graiis petentibus Ilium vaticinatam, & perituram eſſe Troiam, & Homerum mendacia ſcripturum. Sextam Samiam, de qua ſcribit Eratoſthenes in antiquis annalibus Samiorum reperiſſe ſe ſcriptum. Septimam Cumanam nomine Amaltheam : quæ ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur: eámque nouem libros attuliſſe ad regem Tarquinium Priſcum, ac pro eis trecentos philippeos poſtu-

laſſe,

laſſe,regemq́; aſpernatum pretij magnitudinem deriſiſſe mulieris inſaniam:illam in cōſpectu regis tres combuſſiſſe,ac pro reliquis idem pretium popociſſe. Tarquinium multò magis inſanire mulierem putaſſe. Quæ denuo tribus aliis exuſtis, cùm in eodem pretio perſeueraret, motū eſſe regē,ac reſiduos trecentis aureis emiſſe:quorū poſtea numerus ſit auctus, Capitolio refecto, quòd ex omnibus ciuitatibus & Italicis,& Græcis,& præcipuè Erythræis coacti, allatique ſunt Romam, cuiuſcunque Sibyllæ nomine fuerunt. Octauam Helleſponticam in agro Troiano natam,vico Marpeſſo,circa oppidum Gergithium:quam ſcribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri tēporibus fuiſſe.Nonam Phrygiam,quæ vaticinata ſit Ancyræ.Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tyburi colitur vt dea iuxta ripas Anienis:cuius in gurgite ſimulachrū eius inuentum eſſe dicitur,tenens in manu librum,cuius ſacra ſenatus in Capitolium tranſtulerit. Harum omnium Sibyllarum carmina & feruntur, & habentur, præterquam Cumeæ: cuius libri à Romanis occuluntur,nec eos ab vllo,niſi à Quindecim viris, inſpici fas habent. Et ſunt ſingularum ſinguli libri:qui quia Sibyllæ nomine inſcribūtur,vnius eſſe credūtur:ſuntq́; confuſi,nec diſcerni, ac ſuum cuique aſſignari poteſt,

poteſt, niſi Erythrææ, quæ & nomen ſuum verum carmini inſeruit, & Erythæram ſe nominat vbi prælocuta eſt, cùm eſſet orta Babyloniæ. Sed & nos cõfusè Sibyllam dicemus, ſicubi teſtimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ Sibyllæ vnum Deum prædicant: maximè tamen Erythræa: quæ celebrior inter cæteras, ac nobilior habetur: ſiquidem Feneſtella diligentiſſimus ſcriptor de xv. viris dicens, ait: reſtituto Capitolio retuliſſe ad ſenatum C. Curionem Cos. vt legati Erytrhas mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquiſita, Romam deportarent: itaque miſſos eſſe P. Gabinium, M. Octacilium, L. Valeriũ: qui deſcriptos à priuatis verſus circa mille Romam deportarunt. Idem ſupra oſtendimus dixiſſe Varronem. In ijs ergo verſibus quos legati Romam attulerunt, de vno Deo hæc ſunt teſtimonia:

Εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος.

Hunc eſſe ſolum Deum, ſummum, qui cælum fecerit, luminibusque diſtinxerit:

Ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος ὃς πεποίηκεν
Οὐρανὸν ἠέλιόν τε, καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
Καρποφόρον γαῖάν τε καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Qui quoniam ſolus ſit ædificator mundi, & ar

& artifex rerum vel quibus conſtat,vel quæ in eo ſunt:ſolum coli oportere,teſtatur.

Αὐτον τον μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου,

Ος μόνος εἰς αἰῶνα, καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.

Item alia Sibylla,quæcunque eſt,cùm perferre ſe ad homines Dei vocem diceret, ſic ait:

Εἷς μόνος εἰμὶ θεὸς, καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc teſtimonia cæterarum,niſi & hæc ſufficerent, & illa oportunioribus locis reſeruarem. Sed cùm defendamus cauſam veritatis apud eos, qui aberrantes à veritate falſis religionibus ſeruiunt:quod genus probationis aduerſus eos magis adhibere debemus, quàm vt eos deorum ſuorum teſtimoniis reuincamus?

De teſtimoniis ex reſponſis.

CAP. VII.

APollo enim , quem præter cæteros diuinum maximéque fatidicum exiſtimant , Colophone reſpondens, quòd Delphis credo emigrauerat, amœnitate Aſiæ ductus , quærenti cuidam , quis eſſet, aut quid eſſet omnino Deus : reſpondit viginti & vno verſibus.Quorũ hoc principium eſt:

Αὐτοφυὴς, ἀδίδακτος, ἀμήτωρ, ἀστυφέλικτος,

Οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον, ἐν πυρὶ ναίων,

Τουτὶ θεός. μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς. Nunquid poteſt ſuſpicari de Ioue eſſe dictum, qui & matrem habuit, & nomen? Quid, quòd Mercurius ille ter maximus, cuius ſuprà feci mentionem, non modò *ἀμήτορα* vt Apollo, ſed *ἀπάτορα* quoque appellat Deum, quòd origo illi non ſit aliunde. Nec enim poteſt ab vllo eſſe generatus, qui ipſe vniuerſa generauit. Satis (vt opinor) & argumentis docui, & teſtibus confirmaui, quod per ſe ſatis clarum eſt: Vnum eſſe regem mundi, vnum patrem, vnum Deum. Sed fortaſſe quærat aliquis à nobis idem illud, quod apud Ciceronem quærit Hortenſius: Si Deus vnus eſt, quæ eſſe beata ſolitudo queat? Tanquam nos, quia vnum eſſe dicimus, deſertum, ac ſolitariũ eſſe dicamus. Habet enim miniſtros, quos vocamus nuntios. Et eſt illud verum, quod dixiſſe in exhortationibus Senecam ſuprà retuli: genuiſſe regni ſui miniſtros Deum. Verùm hi neque Dij ſunt, neque Deos ſe vocari, aut coli volunt: quippe qui nihil præter iuſſum, ac voluntatẽ Dei faciant. Nec tamen illi ſunt, qui vulgò coluntur: quorum & exiguus & certus eſt numerus. Quòd ſi cultores Deorũ, eos ipſos ſe colere putant, quos ſummi Dei miniſtros appellamus: nihil eſt, quòd nobis faciãt inuidiam, qui vnũ dicamus, multos negemus. Si

eos

eos multitudo delectat, non duodecim dicimus, aut trecentos ſexagintaquinque (vt Orpheus) ſed innumerabiles eſſe arguimus eorum errores in diuerſum, qui tam paucos putant. Sciunt tamen, quo nomine appellari debeant: ne Deum verum violent, cuius nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini ſuo, qui eodem illo reſponſo vt Ioui principatum, ſic etiam cæteris Dijs abſtulit nomen. Tertius enim verſus oſtendit, Dei miniſtros non Deos, verum angelos appellari oportere. De ſe quidem ille mentitus eſt: qui cùm ſit è numero dæmonum, Angelis ſe Dei aggregauit: denique in aliis reſponſis, dæmonem, ſe eſſe confeſſus eſt. Nam cùm interrogaretur, quomodo ſibi ſupplicari vellet, ita reſpondit:

Πάνσοφε, παντοδίδακτ᾽, ὀνολοίστροφε κέκλυθι δαῖμον.

Item rurſus cùm preces in Apollinem Smyntheum rogatus expromeret, ab hoc verſu exorſus eſt:

Α μονίη κόσμοιο φαεσφόρε, ὦ σοφὲ δαῖμον.

Quid ergo ſupereſt, niſi vt ſua confeſſione verberibus veri Dei, ac pœnæ ſubiaceat ſempiternæ? Nam in alio reſponſo ita dixit:

Δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
ἀκάματοι, δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο.

De vtil

De vtriſque generibus in 11. lib. diſſeremus. Interim nobis ſat eſt, quòd dum honorare ſe vult, & in cœlo collocare, confeſſus eſt id, quod res habet, quomodo ſint appellandi, qui Deo aſſiſtunt. Retrahant ergo ſe homines ab erroribus, & abiectis religionibus prauis, parentem ſuum, dominúmque cognoſcant, cuius nec virtus æſtimari poteſt, nec magnitudo perſpici, nec principium comprehendi: cùm ad illum mentis humanæ intentio, & acumen, & memoria peruenerit, quaſi ſubductis, & conſumptis omnibus vijs, ſubſiſtit, hæret, deficit, nec eſt aliud vlterius quò progredi poſſit. verùm quia fieri non poteſt, quin id, quod ſit, aliquando eſſe cœperit: conſequens eſt, vt quando nihil ante illum fuit, ipſe antè omnia ex ſeipſo ſit procreatus, ideóque ab Appolline αὐτοφυὴς, à Sibylla αὐτογενὴς, & ἀγέννητος, & ἀποίητος nominatur, quod Seneca vir acutus in exhortationibus vidit. Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem reſpicimus, cui, quod eſt òptimum in nobis, debeamus. Alius nos edidit, alius inſtruxit: Deus ipſe ſe fecit.

Quòd Deus ſine corpore ſit, nec ſexu ad procreandum egeat. CAP. VIII.

HIs igitur tot & tantis teſtibus comprobatur, vnius Dei poteſtate, ac prouiden-

uidentia mundum gubernari, cuius vim, maieſtatémque tantam eſſe dicit in Timæo Plato, vt eam neque mente concipere, neque verbis enarrare quiſquam poſſit ob nimiam eius, & inæſtimabilem poteſtatem. Dubitet ergo aliquis, an quicquam difficile, aut impoſſibile ſit Deo: qui tanta, támque mirifica opera prouidentia excogitauit, virtute conſtituit, ratione perfecit, nunc autem ſpiritu ſuſtentet, poteſtate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alij ſatis notus quàm ſibi. Vnde mihi de tanta maieſtate poteſtatéq; ſępius cogitanti, qui Deos colunt, interdum videri ſolent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum à mutis animalibus differentes, qui credant, eos qui geniti ſunt maris ac fœminæ coitu, aliquid maieſtatis, diuinæque virtutis habere potuiſſe: cùm Sibylla Erythræa dicat:

Οὐ δυνατὸν ἀνδρὸς
Ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.

Quod ſi eſt verum, ſicuti eſt, apparet, Herculem, Apollinem, Liberum, Mercurium, Iouémque ipſum cum cæteris homines fuiſſe, quoniam ſunt ex duobus ſexibus nati. Quid eſt autem tam remotum à Deo, quàm id opus, quod ipſe ad propagandam ſobolem mortalibus tribuit, & quod ſine ſubſtantia corporali nullum poteſt eſſe? Diis

ergo, ſi ſunt immortales, & æterni, quid opus eſt altero ſexu? nimirum vt generent: ipſa progenie quid opus eſt? cùm ſucceſſione non egeant, qui ſemper ſunt futuri? Nam profectò in hominibus, cæteríſque animantibus diuerſitas ſexus, & coitio, & generatio nullam habet aliam rationem, niſi vt omnia genera viuentium, quando ſunt quotidie conditione mortalitatis obitura, mutua poſſint ſucceſſione ſeruari. Deo autem, qui eſt ſempiternus, neq; alter ſexus, neque ſucceſſio neceſſaria eſt. Dicet aliquis: Vt habeat vel miniſtros, vel in quos ipſe poſſit dominari. Quid igitur ſexu opus eſt fœmineo, cùm Deus, qui eſt omnipotens, vt vocatur, ſine vſu, & opera fœminæ, poſſit filios procreare. Nam ſi quibuſdam minutis animalibus id præſtitit, vt ſibi è foliis natos, & ſuauibus herbis ore legant: cur exiſtimet aliquis ipſum Deum niſi ex permiſtione alterius ſexus non poſſe generare? Illos igitur, quos imperiti & inſipientes tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo eſt tam inconſideratus, qui non intelligat fuiſſe mortaleis. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dij crediti ſunt? nimirū quia reges maximi, ac potentiſſimi fuerunt, ob merita virtutum ſuarum, aut numerum, aut artium repertarum, cùm chari fuiſſent iis, quibus imperitauerant, in memoriam ſunt
con

conſecrati. Quòd ſi quis dubitet, res eorum geſtas, & facta conſideret, quę vniuerſa tam poëtæ, quàm hiſtorici veteres prodiderunt.

De Hercule, & eius vita & morte.

CAP. IX.

HErcules, qui ob virtutem clariſſimus, & quaſi Africanus inter Deos habetur, nónne orbem terræ, & quem peragraſſe, ac expurgaſſe narratur, ſtupris, libidinibus, adulteriis inquinauit? nec mirum cùm eſſet adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo eſſe diuini, qui ſuis ipſe vitiis mancipatus, & mares, & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna, & mirabilia geſſit, talia iudicanda ſunt, vt virtutibus diuinis tribuenda videantur. Quid enim tam magnificum, ſi leonem, aprúmque ſuperauit? ſi aues deiecit ſagittis? ſi regium ſtabulum egeſſit? ſi virginem vicit, cingulúmq; detraxit? ſi equos feroces cum domino interemit? Opera ſunt iſta fortis viri, hominis tamen: illa enim quæ vicit, fragilia, & mortalia fuerunt. Nulla eſt enim (vt ait Orator) tanta vis, quæ non ferro, ac viribus debilitari, frangíque poſſit. At animum vincere, iracundiam cohibere, fortiſsimi eſt: quæ ille nec fecit vnquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non modò ego cũ ſummis viris com-

paro, ſed ſimillimum Deo iudico. Vellem adiecisſet de libidine, luxuria, cupiditate, inſolentia, vt virtutem eius impleret, quem ſimilem Deo iudicabat. Non enim fortior putandus eſt, qui leonem, quàm qui violentiam, & in ſeipſo incluſam ferã ſuperat iracundiã: aut qui rapaciſſimas volucres deiicit, quàm qui cupiditates auidiſſimas coërcet: aut qui Amazonem bellatricem, quàm qui libidinem vincit, pudoris ac famæ debellatricem: aut qui fimũ de ſtabulo, quàm qui vitia de corde ſuo egerit: quæ magis ſunt pernicioſa, quia domeſtica, & propria mala ſunt, quàm illa, quę & vitari poterant, & caueri. Ex quo fit, vt ille ſolus vir fortis debeat iudicari, qui temperans eſt, & moderatus, & iuſtus. Quòd ſi cogitet aliquis, quæ ſint Dei opera: iam hæc omnia, quæ mirantur homines ineptiſſimi, ridicula iudicabit. Illa enim nõ diuinis virtutibus, quas ignorãt, ſed infirmitate ſuarum virium metiuntur. Nam illud quidem nemo negabit, Herculem non Euryſtheo tantùm ſeruire regi, quod aliquatenus honeſtum videri poteſt, ſed etiam impudicę mulieri Omphale, quæ illum veſtibus ſuis indutum, ſedere ad pedes ſuos iubebat penſa facientem: deteſtabilis turpitudo, ſed tanti erat voluptas. Quid tu, inquiet aliquis, poëtíſne credendum putas? Quídni putem. Non enim iſta

Luca

Lucilius narrat, aut Lucianus, qui diis, & hominibus nō pepercit: ſed hi potiſſimum, qui deorum laudes canebant. Quibus igitur credemus, ſi fidem laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios, quibus credamus, auctores: qui nos doceant, qui ſint iſti dij, quomodo, vnde orti, quæ ſit vis eorum: qui numerus: quæ poteſtas: quid in his admirabile: quid cultu dignum, quod denique certius, veriúsque myſterium: nullos dabit. Credamus igitur iſtis, qui non, vt reprehenderent, ſunt locuti, ſed vt prædicarent. Nauigauit ergo cum Argonautis, expugnauítque Troiam, iratus Laomedonti ob negatam ſibi pro filiæ ſalute mercedem, inde, quo tempore fuerit, apparet. Idem furore, atque inſania percitus, vxorem ſuam cum liberis interemit. Hūc homines Deum putant? ſed Philoctetes eius hæres non putauit, qui facem ſuppoſuit arſuro, qui artus eius, & neruos cremari, ac diffluere vidit: qui oſſa eius, ac cineres in Oeta monte ſepeliuit: pro quo munere ſagittas eius accepit.

De Aeſculapij, Apollinis, Martis, Caſtoris, & Pollucis, Mercurij atque Liberi vita & geſtis. CAP. X.

AEſculapius & ipſe non ſine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignū, niſi quòd ſanauit Hippo-

lytum ? mortem ſanè habuit clariorem, quòd à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illuſtribus viris diſſerens, ait, incertis parentibus natum, expoſitum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum: Chironi traditum, didiciſſe medicinam: fuiſſe autem Meſſenium, ſed Epidauri moratum. Tullius autem Cynoſuris vrbe Arcadiæ ait ſepultum. Quid Apollo pater eius, nónne ob amorem, quo flagrabat, turpiſſimè gregem pauit alienum, & muros Laomedonti extruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impunè: ab eoq; primo Rex perfidus quicquid cum Diis pepigiſſet, didicit abnegare. Idem formoſum puerum & dum amat, violauit: & dum ludit, occidit. Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Athenienſibus liberatus, ne videretur nimis ferus & immanis, adulterium cum Venere commiſit. Caſtor & Pollux, dum alienas ſponſas rapiunt, eſſe gemini deſierunt. nam liuore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio tranſuerberauit: & poëtæ eoſdem alternis viuere, alternis mori narrant: vt iam ſint non Deorum tantùm, ſed omnium mortalium miſerrimi, quibus ſemel mori non licet. Hos tamē Homerus ambos ſimpliciter (non vt poëtę ſolent) mortuos eſſe teſtatur. Nā cùm faceret in muris aſſidentē Priamo

Helc

Helenam, cunctos Græciæ principes recognoſcere, ſolos autem ſe fratres ſuos requirere, ſubiecit orationi eius huiuſmodi verſum:

Ὡς φάτο, τοὺς δ' ἤδη κατέχεν φυσίζοος αἶα.

Fur ac nebulo Mercurius, quid ad famam ſui reliquit, niſi memoriam fraudum ſuarum? Cælo ſcilicet dignus, quia palæſtram docuit, & lyram primus inuenit. Liberum patrem neceſſe eſt in ſenatu Deorum ſummæ auctoritatis, primæque eſſe ſententiæ: quia præter Iouem ſolus omnium triumphauit, exercitum duxit, Indos debellauit: ſed inuictus ille Imperator Indicus Maximus, ob amorem, ac libidinem turpiſsimè victus eſt. Delatus enim Cretam cum ſemiuiro comitatu, nactus eſt impudicam mulierem in litore: ac fiducia victoriæ Indicæ, vir eſſe voluit, ne nimium mollis videretur: atque illam patris proditricem, fratris interemptricem, ab alio relictam & repudiatam, in coniugiū ſibi vindicauit, & liberam fecit, & cum ea pariter aſcendit in cælum. Quid omnium horum pater Iupiter, qui in ſolenni precatione Optimus Maximus nuncupatur? nónne à prima ſua pueritia impius ac pœnè parricida deprehenditur? cùm patrem regno expulit, ac fugauit: nec expectauit mortem decrepiti ſenis, cupiditate regnandi: & cùm paternum ſolium

per vim, per arma cepiſſet, bello eſt à Titanibus laceſſitus, quod humano generi principium fuit malorum. Quibus victis,& pace in perpetuum comparata, reliquam ſuam vitam in ſtupris, adulterijsque conſumpſit. Omitto virgines, quas imminuit. id enim tolerabile iudicari ſolet. Amphitryonē ac Tyndarū præterire non poſſum: quorum domos dedecore, atque infamia pleniſſimas reddidit. Illud verò ſummæ impietatis, ac ſceleris, quòd regium puerum rapuit ad ſtuprum. Parum enim videbatur, ſi in expugnāda fœminarum pudicitia maculoſus eſſet, ac turpis, niſi etiā ſeruo ſuo iniuriam faceret. hoc eſt verū adulteriū, quod fit contra naturam, hæc qui fecit, viderimus, an maximus, certè optimus non eſt. quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab inceſtis abeſt: niſi fortè nos erramus homines, qui talia facientes ſceleratos vocamus ac perditos, omnibusque pœnis digniſſimos iudicamus. Stultus autē M. Tullius, qui C. Verri adulteria obiecit: eadem enim Iupiter, quem colebat, admiſit. Qui P. Clodio ſororis inceſtum: at illi Optimo Maximo eadem fuit & ſoror, & coniux.

De Iouis ortu, vita, regno, nomine, & morte: & Saturno, & Vrano.

CAP. XI.

Quis

QVis eſt igitur tam excors, qui hunc in cælo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Non inſulsè quidam poëta triumphum Cupidinis ſcripſit. quo in libro non modò potentiſſimum Deorum Cupidinem, ſed etiam victorem facit. Enumeratis enim amoribus ſingulorum, quibus in poteſtatem Cupidinis, ditionémque veniſſent: inſtruit pompam, in qua Iupiter cum cæteris diis ante currum triumphantis dicitur catenatus, eleganter id quidem à poëta figuratum: ſed tamen non multum diſtat à vero. Qui enim virtutis eſt expers, qui cupiditate, ac libidinibus malis vincitur, non Cupidini (vt ille finxit) ſed morti ſubiectus eſt ſempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere, rem conſideremus: vt intelligant homines in quibus miſeri verſentur erroribus. Regnare in cœlo Iouem vulgus exiſtimat, id doctis pariter, & indoctis perſuaſum eſt, quod religio ipſa & precationes, & hymni, & delubra, & ſimulachra demonſtrant. Eundem tamen Saturno, & Rhea genitum confitentur. Quomodo poteſt Deus videri, aut (vt ait poëta) hominum rerumque repertor, antè cuius ortum infinita hominum millia fuerunt? eorum ſcilicet, qui Saturno regnante vixerunt, ac priores luce, quàm Iupiter, ſunt potiti. Video

alium Deum regem fuiſſe primis tempori-bus,alium conſequẽtibus.Poteſt ergo fieri, vt alius ſit poſtea futurus. Si enim prius re-gnum mutatum eſt, cur deſperemus etiam poſterius poſſe mutari? niſi fortè Saturnus generare potuit fortiorem, Iupiter non po-teſt. Atqui diuinum imperium aut ſemper immutabile eſt: aut, ſi eſt mutabile (quod fieri non poteſt) ſemper vtique mutabile eſt. Poteſt ergo Iupiter regnum amittere, ſicut & pater eius amiſit. ita planè. nam cùm idem neque virginibus, neque mari-tatis vnquam peperciſſet, abſtinuit ſe ta-men vna Thetide: quòd reſponſum fuit, maiorem patre ſuo futurum, quiſquis ex illa natus eſſet.Primùm in eo imprudentia, non Dei prouidentia:cui niſi Themis futu-ra dixiſſet, ipſe neſciret. ſi autem diuinus non ſit, ne Deus quidem ſit:vnde ipſa diui-nitas nominatur, vt ab homine humani-tas. Deinde conſcientia imbecillitatis, qui timuit vtique maiorem. quod qui facit, ſcit profectò non eſſe ſe maximum, quando-quidẽ poteſt aliquid maius exiſtere. Idem per Stygiam paludem ſanctiſsimè iurat:

Vna ſuperſtitio,ſuperis quæ reddita diuis

Quæ eſt iſta ſuperſtitio? aut à quo reddi-ta? Eſt ergo aliqua poteſtas maxima, quæ peierantes Deos puniat. Quæ tanta formi-do eſt paludis infernæ, ſi ſunt immortales? quid

quid metuunt eam, quam viſuri non ſunt, niſi quos mori neceſſe eſt? Quid igitur homines oculos ſuos in cælum tollunt: quid per ſuperos deierant, cùm ipſi ſuperi ad inferos deuoluantur, ibíque habeant quod venerentur, & adorent? Illud verò quale eſt? eſſe fata, quibus dij omnes & ipſe Iupiter pareat? Si Parcarum tanta vis eſt, vt plus poſſint quàm cæleſtes vniuerſi, quamque ipſe rector, ac dominus: cur non illæ potius regnare dicantur, quarum legibus, ac ſtatutis parere omneis Deos neceſſitas cogit? Nunc cui dubium eſt, quin is, qui alicui rei obſequitur, maximus non ſit? nam ſi ſit, non accipiat fata, ſed faciat. Nunc ad illud, quod omiſeram, redeo. In vna vtique ſola fuit continentior, cùm eam deperiret, non virtute aliqua, ſed metu ſucceſſoris. Quæ formido vtique eius eſt, qui ſit & mortalis & imbecillis, & nihili: quippè qui potuit & tunc, cùm naſceretur, extingui, ſicut frater eius ante genitus extinctus eſt: qui ſi viuere potuiſſet, nunquam minori conceſsiſſet imperium: ipſe autem furto ſeruatus, furtimque nutritus, ζεὺς ſiue ζὴν appellatus eſt, non, vt iſti putant, à feruore cœleſtis ignis, vel quòd vitæ ſit dator, & animantibus inſpiret animas, quæ virtus ſolius Dei eſt,) quam enim poſſit

inſpi

inſpirare animam,qui ipſe accipit aliunde?) ſed quòd primus ex liberis Saturni maribus vixerit. Potuerunt igitur homines alium deum habere regem,ſi Saturnus non fuiſſet ab vxore deluſus! At enim poëtæ iſta finxerunt.Errat quiſquis hoc putat. illi enim de hominibus loquebantur: ſed vt eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrabant,deos eſſe dixerunt. Itaque illa potius ficta ſunt,quæ tanquam de dijs, non illa, quæ tanquam de hominibus ſunt locuti: quod clarum fiet exemplo, quod inferemus.Danaën violaturus Iupiter,aureos nũmos largiter in ſinum eius infudit. Hæc ſtupri merces fuit. At poëtæ, qui quaſi de Deo loquebantur,ne auctoritatem creditæ maieſtatis infringerũt, finxerũt ipſũ in aureo imbre delapsũ:eadẽ figura, qua imbres ferreos dicũt,cùm multitudinẽ telorũ,ſagittarumq́ue deſcribunt. Rapuiſſe dicitur in aquila Catamitum. poëticus color eſt. ſed aut per legionem rapuit, cuius inſigne aquila eſt:aut nauis,in qua eſt impoſitus,tutelam habuit in aquila figuratã: ſicut taurum, cùm rapuit & tranſuexit Europam. Eodem modo conuertiſſe in bouem traditur Io Inachi filiam :quæ, vt iram Iunonis effugeret,vt erat iam ſetis obſita, iam bos, tranaſſe dicitur mare,in Ægyptumq́ue veniſſe,atque ibi recepta priſtina ſpecie, dea

facta

facta,quæ nunc Iſis vocatur.Quo igitur argumento probari poteſt, nec Europam in tauro ſediſſe,nec Io factam bouem? Quòd certus dies habetur in faſtis,quo Iſidis nauigium celebratur: quæ res docet non tranaſſe illam,ſed nauigaſſe.Igitur qui ſapere ſibi videntur, quia intelligunt viuum terrenumq́ue corpus in cælo eſſe non poſſe, totam Ganymedeam fabulam pro falſo repudiãt, nec ſentiũt,in terra id eſſe factum, quia res ac libido ipſa terrena ſunt. Non ergo res ipſas geſtas finxerunt poëtæ:quod ſi facerent,eſſent vaniſſimi:ſed rebus geſtis addiderunt quendam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant, ſed ornare cupientes.Hinc homines decipiuntur:maximè quòd,dum hæc omnia ficta eſſe à poëtis arbitrantur,colunt quod ignorant.neſciunt enim,qui ſit poëticę licentiæ modus,quouſque progredi fingendo liceat:cùm officium poëtæ in eo ſit,vt ea, quæ verè geſta ſunt, in alias ſpecies obliquis figurationibus cum decore aliquo conuerſa traducat. Totum autem,quod referas,fingere,id eſt,ineptum [illegible]. mendacem, potius quàm poëtam. ſed finxerunt iſta,quæ fabuloſa creduntur: num etiam illa,quę de dijs fœminis,deorũque connubiis dicta ſunt? Cur igitur ſic figurantur,ſic colũtur?niſi fortè non tãtùm poëtæ, ſed & pictores etiam fictoresq́ue

ma

imaginum mentiuntur. Si enim hic Iupiter qui à vobis dicitur Deus, non is eſt, qui ex Saturno, & Ope natus eſt: non oportuit niſi ſolius ſimulacrum in templis omnibus collocari. quid ſibi mulierum effigies volunt? quid ſexus infirmus? In quem ſi cecidit iſte Iupiter, eum verè ipſi lapides hominem fatebuntur. Mentitos eſſe poëtas aiunt, & his tamen credunt, imò verò non eſſe mentitos, re ipſa probant. Ita enim deorum ſimulacra confingunt, vt ex ipſa diuerſitate ſexus, appareat vera eſſe quæ dicunt poëtæ. Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti, & effigies aquilæ, cùm antè pedes Iouis ponuntur in templis, & cum ipſo pariter adorantur: niſi vt nefandi ſceleris, ac ſtupri memoria maneat in æternum? Non igitur à poëtis totum fictum eſt: aliquid fortaſſe traductum, & obliqua figuratione obſcuratum, quò veritas inuoluta tegeretur; ſicut illud de ſortitione regnorum. Aiunt enim Ioui cælum obtigiſſe, Neptuno mare, inferna Plutoni. cur non terra potius in ſortem tertiam venit? niſi quòd in terra geſta res eſt. Ergo illud in vero eſt, quòd regnum orbis ita partiti, ſortitique ſunt, vt Orientis imperium Ioui cederet, Plutoni (cui cognomen Ageſilao fuit) pars Occiden

cidentis obtingeret: eo quòd plaga Orientis, ex qua lux mortalibus datur, ſuperior, Occidentis autem, inferior eſſe videatur. Sic veritatem mendacio velauerunt, vt veritas ipſa perſuaſioni publicæ nihil derogaret. De Neptuni ſorte manifeſtum eſt, cuius regnũ tale fuiſſe dicimus, quale Cn. Pompeij fuit infinitum illud imperium, cui totius oræ maritimæ poteſtatem ſenatus decreuerat, vt prædones perſequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum ſuis inſulis obuenerunt. Quomodo id probari poteſt? Nimirum veteres hiſtoriæ docent. Antiquus autor Euhemerus, qui fuit ex ciuitate Meſſana, res geſtas Iouis, & cæterorum, qui dij putantur, collegit, hiſtoriamque contexuit ex titulis, & inſcriptionibus ſacris, quæ in antiquiſſimis templis habebantur, maximeq; in fano Iouis Triphylij, vbi aureã columnam poſitã eſſe ab ipſo Ioue, titulus indicabat: in qua columna ſua geſta perſcripſit, vt monimẽtum eſſet poſteris rerum ſuarum. Hanc hiſtoriam & interpretatus eſt Ennius, & ſecutus: cuius hæc verba ſunt, Iupiter Neptuno imperium dat maris, vt inſulis omnibus, & quæ loca eſſent ſecus mare, omnibus regnaret. Vera ſunt ergo, quæ loquuntur poëtæ, ſed obtentu aliquo, ſpecieque velata. Poteſt & mons

mons Olympus figuram poëtis dediſſe, vt Iouem dicerent cæli regnum ſortitum eſſe quòd Olympus ambiguum nomen eſt, & mõtis,& cæli.In Olympo autem & Iouem habitaſſe docet eadem hiſtoria, quæ dicit: Eadem tẽpeſtate Iupiter in mõte Olympo maximã partem vitæ colebat,& eò ad eum in ius veniebant,ſi quæ res in controuerſia erãt.Item ſi quis quid noui inuenerat quod ad vitam humanã vtile eſſet, eò veniebat, atque Ioui oſtendebat. Multa in hunc modum poëtæ transferũt,non vt in deos mentiantur,quos colunt :ſed vt figuris verſicoloribus venuſtatem,atque leporem carminibus ſuis addant. Qui autem non intelligunt,quomodo aut quare quidque figuretur,poëtas velut mendaces,& ſacrilegos inſequũtur. Hoc errore decepti etiam philoſophi,quòd ea, quæ de Ioue feruntur, minime in Deum conuenire videbantur, duos Ioues fecerunt :vnum naturalem, alterum fabuloſum.Viderunt ex parte, quod erat verum,eum ſcilicet,de quo poëtæ loquuntur hominem fuiſſe. in illo autem naturali Ioue vulgari conſuetudine religionis inducti, errauerunt, quòd in deum nomen hominis tranſtulerunt, qui (vt ſuprà diximus) quia ſolus eſt, non indiget nomine. Iouem autem illum eſſe, qui ſit ex Ope, Saturnoque natus, negari non

nō poteſt. Vana igitur perſuaſio eſt eorum, qui nomen Iouis ſummo Deo tribuunt, Solent enim quidam errores ſuos hac excuſatione defendere, qui conuicti de vno Deo, cùm id negare non poſſunt, ipſum, ſe colere affirmant: verùm hoc ſibi placere, vt Iupiter nominetur: quo quid abſurdius? Iupiter enim ſine contubernio cōiugis, filiæque coli non ſolet. Vnde quid ſit, apparet: nec fas id nomen eò transferri, vbi nec Minerua eſt vlla, nec Iuno. Quid? quòd huius nominis proprietas non diuinam exprimit, ſed humanam? Iouem enim, Iunonemque à iuuando eſſe dictos Cicero interpretatur. Et Iupiter, quaſi iuuans pater dicitur: quod nomen in Deum minime cōgruit quia iuuare hominis eſt, opis aliquid conferentis in eum, qui ſit alienus, & exigui beneficij. Nemo ſic Deum precatur, vt ſe adiuuet, ſed vt ſeruet, vt vitam, ſalutemque tribuat: quod multo plus, ac maius eſt, quàm iuuare. Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare, cùm eos generat, aut educat. Illud enim leuius eſt, quàm vt eo verbo magnitudo paterni beneficij exprimatur. Quanto id magis inconueniens eſt Deo, qui verus eſt pater, per quem ſumus, & cuius toti ſumus, à quo fingimur, animamur, illuminamur, qui nobis vitam impertit, ſalutem tribuit, victum

multiplicem ſubminiſtrat? Non intelligit beneficia diuina, qui ſe tantummodò à Deo iuuari putat. Ergo non imperitus modò, ſed etiam impius eſt, qui nomine Iouis virtutẽ ſummæ poteſtatis imminuit. Quare ſi Iouem & ex rebus geſtis, & ex moribus hominem fuiſſe, in terraque regnaſſe deprehendimus: ſupereſt, vt mortem quoque eius inueſtigemus. Ennius in ſacra hiſtoria, deſcriptis omnibus, quæ in vita ſua geſſit, ad vltimum ſic ait: Deinde Iupiter poſtquam quinquies terram circuiuit, omnibusque amicis atque cognatis ſuis imperium diuiſit, reliquitque hominibus leges, mores, frumentaque parauit, multaque alia bona fecit, immortali gloria, memoriáque affectus, ſempiterna monimenta ſuis reliquit: ætate peſſum acta, in Creta vitã commutauit, & ad Deos abijt, eumque Curetes filij ſui curauerunt, decorauerúntque eum: & ſepulchrum eius eſt in Creta, in oppido Gnoſo: & dicitur Veſta hanc vrbem creauiſſe: inque ſepulchro eius eſt inſcriptum antiquis literis Græcis, ὁ ζεὺς τοῦ κρόνου id eſt Latinè, Iupiter Saturni. Hæc certè non poëtæ tradunt, ſed antiquorum rerum ſcriptores. quæ adeò vera ſunt, vt ea Sibyllinis verſibus confirmentur, qui ſunt tales:

Δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων,
Ὦ Κρήτη καύχημα τάφους ἢ δύσμορος ἰσχύ.

Cicero de natura deorum, cum treis Ioues à theologis * nominari diceret, ait tertium fuiſſe Cretenſem, Saturni filium, cuius in illa inſula ſepulchrum oſtenditur. Quomodo igitur poteſt Deus alibi eſſe viuus, alibi mortuus, alibi habere templum, alibi ſepulchrum. Sciant ergo Romani, capitolium ſuum, id eſt, ſummum caput religionũ publicarum, nihil eſſe aliud, quàm inane monimentum. Veniamus nunc ad eius patrem, qui ante regnauit, & qui fortaſſe plus habebat in ſe, quod ex coitu tantorum elementorum genitus eſſe dicatur. Videamus quid in eo fuerit Deo dignũ; in primis illud, quòd aureum ſeculum narratur habuiſſe, quòd iuſtitia ſub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo, quod in eius filio non fuit. Quid enim tam conueniens Deo, quàm iuſtum regimen, ac pium ſeculum? Sed cùm eadem ratione natum eſſe cogito, non poſſum putare Deum ſummum, quòd videam eſſe aliquid antiquius cælum ſcilicet, atque terram. At ego Deum quæro, vltra quem nihil ſit omnino, qui fons & origo ſit rerum. Hic ſit neceſſe eſt, qui cælum ipſum cõdidit, terrãq; fundauit.

Enumerati.

poëtæ de progenie Atlantis, aut Inachi fluminis, id potiſſimum dicunt, homines ex rebus ſenſu carẽtibus potuiſſe generari: ſed eos vtique ſignificant, qui nati ſunt ex iis hominibus qui vel viui, vel mortui, nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nam id apud veteres, maximeq́; Græcos vſitatum fuit. Sic maria eorum traxiſſe nomina accepimus, qui deciderant in ea, vt Aegæum, Icarium, Helleſpontum: & in Latio Auentinus vocabulum monti dedit, in quo ſepultus eſt. Tyberinus, vel Tyberis, amni, in quo merſus eſt. Non ergo mirandum, ſi nomina eorũ cælo, terræq́; attributa eſſent, qui reges genuerant potentiſſimos. Apparet ergo, non ex cælo natum eſſe, quod fieri non poteſt: ſed ex eo homine, cui nomen Vrano fuit. quod eſſe verum, Triſmegiſtus autor eſt: qui cùm diceret admodum paucos extitiſſe, in quibus eſſet perfecta doctrina: in his Vranum, Saturnum, Mercurium nominauit cognatos ſuos. Hæc ille quia ignorauit, aliò traduxit hiſtoriam. qui quomodo potuerit argumentari, oſtendi: nunc dicam quomodo, vbi, à quo ſit hoc dictum: non enim Saturnus hoc, ſed Iupiter fecit. In ſacra hiſtoria ſic Ennius tradit: Deinde Pan eum deducit in montem qui vocatur cœli ſtella. Poſtquam eò aſcendit, contemplatus eſt latè terras, ibiq́; in eo

monte aram creat cælo: primúſque in ea ara ara Iupiter ſacrificauit: in eo loco ſuſpexit in cælum, quod ὐρανὸς nominatur: idq́;, quod ſupra mundum erat, quod æther vocabatur, de ſui aui nomine cælo nomẽ indidit: idq́; Iupiter, quod ęther vocabatur, placans primùm cælum nominauit: cámque hoſtiam, quam ibi ſacrauit, totam adoleuit. Nec hîc tantùm ſacrificaſſe Iupiter inuenitur. Cæſar quoque in Arato refert, Aglaoſthenem dicere, Iouem cùm ex inſula Naxo aduerſus Titanas proficiſceretur, & ſacrificium faceret in litore, aquilã ei in auſpicium aduolaſſe: quam victor bono omine acceptam tutelæ ſuæ ſubiugarit. Sacra verò hiſtoria etiam antè conſediſſe illi aquilam in capite, atque ei regnum portendiſſe, teſtatur. Cui ergo ſacrificare Iupiter potuit, niſi cælo auo? quẽ dicit Euhemerus in * Oceano mortuum, & in oppido Aulatia ſepultum.

Oceania.

Quomodo Stoici figmenta poëtarum ad philoſophiam transferant rationem. CAP. XII.

QVoniam reuelauimus myſteria poëtarum, & Saturni parentes inuenimus, ad virtutes eius, & facta redeamus. Iuſtus in regno fuit. Primò ex hoc ipſo iam Deus non eſt, quòd fuit. Deinde quòd ne iuſtus quidem fuit, ſed impius, non modò in filios, quos necauit, verum etiam in

patrem

patrē, cui dicitur abſcidiſſe genitalia, quod forſitan verè acciderit. Sed homines reſpectu elemēti, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt, tanquam ineptiſſimè fictam, quam tamen Stoici (vt ſolent) ad rationem phyſicā conātur traducere: quorum ſententiam Cicero de natura deorū diſſerens, poſuit. Cæleſtem, inquit, altiſſimam, æthereamque naturam, id eſt, igneam, quæ per ſeſe omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum, quæ ratio in Veſtam potuit conuenire, ſi mas diceretur. Idcirco enim virginem putant Veſtam, quia ignis inuiolabile ſit elemētum, nihilq́; naſci poſſit ex eo: quippe qui omnia, quæ arripuerit, abſumat. Ouidius in Faſtis:

Nec tu aliud Veſtam quàm viuam intellige flammam:
Natáque de flamma corpora nulla vides.
Iure igitur virgo eſt, quæ ſemina nulla remittit,
Nec capit, & comites virginitatis amat.

Vulcano quoque id potuit adſcribi, qui quidem putatur ignis, & tamen eum poëtæ non abſciderunt: potuit & Soli, in quo eſt natura, & cauſa gignentium. nam ſine Solis igneo calore neque naſci quicquam, neque augeri poteſt: vt nulli alij elemento magis opus ſit genitalibus, quàm calori, cuius fotu concipiuntur, naſcuntur,

ſuſtentantur omnia. Poſtremò etiam ſi ita ſit (vt volunt) qui magis abſciſſum eſſe cælum putemus, quàm omnino ſine genitalibus natum? Nam ſi per ſe gignit, non indigebat vtique genitalibus, cùm Saturnum ipſum procrearet. Si vero habuit, & à filio abſciſſa ſunt, ortus rerum, & natura omnis interiiſſet. Quid quòd ipſi Saturno non diuinũ modo ſenſum, ſed humanum quoque adimunt? Cùm affirmãt eſſe eum Saturnum qui curſum, & conuerſionem ſpatiorum & temporum continet, eũq; Græcè id ipſum nomen habere, κρόνος enim dicitur, quod eſt idem quod χρόνος, id eſt ſpatium temporis. Saturnus autem eſt appellatus, quòd ſaturetur annis. Hæc Ciceronis verba ſunt exponentis ſententiam Stoicorum: quæ quàm vana ſit, cuiuis intelligere promptiſſimum eſt. Si enim Saturnus cæli eſt filius, quomodo potuit aut tempus è cælo gigni, aut cælũ à tẽpore abſcidi, aut poſtea tempus imperio ſpoliari à filio Ioue: Aut quomodo Iupiter natus eſt ex tempore? Aut quibus annis ſaturari poſſit æternitas, cui nullus eſt finis.

Stoicorum illa ſententia euerſa: & ibi de Iouis ortu, Saturno, & Ope.

CAP. XIII.

SI ergo vanæ ſunt iſtæ opiniones philoſophorum: quid ſupereſt, niſi vt verè factum

ctum eſſe credamus, id eſt, hominem ab homine abſciſſum? niſi fortè aliquis exiſtimet Deum fuiſſe, qui timuit cohæredem, cùm, ſi quid diuinitatis habuiſſet, non patris genitalia debuerit amputare, ſed propria, ne Iupiter naſceretur, qui eum regni poſſeſſione priuauit. Idem ſororem ſuam Rheam, quàm Latinè Opem dicimus, cùm haberet vxorem, reſponſo vetitus eſſe dicitur, mares liberos educare: quòd futurũ eſſet, vt à filio pelleretur. quã rem metuens natos ſibi filios non vtique deuorabat (vt ferunt fabulæ) ſed necabat. quanquã ſcriptum ſit in hiſtoria ſacra, Saturnum, & Opem, cæteroſq; tunc homines humanam carnem ſolitos eſitare: verùm primum Iouem leges hominibus moreſq; condentem, edicto prohibuiſſe, ne liceret eo cibo veſci, quod ſi verum eſt, quæ poteſt in eo fuiſſe iuſtitia? Sed fictum ſanè putemus, Saturnum filios deuoraſſe, modò cum aliqua ratione, nunc idcirco, quod ait vulgus, comediſſe filios ſuos eum, qui extulerit, ſepulturæque mandauerit. Ops autem cùm Iouem peperiſſet, ſubtraxit infantem, eumque nutriendum furtim miſit in Cretam. Rurſus imprudentiam reprehendam, neceſſe eſt. Cur enim reſponſum ab alio potius accepit, Cur in cælo conſtitutus, quæ gerebantur in terra, non videbat? Cur eum Corybantes

eius recentior fuit, apertè Saturnum in terra, & apud homines regnaſſe, cõmemorat:

Πρώτιστος μὲν ἄνακτεν ἐπιχθονίων χρόνος ἀνδρῶν,
Ἐκ δὲ χρόνου γένετ' αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρυόπα Ζεύς,

Item Maro noſter,

Aureus hanc vitã in terris Saturnus agebat.

Et alio loco,

Aureaq́; (vt perhibent) illo ſub rege fuere
Secula: ſic placida populos in pace regebat.

Neque ſuperius dixit in cœlo egiſſe vitam, neque inferis ſuperos in pace rexiſſe. vnde apparet, illum regem fuiſſe terrenum. quod alibi apertius declarat:

Aurea condet
Secula, quæ rurſus Latio regnata per arua
Saturno quondam:

Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnaſſe Saturnum, ſed Vranum patrem. Initio, inquit, primus in terris imperium ſummum Vranus habuit. is id regnum vnà cum fratribus ſuis inſtituit, atq; parauit. nõ magna diſſenſio, ſiquidem maximorum auctorũ de filio ac patre dubitatio eſt. ſed tamen vtrũque fieri poteſt, vt & primus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit, & principatum habere, non regnum: poſtea Saturnus maiores ſibi opes comparauit, ac regnum aſciuerit.

Quid idem Ennius docet in ſacra hiſtoria.

CAP. XIIII.

NVnc quoniam ab ijs, quæ retulimus, aliquantulum ſacra hiſtoria diſſentit: aperiamus ea, quæ veris literis continentur, ne poëtarum ineptias in accuſandis religionibus ſequi, ac probare videamur. Hæc Ennij verba ſunt, Exin Saturnus vxorem duxit Opem. Titan; qui maior natu erat, poſtulat vt ipſe regnaret, ibi Veſta mater eorum, & ſorores, Ceres atque Ops, ſuadent Saturno, vt de regno non concedat fratri. Ibi Titan, qui facilè deterior eſſet, quàm Saturnus, idcirco, & quòd videbat matrem, atque ſorores ſuas operam dare, vt Saturnus regnaret, conceſſit, ei, vt is regnaret. Itaque pactus eſt cum Saturno, vti ſi quid liberorum virilis ſexus, ei natum eſſet, ne educaret: id eius rei cauſa fecit, vti ad ſuos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filius qui primus natus eſt, eum necauerunt. Deinde poſterius nati ſunt gemini, Iupiter, atque Iuno. Tum Iunonem Saturno in conſpectum dedêre, atque Iouem clàm abſcondunt, dantque eum Veſtæ educandum, celantes Saturnum. Item Neptunum clam Saturno Ops parit, eumque clanculum abſcondit. Ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem & Glaucam. Pluton Latinè eſt Dieſpiter: ali

alij Orcum dicunt. Ibi Glaucam filiam Saturno oſtendunt, ac filium Plutonem celant, atque abſcondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (vti ſcripta ſunt) Iouis, fratrumq́; eius ſtirps, atque cognitio in hunc modum nobis ex ſacra ſcriptione tradita eſt. Item pauló poſt hæc refert: Deindé Titã, poſtquàm reſciuit Saturno filios procreatos, atque educatos eſſe clàm, ſeducit ſecum filios ſuos, qui Titani vocantur, fratremq́ue ſuum Saturnum, atque Opem comprehendit, eosq́; muro circumegit, & cuſtodiam his apponit. Hæc hiſtoria quàm vera ſit, docet Sibylla Erythræa, eadem ferè dicens, niſi quòd in paucis, quæ ad rem non pertinent, diſcrepat. Iupiter ergo liberatur ſummi ſceleris crimine, quòd patrem vinxiſſe cõpedibus perhibetur. id enim Titan patruus fecit, quòd ille cõtra pactionis iuſiurandum mares liberos ſuſtuliſſet. Reliqua hiſtoria ſic contexitur; Iouem adultũ, cùm audiuiſſet patrem, atque matrem cuſtodiis circumſeptos, atque in vincula coniectos, veniſſe cum magna Cretenſium multitudine, Titanemq́;, ac filios eius expugnaſſe, parentes vinculis exemiſſe, patri regnum reddidiſſe, atque ita in Cretam remeaſſe. Poſt hæc deinde Saturno ſortem datam vt caueret, ne filius eum regno expelleret: illum, eleuãdę ſortis, atque effugiẽdi periculi

gratia

gratia inſidiatum Ioui, vt eum necaret: Iouem cognitis inſidiis regnum ſibi denuo vendicaſſe, ac fugaſſe Saturnum. Qui cùm iactatus eſſet per omnes terras, perſequentibus armatis, quos ad eum conprehendendum, vel necandum Iupiter miſerat, vix in Italia locum in quo lateret, inuenit.

Quomodo cùm fuerint illi homines, dij fuerint nominati.

CAP. XV.

QVibus ex rebus cùm conſtet illos homines fuiſſe: non eſt obſcurum qua ratione dij cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum, vel Vranum fuerint propter hominum raritatem, qui agreſtem vitam ſine vllo rectore viuebant: non eſt dubium, quin illis temporibus homines regem ipſum, totámque gentem ſummis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint, vt etiam Deos appellarent, ſiue ob miraculum virtutis (hoc verè putabant rudes adhuc, & ſimplices) ſiue (vt fieri ſolet) in adulationem præſentis potentiæ: ſiue ob beneficia, quibus erant ad humanitatem compoſiti. Deinde ipſi reges, cùm chari fuiſſent iis, quorum vitam compoſuerant, magnum ſui deſiderium mortui reliquerunt. Itaque homines eorum ſimulacra finxerũt, vt haberent alíquod ex imaginum contemplatione ſolatium: progreſſíque

ſique longius per amorem, memoriam defunctorum colere cœperunt, vt & gratiam referre benemeritis viderentur, & ſucceſſores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. quod Cicero de natura Deorum docet, dicens, Suſcepit autem vita hominum, conſuetudóque communis, vt beneficiis excellentes viros in cælum fama, ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Caſtor, hinc Pollux, hinc Æſculapius, hinc Liber. Et alio loco, atque alio in pleriſque ciuitatibus intelligi poteſt, acuendæ virtutis gratia, aut quò libentius Reipublicæ cauſa periculum adiret optimus quiſque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium conſecratam. Hac ſcilicet ratione Romani, Cæſares ſuos conſecrauerunt, & Mauri, reges ſuos. Sic paulatim religiones eſſe cœpere, dũ illi primũ, qui eos nouerant, eo ritu ſuos liberos, ac nepotes: deinde omnes poſteros imbuerunt. Et hi tamen ſummi reges ob celebritatem nominis in prouincijs omnibus colebantur. Priuatim verò ſinguli populi gentis aut vrbis ſuæ conditores, ſeu viri fortitudine inſignes erant, ſeu fœminæ caſtitate mirabiles, ſumma veneratione coluerunt, vt Ægyptij Iſidem, Mauri Iubam, Macedones Cabyrum, Pœni Vranum, Latini Faunum, Sabini Sancum, Romani Quirinum. Eodem

dem vtique modo Athenæ Mineruam, Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos, atque regiones vaſacra ſuſcepta ſunt, dum homines grati eſſe in ſuos principes cupiunt, & quos alios honores vita carentibus deferant, inuenire non poſſunt. Præterea pietas eorum, qui ſucceſſerant, plurimum cõtulit ad errorem: qui (vt diuina ſtirpe nati viderentur) diuinos honores parentibus detulerunt, deferriq́; iuſſerunt. An ne poteſt aliquis dubitare, quomodo religiones deorum ſint inſtitutæ? cùm apud Maronem legat Æneę verba ſociis imperantis:

Nunc pateràs libate Ioui, precibusq́; vocate
Anchiſen genitorem.

Cui non tantùm immortalitatem, verùm etiam ventorum tribui poteſtatem:

Poſcamus ventos, atque hæc mea ſacra quot annis.
Vrbe velit poſita templis ſibi ferre dicatis.

Idem ſcilicet de Ioue Liber, & Pan, & Mercurius, & Apollo, fecerunt, ac poſtea de his ipſis ſucceſſores eorum. Acceſſerunt etiam poëtæ: & compoſitis ad voluptatem carminibus, in cælum eos ſuſtulerunt: ſicut faciunt qui apud reges etiam malos panegyricis mendacibus adulantur, quod malum à Græcis ortum eſt: quorum leuitas inſtru

inſtructa dicendi facultate & copia, incredibile eſt quantas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaque admirati eos, & ſuſceperũt primi ſacra illorum, & vniuerſis gentibus tradiderunt. Ob hanc vanitatem Sibylla ſic eos increpat:

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ᾽ ἀνδράσιν ἡγεμόνεσι;
Πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοισιν ἀνάπτῃς;
Θύεις εἰδώλοις τίς σοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ,
Ὥστε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο πρόσωπα λειπομένη;

M. Tullius, qui non tantùm perfectus orator, ſed etiã philoſophus fuit, ſiquidẽ ſolus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo ſeipſum de morte filiæ conſolatus eſt, non dubitauit dicere, Deos, qui publicè colerentur, homines fuiſſe. Quod ipſius teſtimonium eò debet grauiſſimum iudicari, quòd & augurale habuit ſacerdotium, & eoſdem ſe colere, venerarique teſtatur. Itaque intra paucos verſiculos duas res nobis dedit. Nã dum imaginem filiæ eodẽ ſe modo conſecraturum eſſe profiteretur, quo illi à veteribus ſunt conſecrati: & illos mortuos eſſe docuit, & originem vanę ſuperſtitionis oſtendit. Cùm verò, inquit, & mares & fœminas complures ex hominibus in deorum numero eſſe videamus, & eorum in vrbibus atque

agris auguſtiſſima delubra veneremur: aſſentiamur eorum ſapientiæ, quorum ingeniis & inuentis, omnem vitam legibus & inſtitutis excultam, conſtitutamque habemus. Quòd ſi vllum vnquam animal conſecrandum fuit, illud profectò fuit. Si Cadmi progenies, aut Amphitryonis, aut Tyndari in cælum tollenda fama fuit: huic idem honos certè dicandus eſt. Quod quidem faciam: téq; omnium optimam, doctiſſimámque, approbantibus Diis immortalibus ipſis in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium conſecrabo. Fortaſſe dicat aliquis præ nimio luctu deliraſſe Ciceronē. Atqui omnis illa oratio, & doctrina, & exemplis, & ipſo loquendi genere perfecta, non ægri, ſed conſtantis animi ac iudicij fuit: & hæc ipſa ſententia nullum pręfert indicium doloris. Neque enim puto illum tam variè, tam copiosè, tam ornatè ſcribere potuiſſe, niſi luctū eius, & ratio ipſa, & conſolatio amicorum, & temporis longitudo mitigaſſet. Quid, quòd idem dicit in libris de Republica? idem de gloria? Nam de legibus, quo in opere Platonem ſecutus eſt, leges voluit ponere, quibus putaret vſuram eſſe iuſtam, & ſapientem ciuitatem: de religione ita ſanxit: Diuos, & eos, qui cæleſtes ſemper habiti ſunt, colunto: & illos, quos in cælo merita locauerunt, Herculem,

culem, Liberum, Aeſculapiũ, Pollucem, Caſtorem, Quirinum. Itẽ in Tuſculanis, cùm diceret totum penè cælum humano genere completum: Si verò, inquit, ſcrutari vetera, & ex illis ea, quæ ſcriptores Græciæ prodiderunt, eruere conemipſi illi maiorum gentium dij qui habentur, hinc à nobis profecti in cælum reperientur. Quare, quorum demonſtrantur ſepulchra in Græcia, reminiſcere quoniam es initiatus, quæ traduntur, myſteriis: tum denique, quàm hoc latè pateat, intelliges. Teſtatus eſt videlicet Attici conſciẽtiam ex ipſis myſteriis intelligi poſſe, quod omnes illi homines fuerunt, qui coluntur. & cùm de Hercule, Libero, Aeſculapio, Caſtore, Polluce, incunctãter fateretur, de Apolline ac Ioue patribus eorũ, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorũ gentiũ deos appellauit, timuit apertè confiteri. Et idcirco ait, latè hoc patere, vt idem de Ioue, cæteriſq; antiquioribus diis intelligamus: quorum memoriã ſi eadẽ ratione veteres conſecrauerunt, qua ſe imaginem, nomenque filiæ conſecraturum eſſe dicit, ignoſci mœrentibus poteſt, credentibus non poteſt. Quis enim tã demens, qui conſenſu, & placito innumerabiliũ ſtultorum, aperiri cælũ mortuis arbitretur? aut aliquem, quod ipſe non habeat dare, alteri poſſe? Apud Romanos Deus Iulius,

quia hoc ſcelerato homini placuit Antonio: Deus Quirinus, quia hoc paſtoribus viſum eſt: cùm alter germani fratris extiterit, alter patriæ parricida: quòd ſi cos. non fuiſſet Antonius, C. Cæſar pro ſuis in Rempublicam meritis etiam defuncti hominis honore caruiſſet, & quidem conſilio Piſonis ſoceri, & L. Cæſaris propinqui: qui vetabant funus fieri, & Dolabellæ cos. qui colūnam in foro, id eſt, titulum eius euertit, ac forum expiauit. Nam Romulum deſiderio ſuis fuiſſe declarat Ennius, apud quem populus amiſſum regem dolens hæc loquitur,

O Romule Romule dic: ô,
Qualem te patriæ cuſtodem dij genuerunt?
Tu produxiſti nos intra luminis oras.
O pater, ô genitor, ô ſanguen diis oriundum.

Ob hoc deſiderium facile creditum eſt Iulio Proculo mentienti, qui ſubornatus à patribus eſt, vt nuntiaret plebi ſuæ, vidiſſe ſe regem humano habitu auguſtiorem, eúmque mandaſſe ad populum, vt ſibi delubrum fieret, ſe Deum eſſe, & Quirinum vocari. Quo facto & ipſi populo perſuaſit, Romulum ad Deos abiiſſe: & ſenatum ſuſpicione cædis regiæ liberauit.

De deorum ſexu & ortu. CAP. XVI.

POteram iis, quæ retuli, eſſe contentus: ſed ſuperſunt adhuc multa ſuſcepto operi neceſſaria. Nam quamuis ipſo religio

gionum capite deſtructo, vniuerſa ſuſtulerim: licet tamen proſequi cætera, & redarguere plenius inueteratam perſuaſionem: vt tandem homines ſuorum pudeat ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum:

Religionum animos nodis exoluere pergo.

(vt ait Lucretius) qui quidem hoc efficere non poterat: quia nihil veri aſſerebat. Noſtrum eſt hoc officium, qui & verum Deum aſſerimus, & falſos refutamus. Illi ergo, qui poëtas finxiſſe de diis fabulas opinantur, deas fœminas & eſſe credunt, & colunt: reuoluuntur imprudentes ad id, quod negauerant, coïre illos, ac parere. Nec enim fieri poteſt, quin duo ſexus generandi cauſa ſint inſtituti. Recepta verò ſexuum diuerſitate, non intelligunt conſequens eſſe, vt concipiant: quod in Deum cadere non poteſt, vt iſti putant. nam & Iouis eſſe filios dicunt, & cæterorum deorum. Naſcuntur ergo & quotidie quidem dij noui: nec enim vincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur deorum innumerabilium plena ſunt omnia, nullo ſcilicet moriente. Nam cùm hominũ vis incredibilis, numerus ſit inæſtimabilis, quos tamẽ, ſicuti naſcuntur, mori neceſſe eſt: quid deorum tãdẽ eſſe putemus, qui tot ſeculis nati ſunt, immortalesq; manſerunt? Cur ergo tã pau-

ci coluntur? niſi fortè arbitramur, non generandi cauſa, ſed tãtummodo capiendæ voluptatis duos eſſe ſexus deorum, & ea exercere, quæ homunculos & facere, & pati pudet. Cùm verò dicantur aliqui ex aliquibus nati, conſequens eſt, vt ſemper naſcantur, ſi quidem aliquando ſunt nati: vel ſi aliquando naſci deſierunt, ſcire nos conuenit, cur, aut quando deſierint. Non illepidè Seneca in libris moralis philoſophiæ: Quid ergo eſt, inquit, quare apud poëtas ſalaciſſimus Iupiter deſierit liberos tollere? Vtrum ſexagenarius factus eſt, & illi lex Papia fibulam impoſuit? an impetrauit ius trium liberorum? An tandem illí venit in mentem, Ab alio expectes alteri quod feceris? & timet, ne quis ſibi faciat, quod ipſe Saturno? At iſti, qui Deos aſſerunt, videant quomodo reſpondeant huic argumento quod inferemus, Si duo ſunt ſexus deorum, ſequitur concubitus: & ſi coëunt, & domos habeant neceſſe eſt: nec enim carent virtute, ac pudore, vt hoc promiſcuè, aut in propatulo faciant, ſicut muta facere videmus animalia. ſi domos habent, conſequens eſt, & vt vrbes habeant, & quidem auctore Naſone, qui ait,

Plebs habitat diuerſa locis: à fronte potentes
Cælicolæ, clarique ſuos poſuere penates.

Si habent vrbes, & agros igitur habebunt.

Iam

Iam quis non videat quæ ſequantur? arare illos, & colere: quod quidem victus cauſa fit. ergo mortales ſunt: Quod argumentum retrouerſum idem valet: Si enim agros non habent, nec vrbes quidē: ſi vrbes non habēt, nec domos quidem: ſi domibus carent, ergo & concubitu: ſi concubitus ab his abeſt, & ſexus igitur fœmineus: in diis autem videmus & fœminas eſſe: ergo dij non ſunt. Diſſoluat hoc argumentum, ſi quis poteſt. Ita enim res rem ſequitur, vt hæc vltima neceſſe ſit confiteri. Sed ne illud quidem diſſoluet aliquis: Ex duobus ſexibus alter fortior, alter infirmior eſt: robuſtiores enim mares ſunt, fœminæ imbecilliores: Imbecillitas autem non cadit in Deū: Ergo nec fœmineus ſexus. Huic additur ſuperioris argumenti extrema illa concluſio, vt dij non ſint: quoniam in diis & fœminæ ſunt.

De Stoicorum eadem ſententia, & ibi de deorum ærumnis, & turpitudinibus.

CAP. XVII.

OB has rationes & Stoici aliouerſus deos interpretantur: & quia non peruident, quid ſit in vero, conantur eos cum rerum naturalium ratione cōiungere: quos Cicero ſecutus, de diis ac religionibus eorum hanc ſentētiam tulit: Videtis igitur, vt à phyſicis rebus bene ac vtiliter inuētis tracta ratio ſit ad cōmentitios ac fictos deos:

quæ res genuit falſas opiniones,erroréſque turbulentos & ſuperſtitiones pænè aniles. Et formæ enim nobis deorum,& ætates, & veſtitus, ornatúſq; noti ſunt:genera præterea,coniugia,cognationes omnes,omniáq; traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid verius dici poteſt? Romanæ Philoſophiæ princeps & ampliſſimo ſacerdotio præditus, commentitios,ac fictos deos arguit,quorum cultus, ſuperſtitiones pœnè aniles eſſe teſtatur:falſis opinionibus,erroribúſq; turbulentis implicatos eſſe homines queritur. Nam totus liber tertius de natura deorum omnes funditus religiones euertit,ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius?Num eloquentia ſuperare poſſumus Ciceronem?minimè id quidem, ſed fiducia illi defuit ignoranti veritatem. quod ipſe ſimpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim facilius poſſe ſe dicere quid non ſit, quàm quid ſit:hoc eſt, falſa ſe intelligere,vera neſcire. Clarum eſt igitur,homines fuiſſe illos,qui dij putantur, & eorum memoriam poſt mortem eſſe conſecratam. Ideò etiam ætates diuerſæ ſunt, & certæ imagines ſingulorum, quòd in eo habitu, & ætate ſimulachra eorum configurata ſunt, in qua quémq; mors deprehendit. Cõſideremus(ſi placet) ærumnas infelicium Deorum. Iſis filiũ perdidit, Ceres filiam:

filiam: expulſa, & per orbem terræ iactata Latona, vix inſulam paruam, in qua pareret, inuenit. Deûm mater & amauit formoſum adoleſcentem, & eundem cum pellice deprehenſum, exectis virilibus ſemiuirum reddidit: & ideò nunc ſacra eius à Gallis ſacerdotibus celebrantur. Iuno pellices acerrimè perſecuta eſt: quia parere ipſa non potuit ex fratre. Inſulam Samum ſcribit Varro prius Partheniam nominatam, quòd ibi Iuno adoleuerit, ibique etiam Ioui nupſerit. Itaque nobiliſſimum & antiquiſſimum templum eius eſt Sami, & ſimulacrum in habitu nubentis figuratum: & ſacra eius anniuerſaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adoleuit, ſi virgo fuit primò, poſtea mulier: hominem fuiſſe, qui non intelligit, pecudem ſe fateatur. Quid loquor obſcœnitatem Veneris omnium libidinibus proſtitutæ, non deorum tantùm, ſed & hominum? Hæc enim ex famoſo Martis ſtupro genuit Harmoniam: ex Mercurio Hermaphroditum, qui eſt natus Androgynus: ex Ioue Cupidinem: ex Anchiſe Aeneam: ex Bute Erycen: ex Adone quidem nullum potuit, quòd etiam tum puer ab apro ictus, occiſus eſt. quæ prima (vt in hiſtoria ſacra continetur) artem meretriciam inſtituit, autorque mulieribus in Cypro fuit, vti vulgo corpore quæſtum

facerent. Quod idcirco imperauit,ne ſola præter alias mulieres impudica, & virorum appetens videretur. Etiámne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, quàm partus. Sed ne illæ quidem virgines illibatam caſtitatem ſeruare potuerunt. Vnde enim putemus Erichthonium eſſe natum? an ex terra, vt poëtæ videri volunt? At res ipſa clamat. Nã cùm Vulcanus diis arma feciſſet, eiq; Iupiter optionem dediſſet præmij, quod vellet, poſtulandi, iuraſſétque (vt ſolebat) per infernam paludem, ſe nihil negaturum: tũ faber claudus Mineruæ nuptias poſtulauit. Hîc Iupiter Optimus Maximus tanta religione conſtrictus, abnuere non potuit: Mineruam tamen monuit repugnare, pudicitiamq; defendere. tum in illa colluctatione Vulcanum in terram profudiſſe aiunt ſemen, vnde ſit Erichthonius natus. idque illi nomen impoſitum ἀπὸ τῆς ἔριδος, καὶ χθονὸς, id eſt, ex certamine, atque humo. Cur igitur virgo eum puerum cum dracone concluſum, & obſignatum, tribus virginibus Cecropidis commendauit? euidens (vt opinor) inceſtum, quod nullo modo poſſit colorari. Altera cùm penè amatorem ſuum perdidiſſet, qui erat turbatis diſtractus equis, præſtantiſſimum medicum Aeſculapium curando iuueni aduocauit, eumque ſanatum

---ſecretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Egeria, nemoríque relegat,
Solus vbi in ſyluis Italis ignobilis æuum
Exigeret, verſóque vbi nomine Virbius eſſet,

Quid ſibi vult hæc tam diligens, tam ſolicita curatio? quid ſecretæ ſedes? quid relegatio vel tam longè, vel ad mulierem, vel in ſolitudinem? quid deinde nominis commutatio? Poſtremo, quid equorum tam pertinax abominatio? quid ſignificant hæc omnia, niſi conſcientiã ſtupri, & amorem minime virginalem? Erat planè, cur tãtum laborem pro tam fideli iuuene ſuſciperet, qui amanti nouercæ obſequiũ pernegarat.

De deorùm conſecratione propter beneficia.

C A P. X V I I I.

HOc in loco refellendi ſunt etiam ij, qui deos ex hominibus eſſe factos nõ tantum fatentur, ſed, vt eos laudent, etiam gloriãtur, aut virtutis gratia, vt Herculẽ: aut munerũ, vt Cererẽ, ac Liberũ; aut artium repertarũ, vt Aeſculapium, vel Mineruã. Hæc verò quã inepta ſint, quamq́ue non digna, propter quæ homines inexpiabili ſe ſcelere contaminent, hoſtesq́ue Deo vero fiãt, quo cõtẽpto mortuorum ſacra ſuſcipiũt, ex ſingulis rebus oſtendã. Virtutẽ eſſe dicũt quæ hominẽ tollat in cęlũ, nõ illã, de qua philoſophi dixerunt, quæ poſita eſt in bonis animi, ſed hãc corporalem, q̃ dicitur fortitudo:

quæ

quæ quoniam in Hercule præcipua fuit, immortalitatem meruiſſe creditur. Quis tam ſtultè ineptus eſt,,vt corporis vires diuinum,vel etiam humanũ bonum iudicet: cùm ſint & maiores pecudibus attributæ, & vno morbo ſæpe frangantur: vel ipſa ſenectute minuatur,& corruãt? Itaque idem ille, cũ deformari vlceribus toros ſuos cerneret,nec ſanari ſe voluit nec ſenẽ fieri,nequando ſeipſo minor, aut deformior videretur.Hunc à rogo,quo viuũ ſeipſum combuſſerat,aſcendiſſe in cælum putauerũt:eáque ipſa,quæ ſtultiſſimè ſunt admirati, ſimulacris,& imaginibus expreſſa, & conſecrata poſuerunt, vt in perpetuum vanitatis eorum monimenta perſtarent, qui ob necem beſtiarum deos fieri credidiſſent. Sed hæc fortaſſe Græcorum culpa ſit,qui res leuiſſimas pro maximis ſemper habuerunt. Quid noſtri, num ſapientiores? qui athleticam quidem virtutem contemnunt, quia nihil obeſt: ſed regiam, quia latè ſolet nocere,ſic admirantur, vt fortes,ac bellicoſos duces in deorũ cœtum locari arbitrẽtur:nec eſſe vllam aliam ad immortalitatem viam, quàm exercitus ducere,aliena vaſtare, delere vrbes,oppida exſcindere,liberospopulos aut trucidare, aut ſubijcere ſeruituti:videlicet quò plures homines afflixerint, ſpoliauerint, occiderint, eò ſe nobiliores, &

cla

clariores putãt:& inanis gloriæ ſpecie capti, ſceleribus ſuis nomẽ virtutis imponunt. Iam mallem, vt à ferarum cædibus deos ſibi fingerent, quàm immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis vnum hominem iugulauerit, pro contaminato, ac nefario habetur: nec ad terrenum hoc domicilium deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia trucidauerit, cruore campos inundauerit, flumina infecerit, non modò in templum, ſed etiam in cælum admittitur.

Apud Ennium ſic loquitur Africanus:

Si fas endo cælestia ſcandere cuiquã eſt,
Mi ſoli cæli maxima porta patet:

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit, ac perdidit. O quantis in tenebris Africane verſatus es: vel potius ô poëta, qui per cædes, & ſanguinem patere hominibus aſcenſum in cælum putaueris? Cui vanitati & Cicero aſſenſit. Eſt verò, inquit, Africane, nam & Herculi eadem ipſa porta patuit. Tanquam ipſe planè, cùm id fieret, ianitor fuerit in cælo. Equidem ſtatuere non poſſum, dolendúmne potius, an ridẽdum putem, cùm videam & graues & doctos, & (vt ſibi videntur) ſapientes viros, in tam miſerandis errorũ fluctibus volutari. Si hæc eſt virtus, quæ nos immortales facit, mori equidẽ malim, quàm exitio

eſſe

eſſe quamplurimis. Si aliter immortalitas parari non poteſt, niſi per ſanguinem: quid fiet, ſi omnes in concordiam conſenſerint? Quod certè fieri poterit, ſi pernicioſo, & impio furore proiecto, innocentes eſſe ac iuſti velint. Num igitur nemo erit cælo dignus? num peribit virtus? quia hominibus in homines ſæuire nõ dabitur? Sed iſti, qui
minus
euerſiones vrbium populorumq;, ſummam gloriam computant, otium publicum non ferent, rapient, ſæuient, & iniuriis inſolenter illatis, humanæ ſocietatis fœdus irrumpent, vt habere hoſtem poſſint, quem ſceleratius deleant, quàm lacefferint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri, ac Libero traditio munerum fecit. Poſſum diuinis docere literis, vinum, atque fruges ante progeniém cæli, atque Saturni fuiſſe in vſu hominum: ſed ab his ſanè inuenta eſſe fingamus. Num poteſt plus, aut
*maius.
* maius videri, collegiſſe fruges, hisque fractis, panem facere docuiſſe, aut vuas de vitibus lectas expreſſiſſe, vinúmque feciſſe, quàm fruges ipſas, aut vites generaſſe, ac protuliſſe de terra.? Reliquerit hæc ſanè Deus humanis ingeniis eruenda: tamẽ fieri non poteſt, quin ipſius ſint omnia, qui & ſapientiam tribuit homini, vt inueniret, & illa ipſa, que poſſent inueniri, primus inuenit. Artes quoque ſuis inuentoribus immortalita

talitatem peperiſſe dicuntur, vt Æſculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos, qui fullonicã, ſutrinámque docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia iſti diuites vaſa Samia contemnunt? Sunt & aliæ artes, quarum repertores humanæ vitæ plurimũ profuerunt. Cur non & illis attributa ſunt templa? ſed nimirum Minerua eſt, quæ omnes reperit: ideóque illi opifices ſupplicant. Ergo ab his ſordibus Minerua aſcendit in cęlum. Eſt verò cauſa, cur quiſquam derelinquat eum, qui terram cum animantibus, cælum cum aſtris & luminibus exorſus eſt, vt eam veneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui vulnera in corporibus ſanare docuit, num poteſt eſſe præſtantior, quam qui corpora ipſa formauit, ſentiendi, ac viuendi rationem dedit? herbas denique ipſas, & cætera, quibus medendi ars conſtat, excogitauit, atque protulit?

De cultu Dei veri & falſorum.

CAP. XIX.

AT enim dicet aliquis, & huic ſummo, qui fecit omnia, & illis, qui partim profuerunt, ſuam venerationem eſſe tribuendam. Primum nec factum eſt vnquam vt qui hos coluit, etiam Deum coluerit, neque fieri poteſt: quoniam ſi honos idem tribuitur alijs, ipſe omnino non colitur,

cuius

cuius religio eſt,illum eſſe vnum ac ſolum Deum,credere.Clamat ſummus poëta,eos omnes qui inuentas vitam excoluere per artes, apud inferos eſſe,ipſumq́; illum repertorem medicinæ,talis & artis,ad Stygias vndas fulmine eſſe truſum: vt intelligamus, quantum valeat pater omnipotens, qui etiam deos fulminibus extinguat. Sed homines ingenioſi hanc ſecum habebant fortaſſe rationē, quia Deus fulminari non poteſt,apparet non eſſe factum. Imò verò quia factum eſt, apparet hominem fuiſſe, non Deum. Mendacium enim poëtarum nō in facto eſt,ſed nomine.Metuebāt enim malum,ſi cōtra publicam perſuaſionem faterentur,quod erat verū. Quòd ſi hoc conſtat inter ipſos,ex hominibus deos factos: cur ergo non credunt poëtis,ſi quando illorum fugas,& vulnera,& mortes,& bella,& adulteria deſcribunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuiſſe vllo pacto fieri deos, quia ne homines quidem probi fuerunt,eaq́; in vita ſua geſſerūt, quæ mortem pariunt ſempiternam.

De diis Romanorum propriis, & eorum ſacris.

CAP. XX.

VEnio nunc ad proprias Romanorum religiones: quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix Lupa honoribus eſt affecta diuinis.Et ferrem, ſi id animal ipſum

ſum fuiſſet, cuius figurã gerit. Autor eſt Liuius, Larentiæ eſſe ſimulacrum, & quidem, non corporis, ſed mentis ac morum. Fuit enim Fauſtuli vxor, & propter vulgati corporis vilitatem Lupa inter paſtores, id eſt, meretrix nuncupata eſt, vnde etiam Lupanar dicitur, exemplum ſcilicet Athenienſiũ in ea figurãda Romani ſecuti ſunt: apud quos meretrix quædã nominæ Leæna, cùm tyrannum occidiſſet, quia nefas erat ſimulacrũ cõſtitui meretricis in templo, animalis effigiem poſuerunt, cuius nomen gerebat. Itaque vt illi monumentum ex nomine, ſic iſti ex profeſſione fecerunt. Huius nominis etiã dies feſtus dicatus eſt, & Larentinalia conſtituta. Nec hanc ſolùm Romani meretricem colunt, ſed Faulam quoque, quam Herculis ſcortum fuiſſe Verrius ſcribit. Iam quãta iſtà immortalitas putanda eſt, quam etiam meretrices aſſequuntur? Flora, cùm magnas opes ex arte meretricia quæſiuiſſet, populum Romanum ſcripſit hæredem, certam pecuniã reliquit, cuius ex annuo fœnore ſuus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitioſum videbatur, ab ipſo nomine argumentum ſumi placuit, vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam finxerunt eſſe, quæ floribus præſit, eámque oportere pla-

cari,vt fruges cum arboribus, aut vitibus, bene proſperéque floreſcerent.Eumque colorem ſecutus in Faſtis poëta,non ignobilem nymphā fuiſſe narrauit,quæ ſit Chloris vocitata, eámque Zephyro nuptam, quaſi dotis loco id accepiſſe muneris à marito,vt haberet omnium florum poteſtatem. Honeſtè quidem iſta dicuntur,ſed inhoneſtè turpiterque creduntur.Nec debent,cúm veritas quæritur, huiuſmodi nos velamenta decipere. Celebrantur ergo illi ludi, cum omni laſciuia,conuenientes memoriæ meretricis.Nam præter verborum licentiā,quibus obſcœnitas omnis effunditur, exuūtur etiā veſtibus populo flagitante meretrices, quæ tunc mimorū funguntur officio, & in cōſpectu populi vſque ad ſatietatē impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.Cloacinæ ſimulacrum in cloaca maxima repertum Tatius conſecrauit: & quia cuius eſſet effigies ignorabat,ex loco illi nomen impoſuit. Pauorē,Pallorémque Tullus Hoſtilius figurauit, & coluit. Quid de hoc dicam, niſi dignum fuiſſe, qui ſemper deos ſuos (ſicut optari ſolet) præſentes haberet? Ad hoc illud M. Marcelli de de conſecratione Honoris, atque Virtutis, honeſtate nominum differt, re cōgruit.Eadem vanitate Mentem quoque inter Deos Senatus collocauit:quam pro-

fectò

fectò ſi habuiſſet, eiuſmodi ſacra nunquam ſuſcepiſſet. Magnum Cicero, audáxque conſilium ſuſcepiſſe Græciam dicit; quòd Cupidinem,& amorum ſimulacra in gymnaſijs conſecraſſet : adulatus eſt videlicet Attico,& irriſit hominem familiarem.Non enim illud magnum, aut omnino cōſilium dicendum fuit, ſed impudicorū hominum perdita & deplorata nequitia, qui liberos ſuos, quos erudire ad honeſta deberent, proſtituerunt libidini iuuentutis : a quibus flagitiorum deos & in illis potiſſimum locis,vbi nuda corpora corruptorum luminibus patent,& in illa coli ætate voluerunt, quæ ſimplex,& improuida prius irretiri, & in laqueos poteſt cadere, quàm cauere. Quid mirum,ſi ab hac gente vniuerſa flagitia manarunt,apud quam vitia ipſa religioſa ſunt,eaque non modò non vitantur, verùm etiam coluntur? Et ideo huic ſententiæ,tanquam Grecos prudentia vinceret,adiecit: Virtutes enim oportet, non vitia conſecrari.Quod ſi recipis, ô M. Tulli, non vides fore,vt irrumpant vitia cum virtutibus:quia mala bonis adhærēt,& in animis hominū potētiora ſunt : quæ ſi vetas conſecrari,reſpondebit tibi eadem illa Græcia,ſe alios deos colere.vt proſint:alios,ne noceāt.Hæc enim sēper excuſatio eſt eorū qui mala ſua pro diis habent, vt Romani

Rubiginem,ac Febrem.Si ergo vitia conſecrata non ſunt, in quo tibi aſſentior:ne virtutes quidem.Non enim per ſe ſapiunt, aũt ſentiunt:neque intra parietes aut ædiculas luto factas,ſed intra pectus collocandæ ſũnt, & interius comprehendendæ : ne ſint falſæ,ſi extra hominem fuerint collocatæ.Itaque præclaram illam legem tuam derideo,quã ponis his verbis: Aſt illa propter quæ datur homini aſcenſus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem,earúmque laudem delubra ſunto. Atqui hæc ſeparari ab homine non poſſunt. Si enim colenda ſunt, in homine ipſo ſint neceſſe eſt. Si autem ſint extra hominem, quid opus eſt ea colere quibus careamus? Virtus colenda eſt,non imago virtutis: & colenda eſt non ſacrificio aliquo, aut thure, aut precatione ſolenni:ſed voluntate ſola, atque propoſito.Nam quid eſt aliud colere virtutem, niſi eam comprehendere animo, & tenere ?quod vnuſquiſque ſimul occœpit velle,conſequitur.Hic ſolus virtutis eſt cultus:nam religio & veneratio nulla alia, niſi vnius Dei tenenda eſt. Quid igitur opus eſt, ô vir ſapientiſſime, ſuperuacuis extructionibus loca occupare, quæ poſſint humanis vſibus cedere : quid ſacerdotes conſtituere vana & inſenſibilia cultutos ? quid immolare victimas? quid tantos ſumptus

ſumptus vel fingendis, vel colendis imaginibus impendere? Firmius, & incorruptius templum eſt pectus humanum: hoc potius ornetur: hoc veris illis numinibus impleatur. Has ergo falſas conſecrationes ſequitur, quod neceſſe eſt. Qui enim virtutes ſic colunt, id eſt, qui vmbras, atque imagines virtutum conſectantur, ea ipſa, quæ vera ſunt, tenere non poſſunt. Itaque nulla in quoquam virtus eſt, vitijs vbique dominãtibus: nulla fides, omnia pro ſe vnoquoque rapiente: nulla pietas, nec conſanguineis, nec parentibus parcente auaritia, & cupiditate in venenum & in ferrũ ruente: nulla pax, nulla concordia, publicè bellis ſæuientibus, priuatim verò inimicitijs vſque ad ſanguinem furentibus: nulla pudicitia, libidinibus effrænatis omnem ſexum & omnes corporis partes contaminantibus, nec tamen deſinunt ea colere, quæ fugiunt & oderunt. Colunt enim thure, ac ſummis digitis, quæ ſenſibus intimis horrere debuerunt: qui error omnis ex illius principalis, ac ſummi boni ignoratione deſcendit. Vrbe à Gallis occupata, obſeſſi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta feciſſent, ædem Veneri Caluæ conſecrarunt. Non igitur intelligunt, quàm vanæ ſint religiones, vel ex eo ipſo, quòd eas his ineptijs cauillãtur.

A Lacædemoniis fortaſſe didicerant, deos ſibi ex euentis fingere, qui cùm Meſſenios obſiderent, & illi furtim deceptis obſeſſoribus egreſſi ad diripiendam Lacedæmonem cucurriſſent, à Spartanis mulieribus fuſi, fugatique ſunt. Cognitis autem hoſtium dolis, Lacedæmonij ſequebantur. His armatæ mulieres obuiam longius exierunt: quæ cùm viros ſuos cernerent parare ſe ad pugnam, quòd putarent Meſſenios eſſe, corpora ſua nudauerunt. At illi vxoribus cognitis, & aſpectu in libidinem concitati, ſicuti erant, armati permiſti ſunt vtique promiſcuè: nec enim vacabat diſcernere. ſic iuuenes ab iiſdem antè miſſi, cum virginibus, ex quibus ſunt Parthenij nati, propter huius facti memoriam ædem Veneri armatæ, ſimulacrumq; poſuerũt. Quod tametſi ex cauſa turpi, tamen honeſtius videtur, armatam Venerem conſecraſſe, quàm caluam. Eodem tempore Ioui quoque Piſtori ara appoſita eſt, quòd eos in quiete monuiſſet, vt ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hoſtium caſtra iactarent: eoq; facto ſoluta eſſet obſidio, deſperantibus Gallis inopia ſubigi poſſe Romanos. Quæ iſta religionum deriſio eſt? ſi earum defenſor eſſem, quid tam grauiter queri poſſem, quàm deorum numen in tantum veniſſe contemptum,

vt turpiſſimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam? vel potius doctos viros celebrãdis fornacalibus operari? Quis, cùm audiat deam Mutam, tenere riſum queat? Hãc eſſe dicunt, ex qua ſint nati Lares: & ipſam, Laram nominant, vel Larundam. Quid præſtare colenti poteſt, quæ loqui non poteſt? Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium de furto boum, diuinitatem conſecuta, quia prodidit fratrem: Et Cunina, quæ infantes in cunis tuetur, ac faſciũ ſummouet. Et Sterculius qui ſtercorandi agri rationẽ primus induxit: Et* Mutunus, in cuius ſinu pudendo nubentes præſident, vt illarum pudicitiam prior deus delibaſſe videatur. Et mille alia portenta, vt iam vaniores qui hæc colenda ſuſceperint, quàm Ægyptios eſſe dicamus, qui monſtroſa & ridicula quædam ſimulacra venerantur, & colunt. Et hæc tamen habent aliquam imaginem. Quid qui lapidem colunt informẽ, atq; rudẽ, cui nomen eſt Terminus? Hic eſt, quem pro Ioue Saturnus dicitur deuoraſſe. nec immerito illi honos tribuitur. Nã cùm Tarquinius Capitolium facere vellet, atque in eo loco multorũ deorũ ſacella eſſent: cõſuluit eos per auguria, vtrũ Ioui cedere vellẽt: & cedẽtibus cæteris ſolus Terminus manſit. Vnde illũ poëta Capitolij immobile ſaxum

Tutinus *Futinus.*

vocat. Iam ex hoc ipſo vides quàm magnus Iupiter inuenitur, cui non ceſſit lapis ea fortaſſe fiducia, quòd illum de paternis faucibus liberauerat. Facto itaque Capitolio, ſupra ipſum Terminum foramen eſt in tecto relictum: vt quia nô ceſſerat, libero cælo frueretur, quo ne ipſi quidem fruebantur, qui lapidem frui putauerunt. Et huic ergo publicè ſupplicatur, quaſi cuſtodi finium deo: qui non tantùm lapis, ſed etiam ſtipes interdum eſt. Quid de iis dicam qui colunt talia? niſi ipſos potiſſimum lapides, ac ſtipites eſſe?

De diis Barbarorum quibuſdam propriis, & eorum ſacris & itidem de Romanis.

CAP. XXI.

DIximus de dijs ipſis, qui coluntur: nunc de ſacris, ac myſteriis eorũ pauca dicenda ſunt. Apud Cypri Salaminem, humanam hoſtiam Ioui Teucrus immolauit: idque ſacrificium poſteris tradidit: quod eſt nuper Hadriano imperãte ſublatũ. Erat lex apud Tauros, inhumanã, & feram gentem, vti Dianæ hoſpites immolarent: & id ſacrificium multis temporibus celebratum eſt. Galli Eſum atque Teutantem humano cruore placabant. Nec Latini quidem huius immanitatis expertes fuerunt: ſiquidem Latialis Iupiter etiam nunc ſanguine colitur humano. Quid ab his boni

pre

precantur, quibus ſic ſacrificant? Aut quid tales dij præſtare hominibus poſſunt, quorum pœnis propitiãtur? Sed de Barbaris non eſt adeò mirandum, quorum religio cum moribus congruit. Noſtri verò, qui ſemper manſuetudinis, & humanitatis gloriam ſibi vendicarunt, nonne ſacrilegis, his ſacris immaniores reperiuntur? Hi enim ſcelerati potius ſunt habendi, qui cùm ſint liberalium diſciplinarum ſtudiis expoliti, ab humanitate deſciſcunt, quàm qui rudes, & imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur. Apparet tamen, antiquum eſſe hunc immolandorùm hominum ritum: ſiquidem Saturnus in Latio eodem genere ſacrificij cultus eſt: non quidem vt homo ad aram immolaretur, ſed vt in Tyberim de ponte Miluio mitteretur. Quod ex reſpõſo quodam factitatum, Varro autor eſt: cuius reſponſi vltimus verſus eſt talis:

Καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Quod quia videtur ambiguũ, & fax illi, & homo iaci ſolet. Verùm id genus ſacrificij ab Hercule, cùm ex Hiſpania rediret, ducitur eſſe ſublatum, ritu tamen permanente, vt pro veris hominibus imagines iacerentur ex ſcirpo: vt Ouid. in Faſtis docet:

Donec in hæc venit Tirynthius arua quotãnis «

Triſtitia Leucadio ſacra peracta Deo.
Illum ſtramineos in aquam miſiſſe Quirites,
Herculis exemplo corpora falſa iace.
Hæc ſacra Veſtales virgines faciunt, vt ait idem:
Tum quoq; priſcorũ virgo ſimulacra virorũ
Mittere roboreo ſcirpea ponte ſolet.

Nã de infantibus, qui eidẽ Saturno immolabantur propter odium Iouis, quid dicam, non inuenio. Tam barbaros, tam immanes fuiſſe homines, vt parricidium ſuum, id eſt, tetrum atque execrabile humano generi facinus, ſacrificium vocarent: cùm teneras, atque innocentes animas, quæ maximè eſt ætas parentibus dulcior, ſine vllo reſpectu pietatis extinguerent, immanitatemq; omnium beſtiarum, quæ tamen fœtus ſuos amant, feritate ſuperarẽt. O dementiã inſanabilem! quid illis iſti Dij amplius facere poſſent, ſi eſſent iratiſſimi, quam faciunt propitij? cùm ſuos cultores parricidiis inquinant, orbitatibus mactant, humanis ſenſibus ſpoliant? Quid poteſt eſſe his hominibus ſancti? Aut quid in profanis locis facient, qui inter aras deorum ſumma ſcelera cõmittunt? Peſcennius Feſtus in libris hiſtoriarum per ſatyram refert, Carthaginienſes Saturno humanas hoſtias ſolitos immolare: & cùm victi eſſent ab Agathocle rege Siculorum iratum ſibi Deum puta

putauiſſe:itaque vt diligentius piaculũ ſoluerent,ducentos nobiliũ filios immolaſſe:

Tantum relligio potuit ſuadere malorum:

Quæ peperit ſæpe ſceleroſa,atq; impia facta.

Cui ergo dementiſſimi homines illo ſacrificio conſulebant? cùm tantam partem ciuitatis occiderent,quãtam fortaſſe ne Agathocles quidem victor occiderat. Ab iſto genere ſacrorum non minoris inſaniæ iudicanda ſunt publica illa ſacra,quorum alia ſunt Matris Deum,in quibus homines ſuis ipſi virilibus litant: amputato enim ſexu nec viros ſe, nec fœminas faciunt. Alia Virtutis, quàm eandem Bellonam vocant, in quibus ipſi ſacerdotes non alieno,ſed ſuo cruore ſacrificant. Sectis namque humeris, & vtraque manu diſtrictos gladios exerentes currunt, efferuntur, inſaniunt. Optime igitur Quintilianus in fanatico. Iſtud, inquit, ſi Deus cogit, iratus eſt. Etiam ne hæc ſacra ſunt? Nonne ſatius eſt pecudum more viuere, quàm deos tam impios, tam prophanos, tam ſanguinarios colere? Sed vnde iſti errores, & hæc tanta flagitia manauerint,ſuo loco differemus.Interim videamus & cætera, quæ carent ſcelere:ne ſtudio inſectandi videamur eligere peiora. Iſidis Ægyptia ſacra ſunt, quatenus filiũ paruulum vel perdiderit, vel inuenerit.Nã primò ſacerdotes eius deglabrato

cor

corpore pectora ſua tundunt, lamentantur, ſicut ipſa, cùm filium perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quaſi inuentus, & in lætitiam luctus ille mutatur. Ideo Lucanus:

-Nunquamq; ſatis quæſitus Oſiris.

Semper enim perdunt, & ſemper inueniũt. Refertur ergo in ſacris imago rei, quæ verè geſta eſt. quæ profectò, ſi quid ſapimus, declarat mortalem mulierem fuiſſe, ac pænè orbam, niſi vnicum reperiſſet. quod illum ipſum poëtam minimè fugit, apud quem Põpeius adoleſcẽs, morte patris audita, hæc loquatur:

Euoluam buſto iam numen gentibus Iſim,
Et tectum ligno ſpargam per vulgus Oſirim.

Hic eſt Oſiris, quẽ Serapim & Serapidem vulgus appellat. Solent enim mortuis conſecratis nomina immutari, credo, nequis putet homines eos fuiſſe. Nam & Romulus poſt mortem Quirinus factus eſt, & Leda Nemeſis, & Circe Marica: & Ino, poſtquam ſe pręcipitauit in mare, Leucothea, materq; Matuta, & Melicertes filius eius Palæmo, atque Portunnus. Sacra verò Cereris Eleuſinæ, non ſunt his diſſimilia. Nam ſicut ibi Oſiris puer planctu matris inquiritur: ita hîc ad incertum patrui matrimonium rapta Proſerpina: quam quia facibus ex Ætnæ vertice accenſis quæſiſſe in Sicilia Ceres dicitur: idcirco ſacra eius ardentium tedarum

darum iactatione celebrâtur. Apud Lampſacum Priapo litabilis victima eſt aſellus. Cuius ſacrificij ratio in Faſtis hæc redditur: Cùm dij omnes ad feſtum Matris magnæ conueniſſent, epulisque ſatiati, noctem luſibus ducerent: quieuiſſe humi Veſtam, ſommumque cepiſſe: ibi Priapum ſomno eius, ac pudicitiæ inſidiatum: ſed illam intempeſtiuo clamore aſelli, quo Silenus vehebatur, excitatam: libidinem verò inſidiatoris eſſe deceptam. Hac de cauſa Lampſacenos aſellum Priapo quaſi in vltionem mactare conſueuiſſe: apud Romanos verò eundem Veſtalibus ſacris in honorem pudicitiæ conſeruatæ panibus coronari. Quid turpius? quid flagitioſius, quàm ſi Veſta beneficio aſini virgo eſt? At poëta fabulam finxit. Num ergo illud eſt verius, quod referunt, qui φαινόμενα conſcripſerunt? cùm de duabus cancri ſtellis loquuntur, quas Græci ὄνους vocant, aſellos fuiſſe, qui Liberum patrem tranſuexerint, cùm amnem tranſire non poſſet: quorum alteri hoc præmium dederit, vt humana voce loqueretur: itaque inter eum, Priapumq; ortum eſſe certamẽ de membri obſcœni magnitudine: Priapum victum & iratum interemiſſe victorem. Hoc verò multo magis ineptum eſt, ſed poëtis licet quicquid velint. Non excutio tam deforme

myſte

myſterium:nec Priapum denudo, ne quid appareat riſu dignum. Finxerunt hæc ſanè poëtæ:ſed neceſſe eſt maioris alicuius turpitudinis tegendæ gratia ficta ſint. Quæ ſit ergo quæramus. At ea profectò manifeſta eſt. Nam ſicut Lunæ taurus mactatur, quia ſimiliter habet cornua, &

Placat equo Perſis radijs Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo:

Ita in hoc, quia magnitudo membri virilis enormis eſt, non potuit ei monſtro aptior victima reperiri, quàm quæ ipſum, cui mactatur, poſſit imitari. Apud Lindum, quod eſt oppidum Rhodi, Herculis ſacra ſunt, quorum à cæteris longè diuerſus eſt ritus, ſi quidem non εὐφημίᾳ (vt Græci appellant) ſed maledictis, execratione celebrantur: eaq; pro violatis habent, ſi quādo inter ſolennes ritus vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum. Cuius rei hæc ratio redditur, ſi tamen vlla eſſe in rebus vaniſſimis poteſt: Hercules, cùm eò delatus eſſet, famemque pateretur, aratorem quendam aſpexit operantem, ab eoque petere cœpit, vt ſibi vnum bouem venderet. Enimuerò ille negauit fieri poſſe, quia ſpes ſua omnis colendæ terræ, duobus illis iumentis niteretur. Hercules ſolita violentia vſus, quia vnū accipere non potuit, vtrum-

que

que ſuſtulit. At ille infelix, cùm boues ſuos mactari conſpiceret, iniuriam ſuam maledictis vltus eſt: quod homini eleganti & vrbano gratiſſimum fuit. Nam dum comitibus ſuis epulas apparat, dumque alienos boues deuorat, illum ſibi amariſſimè conuiciantem, cum riſu & cachinnis audiebat. Sed poſtquam Herculi diuinos honores ob admirationem virtutis deferri placuit, à ciuibus ei ara poſita eſt, quam de facto, βȣ́ζυγον, id eſt, bouis iugum nominauit: ad quam Deo iuncti boues immolarentur, ſicut illi, quos abſtulerat aratori: eumq; ipſum ſibi conſtituit ſacerdotem, ac præcepit, vt iiſdem maledictis ſemper in celebrandis ſacrificiis vteretur, quòd negaret ſe vnquam epulatum eſſe iucundius. Hæc iam non ſacra ſunt, ſed ſacrilegia, in quibus id ſanctum ducitur, quod in aliis ſi fiat, etiã ſeueriſſimè vindicatur. Ipſius autem Cretici Iouis ſacra quid aliud quàm quomodo ſit aut ſubtractus patri, aut nutritus, oſtendunt? Capella eſt Amaltheæ nymphæ, quæ vberibus ſuis aluit infantem, de qua Germanicus Cæſar in Aratæo carmine ſic ait:

-Illa putatur
Nutrix eſſe Iouis, ſi verè Iuppiter infans
Vbera Cretea mulſit fidiſſima capræ,
Sidere quæ claro gratum teſtatur alumnum.

Huius

Huius capellæ corio vſum eſſe pro ſcuto Iouem contra Titanas dimicantem, Muſæus autor eſt. Vnde à poëtis αἰγίοχος nominatur. Ita quicquid eſt geſtum in abſcōdendo puero, id ipſum per imaginē geritur in ſacris. Sed & matris eius myſteriū idem continet: quod Ouidius exponit in Faſtis:

Ardua iam dudum reſonat tinnitibus Ide,
Tutus vt infanti vagiat ore puer.
Pars clypeos ſudibus, galeas pars tūdit inanes,
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, priſciq; manent imitamina facti:
Aera deæ comites, raucaq; terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro ſcutis tympana pulſant:
Tibia dat Phrygios, vt dedit antè, modos.

Hanc totam opinionem, velut, à poëtis fictam Salluſtius reſpuit, voluitque ingeniosè interpretari, cur altores Iouis dicantur fuiſſe Curetes, & ſic ait: quia principes intelligendi diuina fuerunt, vetuſtatem vt cętera in manus componenteis, altores Iouis celebrauiſſe. Quantum errauerit homo eruditus, iam res ipſa declarat. Si enim princeps eſt Iupiter & deorum & religionum: ſi ante illum dij nulli colebantur vulgo, quia nondum nati fuerant, qui coluntur: apparet, Curetes, ex diuerſo principes diuina non intelligendi, per quos error omnis inductus eſt, & Dei veri memoria ſublata.

Ex ipſis

Ex ipſis itaque myſteriis,& cæremoniis intelligere debuerunt, hominibus ſe mortuis ſupplicare. Non igitur exigo, vt aliquis poëtarum fictionibus credat, qui hos mentiri putat: Pontificum ipſorum ſcripta conſideret, & quicquid eſt literarum ad ſacra pertinẽtium, reuoluat: plura fortaſſe quàm nos afferimus, inueniet, ex quibus intelligat, inania, inepta, cõmentitia eſſe omnia, quæ pro ſanctis habentur. Si quis autem percepta ſapientia depoſuerit errorem, profectò ridebit ineptias hominum pæne dementium: illorum dico, qui vel inhoneſto ſaltatu tripudiant, vel qui nudi, vncti, coronati, perſonati, aut luto obliti currunt. Quid de ſcutis iam vetuſtate putridis dicã? quæ cùm portant, deos ipſos ſe geſtare humeris ſuis arbitrantur. Nã Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur: qui cùm Prætor eſſet, tamen lictoribus præeuntibus ancile portauit, cùm haberet magiſtratus beneficio muneris eius vacationem. Non ergo ille Furius, ſed planè furioſus fuit, qui præturam hoc miniſterio ſe putauit ornare. Merito igitur, cùm hæc à viris non imperitis, ac rudibus fiant, Lucretius exclamat:

O ſtultas hominum mentes, ô pectora cæca!
Qualibus in tenebris vita, quantíſq; periclis
Degitur hoc æui, quodcunque eſt.

Quis hæc ludibria non rideat, qui habeat aliquid ſanitatis? cùm videat homines velut mente captos ea ſeriò facere, quæ ſi quis faciat in luſu, nimis laſciuus & ineptus eſſe videatur.

De Numæ introductione religionis, Fauni, Orphei, Meliſſei. CAP. XXII.

HArum vanitatum, apud Romanos autor & cõſtitutor, Sabinus ille rex fuit, qui maximè animos hominum rudes atque imperitos nouis ſuperſtitionibus implicauit: quod vt faceret aliqua aũritate, ſimulauit cum dea Egeria nocturnos ſe habere congreſſus. Erat ſpelunca quædam peropaca in nemore Aricino, vnde riuus perẽni fonte manabat: huc ſe remotis arbitris inferre cõſueuerat, vt mẽtiri poſſet monitu Deæ cõiugis, eà ſacra populo ſe tradere, quæ acceptiſſima diis eſſent. videlicet aſtutiam Minois voluit imitari, qui ſe in antrum Iouis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquã ſibi à Ioue traditas afferebat: vt homines ad parendũ non modò imperio, ſed etiã religione conſtringeret. Nec difficile ſanè fuit perſuadere paſtoribus. Itaque pontifices, flamines, ſalios, augures creauit, deos per familias deſcripſit. Sic noui populi feroces animos mitigauit: & ad ſtudia pacis à rebus bellicis auocauit. Sed cùm alios falleret, ſeipſum tamen non fefellit.

Nam

Nam poſt annos plurimos, Cornelio & Bebio COSS. in agro ſcribæ Petilij ſub Ianiculo arcæ duæ lapideæ ſunt repertæ à foſſoribus: quarum in altera corpus Numæ fuit: in altera ſeptem Latini libri de iure pontificio: item Græci totidem, de diſciplina ſapientiæ ſcripti: quibus religiones non eas modò, quas ipſe inſtituerat, ſed omnes præterea diſſoluit. Qua re ad Senatum delata, decretum eſt, vt hi libri abolerentur: ita eos Qu. Petilius Prætor Vrb. in concione populi concremauit. inſipienter id quidem. quid enim profuit, libros eſſe combuſtos? cùm hoc ipſum, quòd ſunt ideo combuſti, quia religionibus derogabant, memoriæ ſit traditum? Nemo ergo tunc in Senatu non ſtultiſſimus: Potuerunt enim & libri aboleri, & res tamen in memoriam non exire. Ita dum volunt etiam poſteris approbare, quanta pietate defenderint religiones, auctoritatem religionum ipſarum teſtando minuerunt. Sed vt Pompilius apud Romanos inſtitutor ineptarum religionum fuit, ſic ante Pompilium Faunus in Latio: quia & Saturno auo nefaria ſacra conſtituit, & Picum patrem inter Deos honorauit, & ſororem ſuam Fatuam Faunã, eandémq; coniugem conſecrauit: quã C. Baſſus Fatuã nominatã tradit, quòd mulieribus fata canere cõſueuiſſet, vt Faunus viris. Eandem Varro

ſcribit tantæ pudicitiæ fuiſſe, vt nemo eam, quoad vixerit, præter virum ſuũ mas viderit, nec nomẽ eius audierit. Idcirco illi mulieres in operto ſacrificant, & Bonam deam nominãt. Et Sex. Clodius in eo libro, quem Græcè ſcripſit, refert Fauni hanc vxorem fuiſſe: quæ quia contra morem, decúſq; regium clàm vini ollam ebiberat, & ebria facta erat, virgis myrteis à viro ad mortem vſque cæſa. poſtea verò cùm eum facti ſui pœniteret, & deſiderium eius ferre non poſſet, diuinum illi honorem detuliſſe. Idcirco in ſacris eius obuolutam vini amphoram poni. Reliquit ergo poſteris Faunus quoque non parum erroris, quem tamen prudentes quique perſpiciunt. Nam Lucillius eorum ſtultitiam, qui ſimulacra deos eſſe putant, deridet his verbis:

Terricolas Lamias Fauni quas Pompiliúq;
Inſtituere Numa, tremit has, hic omnia ponit.
Vt pueri infantes credunt ſigna omnia ahena
Viuere, & eſſe homines: & ſic iſti omnia ficta
Vera putant, credunt ſignis cor ineſſe ahenis.
Pergula pictorum, veri nihil, omnia ficta.

Poëta quidem ſtultos homines infantibus cõparauit: at egò multò imprudẽtiores eſſe dico. Illi enim ſimulacra homines putant

eſſe,hi deos.Illos ætas facit putare quod nõ eſt:hos ſtultitia.Illi vtiq; breui deſinũt falli: horum vanitas durat,& ſemper creſcit. Sacra Liberi patri primus Orpheus induxit in Græciam, primúsque celebrauit in monte Bœotiæ Thebis,vbi Liber natus eſt, proximo.Qui cùm frequenter cantu citharæ perſonaret, Citheron appellatus eſt. Ea ſacra etiam nunc Orphica nominantur,in quibus ipſe poſtea dilaceratus, & carptus eſt. & fuit per eadem ferè, tempora,quibus Faunus.ſed quis ætate præceſſerit, dubitari poteſt: ſi quidem per eoſdem annos Latinus, Priamusque regnauerunt, item patres eorum Picus,& Laomedon,quo regnante Orpheus cum Argonautis ad Ilienſium litus acceſſit.Procedamus igitur vlterius,& quæramus quis omnino colendorum deorum primus auctor extiterit. Didymus in libris ἐξηγήσεως πινδαρικῆς ait, Meliſſea Cretenſium regem primum diis ſacrificaſſe, ac ritus nouos ſacrorumque pompas introduxiſſe. Huius duas fuiſſe filias, Amaltheam, & Meliſſam: quæ Iouem puerum caprino lacte ac melle nutrierunt.vnde poëtica illa fabula originem ſumpſit, aduolaſſe apes, atque os pueri melle compleſſe. Meliſſam verò à patre primam ſacerdotẽ Matri magnæ conſtitutam.vnde adhuc eiuſdẽMatris antiſtites Meliſſæ nũcupãtur.Hiſtoria verò

ſacra teſtatur, ipſum Iouẽ, poſtquam rerum potitus eſt, in tãtã inſolentiã veniſſe, vt ipſe ſibi fana multis in locis cõſtitueret. Nã cùm terras circuiret, in quancunq; regionẽ venerat, reges, principésve populorũ hoſpitio ſibi, & amicitia copulabat, & cùm à quoquã digrederetur, iubebat ſibi fanũ creari hoſpitis ſui nomine, quaſi ita poſſet amicitiæ, & fœderis memoria conſeruari. Sic conſtituta ſunt tẽpla Ioui Atabyrio, Ioui Labradeo. Atabyrius enim, & Labradeus hoſpites eius, atq; adiutores in bello fuerunt. Itẽ Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Caſſio, & quæ ſunt in eundẽ modum. Quod ille aſtutiſſimè excogitauit, vt & ſibi honorem diuinũ, & hoſpitibus ſuis perpetuum nomen acquireret cũ religione coniunctũ. Gaudebãt ergo illi, & huic imperio eius libenter obſequebãtur, & nominis ſui gratia ritus annuos, & feſta celebrabant. Simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas, cùm conditæ vrbi, Aceſtæ hoſpitis nomen impoſuit, vt eam poſtmodum lætus, ac libẽs Aceſtes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus ſui per orbẽ terræ Iupiter ſeminauit, & exemplum cæteris ad imitandũ dedit. Siue igitur à Meliſſeo, ſicut Didymus tradidit, colendorum deorũ ritus effluxit, ſiue ab ipſo quoq; Ioue, vt Euhemerus: dẽ tempore tamen conſtat, quãdo dij coli cœperint. Meliſſeus quidem

mul

multum anteceſſit ætate: quippe qui educauerit Iouem pronepotem. Et idcirco fieri poteſt vel vt antè, vel adhuc puero Ioue deos colere inſtituerit, id eſt alumni ſui matrem, & auiam Tellurem, quæ fuit Vrani coniux, & patrem Saturnum: & ipſe hoc exemplo, atque inſtituto Iouem ad tantam ſuperbiam prouexerit, vt poſtea ſibi diuinos honores auderet aſſumere.

De vanarum ſuperſtitionum ætatibus, & temporibus. CAP. XXIII.

NVnc quoniam vanarum ſuperſtitionum originem deprehendimus: ſupereſt, vt etiam tempora colligamus, per quæ fuerint illi, quorũ memoria colitur. Theophilus in libro de tẽporibus ad Autolycum ſcripto ait, in hiſtoria ſua Thalum dicere, quòd Belus, quem Babylonij & Aſſyrij colunt, antiquior Troiano bello fuiſſe inuenitur CCCXXII. annis: Belũ autem Saturno æqualem fuiſſe, & vtrumque vno tempore adoleuiſſe. Quod adeo verum eſt, vt ratione ipſa colligi poſſit. Nam & Agamemnon, qui geſſit Troicum bellum, Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiáxque pronepotes, & Vlyſſes eodem gradu proximus, Priamus quidem longa ſerie. Sed autores quidam tradunt, Dardanum, & Iaſium Coriti filios fuiſſe, non Iouis. Nec enim, ſi ita fuiſſet, ad vſus impudicos Ganymedem prone-

potem ſuum habere potuiſſet. Ita parentibus illorum, quos ſupra nominaui, ſi congruenter annos diuidas, numerus conſentit. Ab excidio autem Troianæ vrbis colliguntur anni M. CCCCLXX. Ex hac temporum ratione manifeſtum eſt, ante annos non amplius quàm M. D. CCC. natum eſſe Saturnum, qui & ſator omnium Deorum fuit. Non ergo iſti glorientur ſacrorum vetuſtate, quorum & origo, & ratio, & tempora deprehenſa ſunt. Reſtant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falſas plurimum valent. Sed iam finem facere libro decreui, ne modum excedat. Ea enim plenius ſunt exequenda, vt omnibus refutatis, quæ veritati videntur obſtare, homines, qui bonorum ignorantia vagantur incerti, ad religionem veram poſſimus imbuere. Primus autem ſapientiæ gradus eſt, falſa intelligere; ſecundus, vera cognoſcere. Ergo apud quem hæc prima inſtitutio noſtra profecerit, qua falſa deteximus, excitabitur ad veri cognitionem; qua nulla eſt homini iucundior voluptas: & erit iam cæleſtis diſciplinæ ſapientia dignus, qui ad cognoſcenda cætera libens, ac paratus acceſſerit.

FINIS.

LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM

institutionum aduerſus Gentes, liber ſecundus, de origine erroris, ad Conſtantinum Imperatorem.

De Dei obliuione. CAP. I.

QVANQVAM primo libro religiones deorũ falſas eſſe monſtrauerim, quòd ij, quorum varios diſſimilesq́; cultus per vniuerſam terram conſenſus hominum ſtulta perſuaſione ſuſcepit, mortales fuerint, functiq́ue vita diuinæ neceſſitati morte conceſſerint, tamen ne qua dubitatio relinquatur, hic ſecundus liber fontem ipſum patefaciet errorum, cauſáſque omnes explicabit, quibus decepti homines & primitus deos eſſe crediderunt: & poſt modum inueterata perſuaſione in ſuſceptis prauiſſimè religionibus perſeuerarunt. Geſtio enim, Conſtantine Imperator, conuictis inanibus, & hominum impia vanitate detecta, ſingularis Dei aſſerere maieſtatem, ſuſcipiens vtilius, & maius officium, ſcilicet re-

uocandi homines à prauis itineribus, & in gratiã ſecum ipſos ducẽdi:ne ſe (vt quidam philoſophi faciunt) tantopere deſpiciant, néve ſe infirmos, & ſuperuacuos, & nihili, & fruſtra omnino natos putent. quæ opinio pleroſq; ad vitia compellit. Nã dum exiſtimant nulli Deo nos eſſe curę, aut poſt mortẽ nihil nos eſſe futuros, totos ſe libidinibus addicunt: & dum licere ſibi putant, hauriendis voluptatibus ſitienter incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt. ignorant enim, quæ ſit hominis ratio: quã ſi tenere vellent, in primis Deum ſuum agnoſcerent, virtutẽ, iuſtitiamq; ſequerentur, terrenis figmentis animas ſuas non ſubſternerẽt, mortiferas libidinum voluptates non appeterent. deniq; ſeipſos magni æſtimarent, atq; intelligerẽt, plus eſſe in homine, quàm videtur: cuius vim, conditionẽque non aliter poſſe retineri, niſi cultũ veri parentis ſui, depoſita prauitate, ſuſceperint. Equidẽ, ſicut oportet, de ſumma rerum ſæpenumero cogitãs, admirari ſoleo maieſtatẽ Dei ſingularis, quæ continet regitq; omnia, in tantam veniſſe obliuionem, vt quæ ſola coli debeat, ſola potiſſimũ negligatur: homines autem ipſos ad tantam cęcitatem eſſe deductos, vt vero ac viuo Deo mortuos anteferant, terrenos autem, in terraque ſepultos, ei præponant, qui fundator ipſius

terræ fuit, Et tamen huic impietati homi-
num poſſet venia concedi, ſi omnino ab ignorantia diuini nominis veniret hic error. Cùm verò ipſos deorum cultores ſæpe videamus Deum ſummum & cõfiteri, & prędicare, quam ſibi veniam ſperare poſſint impietatis ſuæ: qui non agnoſcunt cultum eius, quem prorſus ignorari ab homine fas non eſt? Nã & cùm iurant, & cùm optant, & cùm gratias agunt, non Iouem, aut deos multos, ſed Deũ nominãt, adeò veritas ipſa, cogente natura, etiã ab inuitis pectoribus erumpit. quod quidẽ non faciunt in proſperis rebus. Nam tum maximè Deus ex memoria hominũ elabitur, cùm beneficijs eius fruentes, honorem dare diuinæ indulgentiæ debẽt. At verò ſi qua neceſſitas grauis preſſerit, tunc Deum recordãtur: ſi belli terror infremuerit, ſi morborum peſtifera vis incubuerit, ſi alimenta frugibus longa ſiccitas denegauerit, ſi ſæua tempeſtas, ſi grando ingruerit: ad Deum confugiunt, à Deo petitur auxilium, Deus, vt ſubueniat, oratur. Si quis in mari vento ſæuiente iactatur, hũc inuocat: ſi quis aliqua vi afflictatur, hunc protinus implorat: ſi quis ad extremã mendicãdi neceſſitatẽ deductus, victum precibus expoſcit, Deum ſolum obteſtatur, & per eius diuinum, atque vnicũ numen hominum ſibi miſericordiam quærit.

Nun

Nunquam igitur Dei meminerũt, niſi dum in malis ſunt. Poſtquam metus deſeruit, & pericula receſſerunt, tum verò alacres ad deorum templa concurrunt, his libant, his ſacrificant, os coronant: Deo autem, quem in ipſa neceſſitate implorauerant, ne verbo quidẽ gratias agunt: adeo ex rerũ proſperitate luxuria, ex luxuria verò, vt vitia omnia, ſic impietas aduerſus Deum naſcitur. Quánam iſtud ex cauſa fieri putemus? niſi eſſe aliquam peruerſam poteſtatem, quæ veritatis ſit ſemper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat, cui vnicum ac perpetuum ſit opus, offundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem videant, ne denique in cælum aſpiciant, ac naturam corporis ſui ſeruent. Nam cùm cæteræ animantes pronis corporibus in humum ſpectent, quia rationem ac ſapientiam non acceperunt, nobis autem ſtatus rectus, ſublimis vultus ab artifice Deo datus ſit, apparet iſtas religiones deorum non eſſe rationis humanæ, quia curuant cæleſte animal ad veneranda terrena. Parens enim noſter ille vnus & ſolus, cùm fingeret hominem, id eſt, animal intelligens, & rationis capax, eum verò ex humo ſubleuatum ad contemplationem ſui artificis erexit. quod optimè ingenioſus poëta ſignauit:

Pronáque cùm ſpectent animalia ce[te]-

ter

terram,

Os homini ſublime dedit, cælumque videre
Iuſsit, & erectos ad ſydera tollere vultus.

Hinc vtique ἄνθρωπον Græci appellarunt, quòd ſurſum ſpectet. Ipſi ergo ſibi renũciãt, ſéque hominum nomine abdicant, qui non ſurſum aſpiciũt, ſed deorſum. niſi fortè idipſum, quod recti ſumus, ſine cauſa homini attributum putant. ſpectare nos cælũ Deus voluit, vtique non fruſtra: nam & aues, & ex mutis pene omnia cælum vidẽt. ſed nobis propriè datũ eſt, cælum rigidis, ac ſtantibus intueri, vt religionem ibi quæramus, vt Deum, cuius ſedes illa eſt, quem oculis non poſſumus, animo contemplemur. quod profectò non facit, qui æs, aut lapidem, quę terrena ſunt, veneratur. Eſt autem prauiſſimum, cùm ratio corporis recta ſit, quod eſt temporale: ipſum verò animum, qui eſt æternus, humilem fieri; cùm figura & ſtatus nihil aliud ſignificent, niſi mentem hominis eò ſpectare oportere, quo vultum: & animum tam rectũ eſſe debere, quàm corpus:* ne id, cui dominari debet, imitetur vt Verùm homines & nominis ſui, & rationis obliti, oculos ſuos ab alto deijciunt, ſoloque defigunt, atque timent opera digitorum ſuorum, quaſi verò quicquam eſſe poſſit artifice ſuo maius.

De ſimulacris, & vero Dei ſimulacro & cultu:

Quæ

CAP. II.

QVæ igitur amentia eſt, aut ea fingere, quæ ipſi poſtmodum timeãt, aut timere quæ finxerunt? Non ipſa, inquiũt, timemus: ſed eos, ad quorum imaginẽ ficta, & quorũ nominibus cõſecrata ſunt. Nẽpe ideò timetis, quòd eos in cælo eſſe arbitramini: neque enim, ſi dij ſunt, aliter fieri poteſt. Cur igitur oculos in cælũ nõ tollitis? & aduocatis eorum nominibus in aperto ſacrificia celebratis? Cur ad parietes. & ligna, & lapides potiſſimum, quàm illò ſpectatis, vbi eos eſſe creditis? Quid ſibi tẽpla? quid aræ volũt? quid deniq; ipſa ſimulacra, q̃ aut mortuorum, aut abſentiũ ſunt monimẽta? Nã omnino fingendarũ ſimilitudinũ ratio idcirco ab hominibus inuenta eſt, vt poſſet eorũ memoria retineri, qui vel morte ſubtracti, vel abſentia fuerãt ſeparati. Deos igitur in quorũ numero reponemus? Si in mortuorũ, quis tã ſtultus, vt colat? Si in abſentiũ: colendi ergo non ſunt, ſi nec vident quæ facimus, nec etiã audiunt quæ precamur. Si autẽ dij abſentes eſſe non poſſent, qui, quoniam diuini ſunt, in quacũque parte mundi fuerint, vident, & audiunt vniuerſa: ſuperuacua ergo ſunt ſimulacra, illis vbique præſentibus, cùm ſatis ſit audientium nomina precibus aduocare. At enim præſentes non niſi ad imagines ſuas adſunt. Ita planè

planè,quẽadmodũ vulgus exiſtimat mortuorum animas circa tumulos, & corporũ ſuorum reliquias oberrare. Sed tamen poſtquàm Deus ille præſto eſſe cœpit, iam ſimulacro eius opus non eſt. Quæro enim. ſi quis imaginem hominis peregrè conſtituti contẽpletur ſæpius, & ex ea ſolatium capiat abſentis: num idem ſanus eſſe videatur, ſi eo reuerſo, atque preſente, in cõtemplāda imagine perſeueret, eaq́ue potius, quàm ipſius hominis aſpectu, frui velit? Minimè profectò. Etenim hominis imago neceſſaria tum videtur, cùm procul abeſt, ſuperuacua futura, cùm præſto eſt. Dei autem cuius ſpiritus ac numẽ vbiq; diffuſum, abeſſe nunquã poteſt, ſemper vtique imago ſuperuacua eſt. Sed verẽtur, ne omnis eorum religio inanis, ſit, & vana, ſi nihil in præſenti videãt, quod adorent: & ideò ſimulacra cõſtituũt, q̃ quia mortuorũ ſunt imagines, ſimilia mortuis ſunt, omni enim ſenſu carent. Dei autẽ in æternũ viuẽtis viuũ, & ſenſibile debet eſſe ſimulacrũ. quod ſi à ſimilitudine id nomẽ accepit, q̃ poſſũt iſta ſimulacra Deo ſimilia iudicari, q̃ nec ſentiunt, nec mouẽtur? Itaq; ſimulacrũ Dei nõ illud eſt, quod digitis hominis ex lapide, aut ære, aliave materia fabricatur, ſed ipſe homo: quoniã & ſenſit, & mouetur, & multas, magnasq́; actiones habet. Nec intelligunt

homi

hominesineptiſſimi,quòd ſi ſentire ſimulacra, & moueri poſſent, vltro adoratura homines fuiſſent, à quibus ſunt expolita: quæ eſſent aut incultus, & horridus lapis, aut materia informis ac rudis, niſi fuiſſent ab homine formata. Homo igitur illorum quaſi parens putandus eſt,per cuius manus nata ſunt,per quem figuram,ſpeciem, pulchritudinem habere cœperunt.Et ideò melior eſt qui fecit, quàm illa quæ facta ſunt. Et tamen factorem ipſum nemo ſuſpicit, aut veretur.quæ fecit,timet, tanquam plus poſſit eſſe in opere,quàm in opifice. Rectè igitur Seneca in libris moralibus: Simulacra,inquit,deorum venerantur,illis ſuplicãt genu poſito,illa adorãt,illis per totũ aſſidẽt diẽ,aut aſtãt,illis ſtipem iaciunt, victimas cædunt. & cùm hæc tantopere ſuſpiciant, fabros,qui illa fecere,contemnunt. Quid inter ſe tã cõtrariũ,quàm ſtatuariũ deſpicere,ſtatuam adorare,& eum ne in conuictũ quidẽ admittere,qui tibi deos faciat? Quã ergo vim, quam poteſtatẽ habere poſſunt, cùm ipſe,qui fecit illa,non habeat? Sed ne hæc quidem dare his potuit,quæ habebat, videre,audire,loqui,moueri. Quiſquam ne igitur tam ineptus eſt, vt putet aliquid eſſe in ſimulacro Dei, in quo ne hominis quidem quicquam eſt præter vmbram? Sed hæc nemo conſiderat:infecti ſunt enim

per

perſuaſione,ac mentes eorum penitus ſuccum ſtultitiæ perbiberunt. Adorant ergo inſenſibilia qui ſentiunt, irrationabilia qui ſapiunt, exanima qui viuunt, terrena qui oriuntur è cælo.Iuuat ergo, velut in aliqua ſublimi ſpecula conſtitutum, vnde vniuerſi exaudire poſſint, Perſianum illud proclamare:

O curuæ in terras animæ,& cæleſtiũ inanes!
O curas hominum.O quanium eſt in rebus inanæ!

Cælum potius intuemini,ad cuius ſpectaculum vos excitauit ille artifex * verus Deus.Ille vobis ſublimẽ vultum dedit: vos in terram curuamini:vos altas mentes, & ad * patrẽ ſuum cum corporibus ſuis erectas,ad inferiora deprimitis, tanquam vos pœniteat,non quadrupedes eſſe natos. Fas non eſt celeſte animal cum terrenis in terramque vergentibus coæquari: quid vos beneficijs cæleſtibus orbari, proniq́ue in humum veſtra ſponte procumbitis? Humi enim miſeri volutamini, cùm deorſum quæritis,quod in ſublimi quærere debuiſtis. Nam iſta mortalium digitorum ludicra,& fragilia figmenta,ex quolibet materiæ genere formata,quid aliud ſunt, niſi terra,ex qua nata ſunt? quid ergo rebus inferioribus ſubiacetis? quid capitibus veſtris terram ſuperponitis? Cùm enim vos terræ

veſtrę

parentem

ſubmittitis, humilioréſque facitis, ipſi vos vltro ad inferos mergitis, ad mortemque damnatis: quia nihil terra inferius & humilius, niſi mors & inferi: quæ ſi effugere velletis, ſubiectã pedibus veſtris terrã contẽneretis, corporis ſtatu ſaluo: quod idcircò rectũ accepiſtis, quo oculos atq; mẽtem cũ eo, qui fecit, conferre poſſetis. Contemnere autẽ, & calcare terrã, nihil aliud eſt, quã ſimulacra non adorare, q̃a de terra ficta ſint: itẽ diuitias nõ cõcupiſcere, voluptates corporis ſpernere: q̃a opes & corpus ipsũ, cuius hoſpitio vtimur, terra eſt. Viuum colite, vt viuatis. Moriatur enim neceſſe eſt, qui ſe ſuãque animã mortuis adiudicauit.

De literatorum errore. CAP. III.

SEd quid prodeſt ad vulgus, & ad homines imperitos hoc modo concionari? cùm videamus etiã doctos, ac prudẽtes viros cùm religionũ intelligãt vanitatẽ, nihilominus tamẽ in ijs ipſis, quæ dãnant colendis, neſcio qua prauitate perſtare. Intelligebat Cicero falſa eſſe, quæ homines adorarẽt. Nam cùm multa dixiſſet, quæ ad euerſionem religionum valerẽt, ait tamen non eſſe illa vulgo diſputanda, ne ſuſceptas publicè religiones diſputatio talis exſtinguat. Quid ei facies, qui cùm errare ſe ſentiat, vltrò ipſe impingat, vt populus omnis offendat? ipſe ſibi oculos eruat, vt omnes cæci ſint?

ſint? qui nec de alijs bene mereatur, quos patitur errare:nec de ſeipſo, qui alienis accedit erroribus? nec vtitur tandem ſapientiæ ſuæ bono, vt factis impleat, quod mente percepit, ſed prudens, & ſciens pedem laqueo inſerit, vt ſimul cum cæteris, quos liberare vt prudentior debuit, & ipſe capiatur? Quin potius ſi quid tibi Cicero virtutis eſt experire populũ facere ſapientem. digna res eſt, vbi oẽs eloquentię tuæ vires exeras. Non enim verendum eſt, ne te in tam bona cauſa deficiat oratio, qui ſæpe etiã malas copiosè, ac fortiter defendiſti. Sed nimirum Socratis carcerẽ times, ideóque patrocinium veritatis ſuſcipere non audes. At mortẽ, vt ſapiẽs cõtẽnere debuiſti. Erat quidem multò pulchrius, vt ob bene dicta potius, quàm ob maledicta moretreris. Nec plus tibi laudis Philippicæ afferre potuerũt quàm diſcuſſus error humani generis, & mẽtes hominũ ad ſanitatẽ tua diſputatione reuocare. Sed concedamus timiditati, q̃ in ſapiẽte eſſe nõ debet. Quid ergo ipſe in eodem verſaris errore? Video te terrena, & manu facta venerari, vana eſſe intelligis, & tamẽ eadẽ facis, q̃ faciũt ipſi, quos ipſe ſtultiſſimos cõfiteris. Quid igitur profuit vidiſſe te veritatẽ, quam nec defenſurus eſſes nec ſecuturus? Si libenter errant ij, qui errare ſe ſentiunt: quãto magis vulgus indo-

ctum? quod pompis inanibus gaudet, animis puerilibus ſpectat omnia, oblectatur friuolis, & ſpecie ſimulacrorum capitur, nec ponderare ſecum vnamquanque rem poteſt, vt intelligat, nihil colendum eſſe quod oculis mortalibus cernitur, quia mortale ſit neceſſe eſt. Nec mirandũ eſt, ſi Deũ non videant. Cùm ipſi ne hominem quidem videant, quem videre ſe credunt. Hoc enim quod oculis ſubiectum eſt, non homo, ſed hominis receptaculnm eſt, cuius qualitas, & figura non ex lineamentis vaſculi, quo continetur, ſed ex factis & moribus peruidetur. Qui ergo colunt ſimulacra, corpora ſunt animabus carentia, quia ſe corporalibus dederũt, nec vidẽt plus aliquid mente, quàm corpore, cùm ſit animi officium, ea ſubtilius cernere, quæ acies corporalis non poteſt intueri. Quos homines idẽ ille philoſophus, ac poëta grauiter accuſat, tanquam humiles, & abiectos, qui contra naturæ ſuæ rationem ad veneranda terrena ſe proſternant. ait enim:

Et faciũt animos humiles formidine Diuûm
Depreſſosque premunt ad terram.

Aliud quidem ille, cum hoc diceret, ſentiebat, nihil vtique eſſe colendũ, quia dij humana nõ curẽt. Denique alio loco religiones & cultus deorum, inane eſſe officium confitetur.

Nec pietas vlla eſt, velatum ſæpe videri
Vertere ſe ad lapidem, atque omnes accedere ad aras,
Et procumbere humi proſtratum, & pandere palmas
Ante Deûm delubra, nec aras ſanguine multo
Spargere quadrupedum, nec votis nectere vota.

Quæ profectò, ſi caſſa ſunt, non oportet ſublimes & excelſos animos aduocari, atque in terram premi, ſed nihil aliud, quàm cæleſtia cogitare. Impugnatæ ſunt ergo à prudentioribus falſæ religiones, quia ſentiebant eſſe falſas: ſed non eſt inducta vera, quia qualis, aut, vbi eſſet, ignorabant. Itaque ſic habuerunt, tanquam nulla eſſet omnino, quia veram non poterant inuenire: & eodem modo inciderũt in errorem multo maiorẽ, quàm illi, qui falſa tenebant. Nam & iſti fragiliũ cultores, quãuis ſint inepti, quia cæleſtia conſtituunt in rebus corruptibilibus, atque terrenis, aliquid tamen ſapientiæ retinent, & habere veniam poſſunt: quia ſummum hominis officium etſi non re ipſa, tamen propoſito tenent. ſiquidem hominum atque mutorum, vel ſolum vel certè maximum in religione diſcrimẽ eſt. Hi verò quanto fuerunt ſapientiores, quòd intellexerunt falſæ religionis errorem, tan-

to facti ſunt ſtultiores, quòd eſſe aliquam verã non putauerũt. Itaque qnoniã facilius eſt, de alienis iudicare, quàm de ſuis: dum aliorum præcipitium vident, non perſpexerunt quid ante ſuos pedes eſſet. In vtraque igitur a parte & ſumma ſtultitia inuenitur, & odor quidam ſapientiæ: vt poſſis dubitare, quos dicas potiſſimũ ſtultiores illósne, qui falſam religionem ſuſcipiunt, an eos qui nullam. Sed (vt dixi) venia concedi poſſet imperitis, & qui ſe ſapientes eſſe non fateantur, his verò non poteſt, qui ſapientiam profeſſi ſtultitiã potius exhibent. Non ſum equidem tam iniquus, vt eos putem diuinare debuiſſe, vt veritatem per ſeipſos inuenirent (quod fieri ego non poſſe cõfiteor) ſed hoc ab his exigo, quod ratione ipſa præſtare potuerunt. Facerent enim prudentius, ſi & intelligerent eſſe aliquam vitam, & falſis impugnatis, apertè pronuntiarent, eam quæ vera eſſet, ab hominibus non teneri. Sed mouerit eos fortaſſe illud, quòd ſi qua vera eſſet religio, exereret ſe, ac vendicaret, nec pateretur eſſe aliud quicquam. Videre enim nullo modo poterant, quare, aut à quo, & quemadmodũ religio vera opprimeretur, quod eſt diuini ſacramẽti, & cæleſtis arcani. Id verò, niſi doceatur, aliquis ſcire nullo pacto poteſt. Summa rei hæc eſt: Imperiti, & inſipiẽtes falſas religio

nes

pro veris habent, quia neque veram ſciunt, neque falſam intelligunt. Prudentiores verò, quia veram neſciunt, aut in iis, quas falſas eſſe intelligunt, perſeuerant, vt aliquid tenere videătur: aut omnino nihil colunt, ne incidant in errorem: cùm id ipſum maximi ſit erroris, vitam pecudum ſub figura hominis imitari. Falſum verò intelligere, eſt quidem ſapientiæ, ſed humanæ. Vltra hunc gradum procedi ab homine non poteſt. Itaque multi philoſophorum (vt docui) religiones ſuſtulerunt: verũ autẽ ſcire, diuinæ eſt ſapientiæ. Homo autem per ſeipſum peruenire ad hanc ſcientiã non poteſt, niſi doceatur à Deo. Ita philoſophi, quod ſummum fuit humanæ ſapientiæ, aſſecuti ſunt, vt intelligerent, quid non ſit: illud aſſequi nequiuerunt, vt dicerent, quid ſit. Nota Ciceronis vox eſt: vtinam tam facilè vera inuenire poſſem, quàm falſa conuincere. Quod quia vires humanæ conditionis excedit, eius officij facultas nobis eſt attributa, quibus tradidit Deus ſcientiã veritatis: cui explicãdę quatuor poſteriores libri ſeruient. Nunc interim falſa, vt cœpimus, detegamus.

De ſimulacris ornamentisq; templorum, & eorum contemptu. CAP. IIII.

QVid igitur maieſtatis poſſunt habere ſimulacra, quæ fuerunt in homun-

culi poteſtate, vel vt aliud fierent, vel vt omnino non fierent? idcirco apud Horatium Priapus ita loquitur.

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum,
Cùm faber incertus, ſcamnum facerétne Priapum,
Maluit eſſe Deum: Deus inde ego furum, auiúmque.

Maxima formido.
Quis non ſit tanto hoc cuſtode ſecurus?

Fures enim tam ſtulti ſunt, vt Priapi tentiginem timeant, cùm aues ipſæ, quas terrore falcis, aut inguinis abigi exiſtimãt, ſimulacris fabrefactis, id eſt hominum planè ſimilibus, inſideant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus, vt ſatyrici carminis ſcriptor, deriſit hominum vanitatem. Verùm ij, qui faciunt, ſeriam rem ſe facere opinantur: Denique poëta maximus, homo in cæteris prudens, in hoc ſolo non poëticè, ſed aniliter deſipuit, cùm illis emendatiſſimis libris etiam fieri hoc iubet:

Et cuſtos furum, atque auium cùm falce ſaligna,
Helleſpontiaci ſeruet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia, vt à mortalibus facta: frangi enim, cremari, perire poſſunt: nam & tectis vetuſtate labentibus ſæpe comminui ſolent: & conſumpta incendio,

dilabuntur in cinerem : & plerunque (niſi ſua illis magnitudo ſubuenerit, aut cuſtodia diligens ſepſerit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur inſania eſt, ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furta timeantur? Quæ vanitas, ab his aliquam ſperare tutelam, quæ tueri ſemetipſa non poſſunt? Quæ peruerſitas, ad eorum præſidia decurrere, quæ ipſa cùm violantur, inulta ſunt, niſi à colentibus vindicentur? Vbi ergo veritas eſt? vbi nulla vis adhiberi poteſt religionis, vbi nihil, quod violari poſſit, apparet, vbi ſacrilegium fieri non poteſt. Quicquid autem oculis, manibusque ſubiectum eſt, id verò quia fragile eſt, ab omni ratione immortalitatis eſt alienum. Fruſtrà igitur homines auro, ebore, gemmis deos excolunt, & exornant, quaſi verò ex his rebus vllam poſſint capere voluptatem. Quis vſus eſt pretioſorum munerũ nihil ſentientibus? an ille, qui mortuis? pari enim ratione defunctorum corpora odoribus, ac pretioſis veſtibus illita, & conuoluta humi cõdunt, qua deos honorant: qui neq;, cùm fierent ſentiebant, neq; cùm coluntur, ſciunt. nec enim ſenſum cõſecratione ſumpſerunt. Non placebat Perſio, quòd aurea vaſa tẽplis inferantur, ſuperuacuum putanti eſſe inter religiones, quod non ſanctitatis, ſed auaritiæ ſit inſtrumentum. Illa enim ſatius eſt Deo,

quem rectè colas, inferre pro munere.

Compoſitũ ius, faſq; animi, ſanctoſq; receſſus
Mentis, & incoctum generoſo pectus honeſto.

Egregiè, ſapienterque ſenſit. Verùm illud ridiculum ſubdidit: hoc eſſe aurum in templis, quod ſint Veneri donatæ à virgine pupæ, quas illa ob minutiam fortaſſe contempſerit. Non videbat enim ſimulacra ipſa, & effigies deorum, Polycleti & Euphranoris & Phidiæ manu ex auro, atque ebore perfectas, nihil aliud eſſe quàm grandes pupas, non à virginibus, quarum luſibus venia dari poteſt, ſed à barbaris hominibus conſecratas. Merito igitur etiam ſenum ſtultitiam Seneca deridet. Non, inquit, bis pueri ſumus (vt vulgo dicitur) ſed ſemper. Verùm hoc intereſt, quòd maiora nos ludimus. Ergo his ludicris, & ornatis, & grandibus pupis, & vnguenta, & thura, & odores inferunt: his opimas, & pingues beſtias immolant: quibus eſt quidem os, ſed carent officio dentium: his pephlos, & indumenta pretioſa, quibus vſus velaminis nullus eſt: his aurum, & argentum conſecrant: quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarunt. Nec immeritò Dionyſius Siciliæ tyrannus poſt victoriam Græcia potitus, deos tales contempſit, ſpoliauit, illuſit: ſiquidem ſacrilegia ſua iocularibus etiam di-

ctis

ctis proſequebatur, Nam cùm Ioui Olympio aureum amictum detraxiſſet, laneum iuſſit imponi, dicens: æſtate graue eſſe aureum, hyeme frigidum: laneum verò vtrique tempori aptum: Idem auream barbam detrahens Aeſculapio, incongruens, & iniquũ eſſe ait, cùm Apollo pater eius imberbis eſſet adhuc, ac læuis, priorem filium, quàm patrem, barbatum videri. Item pateras,& exuuias,& parua quædam ſigilla,quæ ſimulacrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat:& accipere ſe illa, nõ auferre dicebat. Perquam enim ſtultum eſſe, & ingratum, nolle, accipere ab his vltro porrigentibus,à quibus bona ſibi homines precarentur. Hæc ille fecit impunè, quia rex, & victor fuit:quin etiam ſecuta eſt eum ſolita felicitas. vixit enim vſque ad ſenectutem, regnumq́ue per manus filio tradidit. In eo igitur,quia homines ſacrilegia vindicare non poterant, oportuit deos ipſos ſui vindices eſſe. At ſi humilis quid tale cõmiſerit,huic pręſto ſunt flagella,ignes, eculei, cruces, & quicquid excogitare iratis atque furentibus licet. Sed cùm puniũt deprehenſos in ſacrilegio,ipſi de deorum ſuorum poteſtate diffidunt.Cur enim non illis potiſſimum relinquant vlciſcendi ſui locum,ſi eos poſſe aliquid arbitrantur? Quin etiã putant illorum numine accidiſſe, vt prædones re-

rum

rum ſacrarum deprehenſi tenerentur, & ſæuiunt non tam ira, quàm metu: ne ſi deorum iniuriam non vindicauerint, ipſos expetant pœnæ,incredibili, ſcilicet, vanitate, qui nocituros ſibi deos putent ob aliena ſcelera, qui ipſis, à quibus violati ſpoliatíque ſunt, per ſeipſos nihil nocere potuerunt. At enim ſæpe ipſi quoque in ſacrilegos vindicauerunt: poteſt id vel caſu accidiſſe, quòd aliquando, non ſemper. Sed tamen paulò poſt,quomodo id acciderit,oſtẽdam. Nunc interim quæro,cùm illa tot, ac tanta ſacrilegia in Dionyſio non vindicauerint, qui non furtim,ſed palàm deos ludibrio habuit,cur hunc tam potentem ſacrilegum à templis,à cæremoniis, ab imaginibus ſuis non arcuerunt? Cur etiam ſacris rebus ablatis proſperè nauigauit? quod ioco ipſe teſtatus eſt, vt ſolebat: Videtíſne,inquit comitibus ſuis naufragium timentibus,quàm proſpera ſacrilegis nauigatio ab ipſis diis immortalibus tribuatur? Sed hic fortaſſe à Platone didicerat, deos nihil eſſe. Quid C. Verres? quem Tullius accuſator eius eidem Dionyſio,& Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat, nónne omnem Siciliam compilauit,ſublatis deorum ſimulacris, ornamẽtisq; fanorũ? Otioſum eſt perſequi ſingula. Vnum libet commemorare,in quo accuſator omnibus eloquentiæ viribus, omni
deni

denique conatu vocis & corporis deplorauit, de Cerere Catanenſi, vel Ennenſi, quarum alterius tanta fuit religio, vt adire templi eius ſecreta penetralia, viris nefas eſſet: alterius antiquitas tanta, vt omnes hiſtoriæ loquantur, ipſam deam fruges in Ennæ ſolo primum reperiſſe, filiamq; eius virginem ex eodem loco raptam. Deniq; Gracchanis temporibus turbata republica & ſeditionibus, & oſtentis, cùm repertum eſſet in carminibus Sibyllinis, antiquiſſimam Cererem debere placari, legati ſunt Ennam miſſi. Hæc igitur Ceres vel religioſiſſima, quam videre maribus ne adorandi quidem gratia licebat: vel antiquiſſima, quam S.P.Q.R. ſacrificiis, donisq; placauerat, ex arcanis, & vetuſtis penetralibus, à C: Verre immiſſis latronibus ſeruis, impunè ſublata eſt. Idem verò, cùm affirmaret, ſe à Siculis, vt cauſam prouinciæ ſuſciperet, oratum, his vſus eſt verbis, ſeſe iam ne deos quidem in ſuis vrbibus, ad quos confugerent, habere, quòd deorum ſimulacra ſanctiſſima C. Verres ex delubris religioſiſſimis ſuſtuliſſet: quaſi verò ſi Verres ex vrbibus delubriſque ſuſtulerat, de cælo quoque ſuſtulerat. Vnde apparet, iſtos deos nihil habere in ſe amplius, quàm materiam, de qua ſunt fabricati. Nec immeritò ad te, M. Tulli, hoc eſt ad hominem Siculi confugerunt,

quo

quoniam triennio ſunt experti, deos nihil valere. Eſſent enim ſtultiſſimi, ſi ad eos obdefendẽdas iniurias hominũ confugiſſent, qui C. Verri nec pro ſeipſis irati eſſe potuerũt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus eſt. Non ergo dij vindicauerunt, ſed Ciceronis induſtria, quæ vel defenſores eius oppreſſit, vel gratiæ reſtitit. Quid, quòd apud ipſum Verrẽ non fuit illa damnatio, ſed vacatio? quemadmodũ Dionyſio deorum ſpolia geſtanti, Dij immortales bonam dederãt nauigationem: ſic etiam Verri bonam quietem tribuiſſe videantur, in qua ſacrilegiis ſuis tranquillè frui poſſet. Nam frementibus bellis ciuilibus, ſub obtentu damnationis ab omni periculo & metu remotus, aliorum graues caſus, & miſerabileis exitus audiebat: & qui cecidiſſe ſolus vniuerſis ſtantibus videbatur, is verò vniuerſis cadentibus ſolus ſtetit, donec illum & opibus ſacrilegio partis, & vita ſatiatum, ac ſenectute confectum ſcriptio triumuiralis aufert, eadem ſcilicet quæ Tullium violatæ deorum maieſtatis vltorem abſtulit. Quinetiam felix in eo ipſo fuit quòd ante ſuã mortẽ crudeliſſimũ exitum ſui accuſatoris audiuit, diis videliſſet prouidẽtibus, vt ſacrilegus, ac prædo ille religionum ſuarũ non antè moreretur, quàm ſolatium de vltione cepiſſet.

ucte

De Dei vero cultu, deq; elementis, & aſtris. CAP. V.

QVanto igitur rectius eſt, omiſſis inſenſibilibus, & vanis, oculos cò tendere, vbi ſedes, vbi habitatio eſt Dei veri? qui terram ſtabili firmitate ſuſpendit, qui cælum diſtinxit aſtris fulgentibus, qui ſolem rebus humanis clariſſimum, ac ſingulare lumen, in argumentum ſuæ vnicæ maieſtatis accendit, terris autem maria circunfudit, flumina ſempiterno lapſu fluere præcepit:

Iuſsit & extendi campos, ſubſidere valles,
Fronde tegi ſyluas, lapidoſos ſurgere montes,

Quæ vtiq; omnia non Iupiter fecit, qui ante annos mille *ſeptingẽtos natus: eſt ſed idẽ

Ille opifex rerum, mundi melioris origo,

qui vocatur Deus: cuius principium quoniam non poteſt comprehendi, ne quæri debet quidem. Satis eſt homini ad plenam, perfectamq; prudentiam, ſi Deum eſſe intelligat. Cuius intelligentiæ vis & ſumma hæc eſt, vt ſuſpiciat, & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Vnde quidam hebetis, obtuſiq; cordis, elemẽta quæ & facta ſunt, & carent ſenſu, tanquam deos adorant: qui cùm Dei opera mirentur, id eſt, cælum cum variis luminibus, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus, & ſtagnis, & fontibus: earum rerum

*eſt ngentos.

admiratione obſtupefacti, & ipſius artificis obliti, quem videre non poterant, opera eius venerari, & colere cœperunt, nec vnquam intelligere quiuerunt, quanto maior, quantoq; mirabilior ſit, qui illa fecit ex nihilo: quæ cùm videant diuinis legibus obſequentia, commodis atque vſibus hominum perpetua neceſſitate famulari: tamen illa deos eſſe exiſtimant, ingrati aduerſus beneficia diuina, qui Deo & patri indulgentiſſimo ſua opera prætulerunt. Sed quid mirum, ſi aut barbari, aut imperiti homines errant? cùm etiam ipſi philoſophi Stoicæ diſciplinæ in eadem ſint opinione, vt omnia cæleſtia, quæ mouentur, in deorum numero habenda eſſe cenſeant? ſiquidem Lucilius Stoicus apud Ciceronē ſic loquitur: Hanc igitur in ſtellis cōſtantiam, hanc tantam in tam variis curſibus in omni ęternitate conuenientiam temporum, non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilioq; regi: quæ cùm in ſyderibus eſſe videamus, non poſſumus ea ipſa non in deorum numero ponere. Item paulo ſuperius: Reſtat, inquit, vt motus aſtrorum ſit voluntarius: & quæ qui videat, non indoctè ſolùm, verùm etiam impiè faciat, ſi deos eſſe neget. Nos verò & quidem conſtanter negamus, ac vos, ô philoſophi, non ſolùm indoctos, & impios, verùm etiam cæcos, &

ineptos

tos, deliroſque probamus, qui ignorantiam imperitorum vanitate viciſtis. Illi enim Solem & Lunam, vos etiam ſydera deos putatis. Tradite igitur nobis ſtellarũ myſteria, vt aras, & templa ſingulis erigamus, vt ſciamus, quo quãq; ritu, quo die colamus, quibus nominibus, quibus precibus aduocemus: niſi fortè nullo diſcrimine tam innumerabiles, tam minutos deos aceruatim colere debemus. Quid quòd argumentum illud, quo colligunt vniuerſa cæleſtia deos eſſe, in contrarium valet? nam ſi deos eſſe idcirco opinantur, quia certos & rationabiles curſus habent, errant. Ex hoc enim apparet deos non eſſe, quòd exorbitare illis à præſtitutis itineribus non licet. Cæterum ſi Dij eſſent, huc atque illuc paſſim ſine vlla neceſſitate ferrentur, ſicut animantes in terra, quarum quia liberæ ſunt voluntates, huc atque illuc vagantur, vt libuit, & quò quanq; mens duxerit, eò fertur Non eſt igitur aſtrorum motus volũtarius, ſed neceſſarius: quia præſtitutis legibus, officiisq; deſeruiunt. Sed cùm diſputaret de curſibus ſyderum, quos ex ipſa rerum ac temporum congruẽtia intelligebat non eſſe fortuitos, exiſtimauit voluntarios eſſe, tanquam non poſſent tam diſpoſitè, tam ordinatè moueri, niſi ſenſus in illis eſſet officij ſui ſciens. O quàm difficilis eſt ignorantibus veritas, &

quàm facilis ſcientibus! Si motus, inquit, aſtrorum fortuiti nó ſunt, nihil aliud reſtat, niſi vt voluntarij ſint. Imò verò vt non eſſe fortuitos manifeſtum eſt, ita nec voluntarios. Quomodo igitur in conficiendis itineribus conſtantiam ſuam ſeruant? Nimirum Deus vniuerſi artifex ſic illa diſpoſuit, ſic machinatus eſt, vt per ſpatia cæli diuina & admirabili ratione decurrerent ad efficiendas ſibi temporum ſuccedentium varietates. An Archimedes Siculus concauo ære ſimilitudinem mundi, ac figuram potuit machinari, in quo ita Solem Lunamque compoſuit, vt inæquales motus & cæleſtibus ſimiles, conuerſionibus ſingulis quaſi diebus efficerent: & non modò acceſſus Solis, ac receſſus, vel incrementa, diminutionéſque Lunæ, verùm etiam ſtellarum vel errantium, vel vagantium diſpares curſus, orbis ille dum vertitur, exhiberet? Deus ergo illa vera non potuit machinari, & efficere, quæ potuit ſolertia hominis imitatione ſimulare? Vtrúmne igitur Stoicus, ſi aſtrorũ figuras in illo ære pictas, effictáſq; vidiſſet, ſuo illa conſilio moueri diceret, ac non potius artificis ingenio? Ineſt ergo ſyderibus ratio ad peragendos meatus ſuos apta: ſed Dei eſt illa ratio, qui fecit, & regit omnia, non ipſorum ſyderum, quę mouentur. Nam ſi ſolem ſtare voluiſſet, perpetuus vtiq; dies
eſſet.

eſſet.Item ſi motus aſtra non haberent, quis dubitet ſempiternam noctem fuiſſe futuram?Sed vt diei, ac noctis vices eſſent, moueri ea voluit:& tam variè moueri, vt non modò lucis, ac tenebrarum mutuæ viciſſitudines fierent, quibus & laboris, & quietis alterna ſpatia conſtarent, ſed etiam frigoris,& caloris : vt diuerſorum temporum vis ac poteſtas vel generandis, vel maturandis frugibus conueniret. Quam ſolertiam diuinæ poteſtatis in machinandis itineribus aſtrorum quia philoſophi non videbant, animalia eſſe ſydera putauerunt, tanquā pedibus & ſponte, non diuina ratione procederent. Cur autem illa excogitauerit Deus, quis non intelligit? Scilicet ne Solis lumine decedente, nimium cæca nox tetris, atque horrentibus tenebris ingraueſceret, noceretq; viuentibus. Itaq; & cælum ſimul mira varietate diſtinxit,& tenebras ipſas multis, minutiſq; luminibus temperauit. Quanto igitur Naſo prudentius, quàm illi, qui ſapientiæ ſe ſtudere putant, qui ſentit à Deo lumina illa, vt horrorem tenebrarum depellerent, inſtituta? Is eum librum, quo φαινόμενα breuiter comprehendit, his tribus verſibus terminauit:

Tot numero, talique Deus ſimulacra figura
Impoſuit cælo: perq; atras ſparſa tenebras
Clara pruinoſæ iuſſit dare lumina nocti.

Quod ſi fieri non poteſt, vt ſtellæ dij ſint, ergo nec Sol quidem, ac Luna dij eſſe poſſunt, quoniam à luminibus aſtrorum non ratione differunt, ſed magnitudine. Quòd ſi hi dij non ſunt:ergo nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

De deo, mundo, elementis, & homine.

CAP. VI.

SImili modo ſi terra, quam calcamus, quam ſubigimus,& colimus ad victum, Deus non eſt : nec campi quidem,ac montes dij erunt. ſed ſi hi nec ſunt : ergo ne tellus quidē vniuerſa Deus videri poteſt.Item ſi aqua,quæ ſeruit animantibus ad vſum bibendi,aut lauandi,Deus non eſt : ne fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non ſunt:nec flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. ſi flumina quoq; dij non ſunt : ergo & mare, quod ex fluminibus conſtat, Deus haberi non poteſt. Quòd ſi neque cælum,neque terra,neque mare,quæ mundi partes ſunt, dij eſſe non poſſunt : ergo ne mundus quidem totus Deus eſt: quem iidem ipſi Stoici & animantem & ſapientem eſſe contendunt,& propterea Deū: in quo tam inconſtantes fuerunt, vt nihil ab his dictum ſit,quod non ab iiſdem fuerit euerſum. Sic enim argumentãtur:Fieri non poſſe, vt ſenſu careat, quod ſenſibilia ex ſe generat. Mūdus autem generat hominem,

qui eſt ſenſu præditus: ergo & ipſum eſſe ſenſibilem. Item, ſine ſenſu eſſe non poſſe, cuius pars habeat ſenſum: igitur quia homo ſenſibilis eſt, etiam mundo, cuius pars homo eſt, ineſſe ſenſum. Propoſitiones quidē veræ ſunt, & ſenſibile eſſe, quod ſenſu præditum gignat: & habere ſenſum, cuius pars ſenſu aucta ſit: ſed aſſumptiones falſæ, quibus argumenta concludunt, quia neque mundus generat hominem: neque mundi homo pars eſt. nam hominem à principio idem Deus fecit, qui & mundum: & non eſt mundi pars homo, ſicut corporis mēbrum: poteſt enim mundus eſſe ſine homine, ſicut & vrbs, & domus. Atqui vt domus vnius hominis habitaculum eſt, & vrbs vnius populi: ſic & mundus domicilium totius generis humani: Et aliud eſt quod incolitur, aliud quod incolit. Sed illi, dum ſtudent id, quod falsò ſuſceperant, confirmare, & ſenſibilem eſſe mundum, & Deum, argumentorum ſuorum conſequentiam non viderunt. Nam ſi mũdi pars eſt homo, & ſenſibilis eſt mundus, quia homo ſentit: ergo quia mortalis eſt homo, mortalis ſit & mũdus, neceſſe eſt: nec tantùm mortalis, ſed & omnibus morbis, paſſionibusque ſubiectus. Et è contrario, ſi Deus eſt mundus, & partes eius vtique immortales ſunt: ergo & homo Deus eſt, quia pars eſt (vt dicitis) mundi. Si

homo, ergo iumenta, & pecudes, & cæ-
tera genera beſtiarum, & auium, & piſ-
cium: quoniam & illa eodem modo ſen-
tiunt,& mundi partes ſunt. At hoc tolera-
bile eſt: nam & hæc colunt Aegyptij. Sed
res eo peruenit, vt ranæ, & culices, & for-
micæ dij eſſe videantur, quia & ipſis ineſt
ſenſus,& partes mundi ſunt. Ita ſemper ar-
gumenta ex falſo petita ineptos, & abſur-
dos exitus habent. Quid quòd iidem ipſi
aiunt,deorum & hominum cauſa mundum
eſſe conſtructum, quaſi communem do-
mum? ergo mundus nec Deus eſt:nec ani-
mans, ſi conſtructus eſt:animans enim non
conſtruitur,ſed naſcitur.Et ſi eſt ędificatus,
ſic vtique tanquam domus,tanquam nauis:
eſt ergo aliquis artifex mũdi Deus:& ſeor-
ſum erit mundus qui factus eſt:ſeorſum il-
le, qui fecit. Iam illud quàm repugnans &
abſurdum?quod cùm cæleſtes ignes, cæte-
raque mundi elementa deos eſſe affirmant:
item ipſum Deum mundũ dicũt: quomodo
poteſt ex deo multorũ aceruorũ vnus Deus
confici?Si aſtra dij ſunt: mundus ergo non
Deus,ſed domicilium deorum eſt. Si verò
Deus mundus eſt:ergo omnia illa,quæ ſunt
in eo, dij non ſunt, ſed Dei membra, quæ
vtique ſolius Dei nomen accipere non poſ-
ſunt. Nec enim rectè quis dixerit, membra
hominis vnius,multos homines eſſe:ſed ta-
men

men non eſt ſimilis comparatio animalis, & mundi. Animal enim quia ſenſu prædi-tum eſt, etiam membra eius habẽt ſenſum, nec niſi à corpore diuulſa,*putreſcunt.Cu- l. uteſcũt.
ius igitur rei ſimilitudinem gerit mundus? Nimirum ipſi docent,cùm factum eſſe non diffitentur, vt eſſet diis,& hominibus quaſi cõmunis domus. Si ergo eſt conſtructus,vt domus,nec ipſe Deus eſt,nec elemẽta,quæ ſunt partes eius : quia neque domus habere dominium ſui poteſt, neque illa, de quibus domus conſtat. Non tantùm igitur veritate,ſed etiam * verbis ſuis reuincuntur.Sicut enim domus in vſum habitandi facta , per rebus.
ſe nihil ſentit, dominoque ſubiecta eſt, qui eam fecit, aut incolit:ita mundus per ſe nihil ſentiens, factori Deo ſubiacet, qui eum in vſum ſui fecit.

De Deo,& religionibus inſipientium,& maiorum auctoritate. CAP. VI.

DVplici ergo ratione peccatur ab inſipientibus. Primùm,quòd elementa,id eſt,Dei opera Deo præferunt.Deinde,quòd elementorum ipſorum figuras humana ſpecie comprehenſas colunt. Nam Solis, Lunæq; ſimulacra humanum in modum formant:item ignis,& terræ,& maris, quæ illi Vulcanum,Veſtam,Neptunum vocant,nec elementis ipſis in aperto litant.Tãta homines imaginum cupiditas tenet, vt iam vi-

liora ducantur illa,quæ vera ſunt: auro ſcilicet,gemmis,& ebore delectantur.Horum pulchritudo, ac nitor præſtringit oculos: nec vllam religionem putant vbicunq; illa non fulſerint.Itaq; ſub obtentu deorum, auaritia,& cupiditas colitur. Credunt enim deos amare quicquid ipſi cõcupiſcunt,quicquid eſt, propter quod furta, & homicidia, & latrocinia quotidie ſæuiũt, propter quod bella per totum orbem populos, vrbesque ſubuertũt. Conſecrant ergo diis manubias, & rapinas ſuas, quos certè neceſſe eſt imbecillos eſſe, ac ſummæ virtutis expertes,ſi ſubiecti ſunt cupiditatibus.Cur enim cæleſtes eos putemus, ſi deſiderant aliquid è terra?vel beatos,ſi aliqua re indigent? vel incorruptos, ſi voluptati habent ea, in quibus appetendis cupiditas hominum non immeritò dãnatur? Veniunt igitur ad deos non tam religionis gratia,quæ nulla poteſt eſſe in rebus malè partis,& corruptibilibus, quàm vt aurum oculis hauriant: nitorem læuigati marmoris aut eboris aſpiciant, vt inſignes lapillis & coloribus veſtes, vel diſtincta gemmis fulgentibus pocula inſatiabili contemplatione contrectent. & quanto fuerint ornatiora templa, & pulchriora ſimulacra,tanto plùs maieſtatîs habere creduntur. Adeò religio deorum nihil aliud eſt, quàm quod cupiditas humana

miratur. Hæ ſunt religiones, quas ſibi à maioribus ſuis traditas pertinaciſſimè tueri, ac defendere perſeuerãt: nec conſiderant quales ſint, ſed ex hoc probatas, atq; veras eſſe confidunt, quòd eas veteres tradiderũt, tantaq; eſt auctoritas vetuſtatis, vt inquirere in eam, ſcelus eſſe ducatur. Itaque creditur ei paſſim tanquã cognitæ veritati. Denique apud Ciceronem ſic dicit Cotta Lucilio: Habes Balbe, quid Cotta, quid pontifex ſentiat: fac nunc ego intelligã, quid tu ſentias. à te enim philoſopho rationẽ religionis accipere debeo. Maioribus autẽ noſtris, etiam nulla ratione reddita, rationis eſt credere. Si credis: cur ergo rationem requiris, quæ poteſt efficere, ne credas? Si rationem quæris, & quærendam putas: ergo non credis. Ideo enim quæris, vt eam ſequaris, cùm inueneris. Docet ecce te ratio non eſſe veras religiones deorum. Quid facies? maiores ne potius, an rationẽ ſequeris? quæ quidem tibi non ab alio inſinuata, ſed à teipſo inuenta, & electa eſt, cùm omnes religiones radicitus eruiſti. Si rationẽ mauis, diſcedere te neceſſe eſt ab inſtitutis, & auctoritate maiorum, quoniam id ſolum rectum eſt, quod ratio præſcribit. Sin autem pietas maiores ſequi ſuadet, fateris igitur, & ſtultos illos fuiſſe, qui excogitatis contra rationem religionibus ſeruierint, & te ine-

qui id colas, quod falſum eſſe conuinceris. Sed tamen quoniam nobis tantopere maiorum nomen opponitur: videamus tandem, qui fuerint maiores illi, à quorum autoritate diſcedi nefas ducitur. Romulus vrbem conditurus, paſtores, inter quos adoleuerat, conuocauit. Cúmque is numerus colendæ vrbi parum idoneus videretur, conſtituit aſylum. Eò paſſim confugerunt ex finitimis locis peſſimi quique ſine vllo conditionis diſcrimine. Ita conflauit ex his omnibus populum: legitque in Senatum eos, qui ætate anteibant, & patres appellauit, quorum conſilio gereret omnia: de quo Senatu Propertius Elegiarum ſcriptor hæc loquitur:

Curia prætexto quæ nunc nitet alta Senatu,
Pellitos habuit, ruſtica corda, patres.
Buccina cogebat priſcos ad verba Quirites:
Centum illi in prato ſæpe Senatus erat.

Hi ſunt patres, quorum decretis eruditi, ac prudentes viri deuotiſſimè ſeruiunt. Idque verum, ac immutabile omnis poſteritas iudicet, quod centum pelliti ſenes ſtatutum eſſe voluerunt. quos tamen (vt in primo libro dictum eſt) Pompilius illexit, vt vera crederent eſſe ſacra, quæ ipſe tradebat. Eſt verò, cur illorum auctoritas tanti habeatur à poſteris, quos nemo, cùm viuerent, neque ſummus, neque infimus affinitate dignos

iudi

iudicauit.

De rationis vſu in religione, déq; ſomniis, auguriis, oraculis talibúſque portentis.

CAP. VIII.

QVare oportet, in ea re maximè, in qua vitæ ratio verſatur, ſibi quenque confidere, ſuóque iudicio, ac propriis ſenſibus niti, ad inueſtigandam, & perpendendam veritatem, quàm credẽtem alienis erroribus, decipi, tanquam ipſum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro virili portione ſapientiam: vt & inaudita inueſtigare poſſent, & audita perpẽdere. Nec quia nos illi temporibus anteceſſerunt, ſapientia quoque anteceſſerunt: quæ ſi omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non poteſt. Illibabilis eſt tanquam lux, & claritas Solis: quia vt ſol oculorum, ſic ſapientia lumen eſt cordis humani. Quare cùm ſapere, id eſt, veritatem quærere, omnibus ſit innatum, ſapientiam ſibi adimunt qui ſine vllo iudicio inuenta maiorum probant, & ab aliis pecudũ more ducuntur. Sed hoc eos fallit, quòd maiorum nomine poſito, non putant fieri poſſe, vt aut ipſi plus ſapiant, quia minores vocantur: aut illi deſipuerint, quia maiores nominantur. Quid ergo impedit, quin ab ipſis ſumamus exẽplum, vt quomodo illi, qui falſa inuenerant, poſteris tradiderunt: ſic nos, qui verum inue

inuenimus,poſteris meliora tradimus? Supereſt ingẽs quæſtio, cuius diſputatio non ab ingenio,ſed à ſcientia venit: quæ pluribus explicanda erit,ne quid omnino dubium relinquatur. Nam fortaſſe aliquis ad illa confugiat, quæ à multis, & non dubijs traduntur autoribus. Eos ipſos, quos docuimus deos non eſſe,maieſtatem ſuam perſępe oſtendiſſe & prodigijs,& ſomnijs, & augurijs,& oraculis. Et ſanè multa enumerari poſſunt miracula: in primis illud, quòd Accius Nauius ſummus Augur,cùm Tarquinium Priſcum commoneret, vt nihil noui facere inciperet, niſi prius eſſet inauguratus, eiq́ue rex artis eius eleuans fidem diceret,vt conſultis auibus renunciaret ſibi, vtrúmne fieri poſſet id quod ipſe animo concepiſſet: affirmaretq́ue Nauius poſſe:Cape igitur,inquit,hanc cotem,eamque nouacula diſſeca. At ille incunctanter accepit ac ſecuit.Deinde illud,quòd Caſtor & Pollux bello Latino apud lacum *Iuturnæ viſi ſunt equorum ſudorem abluentes, cùm ædes eorum, quæ iuncta fonti erat, ſua ſponte patuiſſet.ijdem bello Macedonico equis albis inſidentes P. Vatinio Romam nocte venienti, ſe obtuliſſe dicuntur nuntiantes,eo die Regem Perſen victum, atq; captũ.quod paucis poſt diebus literæ Pauli verum eſſe docuerunt. Illud etiam mirabi

miturnæ.

Pauli.

mirabile, quòd ſimulacrum Fortunæ muliebris non ſemel locutũ eſſe traditur. Item Iunonis Monetæ, cùm captis Veijs vnus ex militibus ad eam transferendam miſſus iocabundus, ac ludens interrogaret, vtrùmne Romam migrare vellet: reſpondit, velle. Claudia quoque proponitur in exẽplo miraculi. Nam cùm ex libris Sibyllinis Idæa mater eſſet accita, & in vado Tyberini fluminis, nauis, qua vehebatur, hæſiſſet, nec vllo modo, aut vlla vi commoueretur: Claudiam ferunt, quæ ſemper impudica eſſet habita ob nimios corporis cultus, deã ſubmiſſis genibus oraſſe, vt ſi ſe caſtam indicaret, ſuum cingulum ſequeretur: ita nauim quæ ab omni iuuentute nõ valuit cõmoueri, ab vna muliere eſſe cõmotã. Illud æquè mirum, quòd lue ſæuiente Æſculapius Epidauro accitus, vrbẽ Romã diuturna peſtilentia liberaſſe perhibetur. Sacrilegi quoq; numerari poſſunt, quorũ præſentibus pœnis iniuriã ſuam dij vindicaſſe creduntur. Appius Claudius Cẽſor, cùm aduerſus reſponſum ſacra Herculis tranſtuliſſet ad ſeruos publicos, luminibus orbatus eſt: & Potitiorum gẽs, quæ prodidit, intra vnius anni tempus extincta eſt. Itẽ Cenſor Fuluius, cùm ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abſtuliſſet, quibus ædẽ Fortunæ equeſtris, quam Romæ fecerat, tegeret

& mem

& mente captus eſt,& amiſſis duobus filijs in Illyrico militãribus,ſummo animi mœrore conſumptus eſt. Præfectus etiã M. Antonij, * Turullius,cùm apud Coos euerſo Æſculapij luco claſſem feciſſet,eodem poſtea loco à militib⁹ Cæſaris eſt interfectus. His exemplis adiũgitur Pyrrhus,qui ſublata ex theſauro Proſerpinæ Locrenſis pecunia naufragium fecit, ac vicinis deæ litoribus illiſus eſt,vt nihil, præter eam pecuniã,incolume reperiretur. Ceres quoq; Mileſia multum ſibi apud homines venerationis adiecit. Nam cùm ab Alexandro capta ciuitas eſſet, ac milites ad eam ſpoliandam irrupiſſent,omniũ oculos repentè obiectus fulgor ignis exſtinxit. Reperiuntur etiam ſomnia,quæ vim deorum videantur oſtendere. Tiberio namque Attinio homini plebeio per quietem obuerſatus eſſe Iupiter dicitur,& præcepiſſe, vt coss.& ſenatui nuntiaret,ludis Circenſibus proximis præſultorem ſibi diſplicuiſſe,q Antronius Maximus quidã diuerberatũ ſeruum ſub furca medio circo ad ſupplicium duxerat, ideoq; ludos inſtaurari oportere. Quod cùm ille neglexiſſet,eodẽ die filium perdidiſſe, ipſum autem graui morbo eſſe correptum:& cùm rurſus eandem imaginem cerneret, quæreentem.ſatiſne pœnarum pro neglecto imperio pependiſſet: lectica delatus ad

coss.

COSS. & omni re in ſenatu expoſita, receptiſſe corporis firmitatem, ſuíſque pedibus domum rediјſſe. Illud quoque ſomnium nõ minoris fuit admirationis, quo Cæſar Auguſtus dicitur eſſe ſeruatus. Nam cùm bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo, abſtinere prĕlio ſtatuiſſet: medico eius Artorio Mineruæ ſpecies obuerſata eſt, monens, ne propter corporis imbecillitatem caſtris ſe contineret Cæſar. Itaque in aciem lectica perlatus eſt: & eodem die à Bruto caſtra capta ſunt. Multa prætèrea ſimilia poſſunt exẽpla proferri: ſed vereor, ne, ſi fuero in propoſitione rerum cõtrariarum diutius immoratus, aut oblitus eſſe propoſiti videar, aut crimen loquacitatis incurram.

Que ab ... ac no:a ... ad hanc

De diabolo, mundo, Deo, prouidentia, homine, & eius ſapientia. CAP. IX.

EXponam igitur omnium iſtorum rationem: quò facilius res difficiles, & obſcuræ intelligantur, & has omnes ſimulati numinis præſtigias reuelabo, quibus inducti homines à veritatis via longius receſſerunt. Sed repetam longè altius, vt ſi quis ad legendum veri expers, & ignarus acceſſerit, inſtituatur, atque intelligat quod tandem ſit caput horum, & cauſa malorum: & lumine accepto, ſuos, ac totius generis humani perſpiciat errores. *Sicut mater ſine exẽplo genuit auctorem ſuum: ſic ineffabiliter

pre

βολον appellant: nos criminatorẽ vocamus, ꝙ crimina, in quæ ipſe illicit, ad Deũ deferat.*Cur autẽ iuſtus Deus talẽ voluerit eſſe quantũ ſenſus noſtri mediocritas poterit, explanare conabor. Fabricaturus Deus hũc mũdum, qui cõſtaret in rebus inter ſe contrarijs, atque diſcordibus, cõſtituit ante diuerſa, fecitq́ue ante omnia duos fontes rerum ſibi aduerſantium, inter ſeq́ue pugnãtium, illos videlicet duos ſpiritus, rectũ atque prauum: quorum alter eſt Deo tanquã dextera, alter tanquam ſiniſtra, vt in eorum eſſent poteſtate contraria illa, quorũ mixtura & temperatione mundus, & quæ in eo ſunt, vniuerſa conſtarent. Item facturus hominem, cui virtutem ad viuendum proponeret, per quam immortalitatem aſſequeretur, bonum & malum fecit, vt poſſet eſſe virtus: quæ niſi malis agitetur, aut vim ſuam perdet, aut omnino non erit. Nam vt opulentia bonum videatur, acerbitas egeſtatis facit: & gratiam lucis commendat obſcuritas tenebrarum: valetudinis & ſanitatis voluptas, ex morbo ac dolore cognoſcitur: Ita bonum ſine malo in hac vita eſſe non poteſt, & vtrunque, licet contrarium ſit, tamen ita cohæret, vt alterum ſi tollas, vtrũque ſuſtuleris. nam neq́ue bonum comprehendi, ac percipi poteſt, ſine declinatione ac fuga mali: nec malum caueri ac

quæ à deferat. ad Exorſus non reperitur in exemplari man.

vinci ſine auxilio comprehenſi ac percepti boni:neceſſe igitur fuerat & malum fieri, vt bonum fieret. Et quoniam fas non erat vt à Deo proficiſceretur malũ,neque enim contra ſe ipſe faciet,illum conſtituit malorum inuentorem,quem cùm faceret, dedit illi ad mala excogitanda ingenium,& aſtutiam:vt in eo eſſet & volũtas praua, & perfecta nequitia, & ab eo cõtraria virtutibus ſuis voluit oriri,eumque ſecum contendere: Vtrúmne ipſe plus bonorum daret, an ille plus malorum. Sed rurſus quoniam Deo ſummo repugnari non poteſt, bonorum ſuorum poteſtatem illi vltori aſſignauit:quem ſuprà, bonum ac perfectum eſſe diximus. Ita duos ad certamen compoſuit & inſtruxit.Sed eorum alterum dilexit, vt bonum filium, alterum abdicauit, vt malum.Poſtea autẽ multos genuit alios operum ſuorum miniſtros,quos Greci ἀγγιλυς nominant,& illos vnius, ſed repugnantis naturæ,qualis deorum.Sed pars illa corruptibilis, non vtique ſtatim corrupta eſt in ortus ſui principio. Sed poſt compoſitum, ordinatumque mundum, ſicut mox docebimus,à ſubſtantiæ cæleſtis vigore peruerſa voluntate deſciuit. Cæterùm in principio pares vniuerſi, æqua conditione apud Deum fuere,& idcirco angeli omnes,quorum principes erant illi duo. Cùm autem

Deus

Deus ex his duobus alterum bono præpoſuiſſet, alterum malo, exorſus eſt fabricam mũdi omnib⁹ his, quos creauerat, miniſtrãtibus, & per certa officia diſpoſitis. ** Exorſus igitur Deus fabricã mundi, illum primum, & maximũ filium præfecit operi immenſo, eoq; ſimul & conſiliario vſus eſt & artifice in excogitãdis, ornãdis, perficiẽdisq; reb⁹: quoniã is & prouidentia & ratione, & poteſtate perfectus eſt, de quo nunc parcius, quòd alio loco & virtus eius, & nomen, & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat, ex quibus iſta materijs tã magna, tam mirifica opera Deus fecerit: omnia enim fecit ex nihilo. Nec audiẽdi ſunt poëtæ, qui aiũt chaos in principio fuiſſe, id eſt, confuſionẽ rerũ, atque elementorũ: poſtea verò Deum diremiſſe omnẽ illam congeriem, ſingulisq; rebus ex confuſo aceruo ſeparatis, in ordinẽq; deſcriptis, inſtruxiſſe mundũ pariter & ornaſſe. Quibus facile eſt reſpõdere poteſtatẽ Dei non intelligentibus, quem credunt nihil efficere poſſe, niſi ex materia ſubiacente, ac parata, in quo errore etiam philoſophi fuerunt. Nam Cicero de natura deorum diſputãs, ſic ait: Primum igitur non eſt probabile, eam materiam rerum, vnde orta ſunt omnia, eſſe diuina prouidentia effectam, ſed & habere, & habuiſſe vim, & naturam ſuam

Vt igitur faber, cùm quid ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed ea vtitur, quæ ſit parata, fictorque item cera: ſic iſti prouidentiæ diuinæ materiam præſto eſſe oportuit, non quam ipſa faceret, ſed quam haberet paratam. Quòd ſi non eſt à Deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aër, & ignis à Deo factus eſt. O quàm multa ſunt vitia in his decem verſibus! Primum, quòd is, qui in aliis diſputationibus & libris ferè omnibus prouidentiæ fuerit aſſertor, & qui acerrimis argumentis impugnauerit eos, qui prouidentiam non eſse dixerunt: idem nunc quaſi proditor aliquis, aut transfuga prouidentiam conatus eſt tollere. in quo ſi contradicere velis, nec cogitatione opus eſt, nec labore: ſua illi dicta recitanda ſunt. Nec enim poterit ab vllo Cicero, quàm à Cicerone vehementius refutari. Sed concedamus huic mori, & inſtituto Academicorum, vt liceat hominibus valdè liberis dicere, ac ſentire quæ velint: ſententias ipſius conſideremus. Non eſt, inquit, probabile materiam rerum à Deo factam. Quibus hoc argumentis doces? Nihil enim dixiſti, quare hoc non ſit probabile. Itaque mihi è cõtrario vel maximè probabile videtur: nec tamen temerè videtur cogitanti plus eſſe aliquid in Deo: quem profectò ad imbecillitatem hominis redigis, cui nihil aliud

aliud quàm opificium concedis: Quomodo igitur ab homine diuina illa vis differt, ſi vt homo, ſic etiam Deus ope indiget aliena? indiget autem ſi nihil moliri poteſt, niſi ab altero illi materia miniſtretur: quod ſi fit, imperfectæ vtique virtutis eſt: & erit iam potentior iudicandus materiæ inſtitutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potentia Deum vincit? ſi quidẽ maius eſt, propria facere, quàm aliena diſponere. Si autem fieri non poteſt, vt ſit potentius Deo quicquã, quem neceſſe eſt perfectæ eſſe virtutis, poteſtatis, rationis: idem igitur materiæ fictor eſt, qui & rerum ex materia conſtantium. Neq; enim Deo non faciente, aut inuito, eſſe aliquid aut potuit, aut debuit. Sed probabile eſt, inquit, materiam rerum & habere, & habuiſſe, vim & naturam ſuam. Quam vim potuit habere, nullo dante? quam naturam, nullo generante? Si habuit vim, ab aliquo eam aſſumpſit. A quo autem ſumere, niſi à Deo, potuit? Si habuit naturam, quæ vtiq; à naſcendo dicitur, nata eſt. A quo autem, niſi à Deo, potuit procreari? Natura enim, qua dicitis orta eſſe omnia, ſi conſiliũ non habet, efficere nihil poteſt: ſi autem generandi, & faciendi potens eſt, habet ergo conſilium, & propterea Deus ſit neceſſe eſt. Nec alio nomine appellari poteſt ea vis, in qua ineſt & proui-

dentia excogitandi, ſolertia poteſtaſq; faciendi: Melius igitur Seneca omniũ Stoicorum acutiſſimus: qui vidit nil aliud eſſe naturam, quàm Deum. Ergo, inquit, Deum nõ laudabimus, cui naturalis eſt virtus? nec enim illã didicit ex vllo. Imò laudabimus: quamuis enim naturalis illi ſit, ſibi illam dedit, quoniam Deus ipſe natura eſt. Cùm igitur ortũ rerum tribuis naturæ, detrahis Deo, in eodem luto hæſitans, verſuram ſoluis. A quo enim fieri mũdum negas, ab eodẽ planè fieri mutato nomine cõfiteris. Sequitur ineptiſſima comparatio: Vt faber, inquit, cùm quid ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed vtitur ea quæ ſit parata fictorque item cera: ſic iſti prouidentiæ diuinæ materiã eſſe præſtò oportuit, non quã ipſa faceret, ſed quã haberet paratam. Imò vero non oportuit. Erit enim Deus minoris poteſtatis, ſi ex parata faciat, quod eſt hominis: faber enim ſine ligno nihil ædificat: quia lignũ ipſum facere non poteſt: non poſſe autẽ imbecillitatis eſt humanæ. Deus verò facit ſibi ipſe materiam, quia poteſt, Poſſe enim Dei eſt, nã ſi nõ poteſt, Deus nõ eſt. Homo facit ex eo, quod eſt: quia per mortalitatẽ imbecillis eſt, ꝑ imbecillitatẽ, definitæ, ac modicę poteſtatis. Deus autẽ facit ex eo, quod nõ eſt: qa per ęternitatẽ fortis eſt: per fortitudinẽ poteſtatis immẽſæ,

quæ fine ac modo caret, ſicut vita factoris. Quid ergo mirũ, ſi facturus mundũ Deus, præparauit, & præparauit ex eo quod non prius materiâ de qua faceret erat? quia nefas eſt Deum aliunde aliquid mutuari, cùm in ipſo, vel ex ipſo ſint omnia. Nã ſi eſt aliquid ante illum factum, & quicquã non ab illo factum eſt: poteſtatem Dei, & nomen amittet. At enim materia nunquã facta eſt, ſicut Deus, qui ex materia fecit hunc mundum. Duo igitur cõſtituũtur æterna, & quidem inter ſe contraria: quod fieri ſine diſcordia, & pernicie non poteſt. Collidant enim neceſſe eſt ea, quorum vis, & ratio diuerſa eſt: ſic vtraque æterna eſſe non potuerunt, ſi repugnant: quia ſuperare alterum neceſſe eſt. Ergo fieri non poteſt, quin æterni natura ſit ſimplex, vt omnia inde velut ex fonte, deſcendant. Itaque aut Deus ex materia ortus eſt, aut materia ex Deo. quid horum ſit verius, facile eſt intelligi. Ex his enim duobus alterum ſenſibile eſt, alterum caret ſenſu. Poteſtas faciendi aliquid non poteſt eſſe, niſi in eo, quod ſentit, quod ſapit, quod cogitat, quod mouetur: Nec incipi, aut fieri, aut conſummari quicquam poteſt, niſi fuerit ratione præuiſum, & quemadmodũ fiat antè quàm eſt, & quemadmodũ cõſtet poſtquã fuerit effectũ. Deniq; is facit aliquid qui habet voluntatem ad

faciendum, & manus ad id, quod voluit, implendum. Quod autem inſenſibile eſt, iners, & torpidum ſemper iacet: nihil inde oriri poteſt, vbi nullus eſt motus voluntarius: nam ſi omne animal ratione conſtat, certè naſci non poteſt ex eo, quod ratione præditũ non eſt: nec aliunde accipi poteſt id, quod ibi, vnde petitur, non eſt. Nec tamẽ cõmoueat aliquẽ, quòd animalia quædam de terra naſci videntur. Hæc enim non terra per ſe gignit, ſed ſpiritus Dei ſine quo nihil gignitur. Non ergo Deus ex materia, quia ſenſu præditũ ex inſenſibili, ſapiens ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam poteſt oriri: ſed materia potius ex Deo eſt. Quicquid enim eſt ſolido, & contractabili corpore, accipit externam vim: quod accipit vim, diſſolubile eſt: quod diſſoluitur, interit: quod interit, ortum ſit neceſſe eſt: quod ortum eſt, habuit fontem, vnde oriretur, id eſt, factorem aliquem ſentientem, prouidum, peritúmque faciendi: is eſt profectò, nec vllus alius, quàm Deus. Qui quoniam ſenſu, ratione, prouidentia, poteſtate, virtute præditus eſt, & animantia, & inanima creare, & efficere poteſt: quia tenet, quomodo ſit quidq; faciendum. Materia verò ſemper fuiſſe non poteſt: quia mutationem non caperet, ſi fuiſſet, Quod enim ſemper fuit,

ſemper

ſemper eſſe nõ deſinit:&vnde abfuit principiũ,abeſſe hinc etiã finem neceſſe eſt,Quin etiã facilius eſt,vt id, quod habuit initium, fine careat: quã vt habeat finẽ, quod initio caruit.Materia ergo ſi facta nõ eſt, nec fieri ex ea quicquã poteſt. Si fieri ex ea non poteſt nec materia quidem erit.Materia enim eſt,ex qua fit aliud. Omne autẽ, ex quo fit, quia recepit opificis manũ,deſtruitur, & aliud eſſe incipit.Ergo quoniã finem habuit materia,tũ cùm factus eſt ex ea mundus:& initiũ quoq; habuit.Nã quod deſtruitur, ædificatũ eſt:quod ſoluitur,alligatũ:quod finitur,inceptum.Si ergo ex cõmutatione ac fine,materia colligitur habuiſſe principiũ,à quo alio fieri,niſi à Deo potuit?Solus igitur Deus eſt,qui factus non eſt, & idcirco deſtruere alia poteſt,ipſe deſtrui non poteſt: permanebit ſemper in eo,quod fuit:quia nõ eſt aliunde generatus,nec ortus, nec natiuitas eius ex aliqua alia rependet,quę illum mutata diſſoluat. Ex ſeipſo eſt, vt in primo diximus libro & ideo talis eſt, qualem eſſe ſe voluit, impaſſibilis,immutabilis, incorruptus, beatus,æternus.Iam verò illa concluſio, qua ſententiam terminauit Tullius, multò abſurdior. Quòd ſi materia,inquit, à Deo non eſt facta,nec terra quidem, & aqua,& aër,& ignis à Deo factus eſt. Quàm callidè periculum præteruolauit! Sic enim

ſuperius illud aſſumpſit, tanquam probatione non indigeret: cùm id multo eſſet incertius, quàm illud propter quod aſſumptum eſt. Si non eſt, inquit, à Deo facta materia: nec mundus à Deo factus eſt. Ex falſo maluit colligere, quod falſum eſt, quàm ex vero, quod verum. Et cùm debeant incerta de certis probari, hic probationem ſumpſit ex incerto, ad euertendũ quod erat certum. Nam diuina prouidentia effectum eſſe mundũ, vt taceam de Triſmegiſto, qui hoc prædicat, taceam de carminibus Sibyllarũ, quæ idem nuntiant, taceã de Prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei vno ſpiritu, ac pari voce teſtantur: etiam inter philoſophos penè vniuerſos conuenit. Id enim Pythagorici, Stoici, Peripatetici, qui ſunt principes omnis diſciplinæ. Denique à primis illlis ſapientibus, à Socrate vſq; ad Platonem pro cõfeſſo, & indubitato habitũ eſt: donec vnus multis poſt ſeculis extitit delirus Epicurus, qui auderet negare id, quod eſt euidentiſſimum, ſtudio ſcilicet inueniendi noua, vt nomine ſuo conſtitueret diſciplinam. Et quia nihil noui potuit reperire, vt tamen diſſentire à cæteris videretur, vetera voluit euertere, in quo ilum circũlatrantes philoſophi omnes coarguerũt. Certius eſt igitur, mundũ prouidentia inſtructum, quàm materiæ prouidentia conglobatum

batum. Quare non oportuit putare idcirco mundum non eſſe diuina prouidentia factum, quia materia eius diuina prouidentia facta non ſit: ſed quia mũdus diuina prouidentia ſit effectus, etiã materiam eſſe factã diuinitus. Credibilius eſt enim materiã potius à Deo factam, quia Deus poteſt omnia, quàm mundum à Deo non eſſe factũ quia ſine mẽte, ratione, cõſilio nihil fieri poteſt. Verùm hæc non Ciceronis eſt culpa, ſed ſectæ. Cùm enim ſuſcepiſſet diſputationem qua deorum naturam tolleret, de qua philoſophi garriebant, omnem diuinitatem ignorantia veri putauit eſſe tollendam. Itaque deos tollere potuit, qui non erant. Cùm autem prouidentiã diuinam, quæ eſt in Deo conaretur euertere, quia contra veritatem niti cœperat, deficientibus argumentis, in hanc foueam neceſſariò decidit, vnde ſe extricare nõ poſſet. Hîc ergo illum teneo hærentem, teneo defixum, quo Lucilius, qui cõtra diſſerebat obmutuit. Hic eſt ergo cardo rerum, hîc vertuntur omnia. Explicet ſe Cotta, ſi poteſt, ex hac voragine: proferat argumẽta, quibus doceat, ſemper fuiſſe materiam, quam nulla prouidentia effecerit. Oſtendat, quomodo quicquam ponderoſum, & graue aut eſſe potuerit ſine autore, aut immutari valuerit, ac deſierit eſſe, quod ſemper fuit, vt inciperet eſſe quod nunquã fuit. Quæ ſi docuerit, tum demum aſſentiar

ne mundum quidem diuina prouidentia conſtitutum.& tamen ſic aſſentiar, vt aliis illum laqueis teneam. Eodem enim, quò nollet, reuoluetur, vt dicat & materiam, de qua mundus eſt,& mundum, qui de materia eſt,natura extitiſſe:cùm ego ipſam naturã Deum eſſe contendã. Nec enim poteſt facere mirabilia,id eſt, maxima ratione conſtantia, niſi qui habet mentẽ, prouidẽtiam, poteſtatem. Ita fiet, vt Deus fecerit omnia, nec quicquam eſſe poſſit omnino,quod non originem à Deo traxerit. At idem quoties Epicureus eſt,& non vult à Deo factum eſſe mundum, quærere ſolet, quibus manibus, quibus machinis,quibus vectibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortaſſe, ſi eo tempore potuiſſet eſſe, quo Deus fecit. Sed ne perſpiceret homo Dei opera,noluit eum inducere in hunc mundũ, niſi perfectis omnibus.Sed ne induci quidẽ poterat,quomodo enim ſubſiſteret,cũ fabricaretur,deſuper cœlum,terra ſubtus fundaretur, cum fortaſſe humida vel nimiis torporata rigoribus cõcreſcerẽt, vel igneis caloribus incocta,& ſolidata,dureſcerent? Aut quomodo viueret,ſole nõdũ inſtituto, nec frugibus,aut animalibus natis?itaq; neceſſe fuit,hominẽ poſtremò fieri,cùm iã mundo, cæteriſque rebus manus ſumma eſſet impoſita. Denique ſanctæ litteræ docent, hominem

minem fuiſſe vltimum Dei opus, & ſic inductum fuiſſe in hunc mundum, quaſi in domum iam paratam, & inſtructam. Illius enim cauſa facta ſunt omnia. Idem etiam poëtæ fatentur. Ouidius perfecto iam mundo, & vniuerſis animalibus figuratis, hoc addidit:

Sanctius his animal, mentiſq; capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet,

Natus homo eſt. Adeò nefas exiſtimandum eſt, ea ſcrutari, quæ Deus voluit eſſe celata. Verum ille non audiendi, aut diſcẽdi ſtudio requirebat, ſed refellendi: quia confidebat, neminem id poſſe dicere. Quaſi verò ex hoc putãdũ ſit non eſſe hæc diuinitus facta, quia quomodo facta ſint, non poteſt peruideri. An tu, ſi educatus in domo fabrefacta, & ornata, nullã vnquã fabricĩ vidiſſes, domum illam putaſſes non ab homine eſſe ædificatã, quia quomodo fabricatur, ignorares? idẽ profectò de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris, quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta opera eſſet molitus, maximè ſi ſaxa ingentia, immenſa cæmenta, vaſtas columnas, opus totum ſublime, & excelſum videres, nónne hæc tibi humanarũ viriũ modũ viderentur excedere, quia illa non tam viribus, quam ratione, atque artificio facta eſſe neſcires? Quòd ſi homo

homo,in quo nihil perfectum eſt, tamen plus efficit ratione,quàm vires eius exiguæ patiuntur,quid eſt, cur incredibile tibi eſſe videatur,cùm mũdus dicitur factus à Deo? in quo,quia perfectus eſt, nec ſapientia poteſt habere terminum, nec fortitudo menſuram. Opera ipſius videntur oculis: quomodo autem illa fecerit, ne mente quidem videtur:quia (vt Hermes ait (mortale immortali, temporale perpetuo, & corruptibile incorrupto propinquare non poteſt, id eſt, propius accedere, & intelligentia ſubſequi,& ideò terrenũ adhuc animal rerum cæleſtium perſpectionem non capit, quia corpore quaſi cuſtodia ſeptum tenetur,quò minus ſoluto ac libero ſenſu cernat omnia. Sciat igitur quàm ineptè faciat, qui res inenarrabiles quærit. Hoc eſt enim modum conditionis ſuæ tranſgredi, nec intelligere, quouſque homini liceat accedere.Denique cùm aperiret homini veritatem Deus, ea ſola ſcire nos voluit, quæ interfuit hominem ſcire ad vitam conſequendam:quæ vero ad curioſam & profanam cupiditatem pertinebant, reticuit,vt arcana eſſent.Quid ergo quæris, quæ nec potes ſcire, nec, ſi ſcias, beatior fias? Perfecta eſt in homine ſapientia, ſi & Deum eſſe vnum, & ab ipſo eſſe facta vniuerſa cognoſcat.

De mundo, eiusq; partibus, elementis, & tempeſta

peſtatibus. CAP. X.

NVnc quoniam refutauimus eos, qui de mundo, & factore eius Deo aliter ſentiunt, & quàm veritas habet, ad diuinam mũdi fabricam reuertamur: †de qua in arcanis ſanctæ religionis literis traditur. †Fecit igitur Deus primũ omnium cęlum, & in ſublime ſuſpendit: quòd eſſet ſedes ipſius Dei conditoris. Deinde terram fundauit, ac cælo ſubdidit, quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam voluit humore circumflui, & contineri. Suum verò habitaculum diſtinxit claris luminibus, & impleuit, ſole ſcilicet, lunæq́; orbe fulgenti, & aſtrorum micãtium ſplendentibus ſignis adornauit, tenebras autem, quod eſt his contrarium, conſtituit in terra. nihil enim per ſe continet luminis, niſi accipiat à cælo, in quo poſuit lucem perennem, & ſuperos & vitam perpetuam: & contrà in terra tenebras, inferos, & mortem. Tanto enim hæc ab illis ſuperioribus diſtant, quantum mala à bonis, & vitia à virtutibus: Ipſius quoque terræ binas partes cõtrarias inter ſe diuerſaſq́; conſtituit, orientem ſcilicet, occidentemque: ex quibus oriens Deo accenſetur, quia ipſe luminis fons, & & illuſtrator eſt rerum, & quòd oriri nos faciat ad vitam ſempiternam. Occidens autẽ cõturbatæ illi, prauæq́; menti aſcribitur,

quod

quòd lumẽ abſcõdat, quòd tenebras ſemp̃ inducat, & ꝙ homines faciat occidere ac interire peccatis. Nã ſicut lux orientis eſt, in luce autẽ vitæ ratio verſatur, ſic occidentis tenebræ ſunt, in tenebris autem & mors, & interitus continetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimenſus eſt, meridiem, ac ſeptentrionem, quæ partes illis duabus ſocietate iunguntur. Ea enim, quę eſt ſolis calore flagrantior, proxima eſt, & cohæret orienti. At illa, quæ frigoribus, & perpetuo gelu torpet, eiuſdem eſt, cuius extremus occaſus. Nam ſicut contrariæ ſunt lumini tenebræ, ita frigus calori. Vt igitur calor lumini eſt proximus, ſic meridies orienti: vt frigus tenebris, ita plaga eſt ſeptentrionis occaſui. Quibus ſingulis partibus ſuum tempus attribuit. Ver ſcilicet orienti, æſtas meridionali plagæ, occidenti autumnus eſt, ſeptentrioni hyems. In his quoque duabus partibus, meridionali, & ſeptentrionali, figura vitæ & mortis continetur: quia vita in calore eſt, mors in frigore: ſicut autẽ calor ex igne eſt, ita frigus ex aqua. Secundùm harum partium dimenſionem, diem quoque fecit, ac noctem, quæ ſpatia, & orbes temporum perpetuos, ac volubiles, quos vocamus annos, alterna per vices ſucceſſione cõficiant. Dies, quem primus oriens ſubminiſtrat, Dei ſit, neceſſe eſt vt omnia,

quæ

quæcunq; meliora ſunt. Nox autem, quam occidens extremus inducit, eius ſcilicet quem Dei eſſe æmulũ diximus. Quæ duo etiam in hoc præſcius futurorũ Deus fecit, vt ex iis & veræ religionis, & falſarum ſuperſtitionum imago quædam oſtẽderetur. Nã ſicut ſol, qui oritur in die, licet ſit vnus (vnde ſolẽ eſſe appellatum Cicero vult videri, quòd obſcuratis ſideribus, ſolus appareat) tamen quia verũ, ac perfectæ plenitudinis lumen eſt, & calore potiſſimo, & fulgore clariſſimo illuſtrat omnia, ita in Deo licet ſit vnus, & maieſtas, & virtus, & claritudo perfecta eſt. Nox autem, quam prauo antitheo illi dicimus attributam, eius ipſius multas, & varias religiones per ſimilitudinem demonſtrat. Quãuis enim ſtellæ innumerabiles micare, ac radiare videantur, tamen quia non ſunt plena, ac ſolida lumina, nec caloris præferunt quicquã, nec tenebras multitudine ſua vincãt. Duo igitur illa principalia inueniuntur, quæ diuerſam, & contrariam habent poteſtatẽ, calor, & humor: quæ mirabiliter Deus ad ſuſtentanda, & gignenda omnia excogitauit. Nã cùm virtus diei ſit in calore, & igni, niſi ardorem, vimq; eius admiſta humoris ac frigoris materia temperaſſet, nec naſci quicquã, nec cohęrere potuiſſet, quin ſtatim conflagratione interiret, quicquid eſſe cœpiſſet. Vnde & phi-

loſophi quidã & poëtæ diſcordi concordia mundum conſtare dixerunt, ſed rationem penitus non videbant Heraclitus ex igne nata eſſe omnia dixit, Thales Mileſius ex aqua. Vterq; vidit aliquid, ſed errauit tamen vterq;, quòd alterutrũ ſi ſolum fuiſſet, neq; aqua naſci ex igne potuiſſet, neq; rurſus ignis ex aqua. Sed eſt verius, ſimul ex vtroque permiſto cuncta generari: ignis quidẽ permiſceri cum aqua nõ poteſt, quia ſunt vtraque inimica: & ſi com nus venerint, alterutrum, quod ſuperauerit, conficiat alterum neceſſe eſt: ſed eorum ſubſtantiæ permiſceri poſſunt. Subſtantia ignis calor eſt, aquæ humor. Rectè igitur Ouidius:

Quippe, vbi tẽperiẽ ſumpſere humórq; calórq;,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cúmque ſit ignis aquæ pugnax, vapor humidus omneis
Res creat, & diſcors cõcordia fœtibus apta eſt.

Alterum enim quaſi maſculinũ elementum eſt, alterum quaſi fœmininum, alterum actiuum, alterum patibile. Ideóque à veteribus inſtitutum eſt, vt ſacramento ignis & aquæ nuptiarum fœdera ſanciantur, quòd fœtus animantium calore, & humore corporentur, atq; animentur ad vitã. Cùm enim cõſtet omne animal ex anima & corpore, materia corporis in humore eſt, animę verò in calore. Quod ex auiũ fœtibus datur

ſcire,quos craſſi humoris plenos,niſi opifex calor fouerit, nec humor poteſt corporari, nec corpus animari. Exulibus quoq; igni & aqua interdici ſolebat,adhuc enim videbatur nefas quãuis malos, tamẽ homines ſupplicio capitis afficere. Interdicto igitur vſu earum rerũ,quibus vita hominũ cõſtat,perinde habebatur, ac ſi eſſet,qui eã ſentẽtiam exceperat,morte multatus:adeò iſta duo elementa prima ſunt habita, vt nec ortũ hominis ſine his,nec vitã crediderint poſſe cõſtare. Horum alterũ nobis cõmune cũ cæteris animãtibus eſt, alterũ ſoli homini datum.Nos enim quoniã cęleſte,atq; immortale animal ſumus, igne vtimur, qui nobis in argumẽtũ immortalitatis datus eſt:quoniã ignis è cælo eſt,cuius natura,quia nobilis eſt,& ſurſum nititur,vitæ continet rationẽ. Cætera verò animalia,quoniã tota ſunt mortalia,tantũmodo aqua vtũtur,quod eſt elementũ corporale,atq; terrenũ. Cuius natura, quia mobilis eſt,ac deorſum vergens, figurã mortis oſtẽdit. Ideo pecudes neq; in cælum ſuſpiciunt, neq; religiones ſentiunt: quoniam ab his vſus ignis alienus eſt. Vnde autem , vel quomodo Deus hæc duo principalia,ignem,& aquam vel accenderit,vel eliquauerit ſolus ſcire poteſt,qui fecit.

De animantibus, homine, Promethco, Deucalione, Parcis. CAP. XI.

COnſummato igitur mundo, animalia varij generis, diſſimilibus formis, & magna, & minora vt fierent, imperauit. Ea facta, ſunt bina, id eſt, diuerſi ſexus ſingula: ex quorum fœtibus & aër, & terra, & maria completa ſunt. Deditque Deus omnibus generatim alimenta de terra, vt vſui eſſe homini poſſent: alia nimirum ad cibos, alia verò ad veſtimentum: quæ autem magnarum virium, vt in excolenda terra iuuarent: vnde dicta ſunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili diſcretione compoſitis regnum ſibi æternũ parare conſtituit, & innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ſibi ſimulacrum ſenſibile atq; intelligẽs, id eſt ad imaginis ſuæ formam, qua nihil poteſt eſſe perfectius: hominẽ figurauit ex limo terræ, vnde homo nuncupatus eſt, quòd ſit fictus ex humo. Deniq; Plato humanam formam θεοειδὴν eſſe ait, & Sibylla, quæ dicit, Εἰκὼν ἔς' ἄνθρωπος ἐμὴ λόγον ὀρθὸν ἔχουσα. De hac hominis fictione poëtæ quoq;, quamuis corruptè, tamen non aliter tradiderunt. nãq; hominẽ de luto à Prometheo factum eſſe dixerũt. Res eos non fefellit, ſed nomen artificis. Nullas enim literas veritatis attigerant: ſed quæ prophetarum vaticinio tradita, in ſacrario Dei cõtinebantur, ea de fabulis & obſcura opinione collecta,

& de

& deprauata, vt veritas à vulgo ſolet variis ſermonibus diſſipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad id, quod audierant, carminibus ſuis comprehenderunt: & hoc quidem ineptè, quòd tam mirabile, támque diuinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cùm poſſet eadem ratione generari, qua ipſe Prometheus ex Iapeto natus eſt? qui ſi fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De diis autem illum non fuiſſe, pœna eius in Caucaſo monte declarat. Sed neque patrem ipſius Iapetum, patruúmq; Titana quiſquam deos nuncupauit, quia regni ſublimitas penes Saturnum ſolum fuit, per quam diuinos honores cum omnibus ſuis poſteris conſecutus eſt. Multis argumentis hoc figmentum poëtarum coargui poteſt. Factum eſſe diluuiũ ad perdendam, tollendamq́ue ex orbe terræ malitiam, conſtat inter omnes. Idem & philoſophi, & poëtæ, ſcriptoréſque rerum antiquarum loquuntur, in eóque maximè cum prophetarum ſermone conſentiunt. Si ergo cataclyſmus ideo factus eſt, vt malitia, quæ per nimiam multitudinem increuerat, perderetur: quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cuius filium Deucalionem iidem ipſi ob iuſtitiam ſolũ eſſe dicunt ſeruatum. quomodo vnus gradus, & vna progenies

orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed videlicet hoc quoque ſic corruperunt, vt illud ſuperius, cùm ignorarent, & quo tempore cataclyſmus ſit factus in terra, & quis ob iuſtitiam meruerit genere humano pereũte ſaluari, & quomodo, aut cum quibus ſeruatus ſit, quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergo falſum eſſe, quod de opificio Promethei narrant. Verùm (quia poëtas dixerã non omnino mentiri ſolere, ſed figuris inuoluere, & obſcurare quæ dicant) non dico eſſe mentitos, ſed primũ omnium Prometheũ ſimulacrum hominis formaſſe de molli & pingui limo, ab eoq; primo natam eſſe artẽ, & ſtatuas, & ſimulacra fingendi. Siquidem Iouis temporibus fuit, quibus primùm tẽpla conſtitui, & noui deorum cultus eſſe cœperunt. ſic veritas fucata mẽdacio eſt, & illud, quod à Deo factum ferebatur, homini, qui opus diuinum imitatus eſt, cœpit aſcribi. Cæterùm fictio veri, ac viui hominis è limo Dei eſt. Quod Hermes quoque tradit, qui non tantùm hominem ad imaginẽ Dei factum eſſe dixit à Deo, ſed etiam illud explanare tentauit, quàm ſubtili ratione ſingula quæque in corpore hominis membra formauerit, cùm eorum nihil ſit, quod nõ tantundem ad vſus neceſſitatem, quantum ad pulchritudinem valeat. Id verò etiam Stoici,

cùm

cùm de prouidentia diſſerũt, facere conantur:& ſecutus eos Cicero pluribus quidem locis, ſed tamen materiam tam copioſam, & vberem ſtrictim contingit: quam ego nunc idcirco prætereo, quia nuper propriũ de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum ſcripſi. Illud hoc loco præterire non poſſum, quòd errantes quidam philoſophi aiunt, homines, cæteráque animalia ſine vllo artifice orta eſſe de terra. vnde illud Virgilianum eſt:

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

Et ij maximè in ea fuere ſententia, qui eſſe prouidentiam negant. Nam Stoici animantium fabricam diuinæ ſolertiæ tribuunt. Ariſtoteles autem labore ſe, ac moleſtia liberauit, dicens, ſemper fuiſſe mũdum, itaq; & humanum genus, & cætera, quæ in eo ſunt, initium non habere, ſed fuiſſe ſemper, ac fore. Sed cùm videamus, ſingula quæq; animalia, quæ antè non fuerant, incipere eſſe, & eſſe deſinere, neceſſe eſt totum genus aliquando eſſe cœpiſſe, & aliquãdo deſiturum eſſe, quia cœperit. Omnia enim tribus temporibus cõtineri neceſſe eſt, præterito, præſenti, futuro. Præteriti eſt origo, præſentis ſubſtantia, futuri diſſolutio. Quæ omnia in ſingulis hominibus apparent: incipimus enim cùm naſcimur: & ſumus, cùm viuimus: & deſinimus, cùm interimus. Vnde

etiam tres Parcas eſſe voluerunt: vnam, quæ vitam hominibus ordiatur: alterã, quæ contexat: tertiam quæ rumpat ac finiat. In toto autem genere hominum quia ſolum præſens tẽpus apparet: ex eo tamen & præteritum, id eſt, origo colligitur, & futurũ, id eſt, diſſolutio. Nam quoniam eſt, apparet aliquando cœpiſſe. eſſe enim nulla res ſine exordio poteſt, & quia cœpit, apparet quãdoq; deſitura. Nec enim poteſt id totum eſſe immortale, quod ex mortalibus conſtat. Nam ſicut vniuerſi per ſingulos interimus, fieri poteſt, vt aliquo caſu omnes ſimul, vel ſterilitate terrarũ, quæ accidere vel particulatim ſolet: vel peſtilentia vbiq; diffuſa, quę ſingulas vrbes, atq; regiones plerũq; populatur: vel incendio in orbe miſſo, quale iam fuiſſe ſub Phaëthonte dicitur: vel diluuio aquarũ, quale ſub Deucalione traditur, cùm præter vnum hominem genus omne deletum eſt. Quod diluuiũ ſi caſu accidit, profectò potuit accidere, vt & ille vnus qui ſuperfuit, interiret. Si autem diuinę prouidentiæ nutu, quod negari non poteſt, ad reparandos homines reſeruatus eſt, apparet, in Dei poteſtate eſſe vel vitam, vel interitum generis humani. quod ſi poteſt occidere in totum, quia per partes occidit: apparet, aliquando eſſe ortũ, & vt fragilitas initium, ſic declarat & terminum. Quę ſi vera ſunt, non

poterit defendere Ariſtoteles, quo minus habuerit & mundus ipſe principiũ. quod ſi Ariſtoteli Plato,& Epicurus extorquent,& Platoni,& Ariſtoteli,qui ſemper fore mundum putauerunt, licet ſint eloquentes, ingratè tamen idem Epicurus eripiet, quia ſequitur,vt habeat & finem. Sed hæc in vltimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

De animantium ortu,& hominum.

CAP. XII.

AIunt, certis conuerſionibus cæli, & aſtrorum motibus maturitatem quandam extitiſſe animaliũ ſerendorum, itaque terram nouam ſemen genitale retinentem, folliculos ex ſe quoſdam in vterorum ſimilitudinem protuliſſe.de quibus Lucretius:

Creſcebant vteri terræ radicibus apti.

Eosq; cùm maturaſſent,natura cogente ruptos animalia tenera profudiſſe.Deinde terram ipſam humore quodã,qui eſſet lacti ſimilis,exuberaſſe, cóque alimento animantes eſſe nutritos.Quomodo autem vim frigoris,aut caloris ferre,aut vitare potuerunt, aut omnino naſci, cùm ſol exureret, frigus aſtringeret?Non erãt,inquiunt,in principio mundi hyems,nec æſtas,ſed perpetua temperies, & ver æquabile. Cur ergo nihil horum fieri etiam nunc videmus?Quia ſemel, aiunt, fieri neceſſarium fuit, vt animalia

naſcerentur:poſtquam verò eſſe cœperunt, conceſſa his facultate generandi, & terra parere deſiit, & temporis conditio mutata eſt. O quàm facile eſt, redarguere mendacia! primùm, quòd nihil poteſt eſſe in hoc mundo, quod non ſic permaneat, vt incœpit. Nec enim Sol & Luna, & aſtra tũc non erant, aut cùm eſſent, meatus nõ habebant, aut non diuina moderatio, quæ curſus eorum temperat, & gubernat, cum ipſis ſimul cœperit. Deinde, quòd ſi ita ſit, vt dicunt, prouidentiam eſſe neceſſe eſt: & in idipſum incidunt, quod maximè fugiunt. Nondum enim natis animalibus, aliquis vtiq; prouidit vt naſcerẽtur: ne orbis terræ deſertus, atque incultus horreret: vt autẽ è terra ſine officio parentũ naſci poſſent, neceſſe eſt magna ratione eſſe prouiſum: deinde vt humor ille cõcretus è terra in varias imagines corporum fingeretur, itẽ vt è folliculis, quibus tegebãtur, accepta* viuẽdi ſentiẽdiq; ratione, tanquam ex aluo matrũ profunderẽtur. Mira inextricabiliſq; prouiſio eſt. Sed putemus id quoque caſu accidiſſe: illa certè, quæ ſequuntur, fortuita eſſe non poſſunt, vt terra continuo lacte manaret, vt aëris temperies eſſet æqualis. Quæ ſi cõſtat idcirco eſſe facta, vt animalia recens edita vel haberent alimentũ, vel non haberẽt periculũ: neceſſe eſt, vt aliquis diuina neſcio qua ratione

pro

prouiderit.quis autem poteſt prouidere niſi Deus? Videamus tamẽ, an id ipſum, quod dictitant, fieri potuerit, vt homines naſcerentur è terra. Si cõſiderat aliquis, quandiu, & quibus modis educetur infans, intelligit profectò, non potuiſſe terrigenas illos pueros ſine vllo educatore nutriri. Fuit enim neceſſe, quampluribus menſibus iacere proiectos, donec cõfirmatis neruis mouere ſe, locumque mutare poſſent: quod vix intra vnius anni ſpatium fieri poteſt. Iam vide vtrúmne infans eodem modo, & eodem loco quo eſt effuſus, iacere per multos mẽſes valuerit. An nõ humore illo terræ, quod alimenti gratia miniſtrabat, & ſui corporis purgamentis in vnum miſtis obrutus corruptuſque moreretur? Itaq; nullo modo fieri poteſt, quin ab aliquo fuerit educatus. niſi fortè animalia omnia non tenera nata ſunt, ſed excreta. quod vt diceret, nunquam illis venit in mentem, Omnis ergo illa ratio impoſſibilis, & vana eſt. ſi tamen ratio dici poteſt, qua id agitur, vt nulla ſit ratio. Qui enim dicit omnia ſua ſponte eſſe nata, nihil q; diuinæ prouidẽtiæ tribuit: hic profectò rationẽ nõ aſſerit, ſed euertit. Quòd ſi nec fieri quicquã ſine ratione, neq; naſci poteſt: apparet, diuinã eſſe prouidentiã, cuius eſt propriũ, qđ dicitur ratio. Deus igitur rerum omniũ machinator fecit hominem,

quod

quod Cicero quãuis expers cæleſtium literarum, vidit tamen, qui libro de Legibus primo hoc idem tradidit, quod Prophetæ cuius verba ſubieci: Animal hoc prouidum, ſagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & conſilij, quem vocamus hominem præclara quadã conditione generatũ eſſe à ſupremo Deo: ſolum eſt enim ex tot animantium generibus, atque naturis, particeps rationis, & cogitationis, cùm cætera ſint omnia expertia. Vidéſne hominẽ quãuis longè à veritatis notitia remotum, tamen quoniam imaginem ſapientiæ tuebatur, intellexiſſe non niſi à Deo hominem potuiſſe generari? Sed tamen diuinis opus eſt teſtimonijs, ne minus humana ſufficiãt. Sibylla hominem Dei opus eſſe teſtatur:

Ὅς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
Αὐτὸς δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε,
Αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενετῆς βιότοιο.

Eadem tamen ſanctæ literæ continent, Deus ergo veri patris officio functus eſt, Ipſe corpus effinxit, ipſe animam, qua ſpiramus, infudit. Illius eſt totum, quicquid ſumus. Quomodo id effecerit, ſi nos oporteret ſcire, docuiſſet, ſicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis & priſtini erroris, & veri luminis attulerunt.

De

De hominis ortu, morte, cælo & terra, & peccato primorum parentum, & annis, & menſibus. CAP. XIII.

CVm ergo marem primum ad ſimilitudinem ſuam finxiſſet, tum etiam fœminam configurauit ad ipſius hominis effigiem, vt duo inter ſe permixti ſexus propagare ſobolem poſſent, & omnem terram multitudine complere. In ipſius autem hominis fictione, illarum duarũ materiarum, quas inter ſe diximus eſſe contrarias, ignis & aquæ concluſit, perfecitque rationẽ. Ficto enim corpore ſpirauit ei animã de vitali fonte ſpiritus ſui, qui eſt perennis, vt ipſius mundi ex contrariis cõſtantis elementis ſimilitudinem gereret. Conſtat enim ex anima & corpore, id eſt, quaſi è cælo & terra: quandoquidem anima qua viuimus, velut è cælo oritur à Deo, corpus è terra, cuius è limo diximus eſſe formatum. Empedocles, quem neſcias vtrúmne inter poëtas, an inter philoſophos numeres, quia de rerum natura verſibus ſcripſit, vt apud Romanos Lucretius & Varro, quatuor elementa conſtituit, id eſt, Ignẽ, Aërem, Aquam, & Terram, fortaſſe Triſmegiſtũ ſecutus, qui noſtra corpora ex his quatuor elemẽtis conſtitura eſſe dixit à Deo, habere nãque in ſe aliquid ignis, aliquid aëris, aliquid aquæ, aliquid terrę: & neq; ignẽ eſſe, neq; aërem, neque

neque aquam,neque terrã,quæ quidẽ falſa non ſunt:Nam terræ ratio,in carne eſt:humoris in ſanguine,aëris,in ſpiritu : ignis,in calore vitali. Sed neque ſanguis à corpore ſecerni poteſt,ſicut humor à terra:neq; calor vitalis à ſpiritu,ſicut ignis ab aëre:adeo rerum omnium duo ſola reperiũtur elemẽta, quorũ omnis ratio in noſtri corporis fictione concluſa eſt.Ex rebus igitur diuerſis,ac repugnantibus homo factus eſt:ſicut ipſe mũdus ex luce ac tenebris,ex vita , & morte:quæ duo inter ſe pugnare in homine præcepit, vt ſi anima ſuperauerit , quæ oritur ex Deo,ſit immortalis , & in perpetua luce verſetur:ſi autẽ corpus vicerit animam,ditioníque ſubiecerit , ſit in tenebris ſempiternis,& in morte. Cuius non ea vis eſt,vt victas animas extinguat omnino,ſed vt puniat in æternũ.Eam pœnã, ſecundam mortẽ nominamus, q̃ eſt & ipſa perpetua, ſicut & immortalitas.Primã ſic definimus, Mors eſt naturæ animantiũ diſſolutio. Vel ita,Mors eſt corporis animæque ſeductio. Secundã verò ſic , Mors eſt æterni doloris perpeſſio.vel ita : Mors eſt animarum pro meritis ad ęterna ſupplicia damnatio.Hæc mutas pecudes non attingit; quarum animæ non ex Deo conſtantes,ſed ex cõmuni aëre,morte ſoluuntur. In hac igitur ſocietate cæli,atque terræ,quorũ effigies expreſ-

ſa eſt in homine, ſuperiorē partem tenent ea, q̃ ſunt Dei, anima ſcilicet, q̃ dominū cor poris habet: inferiorē autē, ea q̃ ſunt diaboli: corpus vtique, quod quia terrenū eſt animæ debet eſſe ſubiectū, ſicut terra cælo. Eſt enim terra quaſi vaſculū quo tāquā domicilio temporali ſpiritus hic cæleſtis vtitur: vtriuſque officia ſunt, vt hoc, q̄d eſt ex cælo & Deo, imperet, illud verò q̄d ex terra eſt, diabolo ſeruiat. Quod quidē non fugit hominē nequā Salluſtiū, q ait: Sed noſtra omnis vis in animo & corpore ſita eſt: animi imperio, corporis ſeruitio, magis vtimur. Rectè, ſi ita vixiſſet, vt locut⁹ eſt. Seruiuit enim fœdiſſimis voluptatib⁹, ſuāq; ipſe ſentē tiā vitæ prauitate diſſoluit. Quod ſi anima ignis eſt, vt oſtēdimus, in cælū debet eniti, ſicut ignis, ne extīguatur, hoc eſt ad immortalitatē, q̃ in * cælo eſt. Et ſicut ardere ac viuere nō poteſt ignis, niſi aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimētu, ſic animæ materia & cibus eſt ſola iuſtitia, qua tenetur ad vitā. Poſt hæc De⁹ hoīe qua expoſui ratione generatū, poſuit in Paradiſo, id eſt, in horto fœcūdiſſimo, & amœniſſimo, quē in partibus Oriētis omni genere ligni arborūq; cōſeuit, vt ex earū varijs fructib⁹ aleretur, experſq; omniū laborū, Deo patri ſūma deuotione ſeruiret. Tū dedit ei certa mādata, q̃ ſi obſeruaſſet immortalis maneret

neret: ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, vt ex arbore vna quæ fuit in medio Paradiſi, non guſtaret, in qua poſuerat intelligentiam boni ac mali. Tum criminator ille inuidēs operibus Dei omnes fallacias, & calliditates ſuas ad deijciendum hominem intendit, vt ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, vt vetitum cibum ſumeret: & per eam ipſi quóque homini perſuaſit, vt tranſcenderet Dei legem. Percepta igitur ſcientia boni & mali, pudere eum nuditatis ſuæ cœpit, abſcondítque ſe à facie Dei: quod antea non ſolebat. Tum Deus ſententia in peccatores data, eiecit hominem de Paradiſo, vt victum ſibi labore conquireret, ipſumque Paradiſum igni circumuallauit, ne homo poſſet accedere, donec ſummum iudicium faciat in terra, & iuſtos viros ſuos cultores in eundem locum reuocet morte ſublata, ſicut ſacræ voces docent, & Sibylla Erythræa cùm dicit,

Οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν γε
Ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
Οἰκοῦντες παραδείσου ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον.

Verùm quoniam hæc extrema ſunt, tota in extrema operis huius parte tractabimus. Nūc ea, quæ prima ſunt, explicemus. Mors itaque ſecuta eſt hominem ſecundum Dei ſententiam: quod etiam Sibylla in carmi-

ne ſuo docet, dicens:

Ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
Ὅν τε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
Τοῦ θανάτου, γνῶσιν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Sic facta eſt vita hominis temporalis, ſed tamen longa, quæ in mille annos propagaretur. quod diuinis litteris proditum, & per omnium ſcientiam publicatum, cùm Varro non ignoraret, argumentari nixus eſt, cur putarẽtur antiqui mille annos victitaſſe. Ait enim apud Ægyptios pro annis mẽſes haberi, vt non ſolis per XII. ſigna circuitus faciat annum, ſed luna, quæ orbem illum ſigniferum XXX. dierum ſpatio illuſtrat: quod argumentum perſpicuè falſum eſt. Nemo enim tunc milleſimum annum tranſgreſſus eſt. Nunc vero qui ad centeſimum perueniunt, quod fit ſæpiſſimè, mille certè ac ducentis menſibus viuunt. Et autores idonei tradunt, ad CXX. annos perueniri ſolere. Sed quia ignorabat Varro, cur aut quando vita hominis eſſet diminuta, ipſe diminuit, cùm ſciret mille & quadringentis menſibus poſſe viuere hominem.

De Noë, & curſibus ſyderum, & ortu falſarum religionum.

CAP. XIIII.

DEus autem poſtea, cùm videret orbem terræ malitia & ſceleribus oppletum, ſtatuit humanum genus diluuio perdere: ſed tamen ad multitudinem reparandam delegit vnum quod corruptis omnibus ſingulare iuſtitiæ ſupererat exemplum. Hic cùm ſexcentorum eſſet annorum fabricauit arcam, ſicut præceperat ei Deus: in qua ipſe cum coniuge, ac tribus filijs, totidemque nurıbus reſeruatus eſt, cùm aqua vniuerſos mõtes altiſſimos operuiſſet: Deinde orbe ſiccato, execratus iniuſtitiam prioris ſeculi Deus, ne rurſus longitudo vitæ cauſa eſſet excogitandorum ſcelerum, paulatim per ſingulas progenies diminuit hominis ætatem, atque in centum & viginti annis metam collocauit, quam tranſgredi non liceat. Ille verò cùm egreſſus eſſet ex arca, vt ſanctæ literæ docent, terram ſtudioſè coluit, ac vineam ſua manu ſeuit. Vnde arguuntur, qui auctorem vini Liberum putant. Ille enim non modo Liberum, ſed etiam Saturnum, atque Vranum multis anteceſſit ætatibus: qua ex vinea cùm primum fructum cepiſſet, lætus factus bibit vſque ad ebrietatem, iacuitque nudus. Quod cùm vidiſſet vnus ex filijs, cui nomẽ fuit Cham, non texit patris nuditatẽ, ſed egreſſus, etiã fratribus indicauit. At illi ſumpto pallio, in traue

trauerunt auerſis vultibus, patremq́ue texerũt. Quæ cùm facta recognouiſſet pater abdicauit, atque expulit filium. At ille profugus, in eius terræ parte cõſedit, quæ nũc Arabia nominatur. Eaque terra de nomine ſuo Chanaan dicta eſt, & poſteri eius Chananei. Hæc fuit prima gens, quæ Deum ignorauit, quoniam princeps eius & cõditor, cultum Dei non accepit, maledictus à patre, itaque ignorantiam diuinitatis minoribus ſuis reliquit. Ab hac gente proximi quique populi multitudine increſcente fluxerun. Ipſius autem patris poſteri, Hebræi dicti, penes quos religio Dei reſedit: ſed & ab his poſtea multiplicato in immenſum numero, cùm eos anguſtiæ locorum ſuorũ capere non poſſent, tum adoleſcentes vel miſſi à parentibus, vel ſua ſponte, cùm rerũ penuria cogeret, profugi ad quærendas ſibi nouas ſedes, huc atque illuc diſperſi, omnes inſulas, & orbem totum replerunt, & à ſtirpe ſanctæ radicis auulſi, nouos ſibi mores, ac inſtituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Ægyptum occupauerunt, cæleſtia ſuſpicere, atque adorare cœperunt. Et quia neque domicilijs tegebantur, propter aëris qualitatem (nec enim vllis in ea regione nubibus ſubtexitur cælũ) curſus ſyderum, & defectus notauerũt, dum ea ſæpe venerantes, curioſius, atque liberius

intuerentur. Poſteà deinde portentificas animalium figuras,quas colerent,commẽti ſunt,quibuſdam prodigijs inducti: quorum mox autores aperiemus.Cæteri autem, qui per terram diſperſi fuerunt,admirantes elementa mundi,cælum,ſolem,terram,mare, ſine vllis imaginibns ac templis venerabãtur,& his ſacrificia in aperto celebrabant, donec proceſſu temporum potẽtiſſimis regibus templa,& ſimulacra fecerunt, eáque victimis, & odoribus colere inſtituerunt: ſic aberrantes à notitia Dei, gentes eſſe cœperunt.Errant igitur,qui Deorum cultus ab exordio rerum fuiſſe contendunt, & priorem eſſe gentilitatem, quam Dei religionem, quam putant poſterius inuentam: quia fontem,atque originem veritatis ignorant.Nunc ad principium mundi reuertamur.

De dæmonibus. CAP. XV.

CVm ergo numerus hominum cœpiſſet increſcere,prouidẽs Deus, ne fraudibus ſuis diabolus, cui ab initio terræ dederat poteſtatem vel corrumperet, vel diſpergeret homines,quos in exordio fecerat, miſit angelos ad tutelam cultumque generis humani. Quibus, †quia liberum arbitrium erat datum †† præcepit ante omnia, ne terræ contagione maculati ſubſtantiæ cæleſtis amitterent dignitatem ſcilicet id

eos facere prohibuit, quod ſciebat eſſe facturos, vt veniã ſperare non poſſent. Itabue illos cum hominibus commorantes, dominator ille terræ fallaciſſimus, conſuetudine ipſa paulatim ad vitia pellexit, & mulierum congreſſibus inquinauit. Tum in cælum ob peccata, quibus ſe immerſerant, non recepti, ceciderunt in terram: ſic eos diabolus ex angelis Dei ſuos fecit ſatellites ac miniſtros. Qui autẽ ſunt ex his procreati, quia neq; angeli, neque homines fuerũt, ſed mediã quandã naturã gerẽtes, non ſunt ad inferos recepti, ſicut in cælũ parẽtes eorũ. Ita duo genera dæmonũ facta ſunt, vnũ cæleſte, alterũ terreſtre. Hi ſunt immundi, ſpiritus, malorũ, q̃ geruntur, auctores: quorum idem diabolus & princeps. Vnde Triſmegiſtus illum δαιμονιάρχην vocat, Dæmonas autem Grammatici dictos aiunt quaſi δαήμονας, id eſt, peritos, ac rerum ſcios. Hos enim putant deos eſſe. Sciunt illi quidem futura multa, ſed non omnia, quippe quibus penitus conſilium Dei ſcire non licet: & ideò ſolent reſponſa in ambiguos exitus temperare, Eos poëtæ & ſciunt eſſe dæmonas, & loquuntur. Heſiodus ita tradit:

Τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
Ἐσθλοὶ, ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Quod idcirco dictum eſt, quoniam cuſtodes eos humano generi Deus miſerat:ſed & ipſi, cùm ſint perditores hominũ, cuſtodes tamen ſe videri volunt, vt ipſi colantur, & Deus non colatur. Philoſophi quoque de his dixerunt. Nam Plato etiã naturas eorũ in Sympoſio exprimere conatus eſt. Et Socrates eſſe circa ſe aſſiduũ dæmona loquebatur, qui puero ſibi adhæſiſſet, cuius nutu & arbitrio, ſua vita regeretur. Magorum quoque ars omnis ac potentia, horum aſpirationibus conſtat, à quibus inuocati, viſus hominum præſtigiis obcæcantibus fallunt, vt non videant ea quæ ſunt, & videre ſe putent illa quæ non ſunt. Hi, vt dico, ſpiritus contaminati ac perditi per omnem terram vagantur, & ſolatium perditionis ſuæ perdendis hominibus operantur Itaque omnia inſidiis, fraudibus, dolis, erroribus cõplent. Adhærẽt enim ſingulis hominib⁹, & omnes oſtiatim domos occupãt: ac ſibi geniorum nomẽ aſſumũt: ſic enim Latino ſermone dæmonas interpretãtur. Hos in ſuis penetralibus conſecrant: his quotidie † merum †† profundunt, & ſciẽtes dæmonas venerãtur, quaſi terreſtres deos, & quaſi depulſores malorũ, quæ ipſi faciũt, & irrogãt. Qui quoniã ſpiritus ſunt tenues, & incomprehenſibiles, inſinuant ſe corporibus hominũ, & occultè in viſceribus operti, valetudinem vitiant,

morbos

morbos citant, ſomniis animos terrēt, mentes furoribus quatiunt, vt homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

De dæmonum poteſtate, iisq́; ſuperandis,
CAP. XVI.

QVarum omnium fallaciarum ratio expertibus veritatis obſcura eſt. Prodeſſe enim putant eos, cùm nocere deſinunt, qui nihil aliud poſſunt, quàm nocere. Dicat fortaſſe aliquis, colendos eſſe ergo, ne noceant, ſi quidem poſſunt nocere. Nocent illi quidem, ſed iis, à quibus timētur, quos manus Dei potens & excelſa non protegit, qui profani ſunt à ſacramento veritatis. Iuſtos autem, id eſt, cultores Dei, metuunt: cuius nomine adiurati, de corporibus exeunt: quorum verbis, tanquam flagris verberati, non modò dæmones eſſe ſe confitentur, ſed etiam nomina ſua edunt, illa, quæ in templis adorantur, quod plerunque coram cultoribus ſuis faciunt, non vtiq; in opprobriū religionis, ſed honoris ſui: quia nec Deo, per quem adiurantur, nec iuſtis, quorum voce torquentur, mentiri poſſunt. Itaque maximis ſæpe vlulatibus editis, verberari ſe, & ardere, & iam, iamq́ue exire proclamant. Tantum habet Dei cognitio, ac iuſtitia poteſtatis. Cui ergo nocere poſſunt: niſi iis, quos habent in ſua poteſtate? Denique affirmat eos Hermes, qui cognouerīt Deum,

non tantùm ab incurſionibus dæmonum tutos eſſe, verùm etiam ne fato quidem teneri, μία, inquit, φυλακὴν εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. Quid ſit autẽ εὐσέβεια, oſtendit alio loco his verbis, ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ. Aſclepius quoque auditor eius, eandem ſententiã latius explicauit in illo ſermone perfecto quem ſcripſit ad regem. Vterque verò dæmonas eſſe affirmat inimicos, & vexatores hominum: quos idẽ Triſmegiſtus ἀγγέλους πονηροὺς appellat: adeò non ignorauit ex cæleſtibus deprauatos terrenos eſſe cœpiſſe.

De dæmonum fallacibus inuentis, & portentis.

CAP. XVII.

EOrum inuenta ſunt aſtrologia, & aruſpicina, & auguratio, & ipſa, quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid præterea malorum exercent homines vel palam, vel occultè: quæ omnia per ſe falſa ſunt, & Sibylla Erythræa teſtatur:

- Επεὶ πλάνη πάντα τάδ' ἐστιν,
Ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι, κατ' ἦμαρ.

Sed iidem ipſi auctores præſentia ſua faciunt, vt vera eſſe credantur. Ita hominum credi-

credilitatem mentita diuinitate deludunt, quòd illis verum aperire non expedit. Hi ſunt qui fingere imagines & ſimulacra docuerunt, qui, vt hominum mentes à cultu veri Dei auerterent, & fictos mortuorum regum vultus & ornatos, exquiſita pulcritudine ſtatui, conſecrariq́ue fecerunt, & illorum ſibi nomina quaſi perſonas aliquas induerũt. Sed eos magi, & ij, quos verè maleficos vulgus appellat, cùm artes ſuas execrabiles exercent, veris ſuis nominibus cient, illis cælestibus, quæ in literis ſanctis leguntur. Hi porrò inceſti, ac vagi ſpiritus, vt turbent omnia, & errores humanis pectoribus infundant, ſerunt, ac miſcent falſa cum veris. Ipſi enim cæleſtes multos eſſe finxerunt, vnumq́; omnium regem Iouem, eò quòd multi ſunt ſpiritus angelorum in cælo, & vnus dominus ac parens omnium Deus: ſed veritatem mentitis nominibus inuolutam ex oculis abſtulerũt. Nam Deus (vt principio docui) neq; nomine, cùm ſolus ſit, eget: neq; angeli cùm ſint immortales, dici ſe deos aut patiuntur, aut volunt: quorũ vnũ, ſolumq́; eſt officium ſeruire nutibus Dei, nec omnino quicquã, niſi iuſſum facere. Sic enim mundũ regi à Deo dicimus vt à rectore prouinciã, cuius apparitores nemo ſocios eſſe in regẽda prouincia dixerit, quamuis illorum miniſterio res geratur. Et

hi tamen poſſunt aliquid præter iuſſa rectoris, per ipſius ignorantiam, quæ eſt conditionis humanæ: ille autem præſes mundi, & rector vniuerſi, qui ſcit omnia, cuius diuinis oculis nihil ſeptum eſt, ſolus habet rerum omnium cum filio ſuo poteſtatem: nec eſt in angelis quicquam, niſi parendi neceſſitas. Itaque nullum ſibi honorem tribui volunt, quorũ honor in Deo eſt. Illi autem, qui deſciuerunt à Dei miniſterio, quia ſunt veritatis inimici, & præuaricatores, Dei nomen & cultum ſibi vendicare conantur: non quòd vllum honorem deſiderent (quis enim perditis honor eſt?) nec vt Deo noceant, cui nocere non poſſunt, ſed vt hominibus, quos nituntur à cultu & notitia veræ maieſtatis auertere, ne immortalitatẽ poſſint adipiſci, quã ipſa ſua nequitia perdiderũt. Offundunt itaq; tenebras, & veritatẽ caligine obducunt, ne dominum, ne patrem ſuũ norint: & vt illiciant, facilè in templis ſe occulunt, & ſacrificiis omnibus præſtò adſunt, eduntq; ſæpe prodigia, quibus obſtupefacti homines, fidem cõmodent ſimulacris diuinitatis, ac numinis. Inde eſt, quòd ab augure lapis nouacula inciſus eſt: quòd Iuno Veienſis migrare ſe Romã velle reſpondit: quòd Fortuna mulieribus periculum denuntiauit: quòd Claudiæ manum nauis ſecuta eſt: quòd in ſacrilegos &

Iuno nudata, & Locrenſis Proſerpina, & Ceres Mileſia vindicauit: & Hercules de *Vatinio,* Appio, & Iupiter de * Attinio, & Minerua de Cæſare. Hinc, quòd ſerpens vrbem Romam peſtilentia liberauit Epidauro accer-ſitus: Nam illuc δαιμονιάρχης ipſe in figura ſua ſine diſſimulatione perductus eſt: ſi quidem legati ad eam rem miſſi, draconem ſecum miræ magnitudinis attulerunt. In oraculis autem vel maximè fallunt, quorum præſtigias profani à veritate intelligere non poſſunt. Ideoq; ab illis attribui putant imperia, & victorias, & opes, & euentus proſperos rerum. Denique ipſorum nutu ſæpe rempublicam periculis imminentibus liberatam: quæ pericula & reſponſis denuntiauerunt, & ſacrificiis placati auerterunt. Sed omnia iſta fallaciæ ſunt. Nam cùm diſpoſitiones Dei præſentiant, quippe qui miniſtri eius fuerunt, interponunt ſe in his rebus vt quæcunqueque à Deo vel facta ſunt, vel fiunt, ipſi potiſſimum facere, aut feciſſe videantur. Et quoties alicui populo, vel vrbi ſecundùm Dei ſtatutum boni quid impendet, illi ſe id facturos vel prodigiis, vel ſomniis, vel oraculis pollicentur, ſi ſibi templa, ſi honores, ſi ſacrificia tribuãtur: quibus datis, cùm illud acciderit, q̃ neceſſe eſt, ſummã ſibi pariũt venerationem. Hinc templa deuouẽtur, & nouæ ima-

gines

gines cõſecratur, mactantur greges hoſtiarum. Sed cùm hæc facta ſunt, nihilominus tamen vita, & ſalus eorum, qui hæc fecerint immolantur. Quoties autem pericula impendent, ob aliquam ineptam, & leuẽ cauſam ſe profitentur iratos: ſicut Iuno Varroni quod formoſum puerum in templo Iouis ad excubias tenendas collocarat: & ob hãc cauſam Romanum nomen apud Cannas penè deletum eſt. Quòd ſi Iuno alterum Ganymedẽ verebatur, cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel ſi dij tantũmodo duces curant, cæteram multitudinem negligunt cur Varro ſolus euaſit, qui hoc fecit? & Paulus, qui nihil meruit, occiſus eſt? Videlicet nil tunc Romanis accidit fatis Iunonis iniquæ, cùm Annibal duos exercitus populi Romani & aſtu, & virtute confecit. Nam Iuno audere non poterat aut Carthaginem defendere, vbi arma eius, & currus fuit, aut Romanis nocere, qui progeniem.

-Troiana à ſanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.

Sed illorum ſunt iſti luſus, qui ſub nominibus mortuorum deliteſcentes, viuentibus plagas tendunt. Itaq; ſiue illud periculum, quod imminet vitari volunt id placati auertiſſe: ſiue non poteſt, id agunt, vt propter illorum conceptum accidiſſe videatur. Ita ſibi

ſibi apud homines, qui eos neſciunt, autoritatem, ac timorem pariunt. Hac verſutia, & his artibus notitiam veri Dei, ac ſingularis apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim vitiis perditi ſæuiunt, & graſſantur, vt perdant. Idcirco etiam humanas hoſtias excogitauerunt, ipſi hoſtes humani generis, vt quàm multas deuorarent animas.

De Dei patientia & vltione, dæmonum cultu, & falſis religionibus. CAP. XVIII.

Dicet aliquis: Cur ego Deus hæc fieri patitur, nec tam malis ſuccurrit erroribus? Vt mala cum bonis pugnent: vt vitia ſint aduerſa virtutibus: vt habeat alios, quos puniat, alios quos honoret. Vltimis enim temporibus ſtatuit de viuis, ac mortuis iudicare: de quo iudicio mihi erit in vltimo libro diſputatio. Differt ergo, donec veniat tẽporũ finis, quo effundat irã ſuã in poteſtate, ac virtute cæleſti, ſicut Vatũ prædicta priorum terribili monitu horrificant. Nunc autem patitur homines errare, & aduerſum ſe quoque impios eſſe, ipſe iuſtus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri poteſt, vt non is in quo perfecta ſit virtus, ſit etiam perfecta patientia. Vnde quidam putant, ne iraſci quidem Deum omnino, quòd affectus, qui ſunt perturbationes animi, ſubiectus non ſit: quia fragile eſt omne animal, quod

quod afficitur, & cõmouetur. Quæ perſuaſio veritatem atque religionẽ funditus tollit. Sed ſeponatur interim nobis hic locus de ira Dei differẽdi, quòd & vberior eſt materia, & opere proprio latiùs exequenda. Illos ergo nequiſſimos ſpiritus quiſquis veneratus fuerit, & ſecutu , neq; cælo, neq; luce potietur, quæ ſunt Dei , ſed in illa decidet, quæ in diſtributione reiũ attributa eſſe ipſi malorum principi diſputauimus , in tenebras ſcilicet, & inferos, & ſupplicium ſempiternum. Docui , religiones deorũ triplici modo vanas eſſe: Vna, quòd ſimulacra ipſa, quæ coluntur, effigies ſint hominũ mortuorum Eſt autem peruerſum, & incõgruum, vt ſimulacrum hominis à ſimula ro Dei
colitur colatur : * colit enim quod eſt deterius , & imbecillius. Tum inexpiabile facinus eſſe, deſerere viuentem, vt defunctorum monimentis ſeruias, qui nec vitam, nec lucẽ dare cuiquã poſſunt, qua ipſi caiẽt: nec eſſe quẽquam aliũ Deum præter vnum, cuius iudicio ac poteſtati omnis anima ſubiecta ſit. Altera, quòd ipſæ imagines ſacræ , quibus homines vaniſſimi ſeruiunt, omni ſenſu carent, quoniam terra ſint. Quis autẽ non intelligat, nefas eſſe, rectum animal curuari, vt adoret terram ? quæ idcirco pedibus noſtris ſubiecta eſt, vt calcanda nobis , non adoranda ſit: qui ſumus ideo excitati ex ea,
ſtatum

ſtatúq; ſublimem, præter cæteras animantes, accepimus, vt non reuoluantur deorſum nec hunc cæleſtẽ vultũ proiiciamus ad terrã ſed oculos eò dirigamus, quò illos naturæ ſuæ conditio direxit, nihilq; aliud adoremus, nihil colamus, niſi ſolius artificis, parentisq; noſtri, vnicum numen, qui propterea hominem rigidũ figurauit, vt ſciamus nos ad ſuperna, & cæleſtia prouocari. Tertia, qđ ſpiritus, qui præſunt ipſis religionib⁹, condẽnati, & abiecti à Deo, per terrã voluentur: qui non tantũ nihil præſtare cultoribus ſuis poſſint, quoniã rerũ poteſtas penes vnũ eſt: verùm etiã mortiferis eos illecebris, & erroribus perdunt: quoniã hoc illis quotidianũ ſit opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis verus Deus. Non igitur colendi ſunt, quia ſententiæ Dei ſubiacent. Eſt enim piaculũ maximum, addicere ſe poteſtati eorum, quibus, ſi iuſtitiam ſequare, potentior eſſe poſſis, & eos adiuratione diuini nominis expellere, ac fugare. Quod ſi apparet religiones iſtas tot modis eſſe vanas, quibus docui, manifeſtũ eſt, eos qui vel mortuis ſupplicant, vel terram venerantur, vel ſpiritibus impuris animas ſuas mancipãt, rationẽ hominũ non tenere: eosq; impietatis, ac ſceleris ſui ſupplicia penſuros. qui rebelles aduerſus parentem generis humani Deum, ſuſceptis inexpiabilibus ſacris

ſas omne violauerint.

De ſimulacrorum, & terrenarum rerum cultu.

CAP. XIX.

QVicunq; igitur ſacramẽtum hominis tueri rationemque naturæ ſuæ nititur obtinere, ipſe ab humo ſuſcitet, & erecta mente oculos ſuos tẽdat in cælum: non ſub pedibus quærat Deum, nec à veſtigiis ſuis eruat, quod adoret: (quia, quicquid homini ſubiacet, infra hominem ſit neceſſe eſt) ſed quærat in ſummo: quia nihil poteſt eſſe hominemaius, niſi quod fuerit ſupra hominem, Deus autem maior eſt homine: ſupra ergo, non infra eſt: nec in ima potius ſed in ſumma regione querẽdus eſt. Quare non eſt dubium, quin religio nulla ſit, vbicunque ſimulacrum eſt. Nam ſi religio ex diuinis rebus eſt, diuini autem nihil eſt, niſi in cæleſtibus rebus: carẽt ergo religione ſimulacra: quia nihil poteſt eſſe cæleſte in ea re, quæ fit ex terra: quod quidẽ de nomine ipſo ſapienti apparere poteſt. Quicquid enim ſimulatur, id falſum ſit neceſſe eſt: nec poteſt vnquam veri nomen accipere, quod veritatẽ fuco, & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio, non res potiſſimùm ſeria, ſed quaſi ludus ac iocus eſt: non religio in ſimulacris, ſed minus religionis eſt. Præferendum eſt igitur falſis omnibus verum

are, quid ſit. *

rum

rum:calcanda ſunt terrena,vt cæleſtia conſequamur.Ita enim res ſe habet, vt quiſquis animam ſuam, cuius origo de cælo eſt, ad inferna & ima proſtrauerit,eò cadat,quo ſe ipſe deiecerit: ideóque oportet rationis, ac ſtatus ſui memorem,non niſi ad ſuperna niti ſemper ac tendere: quod qui fecerit, hic planè ſapiens, hic iuſtus, hic demum cælo, Deoque dignus iudicabitur:quem ſummus parens non humilem, nec ad terram more quadrupedum abiectum, ſed ſtantem potius,ac rectum,ſicut eum fecit,agnouerit.

De Philoſophis,déque veritate.

CAP. XX.

PEracta eſt igitur (ni fallor) magna & difficilis ſuſcepti operis portio: & maieſtate cæleſti ſuggerente nobis dicendi facultatem, inueteratos depulimus errores. Nunc verò maior nobis, ac difficilior cum philoſophis propoſita colluctatio eſt: quorum ſumma doctrina, & eloquentia, quaſi moles aliqua mihi opponitur. Nam vt illic multitudine, ac * propè conſenſu *pene* omnium premebamur, ita hîc auctoritate præſtantium omni genere laudis virorum. Quis autem neſciat, plus eſſe momenti in paucioribus doctis,quàm in pluribus impe-

ritis? Sed non eſt deſperandum, iſtos quoque de ſententia, Deo, ac veritate ducibus, poſſe depelli: nec tam pertinaces fore arbitror, vt clariſſimum ſolem ſanis ac patentibus oculis videre ſe negent. Modò illud verum ſit, quod ipſi ſolent profiteri, ſtudio inueſtigandæ veritatis ſe teneri: efficiam profectò, vt quæſitam veritatem diu & aliquando inuentam eſſe credant, & humanis ingeniis inueniri non potuiſſe, fateantur.

FINIS.

L. COELII

LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM

institutionum aduerſus Gentes, liber tertius, de falſa Sapientia, ad Conſtantinum Imperatorem.

De veritate & eloquentia. CAP. I.

VELLEM mihi, (quando veritas in obſcuro latere adhuc exiſtimatur, vel errore, atq; imperitia vulgi, variis & ineptis ſuperſtitionibus ſeruientis, vel philoſophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius, quàm illuſtrantibus) etſi non qualis in M. Tull. fuit, quia præcipua, & admirabilis fuit, aliquam tamen proximam eloquentiæ contingere facultatem: vt quantum veritas vt ſua propria valeat, tantum ingenij quoque viribus nixa, exereret ſe aliquando: & diſcuſſis, conuictíſque tam publicis, quàm eorum, qui ſapientes putantur, erroribus, humano generi clariſſimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex cauſis fieri vellem: vel quòd

magis poſſent credere homines ornatæ veritati,qui etiã mendacio credunt,capti orationis ornatu, lenocinioq; verborum: vel certè, vt ipſi philoſophi ſuis armis potiſſimum, quibus placere ſibi, & confidere ſolent, opprimerentur à nobis. Sed quoniam Deus hãc voluit rei eſſe naturã, vt ſimplex, & nuda veritas eſſet luculẽtior,quia ſatis ornata per ſe eſt,ideóq; ornamentis extrinſecus fucata corrumpitur: mendacium verò ſpecie placet aliena, quia per ſe corruptum vaneſcit,ac defluit,niſi aliunde ornatu quęſito circumlitum fuerit ac politum: æquo animo fero, ingeniũ mihi mediocre fuiſſe conceſſum. Verùm ego non eloquentiæ,ſed veritatis fiducia ſuſcepi hoc opus, maius fortaſſe, quàm vt poſſit meis viribus ſuſtineri. quod tamen, etiam ſi ego defécerim, Deo, cuius hoc munus eſt, adiuuante, veritas ipſa complebit. Etenim, cùm ſciã maximos quoſq; oratores à cauſidicis mediocribus ſæpe victos,quòd tanta eſt potentia veritatis, vt ſeipſum, quãuis in rebus exiguis, ſua claritate defendat: cur hãc ego in maxima cauſa ab ingenioſis quidẽ illis, ac diſertis viris,ſed tamẽ falſa dicẽtibus,oppreſſum iri putem? ac non illa, ſi minus oratione noſtra,quæ de tenui fonte admodũ exilis manat,lumine tamẽ ſuo clara & & illuſtris appareat? Nec ſi philoſophi doctrina litera-

rum mirabiles extiterunt, ego illis etiam ſcientiã veri, cognitionẽq; conceſſerim: quã nemo cogitando, aut diſputando aſſequi poteſt. Neq; enim nunc reprehendo eorum ſtudium, qui veritatem ſcire voluerũt, quia naturam hominis Deus veri adipiſcendi cupientiſſimã fecit: ſed id arguo, id reuinco, quòd honeſtam illorum, & optimam voluntatem non ſit ſecutus effectus: quia neque, quid eſſet verum ipſum, ſciebant, neq; quomodo, aut vbi, aut qua mente quærendum. Ita dum ſuccurrere humanis erroribus cupiũt, ipſi ſe in plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philoſophiã, ſuſceptæ materiæ ordo ipſe deduxit. Nam cùm error omnis aut ex religione falſa oriatur, aut ex ſapientia: in eo conuincendo neceſſe eſt vtrumque ſubuertere. Cùm enim ſit nobis diuinis literis traditum, cogitationes omniũ philoſophorum ſtultas eſſe, id ipſum re, & argumentis docendum eſt: ne quis honeſto ſapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ ſplendore deceptus, humanis malit, quàm diuinis, credere: quæ quidem tradita ſunt breuiter, ac nudè. Nec enim decebat, vt cùm Deus ad hominem loqueretur, argumentis aſſereret ſuas voces, tanquam aliter fides ei non haberetur: ſed, vt oportuit, eſt locutus, quaſi rerum omnium maximus iudex, cuius

eſt non argumentari, ſed pronuntiare verum. Ipſe vt Deus: nos autem, cùm ad res ſingulas teſtimonia diuinæ vocis habeamus, profectò monſtrauimus, quanto certioribus argumentis poſſint vera defendi, cùm etiam falſa ſic defendantur, vt vera ſoleant videri. Quare non eſt, quòd philoſophis tantum honorem habeamus, aut eorum eloquentiam pertimeſcamus. Loqui enim bene potuerunt, vt homines eruditi: verè autẽ loqui nullo modo, quia veritatem non didicerãt ab eo, qui eius potens eſt. Nec ſanè magnum aliquid efficiemus, quòd illos ignorantiæ redarguamus: quam ipſi ſæpiſſimè confitentur in eo ſolo, quoniã non eis creditur, in quo ſolo credi debuit: conabor oſtendere nunquam illos tam veridicos fuiſſe, quàm cùm ſententiam de ſua ignoratione dixerunt.

De philoſophia, eáque reprehenſa.

CAP. II.

NVnc quoniam duobus ſuperioribus libris religionum falſitas demonſtrata eſt, necnõ origo ipſa totius erroris expoſita: huius libri munus eſt philoſophiã quoq; oſtendere, quàm inanis, & falſa ſit, vt omni errore ſublato, veritas patefacta clareſcat. Ordiamur itaq; à cõmuni philoſophiæ nomine, vt ipſo capite deſtructo facilior nobis aditus pateat ad excindendum omne

corpus: ſi tamen poteſt corpus vocari, cuius partes ac membra diſcordẽt, nec vlla compage inter ſe cohæreãt, ſed quaſi diſiuncta, & diſſipata, palpitare potius videantur, quàm viuere. Philoſophia eſt (vt nomen indicat, ipſique definiunt) ſtudium ſapientiæ. Vnde igitur magis probem philoſophiam non eſſe ſapientiam, quàm ex ipſius nominis ſignificatione? Qui enim ſapientiæ ſtudet, vtique nondum ſapit: ſed, vt ſapere poſſit, ſtudet. In cæteris artibus ſtudium quid efficiat, & quò tendat, apparet: quas cùm diſcendo aliquis aſſecutus eſt, iam non ſtudioſus artificij, ſed artifex nominatur. At enim verecundiæ cauſa ſtudioſos ſe ſapientiæ, non ſapientes vocauerunt. Imò verò Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit, cùm paulò plus ſaperet, quàm illi priores, qui ſe ſapientes putauerunt, intellexit nullo humano ſtudio poſſe ad ſapientiam perueniri, & ideo non oportere incomprehenſæ, atq; imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaq; cùm ab eo quæreretur quemnam ſe profiteretur; reſpondit philoſophũ, id eſt, quæſitorem ſapientiæ. Si ergo philoſophia ſapientiã quærit, nec ipſa ſapientia eſt: quia neceſſe eſt aliud eſſe, quod quærit, aliud, quod quęritur: nec quæſitio ſapientiæ recta eſt, quia nihil poteſt inuenire. Ego verò ne ſtudioſos quidem

ſapientiæ philoſophos eſſe cõceſſerim: quia illo ſtudio ad ſapientiam non peruenitur. Nam ſi facultas inueniendæ veritatis huic ſtudio ſubiaceret, & ſi eſſet id ſtudium tanquam iter ad ſapientiam, aliquãdo eſſet inuenta. Cùm verò tot temporibus, tot ingeniis in eius inquiſitione nutritis, non ſit cõprehenſa, apparet, nullam eſſe ibi ſapientiam. Non ergo ſapientiæ ſtudent, qui philoſophantur, ſed ipſi ſtudere ſe putant: quia illud, quod quærunt, vbi, aut quale ſit, neſciunt. Siue igitur ſapientiæ ſtudent, ſiue non ſtudent, ſapientes non ſunt: quia nunquam reperiri poteſt, quod aut non rectè quæritur, aut omnino non quæritur. Videamus tamen id ipſum, poſſit ne hoc ſtudio aliquid reperiri, an nihil.

De Philoſophia, & Academia.

CAP. III.

DVabus rebus videtur philoſophia conſtare, ſciẽtia, & opinatione: nec vlla alia re. Scientia venire ab ingenio nõ poteſt, nec cogitatione comprehendi: quia in ſeipſo habere propriam ſcientiã, non hominis, ſed Dei eſt. Mortalis autem natura non capit ſcientiã, niſi quæ veniat extrinſecus. Idcirco enim oculos, & aures, & cæteros ſenſus patefecit in corpore humano diuina ſolertia, vt per eos aditus ſcientia perueniret ad mentem. Nam cauſas naturalium

rerum

lium rerum diſquirere, aut ſcire velle, Sol vtrumne tantus, quantus videtur, an multis partibus maior ſit, quàm omnis hæc terra: item, luna globoſa ſit, an concaua: & ſtellæ vtrumne adhæreant cælo, an per aërem libero curſu ferantur: cęlũ ipſum qua magnitudine, qua materia cõſtet, vtrum quietũ ſit, & immobile, an incredibili celeritate voluatur: quanta ſit terræ craſſitudo, aut quibus fundamentis librata, & ſuſpenſa ſit. Hæc inquam, diſputando, & coniecturis velle comprehendere, tale eſt profectò, quale ſi diſſerere velimus, qualem eſſe arbitremur cuiuſpiam remotiſſimæ gentis vrbem, quã nunquam vidimus, cuiusque nihil aliud, quàm nomen audiuimus. Si nobis in ea re ſcientiam vendicemus, quæ non poteſt ſciri, nónne inſanire videmur, qui affirmare id audeamus, in quo reuinci poſſimus? Quanto magis, qui naturalia, quæ ſciri ab homine non poſſunt, ſcire ſe putant, furioſi, dementesque ſunt iudicandi? Rectè ergo Socrates, & eum ſecuti Academici ſcientiam ſuſtulerunt, quæ non diſputantis, ſed diuinantis eſt. Supereſt, vt opinatio in philoſophia ſola ſit. Nã vnde abeſt ſcientia, id totũ poſſidet opinatio. Id enim opinatut quiſq; quod neſcit. Illi autem, qui de rebus naturalibus diſputant, opinantur ita eſſe, vt diſputant. Neſciunt igitur veritatem: quoniam

ſcientia,certi eſt: opinatio, incerti. Redeamus ad ſuperius illud exemplum. Age, opinemur, de ſtatu, & qualitate vrbis illius, quę nobis rebus omnibus præter nomen ignota eſt. Veriſimile eſt, in plano ſitam lapideis mœnibus, ædificiis ſublimibus, vijs pluribus, magnificis, ornatiſq; delubris. Deſcribamus, ſi placet, mores habitumq; ciuium. Sed cùm hæc dixerimus, alius contraria diſputabit: & cùm hic quoque perorauerit, ſurget & tertius, & alij deinceps, & opinabuntur multò diſparia, quàm nos opinati ſumus. Quid ergo erit ex omnibus certius? fortaſſe nihil. At omnia dicta ſunt, quæ in rerum naturã cadunt, vt neceſſe ſit aliquid horum eſſe verum. At neſcietur, quis verum dixerit. Poteſt fieri, vt omnes ex parte aliqua errauerint, ex parte attigerint veritatem. Stulti ergo ſumus, ſi hoc diſputatione quæramus. Poteſt enim ſuperuenire aliquis, qui optiones noſtras derideat, nóſq; pro inſanis habeat, qui velimus id, quod neſcimus, quale ſit opinari. Verùm non opus eſt longe poſita conquirere, vnde nemo fortaſſe veniat, qui nos redarguat. Age, opinemur quid nũc in foro geratur, quid in curia: longum eſt id quoque. dicamus, interpoſito vno pariete, quid fiat: nemo poteſt id ſcire, niſi qui audiuerit, aut viderit. Nullus enim audet id dicere: quia ſtatim

non verbis, ſed re ipſa præſenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philoſophi, qui diſputant, in cælo quid agatur: ſed eo ſe impunè id facere arbitrantur, quia nullus exiſtit, qui errores eorum coarguat. Quòd ſi exiſtimarent deſcenſurum aliquem qui eos delirare, ac mentiri doceret, nunquam quicquam de ijs rebus, quas ſcire non poſſunt, diſputarent. Nec tamen ideo felicior putanda eſt eorum impudentia, & audacia, quia non redarguuntur: redarguit enim Deus, cui ſoli veritas nota eſt, licet conniuere videatur: eamq́ue hominum ſapientiam pro ſumma ſtultitia computat.

De philoſophorum varietate. CAP. IIII.

RECtè igitur Zeno, ac Stoici opinationem repudiarunt. Opinari enim te ſcire, quod neſcias, non eſt ſapientis, ſed temerarij potius ac ſtulti. Ergo ſi neq; ſciri quicquã poteſt, (vt Socrates docuit) nec opinari oportet, (vt Zeno) tota philoſophia ſublata eſt. Quid, quod non tantùm ab his duobus euertitur, qui philoſophiæ principes fuerunt, ſed ab omnibus? vt iam videatur, iampridẽ ſuis armis eſſe cõfractam. In multas ſectas philoſophia diuiſa eſt, & omnes varia ſentiunt. In qua ponimus veritatẽ? in omnibus certè non poteſt. Deſignemus quamlibet: nempe in cæteris omnibus ſapientia non erit. tranſeamus ad ſingulas

gulas. Eodem modo, quicquid vni dabimus cæteris auferemus. Vnaquæque enim ſecta omnes alias euertit, vt ſe, ſuaque confirmet, nec vlli alteri ſapere concedit, ne ſe deſipere fateatur: ſed ſicut alias tollit, ſic ipſa quoque ab alijs omnibus tollitur. Nihilo minus enim philoſophi ſunt, qui eam ſtultitiæ accuſant. Quancunque laudaueris, veramque dixeris, à philoſophis vituperatur, vt falſa. Credemúſne igitur vni ſeſe ſuamque doctrinam laudanti, an multis vnius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ergo ſit neceſſe eſt quod plurimi ſentiunt, quàm quod vnus. Nemo enim de ſe poteſt rectè iudicare: quod nobilis poëta teſtatur. Ita comparatã eſſe hominum naturam omnium, aliena vt melius videanr, & dijudicent, quàm ſua, Cùm igitur omnia incerta ſint, aut omnibus credendum eſt, aut nemini. Si nemini, ſapientes ergo non ſunt: quia ſinguli, ſapientes eſſe ſe putant. Si omnibus, æquè non ſunt ſapientes: quia ſinguli ab omnibus negantur eſſe ſapientes. Pereũt igitur vniuerſi hoc modo: & tanquam Spartiatæ illi poëtarum, ſic ſe inuicem iugulant, vt nemo ex omnibus reſtet. quod eo fit, qnia gladium habent, ſcutum non habent. Si ergo ſingulæ ſectæ multarum ſectarum iudicio ſtultitiæ conuincuntur: omnes igitur vanæ, atque inanes

nes

nes reperiuntur. Ita ſeipſam philoſophia conſumit,& conficit. Quod cùm intelligeret Arceſilas Academiæ conditor reprehẽſiones omnium inter ſe collegit confeſſionemque ignorantiæ clarorum philoſophorum,armauitque ſe aduerſus omnes,itáque conſtituit nouam non philoſophandi philoſophiam. Eo igitur autore duo philoſophiæ genera eſſe cœperunt. Vnum illud vetus,quod ſcientiam ſibi vendicat : Alterum,nouum,repugnans , quod eam diſtrahit. In his duobus generibus video diſſidium,& quaſi ciuile bellum. Sapientiam, quæ diſtrahi non poteſt, in qua parte ponemus? Si natura rerũ ſciri poteſt,hæc tyronum caterua interibit: ſi non poteſt,veterani conficientur. Si partes fuerint, nihilominus peribit dux omnium philoſophia,quia diſtracta eſt: nihil enim poteſt ſine interitu ſuo ſibi eſſe cõtrariũ. Si autẽ (vt docui) nulla in homine poteſt eſſe ſciẽtia interna & propria,ob fragilitatẽ cõditionis humanæ; Arceſilæ manus vicit. Sed ne ipſa quidẽ ſtabit,quia nõ poteſt omnino nihil ſciri.

De vſu, & Academicis.

CAP. V.

SVnt enim multa , quæ natura ipſa nos ſcire & vſus frequens,& vitæ neceſſitas cogit. Itaque pereundum eſt,niſi ſcias,quæ ad vitam ſunt vtilia, vt appetas : quæ

periculoſa, vt fugias & vites. Præterea multa ſunt, quæ vſus inuenit. Nam Solis ac Lunæ varij curſus & meatus ſyderum, & ratio temporum deprehenſa eſt, & natura corporum à medicis, herbarumque vires: & ab agricolis natura terrarum, nec non imbrium futurorum, ac tempeſtatum ſigna collecta ſunt. Nulla deniq; ue ars eſt, quæ non ſcientia conſtet. Debuit ergo Arceſilas, ſi quid ſaperet, diſtinguere, quæ ſciri poſſent, quæ ve neſciri. Sed ſi id feciſſet, ipſe ſe in populum redegiſſet. Nam vulgus interdum plus ſapit, quia tantum, quantum opus eſt ſapit. A quo ſi quæras, vtrum ſciat aliquid an nihil, dicet ſe ſcire, quæ ſciat fatebitur, neſcire quę neſciat. Rectè ergo aliorum ſuſtulit diſciplinas, ſed non rectè fundauit ſuam. Ignoratio enim rerum omnium non poteſt eſſe ſapientia, cuius eſt ſcire propriũ. Ita cùm philoſophos expugnauerit, ac docuerit eos nihil ſcire, ipſe quoque nomẽ philoſophi perdidit: quia doctrina eius eſt, nihil ſcire. Nam qui alios reprehẽdit, quod neſciat, debet ipſe ſciens eſſe. Cùm autem nihil ſciat, quæ peruerſitas, quæ ve inſolentia eſt, ob id ipſum ſe philoſophum conſtituere, propter quod cæteros tollat? Poſſunt enim ſic reſpondere: Si nihil nos ſcire conuincis, & ideò non eſſe ſapientes, quia nihil ſciamus: ergo ne tu quidem es ſapiens,

piens,quia te quoque confiteris nihil ſcire. Quid ergo promouit Arceſilas, niſi quòd confectis omnibus philoſophis, ſeipſum quoque eodem mucrone transfixit?

De Sapientia,& Academicis,& Phyſicis.

CAP. VI.

NVſquámne igitur ſapientia eſt? Imò verò inter * Philoſophos fuit: ſed nemo vidit. alij putauerunt, ſciri poſſe omnia. hi ſapientes vtique non fuerunt. Alij nihil: ne hi quidem ſapientes fuerunt. Illi, quia plus homini dederunt: hi quia minus. Vtriſque in vtranque partem modus defuit. Vbi ergo ſapientia eſt? Vt neque te omnia ſcire putes, quod eſt Dei: neque omnia neſcire, quod pecudis: Eſt enim aliquid medium, quod ſit hominis: id eſt, ſcientia cum ignoratione cõiuncta, & temperiata. Scientia in nobis ab animo eſt, qui oritur è cælo: ignoratio à corpore, quod eſt è terra. Vnde nobis & cum Deo, & cum animalibus eſt aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus cõſtamus elemẽtis, quorũ alterum luce præditũ eſt, alterũ tenebris: pars nobis data eſt ſcientiæ, pars ignorantiæ: Per hũc quaſi pontem tranſire ſine cadendi periculo licet. Nam illi omnes, qui ſe in alteram partẽ inclinauerũt, aut dextro, aut ſiniſtro verſus ceciderũt. Vtraq; autẽ pars quomodo errauerit, dicã. Academici contra Phyſicos

ex

cōprehendi. Sed tñ falſa dicentē redarguere nō poteſt, niſi qui ſcierit antè, quid verũ ſit. Quod Arceſilas veritate nō cognita facere conatus, introduxit genus philoſophiæ ἀσύστατον quod Latinè inſtabile, vel inconſtans poſſumus dicere. Vt ergo nihil ſciēdũ ſit, ſciri neceſſe eſt. Nam ſi nihil oīno ſcias, idipſum nihil ſciri poſſe, tolletur. Itaque qui hęc velut ſententiæ loco pronunciat, nihil ſciri, tanquã præceptũ profitetur, & cognitum, ergo aliquid ſciri poteſt. Huic illud ſimile eſt quod in ſcholis proponi ſolet in aſyſtati generis exēplum, ſomniaſſe quendã, ne ſomnijs crederet. Si enim crediderit, tũ ſequitur, vt credendum non ſit. Si autem non crediderit, tunc ſequitur, vt credēdum ſit. Ita ſi nihil ſciri poteſt, neceſſe eſt, idipſum ſciri, ꝙ nihil ſciatur. Si autē ſcitur, poſſe nihil ſciri: falſum eſt ergo quod dicitur, nihil poſſe ſciri. Sic inducitur dogma ſibi ipſi repugnans, ſeque diſſoluens. Sed homo verſutus cæteris philoſophis voluit ſcientiam eripere, vt eã domi abſconderet. Nam illã ſibi profectò non adimit, qui aliquid affirmat, vt cæteris adimat: ſed nihil agit; apparet enim, ac furtum ſuum prodit. Quanto faceret ſapientius, ac verius, ſi exceptione facta diceret cauſas, rationesque duntaxat rerum cæleſtium, ſeu naturalium, quia ſunt abditæ, neſciri poſſe, quia nullus doce-

at:nec quæri oportere, quia inueniri quærendo non poſſunt. Qua exceptione interpoſita,& phyſicos admonuiſſet, ne quærerent ea,quæ modum excederét cogitationis humanæ,& ſeipſum calumniæ inuidia liberaſſet, & nobis certè dediſſet aliquid, quod ſequeremur.Nũc autem cùm ab alijs ſequendis nos retraxerit, ne velimus plus ſcire,quàm poſſimus: non minus quoque à ſe ipſo retraxit Qui enim velit laborare,ne quicquam ſciat? aut huiuſmodi ſuſcipere doctrinam, vt etiam communẽ ſcientiam perdat? Quæ ſi doctrina eſt,ſcientia conſtet,neceſſe eſt.Si non eſt,quis tam ſtultus, vt diſcendum id putet,in quo aut nihil addiſcitur,aut * omnino dediſcitur?Quare ſi non omnia ſciri poſſunt, quod Phyſici putauerunt:neque nihil quod Academici:philoſophia omnis extincta eſt.

De Philoſophia Ethica, & ſummo bono.

CAP. VII.

TRanſeamus nunc ad alteram philoſophiæ partem,quam ipſi moralem vocant,in qua totius philoſophiæ ratio continetur.Siquidem in illa phyſica, ſola oblectatio eſt,in hac etiam vtilitas.Et quoniam in diſponendo vitæ ſtatu, formandiſque moribus periculo maiori peccatur, maiorem diligentiã neceſſe eſt adhiberi, vt ſciamus

mus quomodo nos oporteat viuere. Illic poteſt venia concedi:quia ſiue aliquid dicunt, nihil proſunt:ſeu delirant, nihil nocent. Hîc verò nullus diſſidio, nullus errori eſt locus:vnum ſentire omnes oportet, ipſamque philoſophiã vno quaſi ore præcipere :quia ſi quid fuerit erratũ, vita omnis euertitur. In illa priori parte vt periculi minus,ita plus difficultatis eſt,quòd obſcura rerũ ratio cogit diuerſa,& varia ſentire. Hîc vt plus periculi, ita difficultatis minus, ꝗ ipſe vſus rerũ, & quotidiana experimenta poſſunt docere, quid ſit verius, & melius. Videamus ergo vtrúmne conſentiant, aut quid nobis afferãt,quo rectius in vita degatur. Non neceſſe eſt omnia circuire : vnum eligamus, ac potiſſimum,quod eſt ſummũ, ac principale,in quo totius ſapientiæ cardo verſatur. Epicurus ſummum bonum in voluptate animi eſſe cenſet : Ariſtippus in voluptate corporis. Calliphon,& Dinomachus Cyrenaici,honeſtatem cum voluptate iunxerunt. Diodorus in priuatione doloris ſummum bonum poſuit, Hieronymus in non dolendo: Peripatetici autẽ in bonis animi,& corporis,& fortunæ. Herilli ſummum bonum eſt ſcientia, Zenonis,cum natura cõgruẽter viuere,quorundã Stoicorũ, virtutem ſequi. Ariſtoteles in honeſtate ac virtute ſummum bonũ collocauit. Hæ ſunt

quid ſuũ debet adſcribi, ſine quo rationem ſuæ conditionis amittat. Nam quod viuendi, aut generandi cauſa datum eſt omnibus eſt quidem bonum naturale, ſummum tamen non eſt, niſi quod eſt vnicuique generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui ſummum bonum credidit animi voluptatem: quoniam ſiue illa ſecuritas, ſiue gaudium eſt, communis eſt omnibus. Ariſtippo ne reſpondendum quidem duco, quem in corporis ſemper voluptates ruentem, nihilque aliud quàm vētri, & veneri ſeruientem, nemini dubium eſt, hominũ non fuiſſe. ſic enim vixit, vt nihil inter eum pecudemque diſtaret, niſi vnum, quòd loquebatur. Quòd ſi aſino, aut ſui, aut cani facultas loquendi tribuatur, quæraſque ab his quid ſibi velint, cùm fœminas tam rabidè conſectantur, vt vix diuelli queant: cibos etiam, potumque negligant: cur aut alios mares violenter abigant, aut ne victi quidem abſiſtant, ſed à fortioribus ſæpe contriti, eo magis inſectentur: cur nec imbres nec frigora pertimeſcant, laborem ſuſcipiant, periculũ non recuſent. Quid aliud reſpondebunt, niſi ſummum bonum eſſe corporis voluptatem? eam ſe appetere, vt afficiantur ſuauiſſimis ſenſibus: eoque eſſe tanti, vt aſſequendorum cauſa, nec laborē ſibi vllum, nec vulnera, nec mortem ipſam

recuſandam putēt. Ab híſne igitur præcepti viuendi petemus, qui hoc idem ſentiunt, quod animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici, virtutē ipſam ex eo ipſo eſſe laudandam, quod ſit efficiens voluptatis. Verum inquit obſcœnus canis, aut ſus ille lutulentus. Nam ideo cum aduerſario ſumma virium contentione depugno, vt virtus mea pariat mihi voluptatem: cuius expers ſim neceſſe eſt, ſi victus * abceſſero. Ab his ergo ſapere diſcemus, quos à pecudibus, ac belluis non ſententia, ſed lingua diſcernit? Priuationem doloris ſummũ bonũ putare, non planè Peripateticorũ, aut Stoicorũ, ſed Cynicorum philoſophorum eſt. Quis enim non intelligat, ab ægrotis, & in aliquo dolore poſitis, eſſe hoc diſputatum? Quid tam ridiculum, quàm id habere pro ſummo bono, quod medicus poſſit dare? Dolēdum eſt ergo, vt fruamur bono, & quidem grauiter, ac ſæpe: vt ſit poſtea, nō dolere, iucundius. Miſerrimus eſt igitur, qui nũquã doluit, q̃a bono caret: quē nos feliciſſimũ putabamus, quia malo caruit. Ab hac vanitate non lōgè abfuit, q̃ omnino nihil dolere, ſummũ bonũ dixit. Nam præter quòd omne animal doloris eſt fugiēs, quis poteſt ſibi hoc bonũ præſtare, quod nobis vt eueniat, nihil aliud poſſumus quàm optare? Summum autem bonũ non poteſt efficere quenquã beatum, niſi

fuero.

niſi ſemper fuerit in ipſius poteſtate. Hoc autem non virtus homini,nō doctrina,non labor, ſed natura ipſa cūctis animantibus præſtat. Qui voluptatem cum honeſtate iunxerunt,cōmunionem hanc effugere voluerunt.Sed effecerunt repugnans bonum: quoniã qui voluptati deditus eſt,honeſtate careat neceſſe eſt:qui honeſtati ſtudet, voluptate. Per pateticorum bonum nimium multiplex, exceptis animi bonis, quæ ipſa quæ ſint,magna cōtentio eſt,cōmune cum belluis poteſt videri. Nã corporis bona,id eſt,incolumitas,indolētia,valetudo,nō minus ſunt mutis , quàm homini neceſſaria: ac neſcio,nn etiã magis:quia homo & medelis,& miniſteris ſubleuari poteſt,muta nō poſſunt.Item,quæ appellant fortunæ bona? nam ſicut homini opibus ad vitam tuendam,ita illis præda, & pabulis eſt opus Ita inducendo bonum,quod non ſit in hominis poteſtate, totum hominem alienæ ditioni ſubiugarunt.Audiamus etiã Zenonem:nam is interdum virtutem ſomniat. Summum, inquit,eſt bonum,cum natura conſentaneè viuere. Belluarum igitur nobis more viuendum eſt. Nam quæ abeſſe debent ab homine, in his omnia deprehenduntur, volutates appetunt , metuunt, fallunt, inſidiantur, occidunt:& quod ad rē maximè attinet,Deū neſciunt:Quid ergo me docet,vt

viuaam ſecundùm naturam,quia ipſa in deterius prona eſt,& quibuſdam blãdimentis *lenioribus in vitia præcipitat?vel ſi aliam mutorum,aliã hominis dicit eſſe naturam, quòd homo ad virtutem ſit genitus, nonnihil dicit : ſed tamen non erit definitio ſummi boni : quia nullum eſt animal,quod non ſecundum naturam ſuam viuat. Qui ſcientiam ſummum bonum fecit, aliquid homini proprium dedit : ſed ſcientiam alterius rei gratia homines appetũt, nõ propter ipſam.Quis enim ſcire cõtentus eſt,non expetens aliquem fructum ſcientiæ ? Artes ideo diſcuntur, vt exerceantur : exercentur autem vel ad ſubſidia vitæ, vel ad voluptatem,vel ad gloriam.Non eſt igitur ſummum bonum, quod non propter ſe expetitur. Quid ergo intereſt, vtrum ſcientiam ſummmum bonũ putemus,an illa ipſa,quæ ſcientia ex ſe parit,id eſt, victum, gloriam, voluptatem?quæ non ſunt homini propria, & ideo ne ſumma quidem bona. Nam voluptatis, & victus appetentia non homini ſolum, ſed etiam mutis ineſt. Quid cupiditas gloriæ ? nonne in equis deprehenditur, cùm victores exultant, victi dolent?

leuior

Tantus amor laudũ, tantæ eſt victoria curæ

Nec immerito ſummus poëta experiẽdum eſſe ait,

Et quis cuique dolor victo,quæ gloria palmæ.

Quòd

Quòd ſi ea,quæ parit ſcientiam,communia ſunt cum aliis animalibus, non eſt ergo ſummum bonũ ſcientia. Præterea non mediocre huius*definitionis eſt vitium, quòd ſcientia nuda ponitur. Incipient enim beati omnes videri,qui artem aliquã ſcierint, imò verò qui & res malas ſcierint: vt tam beatus ſit, qui venena didicerit temperare, quàm qui mederi. Quæro ergo ad quam rem ſcientia referenda ſit? ſi ad cauſas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi propoſita, ſi ſciero vnde Nilus oriatur, vel quicquid de cælo Phyſici delirant? Quid, quòd earum rerum non eſt ſcientia, ſed* opinio,quæ pro ingeniis varia eſt? Reſtat vt ſcientia bonorum ac malorum ſummum bonum ſit.Cur ergo ſcientiã maluit, quàm ipſam ſapientiam ſummum bonum dicere; cùm ſit vtriuſque ſignificatio,& vis eadem? Nemo tamen vſq; adhuc ſummum bonum dixit eſſe ſapientiam, quod melius dici potuit.Nam ſcientia parum eſt ad bonũ ſuſcipiendum,malumq; fugiendum, niſi accedat & virtus. Multi enim philoſophorum, cùm de bonis,maliſq; diſſererent, aliter tamen,quàm loquebãtur, natura cogente vixerũt,quia virtute caruerunt. Virtus autem cũ ſcientia cõiuncta,eſt ſapientia.Supereſt, vt eos etiã refellamus, qui virtutem ipſam ſummũ bonũ putauerunt. In qua opinione

diſputationis.

opinatio

etiam M. Tullius fuit. In quo multũ inconſiderati fuerunt. Non enim virtus ipſa eſt ſummum bonum ſed effectrix, & mater eſt ſummi boni: quoniam perueniri ad illud ſine virtute non poteſt. Vtrũq; intellectu eſt facile. Quæro enim, vtrúmne ad præclarum illud bonum facilè perueniri putent, an cum difficultate, ac labore? Expediant acumen ſuum, erroremq; defendãt. Si facilè ad illud, ac ſine vllo labore perueniri poteſt, ſummũ bonum nõ eſt: Quid enim nos cruciemus, quid conficiamus enitendo diebus ac noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod quærimus, iacet, vt illud quilibet ſine vlla contentione animi comprehendat. Sed ſi cõmune quoque, ac mediocre quodlibet bonũ non niſi labore aſſequimur, quoniam bonorum natura in arduo poſita eſt, malorum in præcipiti: ſummum igitur ſummo labore aſſequi neceſſe eſt. Quod ſi veriſſimum eſt, ergo altera virtute opus eſt, vt perueniamus ad eam virtutem, quæ dicitur ſummum bonum: quod eſt incongruens & abſurdum, vt virtus per ſeipſam perueniat ad ſeipſam. Si non poteſt ad vllum bonum niſi per laborẽ perueniri, apparet virtutem eſſe, per quã perueniatur: quoniam in ſuſcipiendis, perferendiſque laboribus, vis, officiumque virtutis eſt. Ergo ſummum bonũ non poteſt eſſe id, per quod neceſſe eſt ad

aliud

aliud peruenire. Sed illi, cùm ignorarẽt quid efficeret virtus, aut quò tenderet: honeſtius autem nihil reperirent, ſubſtiterũt in ipſius virtutis nomine, quã nullo propoſito emolumento appetendam eſſe dixerunt: & bonum ſibi conſtituerunt, quod bono indiget. Ariſtoteles ab iis non longe receſſit, qui virtutẽ cum honeſtate ſummũ bonũ putauit: quaſi vlla virtus poſſit eſſe niſi honeſta, ac non, ſi quid habuerit turpitudinis, virtus eſſe deſinat. Sed vidit fieri poſſe, vt de virtute prauo iudicio malè ſentiatur: & ideo exiſtimationi hominum ſeruiendũ putauit. Quod qui facit, à recto, bonoque diſcedit: quia non eſt in noſtra poteſtate, vt virtus pro ſuis meritis honeſtetur. Nam quid eſt honeſtas, niſi honor perpetuus, ad aliquem ſecundo populi rumore delatus? quid ergo fiet, ſi errore, ac prauitate hominũ, mala exiſtimatio ſubſequatur? abiiciemúsne virtutem, quia flagitioſa, & turpis ab inſipientibus iudicetur? Quæ quoniam inuidia premi, ac vexari poteſt: vt ſit ipſum proprium, ac perpetuum bonũ, nullo extrinſecus adiumento indigere debet, quin ſuis * per ſe *pro* viribus nitatur, & conſtet. Itaque nec vllum ei ab homine bonum ſperandum, nec vllum malum recuſandum.

De ſummo bono & cultu Dei veri.

CAP. IX.

Venio

VEnio nunc ad veræ ſapientiæ ſummum bonum, cuius natura hoc modo determinanda eſt: Primùm, vt ſolius hominis ſit: nec cadat in vllum aliud animal: Deinde, vt ſolius animi, nec communicari poſſit cũ corpore: Poſtremò vt non poſſit cuiquam ſine ſcientia & virtute cõtingere. Quæ circunſcriptio illorũ omnes ſententias excludit, ac ſoluit. Eorum enim, quæ dixerunt, nihil tale eſt. Dicam nunc, quid ſit: vt doceam (quod inſtitui) philoſophos omnes cæcos, atque inſipientes fuiſſe: qui, quod eſſet homini ſummum bonũ conſtitutum, nec videre, nec intelligere, nec ſuſpicari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cùm ab eo quæreretur, cuius rei cauſa natus eſſet: reſpondit, cæli ac Solis videndi. Hanc vocem admirantur omnes, ac philoſopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid reſponderet, effudiſſe hoc paſſim, ne taceret. Quod quidem ſecum, ſi ſapiens fuiſſet, commentatum, meditatũq; habere debuiſſet, quia ſi quis rationẽ ſui neſciat, non homo ſit quidem. Sed putemus non ex tempore dictum illud effuſum. Videamus, in tribus verbis quot & quanta peccauerit. Primũ, quòd omne hominis officium in oculis poſuit, nihil ad mentem referẽs, ſed ad corpus omnia. Quid ſi cæcus fuiſſet, officiúmne hominis amitteret? quod

fieri

fieri, ſine occaſu animæ non poteſt. Quid cæteræ corporis partes?num carebunt ſuis quoque muneribus? Quid quòd plus eſt in auribus, quàm in oculis ſitum? quoniã doctrina,& ſapientia percipi auribus ſolis poteſt,oculis ſolis non poteſt. Cæli, ac ſolis viuendi cauſa natus es?Quis te in hoc ſpectaculum induxit?aut,quid cælo,rerũq; naturæ viſio tua confert?Nimirum vt hoc immenſum,& admirabile opus laudes. Confitere igitur rerum omnium eſſe conſtitutorẽ Deũ,qui te in hunc mundũ quaſi teſtẽ, laudatoremq; tanti ſui operis induxit. Magnum eſſe credis, videre cælum,ac ſolẽ:cur ergo gratias non agis ei,qui huius beneficij autor eſt?Cur non ipſius virtutem, prouidentiam,poteſtatem metiris animo, cuius opera miraris?Et neceſſe eſt enim,vt multò mirabilior ſit,qui mirabilia fecit.Si te quiſpiam vocaſſet ad cœnam, in eaq; optimè acceptus eſſes,num ſanus videreris, ſi pluris faceres ipſam voluptatem, quàm voluptatis autorem? Adeo philoſophi ad corpus referunt omnia, nihil prorſus ad mentem: nec vident aliquid amplius, quàm quod ſub oculos venit. Atqui remotis omnibus officiis corporis,in ſola mente ponenda eſt hominis ratio. Non ergo ideo naſcimur, vt ea,quæ ſunt facta, videamus:ſed ipſum factorem rerum omnium contemplemur, id

eſt,

eſt,mente cernamus. Quare ſiquis hominem, qui verè ſapiet, interroget, cuius rei gratia natus ſit: reſpondebit intrepidus, ac paratus,colẽdi ſe Dei gratia natum:qui nos ideo generauit, vt ei ſeruiamus. Seruire autem Deo,nihil aliud eſt,quam bonis operibus tueri,& cõſeruare iuſtitiã.Sed ille,vt homo diuinarũ rerũ imperitus,rem maximam redegit ad minimum,duo ſola deligẽs, quæ ſibi diceret intuenda. Quòd ſi natum ſe eſſe dixiſſet, vt mundum intueretur, quanquam omnia comprehenderet, ac maiori vteretur ſono: tamen non impleſſet hominis officium: quia quanto pluris eſt anima quàm corpus, tanto pluris eſt Deus, quàm mundus:quia mundum Deus fecit & regit.Non ergo mundus oculis,quia vtrumque corpus eſt,ſed Deus animo contẽplandus eſt:* quia Deus,vt eſt ipſe immortalis, ſic animum voluit eſſe ſempiternum. Dei autem cõtemplatio eſt, venerari, & colere communem parentem generis humani. Quod ſi à philoſophis abfuit, proiectiq; in terram fuerunt diuina ignorando: exiſtimandus eſt Anaxagoras ad quæ videnda natum eſſe ſe dixit, nec cælum vidiſſe, nec ſolem.Expedita eſt igitur hominis ratio, ſi ſapiat:cuius propria eſt humanitas. Nã ipſa humanitas quid eſt,niſi iuſtitia? quid iuſtitia,niſi pietas? Pietas autem nihil aliud eſt,

quàm

quàm Dei parentis agnitio.

De ſummo bono religione, & hominis natura, & pecudum. CAP. X.

SVmmum igitur hominis bonum in ſola religione eſt. Nam cætera etiam, quæ putantur eſſe homini propria, in cæteris quoq; animalibus reperiuntur. Cùm enim ſuas voces propriis inter ſe notis diſcernũt, atque dignoſcunt, colloqui videntur, ridẽdi quoq; ratio apparet in his aliqua, cùm demulſis auribus, contractoq; rictu, & oculis in laſciuiã reſolutis, aut homini alludũt, aut ſuis quiſque coniugibus, ac fœtibus propriis. Nónne aliquid amori mutuo, & indulgentiæ ſimile inpartiunt? Iam illa, quæ ſibi proſpiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent vtique prouidentiam. Rationis quoque ſigna in multis deprehenduntur: Nam quando vtilia ſibi appetunt, mala cauent, pericula vitant, latibula ſibi parant in plures exitus diſparentia, profectò aliquid intelligũt. Poteſt aliquis negare illis ineſſe rationem, cùm hominem ipſum ſæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium eſt, cùm aſſignatas incolunt ſedes, caſtra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi ſuo ſeruiunt: neſcio, an in his ſit perfecta prudentia. Incertum igitur eſt, vtrúmne illas quæ homini tribuuntur, communia ſint cum aliis viuentibus: reli-

gionis certè ſunt expertia. Equidem ſic arbitror, vniuerſis animalibus datam eſſe rationem, ſed mutis tantummodo ad vitam tutandam, homini etiam ad propagandam. Et quia in homine ratio ipſa perfecta eſt, ſapiẽtia nominatur: quæ in hoc eximium facit hominem, quòd ſoli datum eſt intelligere diuina. Qua de re Ciceronis vera ſententia eſt: Ex tot, inquit, generibus nullum eſt animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquã Dei: ipſisq; in hominibus nulla gens eſt neque tam immanſueta, neq; tam fera, quæ non, etiam ſi ignoret qualem haberi Deum deceat, tamen habẽdum ſciat. Ex quo efficitur, vt is agnoſcat Deum, qui vnde ortus ſit, quaſi recordetur. Qui ergo philoſophi volunt, animos omni metu liberare, tollunt etiam religionem, & orbant hominem ſuo proprio, ac ſingulari bono, quod eſt à rectè viuendo, atque ab omni humanitate diſiunctum: quia, vt Deus cuncta viuentia ſubiecit homini, ſic ipſum hominem ſibi. Nam quid eſt, cur iidem ipſi diſputent, eò dirigendam eſſe mentem, quò vultus erectus eſt? Si enim nobis cælum ſpectandum eſt, ad nihil vtique aliud quàm ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum cælo eſt. Itaque aut eò eſt ſpectaculum, aut in terram procumbendum. In terrã procũbere, * niſi velimus

quidem

quidem,non poſſumus, quorũ ſtatus rectus eſt. In cælum igitur ſpectandum eſt, quò natura corporis prouocat. Quod ſi conſtat eſſe faciendum, aut ideo eſt faciendum, vt religioni ſeruiamus: aut ideo,vt rationem rerum cæleſtium cognoſcamus. Sed rationem rerum cæleſtium cognoſcere nullo modo poſſumus: quia nihil eiuſmodi poteſt cogitando inueniri, ſicut ſuprà docui. Religioni ergo ſeruiendum eſt: quam qui non ſuſcipit, ipſe ſe proſternit in terram, & vitam pecudum ſecutus,humanitate ſe abdicat.Sapiẽtiores igitur imperiti, qui etiam ſi errant in religione deligenda, tamen naturæ ſuæ,conditioniſque meminerunt.

De religione, & ſapientia, & ſummo bono.

CAP. XI.

CONſtat igitur totius humani generis conſenſu,religionem ſuſcipi oportere: ſed quomodo in ea erretur, explicãdum eſt. Naturam hominis hanc Deus eſſe voluit, vt duarum rerum cupidus & appetens eſſet, religionis, & ſapientiæ. Sed homines ideo falluntur, quòd aut religionem ſuſcipiunt omiſſa ſapientia:aut ſapientiæ ſoli ſtudent, omiſſa religione: cùm alterum ſine altero verum eſſe non poſſit. Cadunt ergo ad multiplices religiones, ſed ideo falſas, quia ſapientiam reliquerunt, quæ illos docere poterat, deos multos eſſe non poſſe. Aut ſtu-

dent ſapientiæ,ſed ideo falſæ, quia religionem ſummi Dei omiſerunt,quæ eos ad veri ſcientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum ſuſcipiunt, vitam deuiam, maximiſque erroribus plenam ſequuntur: quoniam in his duobus inſeparabiliter cõnexis & officium hominis,& veritas omnis incluſa eſt. Miror itaq; nullũ omnino philoſophorum extitiſſe, qui ſedem, ac domicilium ſummi boni reperiret. Potuerunt enim ſic quærere: Quodcunq; eſt ſummum bonum, neceſſe eſt omnibus eſſe propoſitũ.Voluptas eſt,quæ appetitur à cunctis:ſed hæc & communis eſt cum belluis,& honeſti vim non habet, & ſatietatem affert, & nimia nocet,& proceſſu minuitur ætatis,& multis non contingit: nam qui opibus carent,quorum maior eſt numerus,etiam voluptate careant neceſſe eſt. Non eſt igitur ſummum bonum, ſed ne bonũ quidem voluptas.Quid diuitiæ?Multo magis.Nam & paucioribus,& plerũq; caſu,& inertibus ſępe, & nonnunquam ſcelere contingunt, & optantur ab iis, qui eas iam tenent. Quid regnum ipſum? Ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare poſſunt:& neceſſe eſt vniuerſos ſummi boni capaces eſſe. Quæramus ergo aliquid,quod propoſitum ſit omnibus. Num virtus? negari non poteſt, quin & bonum ſit, & omnium certè

bo

bonum : Sed ſi beata eſſe non poteſt, quia vis, & natura eius in malorum perferentia poſita eſt, non eſt profectò ſummũ bonum. Quæramus aliud. At nihil virtute pulchrius, nihil ſapientia dignius inueniri poteſt. Si enim vitia ob turpitudinem fugienda ſunt, virtus igitur appetenda eſt ob decorem. Quid ergo? Poteſt ne fieri vt quod bonũ, quod honeſtum eſſe conſtat, mercede, ac præmio careat, ſitq; tam ſterile, vt nihil ex ſe cõmodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio aduerſus mala, quibus hæc vita plena eſt, aliquid magni boni pariat, neceſſe eſt. Id verò quid eſſe dicemus? Num voluptatem? At nihil turpe ex honeſto naſci poteſt. Num diuitias? num poteſtates? At ea quidem fragilia ſunt, & caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriã nominis? At hæc omnia non ſunt in ipſa virtute, ſed in aliorũ exiſtimatione, atque arbitrio poſita. Nam ſæpe virtus & inuiſa eſt, & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex eo naſcitur, ita cohærere, vt diuelli, atq; abſtrahi nequeat: nec aliter ſummum bonum videri poteſt, quàm ſi & proprium ſit virtutis, & tale, vt neque adiici ei quicquam, nec detrahi poſſit. Quid quòd in his omnibus contemnendis virtutis officia conſiſtunt? Nam voluptates, opes, potentias, honores, eaq; omnia, quæ pro bonis

habentur, non concupiſcere, non appetere, non amare, quod cæteri faciunt, victi cupiditate, id eſt perfectæ virtutis. Aliud ergo ſublimius, atq; præclarius efficit: nec fruſtra his præſentibus bonis reluctatur, niſi quòd maiora & * veriora deſiderat. Non deſperemus inueniri poſſe, modò verſet ſe cogitatio in omnia. Neq; enim leuia, aut ludicra petuntur præmia.

uberiora

De anima & corpore, & virtute.

CAP. XII.

SEd quæritur quid ſit propter quod naſcimur, quid efficiat virtus. poſſumus ſic inueſtigare. Duo ſunt, ex quibus homo conſtat, anima, & corpus. Multa ſunt propria animi, multa propria corporis, multa vtriq; communia, ſicut eſt ipſa virtus: quæ quoties ad corpus refertur, diſcernendi gratia, fortitudo nominatur. Quoniam igitur vtrique ſubiacet fortitudo, vtriq; propoſita dimicatio eſt, & vtrique ex dimicatione victoria. Corpus, quia ſolidum eſt, & comprehenſibile, cum ſolidis, & comprehenſibilibus confligat neceſſe eſt. Animus autem, quia tenuis eſt & inuiſibilis, cum iis congreditur hoſtibus, qui videri, tãgiq; non poſſunt. Qui ſunt autem hoſtes animi, niſi cupiditates, vitia, peccata? quæ ſi vicerit virtus, ac fugauerit, immaculatus erit animus, atque purus. Vnde igitur colligi poteſt.

quid efficiat animi fortitudo? Nimirum ex coniuncto, & pari, hoc eſt, ex corporis fortitudine: quod cùm in aliquam congreſſionem, certamenq́; venerit, quid aliud ex victoria, quàm vitam petit? Siue enim cum homine, ſiue cum beſtia dimices, pro ſalute certatur. Ergo vt corpus vincendo id aſſequitur, vt non intereat: ſic & animus, vt permaneat: & ſicut corpus ab hoſtibus ſuis victum, morte multatur, ita ſuperatus à vitiis animus, moriatur neceſſe eſt. Quid ergo intererit inter animi & corporis dimicationem, niſi quòd corpus temporalem vitam expetit, animus ſempiternam? Si ergo virtus per ſeipſam beata non eſt, quoniam in perferendis (vt dixi) malis, tota vis eius eſt: ſi omnia, quæ pro bonis concupiſcuntur, negligit: ſi ſummus eius gradus ad mortem patet, quandoquidē vitam, quę optatur à cæteris, ſæpe reſpuit, mortémq;, quā cæteri timēt, fortiter ſuſcipit, ſi neceſſe eſt, vt aliquid ex ſe magni boni pariat, quia ſuſtentati & ſuperati vſq; ad mortem labores abſq; præmio haberi non poſſunt: ſi nullum præmiū, quod ea dignū ſit, reperitur in terra, quandoquidem cuncta, quæ fragilia & caduca ſunt, ſpernit, quid aliud reſtat, niſi vt cæleſte aliquid efficiat, quia terrena vniuerſa contemnit? & ad altiora nitatur, quia humilia deſpicit? Id verò nihil poteſt eſſe

aliud, quàm immortalitas. Meritò ergo philoſophorum non obſcurus Euclides, qui fuit Megaricorum conditor diſciplinæ, diſſentiens à cæteris, id eſſe ſummum bonum dixit, quod ſimile ſit, & idem ſemper. Intellexit profectò, quæ ſit natura ſummi boni, licet id non explicauerit quid ſit: id eſt autem immortalitas, nec aliud omnino quicquã: quia ſola nec imminui, nec augeri, nec immutari poteſt. Seneca quoque imprudẽs incidit, vt fateretur, nullum eſſe aliud virtutis præmium, quàm immortalitatem. Laudans enim virtutem in eo libro, quem de immatura morte conſcripſit, Vna, inquit, res eſt virtus, quæ nos immortalitate donare poſſit, & pares Diis facere. Sed & Stoici, quos ſecutus eſt, negant ſine virtute effici quemquam beatũ poſſe. Ergo virtutis prꝗmium beata vita eſt, ſi virtus (vt rectè dictum eſt) beatam vitam facit. Non eſt igitur (vt aiunt) propter ſeipſam virtus expetenda, ſed propter vitã beatam, quæ virtutem neceſſariò ſequitur. Quod argumentũ docere eos potuit, quod eſſet ſummum bonum. Hæc autẽ vita præſens, & temporalis beata eſſe, non poteſt, quia malis eſt ſubiecta per corpus. Epicurus Deum beatũ & incorruptum vocat, quia ſempiternus eſt. Beatitudo enim perfecta eſſe debet, vt nihil ſit, quod eam vexare, ac imminuere, aut im-

mutare poſſit. Nec aliter quicquam exiſtimari beatũ poteſt, niſi fuerit incorruptum. Incorruptum autem nihil eſt, niſi quod eſt immortale. Sola ergo immortalitas beata eſt, quia corrumpi, ac diſſolui non poteſt. Quòd ſi cadit in hominem virtus, quod negare nullus poteſt, cadit & beatitudo. Non poteſt enim fieri, vt ſit miſer, qui virtute eſt præditus. Si cadit beatitudo, ergo & immortalitas cadit in hominem, quæ beata eſt Summum igitur bonum ſola immortalitas inuenitur: quia nec aliud animal, nec corpus attingit, nec poteſt quicquã ſine ſcientiæ virtute, id eſt, ſine Dei cognitione, ac iuſtitia obuenire. Cuius appetitio quàm vera, quàm recta ſit, ipſa vitæ huiuſcemodi cupiditas indicat: quæ licet ſit temporalis, & labore pleniſſima, expetitur tamen ab omnibus, & optatur. Hanc enim tam ſenes quàm pueri, tam reges quàm infimi, tã denique ſapientes quàm ſtulti cupiũt. Tanti eſt (vt Anaxagoræ viſum eſt) contemplatio cæli, ac lucis ipſius, vt quaſcunque miſerias libeat ſuſtinere. Cùm igitur laborioſa hæc, & breuis vita, non tantùm hominum, ſed etiam cæterorum animãtium conſenſu magnum bonum eſſe ducatur, manifeſtum eſt eandem ſummum, ac perfectũ fieri bonum, ſi & fine careat, & omni malo. Denique nemo vnquam extitiſſet, qui hanc ipſam

breuem contemneret, aut ſubiret mortem, niſi ſpe vitæ longioris: nam illi, qui pro ſalute ciuium, voluntariæ ſe neci obtulerunt, ſicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo Decij, nunquàm mortem vitæ commodis prætuliſſent, niſi ſe immortalitatem opinione ciuium conſequi putauiſſent: qui tametſi neſcierunt immortalitatis viam, res tamen eos non fefellit. Si enim virtus diuitias, & opes ideo contemnit, quia fragiles ſunt, voluptates ideo, quia breues: ergo & vitam fragilem, breuemque ideo contemnit, vt ſolidam, & perpetuam conſequatur. Ipſa igitur cogitatio per ordinem gradiens, & vniuerſa conſiderans, perducit nos ad eximium illud, & ſingulare, cuius cauſa naſcimur, bonum. Quod ſi feciſſent philoſophi, ſi non quod ſemel apprehenderant, tueri pertinaciter maluiſſent, profectò perueniſſent ad verũ hoc, quod oſtendi modò. Quod ſi non fuit eorũ qui cæleſtes animas vnà cum corporibus extingunt: illi tamẽ, qui de immortalitate animæ diſputãt, intelligere debuerunt, ideo propoſitam nobis eſſe virtutem, vt perdomitis libidinibus, rerúmque terreſtriũ cupiditate ſuperata, puræ, ac victrices animæ ad deum, id eſt, ad originem ſuam reuertantur. Idcirco enim ſoli animantium ad aſpectum cæli erecti ſumus, vt

ſummum bonum noſtrum in ſummo Deo eſſe credamus. Ideo religionem ſoli capimus, vt ex hoc ſciamus, humanum ſpiritum non eſſe mortalem, quòd Deum, qui eſt immortalis, & deſiderat, & agnoſcit. Igitur ex omnibus philoſophis, qui aut ſciētiam pro ſummo bono, aut virtutem ſunt amplexi, tenuerunt quidem viam veritatis, ſed non peruenerunt ad ſummum. Hæc enim duo ſunt, quæ ſimul efficiunt illud, quod quæritur. Scientia id præſtat, vt quomodo, & quò perueniendum ſit nouerimus: virtus, vt perueniamus. Alterum ſine altero nihil valet: ex ſcientia enim virtus, ex virtute ſummum bonum naſcitur. Beata igitur vita, quam philoſophi quæſiuerunt ſemper, & quærũt, ſiue in cultu Deorum, ſiue in philoſophia, nulla eſt. Et ideo non potuit ab his reperiri, quia ſummũ bonũ non in ſummo quæſiuerunt, ſed in imo. Summum autem quid eſt, niſi cælum, & Deus, vnde animus oritur? Imnm quid eſt, niſi terra, vnde corpus eſt? Itaq; licet quidam philoſophi ſummũ bonũ non corpori, ſed animo dederint, tamen quoniam ad illud hanc vitã retulerunt, quæ cũ corpore terminatur, ad corpus reuoluti ſunt: cuius eſt omne hoc tẽpus, quod tranſigitur in terra. Quare non immeritò ſummũ bonũ non cõprehenderũt: quia quicquid ad corpus ſpectat, & immortalitatis eſt expers,

vnum ſit,neceſſe eſt.Non cadit ergo in hominem beatitudo illo modo, quo philoſophi putauerunt, ſed ita cadit, non vt tunc beatus ſit,cùm viuit in corpore,quod vtiq; vt diſſoluatur,corrumpi neceſſe eſt:ſed tunc cùm anima ſocietate corporis liberata, in ſolo ſpiritu viuit.Hoc*vno beati eſſe in hac vita poſſumus, ſi minimè beati eſſe videamur:ſi fugientes illecebras voluptatũ,ſolíq; virtuti ſeruientes, in omnibus miſeriis laboribusque viuamus, quæ ſunt exercitia & corroboramenta virtutis:ſi deniq; aſperam illam vitam, difficilémque teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta eſt. Summum igitur bonum,quod facit beatos,non poteſt eſſe,niſi in ea religione atque doctrina,cui ſpes immortalitatis adiuncta eſt.

*modo

De ſummo bono in immortalitate, ſapientia, philoſophia, & eloquentia.

CAP. XIII.

RES exigere videtur hoc loco,quoniam docuimus immortalitatem eſſe ſummum bonum,eo ipſo immortalem eſſe animam comprobemus. Qua de re ingẽs inter philoſophos diſceptatio eſt:nec quicquam tamen explicare, aut probare potuerunt ij qui verũ de anima ſentiebãt:expertes enim huius diuinę eruditionis, nec argumẽta vera,quibus vincerent, attulerũt,nec teſtimonia,quibus probarẽt.Sed opportunius hanc

quæ

quæſtionem tractabimus in vltimo libro, cùm de vita beata nobis erit diſſerendum. Supereſt pars illa philoſophiæ tertia, quam vocant logicam, id eſt, rationalē, in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc diuina eruditio nō deſiderat: quia non in lingua, ſed in corde ſapiētia eſt. nec intereſt, quali vtare ſermone: res enim, non verba quæruntur. Et nos non de grammatico aut oratore, quorum ſcientia eſt, quomodo loqui deceat: ſed de ſapiente diſſerimus, cuius doctrina eſt quomodo viuere oporteat. Quòd ſi neque phyſica illa ratio neceſſaria eſt, neq; hęc logica, quia beatum facere non poſſunt, reſtat vt in ſola ethica totius philoſophiæ vis contineatur: ad quam ſe abiectis omnibus Socrates contuliſſe dicitur. In qua etiam parte quoniam philoſophos erraſſe docui, qui ſummū bonū, cuius†capiendi ††gratia generati ſunt, non cōprehenderūt, apparet falſam, & inanem eſſe omnem philoſophiā: quia nec inſtruit ad iuſtitiæ munera, nec officiū hominis, rationēq; confirmat. Sciāt igitur errare ſe, qui putāt philoſophiam eſſe ſapientiam: non trahantur auctoritate cuiuſquam, ſed veritati potius faueant, & accedant. Nullus hîc temeritati locus eſt: in æternū ſtultitiæ pœna ſubeunda eſt, ſi aut perſona inanis, aut opinio falſa deceperit. Homo autē, qua-

diſcunque eſt, ſi ſibi credit, hoc eſt, ſi homini credit, (vt non dicam ſtultus, qui ſuum non videat errorem,) certè arrogans eſt, qui ſibi audeat vendicare, quod humana conditio non recipit. Ille ipſe Romanæ linguæ ſummus autor quantum fallatur, licet ex illa ſentetia peruidere: qui cùm in libris Officiorum, philoſophiam nihil aliud eſſe dixiſſet, quàm ſtudium ſapientiæ, ipſam autem ſapientiam, rerum diuinarum, & humanarũ ſcientiã, tum adiecit. Cuius ſtudiũ qui vituperat, haud ſanè intelligo quidnã ſit, quod laudãtum putet. Nam ſiue oblectatio quæritur animi, requieſque curarum, quæ conferri cum eorum ſtudijs * poſſunt, qui ſemper aliquid inquirunt, quod ſpectet, & valeat ad bene beateque viuendum: ſiue ratio conſtantiæ, virtutiſque * ducitur: aut hæc eſt ars, aut nulla omnino, per quã eas aſſequimur. Nullam dicere maximarũ rerũ artem eſſe, cùm minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum cõſideratè loquẽtium, atque maximis in rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis, vbi ea quæretur, cùm ab iſto genere diſcendi diſceſſeris? Equidẽ tametſi operã dederim, vt quantulamcunque diſcendi aſſequerer facultatẽ propter ſtudiũ docendi, tamẽ eloquẽs nunquàm fui: quippe qui forum ne attigerim quidem, ſed neceſſe eſt, ipſa me faciat

poteſt. *quæritur*

ciat cauſæ bonitas eloquentem : ad quam diſertè,copioséque defendēdam,ſciētia diuinitatis,& ipſa veritas ſufficit. Vellem igitur Ciceronem pauliſper ab inferis ſurgere, vt vir eloquentiſſimus ab homunculo non diſerto doceretur. Primum quidnā ſit,quod laudandum putet,qui vituperat id ſtudiū, quod vocatur philoſophia. Deinde neque illam eſſe artem,quia virtus & iuſtitia diſcatur,nec aliam vllā,ſicut putauit. Poſtremò quoniam eſt virtutis diſciplina,vbi quęrenda ſit, cùm ab illo diſcendi genere diſceſſeris:quod ille non audiendi, deſcendique gratia quærebat,A quo enim poſſet audire,cùm ſciret id nemo?Sed , vt in cauſis facere ſolebat,interrogatione voluit vrgere,ad confeſſionemque perducere, tāquam confideret, reſponderi prorſus nihil poſſe, quò minus philoſophia eſſet magiſtra virtutis. Quod quidem in Tuſculanis apertè profeſſus, eſt,ad eam ipſam conuerſa oratione tanquam ſe declamatorio dicende genere iactarat , O vitæ philoſophia dux, inquit,ô virtutis indagatrixſiue vitiorum: quid non modò nos ,ſed omnino vita hominum ſeno te eſſe potuiſſet? Tu inuentrix legum,tu magiſtra morum , ac diſciplinæ fuiſt.Quaſi verò aliquid per ſeipſa ſentiret: ac non potius ille laudandus eſſet,qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere

cibo,& potui,quia ſine his rebus vita conſtare non poſſit,in quibus vt ſenſus, ita beneficij nihil eſt. Atqui vt illa corporis alimenta ſunt,ſic animæ ſapientia.

De Epicuro,& Philoſophia,& Cicerone.

CAP. XIIII.

RECtius itaque Lucretius,cùm eum laudat,qui ſapiẽtiam primus inuenit: ſed hoc ineptè,quòd ab homine inuentam putauit. Quaſi verò illam alicubi iacentem homo ile,quem laudabat, inuenerit, tanquam tibias ad fontem,vt poëtæ aiũt:quòd ſi repertorem ſapientiæ, vt Deum laudauit:ita enim dicit:

Nemo (vt opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam ſi vt ipſa petit maieſtas cognita rerum,
Dicendum eſt: Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi.

Tamen non erat ſic laudandus Deus,quòd ſapientiam inuenerit, ſed quòd hominem fecerit,qui poſſet capere ſapientiã. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille vt hominem laudauit, qui tamen ob id ipſum deberet pro Deo haberi, quòd ſapere inuenerit.nam ſic ait:

Nónne decebit,
Hunc hominem numero diuûm dignarier eſſe?

Hinc

Hinc apparet, aut Pythagoram voluiſſe laudare,qui ſe primus (vt dixi) philoſophũ nominauit,aut Mileſium Thalem , qui de rerum natura primus traditur diſputaſſe. Sed dum hominem quærit extollere , rem ipſam depreſſit:non eſt enim magna,ſi ab homine potuit inueniri. Verùm poteſt , vt poëtæ,dari venia.At ille Cicero idem perfectus orator,ſummusque philoſophus, ne græcos reprehendã,quorũ leuitatẽ ſemper accuſat,& tamẽ ſequitur ipſam ſapiẽtiam, quã alias donũ,alias inuentũ Deorũ vocat, poëticè figuratã laudat in faciem.Grauiter etiam queritur extitiſſe aliquos , qui eam vituperarent.Quiſquámne,inquit, vituperare vitæ parẽtẽ,& hoc parricidio ſe inquinare audeat, & tam impiè ingratꝰ eſſe?Nos ergo,M.Tulli,parricidæ ſumus,& inſuendi te iudice in culeũ,qui philoſophiam negamus parentẽ vitæ eſſe?An tu , qui aduerſus Deum tam impiè ingratus es (non hunc, cuius effigiem veneraris in Capitolio ſedẽtem : ſed illum qui mundum fecit , hominemque * figurauit , (qui ſapientiam quoque ipſam inter cætera cæleſtia beneficia largitus eſt)magiſtram tu virtutis,aut parentẽ vitæ vocas,ad quã ſi quis acceſſerit multo ſit incertior neceſſe eſt, quàm prius fuerit? Cuius enim virtutis ? q̃ ipſa vbi ſita ſit,adhuc philoſophi non expediunt.Cuius

generant

vitæ

vitæ: cùm ipſi doctores antè fuerint ſenectute, ac morte confecti, quàm conſtituerint, quomodo viui deceat. Cuius veritatis indagatricem profiteri potes? qui ſæpe teſtaris, cùm tanta multitudo fuerit philoſophorum, ſapientem tamen extitiſſe adhuc neminem. Quid ergo te magiſtra vitæ illa docuit? An vt potentiſſimum conſulẽ maledictis inceſſeres? eumque hoſtẽ patriæ venenatis orationib⁹ faceres? Sed omittamus illa, quæ poſſunt excuſari fortunæ nomine. Studuiſti nẽpe philoſophiæ, & quidem ſic, vt nullus vnquã diligẽtius: quippe qui omnes cognoueris diſciplinas, ſicut ipſe gloriari ſoles, eamque ipſam Latinis literis illuſtraueris, imitatoremque te Platonis oſtenderis. Cedò igitur quid didiceris, aut in qua ſecta veritatẽ deprehẽderis? In Academia ſcilicet, quam ſecutus es, quam probaſti. At hæc nihil docet, niſi vt ſcias, te nihil
cùm ſcire. Tui ergo te libri arguũt, * quàm nihil à philoſophia diſci poſſit ad vitam. Hæc tua verba ſunt: Mihi autẽ nõ modò ad ſapientiam cæci videmur, ſed ad ea ipſa, quæ antiqua ex parte cerni videantur, hebetes, & obtuſi. Si ergo philoſophia vitæ magiſtra eſt, cur tibi ihſe cæcus, & hebes, & obtuſus videbare, quem oportuit illa docentẽ, & ſentire, & ſapere, & in clariſſima luce verſari At quã confeſſus fueris philoſophiæ
verita

veritatem,docẽt ad filiũ cõpoſita præcepta,quibus mones,philoſophiæ quidẽ præcepta noſcẽda,viuendũ autẽ eſſe ciuiliter. Quid tam repugnans dici poteſt? Si noſcenda ſunt præcepta philoſophiæ,ideò vtique noſcenda ſunt, vt rectè , ſapientérque viuamus.Vel ſi ciuiliter viuendum eſt,non eſt vtique philoſophia ſapientia:ſi quidem melius eſt ciuiliter,quàm philoſophicè viuere.Nam ſi ſapientia eſt,quæ dicitur philoſophia, ſtultè profectò viuit, qui non ſecundùm philoſophiam viuit.Si autem non ſtultè viuit,qui ciuiliter viuit , ſequitur vt ſtultè viuat , qui philoſophicè viuit. Tuo itaque iudicio philoſophia ſtultitiæ, vanitatiſque damnata eſt.Idem in Conſolatione,id eſt , in opere non ioculari , hanc de philoſophia ſententiam tuliſti : Sed neſcio quis nos teneat error, ac miſerabilis ignoratio veri.Vbi eſt ergo philoſophiæ magiſteriũ?aut quid te docuit illa vitæ parens,ſi verum miſerabiliter ignoras? Quòd ſi hæc erroris,ignorationiſque confeſſio,pænè inuito tibi ab intimo pectore expreſſa eſt, cur non tibi aliquando verum fatebaris, philoſophiam,quam tu nihil docentem in cælum laudibus extuliſti, magiſtram virtutis eſſe non poſſe?

De Philoſophis & vera ſapientia.

CAP. XV.

EOdem ductus errore Seneca(quis enim veram viam teneret, errãte Cicerone?) Philoſophia, inquit, nihil aliud eſt, quàm recta viuendi ratio, vel honeſtè viuẽdi ſcientia, vel ars rectæ vitæ agendæ. Non errabimus, ſi dixerimus philoſophiam eſſe legem bene, honeſteque viuendi. Et qui dixit illam regulam vitæ, ſuum illi * nomen †† reddidit. Hic planè non reſpexit ad commune philoſophiæ nomen: quæ cùm ſit in plureis ſectas, diſciplinasque diffuſa, nihilq; habeat certi, nihil denique de quo vniuerſi vna mente, ac voce conſentiant: quid poteſt eſſe tam falſum, quàm regulã vitæ, philoſophiã nominari, in qua diuerſitas præceptorũ rectũ iter impediat, & turbet, aut legem bene viuendi, cuius capita longè diſſonant? aut ſcientiã vitæ agendæ, in qua nihil aliud efficitur, contraria ſæpe diſcendo, quàm vt nemo quicquam ſciat? Quæro enim, vtrúmne Academiã philoſophiã putet eſſe, an non? Negaturũ nõ arbitror: quod ſi eſt, nihil ergo illorũ cadit in philoſophiam: q̃ vt omnia reddat incerta, legem abrogat, artẽ nullam putat, rationem ſubuertit, regulã deprauat, ſcientiam funditus tollit. Falſa igitur illa omnia: quia in rem ſemper incertã, & adhuc nihil explicantem cadere non poſſũt. Nulla itaque ratio, vel ſcientia, vel lex bene viuendi, niſi in hac vnica, &

vera,

vera,& cæleſti ſapientia conſtituta eſt,quæ philoſophis fuit ignota. Nam illa terrena, quoniam falſa eſt, fit varia, & multiplex, ſibique tota contraria eſt: & ſicut vnus eſt huius mundi conſtitutor, & rector Deus, vna veritas, ita vnam eſſe, ac ſimplicem ſapientiam, neceſſe eſt: quia quicquid eſt verum ac bonum,id perfectum eſſe nō poteſt,niſi fuerit ſingulare. Quòd ſi philoſophia vitam poſſet inſtruere, nulli alij niſi philoſophi eſſent boni: & qui eam non didiciſſent,eſſent omnes ſemper mali: cùm innumerabiles exiſtant & ſemper extiterīt, qui ſint aut fuerint ſine vlla doctrina boni: ex philoſophis autē perrarò fuerit, qui aliquid in vita fecerit laude dignum. Quis eſt tandem,qui non videat,eos omnes virtutis qua ipſi egent,non eſſe doctores? Nam ſi quismores eorū diligenter inquirat,inueniet iracūdos,cupidos, libidinoſos, arrogantes,proteruos,& ſub obtētū ſapiētiæ ſua vitia celātes,domi faciētes ea,q̄ in ſcholis arguiſſent.Mētior fortaſſe accuſandi gratia, nónne id ipſū Tullius,& fatetur, & queritur? Quotus quiſque,inquit,philoſophorū inuenitur,qui ſit ita moratus, ita animo,& vita cōſtitutus,vt ratio poſtulat?q. diſciplinā ſuā,nō oſtentationem ſcientiæ, ſed legem vitæ putet? qui obtemperet ipſe ſibi, & decretis pareat ſuis? Videre licet alios

tantæ leuitatis & iactationibus, vt his fuerit non didiciſſe melius: alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ, multos libidinum ſeruos, vt cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Nepos quoque Cornelius ad eundẽ Ciceronem ita ſcribit: Tantũ abeſt, vt ego magiſtram putem eſſe vitæ philoſophiam, beatæque vitæ perfectricem, vt nullis magis exiſtimem opus eſſe magiſtris viuendi, quàm pleriſque qui in ea diſputãdo verſantur. Video enim magnam partem eorum, qui in ſchola de pudore, de cõtinentia præcipiant argutiſſimè, eoſdem in omnium libidinum cupiditatibus viuere. Item Seneca in exhortationibus: Plerique, inquit, philoſophorum tales ſunt, diſerti in conuicium ſuum, quos ſi audias in auaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, in indicium ſui profeſſos putes: adeò redundãt ad ipſos maledicta in publicum miſſa quos non aliter intueri decet, quàm medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena. Quoſdam verò nec pudor vitiorũ tenet, ſed patrocinia turpitudini ſuæ fingũt vt etiam honeſtè peccare videãtur. Faciet ſapiẽs (inquit idem Seneca) quæ non probabit, vt etiam ad maiora trãſitum inueniat: nec relinquet bonos mores: ſed tempori aptabit: & quibus alijs vtuntur in gloriam aut voluptatem, vtatur agendæ rei cauſa.

ſa. Deinde paulò pòſt: Omnia, quæ luxurioſi faciunt, quæque imperiti, faciet & ſapiens, ſed non eodem modo, eodemque propoſito. Atqui nihil intereſt, quo animo facias, quod feciſſe vitioſum eſt: quia facta cernuntur, animus non videtur. Ariſtippo Cyrenaicorum magiſtro cum Laide nobili ſcorto fuit conſuetudo: quod flagitiũ grauis ille philoſophiæ doctor ſic defendebat, vt diceret, multũ inter ſe, & cæteros Laidis amatores intereſſe, quòd ipſe haberet Laidem, alij verò à Laide haberētur. O præclara, & bonis imitanda ſapientia! Huic verò liberos in diſciplinam dares, vt diſcerent habere meretricem? Aliquid inter ſe, ac perditos intereſſe dicebat: ſcilicet quòd illi bona ſua perderent, ipſe gratis luxuriaretur. In quo tamen ſapientior meretrix fuit, quæ ſic philoſophum habuit pro lenone, vt ad ſe omnis iuuentus, doctoris exemplo, & autoritate, corrupta, ſine vllo pudore concurreret. Quid ergo interfuit, quo animo philoſophus ad meretricem fameſiſſimam commearet, cùm eum populus, & riuales ſui viderent omnibus perditis nequiorem? Nec ſatis fuit ita viuere, ſed docere etiam libidines cœpit, ac mores ſuos de lupanari ad ſcholam tranſtulit, diſſerens voluptatem corporis eſſe ſummum bonum. Quæ doctrina execrabilis, & pudenda,

non in corde philoſophi,ſed in ſinu meretricis eſt nata. Nam quid ego de Cynicis loquar?quibus in propatulo coïrecumcōiugibus mos fuit.Quid mirum,ſi à canibus quorum vitam imitantur, etiam vocabulum,nomenque traxerunt,? Nullum igitur in hac diſciplina magiſterium virtutis eſt, cùm etiam illi,qui honeſtiora præcipiunt, aut non faciunt ipſi quæ ſuadent:aut ſi faciunt, (quod rarò accidit) non diſciplina eos ad rectum,ſed natura perducit, quæ ſæpius etiam indoctos impellit ad laudem

De præcipiendo, & agendo, & Philoſophia.

CAP. XVI.

VErum enim cùm ſe perpetuæ deſidiæ. tradant, nullamque virtutem capeſſant,& omnem ſuam vitã nihil aliud,quàm in eloquendo peragant, quid aliud quàm inertes putari debent?Sapientia enim ,'niſi in aliquo actu fuerit'; quo vim ſuam exerceat,inanis, & falſa eſt. Recteque Tullius ciuiles viros qui Rempublicam gubernent qui vrbes aut nouas conſtituant, aut conſtitutas æquitate tueantur,qui ſalutem, libertatemque ciuium vel bonis legibus, vel ſalubribus conſilijs, vel iudicijs grauibus conſeruent,philoſophiæ actoribus præfert. Bonos enim facere oportet potius, quàm incluſos in angulis facienda præcipere,

quæ

quæ nec ipſi quidẽ faciunt qui loquuntur:& quoniam ſe à veris actibus remouerunt, apparet eos, exercẽdæ linguæ cauſa, vel aduocandi gratia, artem ipſam philoſophiæ reperiſſe: qui autem docent tantùm, nec faciunt, ipſi præceptis ſuis detrahunt pondus. Quis enim obtemperet, cùm ipſi præceptores doceant, non obtẽperare? Bonum eſt autem, recta, & honeſta præcipere: ſed niſi & facias, mendacium eſt: & incongruens, atque ineptum eſt, non in pectore, ſed in labiis habere * bonitatem. Non ergo vtilitatem ex philoſophia, ſed oblectationem petunt: Quod quidẽ Cicero teſtatus eſt. Profectò, inquit, omnis iſtorum diſputatio, quanquam vberrimos fontes virtutis, & ſcientiæ contineat, tamen collata cum horum actis, perfectiſq; rebus, vereor ne tantùm videatur attuliſſe negotiis hominum quandam oblectationem otij. Vereri quidẽ non debuit, cùm verũ diceret: ſed quaſi timeret, ne proditi myſterij reus à philoſophis citaretur, non eſt auſus confitenter pronuntiare quod fuit verum, illos non ideò diſputare, vt doceant, ſed vt ſe oblectent in otio: qui quoniam autores ſunt rerum gerendarum, nec ipſi quicquã gerũt, pro loquacibus ſunt habendi. Sed profectò, quoniam nihil ad vitam boni afferebant: nec ipſi decretis ſuis obtemperauerunt, nec quiſquam per

Veritatẽ.

tot ſecula inuentus eſt, qui eorum legibus viueret. Abiicienda eſt igitur omnis philoſophia: quia non ſtudendum ſapiẽtiæ, quod fine ac modo caret: ſed ſapiendum eſt, & quidem maturè. Non enim nobis altera vita conceditur, vt, cùm in hac ſapientiam quæramus, in illa ſapere poſſimus: in hac vtrumque fieri neceſſe eſt. Citò inueniri debet, vt citò ſuſcipi poſſit: ne quid pereat ex vita, cuius finis incertus eſt. Ciceronis Hortenſius contra philoſophiã diſſerẽs, circumuenitur arguta cõcluſione, quòd cùm diceret philoſophandũ non eſſe, nihilominus philoſophari videbatur: quoniam philoſophi eſt, quid in vita faciẽdũ, vel non faciẽdũ ſit, diſputare. Nos ab hac calumnia immunes, ac liberi ſumus, qui philoſophiã tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio eſt. Sophiã defendimus, quia diuina traditio eſt, eãque ab omnibus ſuſcipi oportere teſtamur. Ille, cùm philoſophiã tolleret, nec melius aliquid afferret, ſapiẽtiã tollere putabatur: eoq; facilius de ſentẽtia pulſus eſt, quia conſtat hominem non ad ſtultitiam, ſed ad ſapientiam naſci. Præterea illud quoque argumentum contra philoſophiam valet plurimùm, quo idem eſt vſus Hortenſius, ex eo ipſo poſſe intelligi, philoſophiam non eſſe ſapientiam, quòd principium, & origo eius appareat. Quando, inquit

quit, philoſophi eſſe cœperunt? Thales (vt opinor) primus, recens hæc quidem ætas: vbi ergo apud antiquiores latuit amor iſte inueſtigandæ veritatis? Idem Lucretius ait:

Deniq; natura hæc rerum,ratioq; reperta eſt
*Nuper: & * hanc primus cum primis ipſe repertus* — *hac primum.*
Nunc ego ſum, in patrias qui poſſum vertere voces.

Et Seneca: Nondũ ſunt, inquit, mille anni, ex quo initia ſapientiæ nota ſunt. Multis ergo ſeculis humanum genus ſine ratione vixit. Quod irridens Perſius, poſtquàm, inquit, ſapere vrbi Cum pipere, & palmis venit, tanquam ſapientia cum ſaporis mercibus fuerit inuecta: quæ ſi ſecundũ hominis naturam eſt, cum homine ipſo cœperit, neceſſe eſt: ſi verò non eſt, nec capere quidẽ illã poſſet humana natura. Sed qui recepit, à principio igitur fuiſſe ſcientiã neceſſe eſt: ergo philoſophia, quia non à principio fuit, non eſt eadem vera ſapientia: ſed videlicet Græci, qui ſacras veritatis literas non attigerant, quemadmodum deprauata eſſet ſapientia, neſciuerunt Et ideo cùm vacare ſapientia humanam vitam putarent, philoſophiam commenti ſunt, id eſt, latentem, atque ignotam ſibi veritatem diſſerendo eruere voluerunt, quod ſtudium per ignorantiam veri, ſapientiam putauerunt.

De Philoſophia. & indulgentia Epicuri.

CAP. XVII.

DIxi de philoſophia ipſa, quàm breuiter potui: nũc ad philoſophos veniamus, non vt cum iiſdem certemus, qui ſtare non poſſunt, ſed vt eos fugientes, atque deiectos noſtro campo inſequamur. Epicuri diſciplina multo celebrior ſemper fuit, quàm cæterorum: non quia veri aliquid afferat, ſed quia multos ad populare nomen voluptatis inuitat. Nemo enim non in vitia pronus eſt. Præterea vt ad ſe multitudinẽ contrahat, appoſita ſingulis quibuſque moribus loquitur. Deſidioſum vetat literas diſcere, auaris populari largitione liberat, ignauum prohibet accedere ad Rempubl. pigrum exerceri, timidum militare. Irreligioſus audit Deos nihil curare: inhumanus, & ſuis commodis ſeruiens iubetur nihil cuiquam tribuere, omnia enim ſui cauſa facere ſapiẽtem. Fugienti turbam ſolitudo laudatur. Qui nimium parcus eſt, diſcit aqua & polenta vitam poſſe tolerari. Qui odit vxorem, huic enumerantur cælibatus bona: habenti malos liberos, orbitas prædicatur. Aduerſus impios parentes, nullum eſſe vinculum naturæ. Impatienti, ac delicato, dolorem eſſe omnium malorum maximum dicitur: forte etiam tormentis, beatum eſſe ſa-
pi. pientem. Qui claritati, ac potentiæ ſtudet,

huic

huic pręcipitur reges colere:qui moleſtiam ferre non poteſt, huic regiam fugere. Ita homo aſtutus ex varijs, diuerſiſque * moribus circulum * colligit:& dum ſtudet placere omnibus, maiore diſcordia ſecum ipſe pugnauit, quàm inter ſe vniuerſi. Vnde autem diſciplina eius tota deſcendat,quã originem habeat,explicandum eſt.Videbat Epicurus bonis aduerſa ſemper accidere,paupertatem,labores,exilia,charorum amiſſiones:malos contrà,beatos eſſe,augeri potentia, honoribus affici: videbat innocentiam minus tutam, ſcelera impunè committi:videbat,ſine delectu morũ ſine ordine,ac diſcrimine annorũ ſæuire mortem, & alios ad ſenectutem peruenire, alios infantes rapi, alios tam robuſtos interire, alios in primo adoleſcentiæ flore immaturis funeribus extingui:in bellis meliores potius & vinci, & perire.Maximè autem commouebat,homines in primis religioſos grauioribus malis* affici:ijs autem, qui aut Deos omnino negligerent,aut non piè colerent, vel minora incommoda euenire, vel nulla: ipſa etiam ſæpe templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur,cùm dicit de Deo:

modis cogit.

affligi.

-Tum fulmina mittat,& adeis
Ipſe ſuas diſturbet:& in deſerta recedens
Sæuiat exercens telum:quod ſæpe nocenteis
Præterit,examinatq́; indignos,inq́; merẽtois.

Quod

Quòd ſi vel exiguam veritatis auram colligere potuiſſet, nunquàm diceret, illũ ædes ſuas diſturbare: cùm ideo diſturbet, quòd non ſint ſuę. Capitolium, quod eſt Romanę vrbis, & religionis caput ſummum, non ſemel, ſed ſæpius, fulmine ictum conflagrauit. Homines autem ingenioſi quid de hoc exiſtimauerint, ex dicto Ciceronis apparet: qui ait, diuinitus extitiſſe illam flammam. non quæ terreſtre illud domicilium Iouis deleret, ſed quæ ſublimius, magnificentiusque depoſceret. Qua de re etiam in libris Conſulatus ſui eadem dixit, quæ Lucretius:

Nam pater altitonans ſtellanti nixus olympo,
Ipſe ſuas arces, atq; inclyta templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit ſedibus ignes.

Pertinaci ergo ſtultitia non modò vim maieſtatemq; veri Dei non intellexerunt, ſed etiam impietatem ſui erroris auxerunt, qui templum cæleſti iudicio ſæpe damnatum reſtituere contra fas omne contenderint. Cùm hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum velut iniquitate inductus, (ſic enim cauſam rationemq; ignoranti videbatur) exiſtimauit nullam eſſe prouidentiã. Quod cùm ſibi perſuaſiſſet, ſuſcepit etiam defendendum: ſic in errores inextricabiles ſe ipſe incluſit. Si enim prouidentia nulla eſt,

quo

quomodo tam ordinatè, tã diſpoſitè mundus effectus eſt? Nulla, inquit, diſpoſitio eſt: multa enim facta ſunt aliter, quàm fieri debuerũt. Et inuenit homo diuinus, quæ reprehenderet. Quæ ſingula ſi vacaret refellere, facilè oſtenderẽ, nec ſapientem hunc fuiſſe, nec ſanum. Item ſi nulla prouidentia eſt, quomodo animaliũ corpora tam prouidenter ordinata ſunt, vt ſingula quæque mẽbra mirabili ratione diſpoſita, ſua officia conſeruent? Nihil, inquit, in procreandis animalibus prouidentiæ ratio molita eſt. Nam neq; oculi ad videndum facti ſunt, neque aures ad audiendum, neq; lingua ad loquendũ, neq; pedes ad ambulãdum: quoniam hæc prius nata ſunt, quàm eſſet, loqui audire, videre, ambulare. Itaq; non hæc ad vſum nata ſunt, ſed vſus ex illis natus. Si nulla prouidentia eſt, cur imbres cadũt, fruges oriuntur, arbuſta frondeſcunt? Non inquit, ſemper animantium cauſa iſta faciunt: quoniã prouidentiæ nihil proſunt, ſed omnia ſua ſponte fieri, neceſſe eſt. Vnde ergo naſcuntur, aut quomodo fiunt omnia, quæ geruntur? Non eſt, inquit, prouidẽtiæ opus: ſunt enim ſemina per inane volitantia, quibus inter ſe temerè cõglobatis, vniuerſa gignuntur atq; cõcreſcunt. Cur igitur illa non ſentimus, aut cernimus? Quia nec colorem habent, inquit, nec calorẽ vllum, nec odorẽ:

ſapor

ſaporis quoque,& humoris expertia ſunt,& tam minuta, vt ſecari, ac diuidi nequeant. Sic eum, quia in principio falſum ſuſceperat, conſequentium rerum neceſſitas ad deliramenta perduxit. Vbi enim ſunt, aut vnde iſta corpuſcula? Cur nemo illa præter vnum Leucippum ſomniauit? à quo Democritus eruditus, hæreditatem ſtultitiæ reliquit Epicuro. Quæ ſi ſunt corpuſcula, & quidem ſolida, vt dicunt, ſub oculos certè venire poſſunt. Si eadẽ eſt natura omnium, quomodo res varias efficiunt? Vario, inquit, ordine, ac poſitione conueniunt, ſicut literæ: quæ cùm ſint paucæ, variè tamen collocatæ, innumerabilia verba conficiunt. At literæ varias formas habent. Ita, inquit, & hæc ipſa primordia: nam ſunt aſpera, ſunt hamata, ſunt leuia. Secari ergo, ac diuidi poſſunt, ſi aliquid ineſt illis, quod emineat. Si autem leuia ſunt, & humoris indigent, cohęrere nõ poſſunt. Hamata igitur eſſe oportet, vt poſſint inuicem cõcatenari. Cùm verò tam minuta eſſe dicantur, vt nulla ferri acie diſiici valeant, quomodo hamos, aut angulos habent? Quos, quia extant, neceſſe eſt poſſe diuelli. Deinde quo fœdere inter ſe, qua mente conueniunt, vt ex his aliquid conſtituatur, ſi ſenſu carent, nec coire tam diſpoſitè poſſunt; Quia non poteſt quicquã rationale perficere, niſi ratio. Quàm multis

coat

coargui hæc vanitas poteſt! ſed properat oratio. Hic eſt ille,

Qui genus humanum ingenio ſuperauit, & omnes
Reſtrinxit ſtellas exortus vti ætherius ſol.

Quos equidem verſus nunquàm ſine riſu legere poſſum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc ſaltem dicebat, qui velut reges habentur philoſophorum: ſed de homine, quo ſano, & vigente nullus æger ineptius delirauit. Itaque poëta inaniſſimus leonis laudibus murem non ornauit, ſed obruit, & obtriuit. At idem nos liberat metu mortis, de qua hæc ipſius expreſſa verba ſunt: Quãdo nos ſumus, mors non eſt: quando mors eſt, nos non ſumus: mors ergo nihil ad nos. Quàm argutè nos fefellit! quaſi verò tranſacta mors timeatur, quia iam ſenſus ereptus eſt: ac non ipſum mori, quo ſenſus eripitur. Eſt enim tempus aliquod, quo & nos iam non ſumus, & mors tamen nõdum eſt. Idque ipſum videtur eſſe miſerum, cùm & mors eſſe incipit, & nos eſſe deſinimus. Nec fruſtrà dictum eſt, MORS miſera non eſt. Aditus ad mortem eſt miſer, hoc eſt, morbo tabeſcere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dentibus beſtiarum laniari: hæc ſunt, quæ timentur, non quia mortem afferunt, ſed quia dolorem magnum. Quin potius effice ne dolor malũ ſit.

Omni-

Omnium, inquit, malorum maximum eſt. Quid ergo, inquit, poſſum non timere, ſi id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum eſt? Quid quod totum illud argumentum falſum eſt? quia non intereunt animæ. Verè, inquit, nam quod cum corpore naſcitur, cum corpore intereat neceſſe eſt. Iam ſuperius dixi, differre me hunc locum, & operi vltimo reſeruare, vt hanc Epicuri perſuaſionem, ſiue Democriti, ſiue Dicæarchi fuit, & argumentis, & diuinis teſtimoniis redarguam. Verùm ille fortaſſe impunitatem vitiis ſuis ſpopondit: fuit enim turpiſſimæ voluptatis aſſertor, cuius capiendæ cauſa naſci hominem putauit. Quis cùm hoc affirmari audiat, vitiis, & ſceleribus abſtineat? Nam ſi perituræ ſunt animæ, appetamus diuitias, vt omnes ſuauitates capere poſſimus. Quæ ſi nobis deſunt, ab iis, qui habent, auferamus clam, dolo, vi: eò magis ſi humanas res nullus Deus curat, quandocunq; ſpes impunitatis arriſerit, rapiamus, necemus. Sapientis eſt enim, malè facere, ſi & vtile ſit, & tutum: quoniam ſi quis in cælo Deus eſt, non iraſcitur cuiquam.

Eóque * Æquè ſtulti eſt benefacere: quia ſicut ira non commouetur, ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur quomodo poſſumus, ſeruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum deniq

tem'

temporis punctum fluere nobis ſine volup-
tate patiatur: ne, quia ipſi quandoque peri-
turi ſumus, idipſum, quod viximus, pereat.
Hoc ille tametſi non dicit verbo, re tamen
ipſa docet. Nam cùm diſputat, omnia ſa-
pientem ſua cauſa facere, ad vtilitatē ſuam
refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit
hæc flagitia, nec boni quicquam faciēdum
putabit, quoniam benefacere ad vtilitatem
ſpectat alienam: nec à ſcelere abſtinēdum,
quia maleficio præda coniuncta eſt. Archi-
pirata quiſquam, vel latronum ductor, ſi
ſuos ad graſſandum cohortetur, quo alio
ſermone vti poteſt, quàm vt eadem dicat
quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare, non
ira, non gratia tangi: inferorum pœnas non
eſſe metuendas, quòd animæ poſt mortem
occidant, nec vlli omnino ſint inferi: vo-
luptatem eſſe maximum bonum, nullam
eſſe humanam ſocietatem: ſibi quémque
conſulere, neminem eſſe, qui alterum dili-
gat, niſi ſua cauſa, mortem non eſſe me-
tuendam forti viro, nec vllum dolorem:
quinetiam ſi torqueatur, ſi vratur, nihil cu-
rare ſe dicat. Eſt plane, cur quiſquam putet
hanc vocem viri eſſe ſapientis, quæ poteſt
latronibus aptiſſimè commodari?

De Pythagoricorum, & Stoicorum diſciplina, & morte voluntaria.

CAP. XVIII.

ALij autem contraria his diſſetunt, ſuperesſe animas poſt mortẽ, & hi ſunt maximè Pythagorici, ac Stoici: quibus etſi ignoſcendum quia verum ſentiunt, non poſſum tamen non reprehendere eos, quia non ſcientia, ſed caſu inciderunt in veritatem. Itaque in eo ipſo quod rectè ſentiebãt, aliquid errarunt. Nam cùm timerent argumentum illud, quo colligitur, neceſſe eſſe vt occidant animæ cum corporibus, quia cum corporibus naſcuntur: dixerunt non naſci animas, ſed inſinuari potius in corpora, & de aliis in alia migrare. Nec putauerunt aliter fieri poſſe, vt ſuperſint animæ poſt corpora, niſi videantur fuiſſe ante corpora. Par igitur, ac propè ſimilis error eſt partis vtriuſque. Sed hæc in præterito falſa eſt, illa in futuro. Nemo enim vidit quod eſt veriſſimum, & naſci animas, & non occidere; quia cur id fieret, aut quæ ratio eſſet, homines neſcierunt. Multi ergo ex iis, qui æternas eſſe animas ſuſpicabantur, tãquam in cælum migraturi eſſent, ſibi ipſis manus intulerunt, vt Cleanthes, vt Chryſippus, vt Zenon, vt Empedocles, qui ſe in ardentis Aetnæ ſpecum intempeſta nocte deiecit, vt cùm repentè non apparuiſſet, abiiſſe ad deos crederetur: & ex Romanis Cato, qui fuit in omni ſua vita Socraticæ vanitatis

imitator. Nam Democritus in alia fuit perſuaſione. Sed tamen ſponte ſua letho caput obuius obtulit ipſe, quo nihil ſceleratius fieri poteſt. Nam ſi homicida nefarius eſt, qui hominis extinctor eſt: eidem ſceleri obſtrictus eſt, qui ſe necat, quia hominem necat. Imò verò maius eſſe id facinus exiſtimandum eſt, cuius vltio Deo ſoli ſubiacet. Nam ſicut in hanc vitam non noſtra ſponte venimus, ita rurſus ex hoc domicilio corporis, quod tuendũ nobis aſſignatum à Deo eſt, eiuſdẽ iuſſu recedendum eſt, qui nos in hoc corpus induxit, tãdiu habitaturos, donec iubeat emitti. Et ſi vis aliqua inferatur, æqua mẽte id ferendũ eſt, cùm extincta innocẽtis anima inulta eſſe non poſſit: habeamusq; vindicẽ magnũ, cui ſoli vindicta in integro ſemper eſt. Homicidæ igitur illi omnes philoſophi, & ipſe Romanæ ſapientiæ princeps Cato: qui antequam ſe occideret, perlegiſſe Platonis librum dicitur, qui eſt ſcriptus de æternitate animarum: & ad ſummum nefas philoſophi authoritate compulſus eſt. Et hic tamen aliquã moriendi cauſam videtur habuiſſe, odium ſeruitutis. Quid Ambraciotes ille, qui cùm eũdem librum perlegiſſet, præcipitẽ ſe dedit, nullam aliam ob cauſam, niſi quòd Platoni credidit? Execrabilis prorſus ac fugienda doctrina, ſi abigit homines à vita. Quod ſi

ſciſſet Plato, ac docuiſſet, à quo, & quomodo & quibus, & quæ ob facta, & quo tẽpore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegiſſet in mortem voluntariam, nec Catonem, ſed eos ad vitam, & ad iuſtitiam potius erudiſſet. Nam mihi Cato videtur cauſam quæſiſſe moriendi, non tam vt Cæſarem fugeret, quàm vt Stoicorum decretis obtemperaret, quos ſectabatur, ſuumque nomen grandi aliquo facinore clarificaret: cui quid mali potuerit accidere, ſi viueret, non inuenio. Caius enim Cæſar, vt clemẽs erat, nihil aliud efficere volebat, etiam in ipſo belli ciuilis ardore, quàm vt bene mereri de Repu. videretur, duobus optimis ciuibus, Cicerone & Catone, ſeruatis. Sed redeamus ad eos, qui mortẽ pro bono laudant. De vita quereris, quaſi vixeris, aut vnquam tibi ratio conſtiterit, cur omnino ſis natus. Nónne igitur tibi verus ille & communis omnium pater Terentianũ illud iure increpauerit? Prius diſce quid ſit viuere: ſi diſplicebit vita, tum iſthoc vtitor. Indignaris te malis eſſe ſubiectum: quaſi quicquam merearis boni, qui patrem, qui dominũ, qui regem tuum neſcis: qui quãuis clariſſimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, & in profundis ignorãtiæ tenebris iaces. Quæ ignorantia effecit, vt quoſdam dicere nõ puderet, idcirco nos eſſe natos, vt ſce-

lc

lerum pœnas lueremus. quo quid delirius dici poſſit, non video. Vbi enim, vel quæ ſcelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Niſi fortè credimus inepto illi ſeni, qui ſe in priori vita Euphorbum fuiſſe mentitus eſt. Hic, credo, quòd erat ignobili genere natus, familiam ſibi ex Homeri carminibus adoptauit. O mirã, & ſingularem Pythagoræ memoriã! O miſeram obliuionem omnium noſtrûm, qui neſcimus quid antè fuerimus! Sed fortaſſe vel errore aliquo, vel gratia ſit effectum, vt ille ſolus lethæum gurgitem non attigerit, nec obliuionis aquam guſtauerit, videlicet ſenex vanus (ſicut otioſæ aniculæ ſolent) fabulas tanquam infantibus credulis finxit. Quòd ſi benè ſenſiſſet de iis, quibus hæc locutus eſt, ſi homines eos exiſtimaſſet, nunquàm ſibi tam petulanter mentiendi licentiã vendicaſſet. Sed deridenda hominis leuiſſimi vanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cùm in principio Conſolationis ſuæ dixiſſet, luendorum ſcelerum cauſa naſci homines: iterauit id ipſum poſteà, quaſi obiurgans eum, qui vitam non eſſe plenam malis putet: rectè ergo profatus eſt, errore, ac miſerabili veritatis ignorantia ſe teneri.

De morte, & anima CAP. XIX.

AT illi, qui de mortis bono diſputant, quia nihil veri ſciunt, ſic argumentan-

tur: Si nihil eſt poſt mortem, non eſt malum mors:aufert enim ſenſum mali. Si autem ſuperſunt animæ,etiam bonū eſt, quia immortalitas ſequitur. Quā ſententiam Cicero de Legibus ſic explicauit: Gratulemúrque nobis, quoniam mors aut meliorem, quàm qui eſt in vita,aut certè non deteriorem allatura eſt ſtatum. Nam ſine corpore animo vigente,diuina eſt vita:ſenſu carente,nihil profectò eſt mali. Argutè vt ſibi videtur,quaſi nihil eſſe aliud poſſit. Atqui vtrumque hoc falſum eſt. Docent enim diuinæ literæ non extingui animas, ſed aut pro iuſtitia præmio affici, aut pœna pro ſceleribus ſempiterna. Nec enim fas eſt,aut eum, qui ſceleratus in vita feliciter fuerit, effugere quod meretur:aut eū, qui ob iuſtitiam miſerrimus fuerit, ſua mercede fraudari. Quod adeò verū eſt,vt idem Tullius in Conſolatione, non eaſdem ſedes incolere iuſtos, atque impios, prædicauerit. Nec omnibus, inquit, iidem illi ſapientes arbitrati ſunt eundem curſum in cælum patere:nam vitiis,& ſceleribus cōtaminatos deprimi in tenebras,atque in cœno iacere docuerunt:caſtos autem animos, puros, integros,incorruptos,bonis etiá ſtudiis,atq; artibus expolitos,leui quodam & facili lapſu ad deos,id eſt,ad naturá ſui ſimilem peruolare. Quæ ſentétia ſuperiori illi argumento

pugnat. Illud enim ſic aſſumptum eſt, tanquam neceſſe ſit, omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit crimen virtutis, ac ſceleris, ſi nihil intereſt, vtrúmne Ariſtides aliquis ſit an Phálaris? vtrum Cato, an Catilina? ſed hãc repugnantiam rerum, ſententiarumq́; non cernit, niſi qui tenet veritatem. Siquis igitur nos roget vtrúmne bonum ſit mors, an malũ: reſpondebimus, qualitatẽ eius ex vitæ ratione pẽdere. Nam ſicut vita ipſa bonum eſt, ſi cum virtute viuatur: malũ autem ſi cum ſcelere: ſic & mors ex præteritis vitæ actibus põderanda eſt. Ita fit, vt ſi vita in Dei religione tranſacta ſit, mors malũ non ſit: quia trãſlatio eſt ad immortalitatẽ. Sin aliter, malùm ſit neceſſe eſt: quoniam (vt dixi) ad æterna ſupplicia tranſmittit. Quid ergo dicemus, niſi errare illos, qui aut mortem appetunt, tanquã bonum: aut vitã fugiũt, tanquã malũ? Niſi quod ſint iniquiſſimi, qui pauciora mala nõ penſant bonis pluribus. Nam cùm omnem vitã per exquiſitas, & varias traducant voluptates, mori cupiunt, ſi quid fortè his amaritudinis ſuperuenerit: & ſic habent, tanquam illis nunquam fuerit bene, ſi aliquando fuerit malè. Damnant igitur vitam omnẽ, plenamq́; nihil aliud, quã malis opinantur. Hinc nata eſt inepta illa ſententia, hãc eſſe mortẽ, quã nos vitã putemus, illam

vitam, quam nos pro morte timeamus:ita primum bonum eſſe non naſci:ſecundum, citius mori. Quæ, vt maioris ſit authoritatis, Sileno attribuitur. Cicero ſic in conſolatione: Non naſci, inquit, lōgè optimum, nec in hos ſcopulos incidere vitæ: Proximū autem, ſi natus ſis, quamprimum mori, tanquàm ex incendio effugere violentiā fortunæ. Crediddiſſe ſe illi vaniſſimo dicto exinde apparet quòd adiecit de ſuo aliquid, vt ornaret. Quæro igitur cui eſſe optimum putet non naſci, cùm ſit nullus omnino qui ſentiat? nam vt bonum ſit aliquid, aut malum, ſenſus efficit. Deinde cur omnem vitā aliud nihil eſſe, quàm ſcopulos, & incendiū putauerit, quaſi aut in noſtra fuerit poteſtate, ne naſceremur, aut vitam nobis fortuna tribuat, non Deus, aut viuendi ratio quicquā ſimile incendio habere videatur? Non diſſimile Platonis illud eſt, quod aiebat, ſe gratias agere naturæ: primùm, quòd homo natus eſſet potius, quàm mutū animal: Deinde, quòd mas potius, quàm fœmina: quòd Græcus, quàm Barbarus: Poſtremò quòd Athenienſis, non Thebanus, & quòd temporibus Socratis. Dici non poteſt, quantam mentibus cæcitatem, quantos pariat errores ignoratiò veritatis. Ego planè contenderim, nunquàm quicquam in rebus humanis dictum eſſe delirius. Quaſi verò

ſi aut barbarus, aut mulier, aut aſinus denique natus eſſet, idē ipſe Plato eſſet, ac non ipſum illud quod natum fuiſſet. Sed videlicet Pythagoræ credidit, qui vt vetaret homines animalibus veſci, dixit animas de corporibus in aliorum animaliumq́ corpora commeare: quod & vanum, & impoſſibile eſt. Vanum, quia neceſſe non fuit, veteres animas in noua corpora inducere, cùm idem artifex, qui primas aliquando fecerat, potuerit ſemper nouas facere. Impoſſibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam ſtatus ſui non poteſt, quàm ignis aut deorſum niti, aut in tranſuerſum, fulminis modo, flammā ſuam fundere. Exiſtimauit igitur homo ſapiēs, fieri potuiſſe, vt anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutū animal includeretur, eſſetq́; humano ſenſu prædita, vt intelligeret, ac doleret, incongruenti ſe corpore oneratam. Quanto ſanius faceret, ſi gratias agere ſe diceret, quòd ingenioſus, quòd docilis natus eſſet, quòd in iis opibus, vt liberaliter erudiretur. Nā quòd Athenienſis natus eſt, quid in eo beneficij fuit? An nō plurimi extiterunt in aliis ciuitatibus excellenti ingenio, atq; doctrina viri, qui meliores ſinguli, quàm omnes Athenienſes fuerunt? Quanta hominum millia fuiſſe credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti

tamen ac ſtulti fuerunt? Non enim paries aut locus, in quo quiſquam eſt effuſus ex vtero, conciliat homini ſapientiam. Quid verò attinuit Socratis ſe temporibus natum gloriari? Num Socrates ingenia diſcentibus potuit commodare? Non venit in mentem Platoni, Alcibiadem quoque, & Critiam eiuſdem Socratis aſſiduos auditores fuiſſe, quorum alter hoſtis patriæ acerrimus fuit, alter crudeliſſimus omnium tyrannorum.

De Socratis diſciplina & dictis.

CAP. XX.

VIdeamus nunc, quid in Socrate ipſo tam magnum fuerit, vt homo ſapiens meritò gratias ageret, illius tēporibus eſſe ſe natum. Non inficior, fuiſſe illū paulò cordatiorem, quàm cæteros, qui naturā rerum putauerunt ingenio poſſe comprehendi. In quo illos non excordes tantum fuiſſe arbitror, ſed etiā impios, quòd in ſecreta cæleſtis illius prouidētiæ, curioſos oculos voluerint immittere. Romę, & in pleriſq; vrbibus ſcimus eſſe quædā ſacra, quæ aſpiſci à viris nefas habeatur. Abſtinent igitur aſpectu, quibus contaminare illa non licet: & ſi fortè vel errore, vel caſu quopiam vir aſpexerit, primò pœna eius, deinde inſtauratione ſacrificij ſcelus expiatur. Quid his facias, qui inconceſſa ſcrutari volunt? Nimirum multo ſceleratiores, qui arcana mundi

&

& hoc cæleſte templum prophanare impijs diſputationibus quærunt, quàm qui ædem Veſtæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrauerint. Quæ penetralia, quamuis adire viris non liceat, tamen à viris fabricata ſunt. Hi verò non tantùm impietatis crimen effugiunt, ſed, quod eſt multo indignius, eloquentiæ famam, & ingenij gloriam conſequuntur. Quid ſi aliquid inueſtigare poſſent? Sunt enim tam ſtulti in aſſeuerando, quàm improbi in quærẽdo; cùm neq; inuenire quicquã poſſint, nec defendere, etiã ſi inuenerint. Nam ſi verũ vel fortuito viderint, quod ſæpius contingit, cõmittũt vt ab alijs id pro falſo refellatur. Non enim deſcendit aliquis de cælo, qui ſententiã de ſingulorũ opinionibus ferat. Quapropter nemo dubitauerit, eos, qui iſta cõquirãt, ſtultos, ineptos, inſanos eſſe. Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani, qui cũ intelligeret hæc non poſſe inueniri, ab eiuſmodi quæſtionibus ſe remouit, vereor q; ne in eo ſolo. Multa enim ſunt ei⁹ nõ modò laude indigna, ſed etiã reprehẽſione digniſſima, in quib⁹ fuit ſuorũ ſimillimus. Ex his vnũ eligã, ꝙ ab hominib⁹ ſit probatũ. Celebre hoc ꝓuerbiũ Socrates habuit, QVOD ſupra nos, nihil ad nos. Procũbamus igitur in terrã, & manus nobis ad præclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos cælum,

ad cuius cōtēplatiouem ſumus exciti: nihil deniq; lux ipſa pertineat Certè victus noſtri cauſa de cælo eſt. Quòd ſi hoc ſenſit, non eſſe de rebus cæleſtibus diſputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehēdere, quæ ſub pedibus habebat. Quid ergo? num errauit in verbis? Veriſimile non eſt: ſed nimium id ſenſit quod locutus eſt, religioni minime ſeruiendum. Quod ſi apertè diceret, nemo pateretur. Quis enim non ſentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua prouidentia gubernari? Quandoquidē nihil eſt quod poſſit ſine vllo moderatore conſiſtere. Sic domus ab habitatore deſerta dilabitur: nauis ſine gubernatore abit peſſum: & corpus relictum ab anima defluit: nedum putemus tantam iſtam molem aut conſtrui ſine artifice, aut ſtare tandiu ſine rectore potuiſſe. Quòd ſi publicas illas religiones voluit euertere, non improbo, quin etiā laudabo, ſi ipſe q̄ eſt melius inuenerit. Verùm idem per canem, & anſerem deierabat. O hominem ſcurram (vt ait Zeno Epicureus) ineptum, perditum, deſperatū; ſi cauillari voluit religionē: dementem, ſi hoc ſerio fecit, vt animal turpiſſimū pro Deo haberet! Quis iam ſuperſtitiones Ægyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis autoritate confirmauit ſua? illud verò nónne

ſummæ vanitatis, quod ante mortem familiares ſuos rogauit, vt Æſculapio gallũ, quẽ vouerat, pro ſe ſacrarẽt? Timuit videlicet, ne apud Rhadamanthum *recuperatorem, voti reus fieret ab Æſculapio. Demẽtiſſimũ hominem putarem ſi morbo affectus periſſet. Cùm verò hoc ſanus fecerit, eſt ipſe inſanus, qui eum putet eſſe ſapientem. En cuius temporibus natum eſſe ſe homo ſapiens gratulatur.

De Platonis diſciplina & præceptis.

CAP. XXI.

Videamus tamen quid illum Socrates docuerit: qui cùm totam Phyſicã repudiaſſet, eò ſe contulit, vt de virtute, atque officio quæreret: Atque non dubito, quin auditores ſuos iuſtitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate, non fugit Platonem, iuſtitiæ vim in æquitate conſiſtere: ſiquidem omnes pari conditione naſcuntur. ergo nihil, inquit, priuati, ac proprij habeant, ſed vt pares eſſe poſſint; quod iuſtitiæ ratio deſiderat, omnia in commune poſſideant. Ferri hoc poteſt, quandiu de pecunia dici videtur. Quod ipſum quàm impoſſibile ſit, & quàm iniuſtũ poterã multis rationibus oſtendere. Concedamus tamen, vt poſſit fieri. Omnes enim ſapientes erunt, & pecuniam contemnent. Quo ergo illũ cõmunitas iſta perduxit? Matrimonia quoque

(inquit)

(inquit) communia eſſe debebũt: ſcilicet vt ad candẽ mulierẽ multi viri tanquã canes confluãt,& is vtique obtineat,qui viribus vicerit:aut ſi patientes ſint, vt philoſophi,expectẽt, vt vicibus tanquam lupanar obeant. O mirã Platonis æquitatẽ! Vbi eſt igitur virtus caſtitatis?vbi fides coniugalis? quæ ſi tollas,omnis iuſtitia ſublata eſt. At idem dixit, beatas ciuitates futuras fuiſſe, ſi aut philoſophi regnarẽt, aut reges philoſopharentur. Huic verò tã iuſto,tam æquo viro regnum dares,qui alijs abſtuliſſet ſua, alijs condonaſſet aliena? proſtituiſſet pudicitiam fœminarũ? quæ nullus vnquã non modò rex, ſed ne tyrannus quidem fecit. Cùm verò intulit rationem turpiſſimi huius conſilij,ſic inquit: Ciuitas concors erit, & amoris mutui conſtricta vinculis,ſi omnes omniũ fuerint & mariti, & patres, & vxores,& liberi. Quę iſta confuſio generis humani eſt? Quomodo ſeruari charitas poteſt,vbi nihil certũ eſt quod ametur? Quis autẽ vir mulierem, aut mulier virum diligat,niſi habitauerint ſemper vna? niſi deuota mens,& ſeruata inuicem fides indiuiduã fecerit charitatẽ?quæ virtus in illa promiſcua voluptate locũ non habet. Item ſi omnes omnium liberi ſint,quis amare liberos tanquam ſuos,poterit,cùm ſuos aut ignoret,aut dubitet?quis honorẽ tanquam patri defe

deferet,cùm vnde natus ſit,neſciat? Ex quo fit,vt non ſolùm alienum pro patre habeat, ſed etiam patrem pro alieno. Quid,quòd vxor poteſt eſſe communis, filius autẽ non poteſt, quem concipi non niſi ex vno neceſſe eſt? Perit ergo matrimonij communitas, ipſa reclamante natura. Supereſt, vt tantùmodo concordiæ cauſa vxores velint eſſe communes. At nulla vehementior diſcordiarum cauſa eſt,quàm vnius fœminæ à multis maribus appetitio. In quo Plato, ſi ratione non potuit, exemplis certè potuit admoneri, & mutorum animalium, quæ ob hoc vel acerrimè pugnãt: & hominum, qui ſemper ob eam rem grauiſſima inter ſe bella geſſerunt.

De Platonis præceptis iiſdemque reprehenſis CAP. XXII.

REſtat vt cõmunio iſta nihil aliud habeat, præter adulteria, & libidines, propter quas funditus eruendas, virtus eſt vel maximè neceſſaria. Itaque non inuenit concordiam,quã quærebat, quia non videbat vnde oriatur. Nam iuſtitia in extrà poſitis nihil momẽti habet, ne in corpore quidem,ſed tota in hominis mente verſatur. Qui ergo vult homines adæquare,non matrimonia,nõ opes ſubtrahere debet, ſed arrogantiam,ſuperbiam,tumorem,vt illi potentes,

tentes,& elati pares eſſe ſe etiam mendiciſſimis ſciant. Detracta enim diuitibus inſolentia,& iniquitate,nihil intererit,vtrùmne alij diuites,alij pauperes, cùm animi pares fuerint :quòd efficere nulla res alia quàm religio Dei poteſt. Putauit igitur ſe inueniſſe iuſtitiã,cùm eam prorſus euerterit : quia non rerum fragilium, ſed mentium debet eſſe communitas. Nam ſi iuſtitia virtutum omnium mater eſt, cùm illæ ſingulæ tolluntur,ipſa ſubuertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatem,quæ vtique nulla eſt,vbi proprij nihil habeatur. Tulit abſtinẽtiã ſiquidẽ nihil fuerit, quo abſtineatur, alienũ. Tulit tẽperantiã,tulit caſtitatẽ,quæ virtutes in vtroque ſexu maximæ ſunt. Tulit verecũdiã,pudorẽ,& modeſtiã,ſi honeſta & legitima eſſe incipiũt,quæ ſolẽt flagitioſa,& turpia iudicari. Sic virtutem cùm vult omnibus dare,omnibus ademit. Nam rerũ proprietas, & vitiorum, & virtutum materiã continet:cõmunitas autẽ nihil aliud, quàm vitiorum licentiã. Nã viri,qui multas mulieres habent, nihil aliud dici poſſunt,quàm luxurioſi,atque nepotes. Itẽ mulieres,quæ à multis habẽtur, nõ vtiq; adulteræ,quia certum matrimonium nullũ eſt: ſed proſtitutæ, ac meretrices ſint neceſſe eſt. Redegit ergo humanam vitam ad ſimilitudinẽ non dicã mutorùm : ſed pecu-

dum

dum, ac belluarum. Nam volucres penè omnes faciunt matrimonia, & paria iunguntur:& nidos ſuos tanquam * genitales toros concordi mente defendunt:& fœtus ſuos,quia ſunt certi, amant: & ſi alienos * obieceris abigunt. At homo ſapiens contra morẽ hominum,contraq; naturam,ſtultiora ſibi,quæ imitaretur,elegit Et quoniã videbat in cęteris animalibus officia marium, fœminarumq; non eſſe diuiſa, exiſtimauit oportere etiam mulieres militare,& cõſiliis publicis intereſſe, & magiſtratus gerere, & imperia ſuſcipere.Itaq; his arma, & equos aſſignauit:conſequens eſt, vt lanam,& telam viris,& infantium geſtationes.Nec vidit impoſſibilia eſſe, quæ diceret: ex eo, quòd adhuc in orbe terræ neque tam ſtulta?neque tam vana vlla gens extiterit, quæ hoc modo viueret. *geniales* *adieceris*

De erroribus quorundam philoſophorum, deq; Sole & Luna. CAP. XXIII.

CVm igitur in tanta vanitate ipſi philoſophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui nunquam ſibi tam ſapientes videri ſolẽt, quàm cùm pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciãt, & quò ille cõtẽptus euadat. Tradita ſibi à parentibus patrimonia, tãquam malum fugiunt,

ac deſerunt. Et ne in tempeſtate naufragium faciant, in tranquillo ſe vltro præcipitant: non virtute, ſed peruerſo metu fortes, ſicut illi, qui, cùm timent ne ab hoſte iugulentur, ipſi ſe iugulant, vt mortem morte deuitent. Sic iſti, vnde poſſent gloriam liberalitatis acquirere, ſine honore, ſine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quòd agros ſuos reliquerit, eoſque paſcua publica fieri paſſus ſit. Probarē, ſi donaſſet. Nihil autē ſapienter fit, quod ſi ab omnibus fiat, inutile eſt, ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in numos redactum effudit in mare? Ego dubito vtrúmne ſanus, an demēs fuerit. Abite, inquit, in profundum malæ cupiditates: ego vos mergam, ne ipſe mergar à vobis. Si tantus pecuniæ contemptus eſt, fac illam beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus. Poteſt hoc, quod perditurus es, multis ſuccurrere, ne fame, aut ſiti, aut nuditate moriātur. Imitare inſaniam ſaltem, furorémque Tuditani, ſparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere, & tamen benecollocare: quia ſaluum eſt quicquid pluribus profuit. Zenonis autē paria peccata qs probat? Sed omittamus id quod ab omnibus eſt ſemper irriſum. Illud ſatis eſt ad coarguendum furioſi hominis errorem, quòd inter vitia, & morbos, miſericor-

ricordiã ponit. Adimit nobis affectum, quo ratio humanæ vitæ pęnè omnis continetur. Cùm enim natura hominis imbecillior ſit, quàm cæterorum animalium, quæ vel ad perferendam vim temporum, vel ad incurſiones à ſuis corporibus arcendas naturalibus munimentis prouidentia cæleſtis armauit: homini autem quia nihil iſtorum datum eſt, accepit pro iſtis omnibus miſerationis affectũ, qui planè vocatur humanitas, qua noſmet inuicẽ tueremur. Nam ſi homo ad conſpectũ alterius efferaretur, quod facere videmus animantes, quarum natura ſoliuaga eſt, nulla eſſet hominum ſocietas, nulla vrbium cõdendarũ vel cura, vel ratio. Sic ne vita quidẽ ſatis tuta, cùm & cæteris animalibus expoſita eſſet imbecillitas hominum, & ipſi inter ſemetipſos belluarum more ſæuirent. Non minor in aliis demẽtia. Quid enim dici poteſt de illo, qui nigram eſſe dixit niuem? quàm conſequens erat, vt etiam picem albam eſſe diceret. Hic eſt ille qui ſe idcirco natum eſſe dixit, vt cęlum ac ſolem videret, qui in terra nihil videbat ſole lucente. Xenophanes dicentibus mathematicis orbem lunæ duodeuiginti partibus maiorem eſſe quàm terram, ſtultiſſimè credidit. Et, quod huic leuitati fuit conſentaneum, dixit intra concauũ lunæ eſſe aliam terram, & ibi aliud genus hominum

ſimili modo viuere, ſicut nos in hac terra viuimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam, quæ illis nocturnum lumen exhibeat, ſicut hæc exhibet nobis. Et fortaſſe noſter hic orbis alterius inferioris terræ luna ſit. Fuiſſe Seneca inter Stoicos ait, qui dubitaret, vtrúmne Soli quoque ſuos populos daret, ineptè ſcilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet, ſi dediſſet? Sed credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinē periculo committeret, ne ſi æſtu nimio perijſſent, ipſius, culpa eueniſſe tanta calamitas diceretur.

De Antipodibus, & cælo, & ſyderibus.

CAP. XXIIII.

QVid illi, qui eſſe contrarios veſtigijs noſtris Antipodas putāt, num aliquid loquuntur? aut eſt quiſquā tam ineptus qui credat eſſe homines, quorum veſtigia ſunt ſuperiora quàm capita? aut ibi quæ apud nos iacent, inuerſa pendere? fruges, & arbores deorſum verſus creſcere: pluuias, & niues & grandinem ſurſum verſus cadere in terram? Et miratur aliquis hortos penſiles inter ſeptem mira narrari, cùm philoſophi & agros, & maria, & vrbes, & montes penſiles faciant? Huius quoque erroris aperienda nobis origo eſt. Nam ſemper eodem modo falluntur. Cùm enim falſum aliquid in principio ſumpſerint, veriſimilitudine inducti,

ducti,neceſſe eſt,eos in ea, quæ ſequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula: quia neceſſe eſt falſa eſſe, quæ rebus falſis congruunt. Cùm autem primis habuerint fidem, qualia ſint ea, quæ ſequuntur,non circunſpiciunt, ſed defendunt, omni modo: cùm debeant prima illa, vtrumne vera ſint,an falſa, ex conſequentibus iudicare. Quæ igitur illos ad Antipodas ratio perduxit? Videbant ſyderum curſus in occaſum meantium, ſolem, atque lunam in eandem partem ſemper occidere, & oriri ſemper ab eadem. Cum autem non proſpicerent, quæ machinatio curſus eorum tẽperaret,nec quomodo ab occaſu ad oriẽtem remearent,cælum autem ipſum in omnes partes putarent eſſe deuexum, quod ſic videri,propter immenſam latitudinem neceſſe eſt,exiſtimauerũt rotundũ eſſe mundum,ſicut pilam,& ex motu ſyderum opinati ſunt,cælum volui: ſic aſtra ſolemque, cùm occiderint,volubilitate ipſa mundi ad ortũ referri.Itaque & æreos orbeis fabricati ſunt,quaſi ad figuram mundi,cóſque cælarũt portentoſis quibuſdam ſimulacris,quę aſtra eſſe dicerẽt.hanc igitur cæli rotunditatẽ illud ſequebatur, vt terra in medio ſinu eius eſſet incluſa. Quod ſi ita eſſet,etiã ipſam terrã globo ſimilem:neque enim fieri poſſet,vt non eſſet rotundum quod rotũ-

do concluſum teneretur. Si autem rotunda etiam terra eſſet, neceſſe eſſe, vt in omnes cæli partes eandẽ faciem gerat, id eſt, montes erigat, campos tendat, maria conſternat. Quod ſi eſſet, etiam ſequebatur illud extremum, vt nulla ſit pars terræ, quę non ab hominibus, cæteriſque animalibus incolatur. Sic pendulos iſtos Antipodas cæli rotunditas adinuenit. Quod ſi quęras ab ijs, qui hęc portenta defendunt, quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cæli partem? hanc reſpondent rerum eſſe naturã, vt pondera in medium ferantur, & ad medium connexa ſint omnia, ſicut radios videmus in rota: quæ autem leuia ſunt, vt nebula, fumus, ignis, à medio deferantur, vt cælum petant. Quid dicam de ijs neſcio, qui, cùm ſemel aberrauerint, conſtanter in ſtultitia perſeuerant, & vanis vana defendunt, niſi quòd eos interdum puto aut ioci cauſa philoſophari, aut prudentes, & ſcios mendacia defendenda ſuſcipere, quaſi vt ingenia ſua in malis rebus exerceant, vel oſtentent. At ego multis argumẽtis probare poſſem, nullo modo fieri poſſe, vt cælum terra ſit inferius, niſi & liber iam concludendus eſſet, & adhuc aliqua reſtarent, quę magis ſunt pręſenti operi neceſſaria: & quoniam ſingulorum errores percurrere, non eſt vnius libri opus, ſatis ſit pauca enumeraſſe, ex quibus

poſſit,

poſſit,qualia ſint cætera,intelligi.

De Philoſophia,& gradibus ad illam.

CAP. XXV.

NVnc pauca nobis de philoſophia in communi dicenda ſunt,vt confirmata cauſa peroremus. Summus ille noſter Platonis imitator exiſtimauit philoſophiam non eſſe vulgarem,quòd eam non niſi docti homines aſſequi poſſent.Eſt,inquit, philoſophia paucis contenta iudicibus, multitudinem conſultò ipſa fugiens. Non eſt ergo ſapientia, ſi ab hominum cœtu abhorret: quoniam ſi ſapientia homini data eſt, ſine vllo diſcrimine omnibus data eſt, vt nemo ſit prorſus,qui eam capere non poſſit.At illi virtutem humano generi datam ſic amplexantur, vt ſoli omnium publico bono frui velle videantur, tam inuidi, quàm ſi velint deligare oculos,aut effodere cæteris, ne ſolem videant. Nam quid eſt aliud hominibus negare ſapientiam,quàm mentibus eorum verum,ac diuinũ lumen auferre?Quod ſi natura hominis ſapientię capax eſt,oportuit opifices,& ruſticos, & mulieres & omnes denique qui humanam formam gerũt, doceri, vt ſapiant, populumque ex omni lingua,& conditione,& ſexu, & ætate conflari. Maximũ itaque argumentum eſt,philoſophiã neque ad ſapientiam tẽdere,neque

ipſam eſſe ſapiētiam, quòd myſterium eius barba tantùm celebratur, & pallio. Senſerunt hoc adeò Stoici, qui & ſeruis, & mulieribus philoſophandum eſſe dixerunt: Epicurus quoque qui rudes omnium literarum ad philoſophiam inuitat: item Plato, qui ciuitatem de ſapientibus voluit componere. Conati quidem ſunt illi facere, quod veritas exigebat, ſed non potuit vltra verba procedi. Primum, quia multis artibus opus eſt, vt ad philoſophiam poſſit accedi. Diſcendæ illæ iſtæ communes literæ, propter vſum legendi, quia in tanta rerum varietate, nec diſci audiendo poſſunt omnia, nec memoria contineri. Grammaticis quoque non parum operæ dandum eſt, vt rectam loquendi rationem ſcias. Id multos annos auferat neceſſe eſt. Nec oratoria quidem ignoranda eſt, vt ea, quæ didiceris, proferre, atque eloqui poſſis. Geometria quoque, ac Muſica. & Aſtrologia neceſſaria eſt, quòd hæ artes cũ philoſophia habent aliquam ſocietatē, quæ vniuerſa perdiſcere neque fœminæ poſſunt, quibus intra puberes annos officia mox vſibus domeſticis profutura diſcenda ſunt: neque ſerui, quibus per eos annos vel maximè ſeruiendum eſt, quibus poſſunt diſcere: neque pauperes, aut opifices, aut ruſtici, quibus in diem victus labore quærendus eſt. Ob eam cauſam Tullius ait, abhorrere à

multitudine philoſophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa, quę de principijs rerum dicũtur, intelligent? quę perplexa, & inuoluta, vix etiam * politi homines aſſequuntur. *politici.* In rebus igitur obſcuritate implicitis, & ingeniorũ varietate confuſis, & eloquentium virorum exquiſito ſermone fucatis, quis imperito, ac rudi locus eſt? Denique nullas vnquam mulieres philoſophari docuerunt, præter vnam ex omni memoria Themiſten: neque ſeruos, præter vnum Phædonem, quem malè ſeruientem redemiſſe, ac docuiſſe Cebetem tradunt: Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem: qui tamen ſerui nõ fuerunt, ſed his ſeruitus euenerat: ſunt enim capti. Platonem quidem redemiſſe Aniceris quidam traditur ſeſtertijs octo. Itaque inſectatus eſt conuicijs hunc ipſum redemptorem Seneca, quòd Platonem paruo æſtimauerit. Furioſus, vt mihi videtur, qui homini fuerit iratus, quòd non multam pecuniam perdidit, ſcilicet aurum appendere debuit, tanquam pro mortuo Hectore: aut tantum ingerere nummorum quantum venditor non poſcit. Ex barbaris verò nullum, præter vnum Anacharſim Scytham: qui philoſophiam ne ſomniaſſet quidem, niſi & linguã, & † Græcas †† literas antè didiciſſet.

De Dei doctrina & philoſophiæ difficultate.

CAP. XXVI.

QVod ergo illi poſcente natura faciendum eſſe ſenſerunt, ſed tamen neque ipſi facere potuerunt, nec à philoſophis fieri poſſe viderunt, ſola hæc efficit doctrina cæleſtis, quę ſola ſapientia eſt. Illi ſcilicet perſuadere cuiquam potuerunt, qui nihil perſuadent etiam ſibi? Aut cuiuſquam cupiditates oppriment, iram temperabunt, libidinem coërcebunt: cùm ipſi & cedant vitijs, & fateãtur plus valere naturam? Dei autem præcepta, quia & ſimplicia, & vera ſunt, quantum valeant in animis hominũ, quotidiana experimenta demonſtrant. Da mihi virum, qui ſit iracundus, maledicus, effrænatus: pauciſſimis Dei verbis tã placidum, quàm ouem, reddam. Da cupidum, auarum, tenacem, iam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam ſuam proprijs pleniſque manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis: iam cruces, & ignes, & Phalaridis taurum contemnet. Da libidinoſum, adulterum, ganeonem: iam ſobrium, caſtum, continentem videbis. Da crudelem, & ſanguinis appetentem: iam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da iniuſtum, inſipientem, peccatorem, continuò & æquus, & prudens & innocens erit. Vno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinæ ſapientiæ vis eſt, vt in hominis pectus infuſa, matrem

deli

delictorum ſtultitiam vno ſemel impetu expellat. Ad quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus eſt. Gratis iſta fiunt, facile, citò: pateant modò aures, & pectus ſapientiam ſitiat. Nemo vereatur nos: aquam non vendimus, nec ſolem mercede præſtamus. Dei fons vberrimus, atque pleniſſimus patet cunctis: & hoc cæleſte lumen vniuerſis oritur, quicumque oculos habent. Num quis hæc Philoſophorum aut vnquam præſtitit, aut præſtare poteſt? Qui cùm ætates ſuas in ſtudio Philoſophiæ conterant, neque alium quenquam, neque ſeipſos (ſi natura paulũ obſtitit) poſſunt facere meliores. Itaq; ſententia eorũ vt plurim eũfficiat, non excindit vitia, ſed abſcondit. Pauca verò Dei præcepta, ſic totum hominem immutant, & expolito vetere nouũ reddunt, vt non cognoſcas eundẽ eſſe.

De philoſophorum præceptis, & eorum varietate. CAP. XXVII.

QVid ergo? nihilne illi ſimile præcipiũt? Imò permulta: & ad verum frequenter accedunt: ſed nihil ponderis habẽt illa præcepta, quia ſunt humana, & autoritate maiori, id eſt, diuina illa carent. Nemo igitur credit, quia tam ſe hominem putat eſſe, qui audiuit, quàm ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi eſt, nihil quod ad ſcientiam veniat. Sed cùm omnia coniecturis

agan

agantur, multa etiam diuerſa, & varia proferantur, ſtultiſſimi hominis eſt, præceptis eorum velle parere, quæ vtrum vera ſint, an falſa, dubitatur. Et ideo nemo paret, quia nemo vult ad incertum laborare. Virtutē eſſe Stoici aiunt, quæ ſola efficiat vitam beatam: Nihil poteſt verius dici. Sed quid ſi cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterítne quiſquam inter carnifices beatus eſſe? Imò verò illatus corporis dolor, materia virtutis eſt: itaque ne in tormentis quidem miſer eſt. Epicurus multò fortius: Sapiens, inquit, ſemper beatus eſt: & vel incluſus in Phalaridis tauro hanc vocem emittet: Suaue eſt, & nihil curo. Quis eum non irriſerit? Maximè, quòd nemo voluptarius perſonam ſibi viri fortis impoſuit, & quidem ſuper modum. Non enim fieri poteſt, vt quiſquam cruciatus corporis pro voluptatibus ducat: cùm ſatis ſit, ad officiū virtutis implendum perferre, ac ſuſtinere. Quid dicitis Stoici? Quid tu Epicure? Beatus eſt ſapiens, etiam cùm torquetur? Si propter gloriam, patientia non fruetur: in tormentis enim fortaſſe morietur. Si propter memoriam, aut nō ſentiet, ſi occidunt animæ: aut ſi ſentiet, nihil ex ea conſequetur. Quis ergo alius in virtute fructus eſt? quæ beatitudo vitæ vt æquo animo moriatur? Bonum mihi affertis vnius horæ, aut fortaſſe momenti, propter

quod

quod non expediat in tota vita miſerijs & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat? quæ cum venit, vtrùm æquo an iniquo animo eam ſubieris, iam nihil refert. Ita fit, vt iam nihil aliud ex virtute captetur niſi gloria. Sed hæc aut ſuperuacua, & breuis eſt, aut prauis hominum iudicijs non ſequenda. Nullus igitur ex virtute fructus eſt, vbi virtus mortalis eſt, & caduca: Itaque qui hæc locuti ſunt, vmbram quandam virtutis viderunt, ipſam virtutem non viderunt. Defixi enim fuerunt in terram, nec vultus ſuos in altum erigebant, vt eam poſſent intueri, quæ ſeſe cæli regionibus oſtentabat. Hæc cauſa eſt, cur præceptis eorum nullus obtemperet: quoniam aut ad vitia erudiunt, ſi voluptatem defendunt: aut, ſi virtutem aſſerunt, neque peccato pœnam minantur, niſi ſolius turpitudinis: neque virtuti vllum præmium pollicentur, niſi ſolius honeſtatis, & laudis: cùm dicant, non propter aliud, ſed propter ſeipſam expetendam eſſe virtutem. Beatus eſt igitur ſapiens in tormentis: ſed cùm torquetur pro fide, pro iuſtitia, pro Deo, illa patientia doloris beatiſſimum faciet. Eſt enim Deus, qui ſolus poteſt honorare virtutem; cuius merces immortalitas ſola eſt: quam qui nō appetunt, nec religionem tenent, cui æterna ſubiacet vita, profectò neque virtutis

vim ſciunt,cuius præmium ignorant:neque in cælum ſpectant, quod ipſi ſe facere putant, cùm res non inueſtigabiles quærunt: quia ratio in cælum ſpectandi nulla eſt alia, niſi aut religionem ſuſcipere, aut animam ſuam immortalem eſſe credere: Quiſquis enim aut Deum colendum eſſe intelligit, aut immortalitatis ſpem ſibi propoſitam habet, mens eius in cælo eſt:& licet id non aſpiciat oculis, animæ tamen lumine aſpicit. Qui autem religionem non ſuſcipiunt, terreni ſunt,quia religio de cælo eſt: & qui animam putant cum corpore interire,æquè in terram ſpectant, quia vltra corpus, quod eſt terra, nihil amplius vident,quod ſit immortale.Nihil igitur prodeſt, hominem ita eſſe fictum, vt recto corpore ſpectet in cælum,niſi erecta mente Deũ cernat, & cogitatio eius in ſpe vitę perpetuę tota verſetur:

De vera religione, Natura, Fortuna, & Philoſophia. CAP. XXVIII.

QVapropter nihil aliud eſt in vita, quo conditio noſtra nitatur, niſi Dei, qui nos genuit, agnitio, & religioſus ac pius cultus: vnde quoniam philoſophi aberrauerunt, ſapientes vtique non fuerunt. Quæſierunt illi quidem ſapientiam:ſed quia non ritè quærebant, prolapſi ſunt longius, & in tantos errores inciderunt, vt etiam communem ſapientiam non tenerent.Nó enim

tam

tantùm religionem aſſerere noluerunt, verùm etiam ſuſtulerunt, dum ſpecie virtutis falſæ inducti, conantur animos omni metu liberare: quæ religionis euerſio, Naturæ nomen inuenit. Illi enim, cùm aut ignorarent, à quo eſſet effectus mundus, aut perſuadere vellent, nihil eſſe diuina mente perfectum, Naturam dixerunt eſſe rerum omnium matrem, quaſi dicerent omnia ſua ſponte eſſe nata: quo verbo planè impudentiam ſuam confitentur. Natura enim, remota prouidentia & poteſtate diuina, prorſus nihil eſt: Quòd ſi Deum naturam vocant, quæ peruerſitas eſt, Naturam potius quàm Deum nominare? Si autem Natura ratio eſt, vel neceſſitas, vel conditio naſcendi, non eſt per ſeipſam ſenſibilis: quia neceſſe eſt, mentem eſſe diuinam, quæ ſua prouidentia naſcendi principium rebus omnibus præbeat. Aut ſi Natura eſt cælum, atque terra, & omne quod natum eſt, non eſt Deus Natura, ſed Dei opus. Non diſſimili errore credunt eſſe Fortunam, quaſi deam quandam res humanas varijs caſibus illudentem: quia neſciunt, vnde ſibi bona & mala eueniant. Cum hac ſe compoſitos ad præliandum putant, nec vllam tamen rationem reddunt, à quo, & quam ob cauſam, ſed tantùm cum Fortuna ſe digladiari momentis omnibus gloriantur. Iam

qui

quicunque conſolati ſunt aliquos ob interitum amiſſionéque charorum, Fortunæ nomen acerrimis accuſationibus proſciderũt: nec omnino vlla eorum diſputatio de virtute eſt, in qua non Fortuna verſetur. M. Tullius in ſua conſolatione pugnaſſe ſemper contra Fortunam loquitur, eamque à ſe eſſe ſuperatam, cùm fortiter inimicorum impetus retudiſſet: nec tum quidem ab ea fractum, cùm domo pulſus patria caruit. Tum autem, cùm amiſerit chariſſimam filiam, victum ſe à Fortuna turpiter confitetur. Cedo, inquit, en manum tollo. Quid hoc homine miſerius, qui ſic iaceat? Inſipiens eſt, inquis, ſed qui ſe profitetur eſſe ſapientem. Quid ergo ſibi vult aſſumptio nominis? Quid contemptus ille rerum, qui magnificis verbis prætenditur? Quid diſpar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta ſapientiæ dantur, ſi nemo adhuc qui ſapiat, inuentus eſt? quiſquam nobis inuidiã facit, quia philoſophos negamus eſſe ſapientes? cùm ipſi nec ſcire ſe quicquam, nec ſapere fateantur. Nam ſi quando ita defecerint, vt * ne effingere quidem quicquam poſſint, quòd faciunt in rebus cæteris: tum verò admonentur ignorantiæ, & quaſi furibundi exiliunt, & exclamant, cæcos eſſe ſe, & excordes. Anaxagoras pronuntiat, circunfuſa eſſe tenebris omnia. Empedocles anguſtas eſſe

nec attinger.

eſſe ſenſuum ſemitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda, & quadrigis opus eſſet. Democritus quaſi in puteo quodam ſic alto, vt fundus ſit nullus, veritatem iacere demerſam: nimirum ſtultè, vt cætera. Non enim tanquam in puteo demerſa eſt veritas, quò vel deſcendere, vel etiam cadere illi licebat, ſed tanquam in ſummo montis excelſi vertice, vel potius in cælo, quod eſt veriſſimum. Quid enim eſt, cur eam potius in imum deprehenſam diceret, quàm in ſummum leuatam? niſi fortè mentem quoq; in pedibus, aut in imis calcibus conſtituere malebat potius, quàm in pectore, aut in capite? Adeò remotiſſimi fuerunt ab ipſa veritate, vt eos ne ſtatus quidẽ ſui corporis admoneret, veritatem illis in ſummo eſſe quærendam. Ex hac deſperatione confeſſio illa Socratis nata eſt, qua ſe nihil ſcire dixit, niſi hoc vnũ, quòd nihil ſciat. Hinc Academiæ diſciplina manauit, ſi tamen diſciplina dici poteſt, in qua ignoratio & diſcitur, & docetur. Sed ne illi quidem, qui ſcientiam ſibi aſſumpſerunt, id ipſum, quod ſe ſcire putabant, conſtanter defendere potuerunt. Qui, quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum diuinarum tam varij, tam incerti fuerunt, ſibiq; * ſæpe contraria diſſerentes, vt quid ſentirent, quid vellent, ſatis ſtatuere, ac adiudicare non

poſſis. Quid igitur pugnes aduerſus eos homines, qui ſuo ſibi gladio pereunt? Quid labores, vt eos deſtruas, quos ſua ipſos deſtruit, atque* affligit oratio? Ariſtoteles (inquit Cicero) veteres philoſophos accuſans, ait eos aut ſtultiſſimos, aut glorioſiſſimos fuiſſe, qui exiſtimaſſent philoſophiam ſuis ingeniis eſſe perfectam: ſed ſe videre, quòd paucis annis magna acceſsio facta eſſet, breui tempore philoſophiam planè abſolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo more? quando eſt, aut à quibus abſoluta? Nam quod ait ſtultiſsimos fuiſſe, qui putaſſent ingeniis ſuis perfectam eſſe ſapientiam, verum eſt: ſed ne ipſe quidē ſatis prudenter, qui aut à veteribus cœptam, aut à nouis auctam, aut mox à poſterioribus perfectum iri putauit: nūquàm enim poteſt inueſtigari, quod non per viam ſuā quæritur.

De Fortuna, & Virtute. CAP. XXIX.

Sed repetamus id, quod omiſimus. Fortuna ergo nihil per ſe eſt: nec ſi habendum eſt, tanquā ſit in aliquo ſenſu. Siquidē Fortuna eſt accidentium rerum ſubitus, atque inopinatus euentus. Verùm philoſophi, ne aliquando non errent, in re ſtulta volūt eſſe ſapientes, qui Fortunæ ſexum mutant, eámque non deam, ſicut vulgus, ſed Deum eſſe dicunt. Eundē tamen interdum † Naturam, interdum †† Fortunam vocant, quòd mul-

multa (inquit idē Cicero) efficiat inopinata nobis propter obſcuritatē, ignorationēq́; cauſarum. Cùm igitur cauſas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipſum, qui faciat, ignorent necesſe eſt. Idem in opere valde ſerio, in quo præcepta vitæ deprompta ex philoſophia filio dabat, Magnā, inquit, eſſe Fortunæ vim in vtramq; partē quis neſciat? Nam & cum proſpero flatu eius vtimur, ad exitus peruehimur optatos: & cùm reflauerit, affligimur. Primum qui negat ſciri poſſe quicquam, ſic hoc dixit, tanquam & ipſe, & omnes ſciant. Deinde, qui, etiam quæ clara ſunt, dubia conatur efficere, hoc putauit eſſe clarum, quod illi eſſe debuit vel maximè dubium: nam ſapienti omnino falſum eſt. Quis, inquit, neſcit? Ego verò neſcio. Doceat me (ſi poteſt) quæ ſit illa vis, qui flatus iſte, & qui reflatus. Turpe igitur hominem ingenioſum id dicere, quod ſi neges, probare non poſſit. Poſtremò, quod is qui dicit, aſſenſus eſſe retinendos, quòd ſtulti ſit hominis, rebus incognitis temerè aſſentiri: is, inquam, planè vulgi, & imperitorum opinionibus credidit, qui Fortunam putat eſſe, quæ tribuat hominibus bona & mala. Nam ſimulacrum eius cum copia, & gubernaculo fingūt, tanquam hæc & opes tribuit & humanarum rerū regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius aſſentit, qui For-

tunam omnipotētem vocat: & Hiſtoricus, qui ait: Sed profectò Fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris diis loci ſupereſt? Cur non aut ipſa regnare dicitur, ſi plus poteſt, aut ſola colitur, ſi omnia? vel, ſi tantùm mala immittit, aliquid cauſæ proferant, cur, ſi dea ſit, hominibus inuideat, eosq; perditos cupiat, cùm ab his religiosè colatur: cur æquior ſit malis, iniquior autem bonis: cur inſidietur, affligat, decipiat, exterminet: Quis illā generis hominū vexatricem perpetuam conſtituerit: Cur deniq; tam malam ſortita ſit poteſtatē, vt res cunctas ex libidine magis, quàm ex vero celebret, obſcurétq;. Hæc inquam, philoſophos inquirere oportuit, potius, quàm temerè innocentem accuſare Fortunam: quæ etiamſi ſit aliqua, nihil tamen afferri ab his poteſt, cur hominibus tam inimica ſit, quàm putatur. Itaq; illæ omnes orationes, quibus iniquitatem Fortunæ lacerant, & ſe ſuasq; virtutes contra Fortunam ſuperbiſſimè iactāt, nihil ſunt aliud, quàm deliramenta inconſideratæ leuitatis. Quare non inuideāt nobis, quibus aperuit veritatē Deus: qui ſicut ſcimus, nihil eſſe Fortunā, ita ſcimus eſſe prauum, ac ſubdolum ſpiritū, qui ſit inimicus hominis, hoſtisq; iuſtitiæ, qui contraria faciat, quàm Deus, cuius inuidiæ cauſam in ſecundo libro explicauimus. Hic ergo inſi-

diatur vniuerſis:ſed eos, qui Deũ neſciunt, errore impedit, ſtultitia obruit, tenebris circunfundit, ne quis poſſit ad diuini nominis peruenire notitiam: in quo vno & ſapientia continetur, & vita perpetua. Eos autem, qui Deum ſciunt, dolis & aſtutia aggreditur, vt cupiditate, ac libidine irretiat, ac * peccati blandimentis deprauatos impellat ad mortem: vel ſi dolo nihil profecerit, † vi & †† violentia deiicere conatur. Idcirco enim in primordiis tranſgreſſionis, non ſtatim ad pœnam à Deo detruſus eſt, vt hominem malitia ſua exerceat ad virtutem: quæ niſi agitetur, ni vexatione aſſidua roboretur, non poteſt eſſe perfecta. Siquidem virtus eſt perferendorum malorum fortis, atq; inuicta patientia. Ex quo fit, vt virtus nulla ſit, ſi aduerſarius deſit. Huius itaq; peruerſæ poteſtatis, cùm vim ſentirent virtuti repugnantem, nomenq; ignorarent, Fortunæ ſibi vocabulum inane finxerunt. Quod quàm longe à ſapientia ſit remotum, declarat Iuuenalis his verſibus.

peccatis blandientibus.

Nullum numen abeſt ſi ſit prudentia: ſed nos
Te facimus Fortuna deam, cæloq; locamus.

Stultitia igitur, & error, & cæcitas, & (vt Cicero ait) ignoratio rerum, atq; cauſarum, Naturæ, ac Fortunæ nomina induxit. Sed vt aduerſarium ſuum neſciunt, ſic nec virtutem quidẽ ſciunt, cuius ſcientia ab aduerſa-

rij notione deſcendit. Quæ ſi coniuncta eſt cum ſapientia, vel (vt ipſi dicunt) eadem ipſa ſapientia eſt, ignorent neceſſe eſt, in quibus rebus ſita ſit. Nemo enim poteſt veris armis inſtrui, ſi hoſtem contra quem fuerit armandus, ignorat: nec aduerſarium vincere qui in dimicando non hoſtem verum, ſed vmbram petit. Proſternetur enim, qui aliò intentus venientem vitalibus ſuis ictum nec præuiderit antè, nec cauerit.

De Dei veri cognitione, & ea ſapientia.

CAP. XXX.

DOcui, quantum mea mediocritas tulit, longè deuium philoſophos iter à veritate tenuiſſe. *Scio tamen, quàm multa *Sentio.* prætericrim, quia non erat mihi propria contra philoſophos diſputatio. Sed huc neceſſariò diuertendū fuit, vt oſtenderē, tot & tanta ingenia in rebus falſis eſſe cōſumpta, ne quis fortè à prauis religionibus excluſus, ad eos ſe cōferre vellet, tanquā certi aliquid reperturus. Vna igitur ſpes homini, vna ſalus in hac doctrina, quam defendimus, poſita eſt. Omnis ſapientia hominis in hoc vno eſt, vt Deū cognoſcat, & colat: hoc noſtrum dogma, hæc ſentētia eſt. Quāta itaq; voce poſſum teſtificor, proclamo, denūtio. Hoc eſt illud, quod philoſophi omnes in

tota ſua vita quæſierũt, nec vnquam tamen inueſtigare, comprehendere, tenere valuerunt: quia religionẽ aut prauã retinuerunt, aut totam penitus ſuſtulerunt. Faceſſant igitur illi omnes, qui humanam vitam non inſtruunt, ſed turbant. Quid enim docent? aut quem inſtruunt, qui ſeipſos nondum inſtruxerunt? Quem ſanare ægroti, quem regere cæci poſſunt? Huc ergo nos omnes, quibus eſt curę ſapientia, cõferamus. An expectabimus donec Socrates aliquid ſciat? aut Anaxagoras in tenebris lumen inueniat? aut Democritus veritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi ſui ſemitas? Aut Arceſilas, & Carneades videant, ſentiant, percipiãt? Ecce vox de cælo veritatem docens, & nobis ſole ipſo clarius lumen oſtendẽs. Quid nobis iniqui ſumus, & ſapientiam * ſuſcipere cunctamur? quam percip. docti homines contritis in quærẽdo ætatibus ſuis, nunquàm reperire potuerunt. Qui vult ſapiens ac beatus eſſe, audiat Dei vocem, diſcat iuſtitiã, ſacramentũ natiuitatis ſuæ norit, humana contẽnat, diuina ſuſcipiat, vt ſummũ illud bonum, ad quod natus eſt, poſſit adipiſci, diſſolutis religionibus vniuerſis, & omnibus quæcunq; in eorũ defenſionem dici vel ſolebant vel poterant, refutatis: deinde conuictis philoſophiæ diſciplinis, ad veram nobis religionem, ſapien-

tiamque veniendum eſt, quoniam eſt (vt docebo) vtrumque coniunctum, vt eam vel argumentis, vel exemplis, vel idoneis teſtibus aſſeramus, & ſtultitiam, quam nobis iſti deorum cultores obiectare non deſinunt, vt nullam penes nos, ſic totam penes ipſos eſſe doceamus. Et quanquàm prioribus libris, cùm falſas arguerem religiones, & hîc, cùm falſam ſapientiam tollerem, vbi veritas ſit oſtenderim, planius tamen, quæ religio, & quæ ſapientia vera ſit, liber proximus indicabit.

***

FINIS.

L. COELII
LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM
inſtitutionum aduerſus Gentes, liber Quartus, in quo docetur quæ religio, & quæ ſapientia vera ſit.

De priore religione, & defectione à Deo, & ſeptem ſapientibus. CAP. I.

COGITANTI mihi, † Conſtantine Imperator, †† & cum animo meo ſæpe reputãti priorem illum generis humani ſtatum, & mirum pariter, & indignum videri ſolet, quòd vnius ſeculi ſtultitia, religiones varias ſuſcipientis, deosq; multos eſſe credentis, in tantam ſubitò ignorationem ſui ventum eſt, vt ablata ex oculis veritate, neque religio Dei veri, neq; humanitatis ratio teneretur, hominibus nõ in cælo ſummum bonum quærentibus, ſed in terra. Quam ob cauſam profectò ſeculorum veterum mutata felicitas eſt. Cœperunt enim relicto parente, & conſtitutore omnium Deo, in-

ſenſibilia digitorum ſuorũ figmenta venerari: quæ prauitas quid effecerit, aut quid malorum attulerit, res ipſa declarat. Auerſi namq; à ſummo bono quod ideò beatũ, ac ſempiternum eſt, quia videri, tangi, cõprehendi non poteſt, & à virtutibus ei bono congruentibus, quę ſunt æquè immortales, ad hos corruptos, & fragiles Deos lapſi, & ſtudẽtes iis rebus, quibus ſolũ corpus ornatur, alitur, delectatur, mortẽ ſibi perpetuam cũ diis, & cum bonis corporalibus quæſierunt, quia morti corpus omne ſubiectũ eſt. Inſecuta eſt igitur huiuſmodi religiones iniuſtitia, & impietas, ſicuti fuerat neceſſe. Deſierunt enim vultus ſuos in cælũ tollere: ſed deorſum mentes hominũ depreſſæ, terrenis vt religionibus, ſic etiã bonis *inhærebant. Secutũ eſt diſſidiũ generis humani, & fraus, & nefas omne: quia ſpretis æternis, atq; incorruptis bonis, quę ſola debent ab homine concupiſci, temporalia, & breuia maluerunt, maiorque hominibus ad malum fides fuit, qui prauum recto, quia præſentius fuerat, prætulerunt. Sic humanam vitam prioribus ſeculis in clariſſima luce verſatam caligo, ac tenebrę comprehenderunt, &, quod prauitati congruens erat, poſtquàm ſublata ſapientia eſt, tum demum ſibi homines ſapientum nomen vendicare cœperunt. Tum autem omne ſapiens vocabatur, cùm

*adhær.

omnes erant. Vtinamque nomen illud aliquando publicum, quãuis ad paucos redactum, tamen vim ſuam retineret. Poſſent enim fortaſſe pauci illi vel ingenio, vel auctoritate, vel aſſiduis hortamentis liberare populũ vitijs & erroribus: ſed adeò in totũ ſapientia occiderat, vt ex ipſa nominis arrogantia, nullum eorum, qui vocarentur, apparuerit fuiſſe ſapientem. Et tamen prius quàm hæc philoſophia, quæ dicitur eſſe, inueniretur, ſeptem fuiſſe traduntur primi omnium, qui quia de reb⁹ naturalibus quęrere, ac diſputare ſunt auſi, ſapientes haberi, appellarique meruerunt. O miſerum, calamitoſumque ſeculum, quo per orbem totum ſeptem fuerunt ſoli qui hominum vocabulo cierentur! Nemo enim poteſt iure dici homo, niſi qui ſapiens eſt. Sed ſi cæteri omnes, præter ipſos, ſtulti fuerunt, ne illi quidem ſapientes: quia nemo eſſe ſapiens verè, iudicio ſtultorum poteſt. Adeo ab his abfuit ſapientia, vt ne poſtea quidem increſcente doctrina, & multis, magniſque ingenijs in idipſum ſemper intentis, potuerit perſpici veritas ac comprehendi. Nam poſt illorum ſeptem ſapientum gloriam, incredibile eſt quanto ſtudio inquirendæ veritatis Grecia omnis exarſerit. Ac primùm, nomen ipſum ſapientiæ arrogans putauerunt: ſeque non ſapientes, ſed ſtudioſos

ſapien

ſapientiæ vocauerunt. Quo facto & illos, qui temere ſapientum ſibi nomen aſciuerant, erroris, ſtultitiæq; damnauerunt, & ſe quoq; ipſos ignorantiæ, quam quidem non diffitebantur. Nam vbicunque rerum natura ingeniis eorum quaſi manus oppoſuerat, ne rationem poſſent aliquam reddere, teſtificari ſolebant, nihil ſe ſcire, nihil cernere. Vnde multo ſapientiores inueniuntur, qui ſe aliqua ex parte videre, quam illi, qui ſe ſapere crediderunt.

De Sapientiæ inuentione. CAP. II.

QVare ſi neque illi fuere ſapientes, qui ſunt appellati, neque poſteriores, qui non dubitauerunt inſipientiam confiteri, quid ſupereſt, niſi vt alibi quærenda ſit ſapientia, quando nō eſt, vbi quærebatur, inuenta? Quid autē putemus fuiſſe cauſæ, cūr tot ingeniis, totq; temporibus ſummo ſtudio, ac labore quæſita non reperiretur, niſi quòd eam philoſophi extra fines ſuos quæſierunt? Qui quoniam peragratis, & exploratis omnibus, nuſquam ſapientiam comprehenderunt, & alicubi eſſe illam neceſſe eſt: apparet, illic potiſſimùm eſſe quærendam, vbi ſtultitiæ titulus apparet, cuius velamento Deus, ne arcanum ſui diuini operis in propatulo eſſet, theſaurū ſapientiæ, ac veritatis abſcondit. Vnde equidem ſoleo mirari, quòd cùm Pythagoras, & poſteà

Pla

Pilato,amore indagãdæ veritatis incenſi,ad Ægyptios,& Magos,& Perſas vſque penetraſſent, vt earum gentium ritus, & ſacra cognoſcerẽt(ſuſpicabantur enim ſapiẽtiam in religione verſari)ad Iudæos tamen non acceſſerint,penes quos tũc ſolos erat:& quò facilius ire potuiſſent. Sed auerſos eſſe arbitror diuina prouidentia, ne ſcire poſſent veritatẽ,quia nundum fas erat alienigenis hominibus religionem Dei veri, iuſtitiamque noteſcere. Statuerat enim Deus appropinquante vltimo tempore,ducem magnum cælitus mittere,qui eam perfido, ingratoque populo ablatã,* exteris gentibus *cæteris.* reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar diſputare,ſi priùs oſtendero ſapiẽtiam cum religione ſic cohærere,vt diuelli vtrumque non poſſit.

De ſapientia & religione, deque iure patris & domini CAP. III.

DEorum cultus,vt in priore libro docui, non habet ſapientiã,non modo, quia diuinũ animal hominem terrenis, fragilibusq; ſubſternit, ſed q̃a nihil ibi diſſeritur, quod proficiat ad mores excolendos, vitamque formandam, nec habet inquiſitionem aliquã veritatis,ſed tantũmodo ritum colendi, qui nõ officio mentis,ſed miniſterio corporis conſtat. Et ideo non eſt illa religio vera iudicãda,quia nullis iuſtitiæ vir-

turisque præceptis erudit, efficitque meliores. Itaque philoſophia, quia in illis religionem, id eſt, ſummam pietatem non habet, non eſt vera ſapientia. Nam ſi diuinitas, quæ gubernat hunc mundum incredibili beneficentia genus hominum ſuſtentat, & quaſi paterna indulgentia fouet, vult profecto gratiam ſibi referri, & honorem dari. Nec conſtare homini ratio pietatis poteſt, ſi cæleſtibus beneficijs extiterit ingratus: quod non eſt vtique ſapientis. Quoniam igitur (vt dixi) philoſophia, & religio deorum, diſiūcta ſunt, longeque diſcreta (ſiquidem alij ſunt profeſſores ſapiētiæ, per quos vtique ad deos non aditur: alij religionis antiſtites, per quos ſapere non diſcitur) apparet, nec illam veram eſſe ſapientiam, nec hanc religionem. Idcirco nec philoſophia potuit veritatem comprehendere, nec religio deorum rationem ſui, quia caret, reddere. Vbi autem ſapientia cum religione inſeparabili nexu cohæret, vtrúque verum eſſe neceſſe eſt. quia & in colendo ſapere debemus, id eſt, ſcire, quid nobis, & quomodo ſit colendum, & in ſapiendo colere, id eſt, re & actu, quod ſcierimus implere. Vbi ergo ſapientia cū religione coniungitur? Ibi ſcilicet, vbi Deus colitur vnus, vbi vitia, & actus omnis ad vnum caput, & ad vnā ſummam refertur. Denique ijdē ſunt doctores

ſapien

ſapiétiæ, qui & Dei ſacerdotes. Nec tamen moueat quenquam, quia ſæpe factum eſt, & fieri poteſt, vt philoſophus aliquis, deorum ſuſcipiat ſacerdotium: quod cùm fit, non tamen coniungitur philoſophia cum religione, ſed & philoſophia inter ſacra ceſſabit, & religio, quando philoſophia tractabitur. Illa enim religio muta eſt, non tantũ, quia mutorum eſt, ſed quia ritus eius in manu & digitis eſt, non in corde aut lingua, ſicut noſtra quæ vera eſt. Idcirco & in ſapientia religio, & in religione ſapientia eſt. Ergo nõ poteſt ſegregari: quia ſapere nihil aliud eſt, niſi Deum verũ iuſtis, ac pijs cultibus honorare. Multorum autem deorum cultus non eſſe ſecundùm naturam, etiam hoc argumento colligi & comprehendi poteſt. Omnem Deum, qui ab homine colitur, neceſſe eſt inter ſolennes ritus, & precationes, patrem nuncupari, nõ tantùm honoris gratia, verumetiã rationis, & quòd antiquor eſt homine, & quòd vitam, ſalutem, victumque præſtat, vt pater. Itaque & Iupiter à precantibus pater vocatur, & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps, quod Lucilius in deorum conſilio irridet:

Vt nemo ſit noſtrum, quin aut pater optimus diuum:

Vt Neptun' pater, Liber, Saturnu' pater, Mars.
Ianu', Quirinu' pater nomẽ dicatur ad vnũ.

Quod ſi natura non patitur, vt ſint vnius hominis plures patres (ex vno enim procreatur) ergo deos etiam multos colere, contra naturam eſt, contraque pietatẽ. Vnus igitur colẽdus eſt, qui poteſt verè pater nominari. Idem etiam dominus ſit, neceſſe eſt: quia ſicut poteſt indulgere, ita etiã coërcere. Pater ideo appellandus eſt, quia nobis multa, & magna largitur: domin', ideo quia caſtigandi ac puniendi maximã habet poteſtatem. Dominum verò eundẽ eſſe, qui ſit pater, etiã iuris ciuilis ratio demonſtrat. Quis enim filios poterit educare, niſi habeat in eos dominij poteſtatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantùm filios habeat: videlicet nomen patris complectitur etiã ſeruos, quia familiam ſequitur: & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit: vnde apparet, eundẽ ipſum & patrẽ eſſe ſeruorum, & dominum filiorum: Denique & filius manumittitur tanquã ſeruus & ſeruus liberatus patroni nomen accipit, tanquã filius. Quòd ſi propterea paterfamilias nominatur, vt appareat eum duplici poteſtate præditum, quia indulgere debet, quia pater eſt, & coërcere, quia dominus: ergo idem ſeruus eſt,

qu

qui & filius: idem dominus qui & pater. Sicut igitur naturæ neceſſitate, non poteſt eſſe niſi vnus pater, ita nec dominus niſi vnus. Quid enim faciat ſeruus, ſi multi domini diuerſa imperauerint? Ergo contra rationem, contraque naturam ſunt religiones multorum deorum, ſiquidem nec patres multi poſſunt eſſe, nec domini: Deos autem, & patres, & dominos nũcupari neceſſe eſt. Teneri ergo veritas non poteſt, vbi homo idẽ multis patribus, dominisque ſubiectus eſt, vbi animus in multa diſperſus, huc atque illuc diuagatur, nec habere vllam firmitatẽ poteſt, quãdo certo, & ſtabili domicilio religio caret. Cultus igitur deorũ veri eſſe nõ poſſunt: eodẽ modo quo matrimoniũ dici nõ poteſt, vbi mulier vna multos viros habet, ſed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur: à qua enim pudor, caſtitas, fides abeſt, virtute careat neceſſe eſt. Sic & religio deorũ impudica eſt, & incerta, quia fide caret, quia honos inſtabilis, & incertus, caput atque originẽ non habet.

De ſapientia itidem, & religione: & iure patris, & domini. CAP. IIII.

QVibus rebus apparet, quàm inter ſe coniunctæ ſint ſapientia, & religio: ſapientia ſpectat ad filios, quæ exigit amorem, religio ad ſeruos †, quæ quidem exigit

timorem ††. Na ſicut illi patrem diligere debent, & honorate, ſic hi dominum colere, ac vereri. Deus autem, qui vnus eſt, quoniam vtramque perſonā ſuſtinet, & patris, & domini, & amare eum debemus, quia filij ſumus, & timere, quia ſerui. Non poteſt igitur nec religio à ſapientia ſeparari, nec ſapientia à religione ſecerni: quia idem Deus eſt, qui & intelligi debet, quod eſt ſapientiæ: & honorari, quod eſt religionis. Sed ſapiẽtia præcedit, religio ſequitur, quia prius eſt, Deum ſcire: conſequens, colere. Ita in duobus hominib' vna vis eſt, quãuis diuerſa eſſe videantur. Alterũ enim poſitum eſt in ſenſu, alterum in actu. Sed tamen ſimilia ſunt duobus riuis ex vno fonte manantibus. Fons autem ſapientiæ, & religionis Deus eſt: à quo hi duo riui ſi aberrauerint, areſcant neceſſe eſt: quem qui neſciunt, nec ſapientes eſſe poſſunt, nec religioſi. Sic fit, vt philoſophi, & qui deos colũt, ſimiles ſint aut filijs abdicatis, aut ſeruis fugitiuis: quia neque illi patrem quærunt, neque hi dominum: & ſicut abdicati hæreditatem patris non aſſequuntur, & fugitiui impunitatem: ita neque philoſophi immortalitatẽ accipiũt, quæ eſt regni cæleſtis hæreditas, id eſt, ſummũ bonũ, quod illi maximè × quærũt, neq; cultores deorũ pœnã ſẽpiternæ mortis effugiẽt, quę eſt animaduerſio

quæſierũt.

ſio veri dñi aduerſus fugitiuos ſuæ maieſtatis,ac nominis: Deum verò eſſe patrem, eundemq́ue dominum, vtrique pariter ignorauerũt, tã cultores deorũ,quàm ipſi ſapiẽtiæ profeſſores:quia aut nil omnino colẽdũ putauerũt,aut religiones falſas approbauerũt:aut,etiã ſi vim,poteſtatẽq; ſummi Dei intellexerũt,vt Plato,q ait vnũ eſſe fabricatorẽ mũdi Deũ,& M.Tullius, q fatetur hominẽ præclara quadã cõditione à ſũmo Deo eſſe generatũ:tamẽ ei debitũ cultum ſummo patri nõ reddiderũt:quod erat conſequens ac neceſſarium. Deos autem neque patres,neque dominos eſſe poſſe,nõ tantùm multitudo (vt ſuprà oſtendi) ſed etiam ratio declarat:quia neque fictũ eſſe à Dijs hominem, traditur, neque deos ipſos antecedere originem hominis, inuenitur. Siquidem fuiſſe in terra homines, antequã Vulcanus,& Liber & Apollo,& ipſe Iupiter naſcerentur,apparet.Sed neque Saturno fictio hominis, neque Cælo patri eius aſſignari ſolet.Quòd ſi nullus eorum, qui coluntur,formaſſe à principio,atque inſtituiſſe hominem traditur :nullus igitur ex his pater hominis nũcupari poteſt,ita ne Deus quidem. Ergo fas non eſt, venerari eos, à quibus non ſit homo generatus, quia neq; à multis generari poteſt. Vnus igitur, ac ſolus coli debet,qui Iouem, qui Saturnum,

qui Cælum ipſum, terramque anteceſſit. Is enim neceſſe eſt hominē figurauerit, qui ante hominē, cælū terrāque perfecit. Solus pater vocandus eſt, qui creauit: ſolus dominus nūcupandus, qui regit, qui habet vitæ ac necis veram & perpetuam poteſtatem: quem qui non adorat, & inſipiēs ſeruus eſt, qui dominum ſuum aut fugiat, aut neſciat: & impius filius, qui ſuum verum patrem vel oderit, vel ignoret.

De prophetis, & eorum temporibus.

CAP. V.

NVnc, quoniam docui ſapiētiam & religionem non poſſe diduci, ſupereſt vt de ipſa religione, ac ſapiētia diſſeramus. Sentio * quidem quàm ſit difficilis de rebus cæleſtibus diſputatio: ſed tamen audēdum eſt, vt illuſtrata veritas pateat, multique ab errore, atque interitu liberētur, qui eam ſub velamine ſtultitiæ latentē aſpernantur, ac reſpuunt. Sed prius quā incipiam de Deo, & operibus eius dicere, mihi pauca de prophetis antè dicēda ſunt, quorū teſtimonijs nūc vti neceſſe eſt: quod in prioribus libris ne facerē, tēperaui. Ante omnia qui veritatē ſtudet cōprehendere, non modò intelligēdis prophetarum vocibus animū debet intēdere, ſed etiā tēpora, per quæ quiſque illorū fuerit, diligētiſſimè inquirere, vt ſciat & quæ futura prædixerint, &

tamen.

poſt

poſt quot annos prædicta completa ſint. Nec difficultas in his colligendis ineſt vlla. Teſtati ſunt enim, ſub quo quiſque rege diuini Spiritus fuerit paſſus inſtinctũ. Multique * ſcriptores libros de tẽporibus ediderunt, initiũ faciẽtes à propheta Moyſe, qui Troianum bellum * nõ gentis ferè annis anteceſſit. Is autẽ, cùm per annos quadraginta populum rexiſſet, ſucceſſorem habuit Ioſuen, qui ſeptẽ & viginti annis tenuit principatũ. Exinde ſub iudicibus fuerunt, per annos trecẽtos ſeptuaginta. Tum mutato ſtatu reges habere cœperunt: quibus imperium tenentibus per annos quadringentos * L X, vſque ad Sedechiæ regnũ oppugnati à rege Babylonio, captique Iudæi diuturnum ſeruitium pertulerunt, donec ſeptuageſimo poſt anno eos Cyrus maior, terris ac ſedibus ſuis redderet: qui per idem tẽpus in Perſas ſuſcepit imperiũ, quo Romæ Tarquinius Superbus. Quare cum omnis temporũ ſeries & ex Iudaicis, & ex Græcis, Romaniſque hiſtorijs colligatur, etiã ſingulorũ prophetarũ tempora colligi poſſunt, quorũ ſanè vltimus Zacharias fuit, quem conſtat ſub Dario rege, ſecundo anno regni eius, octauo mẽſe, ceciniſſe. Adeò antiquiores etiã Græcis ſcriptoribus prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eo profero, vt errorẽ ſuũ ſentiãt, qui ſcripturam coar-

ſcriptos, *ſeptingẽtis* L.

guere nituntur tanquam nouam, & recens fictam, ignorantes ex quo fonte religionis ſanctæ origo manauerit. Quod ſi quis collectis, perſpectiſque temporibus fundamẽtum doctrinæ ſalubriter iecerit, & veritatẽ penitus comprehendet, & errorem cognita veritate deponet.

De Dei filio, déque eo teſtimonia.

CAP. VI.

DEus igitur machinator, cõſtitutórque rerum, ſicuti in ſecũdo libro diximus, antè quàm præclarũ hoc opus mundi adoriretur, ſanctum, & incorruptibilem, & irreprehenſibilem ſpiritum genuit, quem filium nuncuparet. Et quamuis alios poſteà innumerabiles creauiſſet, quos angelos dicimus, hunc tamen ſolùm primogenitum diuini nominis appellatione dignatus eſt paterna ſcilicet virtute ac maieſtate pollentem. Eſſe autem ſummi Dei filium, qui ſit poteſtate maxima præditus, nõ tantùm congruentes in vnum voces Prophetarum, ſed etiam Triſmegiſti prædicatio, & Sibyllarum vaticinia demonſtrant. Hermes in eo libro, qui ὁ λόγος τέλειος inſcribitur, his vſus eſt verbis: ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν· αἰσθητὸν δέ φημι, οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτόν, περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο, ἀλλ᾽ ὅτι

εἰς

εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ εἰς νοῦ) ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον, καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἠγάσθη τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον. Sibylla Erythræa in carminis ſui principio, quod à ſummo Deo exorſa eſt, filium Dei ducem, & imperatorem omnium his verſibus prædicat:

Παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
Κάτθετο, χ' ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

Et rurſus in fine eiuſdem carminis:

Αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Et alia Sibilla præcipit hunc oportere cognoſci:

Αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεόν, θεοῦ υἱὸν ἐόντα.

Videlicet & ipſe eſt Dei filius, qui per Solomonem ſapientiſſimum regem diuino ſpiritu plenum locutus eſt ea, quæ ſubiecimus: Deus condidit me in initio viarum ſuarum, in opera ſua ante ſecula. Fundauit me in principio, antequam terram faceret, antequam abyſſos conſtitueret, prius quàm prodirent fontes aquarum, ante omnes colles genuit me dominus: fecit regiones, & * terras inhabilitabiles ſub cælo. Cùm pararet cælum, aderam illi, & cùm ſecerneret ſuam ſedem, cùm ſuper ventos faceret validas nubes, & cùm cõfirmatos poneret montes ſub cælo: quando faciebat fortia fun- *fines.*

damenta terræ, eram penes illum diſponens. Ego eram, cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius, cùm lætaretur orbe perfecto. Idcirco autem illum Triſmegiſtus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ dixit: & Sibilla σύμβουλον appellat, quòd tanta ſapientia & virtute ſit inſtructus à Deo patre, vt conſilio eius & manibus vteretur in fabricatione mundi.

De nomine Ieſu Chriſti. CAP. VII.

FOrtaſſe quærat aliquis hoc loco, quis ſit iſte tam potẽs, tam Deo charus, & quod nomen habeat, cuius prima natiuitas non modò anteceſſerit mundum, verum etiam prudentia diſpoſuerit, virtute conſtruxerit. Primùm ſcire nos conuenit, nomen eius neque angelis quidem notum eſſe, qui morantur in cęlo, ſed ipſi ſoli, ac Deo patri: nec antè id publicabitur, vt eſt ſanctis literis traditum, quàm diſpoſitio Dei fuerit impleta. Deinde nec enuntiari poſſe hominis ore, ſicut Hermes docet, hæc dicens: αἰτία δὲ τούτου αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις, ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι. Et paulo pòſt ad filium: ἔστι γάρ τις, ὦ τέκνον, ἀπόρρητος λόγος σοφίας πάντων καὶ προεννοουμένου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι. Sed quamuis nomen eius, quod ei à principio pater ſummus impoſuit, nullus alius præter ipſum ſciat, habet tamen &

3.33. inter

inter angelos aliud vocabulum,& inter homines aliud. Ieſus quippe inter homines † nominatur. †† Nam Chriſtus non proprium nomen eſt, ſed nuncupatio poteſtatis, & regni: ſic enim Iudæi reges ſuos appellabant. Sed exponenda eſt huius nominis ratio propter ignorantium errorem, qui eum immutata litera Chreſtum ſolent dicere. Erat Iudæis antè præceptũ, vt ſacrum conficerent vnguentum, quo perungi poſſent ij, qui vocabantur ad ſacerdotium, vel ad regnum. Et ſicut nunc Romanis indumentum purpuræ, inſigne eſt regiæ dignitatis aſſumptæ, ſic illis vnctio ſacri vnguenti, nomen, ac poteſtatem regiam conferebat. Verùm quoniam Græci veteres *χρίεσθαι* dicebant vngi, quod nunc *ἀλείφεσθαι*, ſicut indicat Homeri verſus ille,

Αὐτὰς δὲ δμωαὶ λοῦσαν, καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

Ob hanc rationem nos cum Chriſtum nuncupamus, id eſt, vnctum, qui Hebraicè Meſſias dicitur. Vnde in quibuſdam Græcis ſcripturis, quæ malè de Hebraicis interpretata ſunt, *ἠλειμμένος*, id eſt, vngendo curatus, ſcriptum inuenitur, *ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι*. Sed tamen vtrolibet nomine rex ſignificatur: non quòd ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi nondum tempus aduenit, ſed quòd cæleſte, ac ſempiternum, de quo diſſeremus in vltimo li-

libro; nunc verò de prima eius natiuitate dicamus.

De ortu Ieſu, in ſpiritu, & in carne: de ſpiritibus & teſtimoniis prophetarum.

CAP. VIII.

IN primis enim teſtificamur, illum bis eſſe natum: primũ in ſpiritu, poſtea in carne. Vnde apud Hieremiam ita dicitur: Prius quàm te formarem in vtero, noui te. Et idem apud ipſum: Beatus qui erat antè quàm naſceretur. quod nulli alij contigit, præter Chriſtũm. Qui cùm eſſet à principio filius Dei, regeneratus eſt denuò ſecundùm carnem. Quæ duplex natiuitas eius magnum intulit humanis pectoribus errorẽ, circumfuditque tenebras etiam ijs, qui veræ religionis ſacramenta retinebant. Sed nos id planè, dilucideque monſtrabimus, vt amatores ſapientiæ facilius ac diligentius inſtruantur. Qui audit, Dei filiũm dici, nõ debet tantum nefas mente concipere, vt exiſtimet ex connubio, ac permiſtione fœminæ alicuius Deum procreaſſe: quod non facit niſi animal corporale, mortique ſubiectum. Deus autem cùm ſolus * adhuc eſſet, cui permiſcere ſe potuit? aut cum eſſet tantæ poteſtatis, vt quicquid vellet, efficeret, vtique ad creandum ſocietate alterius non indigebat: niſi fortè exiſtimabimus, Deum, ſicut Orpheus putauit, & marem eſſe, & fœminam

ſit cui

minā quòd aliter generare nequiuerit, niſi haberet vim ſexus vtriuſq;, qua aut ipſe ſecum coierit, aut ſine coitu nō potuerit procreare. Sed & Hermes in eadē fuit opinione, cū dicit αὐτοπάτορα καὶ αὐτομήτορα. Quod ſi ita eſſet, vt à prophetis pater dicitur, ſic etiā mater diceretur. Quomodo igitur procreauit? Primùm, nec ſciri à quoquā poſſunt, nec narrari opera diuina, ſed tamen ſanctę literę docent, in quibus cautum eſt, illum Dei filium, eſſe Dei ſermonē, itemque cęteros angelos Dei ſpiritus eſſe. Nam ſermo eſt ſpiritus cum voce aliquid ſignificante prolatus. Sed tamen quoniā ſpiritus, & ſermo diuerſis partibus proferuntur, ſiquidē ſpiritus naribus, ore ſermo procedit: magna inter hunc Dei filiū, cęteroſque angelos differentia eſt. Illi enim ex Deo taciti ſpiritus exierunt, qui non ad doctrinam Dei tradendam, ſed ad miniſterium creabantur. Ille verò, cùm ſit & ipſe ſpiritus, tamen cum voce, ac ſono ex Dei ore proceſſit, ſicut verbū, ea ſcilicet ratione, quia voce eius ad populum fuerat vſurus, id eſt, quòd ille magiſter futurus eſſet doctrinæ Dei, & cęleſtis arcani ad homines perferendi (quod ipſum primò locutus eſt, vt per eum ipſe †† ad nos loqueretur, & ille vocem Dei, ac volūtatem nobis reuelaret.) Meritò igitur ſermo, & verbum Dei dicitur: quia Deus procedētem de ore ſuo vocalem

lem ſpiritum, quem non vtero, ſed mente conceperat, inexcogitabili quadam maieſtatis ſuæ virtute ac potentia in effigiem, quę proprio ſenſu, ac ſapientia vigeat, comprehendit, & alios item ſpiritus ſuos in angelos figurauit. Noſtri ſpiritus diſſolubiles ſunt, quia mortales ſumus. Dei autem ſpiritus & viuunt, & manent, & ſentiunt, quia ipſe immortalis eſt, & ſenſus, & vitæ dator. Noſtræ voces, licet auræ miſceantur, atque euaneſcant, tamen plerunque permanent literis comprehenſæ: quanto magis Dei vocem credendum eſt & manere in æternum, & ſenſu, ac virtute comitari, quam de Deo patre tanquam riuus de fonte traduxerit? Quòd ſi quis miratur ex Deo Deum prolatione vocis, ac ſpiritus potuiſſe generari, ſi ſacras voces prophetarum cognouerit, deſinet profectò mirari. Solomonem, patrémque eius Dauid potentiſſimos reges fuiſſe, & eoſdem prophetas, etiam ijs fortaſſe ſit notum, qui diuinas literas non attigerunt, quorum alter, qui poſterius regnauit, Troianæ vrbis excidium centum & quadraginta annis anteceſſit. Huius pater diuinorum ſcriptor hymnorum in Pſalmos XXXII. ſic ait: Verbo Dei cæli ſolidati ſunt, & in ſpiritu oris eius omnis virtus eorum. Item rurſus in Pſalmo XLIIII. Eructauit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi.

Con

Cõteſtans videlicet, nulli alij opera Dei eſſe nota, niſi filio ſoli, qui eſt verbum Dei, & quem regnare in perpetuum neceſſe eſt. Item Solomon ipſum, verbum Dei eſſe demonſtrat, cuius manibus opera iſta mundi fabricata ſunt. Ego, inquit, ex ore altiſſimi prodiui ante omnem creaturam, ego in cælis feci vt oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoque ita tradit: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc fuit in principio apud Deum. Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.

De verbo Dei. CAP. IX.

SEd melius Græci λόγον dicunt, quàm nos verbum, ſiue ſermonem. λόγος enim & ſermonem ſignificat, & rationem: quia ille eſt vox, & ſapientia Dei. Hunc ſermonem diuinum ne philoſophi quidem ignorauerunt. Si quidem Zenon rerum naturæ diſpoſitorem, atque opificem * vniuerſitatis λόγον prædicat, quem & fatum, & neceſſitatem rerum, & Deum, & animum Iouis nuncupat, ea ſcilicet conſuetudine, qua ſolent Iouem pro Deo accipere. Sed nihil obſtant verba, cùm ſententia conguat veritati. Eſt enim ſpiritus Deo quem ille animum Iouis nominauit. Nam Triſmegi-

immenſ.

ſtus,

ſtus, qui veritatem penè vniuerſam neſcio quomodo inueſtigauit, virtutem, maieſtatemque verbi ſæpe deſcripſit, ſicut declarat ſuperius illud exemplum, quo fatetur eſſe ineffabilem quendam, ſanctumque ſermonem, cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter, vt potui. Nunc de ſecunda, quoniam controuerſia eſt in ea maxima, latius differendum eſt, vt veritatem ſcire cupientibus, lumen intelligentiæ præferamus.

De Ieſu aduentu, & Iudæorum caſibus, & reſurrectione.

CAP. X.

IN primis igitur ſcire homines oportet, ſic à principio proceſſiſſe diſpoſitionem ſummi Dei, vt eſſet neceſſe, appropinquante ſeculi termino, Dei filium deſcendere in terram, vt conſtitueret Deo templum, doceretque iuſtitiam: verumtamẽ non in virtute angeli, aut poteſtate cæleſti, ſed in figura hominis, & cõditione mortali: vt cùm magiſterio functus fuiſſet, traderetur in manus impiorum, mortemque ſuſciperet, vt ea quoque per virtutem domita reſurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, & ſpem vincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hanc ergo diſpoſitionem ne quis ignoret, docebimus prædicta eſſe omnia, quæ in Chriſto

vide

videmus eſſe completa. Nemo aſſeueratio-ni noſtræ fidem commodet, niſi oſtendero prophetas ante multam temporum ſeriem prædicaſſe, fore aliquando vt filius Dei naſceretur ſicut homo, & mirabilia faceret, & cultum Dei per totam terram ſeminaret, & poſtremò, patibulo figeretur, & tertia die reſurgeret. Quæ omnia cùm probauero eorum ipſorum literis, qui Deum ſuum mortali corpore vtentem violauerũt, quid aliud obſtat, quo minus ſapientiam veram clarum ſit in hac religione ſola verſari? Nunc à principio totius ſacramenti origo narranda eſt. Maiores noſtri, qui erant principes Hebręorum, cùm ſterilitate, atque inopia laborarent, tranſierunt in Ægyptum rei frumentariæ gratia: ibique diutius cõmorantes, intolerabili ſeruitutis iugo premebantur. Tum miſertus eorum Deus, eduxit eos, ac liberauit de manu regis Ægyptiorum poſt annos quadringentos triginta, duce Moyſe, per quem poſteà illis lex à Deo data eſt: in qua eductione oſtendit virtutem maieſtatis ſuæ Deus. Traiecit enim populum medio mari rubro, præcedente angelo, & ſcindente aquam, vt populus per ſiccum gradi poſſet: quem verius (vt ait poëta)

Curuata in montis faciem circunſtetit vnda.

Quare audita tyrannus Ægyptiorum cum magna ſuorum manu inſecutus, & mare

adhuc

adhuc patens temerè ingreſſus, coëuntibus aquis cum omni exercitu deletus eſt. Hebræi verò egreſſi, in ſolitudine multa mirabilia viderunt. Namque cùm ſitim paterentur, ictu virgæ rupe percuſſa, proſilijt fons aquæ, populumque recreauit. Quo rurſus eſuriente, cæleſtis alimentis pluuia ſeu manna deſcendit: quinetiam coturnices in caſtra eorum ventus induxit, vt non modò pane cæleſti, ſed etiam inſtructioribus epulis ſaturarentur. Pro his tamen diuinis beneficijs honorem Deo non reddiderunt: ſed depulſa iam ſeruitute, iam ſiti, fameque depoſita, in luxuriam prolapſi, ad profanos Ægyptiorum ritus animos tranſtulerunt. Cùm enim Moſes Dux eorum aſcendiſſet in montem, atque ibidem quadraginta diebus moraretur, aureum caput bouis, quem vocant Apin, quod eos ſigno præcederet, figurarunt. Quo peccato, ac ſcelere offenſus Deus, impium, & ingratum populum pro merito pœnis grauibus affecit, & legi, quam per Moſen dederat, ſubiugauit. Poſtea verò cum in deſerta quadam parte Syriæ conſediſſet, amiſerunt vetus nomen Hebræi: & quoniam princeps examinis eorum Iudas erat, Iudæi ſunt appellati: & terra, quam incoluere, Iudæa. Et primò quidem non dominio regum ſubiecti fuerunt, ſed populo, ac legi ciuiles iudices præſidebant,

bant,

bant,non tamen in annum conſtituti ſunt, ſicut Romani conſules, ſed perpetua iuriſdictione ſubnixi. Tum ſublato iudicũ nomine poteſtas regalis inducta eſt. Verùm iudicibus regimen eorũ tenentibus, prauas religiones ſæpe ſuſceperant, atque offenſus ab his Deus toties alienigenis ſubiugabat, donec rurſus pœnitentia populi mitigatus, liberaret eos ſeruitute. Item ſub regibus finitimorũ bellis,ob delicta vexati,poſtremò capti,abductiq; Babylonem, pœnas impietatis ſuæ,graui ſeruitio pependerunt,donec Cyrus veniret in regnũ, qui ſtatim Iudæos reſtituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerunt vſque ad Herodem, qui fuit ſub imperio Tiberij Cæſaris,cuius anni quintodecimo,id eſt,duobus geminis conſulibus,ante diem * ſeptimam Calendas Aprilis, Iudæi Chriſtum cruci affixerunt. Hic rerum textus, hic ordo in arcanis * ſanctarum literarum continetur.Sed prius oſtendam qua de cauſa in terram venerit Chriſtus:vt fundamentum diuinæ religionis, & ratio clareſcat. *decimam.*

De Ieſu aduentu, & prædictis Prophetarum.

CAP. XI.

CVm ſæpe Iudæi præceptis ſalutaribus repugnarent, atque à diuina lege deſciſcerent, aberrantes ad impios cultus deórum,tũ Deus iuſtos,& electos viros Spiritu

ſancto implebat, prophetas in media plebe conſtituens, per quos peccata ingrati populi verbis minacibus increparet,& nihilominus hortaretur ad pœnitentiam ſceleris agendam:quam niſi egiſſent,atque abiectis vanitatibus ad Deum ſuum rediſſent, fore, vt teſtamentum ſuum mutaret, id eſt, hæreditatem vitæ immortalis ad exteras conuerteret nationes, aliumq; ſibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret. Illi autem à prophetis increpati, non modò verba eorum reſpuerunt,ſed,quòd ſibi peccata exprobrarentur, offenſi, eos ipſos exquiſitis cruciatibus necauerũt. Quæ omnia diuinæ literæ ſignata conſeruant. Dicit enim Propheta Hieremias: Miſi ad vos ſeruos meos prophetas: ante lucẽ mittebam, & non audiebatis me, neq; intẽdebatis auribus veſtris, cùm dicerem vobis, Conuertatur vnuſquiſq; à via ſua mala,& à nequiſſimis affectionibus veſtris,& habitabitis in terra iſta, quam dedi vobis, & patribus veſtris à ſeculo & vſque in ſeculum. Nolite ambulare poſt deos alienos,vt ſeruiatis eis, & ne incitetis me in operibus manuum veſtrarum,ad diſperdendos vos. Eſdras etiam propheta, qui fuit eiuſdem Cyri temporibus,à quo Iudæi ſunt reſtituti,ſic loquitur: Deſciuerunt à te,& abiecerunt legem tuam poſt cor ſuum,& prophetas tuos interfecerunt

po 1
bod bod

runt,qui obteſtabantur eos, vt reuerterentur ad te. Item Helias in libro βασιλειῶν tertio:* Æmulans æmulatus ſum Domino Deo omnipotenti, quia dereliquerunt te filij Iſraël,& altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio,& remanſi ego ſolus,& quærunt animam meam auferre à me. Propter has ergo illorum impietates abdicauit eos in perpetuum: itaque deſiit prophetas mittere ad eos. Sed illũ filium ſuum primogenitum, illum opificem rerum,& conſiliatorem ſuum delabi iuſſit è cælo, vt religionem ſanctam Dei transferret ad gentes, id eſt, ad eos, qui Deum ignorabant: doceretque iuſtitiam, quam perfidus populus abiecerat, quod iampridem ſe denuntiauerat eſſe facturum: ſicut Malachias propheta indicat, dicens: Non eſt mihi voluntas circa vos, dicit dominus, & ſacrificia non accipiam de manibus veſtris, quoniam à Solis ortu vſque ad occaſum clarificabitur nomen meum apud gentes. Item Dauid in Pſalmo XVII. Conſtitues me in caput gentium: populus, quem non cognoui, ſeruiet mihi. Eſaias quoque ſic loquitur: Venio colligere omnes gentes, & linguas,& venient, & videbunt claritatẽ meam;& dimittam ſuper eos ſignũ, & mittam ex his *conſeruatos in gentes, quę longè ſunt, quæ non audierunt gloriã meam, *conſeruatores.

& nuntiabunt claritatem meam in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi ſui mittere in terram, noluit eũ in poteſtate, & claritate cæleſti mittere, vt ingratus in Deũ populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret, qui Dominum ac Deum ſuum non recepiſſet: quod olim prophetæ cecinerant, ſic eſſe facturum: Eſaias enim, quem ipſi Iudæi ſerra conſectum crudeliſſimè necauerunt, ita dicit: Audi cælum, & percipe auribus terra, quoniã Dominus locutus eſt: filios genui, & exaltaui, ipſi autem me ſpreuerunt. Agnouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepium domini ſui: Iſrael autem me non cognouit, & populus meus me non intellexit. Hieremias quoque ſimiliter ait: Cognouit tempus ſuum turtur, & hirundo, & ruris paſſeres cuſtodierunt tempora introitus ſui: populus autem meus non cognouit iudicium Domini. Quomodo dicitis, Sapientes ſumus, & lex Domini nobiſcum eſt? Incaſſum facta eſt metatura: falſi ſcribæ, & confuſi ſunt: ſapientes trepidauerunt, & capti ſunt, quoniam verbum Domini reprobauerunt. Ergo (vt cœperam dicere) cùm ſtatuiſſet Deus doctorem virtutis mittere ad homines, renaſci eũ denuò in carne præcepit, & ipſi homini ſimilem fieri, cui dux & comes, & magiſter eſſet futurus. Sed tamen,

men quoniam pius & clemēs eſt erga ſuos Deus, ad eos ipſos eum miſit, quos oderat, ne illis in perpetuum ſalutis viam claude-ret, ſed daret his liberam facultatem ſe-quendi Deum, vt & præmium vitæ adiſpi-cerentur, ſi eum ſecuti fuiſſent, quod pluri-mi eorum faciunt, atque fecerunt: & culpa ſua in pœnam mortis incurrerent, ſi regem ſuum repudiaſſent. Apud illos igitur, & ex eorum ſemine regenerari eum iuſſit, ne ſi fuiſſet alienigena, iuſtam poſſent excuſa-tionem de lege prætendere, quòd eum non ſuſcepiſſent: ſimul, vt nulla omnino gens eſſet in terra, cui ſpes immortalitatis ne-garetur.

De Ieſu ortu ex virgine, vita morte, & reſur-rectione: déque iis rebus teſtimonia Prophe-tarum. CAP. XII.

DEſcendens itaque de cælo ſanctus ille Spiritus Dei, ſanctam virginem, cuius vtero ſe inſinuaret, elegit. At illa diuino Spi-ritu hauſto repleta concepit: & ſine vllo at-tactu viri repentè virginalis vterus intu-muit. Quòd ſi animalia quædam vento, & aura concipere ſolere, omnibus notum eſt, cur quiſquam mirũ putet, cùm ſpiritu Dei, cui facile eſt quicquid velit, grauatam eſſe virginem dicimus? Quod ſanè incredibi-le poſſet videri, niſi hoc futurum ante mul-ta ſecula prophetæ ceciniſſent. Solomon

Pſalmo vigeſimo in * Ode vndeuigeſima ita dicit: Infirmatus eſt vterus virginis, & accepit fœtum, & grauata eſt, & facta eſt in multa miſeratione virgo mater. Item propheta Eſaias, cuius hæc verba ſunt: Propterea dabit Deus ipſe vobis ſignum, Ecce virgo * accipiet in *concipiet,* vterum, & pariet filium, & vocabitis nomẽ eius Emmanuel. Quid hoc manifeſtius dici poteſt? Legebant iſta Iudæi, qui eum
15. * negauerunt. Si quis nos hæc fingere arbitratur, ab his † requirat, ab his †† potiſſimum ſumat. Satis firmum teſtimonium eſt ad probandam veritatẽ, quod ab ipſis perhibetur inimicis. Emmanuel autem nunquàm vocitatus eſt, ſed Ieſus, qui Latinè dicitur ſalutaris, ſiue ſaluator, quia cũctis gentibus ſalutifer venit. Sed per prophetam declarauit hoc nomine, quòd Deus ad homines in carne venturus eſſet. Emmanuel enim ſinificat nobiſcum Deus, ſcilicet quia illo per virginem nato, cõfiteri homines oportebat, Deum ſecũ eſſe, id eſt, in terra, & in carne mortali. Vnde Dauid in Pſalmo octogeſimoquarto, Veritas, inquit, de terra orta eſt: quia Deus, in quo veritas eſt, terrenum corpus accepit, vt terrenis viã ſalutis aperiret. Item Eſaias ipſe: Ipſi autem non crediderunt, & exacerbauerunt Spiritum ſanctum: & conuerſus eſt eis ad inimicitiam. Et ipſe expugnauit, & recordatus eſt dierum ſeculi,

li, qui ſuſcitauit de terra paſtorem ouium. Quis autem futurus eſſet ille paſtor, declarauit alio loco dicens: Exultent cæli deſuper, & nubes induant iuſtitiam, aperiatur terra, & pullulet*ſaluatorem. Ego enim dominus Deus creaui eum. Saluator verò eſt (vt ſuprà diximus) Ieſus. Sed & alio loco idem propheta ſic prædicauit: Ecce natus eſt nobis puer, & datus eſt nobis filius, cuius imperium ſuper humeros eius: & vocatum eſt nomen eius, magni conſilij nuntius. Idcirco enim miſſus eſt à Deo patre vt vniuerſis gentibus, quæ ſub cælo ſunt, ſingularis & veri Dei ſanctum myſterium reuelaret, ablatũ à perfido populo, qui aduerſus Deum ſæpe deliquit. Daniel quoq; ſimilia prælocutus eſt: Videbam, inquit, in viſu noctis, & ecce in nubibus cæli, vt filius hominis veniens, & vſq; ad vetuſtum dierum peruenit. Et qui aſſiſtebant, obtulerũt eum, & datum eſt ei regnum, & honor, & imperiũ: & omnes populi, tribus, linguæ ſeruient ei, & poteſtas eius æterna, quæ nunquàm tranſibit, & regnum eius, quod nõ corrumpetur. Quomodo igitur Iudæi & confitentur, & ſperant Chriſtum†Dei††? qui hunc idcirco reprobauerunt, quia ex homine natus eſt? Nam cùm ita ſit à Deo conſtitutum, vt idem Chriſtus bis veniat in terram, ſemel, vt vnum Deum gentibus nuntiet:

deinde rurſus, vt regnet: quãdo in ſecũdum eius aduentum credunt, qui in primum non crediderunt? Atqui propheta vtroſque aduentus eius paucis verbis comprehendit. Ecce, inquit, in nubibus cæli, vt filius hominis veniens non dixit, vt filius Dei, ſed filius hominis, vt oſtenderet, quòd carne indui haberet in terra, vt ſuſcepta hominis figura, & conditione mortali, doceret homines iuſtitiam: & cùm mandatis Dei functus, veritatem gẽtibus reuelaſſet, multaretur etiam morte, vt inferos quoq; vinceret, ac reſignaret, atq; ita demum reſurgens, ad patrem proficiſceretur in nube ſublatus. Adiecit enim propheta, & ait: Et vſq; ad antiquum dierũ peruenit, & oblatus eſt ei. Antiquũ dierum appellauit Deũ ſummũ, cuius ætas, & origo non poteſt comprehendi, quia ſolus à ſæculis fuit, & erit ſemper in ſecula. Chriſtum autem poſt paſſionem ac reſurrectionem aſcenſurum eſſe ad Deum patrem, Dauid in pſalmo cẽteſimonono cõteſtatus eſt his verbis: dixit Dominus Domino meo, ſede ad dextram meam, quoadusq; ponam inimicos tuos ſuppedaneum pedum tuorũ. Qui propheta, cùm rex eſſet, quẽ appellare Dominum ſuum poſſet, qui ſederet ad dexterã Dei, niſi Chriſtũ filiũ Dei, qui eſt Rex regum, & Dominus Dominorum? Quod Eſaias apertius oſtendit,

dicens: Hæc dicit Dominus Deus Chriſto Domino meo, cuius tenui dexteram, Obaudire ante eum gẽtes faciam, & fortitudinem regum diſrũpam. Aperiam ante illum portas,& ciuitates non claudẽtur. Ego anteibo,& montes deplanabo, & fores æreas conterã,& ſeras ferreas cõfringam,& dabo tibi theſauros abſconditos & inuiſibiles, vt ſcias,quia ego ſum dominus Deus, qui voco nomen tuum, Deus Iſraël. Denique ob virtutẽ,ac fidem,quã deo exhibuit*in terra, datum eſt ei regnũ, & honor,& imperium, & omnes populi, tribus, & linguæ ſeruient ei, & poteſtas eius æterna, quæ nunquam tranſibit,& regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur, quia & nunc habet perpetuam poteſtatem, cùm omnes gentes,& omnes linguæ nomẽ eius venerantur,maieſtatẽ confitentur, doctrinam ſequuntur,virtutẽ imitantur:habet imperiũ, habet honorẽ, cùm omnes tribus terræ præceptis eius obtemperant: & idem poſtea,cùm rurſus aduenerit in poteſtate ac claritate,vt omnem animam iudicet,& iuſtos reſtituat ad vitam: tunc verè totius terræ regimen obtinebit: tunc ſublato de rebus humanis omni malo, aureum ſeculum(vt poëtæ vocãt)id eſt,iuſtum,ac pacificum tempus orietur. Sed hæc vberius in vltimo libro diſſeremus, cùm de ſecundo

*de.

aduentu loquemur: nunc de primo, vt cœpimus, explicemus.

De Ieſu Deo, & homine, déque eo teſtimonia Prophetarum. CAP. XIII.

SVmmus igitur Deus, ac parens omniũ, cùm religionem ſuam transferre voluiſſet, doctorẽ iuſtitiæ trãſmiſit è cælo, vt nouis cultoribus nouam legem in eo, vel per eum daret: non ſicut antè fecerat, per hominem, vt per omnia ſummo patri ſimilis exiſteret. Ipſe enim Deus pater, & origo, & principium rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ à Triſmegiſto veriſſimè nominatur. quod ex nullo ſit procreatus. Idcirco etiam bis filium naſci oportuit, vt ipſe fieret ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ. In prima enim natiuitate ſpirituali ἀμήτωρ fuit, quia ſine officio matris, à ſolo Deo patre progeneratus eſt. In ſecunda vero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam ſine patris officio, virginali vtero procreatus eſt, vt mediam inter Deum, & hominem ſubſtantiam gerens, noſtram hãc fragilem, imbecillemq́ue naturam quaſi manu ad immortalitatem poſſet educere, factus eſt Dei filius per ſpiritum, & hominis per carnem, id eſt, & Deus & homo. Dei virtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit: fragilitas hominis, ex paſſione, quam pertulit: quam cur ſuſceperit, pau

paulò pòſt docebo. Interim & Deum fuiſſe, & hominem ex vtroque genere permixtũ, prophetis vaticinantibus diſcimus. Eſaias Deum fuiſſe teſtatur his verbis: Fatigata eſt Ægyptus, & natio Æthiopum, & Saba, viri alti ad te tranſgredientur, & tui erunt ſerui, & poſt te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te, & te precabuntur, quoniã in te Deus eſt, & non eſt alius Deus præter te. Tu enim De⁹ es, & neſciebamus, Deus Iſraël ſaluator. Confundentur, & reuerebuntur omnes, qui aduerſantur tibi, & cadent in confuſionem. Item propheta Hieremias ſic ait: Hic Deus noſter eſt, & non deputabitur alius abſque illo, qui inuenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero ſuo, & Iſrael dilecto ſibi. Poſt hæc in terris viſus eſt, & inter homines verſatus eſt. Item Dauid in Pſalmo XLIIII. Thronus tuus Deus in ſecula ſeculorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam, & odio habuiſti iniquitatem, propterea vnxit te Deus tuus oleo exultationis. Quo verbo etiã nomen oſtendit. Siquidem (vt ſuprà docui) ab vnctione appellatus eſt Chriſtus. Deinde hominem fuiſſe eundem, Hieremias docet, dicens: Et homo eſt, & quis cognouit eum? Item Eſaias, Et mittet eis Deus hominem, & ſaluabit eos, iudicans ſanabit eos. Sed &

Moſes in Numeris ita loquitur: Orietur ſtella ex Iacob,& exurget homo ex Iſraël. Propterea Mileſius Apollo cõſultus vtrúm ne Deus, an homo fuerit, hoc modo reſpondit,

Θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν
ἔργοις,
Ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν. ὅπλοις συναγωθεὶς,
Γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε
τελευτήν.

Primo verſu verum quidẽ dixit, ſed argutè conſultorem fefellit, ſacramentum veritatis penitus neſcientem. Videtur enim negaſſe illum Deũ: ſed cùm fatetur ſecũdùm carnem fuiſſe mortalem, quod etiam nos prędicamus, conſequẽs eſt, vt ſecũdùm ſpiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat neceſſe carnis facere mentionẽ, cùm ſatis eſſet dicere, fuiſſe mortalem? Sed veritate preſſus tnegare non potuit quemadmodum res ſe haberet, ſicut illud quod ait, ſapientẽ fuiſſe. Quid ad hoc Apollo reſpondes? Si ſapiens eſt, ergo doctrina eius ſapientia eſt, nec vlla alia: & ſapientes, qui ſequũtur, nec vlli alij. Cur igitur vulgò pro ſtultis, & vanis, & ineptis habemur, qui ſectamur magiſtrum, etiã ipſorũ deorũ cõfeſſione ſapiẽtẽ? Nam quòd ait, portentifica illũ opera feciſſe quo maximè diuinitatis fidẽ meruit, aſſentiri nobis iã videtur,

detur, cùm dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit ſe tamen, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cùm enim verum neceſſitate dixiſſet, iam deorum, ac ſui proditor videbatur, niſi quod ab eo veritas extorſerat, mendacio fallente celaſſet. Ait feciſſe illum quidem opera miranda, verùm nõ diuina virtute, ſed magica. Quid mirum, ſi hoc Apollo veritatem ignorantibus perſuaſit, cùm Iudæi quoq; cultores (vt videbantur) ſummi Dei, hoc idẽ putauerũt? cùm ante oculos eorũ quotidie fierent illa miracula: nec tamen tantarũ virtutum cõtẽplatione impelli potuerunt, vt Deum crederẽt, quem videbant. Propterea Dauid, quem inter cæteros prophetas vel maximè legunt, in Pſalmo * xxvii. ſic eos damnat, Redde XXVI.
illis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt opera Domini. Ex huius ipſius domo Chriſtum generatum iri ſecundùm carnem, & ipſe Dauid, & alij prophetæ annunciauerunt. Apud Eſaiam ita ſcriptum eſt, Et erit in illa die radix Ieſſe, & qui exurget principari in nationes, in eum gentes ſperabunt, & erit requies eius in honore. Et alio loco: Exiet virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet, & requieſcet ſuper eum ſpiritus Dei, ſpiritus ſapientiæ, & intellectus, ſpiritus conſilij, & fortitudinis, ſpiritus ſcientiæ & pietatis, & re-
quieſ-

quieſcet ſuper eum ſpiritus timoris Dei. Ieſſe autem fuit pater Dauid, ex cuius radice aſcenſurum eſſe florem prælocutus eſt, eum ſcilicet, de quo Sibylla dicit,

Ανθήσει δ' ἄνθος καθαρόν.

Item in *βασιλειῶν* libro ſecundo, Propheta Nathan miſſus eſt ad Dauid volentem Deo templum fabricare: & fuit verbũ Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic ſeruo meo Dauid, Hæc dixit Dominus Deus omnipotens: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitãdũ, ſed cùm impleti fuerint dies tui & dormieris cum patribus tuis, ſuſcitabo ſemen tuum poſt te, & parabo regnum eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius vſq; in ſeculũ, & ego ero ei in patrẽ, & ipſe erit mihi in filiũ, & fidẽ conſequetur domus ei⁹ vſq; in ſeculũ, & regnũ eius vſque in ſeculũ. Sed hæc vt Iudæi non intelligerẽt, illa fuit cauſa, quòd Salomõ filius Dauid, templũ Deo ædificauit, & ciuitatẽ, quam de ſuo nomine Hieroſolyma nuncupauit. Itaque ad ipſum, quæ à propheta dicta ſunt, retulerunt. Solomon autem ab ipſo patre ſuo imperij regimen accepit. Prophetæ verò de eo loquebantur, qui tum naſceretur, poſt quam Dauid cum patribus ſuis requieuiſſet. Prætereà Solomonis imperium perpetuum non fuit: annis enim XL. regnauit.

Deinde

Deinde quòd nũquam filius Dei dictus eſt, ſed filius Dauid:& domus, quã ædificauit, non eſt fidem conſecuta, ſicut Eccleſia, quæ eſt verum templum Dei, quod non in parietibus eſt, ſed in corde, ac fide hominum, qui credunt in eum, & vocantur fideles. Illud verò Solomonium templum, quia manu factum eſt, manu cecidit. Denique pater eius in Pſalmo CXXVI. de operibus filij ſui prophetauit hoc modo: Si Dominus non ædificauerit domum, in vanum laborauerunt, qui illam ædificauerunt. Si Dominus nõ cuſtodierit ciuitatem, in vanum vigilauit, qui eam cuſtodiuit.

De Ieſu ſacerdotio, deq; eo ipſo teſtimonia prophetarum, CAP. XIIII.

QVibus ex reb⁹ apparet, prophetas omnes denunciaſſe de Chriſto, fore aliquando, vt ex genere Dauid corporaliter natus conſtitueret æternũ templum Deo, quod appellatur Eccleſia, & vniuerſas gentes ad religionem Dei veram conuocaret. Hæc eſt domus fidelis, hoc immortale tẽplum: in quo ſi quis non ſacrificauerit, immortalitatis præmium non habebit. Cuius templi & magni, & æterni quoniam Chriſtus fabricator fuit, idẽ neceſſe eſt habeat in eo ſacerdotium ſempiternum. Nec poteſt niſi per eum, qui conſtituit tẽplum, & ad circuitũ templi, & ad cõſpectũ dei perueuiri.

niri. Dauid in Pſalmo c i x. id ipſum docet dicens: ante luciferum genui te. Iurauit dominus & non pœnitebit cũ: tu es ſacerdos in æternum ſecũdũ ordinẽ Melchiſedech. Item in βασιλειῶν lib. primo: Et ſuſcitabo mihi ſacerdotem fidelem, qui omnia, quæ ſunt in corde meo, faciat: & ædificabo ei domum fidelium, & tranſibit in conſpectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus eſſet, cui Deus æternum ſacerdotium polii cebatur, Zacharias etiam nomine poſito apertiſſimè docuit. ſic enim dixit: Et oſtendit mihi dominus Deus Ieſum ſacerdotem magnum ſtantem, ante faciem angeli domini, & diabolus ſtabat ad dextram ipſius, vt aduerſaretur ei: Et dixit Dominus ad diabolum, Imperet tibi dominus vitæ, qui elegit Hieruſalem; & ecce titio eiectus ab igne, & Ieſus erat indutus veſtimentis ſordidis, & ſtabat ante faciem Angeli, & reſpondit, & dixit ad circunſtantes ante faciem ipſius, dicens, Auferte veſtimenta ſordida ab eo, & induite eum tunica talari, & ponite cydarim mundam ſuper caput ipſius. Et cooperuerunt eum veſtimento, & impoſuerunt cydarim mundam ſuper caput eius: & angelus domini ſtabat, & teſtificabatur ad Ieſum dicens: Hæc dicit dominus omnipotens, ſi in vijs meis ambulaueris, & præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis

do-

domum meam,& dabo tibi,qui conuerſentur in medio horum circunſtantium. Audi itaque Ieſu ſacerdos magne. Quis non igitur captos mentibus tum fuiſſe Iudæos arbitretur,qui cũ hæc & legerẽt, & audirent, nefarias manus ſuas Deo ſuo intulerunt? Atqui ab eo tempore, quo Zacharias fuit, vſque ad annum quintum decimum imperij Cæſaris,quo Chriſtus crucifixus eſt,prope quingenti anni numerantur: ſi quidem Darij,& Alexandri adoleuit ætate,qui fuerũt nõ multò pòſt,quã Tarquinius Superbus exactus eſt ſed illi rurſus eodem modo falſi, deceptiq; ſunt, putantes hæc Ieſu dicta filio Naue,qui ſucceſſor fuit Moſi,aut de ſacerdote Ipſe filio Ioſedech. In quos nihil congruit eorum,quæ propheta narrauit,Non enim ſordidati illi vnquam fuerũt, cùm alter eorum potentiſſimus princeps fuerit,alter ſacerdos: aut perpeſſi ſunt aliquid aduerſi,vt tanquam titio eiectus ex igne,putarentur. Aut aliquando in conſpectu Dei,& Angelornm ſteterunt: aut propheta de præteritis loquebatur potius, quàm de futuris. Locutus eſt igitur de Ieſu filio Dei, vt oſtenderet,eum primò in humilitate, & carne eſſe venturum. Hæc eſt enim veſtis ſordida, vt pararet templum Deo: & ſicut titio igni ambureretur,id eſt,ab hominibus cruciamenta perferret, & ad vltimum ex-

tingueretur. Titionem enim vulgus appellat extractum foco torrem ſemiuſtum extinctum. Quomodo autem,& cum quibus mandatis à Deo mitteretur in terram, declarauit ſpiritus Dei per prophetam, docẽs futurum , vt cùm voluntatem ſummi patris fideliter & conſtanter impleſſet , acciperet iudicium,atque imperium ſempiternum. Si in vijs meis ambulaueris, inquit,& præcepta mea ſeruaueris, tu iudicabis domum meam. Quæ fuerint viæ Dei, & quæ præcepta eius,nec ambiguum , nec obſcurum eſt. Deus enim,cùm videret malitiam, & falſorum deorum cultus per orbem terræ ita inualuiſſe, vt iã nomen eius ex hominum memoria fuiſſe pænè ſublatum (ſi quidem Iudæi quoque,quibus ſolis arcanũ Dei creditum fuerat, relicto Deo viuo , ad colenda figmenta,irretiti dæmonum fraudibus aberraſſent, nec increpiti per prophetas reuerti ad Deum vellent) filiũ ſuũ principem Angelorum legauit ad homines, vt eos conuerteret ab impijs & vanis cultibus ad cognoſcendum & colendum Deum verum, item vt eorum mentes à ſtultitia ad ſapientiam,ab iniquitate ad iuſtitiæ opera traduceret. Hę ſunt viæ Dei,in quibus eum ambulare præcepit. Hæc præcepta,quæ ſeruanda mãdauit. Ille verò exhibuit Deo fidem:docuit enim quòd Deus vnus ſit,eũ-

que

que ſolum coli oportere:nec vnquam ſe ipſe Deum dixit:quia nō ſeruaſſet fidē,ſi miſſus,vt deos tolleret,& vnū aſſereret, induceret alium præter vnum.Hoc erat,non de vno Deo facere præconium, nec eius, qui miſerat,ſed ſuum proprium negotium gerere,ac ſe ab eo,quem illuſtratum venerat, ſeparare.Propterea quia tam fidelis extitit, quia ſibi nihil prorſus aſſumpſit;vt mandata mittentis impleret: & ſacerdotis perpetui dignitatem, & regis ſummi honorem, & iudicis poteſtatem, & dei nomen accepit.

De Ieſu vita & miraculis: deq; iis teſtimonia. CAP. XV.

QVoniā de ſecunda natiuitate diximus, quia ſe hominibus in carne monſtrauit, veniamus ad opera illa miranda, quæ cùm eſſent cæleſtis indicia virtutis,magnū Iudæi putauerunt.Cùm primùm cœpit adoleſcere, tinctus eſt à Ioanne propheta in Iordane flumine, vt lauacro ſpiritali peccata non ſua,quæ vtique non habebat, ſed carnis, quām gerebat, aboleret: vt quemadmodum Iudæos ſuſcepta circunciſione, ſic etiam gentes baptiſmo. id eſt purifici roris perfuſione ſaluaret. Tunc vox de cælo audita eſt: Filius meus es tu: ego hodie genui te. Quæ vox apud Dauid prædicta inuenitur, & deſcendit ſuper

eum ſpititus Dei,formatus in ſpeciem columbæ candidæ.Exinde maximas virtutes cœpit oporari,non præſtigijs magicis,quæ nihil veri ac ſolidi oſtentant, ſed vi ac poteſtate cæleſti,quæ iampridem prophetis nunciantibus canebantur. Quæ opera tam multa ſunt,vt vnus liber ad complectenda omnia ſatis non ſit,.Enumerabo igitur illa breuiter,& generatim, ſine vlla perſonarũ ac locorum deſignatione: vt ad exponendam paſſionis eius,crucisque rationẽ poſſim peruenire,quò iam dudum feſtinat oratio. Virtutes eius fuerunt,quas Apollo portentificas appellauit:quòd quacunque iter faciebat,ægros,ac debiles,& omni morborum genere laborantes,vno verbo, vnoque momẽto reddebat incolumes, adeò vt mẽbris omnibus capti , receptis repentè viribus roborati,ipſi lectulos ſuos reportarent, in quibus fuerant paulò antè delati. Claudis verò,ac pedum vitio afflictis, non modò gradiendi , ſed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altiſſimis tenebris erant, eorum oculos in priſtinum reſtituebat aſpectum. Mutorum quoque linguas in eloquium, ſermonémque ſoluebat. Item ſurdorum patefactis auribus inſinuabat auditum: pollutos & aſperſos maculis repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliqua

me

medela,ſed verbo,ac iuſſione faciebat,ſicut etiam Sibylla prædixerat.

Πάντα λόγῳ πρήττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Nec vtique mirũ,quòd verbo faciebat* mirabilia, cùm ipſe eſſet Dei verbum, cæleſti virtute, ac poteſtate ſubnixum. Nec ſatis fuit quòd vires imbecillibus redderet, quod debilibus integritatem, quòd ægris & languentibus ſanitatem: niſi etiam mortuos ſuſcitaret, velut è ſomno ſolutos,ad vitàmque reuocaret. Quæ videntes tunc Iudæi, dæmoniaca potentia fieri arguebant: cùm omnia ſic futura, vt facta ſunt,arcanæ illorum literæ continerent. Legebant quippe cùm aliorum prophetarũ, tum Eſaiæ verba dicentis: Confortamini manus reſolutæ,& genua debilia conſolamini. Qui eſtis puſillo animo, nolite timere, nolite metuere: Dominus noſter iudicium retribuet: ipſe veniet, & ſaluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum audient. Tunc ſaliet claudus ſicut ceruus, & plana erit lingua mutorum, quia rupta eſt in deſerto aqua,& riuus in terra ſitienti. Sed & Sibylla eadem cecinit his verſibus: *miracula*

Νεκρῶν καὶ δὲ ἀνάστασις ἔσται
Καὶ χωλῶν δρόμος ἔσ' ὠκὺς, καὶ κωφὸς ἀκούσει,

Καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.

Ob has eius virtutes, & opera diuina, cùm magna illum multitudo ſequeretur, vel debilium, vel ægrorum, vel eorum, qui curãdos ſuos offerre cupiebãt, aſcendit in montem quendam deſertum, vt ibi adoraret: vbi cùm triduò moratus eſſet, ac fame populus laboraret, vocauit diſcipulos ſuos, quærens, quãtos ſecum geſtarent cibos. At illi quinque panes, & duos piſces in pera ſe habere dixerũt. Afferri ea iuſſit, ac multitudinem per quinquagenos diſtributã diſcumbere. Quod cùm diſcipuli facerent, frangebat ipſe panem minutatim, carnemque piſcium comminuebat: & vtraque in manib[9] eius augebantur: & cùm apponere illa populo, diſcipulis imperaſſet, ſaturata ſunt quinque millia hominum, & inſuper duodecim cophini de reſiduis fragminibus impleti. Quid aut dici aut fieri poteſt mirabilius? At id futurum Sibylla cecinerat olim, cuius verſus tales feruntur,

Εἰς ἄρτοις ἅμα πέντε καὶ ἰχθύεσσι δοιοῖσιν
Ανδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει,
Καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα
πάντα,
Δώδεκα πλήσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quæro igitur quid hîc potuerit ars magica moliri, cuius peritia nihil aliud, quàm ad circũſcribendos oculos valet? Idẽ, ſeceſſurus

oran

orandi gratia, ſicut ſolebat, in montẽ, præcepit diſcipulis, vt nauiculam ſumerent: ſéque præcederent. At illi vrgente iam veſpere profecti, contrario vento laborare cœperunt. Cumque iam medium fretum tenerent, tum pedibus mare ingreſſus conſecutus eſt eos, tãquam in ſolido gradiens, non, vt poëtæ mentiuntur Orionem in pelago incedentem, qui demerſa corporis parte humero ſupereminet vndas. Sed & rurſus cùm obdormiſſet in naui, & ventus vſque ad extremum periculũ ſæuire cœpiſſet, excitatus e ſomno ſilere ventum protinus iuſſit, & fluctus, qui maximi ferebantur, conquieſcere: ſtatimque ſub verbo eius tranquillitas inſecuta eſt. Mentiuntur fortaſſe literæ ſanctæ docentes tantam fuiſſe in eo poteſtatem, vt imperio ſuo cogeret ventos obſequi, maria ſeruire, morbos cedere, inferos obedire. Quid quòd eadem Sibyllæ carminibus ſuis ante docuerunt? quarum vna, cuius ſupra fecimus mentionem, ſic ait:

Τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
Μαινομένην, ποσὶ εἰρήνης πίστει τε πατήσας.

Et rurſus alia quæ dicit,

Κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
Ζήσει τεθνηῶτας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
Ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

His teſtimonijs quidẽ reuicti ſolẽt eò con-

fugere, vt aiant, non eſſe illa carmina Sibyllina, ſed à noſtris ficta atque compoſita. Quod profectò non putabit qui Ciceronem, Varronemque legerit, alioſque veteres, qui Erythræam Sibyllam, cæteraſque commemorant: quarum exempla proferimus, qui autores ante obierunt, quàm Chriſtus ſecundùm carnem naſceretur. Verùm non dubito, quin illa carmina prioribus tēporibus pro deliramentis habita ſint, cùm ea nemo intelligeret. Denuntiabant enim monſtroſa quædam miracula, quorum nec ratio, nec autor, nec tempus deſignabantur. Denique Erythræa fore ait, vt diceretur inſana, & mendax. Ait enim:

—φήσουσι σιβύλλην
Μαι ομένην ψέστριαν: ἐπὴν δὲ γένηται ἅπαντα,
Τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε, κοὐκ ἔτι μ' οὐδεὶς
Μαινομένην φήσει μὲ θεοῦ μεγάλοιο προφήτην.

Latuerunt igitur multis ſeculis, poſteà verò animaduerſa ſunt, quæ Chriſti natiuitas, vt paſſio patefecit arcana, ſicut etiam voces prophetarum, quæ cum per annos mille quingentos, & eo amplius lectæ fuiſſent à populo Iudæorum, nec tamen intellectæ ſunt, niſi poſtquam illas Chriſtus & verbo, & operibus interpretatus eſt. Illum enim prophetæ annuntiauerunt: nec vllo modo poterant, quæ illi loquebantur, intelligi, niſi fuiſ-

fuiſſent vniuerſa complera.

De Ieſu paßione, & ea prædicta.

CAP. XVI.

VEnio nunc ad ipſam paſſionem, quæ velut opprobrium nobis obiectari ſolet, quòd & hominem, & ab hominibus inſigni ſupplicio affectum, & excruciatum colamus: vt doceam, eam ipſam paſſionem ab eo cum magna & diuina ratione ſuſceptam, & in ea ſola & virtutem & veritatem & ſapientiam contineri. Neque enim ſi beatiſſimus in terra fuiſſet, & per omnem vitam in ſumma felicitate regnaſſet, quiſquã illum ſapiens, aut Deum credidiſſet, aut honore diuino dignũ iudicaſſet: quod faciunt veræ * religionis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficij bona non tantùm ſuſcipiunt, verùm etiam conſecrant, & ſcientes, memoriæ mortuorum deſeruiunt, fortunam iam extinctam colentes, quam ne viuam quidem, præſentemq́ue ſapientes colendam ſibi vnquam putauerunt. Nec enim poteſt aliquid in rebus terrenis eſſe venerabile, cęloque dignum: ſed ſola eſt virtus, ſola iuſtitia, quæ poteſt verum bonum, & cæleſte, & perpetuum iudicari, quia nec datur cuiquam, nec aufertur. Qua virtute ac iuſtitia quoniam Chriſtus inſtructus venit in terrã, imò verò quoniam ipſe virtus, & iuſtitia eſt, deſcẽdit,

*diuinitatis.

eam doceret, hominemque formaret: quo magiſterio, ac Dei legatione perfunctus, ob eam ipſam virtutem, quam ſimul & docuit & fecit, ab omnibus gentibus & meruit, & potuit Deus credi. Ergo cum magnus populus ad eum vel ob iuſtitiam, quam docebat, vel ob miracula, quæ faciebat, ſubinde confluèret, & præcepta eius audiret, & à Deo miſſum, Deique filium crederet: tum primores Iudæorum, & ſacerdotes ira ſtimulati, quòd ab eo tanquam peccatores increpabantur, & inuidia deprauati, quòd confluente ad eum multitudine contemni ſe, ac deſeri videbant, & (quod caput ſceleris illorum fuit) ſtultitia, & errore cæcati, & immemores præceptorum cæleſtium, ac prophetarum, coïerunt aduerſus eum, impiumque conſilium de eo tollẽdo, cruciandoque ceperunt: quod prophetæ multò antè ſcripſerant. Nam & Dauid in principio Pſalmorum ſuorum præuidens in ſpiritu, quantum facinus admiſſuri eſſent, beatum eſſe ait qui non abierit in conſilio impiorum. Et Solomon in libro Sapientię, his verbis vſus eſt: Circumueniamus iuſtum, quoniam inſuauis eſt nobis, & exprobrat nobis peccata legis: promittit ſe ſcientiam Dei habere, & filium Dei ſe nominat: factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum: grauis eſt nobis etiam ad videndum,

dum,quoniam diſſimilis eſt alijs vita illius, & immutatæ ſunt viȩ illius:tanquam nugaces æſtimati ſumus ab eo:continet ſe à vijs noſtris,quaſi ab immunditijs,& prȩfert nouiſſima iuſtorum,& gloriatur patrem ſe habere Deum. Videamus ergo ſi ſermones illius veri ſunt, & tentemus quȩ ventura ſunt illi: contumelijs, & tormentis interrogemus eum,vt ſciamus reuerentiam illius, & probemus patientiam illius:morte turpiſſima condemnemus eum.Hȩc cogitauerunt, & errauerunt. Excæcauit enim illos ſtultitia ipſorum, & neſcierunt ſacramenta Dei. Nónne ita deſcripſit nefarium illud conſilium ab impijs initum contra Deum, vt planè interfuiſſe videatur? Atqui à Salomone,qui hæc cecinit, vſque ad tempus, quo res geſta eſt, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos effingimus,nihil addimus.Habebant hæc, qui fecerunt: legebant, in quos hæc dicta ſunt: ſed & nunc hæredes nominis, ac ſceleris illorum hæc & habent, & damnationem ſuam prophetarum voce prædictam quotidianis lectionibus perſonant, nec aliquando in cor ſuum, quæ pars eſt ipſa damnationis, admittunt. Increpati ergo ſæpe à Chriſto Iudȩi,exprobrante illis peccata,& iniuſtitias, & à populo pænè deſerti,concitati ſunt ad eum necandum. Cuius rei audaciam dedit illis humilitas eius.

Nam

Nam cùm legerent, cum quanta virtute, & claritate filius Dei venturus eſſet à cælo, Ieſum autem cernerent humilem, quietum, ſordidum, informem, non credebant, filium Dei eſſe, ignorantes, duos eius aduentus à prophetis eſſe prædictos: Primum in humilitate carnis obſcurum: Secundum in fortitudine maieſtatis manifeſtum. De primo Dauid in Pſalmo LXXI. ſic ait: Deſcendet ſicut pluuia in vellus, & orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pacis, donec extollatur luna. Sicut enim pluuia, ſi deſcendat in vellus, animaduerti non poteſt, quia ſtrepitum non facit: ita Chriſtum in terram ſine cuiuſquam ſuſpicione venturum eſſe dixit, vt iuſtitiam doceret, & pacem. Eſaias quoque ita tradidit: Domine quis credidit auditui noſtro & brachium Domini cui reuelatum eſt? Annuntiabimus coram ipſo ſicut pueri, & ſicut radix in terra ſitienti, non eſt figura eius, neque claritas: & vidimus illum, & non habuit figuram neque decorem: ſed figura eius ſine honore, & deficiens præter cęteros homines, homo in plaga poſitus ſciens ferre imbecillitatem, quia auerſus eſt, & non eſt computatus. Hic peccata noſtra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus ipſum eſſe in dolore, & in plaga, & in vexatione. Ipſe autem vulneratus eſt propter facinora noſtra, & infirmatus eſt

prop

propter peccata noſtra : doctrina pacis noſtræ ſuper illum : liuore eius nos ſanati ſumus. Omnes nos ſicut oues errauimus : & Deus tradidit illum pro peccatis noſtris. Et Sibylla eodem modo locuta eſt :

> Οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Propter hanc humilitatem, Deum ſuum non agnoſcentes, inierunt conſilium deteſtandum, vt priuarent eum vita, qui vt eos viuificaret, aduenerat.

De Iudæorum religionibus, & odio in Ieſum.

CAP. XVII.

Sed iræ, atque inuidiæ ſuæ, quam in cordibus ſuis gerebant, intus incluſa malitia, alias cauſas præferebant, quòd legem Dei per Moſem datam ſolueret, id eſt, quòd ſabbatis non vacaret, operans in ſalutem hominum, quòd circunciſionem vacuefaceret, quòd abſtinentiam ſuillæ carnis auferret. In quibus rebus Iudaicæ religionis ſacramenta conſiſtunt. Ob hæc itaque cętera pars populi, quæ nondum ad Chriſtum ſeceſſerat, à ſacerdotibus incitabatur, vt impium iudicaret eum, quòd legem Dei ſolueret, cùm hoc ille non ſuo iudicio, ſed ex Dei voluntatę, & ſecundùm prædicta faceret prophetarum. Michęas enim nouam legem datum iri denuntiauit hoc modo : Lex de Sion proficiſcetur, & ſermo Domini ex Hieruſa

ruſalem, & iudicabit inter plurimos popu-
rediget los:& reuincet, & * deliget validas natio-
nes. Illa enim prior lex, quæ per Moſen da-
ta eſt, non in monte Sion, ſed in monte O-
reb data eſt, quam Sibylla, fore vt à filio
Dei ſolueretur, oſtendit:

Ἀλλ' ὅτε ταῦτ' αὖ ἅπαντα τελειωθῇ, ἅπερ εἶπον,
Εἰς αὐτὸν πᾶς λύεται νόμος.

Sed & ipſe Moſes, per quem ſibi datam le-
gem dum pertinaciter tuentur, exciderunt
à Deo, & Deum non agnouerunt, prædixe-
rat fore, vt propheta maximus mittatur à
Deo, qui ſit ſupra legem, qui voluntatem
Dei ad homines perferat. In Deuteronomio
ita ſcriptum reliquit: Et dixit Dominus ad
me: Prophetam excitabo eis de fratribus
eorum ſicut te, & dabo verbum meum in os
eius: & loquetur ad eos ea, quæ præcepero
ei:& quiſquis non audierit ea, quę loquetur
propheta ille in nomine meo, ego vindica-
bo in eum. Denuntiauit ſcilicet Deus per ip-
ſum legiferum, quòd filium ſuum, id eſt, vi-
uam præſentemque legem miſſurus eſſet,
& illam veterem per mortalem datam ſo-
luturus: vt denuò per eum qui eſſet ęternus,
legem ſanciret æternam. Item de circunci-
ſione ſoluenda Eſaias ita prophetauit: Hæc
dicit Dominus viris Iuda, qui inhabitant
Hieruſalē: Reuocate inter vos nouitatem,
&

&ne ſeminaueritis in ſpinis. Circũcidite vos Domino Deo veſtro, & circuncidite prępu-tium cordis veſtri, ne exeat ira mea ſicut i-gnis, & non ſit qui extinguat. Item Moſes ipſe, In nouiſſimis diebus circumcidet Do-minus cor tuum ad dominum Deum tuum amandum. Item Ieſus Naue ſucceſſor Mo-ſis: Et dixit Dominus ad Ieſum, Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & ſede, & circuncide ſecundò filios Iſraël. Secundam circunciſionem futuram eſſe dixit, non car-nis, ſicut fuit prima, qua etiam nunc Iudæi vtuntur, ſed cordis, ac ſpiritus, quam tradi-dit Chriſtus, qui verus fuit Ieſus. Non enim propheta ſic ait: Et dixit Dominus ad me, ſed ad Ieſum, vt oſtenderet quòd non de ſe loqueretur, ſed de Chriſto, ad quem tunc Deus loquebatur. Chriſti enim figuram ge-rebat ille Ieſus: qui cùm primũ Auſes voca-retur, Moſes futura præſentiens, iuſſit eum Ieſum vocari, vt quoniam dux militię dele-ctus eſſet aduerſus Amalech, qui oppugna-bat filios Iſraël, & aduerſarium debellaret per nominis figuram, & populum in terram promiſſionis induceret. Et idcirco etiã Mo-ſi ſucceſſit, vt oſtenderet nouam legem per Chriſtum Ieſum datã, veteri legi ſucceſſu-ram, quę data per Moſem fuit. Nã illa carnis circunciſio caret vtiq; ratione: quia ſi Deus id vellet, ſic à principio formaſſet homin&,

vt pręputium non haberet:ſed huius ſecundæ circunciſionis figura erat, ſignificans, nudandum eſſe pectus,id eſt,aperto,& ſimplici corde oportere nos viuere: quoniam pars illa corporis,quæ circunciditur, habet quandam ſimilitudinem cordis, & eſt pudenda. Ob hanc cauſam Deus nudari eam iuſſit,vt hoc argumento nos admoneret,ne inuolutum pectus haberemus, id eſt, ne quod pudendum facinus intra conſcientiæ ſecreta velemus.Hæc eſt cordis circunciſio, de qua prophetæ loquuntur, quam Deus à carne mortali ad animam tranſtulit, quæ ſola menſura eſt. Volens enim vitæ,ac ſaluti noſtræ pro æterna ſua pietate conſulere, pœnitentiam nobis in illa circunciſione
mundau. propoſuit,vt ſi cor * nudauerimus, id eſt, ſi peccata noſtra confeſſi ſatis Deo fecerimus,veniam conſequamur, quæ contumacibus, & admiſſa ſua celantibus denegatur ab eo,qui non faciem, ſicut homo,ſed intima,& arcana pectoris intuitur. Eôdem ſpectat etiam carnis ſuillæ interdictio, à qua cùm eos abſtinere iuſſit Deus, id potiſſimum voluit intelligi, vt ſe à peccatis,atque immunditijs abſtinerent.Eſt enim lutulentum hoc animal, & immundum, nec vnquam in cælum aſpicit, ſed in terram toto
ventri. & corpore & ore proiectum, * ventri ſemper,& pabulo ſeruit:nec vllum alium, dum viuit,

viuit, præſtare vſum poteſt, ſicut cæteræ animantes, quæ vel ſedendi vehiculum præbent, vel in cultibus agrorum iuuant, vel plauſtra collo trahunt, vel onera tergo geſtant, vel indumentũ exuuiis ſuis exhibent, vel copia lactis exuberant, vel cuſtodiendis domibus inuigilãt. Interdixit ergo, ne porcina carne veſcerentur, id eſt, ne vitam porcorum imitarentur, qui ad ſolã mortem nutriuntur: ne ventri, ac voluptatibus ſeruientes, ad faciendã iuſtitiã inutiles eſſent, ac morte afficerentur. Item ne ſe fœdis libidinibus immergerent, ſicut ſus, quæ ſe ingurgitat cœno: vel ne terrenis ſeruiãt ſimulacris, ac ſe luto inquinent. Luto enim ſe oblinunt, qui Deos, id eſt, qui lutum, terramq; venerantur, ſic vniuerſa præcepta Iudaicæ legis ad exhibendã iuſtitiam ſpectant, quoniam per ambages data ſunt, vt per carnalium figuram ſpiritualia noſcerentur.

De Ieſu paſſione & ea prædicta.

CAP. XVIII.

CVm igitur ea, quæ Deus fieri voluit, queq; per prophetas ſuos multis ſeculis ante prædixit, Chriſtus impleret, ob ea incitati, & diuinas literas neſcientes, coierunt, vt Deũ ſuum condẽnarent. Quod cùm ſciret futurum, ac ſubinde diceret, oportere ſe pati, atq; interfici pro ſalute multorũ, ſeceſſit tamen cũ diſcipulis ſuis, non vt vita-

ret quod neceſſe erat perpeti, ac ſuſtinere, ſed vt oſtenderet, quòd ita fieri oporteat in omni perſecutione, ne ſua quis culpa incidiſſe videatur, ac denuntiauit fore, vt ab vno eorum proderetur. Itaq; Iudas præmio illectus tradidit eum Iudæis. At illi comprehenſum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatũ, cruci affigi poſtulauerunt, obiiciẽtes ei nihil aliud, niſi quòd ſe diceret filiũ Dei eſſe, & regem Iudæorũ. Item quòd dixerat: Si ſolueritis hoc tẽplum quod ædificatum eſt annis XLVI. ego illud in triduo ſine manibus reſuſcitabo: ſignificans, breui, futuram paſſionem ſuam, & ſe à Iudæis interfectũ, tertio die reſurrecturum. Ipſe enim erat verũ Dei templũ. Has voces eius tanquã infauſtas, & impias inſectabantur. Quę cũ Pilatus audiſſet, & ille in defenſionem ſui nihil diceret, pronuntiauit, in eo nihil damnatione dignũ videri. At iniuſtiſſimi accuſatores cũ populo, quem incitauerant, ſucclamare cœperunt, & crucem eius violentis vocibus flagitare. Tum Põtius & illorum clamoribus, & Herodis Tetrarchæ inſtigatione metuentis ne regno pelleretur, victus eſt. Nec tamen ipſe ſententiam protulit, ſed tradidit eũ Iudæis, vt ipſi de illo ſecundùm legẽ ſuam iudicarent. Duxerũt ergo eum flagellis verberatũ: & prius quàm cruci affigeretur, illuſerunt: indutum enim

coloris punicei veſte, ac ſpinis coronatum, quaſi regem ſalutauerunt,& dederunt ei cibum fellis, & miſcuerũt & aceti potionem. Poſt hæc conſpuerũt faciem eius, & palmis ceciderunt. Cumq́ue ipſi carnifices de veſtimentis eius contenderent, ſortiti ſunt inter ſe de tunica, & pallio. Et cùm hæc omnia fierent, nullam vocem ex ore ſuo, tanquam ſi mutus eſſet, emiſit. Tũ ſuſpenderunt eum intér duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, cruciq́; affixerunt. Quid ergo hîc in tanto facinore deplorem? Aut quibus verbis tantum nefas conquerar? Non enim * Gauianã crucem deſcribimus, quam M. Tull. vniuerſæ eloquentiæ ſuæ neruis, ac viribus, velut effuſis totius ingénij fontibus perſecutus eſt, facinus indignũ eſſe proclamans, ciuem Romanum contra omnes leges in crucem eſſe ſublatum. Qui quamuis innocẽs fuerit, & illo ſupplicio indignus, mortalis tamen, & ab homine ſceleſto, qui iuſtitiam ignoraret, affectus eſt. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus à cultoribus Dei ſuſpenſus eſt, atque ſuffixus? Quis tam facundus, & tanta rerum, verborũq́; copia inſtructus exiſtet? quæ oratio tantæ affluentiæ vbertate decurrens, vt illam crucem meritò deploret, quam mundus ipſe & tota elementa luxerunt? Hæc autem ſic futura fuiſſe, &

Grauinianam

prophetarum vocibus, & Sibyllinis carminibus denuntiatum eſt. Apud Eſaiam ita ſcriptũ inuenitur: Non ſum contumax, neq; contradico: dorſum meum poſui ad flagella, & maxillas meas ad palmas: faciem autem meam nõ auerti à fœditate ſputorum. Similiter Dauid in Pſalmo XXXIIII. Congregata ſunt ſuper me flagella, & ignorauerunt: diſſoluti ſunt, nec compuncti ſunt, tentauerunt me, & deriſerunt me: & ſtriderunt ſuper me dentibus ſuis. Sibylla quoque eadem futura monſtrauit:

Εἰς ἀνόμων χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει,
Δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
Καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα,
Δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.

Item de ſilentio eius, quod vſque ad mortem pertinaciter tenuit, Eſaias iterum ſic locutus eſt: Sicut ouis ad immolandum ductus eſt, & ſicut agnus coram tondentibus ſe ſine voce, ſic non aperuit os ſuum. Et Sibylla ſupradicta:

Καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῷ
Τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ.
Καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

De cibo verò, & potu, quem antequã eum figerent, illi obtulerunt, Dauid in Pſalmo LXVIII. ſic ait: Et dederunt in eſcam meam fel,

Fel, & in ſiti mea potum meum mihi dederunt acetum. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata eſt:

Εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν κ' εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
Τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

Et alia Sibylla Iudæam terram his verſibus increpat,

Αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας
Παίζοντι σὺν θνητοῖς νοήμασι, ἀλλὰ κ' ἀκάνθαις
Ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερὴν τε χολὴν ἐκέρασσας.

Fore autem vt Iudæi manus inferrent Deo ſuo, eũq; interficerent, teſtimonia prophetarum hæc anteceſſerunt. Apud Eſdram ita ſcriptũ eſt. Et dixit Eſdras ad populũ, Hoc paſcha ſaluator noſter eſt, & refugium noſtrum, cogitate, & aſcendat in cor veſtrum, quoniam habemus eum humiliare in ſigno: & poſt hæc ſperabimus in eũ, ne deſeratur hic locus in æternũ tempus, dicit Dominus Deus virtutum. Si non credideritis ei, neq; exaudieritis annũtiationẽ eius, eritis deriſio in gentibus. Vnde apparet, Iudæos, nullam aliã ſpẽ habere, niſi ſe abluerint à ſanguine, ac ſperauerint in eum ipſum, quem*negauerũt. Eſaias quoq; facinus eorum deſignat, & dicit: In humilitate eius iudiciũ ſublatum eſt. Natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam auferetur à terra vita

eius:à facinoribus populi mei abductus eſt ad mortem: & dabo malos pro ſepultura eius, & diuites pro morte eius:quia facinus non fecit, neque * inſidias ore ſuo locutus eſt. Propterea ipſe * conſequetur multos, & fortium diuidet ſpolia:propterea quòd traditus eſt ad mortem, & inter facinoroſos deputatus eſt: & ipſe peccatum multorum pertulit: & propter facinora illorum traditus eſt. Dauid quoque in Pſalmo XCIII. Captabunt in animam iuſti, & ſanguinem innocentem condemnabunt: & factus eſt mihi dominus in refugium. Et Hieremias: Domine, ſignifica mihi, & cognoſcam:tunc vidi meditationes eorum ſicut agnus ſine macula perductus ſum ad victimam: in me cogitauerunt cogitationem, dicentes: Venite, mittamus lignum in panem eius, & eradamus è terra vitam eius: & nomen eius non erit in memoria amplius. Lignũ autem crucem ſignificat, & panẽ corpus eius: quia ipſe eſt cibus, & vita * hominũ, qui credunt in carnem, quam portauit, & in crucem, in qua pependit. De qua tamen apertius ipſe Moſes in Deuteronomio ita prædicauit: Et erit pendens vita tua ante oculos tuos: & timebis die, ac nocte, & nõ credes vitæ tuę. Idem rurſus in Numeris: Non quaſi homo Dominus ſuſpenditur, neq; quaſi filius hominis minas patitur. Zacharias etiam ſic ita

Inuentus eſt dolus in ore illius. hæreditabit.

omnium.

tradidit:Et intuebuntur in me,quem tranſfixerunt. Item Dauid in Pſalmo XXI. Effoderunt manus meas, & pedes meos: dinumerauerunt omnia oſſa mea: ipſi autẽ contemplati ſunt,& viderunt me:diuiſerunt ſibi veſtimẽta mea, ſuper veſtem meam ſortem miſerunt. Quæ vtique propheta nõ de ſe locutus eſt.Fuit enim rex,& nunquàm illa perpeſſus eſt. Sed ſpiritus Dei per eũ loquebatur, qui fuerat illa paſſurus poſt annos mille & quinquaginta.Tot enim colligũtur anni à regno Dauid vſq; ad Crucem Chriſti:Sed & Solomõ filius eius, qui Hieroſolymam condidit,eam ipſam perituram eſſe in vltionem ſanctæ crucis, prophetauit. Quòd ſi auertimini à me,dicit Dominus, & non cuſtodieritis veritatem meam, reiiciam Iſraël à terra,quã dedi illis: & domum hanc,quam ædificaui illis in nomine meo,proijciam illam omnibus,& erit Iſraël in perditionem, & in opprobrium populo, & domus hæc erit deſerta:omnis qui tranſibit per illam admirabitur,& dicet:Propter quam rem fecit Dominus terræ huic, & huic domui hæc mala?& dicent:Quia reliquerunt Dominum Deum ſuum,& perſecuti ſunt regem ſuum dilectiſſimum Deo, & cruciauerunt illum in humilitate magna,propter hoc importauit illis Deus mala hæc.

De Ieſu morte, ſepultura, & reſurrectione: déq; iis rebus prædicta. CAP. XIX.

QVid amplius his de facinore Iudæorũ dici poteſt, quàm excęcatos tum fuiſſe, atq; inſatiabili furore correptos, qui hæc quotidie legentes, neq; intellexerunt, neq; quin facerent, cauere voluerunt? Suſpenſus igitur, atque affixus exclamauit ad Dominum voce magna, & vltrò ſpiritum poſuit. Et eadem hora terræ motus factus eſt, & velum templi, quod ſeparabat duo tabernacula, ſciſſum eſt in duas partes, & Sol repentè ſubductus eſt, & ab hora ſexta vſque in nonam tenebræ fuerũt. Qua de re Amos propheta teſtatur: Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet Sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis, & cõuertam dies feſtos veſtros in luctum, & cantica veſtra in lamentationem. Item Hieremias: Exterrita eſt, quæ parit, & tæduit animam, & occidit Sol ei, cùm adhuc medius dies eſſet: confuſa eſt, & maledicta: reliquos eorum in gladium dabo, in conſpectu inimicorum eorum. Et Sibylla ait:

* Ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
Νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Cùm hæc facta eſſent, ne prodigiis quidem cæleſtibus facinus ſuũ intelligere quiuerũt. Sed quoniam prædixerat ſe tertio die ab infe

inferis reſurrecturum, metuentes, ne à diſcipulis ſurrepto,& amoto corpore, vniuerſi reſurrexiſſe eum crederent, & fieret multo maior in plebe confuſio, detraxerunt eum de cruce, & concluſum firmiter in monumento militari cuſtodia circundederunt. Verum tertio die ante lucem terræ motu facto,repentè patefactum eſt ſepulcrum, & cuſtodibus, quos attonitos obſtupefecerat pauor, nihil videntibus,integer è ſepulcro, ac viuus egreſſus, in Galilæam profectus eſt, vt diſcipulos ſuos quæreret: in ſepulcro vero nihil repertum eſt,niſi exuuiæ, quibus inuolutum corpus incluſerant.Illum autem apud inferos non remanſurum, ſed die tertio reſurrecturũ, prophetæ cecinerant. Dauid in Pſalm.* xv.Nõ derelinques animam meam apud inferos, nec dabis ſanctũ tuum videre interitum. Item in tertio: Ego dormiui,& ſomnum cepi,& reſurrexi,quoniam Dominus auxiliatus eſt mihi. Oſeas quoque primus XII. prophetarũ de reſurrectione eius teſtificatus eſt: Hic filius meus ſapiens eſt, propter quod nunc non reſiſtet in tribulatione filiorum ſuorum, & de manu inferorum eruam eum.Vbi eſt iudiciũ tuum mors, aut vbi eſt aculeus tuus? Idem alio loco: Viuificabit eum poſt biduum die tertio.Et ideo Sibylla,impoſiturum eſſe morti terminum dixit poſt tridui ſomnum:

Καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας,

* ἀναδείξας. Καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων * ἀνακάμψας εἰς φάος ἥξει.

Πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Vitam enim nobis acquiſiuit morte ſuperata. Nulla igitur ſpes alia conſequendæ immortalitatis homini datur, niſi crediderit in eum, & illam crucem portandam, patiendamque ſuſceperit.

De Ieſu & Galilæa, & de teſtamentis.

CAP. XX.

PRofectus ergo in Galilæã (noluit enim ſe Iudæis oſtendere, ne adduceret eos ad pœnitentiam, atq; impios ſeruaret) diſcipulis iterum congregatis, ſcripturæ ſanctæ literas, id eſt prophetarum arcana patefecit, quæ antè, quàm pateretur, perſpici nullo modo poterant: quia ipſum, paſſionẽque eius* annuntiabãt. Idcirco Moſes, & iidem ipſi prophetæ, legem, quæ Iudæis data eſt, teſtamentum vocant: quia niſi teſtator mortuus fuerit, nec confirmari teſtamentũ poteſt, nec ſciri quid in eo ſcriptum ſit, quia clauſum, & obſignatum eſt. Itaq; niſi Chriſtus mortem ſuſcepiſſet, aperiri teſtamentum, id eſt, reuelari, & intelligi myſterium Dei non potuiſſet. Verùm ſcriptura omnis

in

in duo teſtamenta diuiſa eſt. Illud quod aduentũ paſſionemq́ue Chriſti anteceſſit, id eſt, lex, & prophetæ, vetus dicitur. Ea verò, quæ poſt reſurrectionẽ ſcripta ſunt, nouum teſtamentum nominatur. Iudæi veteri vtuntur, nos nouo: ſed tamen diuerſi non ſunt, quia nouum veteris adimpletio eſt, & in vtroque idẽ teſtator eſt Chriſtus, qui pro nobis morte ſuſcepta, nos hæredes regni æterni fecit, abdicato & exhæredato populo Iudæorum, ſicut Hieremias propheta teſtatur, cùm loquitur talia, Ecce dies veniet, dicit Dominus, & conſummabo domui Iſraël, & domui Iuda teſtamentum nouum, non ſecundum teſtamentum, quod diſpoſui patrib⁹ eorũ, in die qua apprehendi manum eorũ, vt educerẽ illos de terra Ægypti, quia ipſi non perſeuerauerunt in teſtamẽto meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Idẽ alio loco ſimiliter ait: Dereliqui domũ meã: dimiſi hæreditatẽ meã, in manus inimicorũ eius. Facta eſt hæreditas mea mihi, ſicut leo in ſylua: dedit ipſa ſuper me vocẽ ſuam, ideo odiui eam. Cùm ſit hæreditas eius, cæleſte regnũ, nõ vtiq́ue ipſam hæreditatẽ ſe dicit odiſſe, ſed hæredes, qui aduerſus eum ingrati & impij extiterunt. Facta eſt, inquit, mihi hæreditas mea, ſicut leo, id eſt, præda, & deuoratio: factus ſum hæredibus meis, qui me immolauerũt, ſicut pecus,

dedit

dedit ſuper me vocem ſuam, id eſt,ſententiam aduerſus me mortis, crucisque dixerunt.Nam quod ſuperius ait,conſummaturum ſe domui Iuda teſtamentum nouum, oſtendit,vetus illud teſtamẽtum, quod per Moſen eſt datum, non fuiſſe perfectum:id autem,quod per Chriſtum dari haberet,cõſummatum fore.Domus autem Iuda, & Iſraël non vtique Iudæos ſignificat,quos abdicauit,ſed nos,qui ab eo cõuocati ex gentibus,in eorũm locum adoptione ſucceſſimus, & appellamur filij Iudæorum : quod Sibylla declarat cùm dicit:

Ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

Quod autem futurũ eſſet id genus, Eſaias docet,apud quem Pater ſummus ad filiũ loquitur,dicens : Ego dominus Deus vocaui te ad iuſtitiã, & tenebo manum tuam , & confirmabo te, & dedi te in teſtamẽtũ generis mei,in lucẽ gẽtium aperire oculos cæcorũ,producere ex vinculis alligatos, & de domo carceris ſedentes in tenebris. Cùm igitur nos antea tãquam cœci carcere ſtultitiæ incluſi ſederemus in tenebris, ignorantes Deum & veritatẽ, illuminati à Deo ſumus,qui nos teſtamẽto ſuo adoptauit,& liberatos vinculis malis,atque in lucem ſapientiæ productos, in hæreditatem regni cæleſtis aſciuit.

De

De Ieſu aſcenſione, eaq; prædicta: & diſcipulorum prædicatione, & geſtis.

CAP. XXI.

ORdinata verò diſcipulis ſuis euãgelica, ac nominis ſui prædicatione,* circunfudit ſe repentè nubes, eumque in cælũ ſuſtulit, quadrageſimo poſt paſſionem die, ſicut Daniel fore oſtenderat, dicẽs: Et ecce in nubibus cæli vt filius hominis veniens, vſque ad vetuſtum dierum peruenit. Diſcipuli verò per prouincias diſperſi, fundamẽta eccleſiæ vbique poſuerunt, facientes & ipſi in nomine Dei magiſtri magna, & penè incredibilia miracula: quia diſcedens inſtruxerat eos virtute, ac poteſtate, qua poſſet nouæ annuntiationis ratio fundari, & confirmari: ſed & futura illis aperuit omnia, quæ Petrus & Paulus Romæ prædicauerunt, et ea prædicatio in memoriã ſcripta permãſit, in qua cùm multa alia mira, tum etiam hoc futurum eſſe dixerunt, vt poſt breue tẽpus immitteret Deus regẽ, qui expugnaret Iudæos, & ciuitates eorũ ſolo adæquaret, ipſos autẽ fame, ſitique confectos obſideret. Tum fore, vt corporibus ſuorum veſcerentur, & conſumerẽt ſe inuicem. Poſtremò vt capti venirent in manus hoſtiũ, & in conſpectu ſuo vexari acerbiſſimè cõiuges ſuas cernerẽt, violari ac proſtitui virgines, diripi pueros, allidi paruulos, omnia de-

circũdedit

deniqueigni, ferroque vaſtari,captiuos inperpetuum terris ſuis extermınarı,eò quod exultauerint ſuper amantiſſimum , & probatiſſimum Dei filium Itaqne poſt illorum obitum cùm eos Nero interemiſſet,Iudæo rum nomen,& gentem Veſpaſianus extinxit, fecitque omnia quæ illi futura prædi xerant.

Argumenta contra IESV *incarnationem.*

CAP. XXII.

COnfirmata ſunt (vt opinor) quæ falſa & incredibilia putantur ab ijs, quos vera cæleſtium literarum doctrina nō imbuit:ſed tamen vt refellantur à nobis etiam illi,qui nimium non ſine malo ſuo ſapiunt, rebusque diuinis fidem detrahunt, argumētis quoque illorum coarguamus errorē, vt tandem aliquãdo * peruideant ita fieri oportuiſſe, ſicut nos oſtendimus factū. Et quanquàm apud bonos iudices ſatis habeant firmitatis,vel teſtimonia ſine argumentis,vel argumenta ſine teſtimonijs:nos tamen non contenti alterutro ſumus, cùm ſuppetat nobis vtrūque, ne cui peruerſè ingenioſo aut non intelligendi,aut cõtra diſſerendi locū relinquamus.Negāt fieri potuiſſe,vt naturæ immortali quicquam decederet.Negant deniq; Deo dignū, vt homo fieri vellet, ſeq; infirmitate carnis oneraret vt paſſionibus, vt dolori, vt morti ſeipſe

credant

ſubijce

ſubijceret: quaſi non facile illi eſſet, vt citra corporis imbecillitaté, ſe hominibus oſtéderet, eosque iuſtitiam doceret(ſi quidem id * violebat) maiore autoritate, vt aiunt, profeſſi Dei. Tunc enim cunctos fuiſſe præceptis cæleſtibus pariturus, ſi ad ea virtus ac poteſtas Dei præcipientis accederet. Cur igitur(aiunt)ad docendos homines nõ vt Deus venit? Cur ſe tam humilem, imbecillemque conſtituit, vt ab hominibus & contemni, & pœna affici poſſet? Cur vim ab imbecilli,& mortalibus paſſus eſt? Cur non manus hominum aut virtute repulit, aut diuinitate vitauit? Cur non * maieſtatem ſuam ſub ipſa ſaltem morte patefecit? Sed vt inualidus in iudicium ductus eſt, vt nocens damnatus, vt mortalis occiſus. Refutabo hæc diligenter, nec quenquam patiar errare. Illa enim magna & mirabili ratione ſunt facta, quæ quicunque perceperit, non tantùm mirari deſinet, Deű ab hominibus eſſe cruciatum, verùm etiam facilè peruidebit, ne Deum quidem potuiſſe credi, ſi ea ipſa, quæ arguit, facta non eſſent.

valebat *diuinitatẽ*

De præcipiendo, & agendo.

CAP. XXIII.

QVicunque præcepta dat hominibus, ac vitam, moresque fingit aliorum,

qu æ

quæro, debeátne ipſe facere, q̃ præcipit, an non debeat. Si non fecerit, ſoluta præcepta ſunt. Si enim bona ſunt, quę præcipiuntur, ſi vitã hominũ in optimo ſtatu collocant, nõ ſe debet ipſe præceptor à numero, cætuque hominũ ſegregare, inter quos agit: & ipſi eodem modo viuendum eſt, quo docet eſſe viuendum: ne ſi aliter vixerit, ipſe præceptis ſuis fidem detrahat, leuioremque doctrinã ſuam faciat, ſi re ipſa reſoluat, quod verbis nitatur aſtruere. Vnuſquiſque enim, cùm audit præcipientem, non vult imponi ſibi neceſſitatem parendi, tanquam ſibi ius libertatis adimatur. Reſpondebit itaque doctori hoc modo: Non poſſum facere quę iubes, quoniam ſunt impoſſibilia. Vetas me iraſci, vetas cupere, vetas libidine cõmoueri, vetas dolorem vel mortem timere: ſed hoc adeò contra naturam eſt, vt his affectibus animalia vniuerſa ſubiecta ſint: vel ſi adeò repugnari putas poſſe naturæ, & tu ipſe quæ præcipis, fac, vt ſciã, fieri poſſe. Cũ autem ipſe non facias, quæ inſolentia eſt, vt homini libero imponere velis leges, quibus ipſe non pareas? Prius diſce, qui doces: & antequam mores alienos corrigas, tuos corrige. Quis neget iuſtã eſſe hanc reſponſionẽ? Quin etiã in cõtẽptũ veniet huiuſmodi doctor, & deludetur viciſſim, quia videtur & ipſe deludere. Quid ergo faciet ille

præ

præceptor,ſi hæc ei fuerint oppoſita? Quomodo adimet excuſationem cõtumacibus, niſi vt præſentibus factis doceat,ſe poſſibilia docere? Inde euenit, vt philoſophorum præceptis nullus obtemperet. Homines, enim malunt exẽpla,quã verba: quia loqui facile eſt,præſtare difficile. Vtinam quidẽ tã multi bene facerẽt,quàm multi loquũtur bene. Sed qui præcipiunt,nec faciunt,abeſt ab ijs fides, Et ſi homines fuerint,cõtẽnentur,vt leues: ſi Deus,opponetur ei excuſatio fragilitatis humanæ. Supereſt vt factis verba firmentur, quod philoſophi facere nequeunt. Itaque cùm ipſi præceptores vincantur affectibus quos vinci prædicãt oportere,neminem poſſunt ad virtutẽ,quã falſò prædicant,erudire: ob eamque cauſam putant,neminẽ adhuc perfectum extitiſſe ſapientẽ,id eſt,in quo ſũmæ doctrinæ,ac ſcientiæ ſumma virtus,& perfecta iuſtitia cõſenſerit. quòd quidẽ verũ fuit. Nemo enim poſt mũdũ cõditũ talis extitit,niſi Chriſt', qui & verbo ſapiẽtiã tradidit,& doctrinam præſenti virtute firmauit.

Euerſio eorum argumentorum.

CAP. XXIIII.

AGe, nunc conſideremus,an doctor è cælo miſſus,poſſit non eſſe perfectus Nondum de hoc loquor,quẽ veniſſe à Deo negant. Fingamus aliquẽ de cælo eſſe mit-

tendum, qui vitam hominum rudimentis virtutis inſtituat, & ad iuſtitiam formet. Nemini dubiũ poteſt eſſe, quin is doctor, qui cælitus mittitur, tam ſcientia ſit rerum omniũ, quàm virtute perfectus ne nihil inter cæleſtẽ, terrenũq; differat. Nam in homine interna, & propria doctrina eſſe nullo pacto poteſt. Nec enim mens terrenis viſcerib9 incluſa, & tabe corporis impedita, aut cõprehendere per ſe poteſt, aut capere veritatẽ, niſi aliũde doceatur. Et ſi maximè poſſit, ſummam tamen virtutẽ capere nequeat, & omnibus vitijs reſiſtere, quorũ materia in viſcerib9 cõtinetur. Eo fit, vt terrenus doctor perfectus eſſe non poſſit. At verò cæleſtis, cui diuinitas ſciẽtiã, virtutẽ immortalitas tribuit, in docẽdo quoque ſicut in cæteris perfectus, & cõſummatus ſit neceſſe eſt. At id omnino fieri nõ poteſt, niſi corpus aſſumat. Cur autẽ fieri nõ poſſit, ratio clara eſt. Nã ſi veniat ad hoĩes vt Deus (vt omittã, ꝙ mortales oculi claritatẽ maieſtatis eius cõſpicere, ac ſuſtinere nõ poſſunt) ipſe certè Deus virtutẽ docere nõ poterit, quia expers corporis non faciet quæ docebit: ac per hoc doctrina eius perfecta non erit. Alioqui ſi ſumma virtus eſt dolorem patienter pro iuſtitia, officioque perferre: ſi virtus eſt, mortem ipſam, & intẽtatam non metuere, & illatam fortiter ſuſti-

nere:debet ergo doctor ille perfectus,& docere iſta præcipiendo,& confirmare faciendo:quia qui dat præcepta viuendi,amputare debet omnium excuſationũ vias,vt imponat hominibus parendi neceſſitatem,nõ vi aliqua,ſed pudore:& tamen libertatẽ relinquat,vt & præmium ſit cõſtitutũ parentibus,quia poterãt nõ parêre,ſi vellent :†& non parẽtibus pœna, quia poterãt parere,ſi vellẽt††.Quomodo ergo poterit excuſatio amputari,niſi vt qui docet, faciat quæ docet,& ſit quaſi præuius,& manum porrigat ſecuturo? quemadmodum autẽ poteſt facere quæ docet,ſi nõ ſit ſimilis ei, quẽ docet? Nam ſi nulli ſubiectus ſit paſſioni,poteſt ei docenti homo ſic reſpondere: Volo equidẽ non peccare, ſed vincor:indutus ſum enim carne fragili,& imbecilla:hæc eſt, quæ cõcupiſcit,quæ iraſcitur, quæ dolet, quæ mori timet. Itaque ducor inuitus, & pecco, non quia volo, ſed quia cogor. Sentio me & ipſe peccare, ſed neceſſitas fragilitatis impellit : cui repugnare non poſſum. Quid ad hæc reſpondebit præceptor ille iuſtitiæ? Quomodo confutabit ac redarguet hominem, qui delictis ſuis excuſationem carnis obtendit, niſi & ipſe carne fuerit indutus, vt oſtendat, etiam carnem poſſe capere virtutem? contumacia enim redargui non poteſt, niſi exemplo.

Nam habere non poſſunt,quæ doceas , firmitatem,niſi ea prior feceris : quia natura hominum procliuis in vitia videri vult non modò cum venia,ſed etiã cum ratione peccare. Oportet magiſtrũ, doctorẽq; virtutis, homini ſimillimũ fieri, vt vincẽdo peccatũ doceat hominẽ, vinci ab eo peccatũ poſſe. Si verò ſit immortalis, exemplũ proponere homini nullo modo poteſt. Exiſtet enim cõſtãs aliquis,ac dicet: Tu quidem nõ peccas, quia liber es ab hoc corpore:non concupiſcis,q̃a immortali nihil eſt neceſſariũ: Mihi verò multis rebus ꝓpus eſt, vt tuear hanc vitam. Mortem non times , quia valere in te non poteſt. Dolorem cõtemnis,quia nullam vim pati potes. At ego mortalis vtrunque timeo,quia cruciatus mihi grauiſſimos inferũt,quos tolerare carnis infirmitas non poteſt. Doctor itaq; virtutis etiã hanc excuſationem debuit hominibus auferre,ne quis,quòd peccat,neceſſitati potius adſcribat,quàm culpæ ſuæ. Ergo,vt perfectus eſſe poſſit, nihil ei debet opponi ab eo qui docendus eſt : vt ſi fortè dixerit, Impoſſibilia præcipis,reſpondeat,Ecce ipſe facio. At ego carne indutus ſum, cuius eſt peccare proprium. Et ego eandem carnẽ gero,& tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contẽnere difficile eſt, quia viui aliter non poteſt in hoc corpore, Ecce & mihi corpus eſt,

eſt,& tamen pugno cõtra omnẽ cupiditatem. Non poſſum pro iuſtitia nec dolorem ferre, nec mortem, quia fragilis ſum. Ecce & in me dolor, ac mors habet poteſtatem, & ea ipſa, quæ times, vinco, vt victorem te faciã doloris, ac mortis. Prior vado per ea, quæ ſuſtineri non poſſe prætendis: ſi præcipientem ſequi non potes, ſequere antecedentem. Sublata eſt hoc modo omnis excuſatio, & fateri hominem neceſſe eſt ſua culpa iniuſtum eſſe, qui doctorem virtutis, & eundem ducẽ non ſequatur. Vides ergo quanto perfectior ſit mortalis doctor, quia dux eſſe mortali poteſt, quàm immortalis: quia patietiã docere nõ poteſt, q̨ ſubiectus paſſionibus nõ eſt. Nec hoc tñ eò pertinet, vt hominem Deo præferam: ſed vt oſtendã neq; hominẽ perfectæ doctrinæ eſſe poſſe, niſi ſit idem Deus, vt autoritate cæleſti neceſſitatẽ parẽdi hominibus imponat: neque Deũ, niſi mortali corpore induatur, vt præcepta ſua factis adimplẽdo, cæteros parendi neceſſitate cõſtringat. Liquidò igitur apparet eum, qui vitæ dux, & iuſtitiæ ſit magiſter, corporalẽ eſſe oportere: nec aliter, fieri poſſe vt ſit alius plena & perfecta doctrina, niſi habeat radicẽ ac fundamẽtũ, ſtabiliſq; apud homines ac fixa permaneat, ipſum autẽ ſubire carnis & corporis imbecillitatem, virtutemq; in ſe recipere, cuius doctor eſt,

ſi Deus tantùm fuiſſet (vt ſuprà dictum eſt) exempla virtutis homini præbere non poſſet: ſi homo tantùm, non poſſet homines ad iuſtitiam cogere, niſi autoritas, ac virtus homine maior accederet. Etenim cùm cõſtet homo ex carne, & ſpiritu, & oporteat ſpiritum iuſtitiæ operibus emereri, vt fiat æternus, caro, quoniam terrena eſt, ideoque mortalis, copulatum ſibi ſpiritum trahit ſecum, & ab immortalitate ducit ad mortem. Ergo ſpiritus carnis expers, dux eſſe homini ad immortalitatẽ nullo pacto poterat: quoniam caro impedit ſpiritũ, quo minus Deũ ſequatur. Eſt enim fragilis, & ſubiecta peccato: peccatum autẽ pabulum mortis eſt. Itaque idcirco mediator aduenit, id eſt, Deus in carne, vt caro eũ ſequi poſſet, & eriperet morti hominẽ, cuius eſt dominatio in carnẽ. Ideo carne ſe induit, vt deſiderijs carnis edomitis, doceret, non neceſſitatis eſſe peccare, ſed propoſiti, ac voluntatis. Vna enim nobis, & magna & præcipua cum carne luctatio eſt, cuius infinitæ cupiditates premũt animã, nec Deũ retinere patiuntur, ſed eam voluptatibus, & illecebris ſuauibus mãcipatã, morte afficiũt ſempiterna. Quibus vt repugnare poſsimus, Deus nobis viã ſuperandę carnis & aperuit, & oſtendit. Quæ virtus perfecta, & omnibus numeris abſoluta, coronã vincẽtibus, & mercedẽ inexpetẽdę nobi-

†† immortalitatis impertit.

De cruce Ieſu:& cæteris tormentis.

CAP. XXVI.

Dixi de humilitate,& fragilitate,& paſſione, cur hæc Deus ſubire maluerit: nunc ipſius crúcis ratio reddenda eſt, & vis enarranda. Quid ſummus pater à principio diſpoſuerit,& quemadmodum cuncta,quæ geſta ſunt,ordinarit, non tantum diuinatio prophetarum, quæ in Chriſtum vera præceſſit,ſed etiam ratio ipſius paſſionis docet. Quæcunque enim paſſus eſt, non fuerunt inania, ſed habuerunt figuram, & ſignificantiam magnam, ſicut etiam diuina illa opera quę fecit:quorum vis,& potentia valebat quidem in præſens,ſed declarabat aliquid in futurum· Aperuit cæcorum lumina cæleſtis virtus,& lucem nõ videntibus reddidit.Sed hoc facto ſignificabat fore, vt cõuerſus ad gentes,quæ Deum neſciebant,inſipientium pectora illuminaret luce ſapientiæ, & ad veritatem contemplandam oculos cordis aperiret.Verè enim cæci ſunt,qui cæleſtia non videntes, & tenebris ignorantiæ circunfuſi, terrena & fragilia venerantur. Patefecit aures ſurdorum. Non vtique hactenus vis illa cęleſtis operata eſt:ſed declarabat breui fore,vt qui erant veritatis expertes, & audirent, & intelligerent diuinas Dei voces. Verè enim ſurdos dixeris, qui

cæle-

cæleſtia, & vera, & facienda non audiunt. Mutorum linguas in eloquium ſoluit: admirabilis, etiam cùm fieret, potentia: ſed inerat huic virtuti alia ſignificatio, quę oſtenderet, mox futurum, vt rerum cæleſtium nuper ignari, percepta ſapientiæ diſciplina, de Deo, & veritate diſſererent. Nam qui rationem diuinitatis ignorat, is verè elinguis & mutus eſt, licet ſit omnium diſertiſſimus. Lingua enim cùm verum loqui cœperit, id eſt, virtutem maieſtatemque Dei ſigularis interpretari, tum demum officio naturæ ſuę fungitur: quandiu autem falſa loquitur, in vſu ſuo non eſt: & ideo infans ſit, neceſſe eſt, qui diuina proloqui non poteſt. Pedes quoque claudorum ad officium gradiendi reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo: ſed figura id continebat, quòd cohibitis erroribus vitæ ſecularis, ac deuię, iter veritatis aperiretur, per quod graderentur homines ad Dei gratiam conſequendam. Is enim verè claudus exiſtimandus eſt, qui caligine, ac tenebris inſipientiæ implicatus, & quò tendat ignarus, offenſibilibus, & caducis greſſibus per viam mortis incedit. Item labes, & maculas inquinatorum corporum repurgauit, non exigua immortalis potentiæ opera: verùm id portendebat hæc vis, quod peccatorũ cladibus, ac vitiorum maculis inquinatos, doctrina eius purificatura

eſſet, eruditione iuſtitiæ. Leproſi enim verè, atque elephantici debent haberi, quos vel infinitæ cupiditates ad ſcelera, vel inſatiabiles voluptates ad flagitia compellunt, & dedecorum maculis inuſtos, labe afficiũt ſempiterna. Iacentia mortuorum corpora erexit, eoſque nominibus ſuis inclamatos, à morte reuocauit. Quid cõgruentius Deo? Quid miraculo dignius omnium ſeculorum, quàm decurſam vitam reſignaſſe, com pletiſque hominum temporibus tempora adieciſſe, arcana mortis reuelaſſe? Sed hæc inenarrabilis poteſtas, imago virtutis maioris fuit, quæ demonſtrabat, tantam vim habituram eſſe doctrinã ſuam, vt gentes in toto orbe, quæ alienæ à Deo, ſubiectę morti fuerũt, cognitione veri luminis animatæ, ad immortalitatis præmia peruenirent. Eos enim rectè mortuos exiſtimaueris, qui datorem vitæ Deum neſcientes, atque animas ſuas à cælo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in pręſenti, imagines erant futurorum, quæ illæſis, affectiſque corporibus adhibebat, ea ſpiritalium figuram gerebant, vt & in præſenti, virtutis nobis terrenę opera monſtraret, & in futurum, poteſtatem cæleſtis ſuæ maieſtatis oſtenderet. Ergo ſicut opera eius ſignificantiam quoque maioris poteſtatis habuerunt, ita etiam paſ-

ſio

ſio non ſimplex, nec ſuperuacua, nec fortuita præceſſit. Sed vt illa, quæ fecit, magnã virtutem, ac poteſtatem doctrinæ eius ſignificabant: ſic ea, quæ paſſus eſt, odio futurum eſſe ſapientiam nuntiabant. Aceti enim potus, ac fellis cibus, acerbitates, & amaritudines, in hac vita, ſectatoribus veritatis pollicebatur. Et quanquam paſſio ipſa per ſe acerba, & amara, ſpecimen nobis futurorum tormentorum dabat, quæ morantibus in hoc ſeculo, virtus ipſa proponit: tamen illiuſmodi potus, & cibus, in os doctoris noſtri veniens, preſſurarum nobis ac laborum, & miſeriarum prębebat exemplum. Quæ omnia tolerare, ac perpeti neceſſe eſt eos qui veritatem ſequuntur: quoniam veritas acerba eſt, & inuiſa omnibus, qui virtutis expertes, vitam ſuam mortiferis voluptatibus dedunt. Nam corona ſpinea, capiti eius impoſita, id declarabat, fore, vt diuinã ſibi plebem de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur, circunſtans in orbem populus. Nos autem, qui ante cognitionem Dei fuimus ſpinæ, id eſt, iniuſti, mali, & nocentes eramus, ignorantes quid eſſet bonum, & à iuſtitiæ notione, atque operibus alieni, omnia ſcelere ac libidine polluebamus. *Electi ergo ex dumis & ſentibus ſanctum Dei caput cingimus, quia conuocati ab ipſo, & circunfuſi vndique ad eum, magi

Tl: Eti verò.

magiſtro ac doctori Deo aſſiſtimus, regémque illum mundi, & omnium viuentium dominum coronamus. Quod verò ad crucem ſpectat: magna in ea vis ac ratio eſt, quam nunc conabor oſtendere. Deus namque (ſicut ſuperius expoſui) cùm conſtituiſſet hominem liberare, magiſtrum virtutis legauit in terram, qui & præceptis ſalubribus formaret homines ad innocentiam, & operibus factiſque præſentibus iuſtitiæ via panderet, quà gradiens homo, & doctorem ſuum ſequens, ad vitam æternam perueniret. Is igitur corporatus eſt, & veſte carnis indutus, vt homini, ad quem docendum venerat, virtutis exempla & incitamenta præberet. Sed cùm in omnibus vitæ officijs, iuſtitiæ ſpecimen præbuiſſet, vt doloris quoque patientiam, mortiſque contemptum, quibus perfecta & conſummata ſit virtus, traderet homini, venit in manus impiæ nationis, cùm & vitare potuiſſet ſcientia futuri, quam gerebat, & repellere eadem virtute, qua mirabilia faciebat. Suſtinuit ergo cruciatus, & verbera, & ſpinas. Poſtremò etiam mortem ſuſcipere non recuſauit, vt homo illo duce ſubactam, & catenatam mortem cum ſuis terroribus triumpharet. Cur autem ſummus pater id potiſſimum genus mortis elegerit, quo affici eum ſineret, hæc ratio eſt. Dicat enim fortaſſe aliquis,

quis, cur ſi Deus fuit, & mori voluit, non ſaltem honeſto aliquo mortis genere affe-ctus eſt? Cur potiſſimùm cruce? Cur infami genere ſupplicij? quod etiam homine libero, quamuis nocente, videatur indignum. Primùm quòd is, qui humilis aduenerat, vt humilibus & infirmis opem ferret, & omnibus ſpem ſalutis oſtenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles, & infirmi ſolent, ne quis eſſet omnino, qui eum non poſſet imitari. Deinde, vt integrum corpus eius conſeruaretur, quem die tertia reſurgere ab inferis oportebat. Nec enim hoc cuiquam ignorandum eſt, quòd ipſe antè de ſua paſſione * prædicans, etiam id notum fecerit, *prædicens* habere ſe poteſtatem, cùm vellet, deponendi ſpiritũ, & reſumendi. Suffixus itaque cùm ſpiritũ † ſponte †† depoſuiſſet, neceſſarium carnifices non putauerunt oſſa eius ſuffringere (ſicut mos eorum ferebat) ſed tantummodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus de cruce detactum eſt, & ſepulcro diligenter incluſum. Quæ omnia idcirco facta ſunt, ne læſum ac diminutum corpus ad reſurgendum inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit cauſa, cur Deus crucẽ maluerit, quòd illa exaltari eum fuit neceſſe, omnibus vrgentibus paſſionem Dei noteſcere. Nam quoniam is, qui patibulo ſuſpenditur, & conſpicuus eſt omnibus, &
cæteris

cæteris altior, crux potius electa eſt, quæ ſignificaret illum tam conſpicuum tamque ſublimem futurum, vt ad eum cognoſcendum pariter & colendum, cunctæ nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana eſt, nulla regio tam remota, cui aut paſſio eius, aut ſublimitas maieſtatis ignota ſit. Extendit ergo in paſſione manus ſuas, orbemque dimenſus eſt, vt iam tunc oſtenderet ab ortu Solis, vſque ad occaſum magnum populum ex omnibus linguis & tribubus congregatum ſub alas ſuas eſſe venturum, ſignumque illud maximum, atque ſublime, frontibus ſuis ſuſcepturum. Cuius rei figuram Iudæi etiam nunc exhibent, cùm lumina ſua de cruore agni notant. Deus enim percuſſurus Ægyptios, vt ab ea plaga immunes faceret Hebræos, his præceperat, vt agnum candidũ ſine macula immolarent, ac ſignum luminibus ſuis de ſanguine eius imponerent. Itaque cùm Ægyptiorum primogenita vna nocte interiſſent, Hebræi ſoli ſigno ſanguinis tuti fuerunt: non quia cruor pecudis tantam in ſe vim gerebat, vt hominibus ſaluti eſſet, ſed imago fuerat rerum futurarũ. Agnus enim candidus ſine macula Chriſtus fuit, id eſt, innocens, & iuſtus, & ſanctus, qui ab eiſdem Iudæis immolatus, ſaluti eſt omnibus, qui ſignum ſanguinis, id eſt, crucis, quæ ſangui-

nem

nem fudit, in ſua fonte cõſcripſerunt. Frons autem ſummum limen eſt hominis, & lignum ſanguine delibutum, crucis ſignificatio eſt. Denique immolatio pecudis ab ijs ipſis, qui faciunt, paſcha nominatur, ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quia paſſionis figura eſt, quam Deus præſcius futurorum, tradidit per Moſen populo ſuo celebrandam. Sed tum figura valuit in præſenti ad depellendum periculum, vt appareat, quantum veritas ipſa valitura ſit ad plebem Dei protegendam, in extrema totius orbis neceſſitate. Quomodo autem, vel in qua plaga tuti omnes ſint futuri, qui ſignum hoc veri, & diuini ſanguinis in ſummo corporis ſui notauerint, in nouiſſimo libro docebo.

De crucis virtute, & de dæmonibus.

CAP. XXVII.

Nunc ſatis eſt, huius ſigni potentiam, quantum valeat, exponere. Quãto terrori ſit dęmonibus hoc ſignum, ſciet, qui viderit, quatenus adiurati per Chriſtum, de corporibus, quæ obſederint, fugiũt. Nam ſicut ipſe, cùm inter homines ageret, vniuerſos dæmonas verbo fugabat, hominumque mentes emotas, & malis incurſibus furiatas, in ſenſus priſtinos reponebat: ita nunc ſectatores eius, eoſdem ſpiritus inquinatos de hominibus, & nomine magiſtri ſui, & ſiſ̃no paſſionis excludunt. Cuius rei nõ diffi-

cilis

cilis eſt probatio. Nam cùm Dijs ſuis immolant, ſi aſſiſtat aliquis ſignatam frontem gerens, ſacra nullo modo litant. Nec reſponſa poteſt conſultus reddere vates. Et hæc ſæpe cauſa præcipua iuſtitiam perſequendi, malis regibus fuit. Cùm enim quidam miniſtrorum noſtrorum ſacrificantibus dominis aſsiſterent, impoſito frontibus ſigno deos illorum fugauerunt, ne poſſent in viſceribus hoſtiarum futura depingere. Quod cùm intelligerent aruſpices, inſtigantibus iiſdem dæmonibus, quibus proſecrarant, conquerentes, profanos homines ſacris intereſſe, adegerunt principes ipſos in furorem, vt expugnarent Dei templum, ſeque vero ſacrilegio contaminarent, quod grauiſsimis perſequentium pœnis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipſo cæci homines intelligere poſſunt, aut hanc eſſe veram religionem, cui ad vincendum tanta vis ineſt, aut illam falſam, quæ ſubſiſtere aut congredi non poteſt. Sed aiunt, hoc deos non metu, verùm odio facere: quaſi quiſquam poſsit odiſſe niſi eum, qui aut noceat, aut poſsit nocere: imò verè congruens maieſtati fuit, vt eos, quos oderant, præſentibus pœnis afficerent potius, quàm fugerent. Sed quoniam neque accedere ad eos poſſunt, in quibus cæleſtem notam viderint, nec ijs nocere, quos ſignum immortale munie

munierit,tanquã inexpugnabilis murus,laceſſunt eos per homines,& manibus perſequuntur alienis, quos profectò ſi eſſe confitentur,vicimus.Neceſſe eſt enim veram eſſe hanc religionem, quæ & rationem dæmonum nouit,& aſtutiam intelligit,& vim retundit, & eos ſpiritalibus armis domitos, ac ſubactos,credere ſibi cogit.Si negant,teſtimoniis poëtarum, ac philoſophorum refellentur.Quod ſi eſſe,& malos eſſe,inficias non eunt,quid ſupereſt, niſi vt alios eſſe dicant deos, alios dæmonas?Exponant igitur nobis differentiam generis vtriuſq;,vt ſciamus quid colendum, quid execrandum ſit. Habeántne inter ſe aliquod conſortium,an verò inimici ſint.Si ſunt aliqua neceſſitudine copulati, quatenus eos diſcernemus?aut quomodo vtriuſque generis honorem, cultumq; miſcebimus?Si autem ſunt inimici, cur aut dæmones deos non timent, aut dij dæmonas fugare non poſſunt?Ecce aliquis inſtinctu dęmonis percitus dementit,effertur,inſanit: ducamus hunc in Iouis optimi maximi templum,vel,quia ſanare homines Iupiter neſcit, in Æſculapij, vel Apollinis fanum. Iubeat vtriuſlibet ſacerdos, Dei ſui nomine, vt nocens ille ſpiritus excedat ex homine:nullo id pacto fieri poteſt.Quę igitur vis deorũ eſt, ſi ſubiectos ſibi dæmonas non habent?At verò iidẽ dæmones adiurati

per nomen Dei veri, protinus fugiunt. Quæ ratio eſt, vt Chriſtum timeant, Iouem autem non timeãt, niſi quòd iidẽ ſunt dæmones, quos vulgus deos eſſe opinatur? Deniq; conſtituatur in medio & is, quem conſtat incurſum dæmonis perpeti, & Delphici Apollinis vates, eodem modo nomen horrebit, & tam celeriter excedet de vate ſuo Apollo, quàm ex homine ſpiritus ille dæmoniacus, & adiurato, fugatoque Deo ſuo, vates in perpetuum conticeſcet. Ergo iidem ſunt dæmones quos fatentur execrandos eſſe, iidem dij, quibus ſupplicant. Si nobis credendum eſſe non putãt, credant Homero, qui ſummũ illum Iouẽ dæmonibus aggregauit: ſed & aliis poëtis, ac philoſophis, qui eoſdem modò dæmonas, modò deos nuncupant: quorũ alterum verum, alterum falſum eſt. Illi enim nequiſſimi ſpiritus, vbi adiurantur, ibi ſe dæmonas eſſe confitentur: vbi coluntur, ibi ſe deos mentiũtur, vt errores hominibus immittant, & auocent à veri Dei notione, per quam ſolam poteſt mors æterna vitari. Iidem ſunt, qui deiiciendi hominis cauſa, varios ſibi cultus, per diuerſa regionum condiderunt, mentitis tamen, aſſumptisq; nominibus, vt fallerent. Nã quia diuinitatem per ſeipſos affectare non poterant, aſciuerunt ſibi nomina potentium regum, ſub quorũ titulis honores ſibi deorum

vendicarent. Qui error diſcuti poteſt, & in lucem veritas protrahi. Nam ſi quis ſtudet altius inquirere,congreget eos,quibus peritia eſt ciere ab inferis animas. Euocent Iouem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem,patremque omnium Saturnum. Reſpondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, & de ſe ac Deo fatebuntur. Poſt hæc euocent Chriſtum, non aderit,non apparebit : quia non amplius quàm biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri poteſt?Ego verò non dubito, quin ad veritatem Triſmegiſtus hac aliqua ratione peruenerit, qui de Deo patre omnia,de filio locutus eſt multa,quæ diuinis continentur arcanis.

De ſpe,& vera religione,& ſuperſtitione.

CAP. XXVIII.

QVæ cùm ita ſe habeãt,vt oſtendimus, apparet, nullam aliam ſpem vitæ homini eſſe propoſitam, niſi vt abiectis vanitatibus, & errore miſerabili,Deum cognoſcat, & Deo ſeruiat, niſi huic temporali renuntiet vitæ, ac ſe rudimentis iuſtitiæ ad cultum veræ religionis inſtituat. Hac enim conditione gignimur,vt generanti nos Deo, iuſta, & debita obſequia præbeamus, hunc ſolum nouerimus, hunc ſequamur. Hoc vinculo pietatis obſtricti Deo, & religati ſumus,vnde ipſa religio nomẽ accipit,

non, vt Cicero interpretatus eſt, à relegendo, qui in libro de natura deorum ſecundo ita dixit: Non enim philoſophi ſolùm, verùm etiam maiores noſtri ſuperſtitionem à religione ſeparauerunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, vt ſui ſibi liberi ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, retractarent, & tanquam relegerent, ij dicti ſunt religioſi ex relegendo, tanquam ex eligendo eligentes, & ex deligendo deligentes, & intelligendo intelligentes. His enim verbis omnibus ineſt vis legendi, eadem, quæ in religioſo. Ita factum eſt in ſuperſtitioſo, & religioſo, alterum vitij nomen, alterum laudis. Hæc interpretatio quàm inepta ſit, ex re ipſa licet noſcere. Nam ſi in iiſdem diis colendis & ſuperſtitio, & religio verſatur, exigua, vel potius nulla diſtantia eſt. Quid enim mihi afferet cauſæ, cur precari pro ſalute filiorum ſemel, religioſi, & idem decies facere ſuperſtitioſi eſſe hominis arbitretur? Si enim ſemel facere optimum eſt, quanto magis ſæpius? Si hora prima, ergo & tota die. Si vna hoſtia placabilis, placabiliores vtiq; hoſtiæ plures: quia multiplicata obſequia *demerentur potius, quàm offendunt. Non enim nobis odioſi videntur ij famuli, qui aſſidui, & frequentes ad obſequium fuerint, ſed

*dum merentur.

ſed magis chari. Cur igitur ſit in culpa, & nomen reprehenſibile ſuſcipiat, qui aut filios ſuos magis diligit, aut deos ſatis honorat, laudetur autem qui minus? Quod argumentum etiam ex contrario valet. Si enim totos dies precari, & immolare criminis eſt, ergo & ſemel. Si ſuperſtites filios ſubinde optare, vitioſum eſt, ſuperſtitioſus igitur eſt & ille, qui etiam rarò id optauerit. Aut cur vitij nomen ſit ex eo tractũ, quo nihil honeſtius, nihil iuſtius optari poteſt? Nam quod ait, religioſos à relegendo appellatos, qui retractent ea diligẽter, quæ ad cultum deorum pertineãt: cur ergo illi, qui ſæpe hoc in die faciant, religioſorum nomen amittãt, cùm multo vtique diligentius ex aſſiduitate ipſa relegant ea, quibus dij coluntur? Quid ergo eſt? Nimirũ religio veri cultus eſt, ſuperſtitio falſi. Et omnino quid colas intereſt, non quẽadmodũ colas, aut quid precere. Sed quia Deorum cultores religioſos ſe putant, cùm ſint ſuperſtitioſi: nec religionem poſſunt à ſuperſtitione diſcernere, nec ſignificantiã nominum exprimere. Diximus nomen religionis à vinculo pietatis eſſe deductum, quod hominem ſibi Deus religauerit, & pietate conſtrinxerit: quia ſeruire nos ei, vt domino, & obſequi vt patri, neceſſe eſt. Melius ergo Lucretius id nomen interpretatus eſt, quia ait religio-

num ſe nodos exoluere. Superſtitioſi autem vocantur, non qui filios ſuos ſuperſtites optant, (omnes enim optamus) ſed aut ij, qui ſuperſtitem memoriam defunctorũ colunt, aut qui parentibus ſuis ſuperſtites, * celebrant imagines eorum domi, tãquam deos penates. Nam qui nouos ſibi ritus aſſumebant, vt deorum vice mortuos adorarent, quos ex hominibus in cælum receptos putabant, hos ſuperſtitioſos vocabant. Eos verò, qui publicos, & antiquos deos colerent, religioſos nominabant. Vnde Virgilius,

Vana ſuperſtitio, veterumq; ignara Deorum.

Sed cùm veteres quoque deos inueniamus eodem modo conſecratos eſſe poſt obitum, ſuperſtitioſi ergo qui multos ac falſos deos colunt. Nos autem religioſi, qui vni & vero Deo ſupplicamus.

De religione chriſtiana, & de Ieſu cum patre coniunctione. CAP. XXIX.

FOrtaſſe quærat aliquis, quomodo, cùm Deum nos vnum colere dicamus, duos tamen eſſe aſſeueramus, Deum patrem, & Deum filium: quæ aſſeueratio pleroſque in maximum impingit errorem. Quibus cùm probabilia videantur eſſe, quæ dicimus, in hoc vno labare nos arbitrantur, quòd & alterum, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate iam diximus, nunc de vnitate doceamus. Cùm dicimus Deum patrem, & Deum

Deum filium, non diuerſum dicimus, nec vtrumq; ſecernimus: quia nec pater eſſe ſine filio poteſt, nec filius à patre ſecerni: ſiquidem nec pater nuncupari ſine filio, nec filius poteſt ſine patre generari. Cùm igitur & pater filium faciat, & filius patrem: vna vtrique mens, vnus ſpiritus, vna ſubſtantia eſt: ſed ille quaſi exuberans fons eſt, hic tanquam defluens ex eo riuus: ille tanquam Sol, hic quaſi radius à Sole porrectus, qui quoniam ſummo patri & fidelis, & charus eſt, nõ ſeparatur, ſicut nec riuus à fonte, nec radius à ſole porrectus: quia & aqua fontis in riuo eſt, & Solis lumen in radio: æquè nec vox ab ore ſeiungi, nec virtus, aut manus à corpore diuelli poteſt. Cùm igitur à prophetis idẽ manus Dei, & virtus, & ſermo dicatur, vtique nulla diſcretio eſt: quia & lingua ſermonis miniſtra eſt, & manus, in qua eſt virtus, indiuiduæ ſunt corporis portiones. Propiore exẽplo vti libet, Cum quis habet filiũ, quem vnicè diligit, qui tamen ſit in domo, & in manu patris, licet ei nomen domini, poteſtatẽq; concedat, ciuili tamen iure & domus vna, & vnus dominus nominatur. Sic hic mũdus, vna Dei domus eſt: & filius ac pater, qui vnanimes incolũt mũdũ, Deus vnus eſt: *quia & vnus tanquam duo, qui & duo tanquam vnus. Neque id mirum, cùm & filius ſit in patre, quia pater diligit

filium:& pater in filio,quia voluntati patris fideliter paret:nec vnquã faciat aut fecerit niſi quod pater aut voluit,aut iuſſit. Deniq; vnum Deum eſſe tam patrem quàm filium, Eſaias in illo exemplo, quod ſuperius poſuimus, oſtendit, cùm diceret: Adorabunt te,& te deprecabuntur,quoniam in te Deus eſt, & non eſt alius Deus præter te. Sed & alio loco ſimiliter ait: Sic dicit Deus rex Iſraël, & qui eruit eum Deus æternus: ego primus, & ego nouiſſimus, & præter me * nemo eſt Deus. Cùm duas perſonas propoſuiſſet Dei regis,id eſt,Chriſti,& Dei patris, qui eum poſt paſſionem ab inferis excitauit, ſicut oſtendiſſe diximus Oſeam prophetam,qui ait, Et de manu inferorum eruam eum:tamen ad vtramque perſonam referens,intulit,& præter me non eſt Deus, cùm poſſet dicere præter nos: ſed fas non erat plurali numero, ſeparationem tantæ neceſſitudinis fieri. Vnus eſt enim ſolus liber,Deus ſummus,carens origine:quia ipſe eſt origo rerum, & in eo ſimul & filius & omnia continentur.Quapropter cùm mens & voluntas alterius in altero ſit, vel potius vna in vtroque, merito vnus Deus vterque appellatur: quia quicquid eſt in patre ad filium transfluit, & quicquid in filio, à patre deſcendit.Non poteſt igitur ſummus ille ac ſingularis Deus niſi per filium coli: qui ſolum

lum ſe patrem colere putat, ſicut filium non colit, ita nec patrem quidem colit. Qui autem filium ſuſcipit, & nomen eius gerit, is verò cum filio ſimul & patrem colit, quoniam legatus, & nuntius, & ſacerdos ſummi patris eſt filius. Hic templi maximi ianua eſt, hic lucis via, hic dux ſalutis, hic oſtium vitæ.

De hæreſibus, & ſuperſtitionibus, déque iis vitandis. CAP. XXX.

SEd quoniam multæ hæreſes extiterunt, & inſtinctibus dæmonum populus Dei ſciſſus eſt, determinanda eſt nobis veritas breuiter, & in ſuo proprio domicilio collocanda: vt ſi quis aquam vitæ cupiet haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent venam, ſed vberrimum Dei nouerit fontem, quo irrigatus, perenni luce potiatur. Ante omnia, ſcire nos conuenit, & ipſum, & legatos eius prædixiſſe, quòd plurimæ ſectæ, & hæreſes haberent exiſtere, quæ concordiam ſancti corporis rumperent: ac monuiſſe, vt ſumma prudentia caueremus, ne quãdo in laqueos, & fraudes illius aduerſarij noſtri, cum quo nos Deus luctari voluit, incideremus. Tũ dediſſe certa mandata, quæ in*perpetuũ cuſtodire deberemus. Quorũ plerique immemores deſerto itinere cæleſti, vias ſibi deuias per anfractus, & præcipitia condiderunt, per quas *poſterum*

partem plebis incautam & ſimplicem, ad tenebras, mortemq; deduceret. Quod quatenus acciderit, exponam. Fuerunt quidam noſtrorum vel minus ſtabilita fide, vel minus docti, vel minus cauti, qui diſſidium facerent vnitatis, & eccleſiam diſsiparent. Sed ij, quorum fides fuit lubrica, cùm Deum noſſe ſe & colere ſimularent, augendis opibus, & honori ſtudentes, affectabant maximum ſacerdotium: & à potioribus victi, ſecedere cum ſuffragatoribus ſuis maluerunt, quàm eos ferre præpoſitos, quibus concupiebant ipſi ante præponi. Quidam verò nō ſatis cæleſtibus literis eruditi, cùm veritatis accuſatoribus reſpondere non poſſent, obiicientibus, vel impoſſibile, vel incongruens eſſe, vt Deus in vterum ſe mulieris includeret, nec cæleſtem illam maieſtatem ad tantam infirmitatē potuiſſe deduci, vt hominibus contēptui, deriſui, cōtumeliæ, & ludibrio eſſet, poſtremò etiā cruciamenta perferret, atq; in execrabili patibulo figeretur, quæ omnia cùm neq; ingenio neque doctrina defendere ac refutare poſſent (nec enim vim, rationemq; penitus peruidebāt) deprauati ſunt ab itinere rectò, & cæleſtes literas corruperūt, vt nouam ſibi doctrinam ſine vlla radice ac ſtabilitate componerent. Nonnulli autem falſorū prophetarū vaticinio illecti, de quibus & veri

pro

prophetæ,& ipſe prædixerat, exciderunt à doctrina Dei,& traditionem veram relique runt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas proſpicere, & cauere debuerant, diuinum nomen & cultum per imprudentiam perdiderunt. Cùm enim Phryges, aut Nouatiani, aut Valentiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani aut Arriani, ſeu quilibet alij nominantur, Chriſtiani eſſe deſierunt, quia Chriſti nomine amiſſo, humana & externa vocabula induerunt. Sola igitur catholica eccleſia eſt, quę verum cultum retinet. Hic eſt fons veritatis, hoc eſt domicilium fidei, hoc templum Dei: quod ſi quis non intrauerit, vel à quo ſi quis exiuerit, à ſpe vitæ ac ſalutis æternæ alienus eſt. Neminem ſibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vita, & ſalute: cui niſi cautè ac diligenter conſulatur, amiſſa & extincta erit. Sed tamen quia ſinguli quique cœtus hæreticorum, ſe potiſſimum Chriſtianos,& ſuam eſſe catholicam eccleſiam putant, ſciendum eſt illam eſſe veram, in qua eſt confeſſio,& pœnitentia, quæ peccata & vulnera, quibus ſubiecta eſt imbecillitas carnis, ſalubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli, ne quis errorem fugere cupiens, maiori implicetur errore, dum penetrale veritatis ignorat,

rat. Poſtea pleniùs & verius contra omnes mendaciorum ſectas proprio, ſeparatoque opere pugnabimus. Sequitur, vt, quoniam ſatis de religione vera, & ſapientia locuti ſumus, in proximo libro de Iuſtitia diſſeramus.

FINIS.

L. COE

L. COELII

LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM

institutionum aduerſus Gentes, liber Quintus, de Iuſtitia, ad Conſtantinum Imperatorem.

***

De iudicando, pertinacia perfidorum, eloquentia, & veritate. CAP. I.

NON eſt apud me dubium, Conſtantine Imperator Max. quin hoc opus noſtrum, quo ſingularis ille rerum conditor, & huius immenſi rector aſſeritur, ſi quis attigerit ex iſtis inepte religioſis (vt ſunt nimia ſuperſtitione impatientes) inſectetur etiam maledictis, & vix lecto fortaſſe principio, affligat, proijciat, execretur, ſeque inexpiabili ſcelere cōtaminari, atque adſtringi putet, ſi hæc aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, ſi fieri poteſt, humanitatis iure poſtulamus, vt non prius dānet, quàm vniuerſa cognouerit. Nā ſi ſacrilegis, & proditoribus & veneficis poteſtas defendēdi ſui

datur

datur, nec prædamnari quenquam inco-
gnita cauſa licet,non iniuſtè petere vide-
mur,vt ſi quis erit ille,qui inciderit in hæc,
ſi leget,perlegat:ſi audiet,ſententiam dif-
ferat in extremum. Sed noui hominũ per-
tinaciã,nũquã impetrabimus. Timẽt enim
ne à nobis reuicti,manus dare aliquando,
clamante ipſa veritate,cogãtur. Obſtrepũt
igitur,& intercedunt,ne audiant: & oculos
ſuos opprimunt,ne lumẽ videant,ꝙ offeri-
mus.Quo planè ipſi diffidentiam ſuæ perdi
tæ rationis oſtendunt, cùm neq; cognoſ-
cere,neq; cõgredi audẽt,quia ſciũt ſe facilè
ſuperari Et idcirco diſceptatione ſublata.

Pellitur è medio ſapientia,vi geritur res,
vt ait Ennius. Et quia ſtudent dãnare tan-
quam nocentes, quos vtique ſciunt inno-
centes conſtare de ipſa innocẽtia nolunt:
dãna quaſi verò maior iniquitas ſit, proba-
tam innocentiã dãnaſſe, quã inauditã. Sed
(vt dixi) verentur ne ſi audierint, damnare
non poſſint. Et ideo cultores Dei ſummi,
hoc eſt,iuſtos hoĩes torquẽt,interficiũt,ex-
terminant,nec cauſas odiorum reddere ipſi
poſſunt,qui tam vehementer oderunt:quia
ipſi errant,iraſcuntur ijs, qui veram viam
ſequuntur: & cùm corrigere ſe poſſint, er-
rores ſuos inſuper crudelibus factis coacer-
uant,innocentiũ cruore maculantur,& di-
catas Deo mentes euiſceratis corporibus
ex

extorquent. Cum talibus nunc congredi, & diſputare contendimus:hos ad veritatẽ ab inepta perſuaſione traducere, qui ſanguinẽ facilius hauſerint,quam verba iuſtorum. Quid igitur? operámne perdemus? Minimè. Nam ſi lucrari hos à morte, ad quam concitatiſſimè tendunt, nõ potuerimus,ſi ab illo itinere deuio ad vitam,lucẽque reuocare,quoniam ipſi ſaluti ſuæ repugnant:noſtros tamen confirmabimus,quorum † non †† eſt ſtabilis,ac ſolidis radicibus fundata & fixa ſententia. Nutãt enim plurim,ac maximè qui literarum aliquid attigerint. Nam & in hoc philoſophi, & oratores,& poëtæ pernicioſi ſunt,quod incautos animos facilè irretire poſſunt ſuauitate ſermonis,& carminum dulci modulatione currentiũ † Mella ſunt venenũ tegẽtia ††.Ob eãque cauſam volui ſapientiam cum religione cõiungere,ne quid ſtudioſis inanis illa doctrina poſſit officere:vt iã ſcientia literarum non modò nihil noceat religioni,atque iuſtitiæ,ſed etiã proſit quãplurimũ, ſi is,qui eas didicerit, ſit in virtutib⁹ inſtructior, & in veritate ſapientior. Prætereà, etiã ſi nulli alij,nobis certè proderit,delectabit ſe cõſciẽtia, gaudebitque mẽs in veritatis ſe luce verſari,ꝙ eſt animę pabulum, incredibili quadam iucũditate perfuſam. Verùm non eſt deſperandum.

Fortaſſe

Fortaſſe non canimus ſurdis. Nec enim † plus impuris ſpiritibus, quàm ſancto licet. †† tam in malo ſtatu res eſt, vt deſint ſanæ mentes, quibus & veritas placeat, & monſtratũ ſibi rectum iter & videant, & ſequantur. Circumliniatur modo poculũ cæleſti melle ſapientiæ, vt poſſint ab imprudentib⁹ amara remedia ſine offenſione potari, dum illiciẽs prima dulcedo acerbitatẽ ſaporis aſperi, ſub prætextu ſuauitatis occultat. Nã hęc imprimis cauſa eſt, cur apud ſapientes, & doctos, & principes huius ſeculi, ſcriptura ſancta fide careat, quòd prophetæ communi ac ſimplici ſermone, vt ad populum, ſunt locuti. Contemnuntur itaque ab ijs, qui nihil audire vel legere, niſi expolitũ ac diſertũ volunt: nec quicquã inhærere animis eorũ poteſt, niſi quod aures blandiori ſono permulcet. Illa verò quæ ſordida videntur, anilia, inepta, vulgaria exi-
Ideo. ſtimãtur.* Adeò nihil verũ putãt, niſi quod auditu ſuaue eſt: nihil credibile, niſi ꝙ poteſt incutere voluptatẽ: nemo rem veritate ponderat, ſed ornatu. Non credũt ergo diuinis, quia fuco carent: ſed ne illis quidem qui ea interpretantur, quia ſunt & ipſi aut omnino rudes, aut certè parum docti. Nã vt planè ſint eloquentes, perrarò cõtingit: cuius rei cauſa in aperto eſt. Eloquentia enim ſeculo ſeruit, populo ſe iactare, & in rebus.

malis placere geſtit: ſiquidem veritatē ſæpius expugnare conatur,vt vim ſuam monſtret,opes expetit,honores cõcupiſcit,ſummum denique gradum dignitatis expoſcit. Ergo hæc quaſi humilia deſpicit, arcana tanquã cõtraria ſibi fugit, quippe quæ publico gaudeat,& multitudinem, celebritatemque deſideret.Eo fit vt ſapientia, & veritas idoneis * præconib⁹ indigeat.Et ſi qui forte literatorũ ſe ad eã cõtulerunt, defenſioni eius non ſuffecerunt. Ex ijs,qui mihi noti ſunt,Minutius Felix,non ignobilis inter cauſidicos loci fuit. Huius liber, cui Octauio titulus eſt,declarat quàm idoneus veritatis aſſertor eſſe potuiſſet, ſi ſe totum ad id ſtudiũ cõtuliſſet.Septimius quoq; Tertullianus fuit omni genere literarum peritus,ſed in eloquendo parũ facilis, & minus cõptus,& multũ obſcurus fuit.Ergo ne hic quidē ſatis celebritatis inuenit.Vnus igitur præcipuus & clarus Cyprianus extitit,quoniã & magnã ſibi gloriã ex artis oratoriæ profeſſione quęſierat,& admodũ multa cõſcripſit in ſuo genere mirãda.Erat enim ingenio facili,copioſo,ſuaui,& (quę ſermonis maxima eſt virtus) aperto,vt diſcernere nequeas,vtrúmnę ornatior in eloquendo,an facilior in explicando,an potentior in perſuadendo fuerit.Hic tamē placere vltra verba,ſacramentum ignorantibus non poteſt,

* præconiis

C

quoniã myſtica ſunt, quæ locutus eſt, & ad id præparata vt à ſolis fidelibus audiantur. Denique à doctis huius ſeculi, quibus fortè ſcripta eius innotuerunt, derideri ſolet. Audiui ego quendã hominem ſanè diſertum, qui eum immutata vna litera * Coprianũ vocaret, quaſi quòd elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad anileis fabulas

capriani. contuliſſet. Quòd ſi accidit hoc ei, cuius eloquentia non inſuauis eſt; quid tandem putemus eis accidere, quorum ſermo ieiunus eſt & ingratus, qui neque vim perſuadendi, neque ſubtilitatem argumentandi, neque vllam prorſus acerbitatem ad reuincendum habere potuerunt?

De impugnatione Chriſtianæ religionis.

CAP. II.

ERgo quia defuerunt apud nos idonei, peritique doctores, qui acriter errores publicos redarguerent, cauſam omnem veritatis ornatè copioſeque defenderent: prouocauit quoſdã hæc ipſa penuria, vt auderent ſcribere contra ignotam ſibi veritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicquam laceſſerũt. Ego cùm in Bithynia oratorias literas accitus docerẽ, contigiſſetque vt eodẽ temqore Dei templum euerteretur: duo extiterunt ibidem, qui iacenti, atque abiectæ veritati, neſcio

vtrum ſuperbiùs, an importuniùs inſultarẽt,quorum alter antiſtitẽ ſe philoſophiæ profitebatur,verũ ita * vitioſus,vt continẽtiæ magiſter,non minus auaritia, quàm libidinib⁹ arderet:in victu tam ſumptuoſus, vt in ſchola virtutis aſſertor, parſimoniæ, paupertatiſque laudator, in palatio peius cœnaret,quàm domi : tamen vitia ſua capillis & pallio,& (quod maximum eſt velamentũ) diuitijs prætegebat,quas vt augeret,ad amicitias iudicũ miro ambitu penetrabat, eoſque ſibi repentè autoritate falſi nominis obligabat,nõ modò vt eorũ ſentẽtias vẽderet,verùm etiam vt confines ſuos, quos ſedibus,agriſq; pellebat.à ſuo repetẽdo,hac * potẽtià retardaret.Hic verò, qui ſuas diſputationes moribus deſtruebat, vel mores ſuos diſputationibus arguebat, ipſe aduerſus ſe grauis cenſor,& accuſator acerrimus,eodem ipſo tẽpore,quo iuſtus populus nefariè lacerabatur,tres libros euomuit contra religionẽ,nomẽque Chriſtianũ.Profeſſus ante omnia,philoſophi officium eſſe errorib⁹ hominũ ſubuenire,atq; illos ad verã viã reuocare,id eſt,ad cultus deorũ quorũ numine ac maieſtate(vt ille dicebat)mũdus gubernaretur,nec pati homines imperitos quorudã fraudib⁹ illici, ne ſimplicitas eorũ,prædæ ac pabulo ſit hominibus aſtutis.Itaq; ſe ſuſcepiſſe hoc munus philoſo-

perniciosus

pecunia

phia dignum, vt præferret non videndus lumen ſapiẽtiæ,nõ modò vt ſuſceptis deorum cultibus reſaneſcant, ſed etiã vt pertinaci obſtinatione depoſita,corporis crucia menta deuitẽt, neu ſæuas membrorum lacerationes fruſtrà perpeti velint. Vt autem appareret,cuius rei gratia opus illud elaboraſſet,effuſus eſt in principum laudes,quorum pietas & prouidentia(vt quidẽ ipſe dicebat) cũ in cæteris rebus † humanis,††tũ præcipuè in defendendis deorũ religionibus claruiſſet,cõſultum tãdẽ eſſe rebus humanis,vt cohibita anili & impia ſuperſtitione,vniuerſi homines legitimis ſacris vacarent,ac propitios ſibi deos experirentur. Vbi autẽ religionis eius,cõtra quam perorabat,infirmare voluit rationem, ineptus, vanus,ridiculus apparuit, quia grauis ille conſultor vtilitatis alienæ,non modò quid oppugnaret,ſed etiam quid loqueretur neſciebat. Nã ſi qui noſtrorũ affuerunt, quãuis tẽporũ gratia conticerent,animo tamẽ deriſere,vtpote cùm viderent hominẽ profitentem,ſe illuminaturũ alios,cùm ipſe cæcus eſſet:reducturum alios,cùm ipſe cæcus eſſet:reducturum alios ab errore,cũ ipſe ignoraret vbi pedes ſuos poneret:eruditurum alios ad veritatem,cuius ille ne ſcintillam quidem vnã vidiſſet aliquãdo, quippe cùm ſapientiæ profeſſor, profligare ſapientiam ni

niteretur. Omnes tamen id arguebāt,quôd illo potiſſimùm tẽpore id operis eſſet aggreſſus,quo furebat odioſa crudelitas. O philoſophũ adulatorem,ac tẽpori ſeruientem! verùm hic pro ſua inanitate cõtẽptus eſt,qui & gratiā quā ſperauit,non adeptus eſt:& gloria,quā captauit,in culpā, reprehenſionẽq́; cõuerſa eſt. Alius eādẽ materiā mordacius deſcripſit,qui erat tũ è numero iudicũ,& qui autor in primis faciẽdæ perſecutionis fuit:quo ſcelere nõ cõtẽtus, etiā ſcriptis eos, quos afflixerat, inſecutus eſt. Compoſuit enim libellos duos,non contra Chriſtianos,ne inimicè inſectari videretur, ſed ad Chriſtianos, vt humanè ac benignè cõſulere * putaretur: in quibus ita falſitatẽ ſcripturæ ſacræ arguere conatus eſt,tanquā ſibi eſſet tota contraria:nam quædā capita, quæ repugnare ſibi videbantur, expoſuit, adeò multa,adeò intima enumerans,vt aliquādo ex eadem diſciplina fuiſſe videatur. Quod ſi fuit,quis eum Demoſthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat aſſenſus,& fidei,cuius nomen induerat,& ſacramenti,q acceperat,proditor factus eſt?niſi fortè caſu in manus eius diuinæ literæ incidernut. Quæ igitur temeritas erat, id audere diſſoluere, quod illi nemo interpretatus eſt bene,quòd aut nihil didicit,aut nihil intellexit. Tantum enim ab-

eſt à diuinis literis repugnantia, quantum ille abfuit à fide & veritate: præcipuè tamē Petrum Paulūque lacerauerit, cæteroſque diſcipulos, tanquam fallaciæ ſeminatores, quos eoſdem tamē rudes & indoctos fuiſſe teſtatus eſt: nam quoſdam eorum piſcatorio artificio feciſſe quæſtum: quaſi ægrè ferret, quòd illam rem non Ariſtophanes aliquis, aut Ariſtarchus commentatus ſit.

De veritate chriſtianorum, & aduerſariorum vanitate. CAP. III.

ABfuit ergo ab ijs fingendi voluntas, & aſtutia, quoniam rudes fuerunt Aut quis poſſit indoctus apta inter ſe, & cohærentia fingere, cùm philoſophorū doctiſſimi Plato, & Ariſtoteles, & Epicurus, & Zenon, ipſi ſibi repugnantia, & contraria dixerint? Hæc eſt enim mendaciorum natura, vt cohærere non poſſint. Illorum autem traditio, quia vera eſt, quadrat vndique ac ſibi tota conſentit, & ideo perſuadet, quia conſtanti ratione ſuffulta eſt. Non igitur quæſtus, & commodi gratia, religionem iſtam commenti ſunt, quippe qui & præceptis, & re ipſa vitam eam ſecuti ſunt, quæ & voluptatibus caret, & omnia quæ habētur in bonis, ſpernit: & qui non tantùm pro fide mortem ſubierunt, ſed etiam morituros ſe eſſe, & ſcierint & prædixerint, & poſteà vniuerſos, qui eorum diſciplinam

ſecuti eſſent, acerba, & nefãda paſſuros. Ipsũ autẽ Chriſtum affirmauit à Iudæis fugatũ, collecta noningentorum hominum manu, latrocinia feciſſe. Quis tantæ autoritati audeat repugnare? Credam⁹ hoc planè; nã fortaſſe illi hoc in ſomnis Apollo aliqnis nuntiauit. Tot latrones ſemper perierũt, & quotidie pereunt (vtique multos & ipſe damnaſti) quis eorum poſt crucem ſuam, non dicam Deus, ſed homo appellatus eſt? Verùm tu forſitan ex eo credidiſti, quia vos homicidam Martem conſecraſtis vt Deum: quod tamen non feciſſetis, ſi illum Areopagitę in crucem ſuſtuliſſent. * Itẽ cũ facta eius mirabilia deſtrueret, nec tamen negaret, voluit oſtendere Apolloniũ vel paria, vel etiã maiora feciſſe. Mirũ quòd Apuleium prętermiſit, cuius ſolent & multa, & mira* memorari. Cur igitur, ô delirũ caput, nemo Apolloniũ pro Deo colit? niſi fortè tu ſolus, illo ſcilicet Deo dignus, cũ quo te in ſempiternum verus Deus puniet. Si magus Chriſtus, quia mirabilia fecit, peritior vtique Apollonius, qui (vt deſcribis) cùm Domitianus eum punire vellet, repentè in iudicio non cõparuit, quàm ille, qui & comprehenſus eſt, & cruci affixus. At enim ex hoc ipſo fortaſſe inſolentiam Chriſti voluit arguere, quòd Deum ſe conſtituerit, vt ille verecundior fuiſſe videatur, qui cùm maiora faceret, vt hic

Idem *narrari.*

putat, tamen id ſibi non arrogauerit. Omitto nũc ipſa opera comparare, quia in ſecundo, & in ſuperiore libro de fraude, ac præſtigijs artis magicę dixi. Nego eſſe quẽquam, qui nõ optet in primis id ſibi poſt mortem contingere, quod etiam reges maximi concupiſcunt. Cur enim ſibi homines ſepulchra magnifica, cur ſtatuas, cur imagines cõparant? Cur aliquibus claris factis aut etiã pro ciuibus morte ſuſcepta, ſtudent opiniones hominum promereri? Cur denique ipſe ingenij tui monimentũ hoc deteſtabile, ſtultitiæ, tanquã cæno ædificatum conſtituere voluiſti, niſi quòd immortalitatem de memoria nominis ſperas? Stultum igitur eſt, id putare, Apollonium noluiſſe, quod optaret vtique ſi poſſet: quia nemo eſt, qui immortalitatem recuſet, maximè cùm eũ dicas & adoratum eſſe à quibuſdã, ſicut Deum, & ſimulacrum eius ſub Herculis Alexicaci nomine conſtitutũ, ab Epheſijs etiam nũc honorari. Non potuit ergo poſt mortem Deus credi: quia & hominẽ, & magnũ fuiſſe conſtabat: & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem, quia ſuo nec poterat, nec audebat. Noſter verò & potuit Deus credi, quia magnus non fuit: & creditus eſt, quia verus fuit. Non inquit, hoc dico, idcirco Apollonium non haberi Deũ, quia noluit: ſed vt appareat, nos ſapientiores eſſe, qui mirabilibus

bilibus

bilibus factis non ſtatim fidem diuinitatis adiunximus, quam vos, qui ob exigua portenta Deum credidiſtis. Non eſt mirũ, ſi tu, qui à Dei ſapientia longè remotus es, nihil prorſus intelligis eorũ, quæ legiſti: cũ Iudęi, qui à principio prophetas lectitauerãt, quibuſq; ſacramẽtum Dei fuerat obſignatum, tamẽ quid legerint, ignorauerũt. Diſce igitur, ſi quid tibi cordis eſt, nõ idcirco à nobis Deũ creditũ Chriſtũ quia mirabilia fecit, ſed quia vidimus in eo facta eſſe omnia quę nobis annũciata ſunt vaticinio prophetarum. Fecit mirabilia: magnum putaſſemus, vt & vos nuncupatis, & Iudæi tunc putauerũt, ſi non illa ipſa facturũ Chriſtũ prophetæ omnes vno ſpiritu prædixiſſent. Itaque Deum credimus, non magis ex factis operibuſque mirandis, quã ex illa ipſa cruce, quàm vos ſicut canes lambitis, quoniam ſimul & illa prædicta eſt. Nõ igitur ſuo teſtimonio, (cui enim de ſe dicẽti, poteſt credi?) ſed prophetarum teſtimonio, qui omnia, quæ fecit ac paſſus eſt, multò antè cecinerunt, fidem diuinitatis accepit: quod neq; Apollonio, neque Apuleio, neque cuiquam magorum potuit aut poteſt aliquando contingere. Cùm igitur talia ignorantiæ ſuæ deliramenta fudiſſet, cùm veritatem penitus excidere connixus eſſet, auſus eſt libros ſuos nefarios, ac Dei hoſtes φιλαλήθεις annotare. O cæcum

pectus! ô mentem cimmerijs (vt aiunt) tenebris atriorem! Diſcipulus hic fortaſſe Anaxagoræ fuerit, cui niues atramentum fuerunt. Atqui eadem cæcitas eſt, & vero falſitatis, & mendacio veritatis nomen imponere: videlicet homo ſubdolus voluit lupū ſub ouis pelle celare, vt fallaci titulo poſſet irretire lectorem. Verum eſto, inſcitia hoc non malitia feceris. Quam tandem nobis attuliſti veritatem? niſi quòd aſſertor Deorum, eos ipſos ad vltimum prodidiſti. Proſecutus enim ſummi Dei laudes, quē regem, quem maximū, quem opificem rerū, quem fontem bonorum, quem parentē omnium, quem factorem altoremque viuētium confeſſus es, ademiſti, Ioui tuo regnū, eumque ſumma poteſtate depulsū, in miniſtrorū numerū redegiſti. Epilog⁹ itaq; te tuus arguit ſtultitiæ, vanitatis, erroris. Affirmas enim Deos eſſe, & illos tamen ſubiicis & mancipas ei Deo, cui⁹ religionē conatis euertere.

De ſe, & Tertulliano, & Cypriano.

CAP. IIII.

SI ergo, de quibus dixi, cùm præſente me, ac dolente, ſacrilegas ſuas literas explicaſſent: & illorum ſuperba impietate ſtimulatus, & veritatis ipſius conſcientia, & (vt ego arbitror) Deo, ſuſcepi hoc munus, vt omnibus ingenij mei viribus accuſatores iuſtitiæ refutarem: non vt contra hos ſcri-

berem

berem,qui paucis verbis obteri poterãt, ſed vt omnes,qui vbique idem operis efficiunt, aut effecerunt, vno ſemel impetu profligarem.Non dubito enim,quin & alij plurimi, & multis in locis,& non modò Græcis, ſed etiam Latinis literis, monimentum iniuſtitiæ ſuę ſtruxerint:quibus ſingulis quoniam reſpondere non poteram,ſic agendam mihi hanc cauſam putaui, vt priores, cum ſuis omnibus ſcriptis peruerterẽ, & futuris omnem facultatem ſcribendi aut reſpondendi amputarem:prębeant modò aures.Efficiam profectò,vt quicunque iſta cognouerit,aut ſuſcipiat quod ante damnauit,aut, quod eſt proximũ,deridere aliquando deſiſtat. Quãquam Tertullianus eandem cauſam plenè perorauerit in eo libro,cui Apologetico nomen eſt: tamen quoniã aliud eſt accuſantibus reſpondere,quod in defenſione, aut negatione ſola poſitum eſt: aliud inſtituere, quod nos facimus,in quo neceſſe eſt,doctrinæ totius ſubſtantiã contineri: non defugi hunc laborẽ,vt implerẽ materiã,quam Cyprianus nõ eſt executus in ea oratione, qua Demetrianũ (ſicut ipſe ait)oblatrantẽ, atq; obſtrepentem veritati, redarguere conatur: quia materia non eſt vſus,vt debuit.Non enim ſcripturæ teſtimonijs,quam ille vtique vanam,fictam,commentitiam putabat, ſed argumentis, & ratione fuerat refellendus.

Nam

Nam cùm ageret contra hominem veritatis ignarum, dilatis pauliſper diuinis lectionibus, formare hunc à principio tanquam rudẽ debuit, eique paulatim lucis principia monſtrare, ne toto lumine obiecto caligaret. Nam ſicut infans, ſolidi ac fortis cibi capere vim non poteſt, ob ſtomachi teneritudinem, ſed liquore lactis, ac mollitudine alitur, donec firmatis viribus, veſci fortioribus poſſit: ita & huic oportebat, quia nondum capere poterat diuina, prius humana teſtimonia offerri, id eſt, philoſophorum & hiſtoricorum, vt ſuis potiſſimùm refutaretur autoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione diuinarum literarum, vt ijs ſolis cõtentus eſſet, quibus fides conſtat: acceſſi, Deo inſpirante, vt ego facerem, & ſimul, vt viam cæteris ad imitandum pararem. At ſi hortatu noſtro docti homines, ac diſerti huc ſe conferre cœperint, & ingenia ſua vimq́ue dicendi in hoc veritatis campo iactare maluerint, euanituras breui religiones falſas, & occaſuram eſſe omnem philoſophiam nemo dubitauerit: ſi fuerit omnibus perſuaſum, cùm hanc ſolam religionem, tum etiam & veram & ſolam eſſe ſapientiam. Sed euagatus ſum longius, quàm volebam.

De iuſtitia, primis ſeculis, & poſterioribus.

CAP. V.

NVnc reddenda eſt de iuſtitia propoſita diſputatio,quę aut ipſa eſt ſumma virtus,aut fons eſt ipſa virtutis:quam non modò philoſophi quæſierunt, ſed poëtæ quoque, qui & priores multò fuerunt, & ante natum philoſoſophiæ nomen pro ſapientibus habebantur.Hi planè intellexerunt,abeſſe hanc à rebus humanis,eáque finxerunt, offenſam vitijs hominum,ceſſiſſe à terra,in cælumque migraſſe:atque vt doceant,quid ſit iuſtè viuere(ſolẽt enim pręcepta per ambages dare)à Saturni tẽporibus,quæ illi vocant aurea, repetunt exempla iuſtitiæ narrantque in quo ſtatu fuerit humana vita, dum illa in terra moraretur. Quod quidem non pro poëtica fictione, ſed pro vero habendum eſt.Saturno enim regnante, nondũ Deorum cultibus inſtitutis, nec adhuc vlla gente ad diuinitatis opinionẽ conſecrata, Deus vtiq; colebatur.Et ideo nõ erãt neque diſſenſiones,neque inimitiæ neque bella:

Nondum veſanos rabies nudauerat enſeis,

Vt Germanicus Cæſar in Arataeo loquitur carmine:

*Nec conſanguineis fuerat diſcordia * nota.* *nata.*

Imò ne alienigenis quidem, ſed neque vlli omnino gladij, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim pręſente,ac vigente iuſtitia,aut de tutela ſui,cùm nemo inſidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret,cùm nemo quicquam

quam concupiſceret?

Malebant tenui contenti viuere cultu.

Vt Cicero in ſuo ait Arato, quod eſt proprium noſtræ religionis.

Nec ſignare quidem, aut partiri limite campum.

Fas erat: in medium quærebant.

Quippe cùm Deus communem omnibus terram dediſſet, vt communem degerẽt vitam, non vt rabida, & furens auaritia ſibi omnia vẽdicaret, nec vlli deeſſet, quod omnibus naſceretur. Quod poëtæ dictũ ſic accipi oportet, nõ vt exiſtimemus nihil omnino tũ fuiſſe priuati, ſed more poëtico figuratum: vt intelligamus, tã liberales fuiſſe homines, vt natas ſibi fruges nõ includerẽt, nec ſoli abſcõditis incubarent, ſed pauperes ad cõmunionẽ proprij laboris admitterent.

Flumina iã lactis, iam flumina nectaris ibãt.

Nec mirum, cùm promptuaria iuſtorum benignè paterent omnibus, nec auaritia intercipiens beneficia diuina, famem, ſitimque vulgo faceret, ſed omnes æqualiter abundarent, cùm habentes non habentibus largè copioſeque donarent. Sed poſtquã Saturnus à filio pulſus, in Latiũq; delatus eſt.

Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis,

cùm iam populus vel noui regis metu, vel ſua ſponte deprauatus, Deum colere deſiiſſet, regemque pro Deo habere cœpiſſet,

cùm ipſe propemodum parricida, exemplo cæteris eſſet ad violandam pietatem:

Deſeruit properè terras iuſtiſsima virgo,

Sed non, vt ait Cicero.

Et Iouis in regno, cæli que in parte reſedit: Quomodo enim poterat in eius regno reſidere, aut commorari, qui patrem regno expulit, bello perſecutus eſt, exulem toto orbe iactauit?

Ille malum virus ſerpentibus addidit atris, Prædarique lupos iuſsit. id eſt, odium, & inuidiam, & dolum hominibus * inſeuit, vt tam eſſent quàm ſerpentes venenati: tam rapaces, quàm lupi. Quod quidem verè faciũt ij, qui iuſtos, ac fideles Deo perſequuntur, dantque iudicibus ſæuiendi aduerſus innoxios poteſtatem. Fortaſſe aliquid eiuſmodi Iupiter fecerit ad expugnandam, tollendamque iuſtitiam, & idcirco efferaſſe ſerpentes, ac lupos acuiſſe traditur. *inſeruit.*

Tum belli rabies, & amor ſucceſſit habendi. Neque immerito: ſublata enim Dei religione, boni quoque ac mali ſcientiam perdiderunt. Sic hominibus intercidit communitas vitæ, & direptum eſt fœdus ſocietatis humanæ. Tum inter ſe manus conſerere cœperunt, & inſidiari, & gloriam ſibi ex humano ſanguine comparare.

De vitiis temporum deprauatorum.

CAP. VI.

Quo

QVorum omnium malolum fons, cupiditas erat: quæ ſcilicet ex contemptu veræ maieſtatis erupit. Non tantùm enim non participabant alijs ij quibus aliquid affluebat, ſed aliena quoque rapiebant, in priuatum lucrum trahentes omnia:& quæ antea in vſus hominum etiam ſinguli laborabant, in paucorum domos conferebantur. Vt enim ſeruitio cæteros ſubiugarent, in primis neceſſaria vitę ſubducere, & colligere cœperunt, eaq́ue firmiter concluſa ſeruare, vt beneficia cæleſtia facerent ſua, non propter humanitatem, quæ nulla in ipſis erat, ſed vt omnia cupiditatis, & auaritiæ inſtrumenta corraderent. Leges ſibi etiam iuſtitiæ nomine munitas iniquiſſimas, iniuſtiſſimaſq́ue ſanxerunt, quibus rapinas, & auaritiam ſuam contra vim multitudinis tuerentur. Tantum igitur autoritate, quantum viribus, aut opibus, aut malitia præualebāt. Et quoniam nullum in his veſtigium iuſtitiæ fuit, cuius officia ſunt humanitas, æquitas, miſericordia: iam ſuperba & tumida inæqualitate gaudebant, altioreſq́ue ſe cæteris hominibus ſatellitum comitatu, & ferro, & inſigni veſte faciebant. Hinc honores ſibi & purpuras, & faſces inuenerunt, vt ſecurium, gladiorumq́ue terrore ſubnixi, quaſi iure dominorum perculſis ac pauentibus imperarent. In hac conditione humanam

nam

nam vitam rex ille conſtituit, cui debellato ac fugato parente, non regnum, ſed impiam tyrannidem vi,& hominibus armatis occupauit, & aureum illud, iuſtumq; ſeculum ſuſtulit,coëgitque homines, malos, & impios fieri,vel ex hoc ipſo,quòd eos auertit à Deo ad ſe adorandum:quod terror inſolentiſſimæ poteſtatis expreſſerat. Quis enim non metueret eum, quem arma cingebant,quem ferri,& gladiorum fulgor inſuetus circundabat? Aut cui parceret alieno, qui ne patri quidem ſuo pepercerat? Quem vero metueret, qui Titanum robuſtam,& excellentem viribus gentem bello vicerat,occidione deleuerat? Quid mirum, ſi omnis multitudo,inſolito metu preſſa, in vnius adulationem conceſſerat? Hunc venerabantur,huic honorem maximum deferebant.Et quoniã mores, ac vitia regis imitari, genus obſequij iudicatur, abiecerunt omnes pietatem, ne exprobrare regi ſcelus viderentur,ſi piè viuerent.Sic aſſidua imitatione corrupti diuinum fas reliquerunt, & paulatim male viuẽdi conſuetudo, mos factus eſt. Nec iam quicquam ex antecedentis ſeculi pio atque optimo ſtatu remanſit, ſed exploſa iuſtitia,& veritatem ſecum trahens,reliquit hominibus errorem,ignorantiam,cæcitatem.Imprudentes igitur poëtę, qui eam ad cælum cõfugiſſe cecinerunt, id

eſt,ad Iouis regnũ.Si enim ſeculo,quod vocant aureũ,iuſtitia in terra fuit, à Ioue vtiq; pulſa eſt, qui aureũ ſeculum commutauit. Seculi autem commutatio & expulſio iuſtitiæ nihil aliud,vt dixi,quàm deſertio veræ diuinæ religionis putanda eſt, quæ ſola efficit, vt homo hominem charum habeat, eumque ſibi fraternitatis vinculo ſciat eſſe conſtrictum:ſiquidem pater idem omnibus Deus eſt, vt Dei, patrisq; communis beneficia cum iis qui nõ habent,partiatur, nulli noceat, nullum premat, non fores claudat hoſpiti, non aurem precanti, ſed ſit largus, beneficus, liberalis, quas regias eſſe laudes Tullius exiſtimauit. Hæc eſt profectò iuſtitia; & hoc aureum ſeculum, quod Ioue regnante primùm corruptum, mox & ipſo & omni eius progenie conſecrata;deorúmque multorum cultu ſuſcepto, fuerat omne ſublatum.

De Ieſu aduentu,fructu,& virtute, & vitiis.

CAP. VII.

SEd Deus, vt parens diligentiſſimus, appropinquante vltimo tempore,nuntium miſit,qui vetus illud ſeculum, fugatamque iuſtitiam reduceret, ne humanum genus maximis, & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo ſpecies illius aurei temporis, & reddita quidem terræ, ſed paucis aſſignata iuſtitia eſt: quæ nihil aliud eſt, quam Dei

vnici pia ac religioſa cultura. Sed moueat aliquem fortaſſe, cur ſi hæc ſit iuſtitia, non omni humano generi ſit data, nec in eam multitudo vniuerſa cõſenſerit. Magnæ hoc diſputationis eſt, cur à Deo, cùm iuſtitiam terræ daret, ſit retenta diuerſitas: quod & alio loco declaraui: & vbicunque opportunè inciderit, explicabitur. Nunc deſignare id breuiſſimè ſatis eſt: Virtutem aut cerni non poſſe, niſi habeat vitia contraria: aut non eſſe perfectam, niſi exerceatur aduerſis. Hanc enim Deus bonorum ac malorum voluit eſſe diſtantiam, vt qualitatem boni ex malo ſciamus, item mali ex bono: nec alterius ratio intelligi, ſublato altero poteſt. Deus ergo †iuſtitiam reducturus†† non excluſit malum, vt ratio virtutis conſtare poſſet. Quomodo enim patientia vim ſuam, noménq; retineret, ſi nihil eſſet quod pati cogeremur? Quomodo laudem mereretur deuota Deo ſuo fides, niſi eſſet aliquis, qui à Deo vellet auertere? Nam & ideo potentiores eſſe iniuſtos permiſit, vt cogere ad malum poſſent: ideo plures, vt virtus eſſet pretioſa, quòd rara eſt. Quod quidem ipſum Quintilianus egregiè, ac breuiter oſtendit in capite obuoluto. Nam quæ, inquit, virtus eſſet innocentia, niſi laudem raritas dediſſet? Verùm quia natura ſic cõparatum eſt, vt odium, cupiditas, ira, in id, quod incu-

buerint, agant cæcos, ſupra hominem videtur culpa vacare. Alioqui ſi natura pares omnibus affectus dediſſet, pietas nihil erat. Hoc quàm verum ſit, docet neceſſitas ipſa rationis. Si enim virtus eſt, malis ac vitiis fortiter repugnare, apparet, ſine malo & vitio nullam eſſe virtutem, quam Deus vt abſolutam, perfectamq; redderet, retinuit id, quod erat ei contrarium, cum quo depugnare poſſet. Agitata enim malis quatientibus ſtabilitatem capit, & quanto frequentius impellitur, tanto firmius roboratur. Hæc nimirum cauſa efficit, vt quamuis ſit hominibus miſſa iuſtitia, tamen aureum ſeculum non eſſe dicatur, quia malum non ſuſtulit, vt retineret diuerſitatē, quæ ſacramentum diuinæ religionis continet ſola.

De iuſtitia, & continentia, & veri Dei cultu.

CAP. VIII.

QVi ergo putant, iuſtum eſſe neminem, ante oculos habent iuſtitiam, ſed eam nolunt cernere. Quid eſt enim, cur illam vel in carminibus, vel in omni ſermone deſcribant, conquerētes eius abſentiam, cùm ſit facillimū, bonos eſſe ſi velint? Quid vobis inanem iuſtitiam depingitis, & optatis cadere de cælo, tanquam in aliquo ſimulacro figuratam? Ecce in conſpectu veſtro eſt: ſuſcipite (ſi poteſtis) eamque in do-

mi

micilio veſtri pectoris collocate : nec diffi-
cile aut alienum à temporibus exiſtimetis.
Eſtote æqui ac boni, & ſequetur vos ſua
ſponte iuſtitia, quã quæritis. Deponite omnem malã cogitationẽ de cordibus veſtris,
& ſtatim tempus illud vobis aureum reuertetur: quod aliter conſequi non poteſtis,
quàm ſi Deum verum colere cœperitis. Vos
autem manente cultu deorũ, iuſtitiã deſideratis in terra, quod fieri nullo pacto poteſt.
Sed ne tũ quidem potuit, cùm putatis; quia
nondum natis diis iſtis, quos impiè colitis,
neceſſe eſt vnius Dei cultum fuiſſe per terram, eius ſcilicet qui execratur malitiã, exigitq; bonitatem: cuius templum eſt, nõ lapides, aut lutũ, ſed homo ipſe, qui figuram
Dei geſtat. Quod tẽplum non auro & gẽmarum donis corruptibilibus, ſed æternis
virtutum muneribus ornatur. Diſcite igitur
(ſi quid vobis reliquæ mentis eſt) homines
ideo malos, & iniuſtos eſſe: quia dij coluntur, & ideo mala omnia rebus humanis
quotidie ingraueſcere, quia Deus mũdi huius effector & gubernator derelictus eſt:
quia ſuſceptæ ſunt, contra quã fas eſt, impię
religiones: poſtremò, quia ne vel à paucis
quidẽ coli Deũ ſinitis. Quòd ſi ſolus Deus
coleretur, non eſſent diſſenſiones & bella,
cùm ſcirẽt homines vnius ſe Dei filios eſſe,
ideoq; diuinæ neceſſitudinis ſacro & inuio-

labili vinculo copulatos: nullæ fierent inſidiæ, cùm ſcirent cuiuſmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præparet, qui clandeſtina ſcelera, & ipſas etiam cogitationes præuidet. Non eſſent fraudes, neque rapinæ, ſi deo præcipiente didiciſſent & ſuo & paruo eſſe contenti, & fragilibus & caducis ſolida & æterna præferrent. Non eſſent adulteria, & ſtupra, & mulierum proſtitutiones, ſi eſſet omnibus notum damnari à Deo, quicquid appetitur vltra generādi cupiditatem. Nec fœminam cogeret neceſſitas pudorem ſuum profanare, vt victū ſibi obſcœniſſimum quærat, cùm & mares libidinem contemnerent, & habentium pia & religioſa collatio non habentibus ſubueniret. Non eſſent igitur (vt dixi) hæc omnia in terris mala, ſi ab hominibus in legem Dei coniuraretur, ſi ab vniuerſis fierēt, quæ vnus noſter populus operatur: quàm beatus eſſet, quámq; aureus humanarum rerum ſtatus, ſi per totum orbem manſuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æquitas, & temperantia, & fides moraretur. Denique ad regendos homines, non opus eſſet tam multis, & tam variis legibus, cùm ad perfectam innocentiam, Dei lex vna ſufficeret: neque carceribus, neque gladiis præſidum, neque terrore pœnarum, cùm præceptorum cæleſtium ſalubritas humanis pectoribus infuſa,

ſta, vltro ad iuſtitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali ſunt ignoratione recti, ac boni. Quod quidem Cicero vidit: diſputans enim de legibus, Sicut vna, inquit, eadémq; natura, mundus omnibus partibus inter ſe congruentibus cohæret, ac nititur: ſic omnes homines inter ſe natura confuſi, prauitate diſſentiunt, nec ſe intelligunt eſſe conſanguineos, & ſubiectos omnes ſub vnam, eandémque tutelam: quod ſi teneretur, deorum profectò vitam homines viuerent. Vniuerſa igitur mala, quibus humanum genus ſeipſum inuicem conficit, iniuſtus, atque impius deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum, tanquam prodigi, ac rebelles liberi abnegaſſent.

De ſceleribus impiorum, & Chriſtianorum cruciatibus. CAP. IX.

NOnnunquam tamen ſentiũt, ſe malos eſſe, & veterum ſeculorũ ſtatum laudant, & de ſuis moribus, meritíſque coniectant, abeſſe iuſtitiam: quam obuerſantem oculis ſuis non tantùm non ſuſcipiunt, nec agnoſcunt, verùm etiam violenter oderunt, & perſequuntur, & exterminare contẽdunt. Fingamus interim hanc non eſſe iuſtitiam, quam nos ſequimur: quomodo ſi illa venerit, quam veram putant, eam recipient?

qui laniant,& occidunt eos, quos & ipſi fatentur imitatores eſſe iuſtorum, quia bona operentur & iuſta: cùm ſi tantum modo malos occiderent, digni eſſent, ad quos iuſtitia non veniret, cui nulla fuit alia cauſa linquendi terram, quàm humani cruoris effuſio. Quanto magis, cùm pios interficiant, & ipſos iuſtitiæ ſectatores pro hnſtibus ducant,imò verò plus quàm pro hoſtibus?Quibus vtiq; cùm animas eorum,& opes & liberos ferro & igni appetant,tamen parcitur victis, & eſt locus inter arma clementiæ. Aut ſi adeò ſæuire placuit, nihil plus in eos fit,quam vt occidantur, vel in ſeruitutem abducantur.Hoc verò inenarrabile eſt, qudd fit aduerſus eos, qui malè facere neſciunt. Et nulli nocentiores habentur,quàm qui ſunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbiſſimi,iuſtitiæ facere mẽtionem,qui feras immanitate vincũt,qui placidiſſimũ Dei gregẽ vaſtant,

--- lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos improba vẽtris
Exegit cæcos rabies.

Verum hos non ventris,ſed cordis rabies efferauit,nec atra in nebula,ſed aperta prædatione graſſantur: nec eos vnquã cõſcientia ſcelerũ reuocat, ne ſanctũ ac piũ nomen iuſtitiæ,ore illo violent, quod cruore innocentium tanquã rictus beſtiarũ madet.Huius

ĩus tanti, & tã pertinacis odij quam potiſſimùm cauſam eſſe dicemus? Vtrúmne veritas odium parit, vt ait poëta, quaſi diuino ſpiritu*inſtinctus? an erubeſcunt corã bonis & iuſtis eſſe nequã? an potius vtrumq;? Nã & veritas ideo ſemper inuiſa eſt, quòd is, qui peccat, vult habere liberũ peccandi locũ, nec aliter ſe putat malefactorũ voluptate ſecurius perfrui poſſe, quàm ſi nemo ſit, cui delicta non placeãt. Ergo tanquã ſcelerũ, & malitiæ ſuæ teſtes exſtirpare funditus nitũtur, & tollere, grauesq; ſibi putant, tanquã vita eorum coarguatur. Cur enim ſunt aliqui intẽpeſtiuè boni, qui corruptis moribus publicis, conuiciũ bene viuendo faciãt? Cur nõ omnes ſunt æquè mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferãtur, quibus corã malè viuere pudet, qui peccantium frontẽ, & ſi non verbis, quia tacent, tamen ipſo vitæ genere diſſimili feriũt, & verberãt. Caſtigare enim videtur, quicunq; diſſentit. Nec eſt magnopere mirandũ, ſi aduerſus homines iſta fiũt, cùm aduerſus ipſum Deũ, propter eandem cauſam inſurrexerit etiã populus in ſpe cõſtitutus, nec Dei neſcius: ſequiturq; iuſtos eadẽ neceſſitas, quæ ipſum iuſtitię violauit autorẽ. Vexant ergo, & exquiſitis pœnarum generibus excruciant: parumq; habent interficere, quos oderunt, niſi etiã crudelitas

corporibus illudat. Si qui autẽ doloris, vel mortis metu, vel ſuapte perfidia, cæleſte ſacramentũ *deſeruerint, & ad funeſta ſacrificia conſenſerint, eos laudant, & honoribus mactant, vt eorum exẽplo cæteros illiciant. Qui autẽ magni æſtimauerint fidem, cultorésq; ſe Dei nõ abnegauerint, in eos totis carnificinæ ſuæ viribus, veluti ſanguinem ſitiant, incũbunt, & deſperatos vocant, quia corpori ſuo minimè parcunt: quaſi quicquã deſperatius eſſe poſſit, quàm torquere, ac dilaniare eũ, quem ſatis ſcias eſſe innocentem. Adeò nec pudor vllus apud eos ſupereſt, à quibus abeſt omnis humanitas: & retorquent in homines iuſtos conuicia ſibi congruentia. Impios enim vocant ipſi ſcilicet pij, & ab humano ſanguine abhorrentes, cùm ſi & actus ſuos conſiderent, & illorum, quos tanquã impios damnant, iã intelligant, quàm mendaces ſint, & iis omnibus, quæ aduerſus bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim de noſtro, ſed ex illorum numero ſemper exiſtunt, qui vias obſideant armati, maria prædentur: vel ſi palàm graſſari non licuit, venena clàm temperent, qui vxores necent, vt dotes earum lucrẽtur: aut maritos, vt adulteris nubãt: qui natos ex ſe pueros aut ſtrangulent, aut, ſi nimiũ pij fuerint, exponãt: qui libidines inceſtas, nec à filia, nec à ſorore, nec à matre, nec à ſacer-
do

dote contineant; qui aduerſus cíues ſuos, patriamq́; coniurent, qui nec culeũ metuãt, qui deniq; ſacrilegia cõmittant, & deorum quos colunt, templa diſpoliẽt: &, vt quæ leuia ſunt, atque vſitata dicamus, qui hæreditates captent, teſtamenta ſupponant, iuſtos hæredes vel auferant, vel excludãt, qui corpora ſua libidinibus proſtituant, qui deniq; immemores, quid nati ſint, cũ fœminis patientia certent, qui ſanctiſſimam quoque corporis ſui partẽ contra fas omne polluant ac profanent, qui virilia ſua ferro metant: &, quod eſt ſceleratius, vt ſint religionis antiſtites, qui ne vitę quidem ſuæ parcant, ſed extinguendas publicè animas ſuas vendãt, qui, ſi iudices ſedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impunè dimittant: qui cælum quoq; ipſum veneficiis appetant, tanquam illorum malitiam terra non capiat. Hæc, inquam, & his plura ſcelera vtique ab iis fiunt, qui deos colunt. Quis inter hæc tot ac tanta, iuſtitiæ locus eſt? Et ego de multis pauca collegi, non vt arguerem, ſed vt oſtenderem. Qui volent ſcire omnia, Senecæ libros in manum ſumant, qui morum vitiorumq́ue publicorum & deſcriptor veriſſimus, & accuſator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebroſam iſtam vitam circumſcriptè, breuitérque depinxit his verſibus:

Nunc

Nunc verò à mane ad noctem, feſto atque profeſto
Totus itẽ pariterque die, populuſq; patreſq;
Iactare, induſori ſe omnes, decedere nuſquam.
Vni ſe, atq; eidẽ ſtudio omnes dedere, & arti,
Verba dare vt cautè poßint, pugnare, doloſè
Blandiri, certare, bonum ſimulare virum ſe,
Inſidias facere, vt ſi hoſtes ſint omnibus omnes.

Noſtro autem populo quid horum poteſt obijci, cuius omnis religio eſt, ſine ſcelere, ac ſine macula viuere? Cùm igitur videant ſe ac ſuos ea, quæ diximus, gerere, noſtros autem nihil aliud operari, niſi æquum, & bonum, poterant (ſi quid ſaperent) ex hoc intelligere, & illos, qui bonum faciunt, pios eſſe, & ſe impios, qui nefanda committũt. Neque enim fieri poteſt, vt qui in omnibus vitæ ſuæ actibus non errant, in ipſa ſumma errent, hoc eſt, in religione, quæ rerum omnium caput eſt. Impietas enim ſuſcepta in eo, quod eſt ſummum, per cætera vniuerſa ſequeretur. Æquè fieri non poteſt, vt ipſi, qui errant in omni vita, non etiam in religione fallantur: quoniam pietas in ſummo regulam tenens, tenorem ſuũ ſeruat in cæteris. Ita fit vt in vtraque parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis ſit ſumma ipſa noſcatur.

De falſa pietate, & de falſa & vera religione. CAP. X.

OPeræpretium eſt, cognoſcerere illorum pietatem, vt ex ijs, quæ clementer ac piè faciũt, poſſit intelligi, qualia ſint quæ ab his contra iura pietatis geruntur. Ac ne quem videar inclementer*inceſſere, aliquam mihi perſonam poëticam ſumam, quæ ſit vel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

-Quo iuſtior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis,

Quæ nobis documenta iuſtitiæ*protulit? *prabuit?*

Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret vmbris,
Inferias cæſo ſparſurus ſanguine flammas.

Quid poteſt eſſe hac pietate dementius, quàm mortuis humanas victimas immolare, & ignem cruore hominum, tanquã oleo paſcere? Sed fortaſſe hoc non ipſius vitium fuerit, ſed poëtæ, qui inſignem pietate virũ, inſigni ſcelere fœdauerit. Vbi eſt igitur, ô poëta, pietas illa quam ſæpiſſimè laudas?

Ecce pius Aeneas:
-Sulmone creatos
Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vphens,
Viuentes rapit, inferias quos immolet vmbris,
captiuoq; rogi perfundat ſanguine flãmas.

Cur ergo dicebat eodem ipſo tempore, quo

vinctos ipſos homines ad immolationem mittebat: Equidem & viuis concedere vellem, cúm viuos quos habebat in poteſtate, vice pecudum iuberet occidi? ſed hæc (vt dixi) culpa non illius fuit, qui literas fortaſſe non didicerat: ſed tua, qui cũ eſſes eruditus, ignoraſti tamen quid eſſet pietas: & illud ipſum, quod nefariè, quod deteſtabiliter fecit, pietatis eſſe officiũ, credidiſti: videlicet ob hoc vnum pius vocatur, quia patrem dilexit. Quid quòd pius Æneas haud aſpernanda precanteis trucidauit? Adiuratus enim per eũdẽ patrẽ, & per ſpes ſurgentis Iuli, nequaquã pepercit, furijs accenſus & ira: Quiſquámne igitur hũc putet aliquid in ſe virtutis habuiſſe, qui & furore, tanquam ſtipula, exarſerit, & manium patris, per quẽ rogabatur, oblitus, iram frænare ne quiuerit? Nullo igitur modo pius, qui nõ tãtùm nõ repugnãtes, ſed etiã precãtes interemit. Dicet hîc aliquis, Quæ ergo, aut vbi, aut qualis eſt pietas? Nimirũ apud eos, qui bella neſciunt, qui cõcordiã cũ omnibus ſeruãt, qui amici ſunt etiã inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligũt, qui cohibere irã ſciũt, omnẽq; animi furorẽ trãquilla moderatione lenire. Quãta igitur caligo, quanta tenebrarũ & errorũ nubes, hominum pectora obduxit, qui cùm ſe maximè pios putãt, tum maximè fiunt impij. Quanto enim religio

ligioſius terrenis iſtis ſimulacris inſeruiũt, tanto magis ſcelerati aduerſus nomen veræ diuinatis exiſtunt. Itaque pro merito impietatis ſuæ grauioribus malis ſæpe vexantur, quorum cauſam quia neſciunt, Fortunę culpa omnis adſcribitur: & locum inuenit Epicuri philoſophia, nihil ad Deos pertinere cenſentis, nec gratia eos tangi, nec ira moueri: quia & contemptores eorum ſæpe videant beatos, & cultores ſæpe miſeros. Quod eò fit, quia cùm religioſi videãtur, & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale ſæpe patiuntur. Conſolantur ſe tamen accuſatione fortunæ, nec ſentiũt, quòd ſi eſſet vlla, cultoribus ſuis nunquàm noceret. Meritò igitur huiuſmodi pietatẽ pœna conſequitur. & offenſa diuinitas ſcelere hominũ prauè religioſorũ, graui eos infortunio mactat, qui licet ſanctis moribus viuant, in ſumma fide atque innocentia: tamen quia Deos colunt, quorũ ritus impios, ac profanos Deus verus odio habet, à iuſtitia, & à nomine veræ pietatis alieni ſunt. Nec eſt difficile dicere, cur Deorũ cultores, iuſti & boni eſſe non poſſint. Quomodo enim ſanguine abſtinebũt, qui colũt cruẽtos Deos, Martẽ, atque Bellonã? Quomodo aut parentibus parcent, qui expulſorẽ patris ſui Iouem, aut natis ex ſe infantibus, qui colunt Saturnum? Quomodo

pudicitiam tuebũtur,qui colunt deam nudam,& adulteram,& quaſi apud Deos proſtitutam? Quomodo ſe à rapinis & fraudibus abſtinebunt, qui Mercurij furta nouerunt,docẽtis, nõ fraudis eſſe decipere, ſed aſtutiæ? Quomodo libidines coercebunt, qui Iouem,Herculem, Liberũ,Apollinem, cæteroſque venerantur,quorum adulteria, & ſtupra in mares & fœminas non tantùm doctis nota ſunt,ſed exprimuntur etiam in theatris,atq; cantantur,vt ſint omnibus notiora? Poſſuntne inter hæc iuſti eſſe homines,qui etiam ſi natura ſint boni, ab ipſis tamen Diis erudiantur ad iniuſtitiam? Ad placandum enim Deum,quem colas,iis rebus opus eſt,quibus illum gaudere ac delectari ſcias. Sic fit,vt vitam colentium,Deus pro qualitate nominis ſui formet,quoniam religioſiſſimus eſt cultus,imitari.

De crudelitate aduerſus chriſtianos.

CAP. XI.

II igitur homines,qui Deorum ſuorũ moribus cõgruunt,quia grauem habet,acerbamq; iuſtitiã,eandẽ impietatẽ ſuã, qua in cæteris rebus vtuntur, aduerſus iuſtos violenter exercent. Nec immeritò à prophetis beſtiæ nominantur. Præclarè itaq; M. Tullius: Etenim ſi nemo eſt,inquit, quin emori malit,quàm conuerti in aliquam figurã beſtiæ, quãuis hominis ſit mentẽ habiturus: quan

quanto eſt miſerius,in hominis figura animo eſſe efferato?mihi quidẽ tanto videtur, quãto præſtabilior animus corpore. Aſpernantur itaq; corpora belluarũ, quibus ſunt ipſi ſæuiores, ſibiq; adeò placẽt, quòd homines nati ſunt,quorũ nihil,niſi lineamenta,& ſummã figurã gerunt.Nam quis Caucaſus,quæ India, quæ Hyrcania tã immanes, tam ſanguinarias vnquã beſtias aluit? Quoniã ferarũ omniũ rabies vſque ad ventris ſatietatem furit,fameq; ſedata protinus conquieſcit. Illa eſt vera beſtia,cuius vnica iuſſione

Funditus ater vbiq; cruor,crudelis vbiq;
Luctus,vbiq; pauor,& plurima mortis imago,

Nemo huius tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere,quæ vno loco recubans, tamen per totum orbem ferreis dentibus ſæuit,& non tantùm artus hominum diſſipat,ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet ſepulturæ locus.Quaſi verò id affectẽt,qui Deum cõfitentur,vt ad eorum ſepulcra veniatur, ac non vt ipſi ad Deum perueniãt. Quænam illa feritas,quæ rabies,quæ inſania eſt, lucem viuis,terram mortuis denegaſſe? Dico igitur,nihil eſſe ijs hominibus miſerius,quos miniſtros furoris alieni , quos ſatellites impiæ iuſſionis neceſſitas aut inuenit , aut fecit. Non enim honor ille,aut prouectio

dignitatis fuit, ſed hominis damnatio ad carnificinam, Dei verò ad pœnam ſempiternam. Quæ autem per totum orbem ſinguli geſſerit, enarrare impoſſibile eſt. Quis enim voluminum numerus capit. tam infinita, tam varia genera crudelitatis? Accepta enim poteſtate pro ſuis moribus quiſque ſæuiuit. Alij præ nimia timiditate plus auſi ſunt, quàm iubebantur. Alij ſuo proprio aduerſus iuſtos odio, quidam naturali mentis feritate, nõnulli vt placerent, & hoc officio viam ſibi ad altiora munirent: aliqui ad occidendum præcipites extiterũt, ſicut vnus * in Phrygia, qui vniuerſum populum cum ipſo pariter conuenticulo cõcremauit. Sed hic quanto ſæuior, tanto clementior inuenitur. Illud verò peſſimũ genus eſt, cui clementia ſpecies falſa blanditur: Ille grauior, ille ſæuior eſt carnifex, qui neminẽ ſtatuit occidere. Itaque dici non poteſt, huiuſmodi iudices quanta, & quàm grauia tormentorum genera excogitauerint, vt ad effectum propoſiti ſui peruenirent. Hæc autem non tãtùm ideo faciũt, vt gloriari poſſint, nullũ ſe innocentiũ peremiſſe (nam & ipſe audiui aliquos gloriantes, quòd adminiſtratio ſua in hac parte, fuerit incruẽta) ſed & inuidiæ cauſa, ne aut ipſi vincantur, aut illi virtutis ſuæ gloriã conſequantur. Itaque in excogitãdis pœnarũ generibus, nihil aliud, quàm

victo-

victoriam cogitant. Sciunt enim, certamen eſſe illud, & pugnam. Vidi ego in Bithynia præſidẽ gaudio mirabiliter elatum, tanquã Barbarorum gentem aliquam ſubegiſſet, quòd vnus, qui per biennium magna virtu te reſtiterat, poſtremò cedere iuſſus eſſet. Contendunt igitur, vt vincant, & exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud deuitant, quàm vt ne torti moriantur. Quaſi verò mors tantummodo beatos faciat, ac non etiam tormenta, quanto fuerint grauiora, tanto maiorem virtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci ſtultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi, vt ad alios cruciatus membra renouentur, & reparetur nouus ſanguis ad pœnam. Quid tam pium, tam beneficum, tam humanum fieri poteſt? non curaſſent tam ſolicitè, quos amarent. Hæc eſt Deorum diſciplina. Ad hæc opera cultores ſuos erudiũt, hæc ſacra deſiderant. Quinetiam ſceleratiſſimi homicidæ contra pios iura impia condiderũt: nam & conſtitutiones ſacrilegæ, & diſputationes Iuriſperitorum leguntur iniuſtæ. Domitius de officio Procõſulis libro ſeptimo reſcripta principum nefaria collegit, vt doceret quibus pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei confiterentur.

De veritate Virtutis, & exiſtimatione.

C A P. X I I.

QVid ijs facias, qui ius vocant carnificinas vererum tyrannorum aduerſus innocẽtes rabidè ſæuientium? Et cùm ſint iniuſtitiæ, crudelitatisque doctores, iuſtos ſe eſſe tamen, ac prudentes videri volunt, cæci, & hebetes & rerum & veritatis ignari. Adeóne vobis, ô perditæ mentes, inuiſa iuſtitia eſt, vt eam ſummis ſceleribus adæquetis? Adeone apud vos periit innocẽtia, vt ne morte quidem ſimplici dignam iudicetis? Sed ſupra omnia facinora habeatur, nullũ facinus admittere, pectusque purũ ab omni ſceleris cõtagione præſtare. Et quoniã cõmuniter cum Deorum cultoribus loquimur, liceat per* vos benefacere * vobiſcũ. Hæc eſt enim lex noſtra, hoc opus, hæc religio. Si vobis ſapiẽtes videmur, imitamini: Si ſtulti, contemnite, aut etiam ridere, ſi libet: nobis enim ſtultitia noſtra prodeſt. Quid laceratis? quid affligitis? nõ inuidemus ſapiẽtiæ veſtræ. Hãc ſtultitiã malumus, hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, vt vos diligamus, & in vos ipſos, q odiſtis, omnia cõferamus. Eſt apud Ciceronẽ non abhorrens à vero locus, in ea diſputatione, quæ habetur à Furio cõtra iuſtitiã: Quæro, inquit, ſi duo ſint, quorũ alter optimus vir, æquiſſimus, ſũma iuſtitia, ſingulari fide, alter inſigni ſcelere, & audacia, & ſi in eo ſit errore ciuitas, vt bonum illum

nos nob.ſc.

illum virum,ſceleratum,facinoroſum,neſarium putet:contra autem, qui ſit improbiſſimus,exiſtimet eſſe ſumma probitate ac fide: proque hac opinione omnium ciuium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur,effodiantur oculi,damnetur, vinciatur, vratur, exterminetur, egeat, poſtremò iure etiam optimo omnibus miſerrimus eſſe videatur,contrà autem ille improbus laudetur,colatur,ab omnibus diligatur, honores ad eum omnes, omnia imperia,omnes opes, omnes deniq; copiæ conferantur, vir denique optimus omnium exiſtimatione,& digniſſimus omni fortuna iudicetur:quis tandem erit tam decens, qui dubitet,vtrum ſe eſſe malit? Profectò quaſi diuinaret,quæ nobis mala,& quomodo ventura eſſent propter iuſtitiam, hoc poſuit exemplum:Hæc enim populus noſter patitur omnia,errantium prauitate. Ecce in eo eſt errore ciuitas, vel potius orbis ipſe totus, vt bonos & iuſtos viros tanquam malos,& impios perſequatur,excruciet, damnet, occidat. Nam quod ait,neminem eſſe tam dementem, qui dubitet vtrum ſe eſſe malit:ille quidem,vt is,qui contra iuſtitiam diſſerebat,hoc ſenſit, malle ſapientem malum eſſe cum bona exiſtimatione, quàm bonum cum mala. A nobis autem abſit hæc amentia, vt falſum vero anteponamus. An

boni noſtri qualitas ex populi potius pendebit erroribus, quàm ex conſcientia noſtra, & iudicio Dei? Aut aliqua nos felicitas illiciet vnquam, vt non potius veram bonitatem cum omni malo, quàm falſam cum omni proſperitate malimus? Sua ſibi habeant regna reges, ſuas diuitias diuites, (vt loquitur Plautus) ſuã verò prudentiam prudentes, relinquant nobis ſtultitiam noſtram: quam vel ex hoc apparet eſſe ſapientiam, quod eam nobis inuident: Quis enim ſtulto inuideat, niſi qui ipſe ſic ſtultiſſimus? Illi autẽ nõ ſunt adeò ſtulti, vt ſtultis inuideant: ſed ex eo, quòd accuratè, quòd ſolicitè perſequantur, ſtultos non eſſe concedunt: cur enim tam crudeliter ſæuiant, niſi quia metuunt ne in dies inualeſcente iuſtitia, cum Dijs ſuis* curioſis relinquantur? Si ergo cultores Deorum ſapientes ſunt, & nos ſtulti, quid metuunt ne ſapientes illiciantur à ſtultis?

* *varicoſis, quos Narnoſos appellant, quod odorib. thuris colantur.*

De Chriſtianorum incrementis & ſupplicijs.

CAP. XIII.

CVm autẽ noſter numerus ſemper de Deorũ cultoribus augeatur, nunquàm vero, ne in ipſa quidem perſecutione, minuatur (quoniam peccare homines, & inquinari ſacrificio poſſunt, auerti autem nõ poſſunt à Deo: valet enim vi ſua veritas) quis eſt tam excors, tamque cæcus, qui non

videat in vtra ſit parte ſapientia? Sed illi malitia, & furore cæcantur, ne videant: ſtultóſque arbitrantur eſſe, qui cùm habeant in ſua poteſtate ſupplicia vitare, cruciari tamen & emori malunt, cùm poſſint ex eo ipſo peruidere, non eſſe ſtultitiam, in quam tanta hominum millia, per orbem totum, vna & pari mẽte conſentiant. Si enim fœminæ ſexus infirmitate labuntur (nam interdum iſti muliebrem & anilem ſuperſtitionem vocant) viri certè ſapiũt. Si pueri, ſi adoleſcentes improuidi ſunt per ætatem, maturi certè, ac ſenes habent ſtabile iudicium. Si vna ciuitas deſipuerit, cęteræ, vtique innumerabiles, ſtultæ eſſe non poſſunt. Si vna prouincia, vna natio prouidẽtia caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti neceſſe eſt. Cùm verò ab ortu ſolis vſque ad occaſum lex diuina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, omnis ætas, & gens, & regio vnitis ac paribus animis Deo ſeruiat, eadẽ ſit vbique patientia, idem contemptus mortis: intelligere debuerant, aliquid in ea re eſſe rationis, quòd non ſine cauſa vſque ad mortem defendatur, aliquid fundamenti, ac ſoliditatis, quòd eam religionem non tantùm iniurijs, & vexatione non ſoluat, ſed augeat ſemper, & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoque illorum malitia conuincitur, qui euertiſſe ſe funditus religionem Dei opinantur, ſi

homines inquinauerint, cùm & Deo ſatiſfacere liceat, & nullus ſit tam malus Dei cultor, qui data facultate, ad placandum Deum non reuertatur, & quidem deuotione maiori. Peccati enim conſcientia, & metus pœnæ religioſiorem facit: & ſemper multo firmior eſt fides, quam reponit pœnitentia. Si ergo ipſi, cùm Deos ſuos arbitrantur iratos, tamen donis, & ſacrificijs, & odoribus placari eos credunt: quid eſt tandem, cur Deum noſtrum tã immitem, tam implacabilem putent, vt videatur is iã Chriſtianus eſſe non poſſe, qui Dijs eorum coactus, inuituſque libauerit? niſi ſi fortè contaminatos ſemel animos ita putant poſſe transferri, vt ſua ſpõte iam facere incipiant, quod per tormenta fecerunt. Quis id officium libens obeat, quod ab iniuria cœpit? Quis cùm videat laterum ſuorũ cicatrices, non magis oderit Deos, propter quos æterna pœnarũ inſignia, & impreſſas viſceribus ſuis notas geſtet? Ita fit, vt data diuinitus pace, & qui fuerint auerſi redeant, & alius propter miraculum virtutis nouus populus accedat. Nam cùm videat vulgus dilacerari homines varijs tormentorum genetibus, & inter fatigatos carnifices iniuſtã tenere patientiam, exiſtimant id, quod res eſt, nec conſenſum tam multorum, nec perſeuerantiam morientium vanam eſſe, nec ipſam

patien

patientiam ſine Deo cruciatus tantos poſſe ſuperare. Latrones, & robuſti corporis viri eiuſmodi lacerationes perferre nequeunt, exclamant,& gemitus edunt, vincuntur enim dolore,quia deeſt illis inſpirata patientia. Noſtri autem (vt de viris taceam) pueri, & mulierculæ, tortores ſuos taciti vincunt, & expromere illis gemitum nec ignis poteſt. Eant Romani,& Mutio glorientur aut Regulo: quorum alter necãdum ſe hoſtibus tradidit,quòd captiuum puduit viuere: alter ab hoſtibus deprehenſus, cùm videret mortem ſe vitare non poſſe, manum foco iniecit, vt pro facinore ſuo ſatisfaceret hoſti, quem voluit occidere, eaq̃ue pœna veniam,quam non meruerat,accepit. Ecce ſexus infirmus, & fragilis ætas dilacerari ſe toto corpore, vtrique perpetitur,non neceſſitate,quia licet vitare ſi vellent, ſed voluntate,quia confidunt in Deo.

De Chriſtianorum fortitudine.

CAP. XIIII.

HÆc eſt vera virtus, quam philoſophi quoque gloriabundi,non re,ſed verbis inanibus iactant,differentes, nihil eſſe tam congruens viri ſapientis grauitati, atque conſtantiæ, quàm nullis terroribus de ſententiæ propoſito poſſe depelli: ſed tanti eſſe,cruciari,& emori,ne fidem prodat, ne ab officio diſcedat,ne metu mortis, aut dolore

acerbo ſubactus, aliquid faciat iniuſtum: niſi fortè delirare illis videtur Flaccus in Lyricis, cùm dicit:

Iuſtum, & tenacem propoſiti virum,
Non ciuium ardor praua iubentium,
Non vultus inſtantis tyranni
Mente quatit ſolida.

Quo nihil verius dici poteſt, ſi hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus, nullam mortem recuſant, ne à fide, iuſtitiaque declinẽt: qui non tyrannicas iuſſiones, non pręſidum gladios tremunt, quo minus veram, & ſolidam libertatem conſtanti mẽte defendant, quæ in hoc ſolo tuenda ſapientia eſt. Quis enim tam inſolens, tam elatus, eſt, qui me vetet oculos in cælum tollere? Quis imponat mihi neceſſitatem vel colendi quod nolim, vel quod velim, non colendi? Quid iam nobis vlterius relinquetur, ſi etiã hoc, quod voluntate fieri oportet, libido extorquet aliena? Nemo iſtud efficiet, ſi quid nobis ad contemnendã mortem, doloremq́; virtutis eſt. Quã conſtantiam ſi tenemus, cur ſtulti iudicamur, faciẽtes ea, quæ philoſophi laudant? Rectè igitur Seneca, incongruentiam hominibus obiectans, ait: Summa virtus illis videtur magnus animus. Et iidem eum, qui contemnit mortem, pro furioſo habent, quod eſt vtique ſummæ peruerſitatis. Sed ij vanarum religionum cultores, eadem

ſtulti

ſtulititia id obiiciunt, qua verum Deum non intelligunt, quos Sibylla Erythræa κωφοὺς καὶ ἀνοήτους vocat, ſurdos ſcilicet, & excordes, qui nec audiant diuina, nec ſentiant, ſed terram digitis ſuis imaginatam metuant, & adorent.

De ſtultitia, ſapientia, pietate, æquitate, & iuſtitia. CAP. XV.

QVæ verò cauſa ſit, vt eos, qui ſapientes ſunt, ſtultos putent, magna ratio eſt: nec enim fruſtrà falluntur. Quæ nobis diligenter eſt explicanda, vt errores ſuos tandẽ (ſi fieri poſſit) agnoſcant. Iuſtitia, ſuapte natura, ſpeciẽ quandam ſtultitiæ habet, quod ego & diuinis, & humanis teſtimonijs confirmare poſſum. Sed nihil fortaſſe apud iſtos agemus, niſi eos de ſuis doceamus autoribus, non poſſe quẽquam iuſtũ eſſe, quod eſt coniunctum cũ vera ſapientia, niſi idẽ ſtultus eſſe videatur. Carneades, Academicæ ſectæ philoſophus, cuius in diſſerendo quę vis fuerit, quæ eloquentia, quod acumẽ, qui neſcit, is ex prędicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilij, apud quẽ diſſerẽs Neptunus de re difficillima, oſtendit nõ poſſe id explicari, nec ſi Carneadẽ ipſum Orcus remittat: Is, cùm legatus ab Atheniẽſibus Romam miſſus eſſet, diſputauit de iuſtitia copioſè, audiente Galba & Catone Cenſorio, maximis tunc oratoribus. Sed idẽ diſputationẽ ſuam

poſtri

poſtridie, contraria diſputatione ſubuertit, & iuſtitiam, quam pridie laudauerat, ſuſtulit, non quidem philoſophi grauitate, cuius firma & ſtabilis debet eſſe ſentẽtia, ſed quaſi oratorio exercitij genere, in vtrãque partem diſſerendi. Quod ille facere ſolebat, vt alios quodlibet aſſerentes poſſet refutare. Eam diſputationem, qua iuſtitia euertitur, apud Ciceronẽ L. Furius recordatur. Credo, quoniam de Republica diſſerebat, vt defenſionem, laudationemque eius induceret, ſine qua putabat regi non poſſe Rempublicam. Carneades autem, vt Ariſtotelem refelleret, ac Platonẽ, iuſtitiæ patronos, prima illa diſputatione collegit ea omnia, quę pro iuſtitia dicebantur, vt poſſet illa, ſicut fecit, euertere. Erat enim facillimum, iuſtitiam radices non habentem labefactare, vt diceret inaniter laborari, quia tum nulla in terra fuit, vt quid eſſet, aut qualis, à philoſophis
diceretur * cerneretur. Atque vtinam tot, ac tales viri quantum eloquentiæ, quantum animi, tantum ſcientiæ ad implendam defenſionem ſummæ virtutis habuiſſent, cuius origo in religione, ratio in æquitate eſt. Sed ij, qui primam illam partem neſcierunt, ne ſecundam quidem tenere potuerunt. Volo autem prius circumſcriptè, ac breuiter, quid ſit, oſtendere, vt intelligatur, philoſophos ignoraſſe iuſtitiã, nec id, quod minimè nouerãt,

potuiſſe defendere. Iuſtitia quamuis omnes ſimul virtutes amplectatur, tamen duę ſunt omnium principales, quæ ab illa diuelli ſeparariq́ue non poſſunt, pietas, & æquitas. Nam fides temperantia probitas, innocentia, integritas, & cætera huiuſmodi, vel natura, vel inſtitutis parentum, poſſunt eſſe in ijs hominibus, qui iuſtitiam neſciunt, ſicuti ſemper * fuerunt. Nā Romani veteres, qui iuſtitia gloriari ſolebant, ijs vtique virtutibus gloriabantur, quæ (vt dixi) proficiſci à iuſtitia poſſunt, & ab ipſo fonte ſecerni. Pietas vero, & æquitas, quaſi venæ ſunt eius: his enim duobus fontibus conſtat tota iuſtitia. Sed caput eius, & origo in illo primo eſt, in ſecūdo vis omnis ac ratio. Pietas autem nihil aliud eſt, quàm Dei notio, ſicut Triſmegiſtus veriſſimè definiuit, vt alio loco diximus. Si ergo pietas eſt, cognoſcere Deum, cuius cognitionis hæc ſumma eſt, vt eum colas: ignorat vtique iuſtitiā, qui religionem Dei non tenet. Quomodo enim poteſt eam noſſe; qui vnde oriatur ignorat? Plato quidē multa de vno Deo, locutus eſt, à quo ait conſtitutum eſſe mundum: ſed nihil de religione, ſomniauerat enim Deum, non cognouerat. Quòd ſi iuſtitiæ defenſionem vel ipſe, vel quilibet alius implere voluiſſet, in primis deorū religiones euertere debuit, quia cōtrarię ſunt pietati. Quod quidem

neſcierūt.

dem Socrates quia facere tentauit, in carcerem coniectus eſt, vt iam tunc appareret, quid eſſet futurum ijs hominibus, qui iuſtitiam verã defendere, Deoque ſingulari ſeruire cœpiſſent. Altera igitur iuſtitiæ pars eſt æquitas, æquitatem dico non vtique bene iudicãdi, quod & ipſum laudabile eſt in homine iuſto: ſed ſe cũ cæteris coęquandi, quã Cicero æquabilitatẽ vocat. Deus enim, qui homines generat & inſpirat, omnes æquos, id eſt, pares eſſe voluit, eandẽ conditionem viuendi omnibus poſuit, omnes ad ſapientiam genuit, omnibus immortalitatem ſpopondit: nemo enim à beneficijs eius cęleſtibus ſegregatur. Nam ſicut omnibus vnicum ſuum lumẽ ęqualiter diuidit, emittit omnibus fontes, victũ ſubminiſtrat, quietẽ ſomni dulciſſimũ tribuit: ſic omnibus æquitatem, virtutemq; largitur. Nemo apud eũ ſeruus eſt, nemo dominus. Si enim cunctis idẽ pater eſt, æquo iure omnes liberi ſumus. Nemo Deo pauper eſt, niſi qui iuſtitia indiget: nemo diues, niſi qui virtutibus plenus eſt: nemo denique egregius, niſi qui bonus, & innocẽs fuerit: nemo clariſſimus, niſi qui opera miſericordiæ largiter fecerit, nemo perfectiſſimus, niſi qui omnes gradus virtutis impleuerit. Quare neq; Romani, neque Græci iuſtitiã tenere potuerunt, quia diſpares multis gradibus homines habuerunt à

pau

pauperibus ad diuites, ab humilibus ad potentes, à priuatis deniq; vſque ad regũ ſublimiſſimas poteſtates. Vbi enim non ſunt vniuerſi pares, ęquitas non eſt, & excludit inæqualitas ipſa iuſtitiam, cuius vis omnis in eo eſt, vt pares faciat omnes eos, qui ad huius vitæ conditionem pari ſorte venerunt.

De officiis viri iuſti. CAP. XVI.

DVobus igitur illis iuſtitię fontibus immutatis, omnis virtus, & omnis veritas tollitur, & ipſa iuſtitia remigrat in cælum. Ideo nõ eſt verũ illud bonũ à philoſophis repertum: quia ignorabant vel vnde oriretur, vel quid efficeret: quod nullis alijs, prętetquã noſtro populo, reuelatum eſt. Dicet aliquis: Nónne ſunt apud vos alij pauperes, alij diuites, alij ſerui, alij domini? nõne inter ſingulos aliquid intereſt? Nihil: nec alia cauſa eſt, cur nobis inuicem fratrũ nomen impertiamur, niſi quia pares eſſe nos credimus. Nam cùm omnia humana non corpore, ſed ſpiritu metiamur, tametſi corporum ſit diuerſa cõditio, nobis tamẽ ſerui non ſunt, ſed eos & habemus & dicimus ſpiritu fratres, religione conſeruos. Diuitiæ quoque nõ faciũt inſignes, niſi quos poſſunt bonis operibus facere clariores. Diuites ſunt enim, non qui diuitias habẽt, ſed qui vtuntur illis ad opera iuſtitiæ. Et qui pauperes videntur, eo tamẽ diuites ſunt, quia & non

egent,

egēt, & nihil concupiſcunt. Cùm igitur & liberi ſeruis,& diuites pauperibus, humilitate animi pares ſimus, apud Deum tamen virtute diſcernimur.Et tanto quiſque ſublimior eſt,quanto iuſtior.Si enim iuſtitia eſt, parem ſe etiam minoribus facere, quanquã hoc ipſo præcellat, quòd ſe inferioribus coæquauit: tamen ſi non tantùm quaſi parem, ſed etiam quaſi minorem ſe geſſerit, vtique multo altiorem dignitatis gradum, Deo iudice, conſequetur: Nam profectò in hac vita ſeculari, quoniam breuia, & caduca ſunt omnia,& præferunt ſe alteris homines, & de dignitate contendunt,quo nihil fœdius,nihil arrogantius,nihil à ſapientis ratione ſemotius.Rebus enim cęleſtibus contraria ſunt iſta vniuerſa terrena.Sicut enim ſapientia hominum, ſumma ſtultitia eſt apud Deum, ſtultitia autem (vt docui) ſumma ſapientia eſt:ſic Deo humilis, & abiectus eſt,qui fuerit conſpicuus,& ſublimis in terra,nam vt taceam, quòd hæc præſentia terræ bona, quibus magnus honos tribuitur, virtuti contraria ſunt, & vigorem mentis eneruant: quæ tandem poteſt firma eſſe nobilitas,quæ opes,quæ potentia, cùm poſſit Deus reges quoque ipſos, inferiores etiam infimis facere? Et ideo conſulens nobis Deus,inter diuina præcepta illud præcipuè poſuit:Qui ſe extollit,humiliabitur: & qui

qui ſe humiliat, exaltabitur. Cuius præcepti ſalubritas docet, quòd qui ſe apud homines planum fecerit, humilémq; præbuerit, hic apud Deum præcellens, & inſignis habeatur. Nec enim falſa eſt illa ſententia, quæ apud Euripidē fertur in hunc modum, Quæ hîc mala putantur, hæc ſunt in cælo bona.

De Chriſtianorum æquitate, ſapientia, & ſtultitia.

CAP. XVII.

EXpoſui cauſam, cur philoſophi nec inuenire iuſtitiam, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad id quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erāt infirma quæ à philoſophis afferebantur, ſumpſit audaciam efellendi: quia refelli poſſe intellexit. Eius diſputationis ſumma hæc fuit. Iura ſibi homines pro vtilitate ſanxiſſe, ſcilicet varia pro moribus, & apud eoſdē pro temporibus ſæpe mutata, ius autē naturale nullum eſſe. Omnes & homines, & alias animantes ad vtilitates ſuas natura ducēte ferri, proinde aut nullā eſſe iuſtitiā: aut, ſi ſit aliqua, ſummā eſſe ſtultitiā, quoniā ſibi noceret, alienis cōmodis conſulens. Et inferebat hæc argumenta: Omnibus populis, qui florerēt imperio, & Romanis quoq; ipſis, q̃ totius orbis potirētur, ſi iuſti velint eſſe, hoc eſt, ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundū, & in neceſſitate, ac miſeriis iacendum.

Tum omiſſis cõmunibus ad propria veniebat. Bonus vir, inquit, ſi habeat ſeruũ fugitiuum, vel domum inſalubrem, ac peſtilentem, quę vitia ſolus ſciat, & ideo proſcribat, vt vendat, vtrùmne profitebitur, fugitiuum ſeruum, ac peſtilentem domum ſe vendere, ac celabit emptorẽ? Si profitebitur emptori, fugitiuum eſſe, bonus quidem quia non fallet, ſed etiam ſtultus iudicabitur, quia vel paruo vendet, vel omnino non vendet. Si celauerit, erit quidem ſapiens, quia rei conſulet, ſed idẽ malus, quia fallet. Rurſus, ſi reperiat aliquem, qui aurichalcum ſe putet vendere, cùm ſit illud aurum: aut plumbum, cùm ſit argentum: tacebit ne, vt id paruo emat, an indicabit, vt magno? Stultum planè videtur, emere malle magno. Vnde intelligi volebat, & eum, qui ſit iuſtus ac bonus, ſtultum eſſe: & eum, qui ſapiens, malum. Et tamen ſine pernicie fieri poſſe, vt ſint homines paupertate contenti. Tranſcedebat ergo ad maiora, in quibus nemo poſſet ſine periculo vitæ iuſtus eſſe. Dicebat enim: Nempe iuſtitia eſt, hominem non occidere, alienum prorſus non attingere. Quid ergo iuſtus faciet, ſi fortè naufragium fecit, & aliquis imbecillior viribus, tabulam cœperit? Nónne illum à tabula deturbabit, vt ipſe conſcendat, eáq; nixus euadat? maximè cùm ſit nullus medio mari teſtis?

ſtis?Si ſapiens eſt, faciet. Ipſi enim pereun- dum eſt, niſi fecerit. Si autẽ mori maluerit, quàm manus inferre alteri, iã non iuſtus ille, ſed ſtultus eſt, qui vitæ ſuæ non parcit, dum parcit alienæ. Item ſi acie ſuorum fuſa, hoſtes inſequi cœperint, & iuſtus ille nactus fuerit aliquem ſaucium equo inſidentem: eíne parcet, vt ipſe occidatur, an deiiciet ex equo, vt ipſe hoſtem poſſit effugere? Quod ſi fecerit, ſapiens, ſed idem malus, ſi non fecerit, iuſtus, ſed idem ſtultus ſit neceſſe eſt. Ita ergo iuſtitiam cũ in duas partes diuiſiſſet, alteram ciuilem eſſe dicẽs, alteram naturalem, vtramque ſubuertit. quòd illa ciuilis, ſapientia ſit quidem, ſed iuſtitia non ſit: naturalis autem illa iuſtitia ſit quidem, ſed non ſit ſapientia. Arguta hæc planè, ac venenata ſunt, & quæ M. Tull. non potuit refellere. Nam cùm faciat Lælium Furio reſpondentem, pro iuſtitiaque dicentem, irrefutata hæc tanquam foueam, prætergreſſus eſt: vt videatur idem Lælius non naturalem, quæ in crimen ſtultitiæ venerat, ſed illam ciuilem defendiſſe iuſtitiam, quam Furius ſapientiam quidem eſſe conceſſerat, ſed iniuſtam.

De iuſtitia, ſapientia, & ſtultitia.

CAP. XVIII.

QVod ad præſentem diſputationẽ pertinebat, oſtendi, quomodo iuſtitia

ſimilitudinem ſtultitiæ gerat, vt appareat, non ſine cauſa decipi eos, qui putãt noſtræ relig onis homines ſtultos eſſe, qui talia facere videãtur, qualia ille propoſuit. Nunc maius à me exigi ſentio, vt oſtendam, quare iuſtitiam Deus ſtultitiæ ſpecie conuolutam, ex oculis hominum voluerit auferre, ſi prius Furio reſpondero: quia parũ plenè reſpondit Lælius: qui profectò, licet ſapiens fuerit, vt vocabatur, patrocinari tamen veræ iuſtitiæ nullo modo poterat, quia caput ipſum fontemq; iuſtitiæ non tenebat. Nobis autem facilior eſt iſta defenſio, quibus cæleſti beneficio familiaris eſt, ac penitus nota iuſtitia, quíq; illã non nomine, ſed re nouimus. Nam Plato, & Ariſtoteles honeſta quidem voluntate iuſtitiã defendere cupierunt, effeciſſentq; aliquid, ſi conatus eorum bonos, ſi eloquentiã, ſi virtutẽ ingenij, diuinarũ quoq; rerũ doctrina iuuiſſet. Itaq; opus illorum inane, atque inutile, iacuit, nec cuiquam hominũ perſuadere potuerunt, vt eorum præſcripto viueret: quia fundamentum à cælo diſciplina illa non habuit. Noſtrum opus certius ſit neceſſe eſt, quos Deus docuit. Illi enim depingebãt verbis, & imaginabantur iuſtitiam, quæ in conſpectu non erat, nec præſentibus exemplis confirmare poterant, quæ afferebant. Reſponderi enim poſſet ab audientibus, non poſſe ita viui, ſicut

cut illi ſua diſputatione præſcriberẽt, adeò vt nulli adhuc extiterint,qui id genus vitæ ſequerentur.Nos autẽ non verbis modò,ſed etiam exẽplis ex vero petitis,vera eſſe,quæ à nobis dicuntur,oſtendimus. Senſit igitur Carneades, quæ ſit natura iuſtitiæ, niſi quòd parum altè proſpexit, ſtultitiam non eſſe:quanquam intelligere mihi videor,qua mente id fecerit. Non enim verè exiſtimauit eũ ſtultum eſſe, qui iuſtus eſt : ſed cùm ſciret nõ eſſe,& rationem tamen,cur ita videretur,non cõprehenderet, voluit oſtẽdere, latere in abdito veritatem, vt decretum diſciplinæ ſuæ tueretur: cuius ſumma ſententia eſt,nihil percipi poſſe. Videamus ergo, vtrúmne iuſtitia fœdus aliquod habere cũ ſtultitia poſſit:Iuſtus, inquit, ſi aut equũ ſaucio, aut tabulam naufrago non ademerit,vt ipſe animam ſuam liberet,ſtultus eſt. Primùm omnium, nego vllo modo fieri poſſe,vt homini,qui quidem verè iuſtus ſit, eiuſmodi caſus eueniat: quia iuſtus neque cuiquam nato inimicus eſt: neque quicquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui ſufficit ſua?Cur autem belligeret, ac ſe alienis furoribus miſceat, in cuius animo pax cum hominibus perpetua verſetur?Scilicet peregrinis mercibus,aut humano ſanguine delectabitur,qui nec lucrum ſciat appetere,

cui ſufficit victus,& non modò ipſe cædem facere,ſed intereſſe facientibus,ac ſpectare, ducat nefas? Sed omitto iſta:quoniam fieri poteſt, vt vel inuitus ad hæc ſubeunda cogatur. Adeóne ergo iuſtitiam,ô Furi,vel potius,ô Carneade,cuius eſt illa omnis oratio, tam inanem,tam ſuperuacuam,támq; contemptam Deo putas, vt nihil poſſit, nihilq́; habeat in ſeſe, quod ad cuſtodiam ſui valeat?Sed videlicet,qui ſacramentum hominis ignorant,ideóque ad hanc temporalem vitam referunt omnia, quanta ſit vis iuſtitiæ ſcire non poſſunt. Nam cùm de virtute diſputant, quamuis intelligant ærumnis ac miſeriis eſſe pleniſſimam, tamen expetendam eſſe aiunt ſua cauſa. Eius enim præmia,quæ ſunt æterna, & immortalia, nullo modo vident. Sic rebus omnibus ad hanc præſentem vitam relatis,virtutem planè ad ſtultitiam redigunt.Si quidem tantos huius vitæ labores fruſtrà & inaniter ſuſcipit.Sed hæc alio loco plenius:interim de iuſtitia,vt cœpimus, cuius tanta vis eſt, vt cùm oculos in cælum ſuſtulerit, à Deo mereatur omnia. Rectè igitur noſter Flaccus tantam eſſe dixit innocentiæ vim , vt ad tutelam ſui non egeat nec armis, nec viribus, quacumque iter fecerit:

Integer vitæ,ſcelerisq; purus
Non eget Mauri iaculis,nec arcu,

Nec

Nec venenatis grauida ſagittis,
Fuſce, pharetra.
Siue per Syrteis iter æſtuoſas,
Siue facturus per inhoſpitalem
Caucaſum, vel quæ loca fabuloſus
** Lambit Hydaſpes.* *Ambit.*

Non poteſt ergo fieri, quin hominẽ iuſtum inter diſcrimina tempeſtatũ, atq; bellorum, cæleſtis tutela cuſtodiat, ac non, etiã ſi cum parricidis, & nocentibus nauiget, aut malis quoq; parcatur, vt vna iuſta & innocẽs anima liberetur, aut certè pereuntibus cæteris ſola ſeruetur. Sed concedamus poſſe fieri, quod proponit philoſophus, quid ergo iuſtus faciet, ſi nactus fuerit aut in equo ſauciũ aut in tabula naufragũ? non inuitus confiteor: morietur potius, quàm occidet. Nec ideo tamen iuſtitia, quod eſt ſingulare hominis bonũ, ſtultitiæ nomen accipiet. Quid enim melius, quid carius eſſe homini debet, quàm innocentia? Quæ vtiq; tanto perfectior ſit neceſſe eſt, quanto illam perduxeris ad extremum: moriq́ue malueris, ne quid de innocẽtię ratione minuatur. Stultitia eſt, inquit, alienæ aĩæ parcere cũ pernicie ſuæ. Num etiã pro amicitia perire, ſtultũ iudicabitur? Quid ergo illi familiares Pythagoræi laudantur à vobis, quorum alter ſe tyranno vadem mortis pro altero dedit, alter ad pręſtitutum tẽpus, cùm iam ſponſor eius duce-

retur, præſentiam ſui fecit, eúmq; interuentu ſuo liberauit? quorũ virtus in tãta gloria non haberetur, quòd alter pro amico, alter etiã pro fide mori voluit, ſi ſtulti putarentur. Deniq; ob hánc ipſam virtutem tyrannus his gratiam retulit, vtrumq; ſeruando, & hominis crudeliſſimi natura mutata eſt. Quin etiam deprecatus eſſe dicitur, vt ſe tertiũ in amicitiam reciperent, non vtique tanquam ſtultos, ſed tanquam bonos, & ſapientes viros. Itaq; non video, quare cùm pro amicitia, & fide mori ſumma gloria computetur, non etiam pro innocentia perire, ſit homini glorioſum. Ergo ſtultiſſimi ſunt, qui nobis crimini dant mori velle pro Deo, cùm ipſi eũ, qui pro homine mori voluit, in cælũ ſummis laudibus tollant. Denique, vt concludam diſputationem, non poſſe eundem iuſtũ eſſe, ac ſtultum, eundémq; & iniuſtũ, docet ipſa ratio. Qui enim ſtultus eſt, quid ſit iuſtum ac bonum neſcit, & ideo ſemper peccat. Ducitur enim quaſi captiuus à vitiis, nec reſiſtere vllo modo poteſt, quia caret virtute, quam neſcit. Iuſtus autem ab omni ſe peccato abſtinet: quod aliter facere non poteſt, quàm ſi habeat recti, prauíque notitiam. Rectum autem diſcernere à prauo quis poteſt niſi ſapiens? Ita fit, vt nunquàm poſſit iuſtus eſſe qui ſtultus eſt, neque ſapiens, qui fuerit iniu-

ſtus.

ſtus. Quod ſi eſt veriſsimum, manifeſtum eſt, eũ, qui aut naufrago tabulam, aut equũ ſaucio non ademerit, ſtultum non eſſe, quia hæc facere peccatum eſt, à quo ſe ſapiens abſtinet. Videri tamen & ipſe confiteor, per hominum errorem ignorantium cuiuſq; rei proprietatem. Itaque omnis hæc quæſtio non tam argumentis, quàm definitione diſſoluitur. Stultitia igitur eſt in factis, dictiſq; per ignorantiam recti ac boni, erratio. Ergo ſtultus non eſt, qui ne ſibi quidem parcit, * dum ne noceat alteri, quod eſt malum. Quod quidem nobis & veritas & ratio ipſa præſcribit. In omnibus enim videmus animalibus, quia ſapientia carent, conciliatricem ſui eſſe naturam. Nocent igitur aliis, vt ſibi proſint: neſciunt enim, quia malum eſt, nocere. Homo verò, quia ſcientiam boni ac mali habet, abſtinet ſe à nocendo, etiã cum incommodo ſuo: quod animal irrationale facere non poteſt. Et ideo inter ſummas hominis virtutes innocentia numeratur. Quibus rebus apparet, ſapientiſsimum eſſe, qui mauult perire, ne noceat, vt id officium, quo à mutis diſcernitur, ſeruet. Nam qui vendétis errorem non redarguit, vt aurum paruo emat: aut qui non profitetur, fugitiuũ ſeruum, vel peſtilentẽ ſe domũ vendere, lucro, & commodo ſuo conſulens, non eſt ille ſapiens, vt Carneades videri vo-

lebat, ſed callidus & aſtutus. Calliditas, & aſtutia in mutis quoque animalibus ſunt, vel cùm inſidiantur aliis, & dolo capiunt, vt deuorent, vel cùm inſidias aliorum vario genere deludunt. Sapientia verò in hominem ſolum cadit. Sapientia enim eſt intelligentia vel ad bonum, rectumq́; faciendum: vel ad abſtinentiam dictorum, factorumq́; improborum. Lucro autem nũquàm ſapiens ſtudet, quia bona hæc terrena contemnit: nec quenquam falli patitur, quia boni viri officium eſt, errores hominum corrigere, eoſque in viam reducere. Siquidem ſocialis eſt hominis ac benefica natura, quo ſolo cognationem cum Deo habet.

De virtute, & Chriſtianorum cruciatibus, & iure patris, & domini. CAP. XIX.

SEd nimirum hæc cauſa efficit, vt ſtultus eſſe videatur, qui egere, aut mori malit, quàm noceat, vel eripiat aliquid alteri, quòd hominẽ morte deleri putant. Ex qua perſuaſione omnes tum vulgi, tum etiam philoſophorum naſcuntur errores. Si enim poſt mortẽ nihil ſumus, profectò ſtultiſſimi eſt hominis, non huic vitæ conſulere, vt ſit quàm diutina, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, à iuſtitiæ regula diſcedat neceſſe eſt. Si autem ſupereſt homini vita melior & longior, quod & philoſophorum magnorum argumentis, & vatum

reſ

reſponſis, & prophetarum diuinis vocibus diſcimus: hanc præſentē cū bonis ſuis contemnere ſapientis eſt, cuius omnis iactura, immortalitate penſatur. Apud Ciceronem idē ille iuſtitiæ defenſor Lælius: Vult, inquit planè virtus honorem, nec eſt virtutis vlla alia merces. Eſt planè & quidem virtute digniſſima, quam tu Læli * nequaquam poteras ſuſpicari: nihil enim diuinarū noueras literarum. Quam tamen illa (inquit) accipit facilè, exigit non acerbè. Erras vehementer, ſi putas, ab homine præmium ſolui poſſe virtuti, cùm ipſe alio loco veriſſimè dixeris. Huic tu viro quas diuitias obijcies? Quæ imperia? quæ regna? qui iſta putat humana, ſua bona diuina iudicat. Quis ergo te ſapientem, Læli, putet, cum ipſe tibi loquare contraria? & paulò pòſt virtuti adimas quæ dediſti? Sed videlicet ignorantia veri facit incertam, labentemque ſentētiā. Deinde quid adiūgis? Sed ſi aut ingrati vniuerſi, aut inuidi multi, aut inimici potētes; ſuis virtutem præmijs ſpoliant. O quàm fragilem, quàm inanem virtutem induxiſti, ſi ſpoliari præmio ſuo poteſt? Quæ ſi bona ſua diuina iudicat, (vt aiebas) qui poſſunt exiſtere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui virtutem ſpoliare valeant ijs bonis, quæ fuerint in eam collata diuinitus? Næ illa ſe, inquit, multis ſolatijs

tijs oblectat, maximeque ſuo decore ſeipſa ſuſtentat. Quibus ſolatijs? quo decore? cùm in crimen ſæpe veniat, & in pœnam decor ille vertatur. Quid enim, ſi (vt Furius dicebat) rapiatur, vexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei manus, effodiãtur oculi, damnetur, vinciatur, vratur, miſeris etiam modis necetur, perdétne ſuum præmiũ virtus? An potius peribit ipſa? Minimè. Sed & mercedem ſuam Deo iudice accipiet, & viuet ac ſemper vigebit. Quæ ſi tollas, nihil poteſt in vita hominum tam inutile, tam ſtultum videri quàm virtus, cuius naturalis bonitas, & honeſtas docere nos poteſt, animã non eſſe mortalem, diuinumque illi à Deo præmium conſtitutum. Sed idcirco virtutẽ ipſam Deus ſub perſona ſtultitiæ voluit eſſe celatam, vt myſterium veritatis, ac religionis ſuæ eſſet arcanũ: vt has religiones, ſapientiamque terrenam extollentem ſe altiùs, ſibique multum placentem, vanitatis, errorisque damnaret, vt propoſita denique difficultate, anguſtiſſimus trames ad immortalitatis præmium ſublime perduceret. Docui (vt opinor) cur populus noſter apud ſtultos ſtultus habeatur. Nam cruciari, atque interfici malle, quàm thura tribus digitis comprehenſa, in focis * iactare, tam ineptum videtur, quàm in periculo vitæ, alterius animam magis curare, quàm ſuam.

facere

ſuam. Neſciunt enim, quantum ſit nefas, adorare aliud prӕterquàm Deum, qui condidit cӕlum atque terram, qui humanum genus finxit, inſpirauit, luce donauit. Quòd ſi ſeruorũ nequiſſimus habetur, qui dominum ſuum fuga deſerit, jsque verberibus, & vinculis, & ergaſtulo, & cruce, omniq́ue malo digniſſimus iudicatur, & ſi filius eodem modo perditus, atque impius eſtimatur, qui patrem ſuum derelinquit, ne illi obſequatur, ob eamq́ue cauſam dignus putatur, qui ſit exhӕres, & cuius nomen in perpetuum de familia deleatur: quanto magis qui deum deſerit, in quem duo vocabula, domini & patris, ӕquè veneranda cõueniunt? Nam iſte, qui ſeruum pretio cõparat, quid in eum beneficij confert, prӕterquàm alimẽta, quӕ illi vtilitatis ſuӕ gratia ſubminiſtrat? Et qui filiũ generat, non habet * poteſtatem, vt concipiatur, vt naſcatur, vt viuat. Vnde apparet, non eſſe illum patrem, ſed tãtummodo generandi miniſtrum. Quibus ergo ſupplicijs dignus eſt deſertor eius, & qui dominus verus, & pater eſt, niſi quӕ Deus ipſe conſtituit? qui ſpiritibus iniuſtis ӕternum parauit ignem, quod ipſe per vates ſuos impijs, ac rebellibus comminatur.

in poteſtate, vt

De vanitate, & ſceleribus impiarum religionum & chriſtianorum cruciatibus.

CAP. XX.

DIſcant igitur & ſuarum, & alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant: Primùm, quòd ſeipſos iugulant, perditiſſimis dæmonibus ſeruiendo, quos Deus in æterna ſupplicia damnauit. Deinde, quòd nec ab alijs coli Deum patiuntur, ſed auertere homines ad mortifera ſacra contendunt, nituntúrque ſumma diligentia, ne qua ſit anima incolumis in terra, quæ ſaluo ſtatu ſuo ſpectet in cælũ. Quid aliud dicam quàm miſeros, qui prædonũ ſuorũ inſtigationibus parẽt, quos deos eſſe opinantur? quorum neq; conditionem, neq; originem, neq; nomina, neq; rationem ſciunt, ſed inhærentes perſuaſioni vulgari, libenter errãt, & ſtultitiæ ſuæ fauẽt. A quibus ſi perſuaſionis eius rationẽ requiras, nullã poſſint reddere, ſed ad maiorũ iudicia confugiãt, quòd illi ſapiẽtes fuerint, illi probauerint, illi ſcierint, quid eſſet optimum, ſeq; ipſos ſenſibus ſpoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credũt. Sic impliciti rerum omniũ ignorantia, nec ſe, nec deos ſuos norunt. Atq; vtinam ſoli errare, ſoli deſipere vellent. Alios etiam in conſortium ſui mali rapiũt, quaſi habituri ſolatium de perditione multorum. Sed hæc ipſa ignoratio efficit, vt in perſequendis ſapientibus tam mali ſint, ſingantq; ſe illis

conſu

conſulere,illos ad bonam mentem velle reuocare.Num igitur hoc ſermone,aut aliqua ratione reddita facere nituntur? Minimè,ſed vi,atque tormentis.O mira & cæca dæmentia! In ijs putatur mala mens eſſe, qui fidem ſeruare conantur, in carnificibus autem bona. In ijs ne mala mens eſt, qui contra ius humanitatis,contra fas omne lacerantur?An potius in ijs,qui ea faciunt in corporibus innocentum,quæ nec ſæuiſſimi latrones,nec iratiſſimi hoſtes, nec immaniſſimibarbari aliquando fecerunt?Adeóne etiã ſibi mẽtiuntur, vt viciſſim,boni ac mali nomina trãsferant,& immutẽt?Quid ergo non diem,noctẽ vocant? Solem tenebras?Alioquin eadem impudẽtia eſt, bonis malorum nomen inponere,ſapientib' ſtultorum,iuſtis impiorum:quinimo, ſi qua illis fiducia eſt vel in philoſophia,vel in eloquentia,arment ſe,ac refellant hæc noſtra, ſi poſſunt:congrediantur cominus, & ſingula quæque diſcutiant.Decet eos ſuſcipere defenſionem deorum ſuorum, ne ſi noſtra inualuerint,(vt quotidie inualeſcunt) cum delubris,ac ludibrijs ſuis deſerãtur:Et quoniam vi nihil poſſunt, (augetur enim religio Dei,quanto magis premitur) ratione potius & hortamentis agant. Procedãt in medium pontifices,ſeu minores,ſeu maximi,flamines,augures,itẽ reges * ſacrificuli,

culi,quique ſunt ſacerdotes,& antiſtites religionum. Conuocent nos ad concionem, cohortentur ad ſuſcipiendos cultus Deorum, perſuadeant multos eſſe, quorum numine ac prouidentia reguntur omnia, oſtendant origines & initia ſacrorum ac Deorũ, quomodo ſint mortalibus tradita: qui fons, quæ ratio ſit, explicent: proferant, quæ merces in cultu, quæ pœna in contẽptu maneat, quare ab hominibus coli ſe velint:quid illis, ſi beati ſunt, humana pietas conferat: Quæ omnia non aſſeueratione propria, (nec enim valet quicquam mortalis hominis autoritas)ſed diuinis aliquibus teſtimonijs confirmẽt,ſicuti nos facimus. Non eſt opus vi,& iniuria: quia religio cogi non poteſt:verbis potius, quàm verberibus res agenda eſt, vt ſit voluntas: diſtringant aciem ingeniorum ſuorum ſi ratio eorum vera eſt, afferatur: parati ſumus audire,ſi doceãt: Tacentibus certè nihil credimus,ſicut ne ſæuientibus quidem
credimus * cedimus,Imitẽtur nos, aut rationem rei totius exponãt.Nos enim non illicimus,vt ipſi obiectãt,ſed docemus,probamus,oſtẽdimus. Itaq; nemo à nobis retinetur inuitus.Inutilis eſt enim Deo,qui deuotione ac fide caret.Et tamẽ nemo diſcedit,ipſa veritate retinente. Doceant iſti hoc modo, ſi qua illis fiducia veritatis eſt,loquãtur, hiſcant,

cant,audeant,inquã, diſputare nobiſcũ aliquid eiuſmodi: iam profectò ab aniculis, quas contẽnunt,& à pueris noſtratibus error illorũ ac ſtultitia irridebitur.Cùm enim ſint peritiſſimi,Deorũq; progeniẽ, & res geſtas,& imperia, & interitus & ſepulchra de libris nouerint,ipſoſq; ritus,quibus ſunt initiati,vel ex rebus geſtis hominũ, vel ex caſibus,vel etiã ex moribus natos ſciãt:incredibilis dementia eſt,deos putare, quos fuiſſe mortales negare non audeant: vel ſi tam impudentes fuerint, vt negent,ſuæ illos,ac ſuorũ literæ coarguant, ipſa deniq; ſacrorũ illorum initia conuincant.Sciãt igitur vel ex hoc ipſo,quãtũ interſit inter verum & falſum,quando ipſi, quum ſint eloquentes,perſuadere nõ poſſunt,imperiti,ac rudes poſſunt, quia res ipſa, & veritas loquitur.Quid ergo ſæuiunt vt ſtultitiam ſuam dum minuere volũt, augeant? Longè diuerſa ſunt,carnificina& pietas:nec poteſt aut veritas cum vi,aut iuſtitia cum crudelitate coniungi.Sed meritò non audẽt quicquam de rebus docere diuinis, ne & à noſtris derideãtur,& à ſuis deſerantur. Nam fortè vulgus,cui ſimplex, incorrũptũq; iudiciũ eſt,ſi myſteria illa cognoſcat in memoriam mortuorũ conſtituta, damnabit, aliudque verius,quod colat, quæret. Hinc fida ſilentia ſacris inſtituta ſunt ab homi-

nibus callidis,vt neſciat populus quid colat.Cùm autē nos in eorum doctrinis verſemur,cur nobis aut non credunt,qui vtrūq; nouimus:aut inuident , quia falſis vera prætulimus?Sed defendenda ſunt, inquiūt, ſuſcepta publicè ſacra. O quàm inhoneſta voluntate miſeri errant?Sentiunt enim,nihil eſſe in rebus humanis religione præſtātius,eamq; ſumma vi oportere defendi:ſed vt in ipſa religione,ſic in defenſionis genere falluntur. Defendenda enim religio eſt, non occidendo ſed monēdo : non ſæuitia * ſed patientia:nō ſcelere,ſed fide:illa enim malorum ſunt,hæc bonorū. Et neceſſe eſt, bonum in religione verſari nō malū. Nam ſi ſanguine,ſi tormentis, ſi malo religionē defendere velis,iā nō defēdetur illa,ſed polluetur,atq; violabitur.Nihil enim eſt tā voluntariū,quàm religio:in qua ſi animus ſacrificantis auerſus eſt,iā ſublata,iānulla eſt. Recta igitur ratio eſt,vt religionē patiētia, vel morte defendas,in qua fides conſeruata & ipſi Deo grata eſt,& religioni addit auctoritatē.Nam ſi is,qui in hac terreſtri militia regi ſuo fidem ſeruat in aliquo egregio facinore,ſi poſtea vixerit , acceptior fit, & charior : ſi perierit , ſummam conſequitur gloriam,quòd pro duce ſuo mortem occubuerit:quanto magis imperatori omnium Deo fides ſeruanda eſt,qui non tantùm vi-

ſapientia

uentibus-

uentibus,ſed etiam mortuis præmium poteſt virtutis exoluere? Igitur Dei cultus quoniã militiæ cæleſtis eſt,deuotioñẽ maximã,fidemq́; deſiderat. Quomodo enim Deus aut amabit colẽtem,ſi ipſe non ametur ab eo:aut præſtabit peccanti, quicquid orauerit,cùm ad precandum neq; ex animo,neq; obſeruanter accedat? Iſti autem, cùm ad ſacrificandũ dijs ſuis veniũt, nihil intimũ,nihil proprium offerunt, non integritatẽ mẽtis,non reuerentiam,non timorẽ.Peractis itaque ſacrificijs inanibus, omnem religionem in tẽplo,& cũ tẽplo, ſicut inuenerant,relinquunt,nihilq; ſecum ex ea neq; afferunt,nequereferunt.Inde eſt,quòd eiuſmodi religiones neq; bonos facere poſſunt,neq; firmos atq; immutabiles.Traducũtur itaq; ab his homines facilè, quia nihil ibi ad vitam,nihil ad ſapientiam, nihil ad fidem diſcitur. Quæ eſt enim ſuperſtitio illorũ Deorũ? quæ vis? quæ diſciplina? quæ origo?quæ ratio?quod fundamentum? quæ ſubſtãtia?quò tendit?aut quid pollicetur,vt ab homine poſſit fideliter ſeruari,fortiterque defendi?In qua nihil aliud video, quàm ritũ ad ſolos digitos pertinẽtẽ. Noſtra verò religio eo firma eſt, & ſolida, & immutabilis,quia iuſtitiã docet,quia nobiſcũ ſemp eſt, quia tota in animo colẽtis eſt, quia mentẽ ipſam pro ſacrificio habet.Illic

nihil exigitur aliud, quàm ſanguis pecudũ, & fumus, & inepta libatio: hîc bona mens, purum pectus, innocens vita. Illuc veniunt ſine delectu adulteræ impudicæ, lænæ procaces, obſcœnæ meretrices, veniũt gladiatores, latrones, fures, venefici, & precantur nihil aliud, quàm vt ſcelera impunè cõmittant. Quid enim latro ſacrificãs, aut gladiator roget, niſi vt occidat? Quid * venenarius, niſi vt fallat? Quid meretrix, niſi vt plurimùm peccet? Quid adultera, niſi vt mortem viri optet, aut vt ſua impudicitia celetur? Quid lena, niſi vt multos bonis exuat? niſi vt multa compilet? Hic verò etiam leui, communique peccato locus nullus eſt. Et ſi quis ad ſacrificium non integra conſcientia venerit, audit quæ illi Deus cõminatur: ille, qui latebras cordis videt, qui peccatis ſemper infeſtus eſt, & exigit iuſtitiã, qui fidem poſcit. Quis hic malæ menti, aut malæ preci locus eſt? At illi infelices, nec ex ſceleribus ſuis intelligũt, quàm malum ſit, quod colunt, quandoquidem flagitijs omnibus inquinati, veniũt ad precãdũ: & ſe piè ſacrificaſſe opinantur, ſi cutem lauerint, tãquam libidines intra pectus incluſas vlli amnes abluant, aut vlla maria purificent. Quanto ſatius eſt, mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus ſordidatur, & vno virtutis ac fidei lauacro vniuerſa vitia depellere?

fœneratius

pellere? Quod qui fecerit, quamlibet inqui natum ac ſordidum corpus gerat, ſatis purus eſt.

De cultu Deorum, & Dei veri, & Aegyptiarum beſtiarum. CAP. XXI.

ISti autem, quia neſciunt, vel quid * vel quomodo ſit colendum, cæci, & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaque hoſtes ſuos, latrones & interfectores ſuos victimis placant, & animas ſuas cum thure ipſo cremandas aris deteſtabilib' imponunt. Iraſcūtur etiam miſeri, quod nō ſimiles alij pereant, incredibili mentium cæcitate. Quid enim videāt, qui Solē non videant? Quaſi verò ſi Dij eſſent indigerent hominū auxilio aduerſus contēptores ſuos. Quid ergo nobis iraſcuntur, ſi illi nihil poſſunt? niſi, quod ipſi Deos ſuos deſtruūt, de quorū poteſtate diffidunt, magis irreligioſi, quàm qui omnino non colūt. Cicero in ſuis Legibus, cùm caſtè ad ſacrificia præciperet accedere, Pietatem, inquit, adhibento, opes amouēto: qui ſecus faxit, Deus ipſe vindex erit. Rectè hoc quidem. Neq; enim fas eſt, deſperare de Deo, quem ideo colas, quia potentiam putes. Nam quomodo vindicare iniuriam colentis ſe poteſt, ſi ſuam non poteſt? Libet igitur ex his quærere, cui potiſſimū præſtare ſe putent, cogēdo inuitos ad ſacrificiū. Ipſis ne, quos cogūt? At nō

*ubi, quo

eſt beneficium, quod ingeritur recuſanti. Sed conſulendum eſt etiam nolentibus, quando quid ſit bonum, neſciunt. Cur ergo tam crudeliter vexant, cruciant, debilitant, ſi ſaluos volunt? Aut vnde pietas tam impia, vt eos miſeris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus velint eſſe conſultum? An verò Dijs præſtant? At non eſt ſacrificium, quod exprimitur inuito: niſi enim ſponte, atque ex animo fiat, execratio eſt, cùm homines proſcriptione, iniurijs, carcere, tormentis adacti, faciunt. Si Dij ſunt iſti, qui ſic coluntur, vel propter hoc ſolùm colendi non ſunt, quòd ſic coli volunt, digni ſcilicet deteſtatione hominum, quibus cum lacrymis, cũ gemitu, cũ ſanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos contrà, non expetimus, vt Deum noſtrum, qui eſt omnium creator, velint, nolint, colat aliquis inuitus, nec, ſi non coluerit, iraſcimur. Confidimus enim maieſtati eius, qui tam contemptum ſui poſſit vlciſci, quàm etiam ſeruorum ſuorum labores, & iniurias. Et ideo cùm tã nefanda perpetimur, ne verbo quidem reluctamur. Sed Deo remittimus vltionẽ, non vt ij faciunt, qui defenſores ſe Deorum ſuorum eſſe videri volunt, & ſæuiunt efferatè aduerſus non colentes. Ex quo intelligi datur, quàm non ſit bonum, Deos colere: quoniã bono potius adducendi homines

nes ad bonum fuerant, non malo. Sed quia illud malum eſt, etiam officium eius bono caret. At enim puniendi ſunt qui deſtruunt religiones. Nũ peius nos deſtruimus, quàm natio Ægyptiorum, qui turpiſſimas beſtiarum ac pecudum figuras colunt, quædam etiam pudenda dictu tanquam Deos adorant? Num peius quàm iidem ipſi, qui cùm Deos colere ſe dicant, tamen eos publicè, turpiterque derident, de quibus etiam † per †† mimos agi cũ riſu, & voluptate patiuntur? Qualis hæc religio, aut quanta maieſtas putanda eſt, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas violati numinis pendunt, ſed honorati etiam laudatique deſcẽdunt. Num peius nos deſtruimus, quàm quidam Philoſophi, qui omnino nullos Deos eſſe aiunt, ſed omnia ſua ſponte nata, omnia fortuitu fieri, quæ geruntur? Num peius quàm Epicurei, qui eſſe quidem Deos, ſed curare quicquam negant, neque iraſci eos, neque gratia commoueri? Quibus dictis vtique perſuadent colendos omnino non eſſe: ſiquidem ne, colentes reſpiciant, neque non colentibus iraſcantur. Præterea cùm contra metus diſſerunt, nihil aliud efficere conantur, quàm vt nemo Deos timeat. Et hæc tamen ab omnibus & audiuntur libenter, & diſſeruntur impunè.

De Dæmonum furiis, & errore infidelium.

CAP. XXII.

NOn ergo ideo aduerſus nos inſaniunt, quia Dij non coluntur à nobis, (à multis enim non coluntúr,) ſed quia veritas penes nos eſt, quæ (vt eſt veriſſimè dictum) odium parit. Quid igitur exiſtimabimus, niſi neſcire illos quid patiantur? * Perciti enim perferuntur cæco & irrationabili furore, quem nos videmus, illi neſciunt. Non enim ipſi homines perſequuntur, qui cauſam, cur iraſcantur innocentibus, non habent: ſed illi ſpiritus contaminati, ac perditi, quibus veritas & nota eſt, & inuiſa, inſinuant ſe mentibus eorum, & inſtigant neſcios in furorem. Hi enim quandiu pax eſt in populo Dei, fugitant iuſtos, & pauent, & cùm corpora hominum occupant, animaſque diuexant, adiurantur ab his, & nomine Dei veri fugantur. Quo audito tremunt, exclamant, & vri ſe verberarique teſtantur: & interrogati, qui ſint, quando venerint, quomodo in hominem irrepſerint, confitentur. Sic extorti & excruciati virtute diuini nominis exulant. Propter hæc verbera, & minas, ſanctos & iuſtos viros ſemper oderunt. Et quia per ſe nocere his nihil poſſunt, publicis eos odijs perſequuntur, quos ſibi graues ſentiunt: exercentque ſæuitiam, quàm violentiſſimè poſſunt, vt aut eorum fidem

* Pergit enim cæco.

mi

minuant per dolorem, aut ſi id efficere non quiuerint, auferant omnino de terra, ne ſint qui eorum nequitiam poſſint coërcere. Non me fugit, quid reſponderi è contrario poſſit. Cur ergo Deus ille ſingularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem Dominum omnium confiteris, hæc fieri patitur, nec cultores ſuos aut vindicat, aut tuetur? Cur denique qui eum non colunt, & opulenti, & potentes, & beati ſunt, & honoribus regnoq́ue potiuntur, eoſq́ue ipſos ditioni ſuæ, ac poteſtati ſubiectos habent? Reddenda & huius rei ratio eſt, ne quid remaneat erroris. Nam in primis hæc cauſa eſt, cur exiſtimetur religio Dei vim non habere, quòd inducuntur homines ſpecie terrenorum ac præſentium bonorum, quæ ad curam mentis nullo modo pertinent: quibus quia carere iuſtos vident, & affluere iniuſtos, & Dei cultum inanem arbitrantur, in quo ineſſe illa non cernunt, & Deorum ritus æſtimant veros, quoniam cultores eorum & diuitijs, & honoribus, & regnis fruantur. Verùm ij, qui ſunt in hac exiſtimatione, non perſpiciunt altius vim, rationemq́ue hominis, quæ tota non in corpore, ſed in mente eſt. Nihil enim vident amplius, quàm corpus: quod ſcilicet quia videtur oculis, manuq́ue tractabile eſt, imbecillum, fragile, mortale eſt: cuius ſunt illa

omnia bona, quæ cupiditati ac miraculo ſunt, opes, honores, imperia, quoniam corpori afferunt voluptates, & ideo tam caduca ſunt, quàm corpus ipſum. Animus verò, in quo ſolo eſt homo, quoniam ſubiectus oculis non eſt, nec bona eius aſpici poſſunt, quæ in ſola virtute ſunt poſita: & ideo tam ſtabilis, & conſtans, & perpetuus ſit neceſſe eſt, ſicut ipſa virtus, in qua eſt animi bonum.

De iuſtitia, & patientia Chriſtianorum.

CAP. XXIII.

Longum eſt, vniuerſas virtutis ſpecies promere, vt de ſingulis doceam, quàm neceſſe ſit ſapientem ac iuſtum virum longè ab illis omnibus bonis abhorrere, quibus quia fruuntur iniuſti, Deorum cultus veri & efficaces eſſe creduntur. Quod ad præſentem pertinet quæſtionem, ſatis eſt, ſi ex vna virtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna, & præcipua virtus eſt patientia, quam pariter & vulgi publicæ voces, & Philoſophi, & Oratores ſummis laudibus celebrant. Quod ſi negari non poteſt quin ſumma ſit virtus, neceſſe eſt, iuſtum, & ſapientem virum in poteſtate eſſe hominis iniuſti, vt capiat patientiam. Patientia eſt enim malorum, quæ aut inferuntur, aut accidunt, cum æquanimitate perlatio. Ergo iuſtus ac ſapiens, quia virtu-
tem

tem capit, habet in ſe patientiam, qua carebit omnino, ſi nihil patietur aduerſi. Contrà, qui in rebus proſperis agit, impatiens eſt, & virtute maxima caret. Impatientem dico, quia nihil patitur. Innocentiam quoque ſeruare non poteſt, quæ & ipſa iuſto & ſapienti viro propria virtus eſt. Sed & nocet ſæpe, & concupiſcit aliena, & rapit, quæ cupierit, per iniuriã: quia virtutis expers, vitio peccatóque ſubiectus eſt.† Dominari affectat in liberos, quia temperantiam non habet ††, & fragilitatis oblitus, animo inſolenter elato tumet. Inde iniuſti, ac Deum neſcientes, & diuitijs, & potentia, & honoribus florent. Hæc enim cuncta, iniuſtitiæ præmia ſunt, quia & perpetua eſſe non poſſunt, & per cupiditatem, violentiáque quæruntur. Iuſtus verò, ac ſapiens, quia illa omnia humana ſunt, (vt eſt à Lælio dictum) ſua bona diuina iudicat: nec alienum quicquam concupiſcit, ne quem contra ius humanitatis lædat omnino: nec vllam potentiam, honorémve deſiderat, ne cui faciat iniuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eadem conditione generatos, iure fraternitatis eſſe coniunctos. Sed & ſuo contentus, & paruo quia fragilitatis ſuæ memor, non amplius quærit, quàm vnde vitam ſuſtentet: & ex eo ipſo, quod habet, impertit etiam non habenti, quia pius eſt.

Pie

Pietas autem ſumma virtus eſt. Accedit eò, quòd voluptates caducas, vitioſáſque contemnit, quarum cauſa opes appetuntur, quoniam continens eſt, ac libidinum victor. Idem nihil timoris atque inſolentiæ gerens, non extollit ſe altius, nec erigit ſuperbum caput, ſed placidus, & concors, & cōmis, & planus eſt, quia conditionem ſuam nouit. Cùm ergo iniuriam nulli faciat, nec aliena cupiat, nec ſua quoque, ſi vi auferantur, defendat, cùm ſciat etiam illatam iniuriam moderatè ferre, quia virtute præditus eſt, neceſſe eſt iuſtum hominem ſubiectum eſſe iniuſto, & contumelijs affici ab inſipiente ſapientem, vt & ille peccet, quia iniuſtus eſt, & hic in * ſeruitutem abeat, quia iuſtus eſt. Si quis autem volet ſcire plenius cur malos, & iniuſtos, Deus potentes, beatos, & diuites fieri ſinat, pios contrà humiles, miſeros, inopes eſſe patiatur, ſumat eum Senecæ librum, cui titulus eſt, Quare bonis viris multa mala accidant, cùm ſit prouidentia, in quo ille multa non planè imperitia ſeculari, ſed ſapienter, ac penè diuinitus elocutus eſt: Deus, inquit, homines pro liberis habet: ſed corruptos & vitioſos, luxurioſè ac delicatè patitur viuere, quia non putat emendatione ſua dignos. Bonos autem, quos diligit, caſtigat ſæpius, & aſſiduis laboribus ad vſum virtutis exercet,

ſe virtutē habeat.

cet,

Digitized by Google

cet, nec eos caducis ac mortalibus bonis corrumpi ac deprauari ſinit. Vnde nemini mirum debet videri, ſi pro noſtris ſæpe delictis caſtigamur à Deo. Imò verò, cùm vexamur ac premimur, tum maximè gratias agere debemus indulgentiſſimo patri, quòd corruptelam noſtram non patitur longiùs procedere, ſed plagis ac verberibus emendat. Ex quo intelligimus, eſſe nos Deo curæ, quibus quoniam peccamus, iraſcitur. Nam cùm poſſet populo ſuo & opes & regna largiri, ſicut dederat antè Iudæis, quorum nos ſucceſſores ac poſteri ſumus, idcirco eum voluit ſub aliena ditione atque imperio degere, ne rerum proſperarum felicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret, ſicut illi maiores noſtri, qui ſæpe terrenis ac fragilibus his bonis eneruati, aberrarunt à diſciplina, & legis vincula ruperunt. Prouidit ergo, quatenus cultoribus ſuis præſtaret quietem, ſi mandata ſeruaſſent, & tamen eos emendaret, ſi præceptis non obtemperaſſent. Itaque ne tam corrumperentur otio, quàm patres eorum licentia, premi eos voluit ab iis, in quorum manibus eos collocauit, vt & labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinem reparet, & fidos experiatur ac tentet. Quomodo enim poteſt imperator militum ſuorum probare virtutẽ, niſi habuerit

hoſtem?

hoſtem? Et illi tamen aduerſarius exurgit inuito, quia mortalis eſt, & vinci poteſt. Deo autem quia repugnari non poteſt, ipſe aduerſarios nomini ſuo excitat, non qui contra Deum ipſum pugnent, ſed contra milites eius, vt deuotionem ac fidem ſuorum vel probet, vel corroboret, donec preſſuræ verberibus * defluentem corrigat diſciplinam. Eſt & alia cauſa, cur aduerſum nos perſecutiones fieri ſinat, vt Dei populus augeatur. Nec eſt difficile monſtrare, cur aut quomodo illud fiat. Primùm fugãtur à Deorum cultibus plurimi odio crudelitatis: qui enim talia ſacrificia nõ horreant? Deinde placet quibuſdam virtus, ac fides ipſa. Nonnulli ſuſpicantur, Deorum cultum non ſine cauſa malum putari à tam multis hominibus, vt emori malint, quàm id facere, quod alij faciunt, vt viuant. Aliqui cupiunt ſcire, quidnam ſit illud bonum, quod ad mortem vſque defenditur, quod omnibus, quæ in hac vita iucunda ſunt & chara, præfertur, à quo nec bonorum, nec lucis amiſſio, nec dolor corporis, nec viſcerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimum: ſed illæ maximè cauſæ noſtrorum numerum ſemper auxerunt. Audit circunſtans populus, inter ipſa tormenta dicentes, nolle ſacrificare ſe lapidibus humana manu factis, ſed Deo viuo qui ſit in cælo. Multi hoc verum

deffluẽtem colligant.

verum eſſe intelligunt, & in pectus admittunt. Deinde, vt fieri ſolet in rebus incertis, dum inter ſe inuicem quærunt, quæ ſit huius perſeuerantiæ cauſa, multa, quæ ad religionem pertinent, diuulgata, ac per rumorem viciſſim aucupata, diſcuntur: quæ quia bona ſunt, placeant neceſſe eſt. Præterea vltio conſecuta, ſicut ſemper accidit, ad credendum vehementer impellit. Nec hæc quidem leuis cauſa eſt, quòd immundi dæmonum ſpiritus, accepta licentia, multorum ſe corporibus immergunt: quibus poſteà eiectis, omnes qui reſanati fuerint, adhærent religioni, cuius potentiam ſenſerint. Hæ tot cauſæ in vnum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

De Dei vltione. CAP. XXIIII.

QVicquid ergo aduerſum nos mali principes moliuntur, fieri ipſe permittit. Et tamen iniuſtiſſimi perſecutores, quibus Dei nomen contumeliæ, ac ludibrio fuit, non ſe putent impunè laturos, quia indignationis aduerſus nos eius quaſi miniſtri fuerunt. Punientur enim iudicio Dei, qui accepta poteſtate ſupra humanum modum fuerint abuſi, & inſultauerint etiam Deo ſuperbius, eiuſque nomen æternum veſtigijs ſuis ſubiecerint impiè nefarieque

cæli

calcandum. Propterea vindicaturum ſe in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum beſtias malas de terra. Sed idem, quamuis populi ſui vexationes & hîc in præſenti ſoleat vindicare, tamen iubet nos expectare patienter illum cæleſtis iudicij diem, quo ipſe pro ſuis quenque meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non ſperent ſacrilegæ animæ contemptos & inultos fore, quos ſic obterunt. Veniet † veniet † † rabioſis & voracibus lupis merces ſua, qui iuſtas, & ſimplices animas, nullis facinoribus admiſſis, excruciauerunt. Nos tantummodo laboremus, vt ab hominibus nihil aliud in nobis, niſi ſola iuſtitia puniatur. Demus operam totis viribus vt mereamur à Deo ſimul & vltionem paſſionis & præmium.

* * *

FINIS.

L.CCI

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM institutionum aduerſus Gentes, liber Sextus de vero cultu, ad Conſtantinum Imperatorem.

De Dei veri cultu, & innocentia, & cultu falſorum deorum. CAP. I.

QVOD erat officium ſuſcepti muneris, diuino ſpiritu inſtruente, ac ſuffragante ipſa veritate, cōpleuimus. Cuius aſſerendæ, atq; illuſtrandæ cauſam mihi & ſcientia, & fides, & ipſe dominus noſter impoſuit, ſine quo nec ſciri quicquam poteſt, nec explicari. Venio nunc ad id, quod eſt ſummum huius operis, & maximum, vt doceam quo ritu, quóve ſacrificio Deum coli oporteat. Id enim eſt hominis officium: in eoque ſolo ſummæ rerum, & omnis beatę vitæ ratio conſiſtit: quandoquidem propterea *ficti & inſpirati ab eo ſumus, non vt cælum videremus, & ſolem, (quod Anaxagoras putauit) ſed vt artificem Solis & cæli Deum pu-

ra & integra mente coleremus. Quamuis autem præcedẽtibus libris, pro ingenij mediocritate defenderim veritatem, tamen ex ritu quoq; ipſo elucere vel maximè poteſt. Nihil enim ſancta & ſingularis illa maieſtas aliud ab homine deſiderat, quàm ſolam innocentiam: quã ſi quis obtulerit Deo, ſatis piè, ſatis religioſè litauit. Homines autem neglecta iuſtitia, cum ſint omnibus flagitiis ac ſceleribus inquinati, religioſos ſe putãt, ſi templa & aras hoſtiarum ſanguine cruentauerint, ſi focos adorati ac veteris vini profuſione madefecerint. Quin etiã ſacras dapes apparant, & exquiſitas epulas, quaſi aliquid inde libaturis offerũt. Quicquid aſpectu rarum, quicquid opere, aut odore pretioſum eſt, id gratum eſſe diis ſuis, non ex aliqua diuinatis ratione, quam neſciunt, ſed ex ſuis cupiditatibus indicant, nec intelligunt terrenis opibus Deum non indigere. Nihil enim ſapiunt, niſi terram: bonáq;, & mala, ſolius corporis ſenſu & voluptate perpendũt. Huius arbitrio, vt religionem ponderant, ſic totius vitæ ſuæ acta diſponunt. Et quoniam ſe ſemel à cæli contẽplatione auerterunt, ſenſumq; illum cæleſtẽ corpori mancipauerunt, libidinibus fræna permittunt, tanquam ſecum ablaturi voluptatem, quam momẽtis omnibus capere feſtinant, cùm animus miniſterio corporis, nó corpus mi

miniſterio animi vti debeat. Idē maximum bonum iudicant opes, quas ſi bonis artibus aſſequi non poſſunt, malis aſſequũtur, fraudant, rapiunt, ſpoliant, inſidiantur, abiurant: nihil deniq; moderati aut penſi habent, dũ modo auro coruſcēt, argento, gemmis, veſtibus fulgeant, auidiſſimo ventri opes ſuggerant, ſtipati familiarũ gregibus, per * dimotum populum ſemper incedãt. Sic addicti, & ſeruientes voluptatibus, vim vigoremq; mentis extingunt: & cùm viuere ſe maximè putant, ad mortem concitatiſſimè properant. Nã, ſicut in ſecundo libro docuimus, cæli ratio in animo, terræ autē in corpore eſt: qui bona negligunt animi, & corporis appetũt, in tenebris ac morte verſantur, quæ ſunt terræ, atq; corporis: quia vita, & lumen à cælo eſt, cuius quoniã expertes ſunt, corpori ſeruiẽdo, longè abſunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miſeros vbiq; cæcitas premit: ſicut enim qui ſit verus Deus, ita qui ſit verus cultus, ignorant.

De falſorum deorum, & veri Dei cultu.

CAP. II.

MActant igitur optimas & pingues hoſtias Deo quaſi eſurienti, profundunt vina tanquam ſitienti, accendunt lumina velut in tenebris agenti. Quod ſi ſuſpicari, aut percipere animo poſſent, quæ ſint bona illa cæleſtia, quarum magnitudinem,

terreno adhuc corpore obuoluti ſenſu capere non poſſumus, iam ſe cũ his officiis inanibus, ſtultiſſimos eſſe cognoſcant. Vel ſi cæleſte lumen, quod dicimus ſolẽ, contemplari velint, iam ſentiẽt quòd non indigeat lucernis eorũ Deus, qui ipſe in vſum hominis tam claram, tam candidam lucẽ dedit: & tamẽ cùm in tam paruo circulo, qui propter longinquitatẽ, non amplius, quàm humani capitis videtur habere menſurã, tantum ſit fulgoris, vt cum mortalium luminum acies non *queat contueri: & ſi pauliſper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebræ conſequantur: quid tandem luminis, quid claritatis apud ipſum Deũ, penes quẽ nulla nox eſt, eſſe arbitremur? qui hanc ipſam lucẽ ſic moderatus eſt, vt neq; nimio fulgore, neque calore vehementi noceret animantibus: tantúmq; iſtarum rerum dedit ei, quantum aut mortalia corpora pati poſſent, aut frugum maturitas poſtularet. Num igitur mentis ſuæ compos putandus eſt, qui autori & datori luminis, candelarum ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud verò à nobis ille exigit lumen, & quidem non fumidum, ſed (vt ait poëta) liquidum atque clarum, mentis ſcilicet, propter quod à poëtis φῶς nuncupatur, quod exhibere non poteſt, niſi qui Deum agnouerit. Illorum autem Dij, quia terreni ſunt,

*valeat.

egent:

egent luminibus, ne in tenebris ſint: quorum cultores, quia cæleſte nihil ſapiunt, etiam religiones, quibus deſeruiunt, ad terram reuocant. In ea enim lumine opus eſt, quia ratio eius,& natura tenebroſa eſt. Itaque Diis non cæleſtem ſenſum, ſed humanũ potius attribuunt,ideòque illis neceſſaria,& grata credunt eſſe,quæ nobis, quibus aut eſurientibus opus eſt cibo, aut ſitientibus potu, aut veſte algentibus, aut cùm ſol deceſſerit,lumine,vt videre poſſimus. Nullis igitur ex rebus tam probari & intelligi poteſt,deos iſtos, cum aliquando vixerint, mortuos eſſe, quàm ex ipſo ritu, qui eſt totus è terra. Quid enim cæleſtis in ſe boni poteſt habere pecudũ ſanguis effuſus, quo aras inquinant? niſi fortè deos exiſtimãt eo veſci,quod homines aſpernantur attingere: Et quiſquis illis hanc ſaginam præſtiterit, quãuis graſſator ille,adulter,veneficus,parricida ſit, beatus, ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur,huic omnia,quæ optauerit, præſtant. Meritò ergo Perſius huiuſcemodi ſuperſtitiones ſuo more deridet:

-- *Qua tu* (inquit) *mercede deorum*
Emeris auriculas, pulmone & lactibus vnctis?

Sentiebat videlicet, non carne opus eſſe ad placandam cæleſtem maieſtatẽ, ſed mente ſancta, & iuſto animo, & pectore, (vt ipſe ait) quod naturali ſit honeſtate generoſum.

Hæc eſt religio cæleſtis, non quæ cõſtat ex rebus corruptis, ſed quæ virtutibus animi, quæ oritur è cælo. Hic verus eſt cultus, in quo mens colentis, ſeipſam Deo immaculatam victimam ſiſtit. Id autẽ ipſum quomodo conſequendũ, quomodo prçſtandum ſit, docebit huius libri diſputatio. Nihil enim tã præclarum, hominiq; conueniẽs poteſt eſſe, quàm erudire homines ad iuſtitiã. Apud Ciceronem Catulus in Hortẽſio philoſophiam rebus omnibus præferens, malle ſe dicit, vel vnum paruum de Officio libellum, quàm longam orationem pro ſeditioſo homine Cornelio. Quæ ſententia non vtiq; Catuli, qui illud fortaſſe non dixit, ſed Ciceronis eſt putanda, qui ſcripſit. Credo vt libellos quos de Officiis erat ſcripturus, cõmendaret: in quibus ipſis, nihil eſſe teſtatur in omni philoſophia melius, & fructuoſius, quàm præcepta vitæ dare. Quòd ſi hoc illi faciunt, quibus non eſt veritas cognita, quanto magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi, & illuminati, poſſumus vera precipere? Nec tamẽ ſic docebimus, vt quaſi prima virtutis elemẽta tradamus, quod eſt infinitũ, ſed tanquam docendum ſuſceperimus eum, qui apud illos iam perfectus eſſe videatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ ſolent ad probitatem rectè dari, ignota illi ſuperſtruemus, ad perficiendam,

cõſummandámq; iuſtitiam, quam non tenent. Ea verò, quæ poſſunt cum illis eſſe communia, prætermittam, ne quid ab iis videar mutuari, quorum errores coarguere atque aperire decreuerim.

De viis vitæ & de vitiis & virtutibus: de cæli præmiis & infernorum pœnis.

CAP. III.

DVæ ſunt viæ, †Cõſtantine Imperator, ††per quas humanam vitam progredi neceſſe eſt: vna, quæ in cælum ferat: altera, quæ ad inferos deprimat: quas & poëtæ in carminibus, & philoſophi in diſputationibus ſuis induxerunt. Et quidem philoſophi alteram virtutũ eſſe voluerunt, alteram vitiorum: eámq;, quæ ſit aſſignata virtutibus, primo aditu eſſe arduam, & confragoſam, in qua ſi quis difficultate ſuperata, in ſummum eius euaſerit, habere eum de cætero planum iter, lucidum, amœnumq; campum, & omnes laborum ſuorũ capere fructus vberes atq; iucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam vitiorum viam labi, atq; deflectere, quę primo ingrẽſſu ſit quaſi amœna, multóq; tritior: deinde cùm in eam paulò vlterius proceſſerint, amœnitatis eius ſpeciẽ repẽtè ſubduci: exoriri autem viam pręcipitẽ, nunc ſaxis aſperam, nunc obductam ſentibus, nunc gurgitibus interciſam, vel torrentibus

rapidam,vt laborare,hærere,labi, cadere ſit neceſſe. Quæ omnia eo proferuntur, vt appareat, in virtutibus capiendis, labores eſſe maximos : in perceptis autem maximos fructus , & ſolidas atque incorruptas voluptates : vitia verò quibuſdam delinimentis naturalibus allicere animos hominum,& inanium iucunditatũ ſpecie captos, ad acerbas amaritudines,miſeriáſq; perducere.Sapiens prorſus diſputatio,ſi virtutum ipſarum formas atq; terminos ſcirent. Non enim didicerant, vel quæ ſint, vel quid eas mercedis à Deo maneat,quod nos his duobus libris docebimus. Hi verò, quia ignorabant, aut dubitabãt, animas hominũ immortales eſſe , & virtutes & vitia terrenis honoribus aut pœnis æſtimauerunt.Omnis ergo hæc de duabus viis diſputatio, ad frugalitatem ac luxuriam ſpectat.Dicunt enim humanæ vitæ curſum Y, literæ eſſe ſimilem, quòd vnuſquiſq; hominum, cùm primùm adoleſcentiæ limen attigerit, & in eum locum venerit, parteis vbi ſe via findit in ambas,hæreat nutabundus, ac neſciat in quam ſe partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc eſt, ſi aut philoſophiã didicerit,aut eloquẽtiam, aut aliquid honeſtæ artis, quo euadat ad bonam frugẽ, quod fieri ſine maximo labore non poteſt, honeſtam

ac

ac copioſam vitam diſputant peracturum. Si verò doctorem frugalitatis non inuenerit, in ſiniſtram viam, quæ melioris ſpeciem mentiatur, incedere, id eſt, deſidiæ, inertiæ, luxuriæ ſe tradere, quæ ſuauia quidem videntur ad tempus, vera bona ignoranti, poſt autem amiſſa omni dignitate, ac re familiari, in omnibus miſeriis, ignominiáque victurum. Ad corpus ergo, & ad hanc vitam, quam in terra ducimus, fines earum viarum retulerunt. Poëtæ fortaſſe melius, qui hoc biuium apud inferos voluerunt eſſe. Sed in eo falluntur, quòd eas vias mortuis propoſuerunt. Vtrique ergo verè, ſed tamen vtrique non rectè, quia oportuit vias ipſas ad vitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur meliùs, & veriùs, qui duas iſtas vias, cæli & inferorum eſſe dicimus, quia iuſtis immortalitas, iniuſtis pœna æterna propoſita eſt. Quomodo autem viæ iſtę vel in cælum tollant, vel ad inferna præcipitent, explicabo: aperiámque, quæ ſint virtutes, quas philoſophi neſcierunt: tum earum quæ ſint præmia, ſimul etiam quæ ſint vitia, quæve eorum ſupplicia monſtrabo. Nam fortaſſe aliquis expectet, vt ſeparatim de vitiis ac virtutibus dicam, cùm de bono aut malo differentibus nobis, etiam quod eſt contrarium poſſit intelligi. Siue enim virtutes inſeras, vitia ſua ſponte

decedent, ſiue etiam vitia eximas, virtutes vltro ſubibunt: ſic bonorum ac malorũ conſtituta natura eſt, vt ſe inuicem ſemper oppugnent, ſemper expellant. Ita fit, vt neque vitia detrahi ſine virtutibus poſſint, nec virtutes inſeri ſine detractione vitiorũ. Has igitur vias longè aliter inducimus, quàm induci à philoſophis ſolent. Primùm, quòd vtriq; propoſitum eſſe dicimus ducẽ, vtrunque immortalem: ſed alterum honoratum, qui virtutibus ac bonis præſit, alterũ damnatum, qui vitiis, ac malis. Illi autẽ in dexteriore tantùm via ducem ponunt, neque vnum, neq; perpetuum. Siquidem quemlibet doctorem bonæ artis inducũt, qui à deſidia reuocet homines, & frugi eſſe doceat. Sed neq; ingredi faciunt in eam viam, niſi pueros & adoleſcentes, videlicet quòd artes in his diſcantur ætatibus. Nos autem, omnis ſexus, & generis, & ætatis in hoc cæleſte iter inducimus: quia Deus, qui eius viæ dux eſt, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque ipſarum viarũ non ita eſt, vt illi putauerunt. Quid enim opus eſt Y, litera in rebus contrariis, atq; diuerſis? Sed altera illa melior, conuerſa eſt ad ſolis ortum, altera illa deterior ad occaſum: quoniam qui veritatem ac iuſtitiam ſequitur, in accepto immortalitatis præmio perenni luce potietur: qui autem ab illo ma

malo duce illectus prætulerit vitia virtutibus, mendacium veritati, neceſſe eſt ad occaſum & tenebras deferatur. Deſcribam igitur. vtrãque, & earum proprietates habitúsque monſtrabo.

De viis vitæ, & voluptatibus, & incommodis chriſtianorum. CAP. IIII.

VNa eſt itaque virtutis ac bonorũ via, quę fert non in Elyſios campos, (vt poëtæ loquũtur) ſed ad ipſam mũdi arcem:

Ac læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Eſt enim criminatoris illius, qui prauis religionibus inſtitutis, auertit homines ab itinere cæleſti, & in viam perditionis inducit. Cuius viæ ſpecies & figura ſic eſt compoſita in aſpectu, vt plana & patens, & omni genere florum atque fructuũ delectabilis eſſe videatur, In ea enim * poſuit Deus omnia, quę pro bonis debẽtur in terra, opulentiam dico, honorem, quietem, voluptatem, illecebras omnes: ſed cum his pariter iniuſtitiam, crudelitatem, ſuperbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, diſcordiam, ignorantiam, mendacium, ſtultitiam, cæteraque vitia. Exitus autem huius viæ talis eſt: Cùm ventum fuerit ad extremum, vnde iam ingredi nõ licet, cũ omni ſua pulchritudine tam ſubitò præciditur, vt non antè quis fraudem proſpicere poſſit, quàm præcipi *poſita ſunt*

cipitatus in altitudinem profundam cadat. Quiſquis enim præſentium bonorũ ſpecie captus, & in his conſequendis ac fruendis occupatus, non præuiderit ea, quæ poſt mortem ſecutura ſunt, ſeq; à Deo auerterit: is certò ad inferos deiectus, in æternã damnabitur pœnam. Via ergo illa cæleſtis, difficilis, & cliuoſa propoſita eſt, vel ſpinis horrentibus aſpera, vel ſaxis extantibus impedita: vt cum ſummo labore, ac pedũm tritu, cumq; magna cadendi ſolicitudine ſit cuiq; gradiendum. In hac poſuit iuſtitiam, temperantiam, patientiam, fidem, caſtitatem, abſtinentiam, concordiam, ſcientiam, veritatem, ſapientiam, cæteráſq; virtutes, ſed ſimul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorẽ, amaritudines omnes. Quiſquis enim ſpem ſuam porrexit longius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, vt expeditus ac leuis difficultatem viæ ſuperet. Nec enim poteſt, qui ſe apparatu regio circundederit, aut diuitiis onerauerit, anguſtias illas vel ingredi, vel tenere. Vnde intelligitur idcirco malis, & iniuſtis facilius prouenire quæ cupiant, quia prona & decliuis eſt eorum via: bonis autem, quæ optent difficilè procedere, quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Iuſtus ergo, quoniam durũ, aſperúmq; iter ingreſſus eſt, cõtemptui, deriſui, odio ſit, neceſſe eſt. Omnes

enim

enim quos cupiditas aut voluptas præcipites trahit, inuident ei, qui virtutem capere potuit: & iniquè ferunt id habere aliquem, quod ipſi non habent. Erit itaque pauper humilis, ignobilis, ſubiectus iniuriæ, & tamen omnia, quæ amara ſunt, perferens. Et ſi patientiam iugem, ad ſummum illũ gradum, finemque perduxerit, dabitur ei corona virtutis, & à Deo pro laboribus, quos in vita propter iuſtitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ ſunt viæ, quas Deus humanæ vitæ aſſignauit, in quibus ſingulis & bona oſtẽdit, & mala, ſed ordine præpoſtero, atq; conuerſo. In vna enim monſtrauit tẽporalia prius mala cum æternis bonis, qui eſt ordo melior: in altera temporalia prius bona, cum æternis malis, qui eſt ordo deterior, vt quicunq; præſentia mala cum iuſtitia delegerit, maiora & certiora conſequatur bona, quàm fuerũt illa, quæ ſpreuit: quiſquis autem præſentia bona præpoſuerit iuſtitiæ, in maiora, & longiora incidet mala, quàm fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim vita temporalis, quia breuis eſt, idcirco & bona eius, & mala, breuia ſint, neceſſe eſt. Illa verò ſpiritalis, quæ huic terrenæ contraria eſt, quoniam ſempiterna eſt, idcirco & bona eius & mala ſempiterna ſunt. Ita fit, vt & bonis breuibus mala æterna, & malis breuibus bona æterna ſuccedant. Itaque

quę cùm ſimul propoſita ſint homini bona & mala, conſiderare vnum quenque ſecum decet, quanto ſatius ſit, perpetuis bonis mala breuia penſare, quàm pro breuibus & caducis bonis mala perpetua ſuſtinere. Nam ſicut in hoc ſeculo, cùm eſt propoſitũ cum hoſte certamen, prius laborãdum eſt, vt ſit poſtmodum in otio eſuriendũ, ſitiendum, æſtus, frigora perferẽda, humi quieſcẽdum, vigilandũ, periclitandum eſt, vt ſaluis pignoribus, & domo & re familiari, & omnibus pacis, ac victoriæ bonis perfrui poſſis: ſin autem præſens otiũ malueris, quàm laborem, malum tibi maximum facias neceſſe eſt. Præoccupabit enim aduerſarius nõ reſiſtentẽ vaſtabũtur agri, diripietur domus, in prædã vxor ac liberi veniant, & tu ipſe in terficiere, aut capiere. Quę omnia ne accidaat, præſens cõmodũ differẽdum eſt, vt maius, longiusq́; pariatur. Sic in omni hac vita, quia nobis aduerſarium Deus reſeruauit, vt poſſemus capere virtutem, omittẽda eſt præſens voluptas, ne hoſtis opprimat, vigilandum, ſtationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad vltimum cruor, omnia deniq; amara & grauia patienter ferenda, eo quidem promptius, quo nobis imperator noſter Deus præmia pro laboribus æterna conſtituit. Et cùm in hac terrena militia, tantum homines

mines laboris exhauriant, vt ea ſibi pariant, quæ poſſunt eodem modo perire, quo parta ſunt, certè nobis nullus labor recuſandus eſt quo id acquiratur, quod nullo modo poſſit amitti. Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie ſtare, & intentis acriter animis ad * inuiſibilis, hoſtis inſidias, vel apertos impetus vigilare: qui nos, ſicut periti, & exercitati duces ſolent, varijs artibus captat pro cuiuſque natura & moribus ſæuiens. Alijs enim cupiditatem inſatiabilem immittit, vt opibus ſuis tanquam compedibus illigatos, à via veritatis excutiat. Alios inflammat iræ ſtimulis, vt ad nocendum potius intentos, à Dei contemplatione derorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, vt voluptati & corpori ſeruientes, ad virtutẽ reſpicere nõ poſſint. Alijs verò inſpirat inuidiam, vt ſuis ipſi tormẽtis occupati, nihil cogitent aliud, niſi eorum, quos oderint, felicitatem. Alios inflammat ambitionibus. Ii ſunt, qui ad gerendos magiſtratus omnem vitæ ſuæ operam, curamque conuertunt, vt faſtos ſignent, & annis nomen imponant. Quorundam cupiditas tendit altius, non vt prouincias temporali gladio regant, ſed vt infinita & perpetua poteſtate dominos ſe dici velĩt vniuerſi generis humani Quos autẽ

unius

pios

plos viderit,vanis implicat religionibus, vt impios faciat.Iis verò,qui ſapientiam quærunt,philoſophiam in oculos impingit, vti ſpecie lucis excæcet,ne quis comprehendat ac teneat veritatem.Sic hominibus obſtruxit aditus omnes , & obſepſit vias publicis lætus errorib⁹: quos vt diſcutere poſſemus, ipſumque autorem malorum vincere, illuminauit nos Deus,& * armauit vera, cæleſtique virtute,de qua mihi nunc differendum eſt.

De falſa virtute,& eadem vera, & ſcientia.

CAP. V.

SEd prius quàm ſingulas virtutes exponere incipiam , determinanda eſt ipſa virtus,quam non rectè philoſophi definierunt,quid eſſet , aut in quibus rebus , quid operis,quid habeat officij. Nomen itaque ſolum retinuerunt,vim verò , & rationem , & effectum perdiderunt.Quęcũque autem in definitionem virtutis ſolent dicere, paucis verſib⁹ colligit & enarrat Lucilius:quos malo equidẽ ponere, ne dum multorũ ſentẽtias refello,ſim lõgior,quàm neceſſe eſt:

Virtus, Albine eſt,pretiũ perſoluere verũ,
Queis in uerſamur,queis viuimus reb. adeſſe.
firmauit. *Virt⁹ eſt homini,ſcire id qđ quoq; habeat res.*
Virtus ſcire homini rectum, vtile, quid ſit honeſtum,
Quæ bona, quæ mala item, quid inutile,

tum

turpe,inhoneſtum.
Virtus,quærendæ finem reiſcire modumque.
Virtus,diuitijs pretium perſoluere poſſe.
Virtus,id dare,quod re ipſa debetur honori
Hostē eſſe,atq; inimicum hominum, moriũq; malorum,
Contra defenſorē hoĩm,morũque bonorum,
Hos magnifacere,his bene velle,his viuere amicum.
Cōmoda præterea patriæ ſibi prima putare,
Deinde parentum,tertia iam poſtremaque noſtra.

ab ijs definitionibus, quas poëta breuiter comprehendit, M. Tullius traxit officia viuendi, Panætium Stoicum ſecutus: eaq; tribus voluminibus incluſit. Hæc autē quàm falſa ſint, mox videbimus, vt apparet, quantum in nos dignatio diuina contulerit, quæ nobis aperuit veritatem. Vittutem eſſe dixit, ſcire, quid ſit bonũ, & malum, quid turpe, quid honeſtum, quid vtile, quid minus: breuius facere potuit, ſi tantùm bonum ac malum diceret, quia nihil poteſt eſſe vtile, vel honeſtum quod non idem bonũ ſit, nihil inutile ac turpe, quod nō idem malum. Quod & philoſophis videtur, & idem Cicero in tertio ſupra dicti operis libro oſtēdit. Verùm ſcientia non poteſt eſſe virtus, quia non eſt intus in nobis, ſed ad nos extrinſecus venit. Quod autē tranſire ab al-

tero ad alterum poteſt, virtus non eſt: quia virtus ſua cuiq; eſt. Sciẽtia igitur alieni beneficij eſt, quia poſita eſt in audiendo. Virtus tota noſtra eſt, quia poſita eſt in voluntate faciendi * bona. Sicut ergò in itinere celerando nihil prodeſt viã noſſe, niſi conatus ac vires ſuppetant ambulandi: ita verò ſcientia nihil prodeſt, ſi virtus propria deficiat. Nam ferè etiam ij, qui peccant, & ſi non perfectè, tamen quid ſit bonum & malum ſentiunt: & quoties aliquid improbè faciũt, peccare ſe ſciunt, & ideo celare nitũtur. Sed cũ eos boni & mali natura nõ fallat, cupiditate mala vincuntur, vt peccent: quia deeſt illis virtus, id eſt, cupiditas recta, & honeſta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud eſſe ſcientiam boni maliq́ue, aliud virtutem, quia poteſt eſſe ſcientia ſine virtute, ſicut in plurimis philoſophorũ fuit. In quo, quoniam rectè ad culpam pertinet, non feciſſe, quæ ſcieris rectè, voluntas praua & vitioſus animus, quem ignoratio excuſare non poteſt, punietur. Ergo ſicut virtus nõ eſt, bonũ ac malum ſcire: ita virtus eſt, bonum facere, malum non facere. Et tamen ſcientia ſic cum virtute coniuncta eſt, vt ſcientia præcedat virtutem: virtus ſequatur ſcientiã: quia nihil prodeſt cognitio, niſi & actio ſi ſubſequatur. Horatius igitur paulò meliùs definiuit:

bene

Virtus

Virtus eſt, vitium fugere, & ſapientia prima Stultitia caruiſſe.

Sed ineptè, quòd eam contrario terminauit, vt ſi diceret: Bonum eſt, quod malum non eſt. Cùm enim quid ſit virtus, neſcio, ne vitium quidem quid ſit, ſcio. Vtrumque igitur indiget definitione: quia natura rei talis eſt, vt vtrũque aut intelligi aut nõ intelligi ſit neceſſe. Verùm nos faciam⁹ quod ille debuit. Virtus eſt iram cohibere, cupitatem compeſcere, libidinem refrænare, id eſt enim vitium fugere. Nam ferè omnia, quæ fiunt iniuſtè atq; improbè, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis huius, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malæ ſopientur, nemo inſidiabitur, nemo proſiliet ad nocendum. Item ſi cupiditas tẽperetur, nemo terra, mariq; graſſabitur, nemo exercitũ ducet, vt rapiat & vaſtet aliena. Item ſi ardor libidinũ cõprimatur, omnis ætas & ſexus retinebit ſuã ſanctitatẽ, nemo quicquã pudendũ aut patietur aut faciet. Ergo vniuerſa ſcelera, & flagitia his cõmotionibus virtute ſedatis, ex hominũ vita moribusq; tollentur. Quæ ſedatio cõmotionũ, & affectuum hanc habet rationẽ, vt omnia * recta faciamus. Omnis igitur virtutis officiũ eſt non peccare: quo profectò fungi non poteſt qui Deum neſcit: quoniã igno- *rectè.*

ratio eius,à quo bona oriuntur, imprudentem impinguat in vitia neceſſe eſt. Itaque vt breuius & ſignificantius vtriuſq; rei ſumma officia determinemus,ſcientia eſt, Deum noſſe:virtus, colere. In illo ſapientia, in hoc iuſtitia continetur.

De ſummo bono, & virtute, ſcientia, iuſtitia.

CAP. VI.

DIxi,quod erat primum,ſcientiam boni non eſſe virtutem:deinde,quid ſit virtus,& in quo ſit.Sequitur, vt id quoque ipſum, quid ſit bonū & malum, neſciſſe philoſophos,breuiter oſtēdam: quod penè declaratū eſt libro tertio, cùm de ſummo bonō diſputarē. Quia autē quid eſſet ſummū bonum, neſcierunt, & in cæteris bonis, malíſve, quæ ſumma non ſunt, errauerint neceſſe eſt:quod non poteſt vero iudicio,examinare,qui fontē ipſum non tenet, vnde illa deſcendunt, Fons autem bonorū Deus eſt,malorum verò ille ſcilicet, diuini nominis ſemper inimicus, de quo ſæpe diximus. Ab his duobus principiis, bona malaq; oriuntur.Quæ veniūt à Deo, hanc habent rationem,vt immortalitatem parent, quod eſt ſummum bonum: quæ autem ab illo altero,id habēt officiū, vt à cæleſtibus auocatū,terreniſq; demersū,ad pænā interficiant ſempiternā, quod eſt ſummū malū. Non igitur dubiū eſt,quin illi omnes, quid

eſſet

bonum & malum, ignòrauerint, qui nec Deum, nec aduerſariũ Dei ſcierint. Itaq; ſinem bonorum ad corpus,& ad hãc breuem vitam retulerũt, quã ſcilicet ſolui et occidere neceſſe eſt:non ſunt progreſſi vlterius: ſed omnia eorum præcepta,& omnia, quæ inducũt,bona,terræ inhærent, & humi iacent:quoniam ſimul cum corpore,quod eſt terra,moriuntur.Pertinent enim non ad vitam homini comparandam, ſed ad parandas, vel augendas opes honores, gloriam, potentiã,quæ ſunt vniuerſa mortalia, tam ſcilicet,quàm ille,qui,vt ea ſibi contingerent,laborauit:Hinc eſt illud.

Virtus,quærendæ finem rei ſcire,modumq;. Præcipiunt enim quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda ſit,quia videt malè quæri ſolere.Sed huiuſmodi virtus non eſt propoſita ſapienti. Nec enim virtus eſt,opes quærere,quarum neque inuẽtio,neque poſſeſſio in noſtra poteſtate eſt.Itaque & quæſtu, & obtentu faciliores ſunt malis,quàm bonis. Non poteſt ergo virtus eſſe in ijs rebus quærendis, in quarũ cõtemptu,vis ac ratio virtutis apparet,nec ad ea ipſa trãsfugiet,quæ magno,ac excelſo animo calcare,ac proterere geſtit:neque fas eſt,animã cæleſtibus intentã bonis, vt hæc fragilia ſibi cõparet,ab immortalibus ſuis operibus auocari. Sed potiſſimũ in ijs

rebus comparandis, virtutis ratio conſiſtet, quas nobis, nec homo vllus, nec mors ipſa poſſit auferre. Cùm hæc ita ſe habeant, illud, quod ſequitur, verum eſt:

Virtus, diuitiis pretium perſoluere poſſe.

Qui verſus idem ferè ſignificat, quod primi duo: ſed neque ipſe, neque quiſquã philoſophorum ſcire potuit, pretium ipſum vel quale, vel quod ſit. Id enim poëta, & illi omnes, quos ſecutus eſt, putauerunt, rectè opibus vti, hoc eſt, frugi eſſe, non inſtruere conuiuia ſumptuosè, non largiri temerè, non effundere in res ſuperuacuas, aut turpes, rem familiarem. Dicet aliquis fortaſſe, Quid tu: Negáſne hanc eſſe virtutem? Nó, equidem nego: contraria enim videar probare, ſi negem. Sed verã nego, quia non illa cæleſtis, ſed tota terrena eſt, quãdoquidem nihil efficit, niſi quod remaneat in terra. Quid ſit autem rectè opibus vti, & quis ex diuitijs fructus petẽdus, declarabo apertius, cùm de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera, quæ ſequũtur, nullo modo vera ſunt. Nã improbis inimicitias indicere, aut bonorum defenſionẽ ſuſcipere, poteſt cum malis eſſe commune. Quidam enim probitate ficta, viam ſibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa, quæ boni ſolent, eo quidem promptius, quòd fallendi gratia faciũt. Vtinamque tam facile eſſet præſtare, quàm

faciie

facile eſt ſimulare bonitatem. Sed ij, cum eſſe cœperint propoſiti ac voti ſui compotes, & ſummum potentię ſuæ gradum ceperint, tum verò ſimulatione depoſita, mores ſuos detegunt, rapiunt omnia, & violant, & vexant: eoſque ipſos bonos, quorum cauſam ſuſceperant, inſequũtur, & gradus, per quos aſcenderunt, amputant, ne quis illos contra ipſos poſſit imitari. Veruntamen putemus, hoc officium non niſi boni eſſe, vt bonos defendat. At id ſuſcipere, facile eſt: implere, difficile: quia cum te certamini congreſſionique commiſeris, in arbitrio Dei, non tuo poſita victoria eſt. Et plerunque improbi, & numero, & conſpiratione ſunt potentiores quàm boni, vt ad eos ſuperandos, non tam virtus ſit, quàm felicitas, neceſſaria. An aliquis ignorat, quòd aliquoties melior, iuſtiorque pars victa ſit? Hinc ſemper dominationes acerbæ in ciues extiterunt. Plena eſt exemplis omnis hiſtoria, ſed nos contẽti erimus vno. Cn. Pompeius bonorum voluit eſſe defenſor: ſiquidem pro Republica, pro Senatu, pro libertate arma ſuſcepit: is tamen victus, cum ipſa libertate occidit, & à ſpadonibus Ægyptijs detruncatus, inſepultus abiectus eſt. Non eſt igitur virtus, aut hoſtem malorum eſſe, aut defenſorem bonorum: quia virtus incertis caſibus non poteſt eſſe ſubiecta.

Cōmoda præterea patriæ ſibi prima putare,
Sublata hominum concordia, virtus nihil eſt omnino. Quæ ſunt enim patriæ commoda, niſi alterius ciuitatis aut gentis incommoda? Id eſt fines propagare, alijs violenter eiectis, augere imperiū, vectigalia facere maiora. Quæ omnia non vtique virtutes, ſed virtutum ſunt euerſiones. In primis enim tollitur humanæ ſocietatis coniunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abſtinentia, tollitur denique ipſa iuſtitia, quæ diſſidium generis humani ferre non poteſt, & vbicunque arma fulſerint, hinc eam fugari & exterminari neceſſe eſt. Verum eſt enim Ciceronis illud. Qui autem ciuium rationem dicunt habendam, externorum negant, dirimunt hi communem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur. Nam quomodo poteſt eſſe iuſtus, qui nocet, qui odit, qui ſpoliat, qui occidit? Quę omnia faciūt, qui patriæ prodeſſe nituntur. Id enim ipſum prodeſſe, quid ſit, ignorant: qui nihil putāt vtile, nihil commodum, niſi quod teneri manu poteſt: quod ſolum teneri non poteſt, quia eripi poteſt. Hæc itaque (vt ipſi appellant) bona quiſquis patriæ acquiſierit, hoc eſt, qui euerſis ciuitatibus, gētibus deletis, ærarium pecunia referſerit, agros ceperit, ciues ſuos locupletiores fecerit,

ſit, hic laudibus fertur in cælum, in hoc putatur ſumma, & perfecta eſſe virtus. Qui error non modo populi, & imperitorum, ſed etiam philoſophorũ eſt, qui præcepta quoque dant ad iuſtitiam, ne ſtultitiæ ac malitiæ diſciplina, & auctoritas deſit. Itaque, cùm de officijs ad rem militarem pertinentibus diſputant, neque ad iuſtitiam, neque ad veram virtutem accommodatur illa omnis * oratio, ſed ad hanc vitam, moremque ciuilem, quem non eſſe iuſtitiam, & res indicat, & ipſe Cicero teſtatus eſt. Sed nos, inquit, veri iuris, germanæq; iuſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullã tenemus. Vmbra, & imaginibus vtimur: eaſque ipſas vtinam ſequeremur. Feruntur enim ab optimis naturę ac veritatis exemplis. Vmbra eſt igitur, & imago iuſtitiæ, quam illi iuſtitiam putauerunt. Quid ſapientiam? nónne idem confitetur, in philoſophis eſſe nullam? At cùm Fabricius, inquit, fortis, aut Ariſtides iuſtus nominantur, aut ab illo fortitudinis, aut ab hoc iuſtitiæ, tanquam à ſapiente petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens, vt ſapientem volumus intelligi. Nec ij, qui ſapientes habiti, & nominati, M. Cato, & C. Lælius ſapientes fuerunt: nec illi quidem ſeptem, ſed ex mediorum officiorum frequẽtia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemque ſapientum. Si ergo, &

ratio.

philoſophis,ipſorum confeſſione, adempta ſapientia eſt, & ijs, qui iuſti habiti ſunt,adempta iuſtitia eſt:omnes igitur illæ virtutis deſcriptiones falſæ ſint,neceſſe eſt: quia quæ ſit virtus vera,ſcire non poteſt, niſi iuſtus,ac ſapiens.Iuſtus autem ac ſapiens nemo eſt, niſi quem Deus præceptis cæleſtibus erudiuit.

De via erroris & veritatis.

CAP. VII.

IAm illi omnes,qui per aliorum cōfeſſam ſtultitiam ſapientes exiſtimantur, ſpecie virtutis inducti,vmbras,& imagines apprehendunt, nihil verum: quod ea fit ratione, quoniam via illa mendax,quę fert ad occaſum,multos tramites habet propter ſtudiorum & diſciplinarum varietatem, quæ ſunt in vita hominis diſſimiles atque diuerſæ. Nam ſicut via illa ſapientiæ habet aliquid ſimile ſtultitiæ,quod libro præcedēte monſtrauimus:ita hæc,cùm ſit tota ſtultitię,habet aliquid ſimile ſapientiæ,quod arripiunt ij,qui ſtultitiam publicam intelligunt:& vt habet vitia manifeſta, ſic habet aliquid, quod ſimile virtuti eſſe videatur:vt habet apertum ſcelus,ſic imaginem quandam,ſpeciemque iuſtitiæ.Quo modo enim præcurſor eius viæ,cuius vis, & poteſtas omnis in fallendo eſt,vniuerſos in fraudem poſſet inducere, niſi veriſimilia hominibus oſtentaret?

ret? Deus enim, vt immortale illud arcanũ eius in aperto eſſet, poſuit in via ſua, quæ homines pro malis, & turpibus aſpernarentur, vt auerſi à ſapientia, & veritate, quã ſine vllo duce requirebant, in id ipſum inciderent, quod vitare cupiebant. Itaque illã perditionis, ac mortis viam multiplicẽ oſtendit, vel quòd multa ſunt genera vitæ, vel quòd Dij multi, qui coluntur. Huius dux præuaricator, ac ſubdolus, vt videatur eſſe diſcrimẽ aliquod falſi & veri, mali, ac boni, alia ducit luxurioſos, alia eos, qui frugi appellãtur, alia imperitos, alia doctos, alia inertes, alia ſtrenuos, alia ſtultos, alia philoſophos, & eos quidem non vno tramite. Illos enim qui, aut voluptates, aut diuitias nõ refugiũt, ab hac publica, & celebri via modicè ſegregat: eos autẽ, qui aut virtutẽ ſequi volunt, aut contemptum rerum profitẽtur, per confragoſa quędã præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ ſpeciem bonorum oſtentant, non ſunt aliæ viæ, ſed diuerticula & ſemitæ, quæ videntur quidem ab illa communi dextrouerſum ſeparari, ad eadem tamen, & ad vnum omnes exitum ſub ipſo fine referũtur. Ibi enim dux ille cõiungit omnes, vbi opus fuerat, bonos à malis, fortes ab inertib⁹, ſapiẽtes à ſtultis ſeparari: in Deorũ ſcilicet cultu, in quo ille vniuerſos (quia ſine vllo diſcrimine ſtulti fuerũt) vno

mu

mucrone iugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem via, quæ eſt ſapientiæ, & veritatis, & virtutis, & iuſtitiæ, quorum omnium fons vnus eſt, vna vis, vna ſedes, & ſimplex eſt, quòd paribus animis, ſummáque concordia vnum ſequamur & colamus Deum: & anguſta, quoniam paucioribus virtus data eſt: & ardua, quoniam ad bonum, quod ſummum eſt, atque ſublime, niſi cum ſumma difficultate, ac labore non poteſt perueniri.

De erroribus philoſophorum, & varietate legum. CAP. VIII.

HÆc eſt via, quam philoſophi quærunt: ſed ideo non inueniunt, quia in terra potius, vbi apparere non poteſt, quærunt. *Errant* * Errant ergo velut in mari magno, nec quò ferantur intelligunt, quia nec viam cernunt, nec ducem ſequuntur vllum. Eadem nanque ratione hanc vitæ viam quæri oportet, qua in alto iter nauibus quæritur: quæ niſi aliquod cæli lumen obſeruent, incertis curſibus vagantur. Quiſquis autem rectum iter vitæ tenere nititur, non terram debet aſpicere, ſed cælum, & (vt apertius loquar) non hominem ſequi debet, ſed Deum: non his terreſtribus ſimulacris, ſed Deo ſeruire cæleſti: non ad corpus referre omnia, ſed ad mentem: non huic vitæ dare operam, ſed æternæ. Itaque ſi oculos in cælum ſemper inten

intendas, & ſolem, quà oritur, obſerues, eumq́ue habeas vitæ, quaſi nauigij ducem, ſua ſponte in viam pedes dirigentur: & illud cæleſte lumen, quod ſanis mentibus multò clarius ſole eſt, quàm hic, quem carne mortali videmus, ſic reget, ſic gubernabit, vt ad ſummum ſapientiæ, virtutiſq́ue portum ſine vllo errore perducat. Suſcipienda igitur Dei lex eſt, quæ nos ad hoc iter dirigat, illa ſancta, illa cæleſtis, quam Marcus Tullius in lib. de Repub tertio pænè diuina voce depinxit, cuius ego, ne plura dicerem, verba ſubieci: Eſt quidem vera lex, recta ratio naturæ congruẽs, diffuſa in omnes, conſtans, ſempiterna, quæ vocet ad officium, iubẽdo: vetando, à fraude deterreat: quæ tamen neque probos fruſtrà iubet, aut vetat: nec improbos iubendo, aut vetando mouet. Huic legi nec propagari fas eſt, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari poteſt. Nec verò aut per ſenatũ, aut per populum ſolui hac lege poſſumus. Neque eſt quęrendus explanator, aut interpres † eius ††alius. Nec erit alia lex Romę, alia Athenis, alia nunc, alia poſthac: ſed & omnes gentes, & omni tempore vna lex & ſempiterna, & immutabilis continebit: vnuſq́ue erit cõmunis quaſi magiſter, & imperator omniũ Deus: ille legis huius inuentor, diſceptator, lator, cui qui non parebit,

ipſe

ipſe ſe fugiet, ac naturã hominis aſpernabitur: hoc ipſo luet maximas pœnas, etiam ſi cætera ſupplicia, quæ putantur, effugerit. Quis ſacramentum Dei ſciens tam ſignificanter enarrare legem Dei poſſit, quàm illam homo longè à veritatis notitia remotus expreſſit? Ego verò eos, qui vera imprudenter loquuntur, ſic habendos puto, tanquã diuinent ſpiritu aliquo inſtincti. Quòd ſi, vt legis ſanctæ vim rationemque peruidit, ita illud quoq; ſciſſet, aut explicaſſet, in quibus pręceptis lex ipſa cõſiſteret, nõ philoſophi fuiſſet functus officio, ſed prophetę. Quod quia facere ille nõ poterat, nobis faciendũ eſt, quibus ipſa lex tradita eſt ab illo vno magiſtro & imperatore omniũ Deo.

De lege & præcepto Dei, & miſericordia, & errore philoſophorum.

CAP. IX.

HVius legis caput primum eſt, ipſum Deum noſſe, ſoli obtemperare, ſolum colere. Non poteſt enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ ſuæ Deũ neſcit, quod eſt ſummum nefas. Quæ ignoratio facit, vt Dijs alienis ſeruiat: quo nihil ſceleratius committi poteſt. Hinc iam procliuis eſt ad malitiam gradus per ignorantiam veri, ac ſingularis boni: quia Deus, quẽ noſſe refugit, fons eſt ipſe bonitatis. Vel

ſi ſu

ſi iuſtitiam ſequi volet Dei, diuini tamen iuris ignarus, gentis ſuę leges, tanquam verum ius amplectitur, quas non vtique iuſtitia, ſed vtilitas reperit. Cur enim per vniuerſos populos diuerſa & varia iura ſunt cōdita, niſi quòd vnaquæque gens id ſibi ſanxit, quod putauit rebus ſuis vtile? Quātum autem à iuſtitia recedat vtilitas, populus ipſe Romanus docet, qui per feciales bella indicendo, & legitimè iniurias inferendo, ſemperque aliena* capiendo, atque rapiendo, poſſeſſionem ſibi totius orbis comparauit. Verùm hi ſe iuſtos putant, ſi contra leges ſuas nihil faciant: quod etiam timori adſcribi poteſt, ſi præſentium pœnarū metu, ſceleribus abſtineant. Sed concedamus ſanè, vt id natura, vel (vt ait philoſophus) ſua ſponte faciant, quod legibus facere coguntur. Num idcirco iuſti erūt, quia parent inſtitutis hominum, qui & ipſi aut errare, aut iniuſti eſſe potuerunt? Sicut illi duodecim Tabularum conditores, qui publicæ vtilitati pro conditione temporum ſeruierunt. Aliud eſt igitur ciuile ius, quod pro moribus vtique variatur. Aliud eſt vera iuſtitia, quam vniformem, ac ſimplicem propoſuit omnibus Deus, quam qui ignorat, & ipſum Deum ignoret neceſſe eſt. Sed putemus fieri poſſe, vt aliquis naturali & ingenito bono, veras virtutes capiat: qualē fuiſſē

rapiendo.

Cimo

Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus ſtipem dedit, & pauperes inuitauit, & nudos induït. Tamen cùm illud vnũ, quod eſt maximum deeſt, agnitio Dei, iam bona illa omnia ſuperuacua ſunt, & inania, vt fruſtrà in his aſſequendis laborauerit. Omnis enim iuſtitia eius, ſimilis eſt humano corpori caput non habenti, in quo tametſi membra omnia & locis ſuis conſtent, & figura, & habitudine, tamen quoniam deeſt id, quod eſt omnium principale, & vita, & omni ſenſu caret. Itaque membra illa formam tantummodo membrorum habent, vſum non habent, tam ſcilicet quàm caput ſine corpore. Cui ſimilis eſt, qui cùm Deum non ignoret, viuit iniuſtè. Id enim ſolũ habet, quod eſt ſummũ, ſed fruſtrà, quoniam virtutibus tanquam membris eget. Itaque, vt ſit viuum ac ſenſibile corpus, & agnitio Dei neceſſaria eſt, quaſi caput, & omnes virtutes, quaſi corpus: ita fiet homo perfectus, ac viuus. Sed tamen ſumma omnis in capite eſt, quod quamuis conſtare non poſſit ſine omnibus, ſine quibuſdam tamen poteſt. Et erit quidem animal vitioſum, ac debile, ſed tamẽ viuet: ſicut is, qui & Deum nouit, & in aliqua re peccat. Dat enim veniam peccatis Deus. Itaque ſine membris aliquibus viui poteſt, ſine capite nullo modo. Hæc res efficit, vt philoſophi etiam ſi

natura

natura ſint boni, tamen nihil ſciãt, nihil ſapiant. Omnis doctrina & virtus eorum ſine capite eſt, quia Deũ neſciunt, qui eſt virtutis, ac doctrinæ caput: quem qui non agnoſcit, licet videat, cæcus eſt: licet audiat, ſurdus: licet loquatur, elinguis eſt. Cùm verò conditorem rerũ parentemq; cognouerit, tunc & videbit, & audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo ſunt ſenſus omnes collocati, hoc eſt oculi, aures, & lingua. Non profectò is videt, qui veritatem, in qua Deus eſt, vel Deum, in quo *veritas eſt, oculis cordis aſpexerit: is audit, qui diuinas voces ac præcepta vitalia pectori ſuo affigit: is loquitur, qui cæleſtia diſſerẽs, virtutem, ac maieſtatem Dei ſingularis enarrat. Quare non eſt dubium, quin impius ſit, quiſquis Deum non agnouerit, omnéſq; virtutes eius, quas habere, aut tenere ſe putat, in illa mortifera via reperiuntur, quæ eſt tota tenebrarũ. Quapropter nihil eſt quòd ſibi aliquis gratuletur, ſi has inanes virtutes adeptus eſt: quia non tantùm miſer, qui bonis præſentibus careat, ſed etiam ſtultus ſit neceſſe eſt, qui labores in vita ſua maximos ſuſcipiat incaſſum. Nam dempta ſpe immortalitatis, quam Deus pollicetur in ſua religione verſantibus, cuius aſſequendæ gratia virtus appetenda eſt, & quicquid malorum acciderit, perferendum, maxima.

*charitas

erit profectò vanitas, obſequi velle virtutibus, quæ fruſtrà homini calamitates afferunt, & labores. Nã ſi virtus eſt egeſtatem, exilium, dolorẽ, mortemq́;, quæ timentur à cæteris, pati fortiter, ac ſubire: quid tandẽ in ſe boni habet, cur eam propter ſeipſam philoſophi dicant expetendã? Nimirũ ſupervacuis & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere trãquillè. Si enim mortales ſunt animæ, ſi virtus diſſoluto corpore nihil futura eſt, quid fugimus attributa nobis bona, quaſi aut ingrati, aut indigni, qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona, vt habeamus, ſceleratè, impieq́; viuendũ eſt: quia virtutẽ, id eſt, iuſtitiam, paupertas ſequitur. Sanus igitur non eſt, qui nulla ſpe maiore propoſita, iis bonis, quibus cæteri vtũtur in vita, labores, & cruciatus, & miſerias anteponat. Si autẽ virtus (vt ab his rectiſſimè dicitur) capeſſenda eſt, quia cõſtat ad eã naſci hominem, ſubeſſe debet ſpes aliqua maior, quę malorũ, & laborũ, quos perferre virtutis eſt, magnũ afferet, præclarũq́; ſolatiũ. Nec aliter virtus, cùm per ſe dura ſit, haberi pro bono poteſt, quàm ſi acerbitatẽ ſuã maximo bono penſet. Æquè non aliter his bonis pręſentibus abſtinendũ eſt, quàm ſi ſint alia maiora, propter quę tãti ſit & voluptates omittere, & mala omnia ſuſtinere. Ea verò nulla ſũt bona alia (vt in tertio docui libro)

niſi perpetuæ vitæ. Hanc autẽ præſtare quis poteſt niſi Deus, qui virtutem ipſam propoſuit? Ergo in Dei agnitione, & cultu, rerum ſumma verſatur, in hoc eſt ſpes omnis ac ſalus hominis: hic eſt ſapientiæ gradus primus, vt ſciamus quis ſit nobis verus pater, eumq́; ſolum pietate debita proſequamur: huic pareamus, huic deuotiſſimè ſeruiamus: in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

De religione erga Deum, & miſericordia erga hominem, déque mundi principio.

CAP. X.

DIxi, quid debeatur Deo: dicam nunc, quid homini tribuendũ ſit: quãquam id ipſum, quod homini tribuitur, Deo tribuitur, quia homo Dei ſimulacrum eſt. Sed tamen primum iuſtitiæ officium eſt, coniungi cum Deo, ſecundum, cum homine. Sed illud primũ, religio dicitur, hoc ſecundum, miſericordia, vel humanitas nominatur. Quæ virtus propria eſt iuſtorũ, & cultorum Dei, quòd ea ſola vitæ communis in ſe continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus ſapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incurſu & periculo tutiora generauit. Hominem verò, quia nudum, fragilémq; formauit, vt eum ſapientia potius inſtrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, vt homo hominem

tueatur, diligat, foueat, contraq; omnia pericula & accipiat, & pręſtet auxilium. Summum igitur inter ſe hominis vinculum eſt humanitas: quod, qui diſruperit, nefarius, & parricida exiſtimandus eſt. Nam ſi ab vno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certè conſanguinei ſumus: & ideo maximum ſcelus putandum eſt, odiſſe hominem, vel nocentem. Propterea Deus præcepit inimicitias per nos nunquàm faciendas, ſemper eſſe tollendas, ſcilicet, vt eos qui ſint nobis inimici, neceſſitudinis admonitos mitigemus. Item ſi ab vno Deo inſpirati omnes, & animati ſumus, quid aliud quàm fratres ſumus? Et equidem coniunctiores qui animis, quàm qui corporibus. Itaque non errat Lucretius cùm dicit,

Deniq; cœleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt.

Ergo pro belluis immanibus ſunt habendi, qui hominibus nocent, qui contra ius humanitatis, & fas omne ſpoliant, cruciant, occidunt, exterminant. Ob hanc neceſſitudinem germanitatis docet nos Deus, malũ nunquàm facere, ſed ſemper bonum. Id autem ipſum benefacere, quid ſit, idẽ ipſe præſcribit, præſtare auxilium depreſſis & laborantibus, impertiri victum non habentibus. Deus enim, quoniam pius eſt, animal nos voluit eſſe ſociale. Itaq; in aliis hominibus,

nos ipſos cogitare debemus:non meremur in periculo liberari,ſi non ſuccurrimus:non meremur auxiliũ,ſi negamus. Ad hanc partem, philoſophorum nulla præcepta ſunt, quippe qui falſæ virtutis ſpecie capti,miſericordiã de homine ſuſtulerunt,& dum volunt ſanare vitia,auxerunt. Et cùm iidẽ fateantur plerũq;, ſocietatis humanæ cõmunionem eſſe retinẽdam, ab ea planè ſeipſos inhumanæ ſuæ virtutis rigore diſſociant. Conuincendus ergo etiã hic error illorum eſt, qui nihil cuiquam impartiendum putant. Vrbis condẽdæ originem,atq; cauſam non vnam intulerunt,ſed alij eos homines, qui ſint ex terra primitus nati,cùm per ſyluas & campos erraticam degerent vitam, nec vllo inter ſe ſermonis ac iuris vinculo cohærerent, ſed frondes & herbam pro cubilibus, ſpeluncas & antra pro domibus haberent, beſtiis, & fortioribus animalibus prædæ fuiſſe commemorant. Tum eos,qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi ſui,ad alios homines decurriſſe, præſidium imploraſſe, & primo nutibus voluntatem ſuam ſignificaſſe,deinde ſermonis initia tentaſſe, ac ſingulis quibuſque rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfeciſſe rationẽ. Cùm autẽ nec multitudinem ipſam viderent contra beſtias eſſe tutam, oppida

etiam cœpiſſe munire, vel, vt quietē noctis tutam ſibi facerent, vel, vt incurſiones atq; impetus beſtiarum non pugnando, ſed obiectis aggeribus arcerent. O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerunt! miſeros, atque miſerabiles, qui ſtultitiam ſuā literis, memoriæq; mandauerunt! Qui cùm viderent mutis quoq; animalibus ingenitam eſſe rationem vel conueniendi, vel inuicem appetendi, vel periculi fugiendi, vel mali cauendi, vel *cubicula ſibi & latibula parandi, homines autem ipſos exiſtimauerint non niſi exemplis admoneri, ac diſcere potuiſſe, quid metuere ſibi, quid cauere, quid facere deberent, aït nunquàm conuenturos inter ſe fuiſſe, nec loquendi rationem reperturos, niſi eos beſtiæ comediſſent. Hæc aliis delira viſa ſunt, (vt fuerūt) dixerúntq;, non ferarum laniatus cauſam fuiſſe coëundi, ſed ipſam potius humanitatem: itaque inter ſe congregatos, quòd natura hominum ſolitudinis fugiens, & communionis ac ſocietatis appetens eſſet. Non magna inter eos diſceptatio eſt. Siquidem cauſæ diſpares ſunt, res eadē eſt. Potuit igitur vtrunque, quia non repugnat: ſed tamen vtrumque nullo modo verum eſt: quia non per omnem terram nati ſunt homines è terra: tanquam ex draconis alicuius dentibus præſeminati, (vt poëtæ ferunt) ſed vnus ho

*cubilia

homo à Deo factus eſt, ab eóque vno terra omnis humano genere completa eſt: eadem ſcilicet ratione, qua rurſus poſt diluuium: quod certè negare non poſſunt. Nulla igitur in principio facta eſt eiuſmodi congregatio, nec vnquã fuiſſe homines in terra, qui præter infantiam non loquerentur, intelliget, cui ratio non deeſt. Fingamus tamen illa vera eſſe, quæ otioſi, & inepti ſenes fabulantur, vt eos potiſſimùm ſenſibus, & ſuis rationibus refellamus. Si hac de cauſa ſunt homines congregati, vt mutuis auxiliis imbecillitatem ſuam tuerentur, ſuccurrendum eſt igitur homini, qui egeat auxilio. Cùm enim præſidij cauſa homines ſocietatem cum hominibus inierint, & ſanxerint, fœdus illud inter homines à principio ſui ortus initum aut violare, aut non conſeruare, ſummum nefas putandum eſt. Nam qui ſe à præſtando auxilio remouet, etiam ab accipiendo ſe remoueat, neceſſe eſt: quia nullius opera indigere ſe putat, qui alteri ſuam negat. Huic verò, qui ſe ipſe diſſociat, ac ſecernit à corpore, non ritu hominis, ſed ferarum more viuendũ eſt. Quod ſieri ſi non poteſt, retinendum eſt igitur omni modo vinculum ſocietatis humanæ: quia homo ſine homine nullo modo poteſt viuere. Retẽtio autem ſocietatis eſt cõmunis, id eſt, auxilium præſtare, vt poſſimus

accipere. Sin verò (vt illi alij diſputant) humanitatis ipſius cauſa facta eſt hominum congregatio, homo certè hominem debet agnoſcere. Quod ſi fecerunt illi rudes, & adhuc feri homines, & fecerunt nondum conſtituta loquendi ratione, quid putemus hominibus expolitis, & ſermone, rerúmque omnium commercio inter ſe copulatis, eſſe faciendum, qui aſſueti hominibus, ſolitudinem ferre non poſſunt?

De perſonis, in quas beneficium ſit conferendum. CAP. XI.

CONſeruanda eſt igitur humanitas, ſi homines rectè dici velimus. Id autem ipſum conſeruare humanitatem, quid aliud eſt, quàm diligere hominem, quia homo ſit, & idem quod nos ſumus. Diſcordia igitur, ac diſſenſio non eſt ſecundum hominis rationem. Vtrũq; illud eſt Ciceronis, quod ait, hominẽ naturæ obedientẽ homini nocere non poſſe. Ergo ſi nocere homini, contra naturam eſt: prodeſſe igitur homini, ſecundùm naturam ſit neceſſe eſt. Quod qui non facit, hominis ſe appellatione diſpoliat, quia humanitatis officium eſt, neceſſitati hominis, ac periculo ſubuenire. Quæro igitur ab iis, qui flecti ac miſereri, non putant eſſe ſapientis, ſi homo ab aliqua beſtia comprehenſus auxilium ſibi armati hominis imploret, vtrúmne ſuccurrendum putent,

tent, an minimè? Non ſunt tam impudentes, vt negent fieri oportere, quod flagitat, quod expoſcit humanitas. Item ſi aliquis circumueniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis eſſe non auxiliari? Non ſunt ipſi homines, ſi putent. Nemo enim poteſt eiuſmodi periculis non eſſe ſubiectus. Imò verò & hominis, & fortis viri eſſe dicent, ſeruare periturum. Si ergo in eiuſmodi caſibus, qui periculũ vitæ homini afferunt, ſuccurrere, humanitatis eſſe cõcedũt: quid cauſæ eſt, cur ſi homo eſuriat, ſitiat, algeat, ſuccurrendum eſſe non putent? Quæ cùm ſint paria natura, cum illis caſibus fortuitis, & vnam, eandemq; humanitatem deſiderent, tamen illa diſcernunt, quia non re ipſa vera, ſed vtilitate præſenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo ſurripiunt, ſperant ſibi gratiam relaturos. Egentes autem, quia non ſperant, perire arbitrantur quicquid eiuſmodi hominibus impertiant. Hinc eſt illa Plauti deteſtanda ſententia:

Malè meretur, qui mendico dat, quod edat:
Nam & illud, quod dat, perit:
Et illi producit vitam ad miſeriam.

At enim poëta fortaſſe pro perſona locutus eſt. Quid M. Tull. in ſuis officialibus libris, nónne hoc idem ſuadet, non eſſe omnino largiendũ? Sic enim dixit: Largitio, quæ fit

ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita bonitate benignitas tollitur: quia quo in plures vſus ſis, eò minus in multos vti poſſis. Et idē pauló poſt, quid autem eſt ſtultius, quã quod libēter facias, curare vt diutius facere non poſſis? Videlicet profeſſor ſapientiæ refrænat homines ab humanitate, monetq́;, vt rē familiarē diligenter cuſtodiant, malintq́; arcam, quàm iuſtitiam conſeruare. Quod cum intelligeret inhumanũ eſſe, ac nefariũ, mox ex alio capite, quaſi actus pœnitētia, ſic ait: Nonnunquam tamen eſt largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandũ: & ſæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendũ. Quid eſt idoneis? nēpe iis, qui reſtituere ac referre gratiam poſſint. Si nunc Cicero viueret, exclamarē profectò: Hîc hîc M. Tulli, aberraſti à vera iuſtitia, eâque vno verbo ſuſtuliſti, cùm pietatis & humanitatis officia vtilitate metitus es. Nõ enim idoneis hominibus largiendũ eſt, ſed quantum poteſt, non idoneis. Id enim iuſtè, id piè, id humanè fit, quod ſine ſpe recipiendi feceris. Hæc eſt vera illa, & germana iuſtitia, cuius ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenere nos dicitis. Ipſe pluribus locis clamas, mercenariam non eſſe virtutem: fateriſq; in libris Legum tuarũ, liberalitatē gratuitam eſſe, his verbis: Nec eſt dubium, quin is, qui
li

liberalis,benignúsq; dicitur, officium, non fructum ſequatur. Cur ergo idoneis potius largiris, niſi vt poſteà mercedem recipias? Te igitur autore, ac præceptore iuſtitiæ, quiſquis idoneus non erit, nuditate, ſiti,fame conficeretur:nec homines copioſi,& vſque ad delicias abundãtes ſubuenient vltimę neceſſitati.Si virtus mercedem non exigit, ſi propter ſe (vt dicitis) expetenda eſt: ergo iuſtitiam matrem principemq́; virtutum ſuo pretio , non tuo cõmodo æſtima: eiq; potiſſimùm tribue, à quo nihil ſperas. Quid perſonas eligis, quid membra inſpicis?Pro homine tibi habendus eſt, quiſquis ideo precatur,quia te hominem putet. Abiice vmbras illas,imagineſq́; iuſtitię,atque ipſam veram,& expreſſam tene:largire cæcis,debilibus,claudis,deſtitutis, quibus niſi largiare moriendũ eſt. Inutiles ſunt hominibus,ſed vtiles Deo,qui eos retinet in vita, qui ſpiritu donat,qui luce dignatur. Foue quantum in te eſt,& animas hominum, ne extinguantur , humanitate ſuſtenta. Qui ſuccurrere perituro poteſt, ſi non ſuccurrerit,occidit. Verùm iſti, quia neq; naturam retinent , neque præmium in eo quod ſit, ſciunt, dum perdere timent, perdunt , & in id,quod maximè cauent, incidunt:vt quicquid largiuntur, aut pereat omnino, aut ad tempus breuiſſimum proſit. Nam qui exiguam

guam ſtipem miſeris negant, qui conſeruare humanitatem ſine damno ſuo volunt, patrimonia ſua effundunt, vt aut peritura, & fragilia ſibi cōparent, aut certè maximis ſuis damnis nihil conſequantur. Quid enim dicendum eſt de ijs, qui populari leuitate ducti, vel magnis vrbibus ſuffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? niſi eos dementes ac furioſos, qui præſtent id populo, quod & ipſi perdant, & nemo eorum, quibus præſtatur, accipiat: atque vt eſt omnis voluptas caduca & breuis, oculorū maximè, & aurium, aut obliuiſcūtur homines, & alterius damna pro ingratis habent, aut etiam offenduntur, ſi non eſt libidini vulgi ſatisfactum: vt etiam homines ſtultiſſimi malum ſibi malo comparauerint, vt ſi adeò placuerint, nihil amplius, quàm inanem fauorem, paucorumque dierum fabulas aſſequantur. Sic quotidie leuiſſimorum hominum patrimonia in res ſuperuacuas prodiguntur. Num ergo illi ſapientius, qui vtiliora & diuturnia ciuibus ſuis exhibent munera? ij ſcilicet, qui publicis operibus extructis, memoriam nomini ſuo quærunt? Ne iſti quidem rectè bona ſua in terra ſepeliunt: quia nec memoria quicquā mortuis confert, nec opera eorum ſempiterna ſunt: ſiquidē aut vno tremore terræ diſſipātur & corruunt, aut fortuito conſummuntur incen

cendio, aut hoſtili aliquo impetu diruuntur, aut certè vetuſtate ipſa diſſoluta labuntur. Nihil eſt enim (vt ait orator) opere & manu factum, quod non conficiat & conſumat vetuſtas. Adhæc iuſtitia & lenitas floreſcit quotidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus ſuis, aut clientibus largiuntur: aliquid enim præſtant hominibus, & proſunt: ſed non eſt illa vera, & iuſta largitio. Beneficentia enim nulla eſt, vbicunque neceſſitas non eſt. Perit ergo, quicquid gratiæ cauſa tribuitur non indigentibus, aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etſi gratum eſt ijs, quibus datur, iuſtum tamen non eſt: quia, ſi non fiat, nihil mali ſequitur. Vnũ igitur certum & verum liberalitatis officium eſt, egentes, atq; inutiles alere.

De generibus beneficentiæ, & operibus miſericordiæ. CAP. XII.

HAec eſt illa perfecta iuſtitia, quæ cuſtodit ſocietatem humanam, de qua philoſophi loquuntur. Hic diuitiarum maximus ac veriſſimus fructus eſt, non vti opibus ad propriam vnius voluptatem, ſed ad multorum ſalutem: non ad præſentem ſuum fructum, ſed ad iuſtitiam, quæ ſola non interit. Tenẽdum eſt igitur omni modo, vt ab officio miſericordiæ ſpes recipiendi abſit omnino. Huius enim operis, & officij

cij merces à Deo eſt expetenda ſolo: nam ſi ab homine expectes, iam nõ humanitas erit illa, ſed beneficij fœneratio: nec poteſt videri bene meruiſſe, qui quod facit, non alteri, ſed ſibi præſtat: & tamen eò redit, vt quod alteri quiſque præſtiterit, nihil ab eo cõmodi ſpectãs, verè ſibi præſtet, quia mercedẽ capiet à Deo. Idem Deus præcepit, vt ſi quando cœnam parauerimus, eos in conuictum adhibeamus, qui reuocare non poſſint & vicem reddere, vt omnis actus vitæ noſtræ non careat miſericordiæ munere. Nec tamẽ quiſquam interdictã ſibi putet, aut communionem cum amicis, aut charitatem cum proximis: ſed notũ nobis Deus fecit, quod ſit verum & iuſtum opus, ita nos oportere cum proximis viuere, dummodo ſciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere. Præcipua igitur virtus eſt hoſpitalitas, quod philoſophi quoq; aiũt, ſed eam detorquent à vera iuſtitia, & ad commodum rapiunt. Rectè, inquit Cicero, à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (vt mihi quidem videtur) valde decorum, patere domos hominum illuſtrium hoſpitibus illuſtribus. Eodẽ modo rurſus errauit, quo tum, cùm idoneis eſſe diceret largiendum. Non enim iuſti & ſapiẽtis viri domus illuſtribus debet patere, ſed humilibus & abiectis. Nam illuſtres illi ac potentes nulla re

la te poſſunt indigere, quos opulentia ſua & munit & honorat. Nihil autem à viro iuſto faciendum eſt, niſi quod ſit beneficũ. Beneficium autem, ſi refertur, interit atq; finitur: nec enim poſſumus id habere integrum cuius pretiũ nobis perſolutũ eſt. In his itaq; beneficijs iuſtitiæ ratio verſatur, quæ ſalua & incorrupta permãſerint. Permanẽt autem non aliter quàm ſi præſtentur hominib⁹, ijs qui prodeſſe nullo modo poſſunt. At ille in recipiendis illuſtribus nihil ſpectauit aliud, niſi vtilitatẽ: nec diſſimulauit homo ingenioſus, quid ex eo cõmodi ſperaret. Ait enim quid faciat potentem apud exteros futurũ per gratiam principũ, quos ſibi hoſpitij & amicitiæ iure cõſtrinxerit. O quàm multis argumentis Ciceronis inconſtantia, ſi id agerem, redargui poſſet: nec tam noſtris, quàm ſuis verbis refelleretur. Idem quippe ait, vt quiſquis maximè ad ſuum commodum referret quæcunque agit, ita * minimè eſſe virum bonum. Idem etiam negat ſimplicis & aperti hominis eſſe, ambire, ſimulare aliquid, & prætendere, aliud agere videri, cùm aliud agat, præſtare ſe alteri fingere, quod ſibi præſtet: ſed malitioſi potius, & aſtuti, & fallacis, & ſubdoli. Quomodo ergo defenderet, quominus ambitioſa illa hoſpitalitas, malitia eſſet? Tu mihi per omnes portas circumcurſes, vt

neminem

aduení

aduenientes populorum,atque vrbiũ principes domum tuam inuites,vt per eos apud ciues eorum potentiam conſequare, veliſque te iuſtum,& humanum, & hoſpitalem videri,cùm ſtudeas vtilitati tuæ. Verùm hoc ille nõ potius incautè.Quid enim minus in Ciceronem cõuenit?Sed ignorantia veri iuris,prudẽs,ac ſciẽs in hos ſe laqueos induxit. Quod vt ei poſſit ignoſci teſtificatus eſt, non ad veram iuſtitiam, quam non tenebat,præcepta ſe dare, ſed ad vmbram imaginemq; iuſtitiæ. Ignoſcendum eſt igitur vmbratico,& imaginario præceptori,nec ab eo veritas exigenda eſt, qui ſe neſcire fateatur.Captiuorum redẽptio magnum atque præclarum iuſtitiæ munus eſt: quod idem ipſe Tullius approbauit. Itaque hæc benignitas,inquit,etiã Reipublicæ eſt vtilis,redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego conſuetudinem benignitatis,largitioni munerum longè antepono. Hæc eſt grauium hominum, atque magnorum.Proprium igitur iuſtorum opus eſt, alere pauperes ac redimere captiuos: cùm apud iniuſtos,ſi qui hæc faciant, graues & magni appellentur.Iis enim maxime laudis eſt benefacere, quos nemo ſperauit eſſe facturos.Nam qui bonum facit,vel conſanguineo,vel proximo,vel amico,aut nullam,aut certè non magnã laudem meretur,

quia

quia facere debet:ſitque impius,ac deteſtabilis,niſi fecerit id,quod ab eo & natura ipſa, & neceſſitudo exigit:& ſi facit, non tam gloriæ aſſequendæ, quàm reprehenſionis vitandæ gratia facit.Qui autem facit alieno & ignoto,is verè dignus eſt laude:quoniam vt faceret,ſola ductus eſt humanitate. Ibi ergo iuſtitia eſt,vbi ad benefaciendum, neceſſitatis vinculum nullum eſt Hoc igitur officium benignitatis ne anteponere quidem largitioni munerum debuit, quod eſt comparantis, & è duobus bonis id,quod eſt melius,eligentis. Illa enim largitio hominum patrimonia ſua in mare abiicientium, inanis,& leuis,& ab omni iuſtitia remotiſſima eſt. Itaque ne dici quidem munera oportet,in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur. Non minus magnum iuſtitiæ opus eſt, pupillos, & viduas, deſtitutos,& auxilio indigentes tueri, atque defendere:quod adeò vniuerſis diuina lex illa præſcribit,quandoquidem boni quoq; iudices ad officium ſuum iudicant pertinere, vt eos naturali humanitate foueant, ac iiſdem prodeſſe nitantur.Verum hæc opera propriè noſtra ſunt,qui legem,qui verba ipſius Dei præcipientis accepimus. Nam illi ſentiunt quidē natura eſſe iuſtum, tueri eos,qui tutela carent:ſed,cur ita ſit, non perſpiciunt. Deus enim, cuius perpetua clementia eſt,

idcirco pupillos viduasque defendi ac fo-
ueri iubet, ne quis reſpectu ac miſeratione
pignorũ ſuorũ retardetur, quo minus mortẽ
pro iuſtitia, fideque ſuſcipiat, ſed incũctan-
ter ac fortiter ſubeat, cũ ſciat ſe charos ſuos
Deo relinquere, nec his vnquam præſidi-
um defuturũ. Ægros quoque quibus defue-
rit, qui aſſiſtat, curandos, fouendosque ſuſ-
cipere, ſummæ humanitatis, & magnæ mi
ſerationis eſt: quod qui fecerit, hic viuam
hoſtiam Deo acquiret, & quod alteri dede-
rit ad tempus, ſic à Deo accipiet in æternũ
Vltimum illud, & maximum pietatis offi-
cium eſt, peregrinorum & pauperũ ſepul-
tura: quod illi virtutis, iuſtitiæque doctores
prorſus non attigerunt. Nec enim poterant
id videre, qui vtilitate omnia officia metie-
bãtur. In cæteris enim, quæ ſuprà dicta ſunt,
quamuis verum limitem non tenuerint,
tamen quoniam commodi aliquid in his
deprehenderunt, quaſi odore quodã verita-
tis recenti, propius oberrauerunt: hoc autẽ
quia nihil videre in eo cõmodi poterant,
reliquerunt. Quin etiã non defuerunt, qui
ſuperuacaneam facerent ſepulturam, nihil-
que eſſe dicerent mali, iacere inhumatum,
atque abiectum. Quorum impiã ſapientiã
cùm omne humanũ genus reſpuit, tum di-
uinæ voces, quæ id fieri iubent. Verùm illi
non audẽt dicere, id non eſſe faciendũ: ſed,
ſi fortè

ſi fortè non fiat, nihil eſſe incommodi. Itaque in ea re non tam præcipientium, quàm conſolantiũ funguntur officio: vt ſi fortè id ſapienti euenerit, ne ſe ob hoc miſerum putet. Nos autem non quid ſapiẽti ferẽdũ ſit, dicimus, ſed quid facere ipſe debeat. Itaque non quærimus nunc, vtrúmne tota ſepeliendi ratio ſit vtilis, nécne: ſed hæc, etiã ſi ſit inanis (vt illi exiſtimant) tamẽ facienda eſt, vel ob hoc ſolum, quòd apud homines benè & humanè fieri videtur. Animus enim quæritur, & propoſitum ponderatur. Non ergo patiemur figuram, & figmentũ Dei feris ac volucribus in prædam iacere, ſed reddemus id terræ, vnde ortum eſt. Et quamuis in homine ignoto neceſſariorum ſepulturam, nulli negandũ munus, implebimus, in quorum locum, quia deſunt, ſuccedat humanitas: & vbicũque homo deſiderabitur, ibi exigi officium noſtrum putabimus. In quo autẽ magis iuſtitiæ ratio conſiſtit, quàm in eo, vt quod præſtamus noſtris per affectum, præſtemus alienis per humanitatem, quæ eſt multò certior, iuſtiorq́; cùm iam non homini præſtatur qui nihil ſentit, ſed ſoli Deo gratiſſimũ ſacrificiũ eſt, opus iuſtũ. Dicet aliquis fortaſſe, Si hæc omnia fecero, nihil habebo. Quid enim ſi magnus hominũ numerus egebit, algebit, capietur, morietur, vt hæc facientem vel vno die pa-

trimonio exui,ſit neceſſe? perdámne rem familiarem,meo, aut maiorẽ, labore quæſitã,vt iam ipſi mihi aliena miſericordia viuendum ſit?Quid,tu tã puſillo animo paupertatem times?quam etiam veſtri philoſophi laudant,nihilq́ue hac tutius,nihil trãquillius eſſe teſtãtur.Hoc,quòd times, ſolicitudinum portus eſt. An ignoras, quot periculis,quot caſibus cum his malis opibus ſubiaceas? Quæ tecum bene agent, ſi ſine tuo cruore tranſierint. Tu vero præda onuſtus incedis,& ſpolia geris, quæ irritẽt animos etiã tuorũ.Quid ergo dubitas, bene collocare id,quod forſan tibi eripiet,aut vnum latrociniũ aut exiſtens repentè proſcriptio,aut hoſtilis aliqua direptio? Quid verere fluxum,& fragile bonum facere ſempiternum?aut theſauros tuos cuſtodi Deo credere,vbi non furem, prædonemq́ue timeas,non rubiginem,non tyrannum? Qui apud Deũ diues eſt,pauper eſſe nunquam poteſt.Si iuſtitiã tanti putas. ſequere abiectis oneribꝰ,quæ te premũt:libera te ipſum cõpedibus,& catenis, vt expeditus ad Deũ curras.Magni & excelsi animi eſt deſpicere & calcare mortalia. Sed ſi hanc virtutem non capis, vt diuitias tuas in arcam Dei conferas, vt fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te metu. Omnia iſta præcepta nõ tibi ſoli dantur,ſed omni populo,
qui

qui mente coniunctus eſt, & cohæret ſicut homo vnus, Si ſolus magnis operibus non ſufficis, pro virili parte operare iuſtitiam, ſic tamen, vt quantum diuitijs inter cæteros, tantum opere præcellas. Neque nunc ſuaderi tibi putes, vt rem familiarem tuam minuas, vel exhaurias, ſed quæ in ſuperuacua fueras impenſurus, ad meliora conuertas. Vnde beſtias emis, hinc captos redime: vnde feras paſcis, hinc pauperes ale: vnde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos ſepeli. Quid prodeſt, perditæ nequitiæ beſtiarios facere locupletes, & inſtruere ad flagitia? Transfer ad magnum ſacrificium male peritura, vt pro his muneribus habeas à Deo munus æternum. Magna eſt miſericordiæ merces, cui Deus pollicetur, peccata ſe omnia remiſſurum. Si audieris, inquit, preces ſupplicis tui, & ego audiam tuas: ſi miſertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpexeris, nec adiuueris, & ego animum tuum contra te geram, tuiſque te legibus iudicabo.

De pœnitentia, miſericordia; & peccatorum venia. CAP. XIII.

QVoties igitur rogaris, tentari te à Deo crede, an ſis dignus exaudiri. Circunſpice conſcientiam tuam, & quantum potes, medere vulneribus: nec tamen quia pec-

cata largitione tolluntur, dati tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enim, ſi Deo largiare, quia peccaueris: nam ſi fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines à peccatis maximè cupit, ideóque agere pœnitentiam iubet. Agere autem pœnitentiam, nihil aliud eſt quã profiteri, & affirmare ſe vlterius non peccaturum. Ignoſcitur itaque ijs, qui ad peccatum imprudenter, incauteq; labuntur: veniam non habet, qui ſciẽs peccat. Nec tamen ſi aliquis fuerit purificatus ab omni labe peccati, temperandum ſibi ab opere largitionis exiſtimet, quia non habeat peccata quæ deleat. Imo verò tum magis iuſtitiam debet operari, cùm factus eſt iuſtus: vt quod ante in medelam vulnerum fecerat, poſtmodum faciat in laudẽ gloriamque virtutis. Eò accedit, quòd nemo eſſe ſine delicto poteſt, quandiu indumento carnis oneratus eſt. Cuius infirmitas triplici modo ſubiacet dominio peccati, factis, dictis, cogitatione. Per hos gradus ad ſummum culmẽ iuſtitia procedit. Primus eſt virtutis gradus, malis operibus abſtinere: ſecundus, etiã malis verbis: tertius, etiã cogitatione rerum malarum. Qui primum gradũ aſcendit, ſatis iuſtus eſt: qui ſecũdũ, iam perfectæ virtutis, ſi quidem, neq; factis, neq; ſermone delinquat: qui tertium, is verè ſimilitudinem Dei

aſſe

aſſecutus videtur. Eſt enim pæne ſupra humanum modum, ne in cogitationem quidem admittere, quod ſit vel factu malum, vel improbum dictu. Itaque etiam iuſti homines, qui frænare ſe poſſunt ab omnium opere iniuſto, nonnunquam tamen ipſa fragilitate vincuntur, vt vel in ira malum dicant, vel in aſpectu rerum delectabilium, cogitatione tacita concupiſcant. Quòd ſi mortalis conditio non patitur eſſe hominem ab omni macula purum, debent ergo largitione perpetua peccata carnis aboleri. Vnum eſt enim ſapientis & iuſti & vitalis viri opus, diuitias ſuas in ſola iuſtitia collocare: qua profectò qui eget, licet ille Crœſum, aut Craſſum diuitijs ſuperet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus eſt. Danda igitur opera, vt indumento iuſtitiæ, pietatiſque velemur, quo nos exuat nemo, quod nobis ſempiternum præbet ornatum. Nam ſi Deorum cultores ſimulacra inſenſibilia excolunt, & quicquid pretioſi habent, in eo conferunt, quibus nec vti poſſunt, nec gratias agere, qui acceperint: quanto iuſtius eſt, & verius, viuentia Dei ſimulacra excolere, vt promereare * inuenire viuentem? *videre.* Quę ſicut vſui habent, quicquid acceperint, & gratias agunt: ita Deus, in cuius conſpectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exoluet.

De affectibus, déque iis Stoicorum ſententia, & de virtute vitiis, & miſericordia.

CAP. XIIII.

SI ergo in homine præclarum & excellens bonũ eſt miſericordia, idque diuinis teſtimonijs, & bonorum, malorumque conſenſu optimum iudicatur: apparet, philoſophos longè abfuiſſe ab humano bono, qui neque præceperũt eiuſmodi quicquam, neque fecerunt: ſed †hanc †† virtutem, quę in homine propemodum ſingularis eſt, pro vitio ſemper habuerunt. Licet hîc interponere vnum de philoſophia locũ, vt illorum plenius coarguamus errores, qui miſericordiam, cupiditatem, metũ, morbos animi appellant. Conantur illi quidem virtutes à vitijs diſtinguere: quod eſt ſanè facillimum. Quis enim non poſſit liberalẽ à prodigo ſeparare, (vt illi faciũt) aut parcum à ſordido, aut quietum ab inerti, aut cautum à timido? quòd hæc quæ ſunt bona, fines ſuos habeant: quos ſi exceſſerint, in vitia labuntur: ita & conſtantia, niſi pro veritate ſuſcepta ſit, fit impudentia. Itẽ fortitudo, ſi nulla neceſſitate cogente, aut nõ pro cauſa honeſta, certum periculum ſubierit, in temeritatem conuertitur. Libertas quoque, ſi alios inſectetur, potius quàm inſectantibus reſiſtat, contumacia eſt. Seueritas etiam, niſi ſe intra congruentes nocentium pœnas coërceat, fit

ſæua

ſæua crudelitas. Itaque dicunt eos, qui mali videantur, non ſua ſponte peccare, nec mala potius eligere: ſed bonorum ſpecie lapſos, incidere in mala, dum bonorũ, ac malorum diſcrimen ignorant. Hæc quidem falſa non ſunt, ſed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum eſſe, aut conſtantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut ſeuerum, virtutes ſunt quidem, ſed huius temporariæ vitæ. Nos autem, qui hanc vitam contemnimus, alias nobis virtutes propoſitas habemus, de quibus philoſophi ne ſuſpicari quidẽ vlla ratione potuerunt. Itaque & virtutes quaſdam pro vitijs, & vitia quædam pro virtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes, quorum impulſu animus commouetur, ex homine tollunt, cupiditatem, lætitiam, metum, mœſtitiam: quorum duo priora ex bonis ſunt aut futuris, aut pręſentibus: poſteriora ex malis. Eodem modo hæc quatuor, morbos (vt dixi) vocant, non tam natura inſitos, quã praua opinione ſuſceptos. Et idcirco eos cenſent extirpari poſſe radicitus, ſi bonorum, malorũque opinio falſa tollatur. Si enim nihil cenſeat ſapiens bonum, nihil malũ, nec cupiditate ardeſcet, nec lætitia geſtiet, nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahetur. Mox videbimus, an efficiant, quod velint, aut quid efficiant: interim propoſitum arrogans, ac penè fu-

rioſum, qui ſe putent mederi, & eniti poſſe contra vim,rationemq́ue naturæ.

De affectibus, déque iis Peripateticorum ſententia. CAP. XV.

HÆc enim naturalia eſſe,non voluntaria,omnium viuentium ratio demonſtrat, quæ iiſdem omnibus quatitur affectibus.Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia detrahi negant poſſe,quia nobiſcum ſimul nata ſint:& conantur oſtendere, quàm prouidenter,& quàm neceſſariò Deus, ſiue natura,(ſic enim dicunt)his nos armarit affectibus:quos tamē,quia vitioſi plerumque fiūt,ſi nimij ſint,poſſe ab homine, adhibito modo ſalubriter temperari, vt tantum homini quantum naturę ſatis eſt,relinquatur. Non inſipiens diſputatio,ſi (vt dixi) non ad hanc vitam omnia referantur. Stoici ergo furioſi, qui ea non temperant, ſed abſcindunt, rebuſq́ue à natura inſitis caſtrare hominem quodammodo volunt. Quod tale eſt,quale ſi velint aut metum detrahere ceruis,aut venenum anguibus,aut irā feris,aut placiditatem pecudibus. Nam quæ ſingula mutis animalibus data ſunt,ea verò vniuerſa homini ſimul.Quòd ſi,vt medici *dicunt,lætitię affectus in ſplene eſt,iræ in felle,libidinis in iecore, timoris in corde:facilius eſt interficere animal ipſum quàm ex corpore aliquid euellere, quod eſt animantis

**affirmant.*

tis

tis naturam velle mutare. Sed homines prudentes non intelligũt cùm vitia ex homine tollunt, etiam ſe virtutẽ, tollere, cui ſoli locũ faciunt. Nam ſi virtus eſt, in medio iræ impetu ſeipſum cohibere ac reprimere, quod negare non poſſunt: caret ergo virtute, quiſquis ira caret Si virtus eſt, libidinem corporis continere, virtute careat neceſſe eſt, qui libidinem, quam temperet, nõ habet. Si virtus eſt, cupiditatem ab alieni appetitione fręnare, nullam certè virtutem poteſt habere, qui caret eo, ad quod cohibendum, virtutis vſus adhibetur. Vbi ergo vitia nõ ſunt, nec virtuti quidẽ locus eſt: ſicut nec victorię quidem, vbi aduerſarius nullus eſt. Ita fit, vt bonum ſine malo eſſe in hac vita non poſſit. Affectus igitur, quaſi vbertas eſt naturalis animorum. Nam ſicut in ſentes ager, qui eſt natura fœcundus, exuberat: ſic animus incultus, vitijs ſua ſponte inualeſcentibus, velut ſpinis obducitur. Sed cùm verus cultor acceſſerit, ſtatim cedentibus vitijs, fruges virtutis oriuntur. Deus itaque, cùm hominem primùm fingeret, mirabili prouidentia ingenerauit ei prius iſtas animi commotiones, vt poſſet capere virtutem, ſicut terra culturam, poſuitque materiam vitiorum in affectibus, virtutis in vitijs. Quæ profectò aut nulla erit, aut in vſu eſſe non poterit, ſi deſint ea, per quæ

vis

vis eius aut apparet,aut conſtat. Videamus nunc,ijdem illi, qui vitia penitus excidunt, quid effecerint.Quatuor illos affectus,quos ex opinione bonorum malorumq́ue naſci putant, quibus euulſis, ſanandum eſſe animum ſapientis exiſtimant, quoniam intelligunt & natura inſitos eſſe, & ſine his nihil moueri,nihil agi poſſe, alia quædam in eorum locum,vicemq́ue ſupponunt.Pro cupiditate ſubſtituunt voluntatem, quaſi verò non multò ſit præſtabilius, bonum cupere, quàm malum velle. Item pro lætitia gaudium,pro metu cautionem.At in illo quarto immutandi nominis eius,ratio deficit. Itaque ægritudinem penitus, id eſt, mœſtitiam,doloremq́ue animi ſuſtulerunt: quod fieri nequaquam poteſt. Quis enim poſſit non dolere, ſi patriam aut peſtilentia exhauſerit, aut hoſtis euerterit, aut tyrannus oppreſſerit?Poteſt aliquis non dolere, ſi ſublatam viderit libertatem,ſi proximos, ſi amicos,ſi bonos viros aut exterminatos,aut crudeliſſimè trucidatos? niſi cuius mens ita obſtupuerit, vt ſit ei ſenſus omnis ereptus. Quare aut omnia tollere debuerunt, aut implenda fuerat curta hæc & debilis diſputatio, id eſt, etiam pro ægritudine aliquid reponendum, quoniam ſuperioribus ita ordinatis,hoc conſequens erat. Vt enim præſentibus lætamur bonis, ſic malis angimur,

ac

Digitized by Google

ac dolemus. Si ergo lætitiæ, quoniam vitioſam putabant, nomen aliud indiderunt, ſic & ægritudini, quoniam & ipſam vitioſam putabant, aliud vocabulum tribui congruebat. Vnde apparet, non illis rem defuiſſe, ſed verbum: cuius indigentia eum totum affectum, qui eſt vel maximus, contrà quàm natura pateretur, auferre voluerunt. Nã illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus, & oſtendere, aut ſermonis ornandi, augendæq́ue copiæ gratia, multa nomina iiſdem rebus impoſita, aut nihil, aut certè non multum inter ſe illa diſtare Nam & cupiditas à voluntate incipit, & cautio à metu oritur, & lætitia nihil aliud eſt, quàm profuſum gaudium. Sed putemus, vt ipſi volunt, eſſe diuerſa. Nẽpe igitur dicent cupiditatem eſſe perſeuerantẽ ac perpetuam voluntatem: lętitiam verò, inſolenter ſe efferens gaudium: metum autem, nimiam & excedentẽ modum cautionem. Ita fit, vt ea, quæ tollenda eſſe cenſent, non tollant, ſed temperent: ſiquidem nomina tantummodo immutant, res ipſæ manent. Eò igitur imprudẽtes reuoluuntur, quò Peripatetici ratione perueniunt, vt vitia, quoniam tolli non poſſunt, * moderanda ſint. *medie temperanda.* Erant ergo, quia non efficiunt, quod volunt, & longo, aſpero'que circuitu in eandem viam redeunt.

De

De affectibus, & de ijs Peripateticorum illa ſententia euerſa. CAP. XVI.

AT ego ne Peripateticos quidem acceſſiſſe ad veritatem puto, qui vitia eſſe concedunt, ſed ea mediocriter temperant. Carendum eſt enim vitijs etiam mediocribus: quin potius efficiendum fuit, primum, ne vitia eſſent (nec enim quicquam vitioſum naſci poteſt, ſed vitia fieri, ſi malè vtamur affectibus: virtutes, ſi bene.) deinde monſtrandum eſt, non ipſos affectus, ſed eorum cauſas eſſe moderandas. Non eſt, inquiunt, lætitia nimia geſtiendum, ſed modicè ac temperatè. Hoc verò tale eſt, quale ſi dicerent, non eſſe currendum concitatè, ſed gradiẽdum quietè. At poteſt & qui graditur, errare: & qui currit, rectam viam tenere. Quid ſi oſtẽdero, eſſe aliquid, vbi non tantùm modicum, ſed vel punctum gaudere, vitioſum ſit: & aliud è contrà, in quo vel exultare lætitia minimè criminoſum? Quid tandem nobis iſta mediocritas proderit? Quæro vtrúmne ſapienti lętandum putent, ſi quid inimico ſuo mali videat accidere, aut vtrúmne lætitiam frænare debeant, ſi victis hoſtibus, aut oppreſſo tyranno, libertas & ſalus ciuibus parta ſit? Nemo dubitat, quin & in illo, exiguum lætari, & in hoc, parum lætari, maximum ſit crimen. Eadem de cæteris affectibus dicere licet. Sed (vt dixi)

dixi) non in his moderandis ſapientiæ ratio verſatur, ſed in cauſis eorum, quoniam extrinſecus commouentur, nec ipſis potiſſimum frænos imponi oportuit, quoniam & exigui poſſunt eſſe in maximo crimine, & maximi poſſunt eſſe ſine crimine. Sed aſſignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis, ne vitia ſint, quibus vti rectè licet. Sicut enim rectè ambulare bonum eſt, errare autem malum: ſic moueri affectibus in rectum, bonum eſt, in prauum, malū. Nam ſi libido extra legitimum torum non euagetur, licet ſit vehemens, tamen culpa caret. Si verò appetit aliena, licet ſit mediocris, vitium tamen maximum eſt. Non eſt itaque morbus, iraſci, nec cupere, nec libidine commoueri: ſed iracundum eſſe, morbus eſt, cupidum, libidinoſum. Qui enim iracundus eſt, etiam cui non debet, aut cui non oportet, iraſcitur. Qui cupidus, etiam quod non opus eſt, concupiſcit. Qui libidinoſus, etiã quod legibus vetatur, affectat. Omnis igitur ratio in eo verſari debuit, vt quoniam earum rerum impetus inhiberi non poteſt, nec debet, quia neceſſariò eſt inſitus ad tuenda officia vitæ, dirigeretur potius in vitam rectam, vbi etiam curſus offenſione ac periculo careat.

De affectibus, & vſu eorum: & patientia, & ſummo bono Chriſtianorum.

CAP. XVII.

SEd euectus ſum coarguendi ſtudio longius, cùm ſit mihi propoſitum oſtendere ea, quæ vitia philoſophi putauerunt, non tantùm vitia non eſſe, verùm etiam magnas eſſe virtutes. Ex alijs docendi gratia ſumam, quæ pertinere ad rem maximè puto. Metum, ſeu timorem, in maximo vitio ponunt, ſummamque imbecillitatem eſſe animi putant, cui ſit contraria fortitudo, quæ ſi ſit in homine, locum timori eſſe nullum. Credítne aliquis fieri poſſe, vt idem metus ſumma ſit fortitudo? Minimè. Neque enim videtur capere natura, vt aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non árguta aliqua concluſione, vt apud Platonem Socrates facit, qui eos, quos contra diſputat, cogit ea, quæ negauerant, confiteri: ſed ſimpliciter oſtendam, ſummum metum ſummam eſſe virtutem. Nemo dubitat, quin timidi & imbecilli ſit animi, aut dolorem metuere, aut egeſtatem, aut exilium, aut carcerem, aut mortem: quæ omnia quiſquis non exhorruerit, fortiſſimus iudicatur. Qui autem Deum metuit, illa vniuerſa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non eſt: ſpectatæ ſunt enim, ſpectanturque adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis noua, & inuſitata tormenta excogitata ſunt. Nã de mortis generibus

ribus horret animus recordari, cùm immanium beſtiarum vltra ipſam mortem carnificina ſæuierit. Has tamen execrabiles corporũ lacerationes felix, atq; inuicta patientia ſine vllo gemitu pertulit. Hæc virtus omnibus populis atque prouinciis, & ipſis tortoribus miraculũ maximũ præbuit, cùm patientia crudelitas vinceretur. Atqui hanc virtutem nihil aliud, quàm metus Dei fecit. Itaq; (vt dicebam) non euellẽdus, vt Stoici, neq; temperãdus timor, vt Peripatetici volunt, ſed in veram viam dirigendus eſt, auferendíq; ſunt metus: ſed ita, vt hic ſolus relinquatur, qui quoniam legitimus, ac verus eſt, ſolus efficit, vt poſſint cætera omnia nõ timeri. Cupiditas quoq; inter vitia numeratur. Sed ſi hæc, quæ terrena ſunt, concupiſcat, vitiũ eſt: virtus autẽ, ſi cæleſtia. Qui enim iuſtitiam, qui Deum, qui vitam perpetuam, qui lucem ſempiternã, eáq; omnia, quæ Deus homini pollicetur, conſequi cupit, opes iſtas, &, honores, & potentatus, & regna ipſa contẽnet. Dicet fortaſſe Stoicus, volũtate opus eſſe ad hæc cõſequenda, non cupiditate. Imò verò parum eſt velle. Multi enim volunt: ſed cùm dolor viſceribus acceſſerit, voluntas cedit, cupiditas perſeuerat: quæ ſi efficit, vt contemptui ſint omnia, quæ à cæteris appetuntur, ſumma virtus eſt, ſiquidẽ continentiæ mater eſt. Ideoque

illud potius efficere debemus, vt affectus, quibus prauè vti, vitium eſt, dirigamus in rectum. Nam iſtę concitationes animorum iuncto currui ſimiles ſunt, in quo rectè moderando ſummum rectoris officium eſt, vt viam nouerit: quam ſi tenebit, licet quàm concitatè ierit, non offendet. Si autem aberrauerit, licet placidè, ac leniter eat, aut per confragoſa vexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certè, quò non eſt opus, deferetur. Sic curſus ille vitæ, qui affectibus velut equis pernicibus ducitur, ſi viã rectã teneat, fungetur officio. Metus igitur, & cupiditas ſi proiiciantur in terram, vitia fient: virtutes autẽ, ſi ad diuina referantur. Parſimoniam contrà virtutis loco habent, quæ ſi ſtudium eſt habendi, non poteſt eſſe virtus, quia in augendis, vel tuendis terreſtribus bonis tota verſatur. Nos autem ſummum bonũ non referimus ad corpus, ſed omne officium ſolius animæ conſeruatione metimur. Quod ſi (vt ſupra docui) patrimonio minimè parcendũ eſt, vt humanitatem iuſtitiamq; teneamus, non eſt virtus frugi eſſe: quod nomẽ virtutis ſpecie fallit, ac decipit. Eſt enim frugalitas abſtinentia quidẽ voluptatũ, ſed eò vitiũ, quia ex habendi amore deſcendit, cùm ſit & voluptatibus abſtinendũ, & pecuniæ minimè temperandũ. Nam parcè, id eſt, mediocriter vti pecunia, quaſi quædam

pu ſil

puſillitas animi eſt,aut pertimentis, ne ſibi deſit, aut deſperantis, poſſe ſe illam reparare,aut contemptum terreſtrium nõ capientis.Sed illi rurſus eum, qui rei familiari ſuæ non parcat,prodigum vocãt. Nam ita liberalem diſtinguunt à prodigo, quòd is liberalis ſit,qui & benemeritis,& cùm oportet, & quantum ſatis eſt, largiatur: prodigus verò, qui & non meritis, & cum opus non eſt, & ſine reſpectu rei familiaris effundat. Quid ergo?Prodigúmne dicemus eum, qui miſericordiæ cauſa tribuat egentibus victum?Atqui multum refert,vtrúmne ſcortis propter libidinẽ largiare,an miſeris propter humanitatem:vtrum pecuniã tuam productores,aleatores,lenonéſq; diripiãt,an illam pietati ac Deo præſtes:vtrúmne illam ventri ac gulæ ingeras, an in theſauro iuſtitiæ reponas. Vt ergo vitium eſt, effundere in malam partem, ſic in bonam virtus. Si virtus eſt, non parcere opibus,quæ poſſunt reparari, vt hominis vitam ſuſtentes, quæ reparari non poteſt: vitium igitur parſimoniaʼ eſt. Quare nihil aliud dixerim, quàm inſanos,qui hominem, mite ac ſociale animal, orbant ſuo nomine, qui euulſis affectibus,quibus omnis conſtat humanitas,ad immobilem ſtuporem mẽtis perducere volunt, dum ſtudent animum à perturbationibus liberare, & (vt ipſi dicunt) quie-

tum tranquillumq; reddere. Quod fieri non tantùm non poteſt, quia vis & ratio eius in motu eſt, ſed ne oportet quidem: quia ſicut aqua ſemper iacens & quieta, inſalubris & magis turbida eſt: ſic animus immotus ac torpẽs, inutilis eſt etiam ſibi, nec vitã ipſam tueri poterit, quia nec faciet quicquam, nec cogitabit, cùm cogitatio ipſa nihil aliud ſit, quàm mentis agitatio. Denique qui hãc immobilitatem animi aſſerunt, priuare animum vita volunt, quia vita actuoſa eſt mors quieta. Quædam etiam rectè pro virtutibus habent, ſed earum modum non tenent. Virtus eſt conſtantia, non vt inferentibus iniuriã reſiſtamus, (his enim cedendũ eſt, quod cur fieri debeat, mox docebo) ſed vt iubentibus facere nos contra Dei legem, contráq; iuſtitiã, nullis minis, aut ſuppliciis terreamur, quo minus Dei iuſſionem hominis iuſſioni præferamus. Itẽ virtus eſt, mortẽ contẽnere, non vt appetamus, eamq; nobis vltro inferamus, ſicut philoſophorum plurimi, & maximi ſæpe fecerunt, quod eſt ſceleratum, ac nefariũ: ſed vt coacti Deum relinquere, ac fidem prodere, mortem ſuſcipere malimus, libertatémque defendamus aduerſus impotentium ſtultam, vecordémque violentiam, vt omnes ſeculi minas, atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea, quæ alij timent, excelſa & inſuperabili

bili mente, dolorem, mortémq; calcamus. Hæc eſt virtus, hæc vera conſtantia, in hoc tuenda, & conſeruanda ſolo, vt nullus nos terror, nulla vis à Deo poſſit auertere. Vera igitur Ciceronis illà ſententia eſt: Nemo, inquit, iuſtus poteſt eſſe, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet. Item Senecæ in libris moralis philoſophiæ dicentis: Hic eſt ille homo honeſtus, non apice, purpuráve, non lictorum inſignis miniſterio, ſed nulla re minor: qui cùm mortem in vicinia videt, non ſic perturbatur, tanquam rem nouã viderit, qui ſiue toto corpore tormenta patienda ſunt, ſiue flamma ore recipienda eſt, ſiue extendendæ per patibulum manus, non quærit quid patiatur, ſed quàm bene. Qui autem Deum colit, hæc patitur, nec timet. Ergo iuſtus. His rebus efficitur, vt neque virtutes, neque virtutum exactiſſimos limites noſſe, aut tenere poſſit omnino, quiſquis eſt à religione Dei ſingularis alienus.

De Dei quibuſdam mandatis, & patientia.

CAP. XVIII.

SEd omittamus philoſophos, q aut omnino nihil ſciũt, idq; ipſum pro ſumma ſcientia præ † ſe †† ferunt, aut qui non perſpiciunt etiã quę ſciunt, aut qui, quoniam ſe putant ſcire, quæ neſciunt, ineptè, arrogantérq; deſipiunt: Nos ergo (vt ad propoſitum

reuertamur) quibus ſolis à Deo veritas reuelata, & cælitus miſſa ſapientia eſt, faciamus quæ iubet illuminator noſter Deus: ſuſtineamus inuicē, & labores huius vitę mutuis adiumentis perferamus: nec tamen ſi quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo Monet enim Deus, operatorem iuſtitiæ non oportere eſſe iactantē, ne non tam mandatis cæleſtibus obſequēdi, quàm ſtudio placendi, humanitatis officio functus eſſe videatur: habeátq; iam pretiũ gloriæ, quod captauit, nec pręmium cęleſtis illius ac diuinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ obſeruare cultor Dei debet, facilia ſunt illis virtutibus comprehenſis. Non mentiatur vnquam, decipiendi, aut nocendi cauſa. Eſt enim nefas, eum, qui veritati ſtudeat, in aliqua re eſſe fallacem, atque ab ipſa, quam ſequitur, veritate diſcedere. In hac iuſtitiæ, virtutúmque omnium via, nullus mendacio locus eſt. Itaque viator ille verus ac iuſtus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico, ac familiari non eſt mentiri meum.

Sed etiam inimico, atq; ignoto exiſtimabit non eſſe mētiri ſuum: nec aliquãdo cõmittet, vt lingua interpres animi, à ſenſu, & cogitatione diſcordet. Pecuniæ, ſi quam crediderit, non accipiet vſuram: vt & beneficium ſit incolume, quod ſuccurrit neceſſitati, & ab

abſtineat ſe prorſus alieno. In hoc enim genere officij debet ſuo eſſe contentus, quem oportet ne proprio quidem parcere, vt bonum faciat: plus autem accipere quàm dederit, iniuſtum eſt. Quod qui facit, inſidiatur quodammodo, vt ex alterius neceſſitate prædetur. At iuſtus nunquàm prætermittit, quo minus miſericorditer aliquid faciat, nec inquinabit ſe huiuſmodi quæſtu, ſed efficiet, vt ſine vllo ſuo damno id ipſum quod commodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiet à paupere, vt ſi quid ipſe præſtiterit, eò bonum ſit quòd fuerit gratuitum. Maledicenti bene dicto reſpondeat: nunquàm ipſe maledicat, nec verbum malum procedat ex ore hominis, qui colit verbum bonum. Quin etiam caueat diligenter ne quando inimicum ſua culpa faciat: & ſi quis extiterit tam proteruus, qui bono, & iuſto faciat iniuriam, clementer, ac moderatè ferat, & vltionē ſuam non ſibi aſſumat, ſed iudicio Dei reſeruet: Innocētiā ſemper, & vbiq; cuſtodiat. Quod præceptum non ad hoc tātùm valet, vt ipſe iniuriam non inferat, ſed vt illatam ſibi non vindicet. Sedet enim maximus & æquiſſimus iudex, ſpeculator ac teſtis omnium. Hunc homini præferat, hunc malit de cauſa ſua pronuntiare, cuius ſententiam nemo effugere poteſt, nec defenſione cuiuſ-

quam,nec gratia.Ita ſit vt homo iuſtus cō-temptui ſit omnibus:&, quia putabitur, ſemetipſum non poſſe defendere, habebitur pro ſegni,& inerti. Qui autem fuerit vltus inimicum, hic fortis, hic ſtrenuus iudicatur,hunc colunt,hunc omnes verentur. Bonus verò ille,tametſi prodeſſe pluribus poſſit,illum tamen ſuſpiciūt, qui nocere,quàm qui prodeſſe poſſit:ſed iuſtum prauitas hominum deprauare non poterit, quo minus Deo ſtudeat obtemperare, malítque contemni,dummodo ſemper boni fungatur officio,mali nunquam. Cicero in iiſdem illis Officialibus † libris ††. At verò ſi quis voluerit,inquit,animi ſui complicatàm notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum virum bonū eſſe,qui proſit quibus poſsit, nemini noceat,niſi laceſsitus iniuria. O quàm ſimplicem,verámq; ſentētiam duorum verborū adiectione corrupit! Quid enim opus fuerat adiungere, niſi laceſsitus iniuria? vt vitium bono viro quaſi caudam turpiſsimam apponeret,patientiæq; quæ omnium virtutum maxima eſt, faceret expertē?Nociturum eſſe dixit bonū virum, ſi fuerit laceſsitus: iam ex hoc ipſo boni viri nomen amittat neceſſe eſt, ſi nocebit. Non minus enim mali eſt, referre iniuriam, quàm inferre. Nam vnde certamina inter homines, vnde pugnæ,contentionéſq; naſcuntur, niſi

quòd

quòd improbitati oppoſita impatiẽtia, magnas ſæpe concitat tempeſtates? Quòd ſi patientiā, qua virtute nihil verius, nihil homine dignius inueniri poteſt, improbitati oppoſueris, extinguetur protinus, tanquam ſi igni aquam ſuperfuderis. Sin autẽ prouocatrix illa improbitas impatientiā ſibi comparem nacta eſt, tanquam perfuſa oleo, tantum excitabit incendium, vt id non flumen aliquod, ſed effuſio cruoris extinguat. Magna itaq; patiẽtiæ ratio eſt, quā ſapiens homo ademit bono viro. Vt enim nihil malorum fiat, hæc ſola efficit: quæ ſi detur omnibus, nullum ſcelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono viro poteſt eſſe tam calamitoſum, tamq; contrarium, quàm iræ frena permittere, quæ illum non modò boni, ſed etiā hominis appellatione diſpoliet? Siquidem nocere alteri, vt ipſe veriſsimè ait, non eſt ſecūdùm hominis naturam. Nam & pecudes, ſi laceſſas, aut calce, aut cornu repugnant: & ſerpentes ac feræ, niſi perſequaris, vt occidas, negotium nō exhibent: & (vt ad hominum exempla redeamus) imperiti quoque & inſipientes, ſi quando accipiunt iniuriam, cæco & irrationabili furore ducuntur, & iis, qui ſibi nocent, vicem retribuere conantur. In quo igitur ſapiens, ac bonus vir à malis, & inſipientibus differt, niſi quòd habet inuictam

patientiam, qua ſtulti carẽt: niſi quòd regere ſe ac mitigare irã ſuam nouit, quam illi, quia virtute indigent, frænare non poſſunt? Sed videlicet hæc illum res fefellit, quia cum de virtute loqueretur, in quacunque cõtentione vinceret, putauit eſſe virtutem: nec videre vllo modo potuit, hominẽ dolori & iræ ſuccumbentem, & iis affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem *quancunq; in partem improbitas prouocarit, virtutis officium non tenere. Qui enim referre iniuriam nititur, eum ipſum, à quo læſus eſt, geſtit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus eſſe nullo pacto poteſt. Duobus igitur verbis duas virtutes maximas bono & ſapienti viro, innocentiam, patientiámq; detraxit. Sed quia ipſe caninam illam facundiam (ſicut Salluſtius ab Appio dictũ refert) exercuit, voluit quoque hominem canino modo viuere, vt remordeat laceſſitus. Quæ retributio contumeliæ quàm pernicioſa ſit, & quas edere ſoleat ſtrages, vnde opportunius petetur exemplũ, quàm ex ipſius doctoris triſtiſsimo caſu, qui dũ his philoſophorũ præceptis obtemperare geſtit, ipſe ſe perdidit? Quòd ſi laceſsitus iniuria patientiam tenuiſſet, ſi diſsimulare, ſi ferre contumeliam boni viri eſſe didiciſſet, nec illas nobiles orationes alieno titulo inſcriptas, impatientia, & leui

quacũque improb.

Digitized by Google

& leuitate,& inſania profudiſſet,nunquam capite ſuo roſtra,in quibus antè floruerat, cruentaſſet, nec Rempublicam funditus proſcriptio illa deleſſet.Sapiẽtis ergo ac boni viri non eſt, velle certare, ac ſe periculo committere quoniam & vincere non eſt in noſtra poteſtate,& eſt anceps omne certamen:ſed eſt ſapientis,atq; optimi viri, non aduerſariũ velle tollere,quod fieri ſine ſcelere ac periculo non poteſt.: ſed certamen ipſum, quod fieri & vtiliter, & iuſtè poteſt. Summa igitur virtus habẽda patientia eſt, qua vt non careret homo iuſtus, voluit illum Deus(vt ſuprà dictũ eſt)pro inerte cõtẽni.Niſi enim contumelijs fuerit affectus, quantum habeat fortitudinis in ſeipſo cohibendo, ignorabitur. Si autem laceſſitus iniuria lædentem perſequi cœperit, victus eſt. Si verò motum illum ratione cõpreſſerit,hic planè imperat ſibi, hic regere ſe poteſt.Quæ ſuſtentatio ſui,rectè patientia nominatur, quæ vna virtus omnibus eſt oppoſita vitijs, & affectibus. Hæc perturbatum ac fluctuantem animum, ad tranquillitatem ſuam reuocat:hæc mitigat,hæc hominem ſibi redd t.Ergo quoniam naturæ repugnare impoſſibile eſt;& inutile,vt non commoueatur omnino,prius tamen quàm commotio illa proſiliat ad nocendum,quoad fieri poteſt, maturius ſopiatur.Præcepit

Deus non occidere ſolem ſuper iram noſtram, ne furoris noſtri teſtis abſcedat. Denique M. Tullius contra ſuum præceptum, de quo pauló antè dixi, obliuionem iniuriarum in magnis laudibus poſuit. Spero, inquit, Cæſar, qui obliuiſci nihil ſoles, niſi iniurias. Quòd ſi hoc ille faciebat, homo non à cæleſti tantũ, ſed à publica quoque ciuilique iuſtitia remotiſſimus: quanto magis id nos facere debemus, qui * immortalitatis velamine candidati ſumus?

immortalitate velut cand.

De affectibus, eorumq; vſu.

CAP. XXI.

STOicis, cùm affectus ex homine, tãquã morbos conantur euellere, Peripatetici ſe opponunt; eoſq; non modò retinent, ſed etiam defendunt, nihilq; in homine eſſe dicunt, quod non magna ratione ac prouidẽtia ſit innatum. Rectè id quidẽ, ſi ſingularũ rerum veros terminos ſcirent. Itaque hanc ipſam iram, fomitem dicunt eſſe virtutis, tanquam nemo poſſit aduerſus hoſtes fortiter dimicare, niſi fuerit ira cõcitatus. Quo planè oſtendunt, nec quid ſit virtus ſcire ſe, nec cur homini tribuerit iram Deus. Quæ ſi nobis ideo data eſt, vt ea vtamur ad occidendos homines: quid immanius homine quid ſimilius feris belluis exiſtimandũ eſt, quàm id animal, quod ad communionem, & innocentiam Deus fecit? Tres ſunt igitur

tur affectus,qui homines in omnia facinora præcipites agunt, ira, cupiditas, libido. Propterea poëtæ tres furias eſſe dixerunt, quæ mentes hominum exagitent,ira vltionem deſiderat, cupiditas opes, libido voluptates. Sed his omnibus Deus certos limites ſtatuit:quos ſi tranſcenderint, maioresq; eſſe cœperint,neceſſe eſt naturam ſuam deprauent, & in morbos ac vitia vertantur.Qui autem ſint iſti limites, non eſt magni laboris oſtendere. Cupiditas ad ea comparāda nobis data eſt,quę ſunt ad vitā neceſſaria:libido ad ſobolem propagādam, iræ affectus ad coërcenda peccata eorū,qui ſunt in noſtra poteſtate, id eſt, vt arctiore diſciplina minor ætas ad probitatem,iuſtitiamq; formetur,quæ niſi metu cohibetur, licentia pariet audaciam,quæ ad omne flagitium & facinus euadet. Itaque vt ira vti aduerſus minores,& iuſtū eſt, & neceſſarium:ſic aduerſus pares, & pernicioſum eſt, & impium. Impium, quòd violatur humanitas:pernicioſum, quòd illis repugnantibus aut perdere neceſſe eſt,aut perire. Hāc autem,quam dixi eſſe rationem,cur hominis ſit iræ affectus datus,ex ipſius Dei præceptis intelligi poteſt, qui iubet, vti maledictis & lædētibus nō iraſcamur: manus autē noſtras ſupra minores ſemper habeamus,hoc eſt,vt peccātes eos aſſiduis verbe-

ribus

ribus corrigamus:ne amore inutili, & indulgentia nimia educentur ad malum, & ad vitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui ſunt homini ad vſus bonos dati, exterminauerunt, & latius quam ratio poſtulat, euagantur. Inde iniuſtè atque impiè viuitur. Vtuntur ira cõtra pares: hinc diſſidia, hĩc expulſiones, hinc bella cõtra iuſtitiam nata ſunt. Vtuntur cupiditate ad cõgerendas opes: hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia ſcelerũ genera exorta ſunt. Vtuntur libidine ad capiendas tantũ voluptates, hinc ſtupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ oẽs extiterũt. Quicũq; igitur illos affectus intra fines ſuos redegerit, quòd ignorantes Deum facere non poſſunt hic patiens, hic fortis, hic iuſtus eſt.

De ſenſibus, & eorum voluptatibus brutorum & hominũ: deq; oculorũ voluptate & ſpectaculis. CAP. XX.

RESTAT, vt contra quinque ſenſuum voluptates dicam breuiter: nam & ipſius libri mẽſura iam modum flagitat: quæ omnes, quoniam vitioſæ ac mortiferæ ſunt, virtute ſuperari, atq; opprimi debẽt; vel (quod paulò antè dicebã de affectibus) ad rationẽ ſuam reuocari. Cæteræ animantes, præter vnam voluptatem, quæ ad generandum pertinet, nullã ſentiunt. Vtũtur ergo ſenſibus ad naturæ ſuæ neceſſitatem. Vident vt

ap

appetant ea quibus opus eſt ad vitã tuendam. Audiunt inuicem, ſeque dignoſcũt, vt poſſint congregari. Quæ vtilia ſunt ad victum, aut ex odore inueniunt, aut ex ſapore percipiunt: inutilia reſpuũt, aut recuſant. Edendi ac bibẽdi officiũ vẽtris plenitudine metiũtur. Homini verò ſolertiſſimi artificis prouidentia dedit voluptatem infinitam, & in vitiũ cadentẽ: quia propoſuit ei virtutem, quæ cum voluptate ſemper, tanquam cum domeſtico hoſte, pugnaret. Cicero in Catone maiore: Stupra verò, inquit, & adulteria, & omne flagitiũ nullis excitari alijs illecebris, niſi voluptatis. Cumq; homini, ſiue natura, ſiue quis Deus nihil mente præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri ac dono nihil tam inimicum, quàm voluptatem. Nec enim libidine dominante, temperantiæ locũ eſſe, neq; in voluptatis regno virtutẽ poſſe cõſiſtere: ſed è cõtrario Deus idcirco virtutem dedit, vt expugnaret, ac vinceret voluptatem: eamq; egredientem fines ſibi datos intra præſcriptũ coërceret: ne hominem ſuauitatibus delinitum, atque captum, ditioni ſuę ſubijceret, ac ſempiterna morte multaret. Voluptas oculorum varia, & multiplex eſt, quæ capitur ex aſpectu rerum, quæ ſunt in vſu hominũ vel natura, vel opere delectabiles. Hãc philoſophi rectiſſimè ſuſtulerũt. Aiunt enim multò eſſe

præclatius,& homine dignius, cælum potius quàm cælata intueri,& hoc pulcherrimum opus intermicantibus aſtrorum luminibus,tanquam floribus adornatũ,quàm ficta,& picta,& gẽmis diſtincta mirari.Sed cùm diſertè ad contemptum terreſtriũ nos exhortati ſunt, & ad cæli ſpectaculum excitauerũt,tamẽ ſpectacula hęc publica non contemnunt.Itaq; his & delectantur, & libẽter interſunt. Quæ,quoniam maxima ſunt irritamenta vitiorũ, & ad corrumpendos animos potentiſſimè valent, tollenda ſunt nobis: quia non modò ad beatam vitam nihil conferunt, ſed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis ob merita damnatum,in cõſpectu ſuo pro voluptate iugulari computat, conſcientiam ſuã polluit,tam ſcilicet quàm ſi homicidij, quod fit occultè, ſpectator, & particeps fiat, Hos tamen ludos vocant,in quibus humanus ſanguis effunditur. Adeò longè ab hominibus receſſit humanitas,vt cùm animas hominum interficiant,ludere ſe opinentur, nocentiores ijs omnibus, quorum ſanguinem voluptati habent.Quęro nunc,an poſſint pij & iuſti homines eſſe, qui conſtitutos ſub ictu mortis, ac miſericordiam deprecantes, nõ tantùm patiuntur occidi, ſed efflagitant, feruntque ad mortem crudelia & inhumana ſuffragia, nec vulneribus ſatiati,

tiati,

tiati, nec cruore cōtenti, quin etiam percuſſos, tacenteſque reperi iubent, & cadauera ictibus diſſipari, ne quis illos ſimulata morte deludat. Iraſcuntur etiam pugnantibus, niſi celeriter è duobus alter occiſus eſt, & tanquam humanum ſanguinē ſitiant, oderunt moras. Alios illis cōpares dari poſcunt recentiores, vt quàm primùm oculos ſuos ſatient. Hanc conſuetudine imbuti, humanitatem perdiderunt. Itaque non parcunt etiam innocentibus, ſed exercēt in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidij ſocios & participes eſſe non conuenit eos, qui iuſtitiæ viā tenere nituntur. Non enim cùm occidere Deus vetat, latrocinari nos tantùm prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet: ſed ea quoque ne fiant monet, quę apud homines pro licitis habentur. Ita neq; militare iuſto licebit, cuius militia eſt ipſa iuſtitia: neq; verò accuſare quenquā crimine capitali, quia nihil diſtat, vtrū ferro, an verbo potius occidas; quoniā occiſio ipſa prohibetur. Itaq; in hoc Dei præcepto nullam prorſus exceptionē fieri oportet, quin occidere hominē ſit ſemper nefas, quē Deus ſanctū animal eſſe voluit. Ergo ne illud quidē cōcedi aliquis exiſtimet, vt recentes natos liceat oblidere, quæ vel maxima eſt impietas. Ad vitā enim Deus inſpirat animas,

non ad mortem. Verùm homines, ne quod ſit facinus quo manus ſuas non polluant, rudibus adhuc & ſimplicibus animis abnegant lucem non à ſe datam. Expectet verò aliquis, vt alieno ſanguini parcant, qui non parcũt ſuo: ſed hi ſine vlla controuerſia ſcelerati, & iniuſti. Quid illi, quos falſa pietas cogit exponere? Non poſſunt innocentes exiſtimari, qui viſcera ſua in prædam canibus obijciunt, & quantum in ipſis eſt, crudelius necant, quàm ſi ſtrangulaſſent. Quis dubitet, quin impius ſit, qui alienæ miſericordiæ locũ non tribuit? qui etiam ſi contingat ei, quod voluit, vt alatur, addixit certè ſanguinem ſuũ vel ad ſeruitutem, vel ad lupanar. Quæ autem poſſint, vel ſoleant accidere in vtroq; ſexu, † vel †† per errorem, quis ignorat? Quod vel vnius Oedipodis declarat exẽplũ, duplici ſcelere confuſum. Tam igitur nefarium eſt, exponere quàm necare. At enim parricidæ facultatum anguſtias conqueruntur, nec ſe pluribus liberis educandis ſufficere poſſe prætendunt: quaſi verò aut facultates in poteſtate ſint poſſidentiũ, aut non quotidie Deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare ſi quis liberos ob pauperiem non poterit educare, ſatius eſt, vt ſe ab vxoris congreſſione cõtineat, quàm ſceleratis manibus Dei opera corrumpat. Ergo ſi homici

micidium facere nullo modo licet, nec intereſſe omnino conceditur, ne conſcientiã perfundat vllus cruor: ſiquidem populo ſanguis ille præſtatur. In ſcenis quoque neſcio an ſit corruptela vitioſior. Nam & Comicæ fabulæ de ſtupris virginum loquuntur, aut amoribus meretricum: & quo magis ſunt eloquentes, qui flagitia illa finxerũt, eo magis ſententiarũ elegãtia perſuadẽt, & faciliùs inhærent audientium memoriæ verſus numeroſi, & ornati. Itẽ Tragicæ hiſtoriæ ſubijciunt oculis parricidia, & inceſta regũ malorum, & cothurnata ſcelera demõſtrãt. Hiſtrionum quoque impudiciſſimi motus, quid aliud niſi libidines docent, & inſtigãt? quorum eneruata corpora, & in muliebrum inceſſum, habitumque mollita, impudicas fœminas inhoneſtis geſtibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus diſciplinam? qui docent adulteria, dũ fingunt, & * ſimulatis erudiũt ad vera? Quid iuuenes, aut virgines faciant, cùm hæc & fieri ſine pudore, & ſpectari libenter ab omnibus cernũt? Admonẽtur vtiq; quid facere poſſint, & inflãmantur libidine, quæ aſpectu maximè concitatur: ac ſe quiſque pro ſexu in illis imaginibus præfigurat: probantque illa, dum rident, & adhærentibus vitijs corruptiores ad cubicula reuertuntur: nec pueri modò, quos præmaturis

* *ſimulacris*

vitijs imbui non oportet, ſed etiam ſenes, quos peccare iam non decet,† in talem vitiorum ſemitam dilabuntur. †† Circenſiũ quoq; ludorũ ratio quid aliud debet, niſi leuitatẽ, vanitatẽ, inſaniã? Tanto namq; impetu cõcitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur. vt iam plus ſpectaculi exhibeant, qui ſpectandi gratia veniunt, cùm exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergo ſpectacula omnia, non ſolùm ne quid vitiorũ pectoribus inſideat, quæ ſedata, & pacifica eſſe debent, ſed ne cuius nos voluptatis cõſuetudo deliniat, & à Deo, atque à bonis operibus auertat. Nam ludorum celebrationes, deorum feſta ſunt: ſiquidem ob natales eorum, vel tẽplorum nouorum dedicationes ſunt conſtitutæ. Et primitus quidem venationes quæ vocantur munera, Saturno ſunt attributæ, ludi autem ſcenici Libero, Circenſes Neptuno. Paulatim verò & cæteris dijs idẽ honos tribui cœpit, ſinguliq́ue ludi numinibus eorũ conſecrati ſunt, ſicut Siſinnius Capito in * libris ſpectaculorum docet. Si quis igitur ſpectaculis intereſt, ad quæ religionis gratia conuenitur, diſceſſit à Dei cultu, & ad deos ſe contulit, quorum natales, & feſta celebrauit,

libro

De aurium voluptatibus, & ſacris literis,

CAP. XXI.

Au-

AVrium voluptas ex vocum, & cantuum ſuauitate percipitur, quæ ſcilicet tam vitioſa eſt, quã oblectatio illa, de qua diximus, oculorũ. Quis enim non luxurioſum, at nequam, putet eũ, qui ſcenicas artes domi habeat. Atqui nihil refert, vtrúmne luxuriam ſolus domi, an cũ populo exerceas in theatro Sed iam de ſpectaculis dictum eſt: reſtat vnum, quod eſt nobis expugnandum, ne capiamur ijs, quæ ad ſenſum intimũ penetrãt. Nam illa omnia, quæ verbis carent, id eſt, aëris, & neruorum ſuaues ſoni, poſſunt facilè contemni, quia non adhærent, nec ſcribi poſſunt. Carmen autem compoſitum, & oratio cum ſuauitate decipiens, capit mentes, & quò voluerit impellit. Inde homines literati cum ad Dei religionem acceſſerint, ab aliquo imperito doctore fundati minus credunt. Aſſueti enim dulcibus & politis, ſiue orationius ſiue carminibus, diuinarum literarũ ſimplicem cõmunẽq; ſermonẽ pro ſordido aſpernantur. Id enim quærunt, quod ſenſum demulceat. Perſuadet autem quicquid ſuaue eſt, & animo penitus, dum delectat, inſidet. Num igitur Deus & mentis, & vocis, & linguæ artifex diſertè loqui nõ poteſt? Imò verò ſumma prouidentia carere fuco voluit ea, quæ diuina ſunt, vt omnes intelligerent, quæ ipſe omnibus loquebatur. Ergo qui veri-

tati ſtudet, qui non vult ſe ipſe decipere, abiiciat inimicas ac noxias voluptates, quæ animam ſibi vinciunt, vt corpus cibi dulces: præferantur vera falſis, æterna breuibus, vtilia iucundis. Nihil aſpectu gratum ſit, niſi quod piè, quod iuſtè fieri videas: nihil auditu ſuaue, niſi quod alit animam, melioremque te reddit. Maximeque hic ſenſus non eſt ad vitium detorquendus, qui nobis ideo datus eſt, vt doctrinam Dei percipere poſſemus. Itaque ſi voluptas eſt, audire cantus & carmina, Dei laudes canere & audire iucundum ſit. Hæc eſt voluptas vera, quæ comes eſt & ſocia virtutis. Hæc eſt non caduca, & breuis, vt illæ, quas appetunt, qui corpori, vt pecudes, ſeruiunt, ſed perpetua & ſine vlla intermiſſione delectans. Cuius terminos ſi quis exceſſerit, nihilque aliud ex voluptate petierit, niſi ipſam voluptatem, hic mortem meditatur: quia ſicut vita perpetua in virtute eſt, ita mors in voluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis: qui terrena prætulerit, cæleſtia non habebit.

De ſaporis & odoris voluptatibus.

CAP. XXII.

AD voluptates autem ſaporis & odoris, qui duo ſenſus ad ſolum corpus pertinent, nihil eſt aliud, quod à nobis diſputetur, niſi fortè quis exigit, vt dicamus, turpe

eſſe ſapienti, ac bono ſi ventri & gulæ ſeruiat, ſi vnguentis oblitus aut floribus coronatus incedat: quod qui facit, vtique inſipiens, ineptus, & nihili eſt, & quem ne odor quidem virtutis attigerit. Fortaſſe quiſpiam dixerit: Cur ergo illa facta ſunt, niſi vt ijs fruamur? At enim ſæpe iam dictum eſt, virtutem nullam futuram fuiſſe, niſi haberet quæ opprimeret. Itaque fecit omnia Deus ad inſtruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ iſtæ voluptatum, arma ſunt illius, cuius vnum opus eſt, expugnare virtutem, iuſtitiamque ab hominibus excludere. His blandimentis, & ſuauitatibus titillat animas. Scit enim quia mortis fabricatrix eſt voluptas. Nam ſicut Deus hominem ad vitam non niſi per virtutem ac laborem vocat, ita ille ad mortem per delicias ac voluptates: & ſicut ad verum bonum per fallacia mala, ſic ad verum malum per fallacia bona peruenitur. Cauenda ſunt igitur oblectamenta iſta, tanquam laquei & plagę, ne ſuauitudinum mollitie capti, ſub ditionem mortis cum ipſo corpore redigamur, cui nos mancipauimus.

De tactus voluptate, & libidine, & matrimonio, & continentia.

CAP. XXIII.

VEnio nunc ad eá, quæ percipitur ex tactu, voluptatem: qui ſenſus eſt quidem

totius corporis. Sed ego nõ de ornamentis, aut veſtibus, ſed de ſola libidine dicendum mihi puto, quę maximè coërcenda eſt, quia maximè nocet. Cũ excogitaſſet Deus duorum ſexuum ratioñe, attribuit ijs, vt ſe inuicem appeterẽt, & coniunctione gauderent. Itaque ardentiſſimam cupiditatem cunctorum animantiũ corporibus admiſcuit, vt in hos affectus auidiſſimè ruerẽt, eaq; ratione propagari, & multiplicari genera poſsẽt. Quæ cupiditas, & appetẽtia, in homine vehementior, & acrior inuenitur, vel quia hominum multitudinẽ voluit eſſe maiorẽ, vel quoniam virtutẽ ſoli homini dedit, vt eſſet laus, & gloria in coërcẽdis voluptatibus, & abſtinẽtia ſui. Scit ergo aduerſarius ille noſter, quãta ſit vis huius cupiditatis, quã quidam neceſſitatem dicere maluerunt, eámque à recto & bono, ad prauum & malum transfert. Illicita enim deſideria immittit, vt aliena contaminent, quibus habere propria, ſine delicto licet. Obiicit quippe oculis irritabiles formas, ſuggeritq; fomenta, & vitijs pabulum ſubminiſtrat: tum in intimis viſceribus ſtimulos omnes conturbat, & commouet, & naturalem illum incitat, atque inflammat ardorem, donec irretitum hominem implicatumq; decipiat. At ne quis eſſet, qui pœnarum metu abſtineret alieno, lupanaria quoque conſtituit, & pudorem

dorem

dorem infelicium mulierum publicauit, vt ludibrio haberet tam eos, qui faciunt, quàm quas pati neceſſe eſt. His obſcœnitatibus animas ad ſanctitatem genitas, velut in cœni gurgitem demerſit, pudorem extinxit, pudicitiam profligauit. Idem etiam mares maribus admiſcuit, & nefandos coitus contra naturam, contraque inſtitutum Dei machinatus eſt: ſic imbuit homines & armauit ad omne nefas. Quid enim poteſt eſſe ſanctum ijs, qui ætatem imbecillam, & præſidio indigentem, libidini ſuæ depopulandam, fœdandamque ſubſtrauerint? Non poteſt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil amplius iſtos appellare poſſum, quã impios, & parricidas: quibus non ſufficit ſexus à Deo datus, niſi & ſuum profanè ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos leuia, & quaſi honeſta ſunt. Quid dicam de ijs, qui abominandam non libidinem, ſed inſaniam potius exercent? Piget dicere. Sed quid his fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum eſt, quia fit. De iſtis loquor, quorum teterrima libido, & execrabilis furor ne capiti quidem parcit. Quibus hoc verbis, aut qua indignatione tantum nefas proſequar? vincit officium linguæ ſceleris magnitudo. Cùm igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora deſignet, armandi aduerſus eam virtute

maxima ſumus. Quiſquis affectus illos frænare non poteſt, cohibeat eos intra præſcriptum legitimi tori: vt & illud, quod auidè expetit, conſequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid ſibi homines perditi volunt? Nempe honeſta opera voluptas ſequitur: ſi ipſam per ſe appetunt, iuſta & legitima frui licet. Quod ſi aliqua neceſſitas prohibebit, tum verò maxima adhibenda virtus erit, vt cupiditati continentia reluctetur. Nec tantùm alienis toris, quæ attingere non licet, verum etiam publicis, vulgatiſque corporibus abſtinendum Deus præcepit, docetque nos, cùm duo inter ſe corpora fuerint copulata, vnum corpus efficere. Itaque qui ſe cœno immerſerit, cœno ſit oblitus neceſſe eſt: & corpus quidem cito ablui poteſt, mẽs autem contagione impudici corporis inquinata non poteſt, niſi & longo tempore, & multis bonis operibus, ab ea, quæ inhęſerit, colluuione purgari. Oportet ergo ſibi quemque præponere, Duorum ſexuum coniunctionem generãdi cauſa datam eſſe viuentibus: eamque legem his affectibus poſitam, vt ſucceſſionẽ parẽt. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non vt videamus propter eos actus, qui pertinẽt ad vitæ neceſſitatem: ita genitalẽ corporis partem, quod nomen ipſum docet, nulla alia cauſa, niſi efficiendæ ſobolis accepimus.

Huic

Huic diuinæ legi ſumma deuotione parendum eſt. Sint omnes, qui ſe diſcipulos Dei profitebuntur, ita morati & inſtituti, vt imperare ſibi poſſint. Nam qui voluptatibus indulgent, qui libidini obſequuntur, ij animam ſuam corpori mancipant, ad mortémque condemnant: quia ſe corpori addixerunt, in quo habet mors poteſtatem. Vnuſquiſque igitur, quantum poteſt, formet ſe ad verecundiam, pudorémque colat, caſtitatem conſcientia & mente tueatur: nec tantùm legibus publicis pareat, ſed ſit ſupra omnes leges, qui legem Dei ſequitur. Quibus bonis ſi aſſueuerit, iam pudebit eum in deteriora deſcendere: modò placeant recta, & honeſta, quæ melioribus iucundiora ſunt, quàm praua & inhoneſta peioribus. Nondum omnia caſtitatis officia executus ſum, quam non modò Deus intra priuatos parietes, ſed etiam præſcripto lectuli terminat: vt cùm quis habeat vxorem, neque ſeruam, neque liberam habere inſuper velit, ſed matrimonio fidem ſeruet. Non enim, ſicut publici iuris ratio eſt, ſola mulier adultera eſt, quæ habet alium: maritus autem, etiamſi plures habeat, à crimine adulterij ſolutus eſt. Sed diuina lex ita duos in matrimonium, quod eſt in corpus vnum, pari iure coniungit, vt adulter habeatur quiſquis compagem corporis in diuerſa

diſtra

diſtraxerit. Nec ob aliam cauſam Deus, cùm cæteras animantes ſuſcepto fœtu, maribus repugnare voluiſſet, ſolam omnium mulierem patientem viri fecit, ſcilicet ne fœminis repugnantibus, libido cogeret viros aliud appetere, eoque facto caſtitatis gloriam non tenerẽt. Sed neque mulier virtutem pudicitię caperet, ſi peccare non poſſet. Nam quis mutum animal pudicum eſſe dixerit, quod ſuſcepto fœtu mari repugnat? Quod ideo facit, quia neceſſe eſt, in dolorem, atque in periculum veniat, ſi admiſerit. Nulla igitur laus eſt, non facere, quod facere non poſſis. Ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis eſt, ſed voluntaria. Seruanda igitur fides ab vtroque alteri eſt, imò exemplo cõtinentiæ, docenda vxor, vt ſe caſtè gerat. Iniquum eſt enim, vt id exigas, quod ipſe præſtare non poſſis. Quę iniquitas effecit profectò, vt eſſent adulteria, fœminis ægre ferẽtibus præſtare ſe fidem non exhibentibus mutuam charitatem. Denique nulla eſt tam perditi pudoris adultera, quæ non hanc cauſam vitijs ſuis prætendat, iniuriam ſe peccando non facere ſed referre. Quod optimè Quintilianus expreſſit: Homo, inquit, neque alieni matrimonij abſtinens, neque ſui cuſtos: quæ inter ſe natura connexa ſunt. Nam neque maritus circa corrumpendas

aliorum coniuges occupatus, poteſt vacare domeſticæ ſanctitati: & vxor cùm in tale incidit matrimonium, exemplo ipſo incitata, aut imitari ſe putat, aut vindicare. Cauendum igitur, ne occaſionem vitiis noſtra intemperantia demus: ſed aſſueſcant inuicem mores duorum, & iugum paribus animis ferant. Nos ipſos in altero cogitemus. Nam fere in hoc iuſtitiæ ſumma conſiſtit, vt non facias alteri, quicquid ipſe ab altero pati nolis. Hæc ſunt, quæ ad continentiam præcipiuntur à Deo. Sed tamen ne quis diuina præcepta circũſcribere ſe putet poſſe, addantur illa, vt omnis calumnia, & occaſio fraudis remoueatur: adulterũ eſſe, qui à marito dimiſſam duxerit, & eũ, qui præter crimen adulterij vxorem dimiſerit, vt alteram ducat. Diſſociari enim corpus, & diſtrahi Deus noluit. Prætereà non tantùm adulterium eſſe vitandum, verùm etiam cogitationem, ne quis aſpiciat alienam, & animo concupiſcat: adulteram enim fieri mentem, ſi vel imaginem voluptatis ſibi ipſa depinxerit. Mens eſt enim profectò, quæ peccat, quæ immoderatæ libidinis fructum cogitatione complectitur. In hac crimẽ eſt, in hac omne delictum. Nam & ſi corpus nulla ſit labe maculatum, non conſtat tamen pudicitiæ ratio, ſi animus inceſtus eſt: nec illibata caſtitas videri poteſt, vbi conſcientiam

cupi

cupiditas inquinauit. Nec verò aliquis exiſtimet, eſſe difficile, frænos imponere voluptati, eamq́ue vagam & errantem, caſtitatis, pudicitiæq́ue limitibus includere, cùm propoſitum ſit omnibus hominibus, eam vincere: ac plurimi beatam, atque incorruptam corporis integritatem retinuerint, multiq; ſint, qui hoc cæleſti genere vitę feliciſſimè perfruantur. Quod quidem Deus non ita fieri præcepit, tanquam aſtringat, quia generari homines oportet, ſed tanquam ſinat. Scit enim quantam his affectibus impoſuerit neceſſitatem. Si quis hoc, inquit, facere potuerit, habebit eximiam, incomparabilemq́ue mercedē. Quod continentiæ genus quaſi faſtigium eſt, omniumq́ue conſummatio virtutum. Ad quam ſi quis eniti, atque eluctari potuerit, hunc ſeruum dominus, hunc diſcipulum magiſter agnoſcet, hic terram triumphabit, hic erit conſimilis Deo, qui virtutem Dei cepit. Hæc quidem difficilia videntur, ſed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in cælum paratur. Nam quia virtus in Dei agnitione conſiſtit, omnia grauia ſunt, dum ignores: vbi cognoueris, facilia. Per ipſas difficultates nobis exeundum eſt, qui ad ſummum bonum tendimus.

De pœnitentia, venia, & præceptis Dei.

CAP. XXIIII.

Nec

NEc tamen deſciat aliquis,aut de ſe ipſo deſperet,ſi aut cupiditate victus,aut libidine impulſus , aut errore deceptus , aut vi coactus,ad iniuſtitiæ viam lapſus eſt.Poteſt enim reduci, ac liberari , ſi eum pœniteat actorum , & ad meliora conuerſus , ſatisfaciat Deo :.quod fieri poſſe Cicero non putauit,cuius hęc in Academico tertio verba ſunt:Quòd ſi liceret ijs,qui in itinere deerrauiſſent , ſic viam deuiam ſecutos corrigere errorem pœnitendo , felicior. eſſet emendatio temeritatis. Licet planè. Nam ſi liberos noſtros ,cùm delictorum ſuorũ cernimus pœnitere, correctos eſſe arbitramur, & abdicatos abiectoſque rurſus tamen ſuſtentamus,ſuſcipimus,fouemus , amplectimur : cur deſperemus, clementiam Dei patris pœnitendo poſſe placari ? Ergo idẽ Dominus,ac parens indulgentiſſimus remiſſurum ſe pœnitentibus peccata promittit , & obliteraturum omnes iniquitates eius , qui iuſtitiam denuò cœperit operari. Sicut enim nihil prodeſt malè viuenti anteactæ vitæ probitas , quia ſuperueniens nequitia, iuſtitię opera deleuit:ita nihil officiunt peccata vetera * correcto , quia ſuperueniens iuſtitia labem vitæ prioris aboleuit. Is enim,quem facti ſui pœnitet , errorem ſuum priſtinum intelligit.Ideoque Gręci meliùs, & ſignificantiùs μετάνοιαν dicunt , quam nos.

* correpto.

nos Latinè poſſumus reſipiſcentiam dicere. Reſipiſcit enim, ac mentem ſuam quaſi ab inſania recipit, quem errati piget, caſtigatque ſeipſum dementię,&confirmat animum ſuum ad rectiùs viuendum:tum illud ipſum maximè cauet,ne rurſus in eoſdem laqueos inducatur.Denique muta quoque animalia cùm fraude capiuntur, ſi aliquo modo ſe in fugam extricauerint, fiũt poſtmodum cautiora,vitantque ſemper ea omnia,in quibus dolos, inſidiaſque ſenſerunt. Sic hominem pœnitentia cautum, ac diligentem facit ad euitanda peccata,in quæ ſemel fraude deciderit. Nemo enim poteſt eſſe tam prudens, tam circunſpectus,vt nõ aliquando labatur. Et idcirco Deus imbecillitatem noſtram ſciens, pro ſua pietate aperuit homini portũ ſolutis, vt huic neceſſitati, cui fragilitas noſtra ſubiecta eſt, medicina pœnitentiæ ſubueniret. Ergo quicumque aberrauerit, referat pedẽ, ſeque quamprimùm recipiat, ac reformet:

Sed reuocare gradum, ſuperaſque euadere ad auras.

Hoc opus,hic labor eſt.

Deguſtatis enim malè iucundis voluptatibus,vix diuelli ab his poſſunt: faciliùs recta ſequerentur, ſi earum ſuauitates non attigiſſent.Sed ſi eripiãt ſe malæ ſeruituti, condonabitur his omnis error,ſi errorem ſuum

vita meliore correxerint. Nec lucrari ſe quiſquam putet, ſi delicti cõſcium non habebit:ſcit enim ille omnia, in cuius conſpectu viuimus:nec ſi vniuerſos homines celare poſſumus, Deum poſſumus, cui nihil abſconditum, nihil poteſt eſſe ſecretũ.*Quod in exhortationibus ſuis Seneca mirabili ſententia terminauit:Magnum, inquit, neſcio quid, maiusque, quàm cogitari poteſt, numen eſt, cui videndo operam damus. Huic nos approbemus. Nam nihil prodeſt incluſam eſſe conſcientiam, patemus Deo. Quid verius dici poteſt ab eo, qui Deũ noſſet, quàm dictum eſt ab homine veræ religionis ignaro? Nam & maieſtatem Dei expreſſit, maiorem eſſe dicendo, quàm vt eam cogitatio mentis humanæ capere poſſet, & ipſum veritatis attigit fontem, ſentiendo, vitam hominum ſuperuacuam non eſſe, vt Epicurei volunt, ſed Deo ab his operam videndo dari, ſi quidem iuſtè, ac piè vixerint. Potuit eſſe verus Dei cultor, ſi quis illi monſtraſſet: ac contempſiſſet profectò Zenonem, & magiſtrum ſuum Socionem, ſi veræ ſapientiæ ducem nactus eſſet. Huic nos, inquit, approbemus. Cęleſtis prorſus oratio, niſi antecederet ignorantiæ confeſſio Nihil prodeſt incluſam*habere conſcientiã: patemus Deo. Nullus ergo mẽdacio, nullus diſſimulationi locus eſt, quia parietibus oculi

Exhortationes ſuas Seneca.

eſſe

hominum ſubmouentur:Dei autem diuinitas nec viſceribus ſubmoueri poteſt, quo minus totum hominem perſpiciat,& norit. Idem in eiuſdem operis primo: Quid agis? inquit, quid machinaris? quid abſcondis? Cuſtos te tuus ſequitur. Alium tibi peregrinatio ſubduxit, alium mors, alium valetudo:hæret hic,quo carere nunquam potes. Quid locum abditum legis, & arbitros remoues?Putas tibi contigiſſe,vt oculos omnium effugias demens? Quid tibi prodeſt non habere conſcium, habenti conſcientiam? Non minus mirabiliter de conſcientia,& Deo Tullius:Meminerit,inquit, Deũ ſe habere teſtem, id eſt, (vt ego arbitror) mentem ſuã, qua nihil homini dedit Deus ipſe diuinius.Itẽ cùm de iuſto ac bono viro loqueretur,Itaq; talis vir,inquit,non modò facere, ſed ne cogitare quidem quicquã audebit, quod non audeat prædicare. Purgemus igitur conſcientiam, quæ oculis Dei peruia eſt: &, vt ait idem, ſemper ita viuamus, vt rationem reddẽdam nobis arbitremur:putemúsque, nos momentis omnibus non in aliquo (vt ille dixit) † orbis terræ †† theatro ab hominibus, ſed deſuper ſpectari ab eo,qui & iudex,& teſtis idẽ futurus eſt,cui rationem vitæ repoſcenti,actus ſuos inficiari nõ licebit.Ergo ſatius eſt,aut effugere conſcientiã,aut nos ipſos vltro aperire

ani

animum, & perniciem reſciſſis vulneribus effundere, quibus nemo alius mederi poteſt, niſi ſolus ille, qui greſſum claudis, viſum cæcis reddidit, maculata membra purgauit, mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, inuidiam diſtrahet, iram mitigabit. Ille reddet veram, & perpetuam ſanitatem. Appetenda eſt hęc omnibus medicina, quoniam maiori periculo vexatur anima, quàm corpus, & quamprimùm latentibus morbis adhibẽda curatio eſt. Neq. enim ſi vtatur aliquis oculorum acie clara, membris omnibus integris, firmiſſima totius corporis valetudine: tamen eum dixerim ſanum, ſi efferatur ira, ſuperbia tumidus infletur, libidini ſeruiat, cupiditatibus inardeſcat: ſed eum potius, qui ad alienam felicitatem nõ attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem ſanctè videat, nihil omnino appetat, nihil concupiſcat alienum, non inuideat vlli, non faſtidiat quenquam, ſit humilis, miſericors, beneficus, mitis, humanus, pax in animo eius perpetua verſetur. Ille homo ſanus, ille iuſtus, ille perfectus eſt. Quiſquis igitur his omnibus præceptis cæleſtibus obtemperauerit, hic cultor eſt veri Dei, cuius ſacrificia ſunt manſuetudo animi, & vita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet, toties ſacrificat, quoties bonum aliquid

ac pium fecerit. Deus enim non deſiderat victimam, neque muti animalis, neq; mortis, ac ſanguinis, ſed hominis & vitæ. Ad quod ſacrificium, neque verbenis opus eſt, neque fibris, neque cæſpitibus, quę ſunt vtique vaniſſima: ſed iis, quæ de intimo *corde proferuntur. Itaq; in arã Dei, quæ verè maxima eſt, & quæ in corde hominis collocata, coinquinari non poteſt ſanguine, iuſtitia imponitur, patientia, fides, innocentia, caſtitas, abſtinentia. Hic eſt veriſſimus ritus, hæc illa lex Dei (vt à Cicerone dictum eſt) præclara, & diuina ſemper, quæ recta & honeſta iubet, vetat praua & turpia: cui parentem ſanctiſſimæ ac certiſſimæ legi, iuſtè, ac legitimè neceſſe eſt viuere. Cuius legis pauca equidem capita poſui, quòd ſum pollicitus, ea me tantummodo eſſe dicturum, quæ ſummum faſtigium virtuti, & iuſtitiæ imponerent. Si quis volet cætera omnia comprehendere, ex fonte ipſo petat, vnde ad nos riuus iſte manauit.

*pectore

De ſacrificio, déque dono Deo digno.

CAP. XXV.

NVnc de ſacrificio ipſo pauca dicemus. Ebur, inquit Plato, nõ caſtum donum Deo. Quid ergo? Picta ſcilicet & texta pretioſa? imò verò nõ caſtum donũ Deo, quicquid corrumpi, quicquid ſurripi poteſt. Sed ſicut hoc vidit, non oportere viuenti aliquid offer-

offerre, quod ſit ex mortuo corpore: cur illud non vidit, non debere incorporali corporale munus offerri? Quãto melius Seneca, & verius? Vultíſne vos, inquit, Deum cogitare magnũ, & placidũ, & maieſtate leni verendum amicum, & ſemper in proximo? Non immolationibus, nec ſanguine multo colendũ, (quæ enim ex trucidatione immerentiũ voluptas eſt?) ſed mente pura, bono, honeſtoq; propoſito. Non tẽpla illi congeſtis in altitudinẽ ſaxis extruẽda ſunt: ſed in ſuo cuiq; conſecrandus eſt pectore. Veſtes igitur, & gemmas, & cætera, quæ habentur in pretio, ſi quis putet Deo chara, is planè, quid ſit Deus, neſcit, cui putat voluptati eſſe eas res, quas etiam homo ſi contẽpſerit, iure laudabitur. Quid ergo caſtũ, quid Deo dignũ, niſi quod ipſe in illa diuina lege ſua popoſcit? Duo ſunt, quæ offerri debeant, donum, & ſacrificium, donum in perpetuum, ſacrificium ad tempus. Verùm apud iſtos, qui nullo modo rationem diuinitatis intelligunt, donum eſt, quicqnid auro, argentoque fabricatur, item quicquid purpura, & ſerico texitur. Sacrificium eſt victima, & quæcunq; in ara cremantur. Sed vtroq; non vtitur Deus, quia & ipſe incorruptus eſt, & illud totũ corruptibile. Itaq; Deo vtrunque incorporale offerendũ eſt, quo vtitur. Donũ eſt integritas animi: ſacrificiũ, laus, & hym-

nus.Si enim Deus nõ videtur,ergo his rebus coli debet,quæ nõ vidẽtur.Nulla igitur alia religio eſt vera, niſi quæ virtute, ac iuſtitia conſtat. Quomodo autẽ Deus iuſtitia hominis vtatur,intellectu facile eſt. Si enim iuſtus fuerit homo, accepta immortalitate in ęternũ Deo ſeruiet.Homines autem non niſi ad iuſtitiam naſci, cùm philoſophi veteres, tum etiam Cicero ſuſpicatur:diſſerẽs enim de legibus : Sed omniũ,inquit,quæ in hominũ doctorum diſputatione verſantur, nihil eſt profectò præſtabilius,quàm planè intelligi nos ad iuſtitiam eſſe natos.Id ergo ſolũ Deo exhibere,atq; offerre debemus,ad quod capiendum nos ipſe generauit. Hoc autem duplex ſacrificij genus quàm ſit veriſſimũ Triſmegiſtus Hermes idoneus teſtis eſt : qui nobiſcum,id eſt, cũ Prophetis, quos ſequimur,tã re quam verbis congruit. De iuſtitia locutus eſt.Hoc verbum, ô filia, adora & cole. Cultus autem Dei vnus eſt, malum non eſſe. Item in illo ſermone perfecto : Cùm exaudiſſet Aſclepium quærentem à filio ſuo,vtrum placeret patri eius,offerri thus, & alios odores ad ſacrificiũ Dei, exclamauit:Benè, benè, ô mi nate Aſclepi. Eſt enim maxima impietas, tale quid de vno illo, ac ſingulari bono in animũ inducere. Hæc & his ſimilia huic non conueniunt.Omnium enim quæcunque ſunt,ple-

nus

nus eſt,& omniũ minimè indigẽs. Nos verò gratias agentes,adoremus: Huius enim ſacrificium ſola benedictio.Et rectè. Verbo enim ſacrificari oportet Deo: ſiquidem Deus verbum eſt, vt ipſe confeſſus eſt. Summus igitur colendi Dei ritus eſt, ex ore iuſti hominis ad Deum directa laudatio: quæ tamen ipſa, vt Deo ſit accepta, & humilitate,& timore,& deuotione maxima opus eſt: ne quis fortè integritatis & innocentiæ fiduciam gerens, tumoris, & arrogantiæ crimen incurrat,eoq́; facto gratiam virtutis amittat.Sed vt ſit Deo charus, omníque macula careat, miſericordiam Dei ſemper imploret:nihilq́; aliud precetur,niſi peccatis ſuis veniã, licet nulla ſint. Si quid aliud deſiderauerit, nõ eſt opus dicto ſcienti quid velimus. Si quid ei boni euenerit, gratias agat: ſi quid mali, ſatisfaciat, & id ſibi ob peccata ſua fateatur eueniſſe: & nihilominus etiam in malis gratias agat,& in bonis ſatisfaciat: vt idem ſit ſemper, & ſtabilis, & immutabilis, & incõcuſſus. Nec tantùm hoc in templo putet ſibi eſſe faciendum, ſed & domi, & in ipſo etiam cubili ſuo. Secum denique habeat Deum in corde ſuo conſecratum, quoniam ipſe eſt Dei templum. Quòd ſi Deo patri, ac domino hac aſſiduitate, hoc obſequio, hac deuotione ſeruierit, conſumma-

ta & perfecta iuſtitia eſt: quam qui tenuerit, hic (vt antè teſtati ſumus) Deo paruit, hic religioni, atque officio ſuo ſatisfecit.

FINIS.

L. COELII
LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM
inſtitutionum aduerſus Gentes, liber ſeptimus, & vltimus, de diuino præmio, & vltimo futuro iudicio.

De mundo, ac reprehenſio perfidorum.

CAP. I.

BENE habet, iacta ſunt fundamenta, vt ait eximius orator. Verùm nos non fundamenta ſolùm iecimus, quæ firma & idonea eſſent operi perferendo, ſed magnis, robuſtiſq; molibus ædificium totum penè vſque ad ſumma perduximus. Reſtat, quod multò facilius eſt, vel tegere, vel ornare, ſine quo

quo tamen priora opera inutilia ſunt & ingrata. Nã quid prodeſt, aut falſis religionibus liberari, aut intelligere veram? quid aut vanitatẽ falſæ ſapiẽtiæ peruidere, aut, quæ ſit vera, cognoſcere? Quid: inquam, prodeſt cælęſtẽ illam iuſtitiã defendere? quid cum magnis difficultatibus cultũ Dei tenere, quę eſt ſumma virtus, niſi eum diuinum pręmiũ beatitudinis perpetuæ ſubſequatur? De qua nobis eſt in hoc libro diſſerẽdum, ne priora omnia, irrita, & infructuoſa videantur, ſi hoc, cuius cauſa illa ſuſcepta ſunt, incertum relinquamus: ne quis fortè arbitretur tantos labores incaſſum ſuſcipi, dum eorũ cæleſti mercede diffidit: quam Deus ſtatuit ei, qui hæc ſuauia terræ bona pro ſola, nudáq; virtute contempſerit. Satis & huic parti faciamus, cùm teſtimoniis diuinarum literarum, tum etiam probabilibus argumentis: vt æquè clarũ ſit, & futura præſentibus, & diuina terrenis, & perpetua breuibus eſſe anteponenda: quoniã temporalia ſunt præmia vitiorũ, ſempiterna virtutis. Exponam igitur rationem mũdi, vt facilè poſſit intelligi, quãdo, & quare ſit effectus à Deo: quod Plato, qui de mundi fabricatione diſſeruit, nec ſcire potuit, nec explicare: quippe qui cæleſte myſteriũ, quod non niſi prophetis, ac Deo docente diſcitur, ignorabat: ideóq; in perpetuũ dixit eſſe fabricatũ. quod longè

ſecus eſt: quoniã quicquid eſt ſolido, ac graui corpore, vt initium cepit aliquando, ita finem capiat neceſſe eſt. Nam Ariſtoteles, cùm non videret, quemadmodũ poſſet tanta rerum magnitudo interire, & hanc præſcriptionem vellet effugere, ſemper ait fuiſſe mundum, ac ſemper futurum. Prorſus nihil vidit: quia quicquid eſt, neceſſe eſt aliquando habuerit principium: nec omnino quicquam poteſt eſſe, niſi cœperit. Nã cùm terram, & aquam, & ignem diſperire, conſumi, extinguíq; videamus, quæ ſunt vtiq; mundi partes, intelligitur, id totũ eſſe mortale, cuius membra ſunt mortalia. Ita fit, vt natum ſit quicquid poteſt interire. Sed & omne, quod ſub viſum oculorum venit, & corporale, (vt ait Plato) & ſolubile ſit neceſſe eſt. Vnus igitur Epicurus, auctore Democrito, veridicus in hac re fuit, qui ait, & ortum aliquando, & aliquando eſſe periturũ. Nec tamen rationem vllam reddere potuit, †ſcilicet† †aut quibus de cauſis tantum hoc opus, aut quo tẽpore reſoluatur. Quod quoniam nobis Deus reuelauit, nec coniecturis id aſſequimur, ſed traditione cæleſti, docebimus ſedulò: vt tandẽ ſtudioſis veritas appareat, nõ vidiſſe, neq; comprehẽdiſſe philoſophos veritatẽ, ſed ita leuiter odoratos, vt tamen vnde eos odor ille ſapientiæ tam ſuauis, tam iucundus afflarit, nullo modo ſen

ſenſerint.Interim neceſſarium puto admonere lectores,quod hæc noſtra , quæ tradimus,prauæ vitioſæque mẽtes, aut omnino non intelligent,(hebetatur enim acies eorũ terrenis cupiditatibus,quæ ſenſus omnes grauant,imbecilleſque reddunt) aut etiam ſi intelligent,diſſimulabunt †tamen ††, & hæc vera eſſe nolẽt,quia trahuntur à vitijs, & ſcientes,malis ſuis fauent , quorũ ſuauitate capiũtur,& virtutis viam deſerũt,cuius acerbitate offendũtur. Nam qui auaritia,& opum inexplebili quadam ſiti flagrãt,quia nõ poſſunt vẽditis,aut dilargitis,quæ amãt tenui cultu vitam degere,ſine dubio malũt id eſſe fictum,quo deſiderijs ſuis renunciare cogũtur.Itẽ qui libidinum ſtimulis incitati(vt ait poëta) in furias,ignemq; ruunt, vtique incredibilia nos afferre dicunt:quia vulnerant aures eorum præcepta continẽtiæ,quæ illos à voluptatibus ſuis prohibẽt, quibus animam ſuam cum corpore adiudicauerunt. Qui verò ambitione inflati , aut amore potentiæ inflammati, omne ſtudiũ ſuum ad honores acquirendos contulerunt nec ſi ſolem quidem,† ipſum †† geſtemus in manibus,fidẽ cõmodabunt ei doctrinæ, quæ illos iubet , omni potentia & honore cõtẽpto,humiles viuere,atque ita humiles, vt & accipere iniuriã poſſint,& referre nolint,ſi acceperint.Ii ſunt homines,qui cõtra

veritatem clauſis oculis quoquo modo latrant. Quis autẽ ſanati erũt, id eſt, nõ ita vitiis immerſi, vt ſanabiles non ſint, & credẽt his, & libenter accedẽt, & quęcũq; dicimus, aperta, & plana, & ſimplicia, &, quod maximè opus eſt, vera & inexpugnabilia illis videbuntur. Nemo virtuti fauet, niſi qui ſequi poteſt: ſequi autem, non facile eſt omnibus: ij poſſunt, quos paupertas, & rerũ indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam ſi virtus eſt tolerantia malorum, non capiunt ergo virtutem, qui ſemper in bonis fuerunt: quia mala neq; experti ſunt, neque ferre poſſunt, aſſuetudine, ac deſiderio bonorũ, quæ ſola nouerunt. Eo fit vt pauperes, & humiles Deo credãt faciliùs, qui ſunt expediti, quam diuites, qui ſunt impedimentis plurimis implicati, *imò catenati, & compediti ſeruiunt ad nutum dominę cupiditatis, quæ illos inextricabilibus vinculis irretiuit: nec poſſunt in cælũ aſpicere, quoniam mens eorum in terram prona, humiq; defixa eſt. Virtutis autem via non capit magna onera portantes. Anguſtus admodum trames eſt, per quẽ iuſtitia hominẽ deducit in cælum. Hunc tenere nõ poteſt, niſi qui fuerit expeditus, & nudus. Nã iſti locupletes, multis, & ingentibus facinoribus onerati, per viã mortis incedunt, quæ latiſſima eſt, quoniam latè perditio dominatur. His acerba

vno viso concatenati,

ba ſunt,his venena,quæ Deus ad iuſtitiam præcepit, quæque nos Dei magiſterio de virtute ac veritate diſſerimus. Quibus ſi repugnare audebunt,hoſtes ſe neceſſe eſt virtutis,iuſtitiæque fateantur. Aggrediar nunc quod ſupereſt,vt finis operi poſſit imponi. Id autem ſupereſt,vt de iudicio Dei diſſeramus,quod tum conſtituetur, cùm dominus noſter redierit in terram, vt vnicuique pro merito aut pręmiũ perſoluat,aut pœnã. Itaque, vt in quarto libro de primo aduẽtu eius dixim⁹,ſic in hoc ſecũdũ referimus aduentũ, quem Iudæi quoq; & confitentur,& ſperant,ſed fruſtrà:quoniam neceſſe eſt, ad eos conſolandos reuertatur,ad quos vocãdos prius venerat:nam qui violauerunt impiè humilẽ,ſentiẽt in poteſtate victorẽ:eaq; omnia, quæ legũt & nõ intelligũt,Deo cõpẽſante patiẽtur:quippe qui peccatis omnibus inquinati,& inſuper ſancto cruore perfuſi,ab illo ipſo,cui nefandas manus intulerunt,ſint ad æterna ſupplicia deſtinati. Sed erit nobis cõtra Iudæos ſeparata materia,in qua illos erroris,& ſceleris conuincemus.

De errore philoſophorum, & diuina ſapientia. CAP. II.

NVnc ignaros veritatis inſtruamus. Diſpoſitione ſummi Dei ſic ordinatũ, vt iniuſtum hoc ſeculum, decurſo temporum ſpatio,terminũ ſumat,extinctaq;. protinus

omni-

omni malitia,& piorum animis ad beatam vitam reuocatis,quietum,tranquillum ,pacificum,aureum denique ſeculum (vt poëtæ vocant) Deo ipſo regnante floreſcat. In primis,cauſa errorum omnium philoſophis hæc fuit,quòd rationem mundi,quæ totam ſapientiam continet,non comprehenderũt. Ea verò ſenſu proprio,& interna intelligẽtia non poteſt comprehendi : quod illi ſine doctore per ſeipſos facere voluerunt,itaque in varias ſibiq́ue ſæpe contrarias ſententias inciderunt:ex quibus exitum non haberent,& in eodem luto (ſicut Comicus ait) hæſitauerunt,† ſcilicet †† aſſumptionibus eorum non reſpondẽte ratione,cùm aſſumpſiſſent quidẽ vera,ſed quæ affirmari , probariq; non poſſent ſine ſcientia veritatis, rerumq́; cæleſtium,quæ(vt ſæpe iam dixi) non poteſt eſſe in homine,niſi Deo docente,percepta.Nam ſi homo poteſt intelligere diuina,poterit & facere:nam intelligere eſt quaſi è veſtigio ſubſequi.Nõ poteſt autem facere,quæ Deus,quia mortali corpore indutus eſt:ergo nec intelligere quidẽ poteſt,quæ fecit Deus.Quod an fieri poſſit,ex immenſitate rerum,atque operum diuinorũ,facile eſt vnicuique metiri.Nam ſi mundum cum omnibus,quæ ſunt in eo,contẽplari velis,intelliges profectò , quantũ Dei opus humanis operibus anteſtet. Ita quantum

tũ inter opera diuina, & humana intereſt, tantum diſtare inter Dei, hominiſque ſapientiam neceſſe eſt.Nam quia Deus incorruptus,atque immortalis eſt,& ideo perfectus,quia ſempiternus eſt:ſapientia quoque eius perinde,vt ipſe,perfecta eſt:nec obſtare illi quiſquam poteſt,quia nulli rei Deus ipſe ſubiectus eſt. Homo autem, quia ſubiectus paſſioni,ſubiecta eſt & ſapientia eius errori:& ſicut hominis vitam multæ res impediunt,quo minus poſſit eſſe pepetua:ita ſapientiam quoque eius multis rebus impediri neceſſe eſt,quo minus in perſpicienda penitus veritate,perfecta ſit. Ergo nulla eſt humana ſapientia,ſi per ſe ad notionem veri,ſcientiamque nitatur, quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroſo domicilio incluſa,neque liberius euagari,neque clarius perſpicere veritatem poteſt,cuius notio diuinæ conditionis eſt, Deo enim ſoli opera ſua nota ſunt Homo autem non cogitando,aut diſputando aſſequi eam poteſt, ſed diſcendo,& audiendo ab eo, qui ſcire,ſolus poteſt, & docere. Ideo M. Tullius ſentẽtiam Socratis de Platone transferens dicentis, veniſſe tempus, vt ipſe migraret è vita : illos autem, apud quos cauſam ſuam perorabat,agere vitam. Vtrum melius ſit, inquit, Dij immortales ſciunt,hominem autem arbitror

ſcire

ſcire neminem. Quare neceſſe eſt, omnes philoſophiæ ſectas, alienas eſſe à veritate, quia homines erant, qui eas conſtituerunt: nec vllum fundamentum, aut firmitatem poſſunt habere, quæ nullis diuinarum vocum fulciuntur oraculis.

De natura, de mundo: reprehenſi præterea Stoici & Epicurei. CAP III.

ET quniam de philoſophorum erroribus loquimur, Stoici naturam in duas partes diuidunt: vnam, quæ efficiat, alteram quæ ſe ad faciendum tractabilem præbeat. In illa prima eſſe vim ſentiendi, in hac materiam, nec alterum ſine altero, eſſe poſſe. Quomodo poteſt idē eſſe, quod tractat, & quod tractatur? Si quis dicat idem eſſe figulum, quod lutum, aut lutum idem eſſe quod figulum, nónne apertè inſanire videatur? At iſti vno naturæ nomine duas res diuerſiſſimas comprehendunt, Deum, & mundũ, artificem, & opus: dicuntque alterum ſine altero nihil poſſe, tanquam natura ſit Deus mũdo permiſtus. Nam interdum ſic confundunt, vt ſit Deus ipſe mens mundi, & mundus ſit corpus Dei. Quaſi verò ſimul eſſe cœperint Deus & mundus, ac non ipſe mundum fecerit: quod & ipſi fatētur aliàs: cùm hominũ cauſà prædicant eſſe fabricatum, & ſine mundo eſſe, ſi velit, poſſit: ſiquidem Deus eſt diuina & æterna

mens

mens, corpore ſoluta & libera. Cuius vim, maieſtatemque quoniam intelligere non poterant, miſcuerunt cum mundo, id eſt, operi ſuo. Vnde eſt illud Vergilianum:

--- Totamq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Vbi eſt ergo illud, quod ijdem ipſi aiunt, & factum eſſe diuina prouidentia, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergo ſine mundo. Si regit, non vtique ſicut mẽs corpus regit, ſed tanquam domum dominus, nauim gubernator, auriga currum. Nec tamen miſti ſunt ijs rebus, quas regunt. Nam ſi hæc omnia, quæ videmus, Dei membra ſunt, iam ab his inſenſibilis conſtituitur Deus, quoniam membra ſenſu carent: & mortalis eſt, quoniam videmus membra eſſe mortalia. Poſſum enumerare, quoties repentinis quaſſatæ motibus, vel hiauerint terræ, vel deſcenderint in abruptum, quoties demerſæ fluctibus, & vrbes, & inſulæ abierint in profundum: frugiferos campos paludes inundauerint, flumina, & ſtagna ſiccauerint, mõtes etiam vel deciderint abrupti, vel planis fuerint adæquati, plurimas regiones, & multorum fundamenta montium latens, & internus ignis adſumit. Et hoc parum eſt, ſi membris ſuis non parcit Deus, niſi etiam homini liceat aliquid in Dei corpus. Ma-

ria extruuntur, montes exciduntur, & ad eruendas opes interiora terræ viſcera effodiuntur. Quid quòd ne arari quidem ſine laceratione diuini corporis poteſt? vt iam ſcelerati, & impij ſimus qui Dei membra violemus. Patiturne ergo vexari corpus ſuum Deus, & debilem ſe vel ipſe facere, vel ab homine fieri ſini? niſi fortè diuinus ille ſenſus, qui mundo, & omnibus mundi partibus permiſtus eſt, primam terræ ſuperficiē reliquit, ac ſe in ima demerſit, ne quid doloris de aſſidua laceratione ſentiret. Quòd ſi hoc vanū & abſurdū eſt, tam igitur ipſi eguerunt, quàm hæc indigent ſenſu, qui non perſpexerunt diuinum quidem ſpiritum eſſe vbiq; diffuſum, eoq; omnia contineri, non tamē ita, vt Deus ipſe, qui eſt incorruptus, grauibus, & corruptibilibus elementis miſceatur. Illud ergo rectius, quod à Platone ſumpſerunt: à Deo factum eſſe mundum, & eiuſdem prouidētia gubernari. Oportebat igitur & Platonē, & eos, qui idē ſenſerunt, docere, atq; explicare, quæ cauſa, quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi, quare, hoc, aut cuius gratia fecerit. At ijdem Stoici, Hominū, inquiunt, cauſa mundus effectus eſt. Audio. Sed Epicurus ignorat, ipſos homines quare, aut quis effecerit. Nam Lucretius, cùm mūdū diceret à Dijs non eſſe conſtitutum, ſic ait:

Dicere

Dicere porrò hominum cauſa voluiſſe parare
Præclaram mundi naturam. Deinde intulit,
Deſipere eſt. quid enim mortalibus, atque beatis
Gratia noſtra queat largirier emolumenti,
Vt noſtra quicquam cauſa gerere aggrediatur?

Et meritò. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanũ genus vel creatum, vel conſtitutũ eſſet à Deo. Noſtrũ hoc officium eſt, ſacramentum mundi, & hominis exponere, cuius illi expertes, ſacrarium veritatis nec attingere, nec videre potuerunt. Ergo (vt paulò antè dicebã) cùm aſſumpſiſſent id, quod erat verũ, id eſt, mundum à Deo factum, & hominum cauſa eſſe factum, tamen quoniam eos in conſequentibus ratio defecit, non potuerũt defendere id, quod aſſumpſerant. Denique Plato, ne Dei opus imbecillum ac ruinoſum faceret, in æternũ dixit eſſe manſurum. Si hominum cauſa factus eſt, & ita factus eſt, vt eſſet æternus: cur ergo ipſi, quorum cauſa factus eſt, non ſunt ſempiterni? Si mortales propter quos factus eſt, ergo & ipſe mortalis, atq; ſolubilis. Neque enim pluris eſt ipſe, quàm ij, quorum gratia factus eſt. Quòd ſi ei ratio quadraret, intelligeret periturum eſſe, quia factus

eſt:nec poſſe in æternum manere,niſi quod tangi non poteſt. Qui autem negat hominum cauſa factum, hic nullam rationẽ tenet. Si enim dicit, ipſum fabricatorem ſua *tanta* cauſa * tantũ hæc opera eſſe molitum, cur ergo nos nati ſumus? Cur mundo ipſo fruimur? Quid ſibi vult humani generis, cæterorumque animantium fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur deniq; augemur, minuimur, interimus? Quid habet rationis ipſa generatio? quid perpetua ſucceſſio? Nimirum videre Deus voluit, & ſuis variis imaginibus tanquàm ſigilla confingere, quibus ſe oblectaret, & nihilominus tamen ſi ita eſſet, curæ haberet animantes: præcipueque hominem, cuius imperio cũcta ſubiecit. Qui autem dicunt ſemper fuiſſe mundum, omitto illud, quod eſſe ipſum ſine aliquo principio nõ poteſt, vnde ſe extricare nequeunt, ſed hoc dico, ſi mundus ſemper fuit, nullam poteſt habere rationẽ. Quî enim potuit in eo ratio moliri, quòd nunquam ſumpſit exordium? Nam prius, quàm fiat aliquid, aut ſtruatur, opus eſt cõſilio, vt diſponi poſſit, quemadmodum fiat: nec incipi quicquã poteſt, ſine prouiſione rationis. Itaque omne opus ratio præcedit. Non habet ergo rationem, quod factum nõ eſt. Atqui mundus rationem habet, qua & conſtat, & regitur? ergo & factus eſt: & ſi fa

factus eſt,ergo & reſoluetur.Reddant ergo iſti rationẽ ſi poſſunt,cur aut factus in principio ſit,aut poſteà reſoluetur. Quod quia docere non poterat Epicurus , ſiue Democritus,ſua ſponte natum eſſe dixit, ſeminibus inter ſe paſſim coëuntibus, quibus iterũ reſolutis, diſſidiũ, atq; interitũ ſecuturũ. Corrumpit ergo quod rectè viderat,& totã rationẽ penitus ignoratione veritatis euertit:redigitq; mundũ,& omnia,quæ in eo geruntur,ad ſimilitudinẽ cuiuſdam vaniſſimi ſomnij:ſiquidẽ in reb⁹ humanis ratio nulla ſubſiſtat. Cùm verò mũdũ omneſq; partes eius mirabilis, vt videmus,ratio gubernet, cũ cæli tẽperatio,& ęqualis in ipſa varietate curſus aſtrorum,luminumq; cæleſtium, tẽporũ conſtãs ac mira deſcriptio,terrarum varia fœcunditas,plana cãporũ munimenta,& aggeres mõtiũ,viriditas,vbertáſq; ſyluarũ,fontiũ ſaluberrima eruptio,fluminum opportuna inundatio , maris opulenta , & copioſa interfuſio,ventorũ diuerſa & vtilis aſpiratio,cæteraque omnia ratione ſumma cõſtẽt:quis tã cæcus eſt , vt exiſtimet ſine cauſa eſſe facta, in quibus mira diſpoſitio prouidentiſſimæ rationis elucet?Si ergo ſine cauſa nec eſt, nec fit omnino quicquã:ſi & prouidẽtia ſummi Dei ex diſpoſitione rerũ,& virtus ex magnitudine,& poteſtas ex gubernatione manifeſta eſt:hebetes ergo,

inſani, qui prouidentiam non eſſe dixerũt. Non improbarem, ſi deos idcirco non eſſe dicerent, vt vnum dicerent: cùm autẽ ideo vt nullum, qui eos deliraſſe non putat, ipſe delirat.

De homine & mundo. CAP. IIII.

SEd de prouidentia ſatis in primo libro diximus: quæ ſi eſt, vt apparet ex mirabilitate operum ſuorũ, neceſſe eſt etiã hominem, cæteraſque animantes eadem prouidentia creauerit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani, quoniam conſtat, id quod Stoici aiunt, hominũ cauſa mundum eſſe fabricatũ: quanquã in hoc ipſo non mediocriter peccent, quod non hominis cauſa dicũt, ſed hominum. Vnius enim ſingularis appellatio totum comprehendit humanũ genus. Sed hoc ideo, quia ignorant vnũ hominẽ à Deo eſſe formatũ, putãtq; homines in omnibus terris, & agris tanquam fungos eſſe generatos. At Hermes non ignorauit hominẽ & à Deo, & ad Dei
factum ſimilititudinẽ * fictum. Sed redeo ad propoſitum. Nihil eſt (vt opinor) quod ſit propter ſeipſum factũ: ſed quicquid omnino fit, ad vſum aliquem fieri neceſſe eſt. Quis eſt enim vel tam ineptus, vel tam otioſus, vt aggrediatur aliquid facere fruſtrà, ex quo nullã vtilitatẽ, nullum cõmodum ſperet? Qui domum ædificat, non ideo ædificat, vt tantum

tantummodo domus ſit, ſed vt in ea poſſit habitari. Qui nauẽ fabricat, non ideo inſumit operam, vt tantum nauis appareat, ſed vt in ea nauigetur. Item qui vas aliquod inſtituit, ac format, non propterea id faciet, vt tãtùm feciſſe videatur †, ſed vt vas illud effectum capiat aliquid neceſſariũ ††. Similiter cætera, quæcũque fiunt, non vtiq; in ſuperuacuum, ſed ad vſus aliquos vtileis laborantur. Mũdus igitur à Deo factus eſt, non vtique propter ipſum mundũ: neq; enim aut calore Solis, aut †Lunę †† lumine, aut aſpiratione vẽtorũ, aut humore imbriũ, aut alimonia frugũ, cùm ſenſu careat, indiget. Sed ne illud quidẽ dici poteſt, quòd Deus propter ſeipſum fecerit mũdum, quoniã poteſt eſſe ſine mũdo, ſicut fuit antea, & ijs omnibus, quæ in eo ſunt, quęq; generantur, Deus ipſe non vtitur. Apparet ergo, animantium cauſa mundũ eſſe conſtructũ, quoniam rebus ijs, quibus conſtat, animantes fruuntur: quæ vt viuere, vt cõſtare poſſent, omnia his neceſſaria tẽporibus certis ſubminiſtrantur. Rurſum cæteras animantes hominis cauſa eſſe fictas, ex eo clarũ eſt, quòd homini ſeruiunt, & tutelæ eius, atque vſibus data ſunt: quoniã ſiue terrenæ ſunt, ſiue aquatiles, non ſentiũt mũdi rationẽ ſicut homo. Reſpõdẽdũ eſt hoc loco philoſophis, maximeq; Ciceroni, qui ait: Cur Deus oĩa noſtri cauſa

cùm faceret, tantam vim natricum, viperarumque fecerit? cur tam multa peſtifera terra marique diſperſerit? Ingens ad diſputandum locus, ſed vt in tráſcurſu breuiter ſtringendus eſt. Quoniam homo ex rebus diuerſis ac repugnantibus configuratus eſt, animo & corpore, id eſt, cælo atque terra, tenui & comprehenſibili, æterno ac temporali, ſenſibili atque bruto luce prędito, atque tenebroſo: ipſa ratio, ac neceſſitas exigebat, & bona homini proponi, & mala: bona, quibus vtatur: mala, quæ vitet, & caueat. Idcirco enim data eſt illi ſapiétia, vt cognita bonorum malorumque natura, & in appetendis bonis, & in malis declinandis, vim ſuæ rationis exerceat. Nam cæteris animalibus,
ſcientia quia * ſapientia non eſt data, & munita indumentis naturalibus, & armata ſunt: homini autem pro his omnibus, quod erat præcipiuum, rationem ſolam dedit. Itaque nudum formauit, & inermem, vt eum ſa-
tegeret. pientia muniret, & * regeret. Munimenta, & ornatū eius non foris, ſed intus, non in corpore, ſed in corde conſtituit. Niſi ergo eſſent mala, quæ caueret, quę à bonis, vtilibuſque diſtingueret, non eſſet ei ſapientia neceſſaria. Sciat ergo M. Tullius, aut ideo homini datam eſſe rationem, vt & piſces caperet vſus ſui gratia, & natrices viperaſque vitaret ſalutis ſuæ cauſa: aut idcirco ei bona malaq;
pro

propoſita, quia ſapientiam acceperat, cuius vis omnis in diſcernendis bonis maliſque verſatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis eſt vis, & ratio, & poteſtas hominis, propter quem mundum ipſum & vniuerſa, quæcunque ſunt, Deus fecit: tantumque illi honoris habuit, vt eum præficeret vniuerſis, quoniam ſolus poterat Dei opera mirari. Optimè igitur Aſclepiades noſter de prouidentia ſummi Dei diſſerens, in eo libro, quem ſcripſit ad me: Atque ideo, inquit, meritò quis arbitretur, proximum ſibi locum diuinã prouidentiam dediſſe ei, qui potuerit intelligere ordinationem ſuam. Nam ſol iſte eſt: quis eum videt ita, vt intelligat, quia ſol eſt, & quantum gratiæ afferat cæteris inſtitutis? Hoc cælum eſt, quis id ſuſpicit? Terra hæc, quis eam colit? Hoc pelagus, quis eum nauigat? Hic ignis eſt, quis eo vtitur? Inſtituit ergo ſummus Deus non propter ſe, quia nihilo eget, ſed propter hominem, qui his congruenter vteretur.

De hominis creatione, & diſpoſitione mundi, déque ſummo bono. CAP. V.

REddamus nunc rationem, quare Deus omnipotens hominem ipſum fecerit. Quod ſi philoſophi feciſſent, aut defendiſſent illa, quæ vera inuenerant, aut in maximos errores nõ incidiſſent. Hæc enim ſumma, hic cardo rerum eſt: quẽ qui non tenue-

illi omnis elabitur. Hoc eſt denique quod efficit illis non quadrare rationem:quę illis ſi affulſiſſet,ſi ſacramentum hominis omne cognouiſſent, nunquã diſputationes eorũ, & omnem philoſophiam de tranſuerſo Academia iugulaſſet.Sicut ergo mũdum non propter ſe Deus fecit, quia commodis eius non indiget,ſed propter hominẽ,qui eo vtitur:ita ipſum hominem propter ſe.Quę vtilitas Deo in homine,inquit Epicurus, vt eũ propter ſe faceret?Scilicet vt eſſet qui opera eius intelligeret,qui prouidentiã diſponendi,rationẽ faciendi, virtutem conſummãdi & ſenſu admirari, & voce proloqui poſſet. Quorum omniũ ſumma hæc eſt, vt Deum colat.Is enim colit,qui hæc intelligit:is artificem rerum omniũ, is verum patrẽ ſuum debita veneratione proſequitur, qui virtutem maieſtatis eius de ſuorum operum inuentione,incœptione, perfectione metitur. Quod planius argumẽtum proferri poteſt, & mundum hominis,& hominem ſua cauſa Deum feciſſe, quàm quòd ex omnibus animalibus ſolus ita formatus eſt, vt oculi eius ad cælum directi, facies ad Deum ſpectans, vultus cum ſuo parente communis ſit?Vt videatur hominem Deus, quaſi porrecta manu alleuatum ex humo, ad contemplationem ſui excitaſſe.Quid ergo, inquit, Deo cultus hominis confert beato &

nulla

nulla re indigenti? vel ſi tantum honoris homini habuit, vt ipſius cauſa mundum fabricaret, vt inſtrueret eum ſapientia, vt dominum viuentiũ faceret, eumq́ue diligeret tanquam filium, cur mortalem fragilemq́ue conſtituit? cur omnibus malis, quẽ diligebat, obiecit? cùm oporteret, & beatum eſſe hominem tanquã coniunctũ, & proximum Deo, & perpetuum ſicut eſt ipſe, ad quem colendum, & contemplãdum figuratus eſt. Quãquàm hæc ferè in prioribus libris ſparſim docuimus, tamen quoniam propriè id materia nunc exigit, quia de vita beata diſſerere propoſitum eſt, explicanda ſunt iſta diligentiùs, & * pleniùs, vt diſpoſitio Dei, *planius.* & opus, voluntaſq́ue noſcatur. Cum poſſet ſemper ſpiritibus ſuis immortalibus innumerabiles animas procreare, ſicut Angelos genuit, quibus immortalitas ſine vllo malorum periculo, ac metu conſtat: excogitauit tamen inenarrabile opus, quemadmodum infinitam multitudinem animarum crearet: quas primò fragilibus & imbecillis corporibus illigatas, conſtitueret inter bonum, malumq́ue medias: vt conſtantibus, ex vtriſque naturis virtutem proponeret, ne immortalitatem delicatè aſſequerẽtur, ac molliter, ſed ad illud æternæ vitæ ineloquibile præmium ſumma cum difficultate, ac magnis laboribus peruenirent. Ergo vt eos

graui

grauibus, & nexibilibus membris indueret, quoniam conſiſtere in medio inani non poterant, ponderibus, & grauitate corporis deorſum premente, ſedem illis, ac domicilium primo condendũ eſſe decreuit. Itaque ineffabili virtute, ac potentia prçclara mundi opera molitus eſt, ſuſpenſis in altitudinem leuibus elementis, & grauibus in ima depreſſis, & cęleſtia firmauit, & terrena conſtituit. Non eſt neceſſe nunc exequi ſingula, quoniam in ſecundo libro vniuerſa executi ſumus. Lumina igitur poſuit in cælo, quorum moderationes & claritatis, & motus aptiſſimè ad vtilitates viuentium temperauit. Terrę autem, quam ſedẽ voluit eſſe, fœcunditatem varia gignendi, ac proferendi dedit, vt vbertate frugum, & herbarum viuentium pro natura & vſu cuiuſque generis, alimoniam miniſtraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominẽ finxit ex ipſa terra: quam illi à principio in habitaculum præparauit. Idem ſpiritũ ſuum terreno corpore induit, & inuoluit, vt compactus ex rebus diuerſis, ac repugnantibus, bonum ac malum caperet: & ſicut terra ipſa fœcunda eſt ad fruges pariendas, ſic corpus hominis, quod aſſumptum è terra, generandi copiam, facultatemque procreandę ſobolis accepit: vt quoniam fragili materia formatus, in æternum

mane

manere non poterat, pertracto temporalis vitæ ſpatio cederet, & illud, quod fragile, atque imbecillum gerebat, perpetua ſucceſſione renouaret. Cur igitur eum mortalem finxit, & fragilem, cùm illius cauſa mūdum ædificaſſet? Primùm, vt infinita vis animarum gigneretur, omnemq́ue terram multitudine oppleret: deinde vt proponeret homini virtutem, id eſt, tolerantiam malorum ac laborum, per quam poſſet præmium immortalitatis adipiſci. Nam quia homo ex duabus rebus conſtat, corpore, atque anima, quorum alterum terrenum eſt, alterum cęleſte, duę vitę homini attributæ ſunt: vna temporalis, quæ corpori aſſignatur: altera ſempiterna, quæ animæ ſubiacet. Illā naſcēdo accipimus, hanc aſſequimur laborando, ne immortalitas homini (vt antè diximus) ſine vlla difficultate conſtaret. Illa terrena eſt, ſicut corpus, & ideo finitur: hęc verò cæleſtis, ſicut anima, & ideo terminū non habet. Illam primam neſcientes accepimus, hanc ſecundam ſcientes. Virtuti enim, non naturæ datur, quia voluit nos Deus vitam nobis in vita comparare. Idcirco hāc nobis præſentem dedit, vt illam veram, & perpetuam aut vitijs amittamus, aut virtute mereamur. In hac corporali non eſt ſummum bonum: quoniam ſicut neceſſitate diuina nobis data eſt, ita rurſum diuina neceſſitate

ſolui

ſoluitur. Ita quod finem habet, ſummum bonũ non habet. In illa verò ſpiritali, quam per nos ipſi acquirimus, ſummum bonum continetur: quia nec malum poteſt habere, nec finem, cuius rei argumentum natura, & ratio corporis præbet. Cætera nanque animalia in humum vergũt, quia terrena ſunt, nec capiunt immortalitatem, quæ de cælo eſt. Homo autem rectus in cælum ſpectat, quia propoſita eſt illi immortalitas: nec tamen venit, niſi tribuatur homini à Deo. Nam nihil intereſſet inter iuſtum, & iniuſtum, ſi quidem omnis homo natus immortalis fieret. Ergo immortalitas non ſequela naturæ, ſed merces, præmiumq́ue virtutis eſt. Denique homo non ſtatim quàm natus eſt, rectus ingreditur, ſed quadrupes primò, quia ratio corporis, & huius præſentis vitæ communis eſt nobis cum mutis animalibus: pòſt deinde confirmatis viribus erigitur, & lingua eius in eloquium ſoluitur, & mutum animal eſſe deſinit. Quæ ratio docet, mortalem naſci hominem, poſtea verò immortalem fieri, cùm cœperit ex Deo viuere, id eſt, iuſtitiam ſequi, quæ continetur in Dei cultu, cùm excitauerit hominẽ Deus ad aſpectum cæli, ac ſui. Quod tum fit, cùm homo cæleſti lauacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe vitę prioris, & incremento diuini vigoris accepto, fit homo

per

perfectus ac plenus. Ergo quia virtutẽ propoſuit homini Deus, licet anima & corpus conſociata ſint, tamen contraria ſunt, & impugnant inuicem. Animi bona, mala ſunt corporis, id eſt, opum fuga, voluptatum interdictio, doloris mortiſque contemptus. Item corporis bona, mala ſunt animi, hoc eſt, cupiditas, & libido, quibus & opes appetuntur, & ſuauitates variarũ voluptatum, quibus eneruatus animus extinguitur. Ideo neceſſe eſt, iuſtum & ſapiẽtem in omnibus malis eſſe, quoniam malorũ victrix eſt fortitudo: iniuſtos autem in diuitijs, in honore, in poteſtate. Hęc enim bona corporalia, & terrena ſunt. Illi autem terrenam vitam agunt, nec aſſequi immortalitatem queunt, quia ſe voluptatibus dediderunt, quæ ſunt virtutis inimicæ. Itaque vita hæc temporalis illi æternæ debet eſſe ſubiecta, ſicut corpus animæ. Quiſquis ergo animæ vitam maluerit, vitam corporis contemnat, neceſſe eſt: nec aliter eniti ad ſummum † bonum †† poterit, niſi, quæ ſunt ima, deſpexerit. Qui autem corporis vitã fuerit amplexus, & cupiditates ſuas in terram deiecerit, illam ſuperiorem vitam conſequi non poteſt: Sed qui mauult benè viuere in æternum, malè viuet ad tempus, & afficietur omnibus moleſtijs, & laboribus, quandiu fuerit in terra, vt habeat diuinum, & cæleſte ſolatium.

Et qui maluerit bene viuere ad tempus, malè viuet in æternum: damnabitur enim ſententia Dei ad æternam pœnam, qui cæleſtibus bonis terrena præpoſuit. Propterea igitur ſe coli Deus expetit, & honorari ab homine tanquam pater, vt virtutem, ac ſapientiam teneat, quæ ſola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipſum donare eam poteſt, quia ſolus poſſidet pietatem hominis, qui Deum honorauerit, hoc afficietur præmio, vt ſit in æternum beatus, ſitque apud Deum, & cùm Deo ſemper. †Neque nunc aliquis eò confugiat, vt dicat ad ipſius culpam pertinere, qui & bonum inſtituit, & malum. Cur enim malum voluit eſſe, ſi id odio habet? Cur non bonnm tantùm fecit, vt nemo peccaret, nemo faceret malum? Quanquam hoc in omnibus ferè prioribus libris docuerim, & id iam ſuperiùs, quamuis leuiter, attigerim: tamen ſubinde admonendum eſt: quia omnis ratio in eo poſita eſt. Nulla enim virtus eſſe poterat, niſi diuerſa feciſſet: nec omnino apparere vis boni poteſt, niſi ex mali comparatione. Adeò malum nihil aliud eſt, quàm boni interpretatio. Sublato igitur malo, etiam bonum tolli neceſſe eſt. Si læuam manum, aut pedem amputaueris, nec corpus erit integrum, nec vita ipſa conſtabit. Adeò ad compagem corporis tempe-

ran

randam, aptiſſimè cum dextris ſiniſtra iunguntur. Item ſi pareis calculos feceris, nemo ludet. Si vnum colorem Circo dederis, nemo ſpectandum putabit, ſublata omni Circenſium voluptate. Quos profecto qui prius inſtituit, amator vnius coloris fuit, ſed alterum ei, quaſi æmulum poſuit, vt poſſet eſſe certamẽ, & aliqua in ſpectaculo gratia. Sic Deus, quum bonum conſtitueret, quum virtutem daret, ſtatuit etiã diuerſa, cũ quibus illa cõfligerẽt. Si deſit hoſtis, & pugna, nulla victoria eſt. Tolle certamen, ne virtus quidem quicquã eſt. Quàm multa ſunt hominũ inter ſe, & quàm variis artibus conſtituta certamina? Nemo tamen fortior, velocior, præſtantior haberetur, ſi aduerſarium, cum quo contenderet, non haberet. Vnde autem abeſt victoria, abeſſe hinc gloriam ſimul, & præmium, neceſſe eſt. Vt igitur virtutem ipſam exercitatione aſſidua roboraret, eámq; faceret de malorum conflictatione perfectam, vtrumq; ſimul dedit, quia vtrumq; ſine altero retinere vim ſuam non poteſt. Ergo diuerſitas eſt, cui omnis ratio veritatis innititur. Nõ me preterit, quid hoc loco à peritioribus poſſit opponi. Si bonum ſine malo eſſe nõ poteſt, quomodo primum hominem dicis ante offenſum Deũ in ſolo bono fuiſſe, aut poſteà in ſolo bono futurum? Diſcutienda nobis hæc quæſtio eſt:

quod in prioribus libris prætermiſi, vt hic implerē. Diximus ſuperiùs, ex elementis repugnantibus hominis cōſtare naturā. Corpus enim, quæ terra eſt, comprehēſibile eſt, temporale, brutum, atque tenebroſum eſt. Anima verò, quia de cælo eſt, tenuis, æterna, ſenſibilis, illuſtris eſt. Quæ quia inter ſe contraria ſunt, neceſſe eſt, hominem bono, & malo eſſe ſubiectum Animæ adſcribitur bonum, quia indiſſolubilis eſt: corpori malum, quia fragile eſt. Quoniam igitur ſociata, & coniuncta ſunt corpus, & anima, æquè bonum & malum cohæreat neceſſe eſt: nec ſeparari alterutro poſſunt, niſi quum illa ſeparata ſunt. Denique boni, maliq́ue notitia ſimul homini primo data eſt. Qua percepta, ſtatim de loco ſancto pulſus eſt, in quo malum non eſt. Vbi cùm eſſet in bono tantùm, id ipſum bonum eſſe, ignorabat. Poſtquam verò accepit boni malſq; intelligentiam, iá nefas erat, eum in beatitudinis loco morari: relegatúsq; eſt in hunc communem orbem, vt ea vtraq; ſimul experiretur, quorum naturam pariter agnouerat Apparet ergo idcirco datam eſſe homini ſapientiam, vt bonum diſcernat à malo: vt ab incōmodis cōmoda, ab inutilibus vtilia diſtinguat: vt habeat iudicium, & conſiderātiam, quid cauere, quid appetere, quid fugere, quid ſequi debeat. Sapientia igitur conſtare ſine

malo

malo non poteſt, vixitq́; ille princeps generis humani, quandiu in ſolo bono fuit, velut infans, boni ac mali neſcius. At enim poſteà hominem neceſſe eſt & ſapientem eſſe, & ſine vllò malo beatum. Sed id fieri non poteſt, quandiu anima domicilio corporis induta eſt. Quum verò factum fuerit corporis animæq́; diſſidium, tunc malum à bono ſeparabitur. Et ſicut corpus interit, anima manet, ita malum interibit, & bonum permanebit. Tunc homo accepto immortalitatis indumento, erit ſapiens, expers mali, ſicut Deus. Qui ergo vult nos in bono eſſe tantùm, id potiſſimum deſiderat, vt ſine corpore viuamus, in quo eſt malum. Quod ſi tollatur, aut ſapientia homini, vt dixi, aut corpus adimetur: ſapientia, vt ignoret malum: corpus, vt nõ ſentiat. Nunc autẽ quum homo & ſapientia ſit inſtructus vt ſciat, & corpore, vt ſentiat, vtrunque pariter in hac vita Deus eſſe voluit, vt ratio virtutis, ſapientiæque conſtaret. Poſuit itaque hominem inter vtrunque medium, vt haberet licentiam vel mali, vel boni ſequendi. Sed malo admiſcuit apparentia quædam bona, id eſt, varias, & delectabiles ſuauitates, vt earum illecebris induceret hominem ad latens malum. Bono autem admiſcuit apparentia quædam mala, id eſt ærumnas, & miſerias, & labores, quorum aſperitate,

ac moleſtia offenſus animus refugeret à bono latẽti. Hîc ergo ſapientię officium deſideratur, vt plus mẽte videamus quàm corpore: quod pauci admodum facere poſſunt: quia & virtus difficilis ac rara eſt, & voluptas communis ac publica. Ita neceſſe eſt, ſapientem pro ſtulto haberi, qui dum appetit bona, quæ nõ cernuntur, dimittit è manibus, quæ videntur: & dum vitat mala, quæ non aſpiciuntur, incurrit in mala quæ ante oculos ſunt. Quod accidit nobis, cùm neque cruciatum, neque mortem pro fide recuſamus: quando ad ſummum nefas compellimur, vt prodita fide atque abnegato Deo vero, Diis mortuis mortiferiſq; libemus. Hæc ratio eſt, cur hominem Deus & mortalem fecerit, & malis ſubiecerit: licet ipſius cauſa mundum ædificaſſet, ſcilicet vt virtutem caperet, & ei virtus ſua immortalitatem daret. Virtus autem, ſicut oſtendimus, veri Dei cultus eſt. ††

De cultu Deorum. CAP. VI.

NVnc totam rationem breui circunſcriptione ſignemus: Idcirco mundus factus eſt, vt naſcamur: Ideo naſcimur, vt agnoſcamus factorem mundi, ac noſtri, Deum. Ideo agnoſcimus, vt colamus. Ideo colimus, vt immortalitatẽ pro laborũ mercede capiamus, quoniam maximis laboribus cultus Dei cõſtat: ideo præmio immor-

talitatis afficimur, vt ſimiles angelis effecti, ſummo patri ac Domino in perpetuum ſeruiamus, & ſimus æternum Deo regnum. Hæc ſumma rerũ eſt, hoc arcanum Dei, hoc myſterium mundi: à quo ſunt alieni, qui ſequentes præſentem voluptatem, terreſtribus, & fragilibus ſe bonis addixerũt, & animas ad cæleſtia genitas, ſuauitatibus mortiferis, tanquam luto, cœnóve demerſerunt. Quæramus nunc viciſſim, an in cultu Deorum ratio vlla ſubſiſtat: qui ſi multi ſunt, ſi ideo tantùm ab hominibus coluntur, vt præſtent illis opes, victorias, honores, quæque alia non niſi ad præſens valent: ſi ſine cauſa gignimur, ſi in hominibus procreandis prouidentia nulla verſatur, ſi caſu, ſi nobiſmetipſis, ac voluptatis noſtræ gratia naſcimur, ſi nihil poſt mortẽ ſumus, quid poteſt eſſe tam ſuperuacuum, tã inane, tam vanum, quàm humana res eſt, quàm mundus ipſe? Qui, cùm ſit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione conſtructus, tamen rebus ineptis vacet. Cur enim ventorum ſpiritus citẽt nubes? Cur emicẽt fulgura? tonitrua mugiant? imbres cadant? vt fruges terra producat? vt varios fœtus alat? Cur denique omnis natura rerũ laboret, ne quid deſit earum rerum, quibus vita hominum ſuſtinetur, ſi eſt inanis, ſi ad nihilum interimus, ſi nihil eſt in nobis maioris emolu-

menti Deo? Quod ſi eſt dictu nefas, nec putandum eſt fieri poſſe vt non ob aliquã maximam rationem fuerit conſtitutum, quod videas maxima ratione cõſtare: quæ poteſt eſſe ratio in his erroribus prauarum religionum, & in hac perſuaſione philoſophorum, qua putant animas interire? Profectò nulla. Quid enim habent dicere, cur Dij hominibus tam diligẽter ſuis quæq; temporibus exhibeãt? An vt illis far, & merum demus, & odorem thuris, & ſanguinem pecudum, quæ neq; immortalibus grata eſſe poſſunt, quia ſunt fragilia: neq; vſui eſſe expertibus corporũ, quia hęc ad vſum corporalium data ſunt. Et tamen ſi ea deſiderarent, ſibi ipſi poſſent exhibere, cùm vellent. Siue igitur intereunt animæ, ſiue in æternum manent, quam rationem continet cultus Deorũ, aut à quo mũdus conſtitutus eſt? Cur, aut quando, aut quouſque, quatenus homines, aut quamobrem procreati? Cur naſcuntur, intereunt, ſuccedunt, renouantur? Quid Dij ex cultibus eorũ aſſequuntur, qui poſt mortem nihil futuri ſunt? Quid præſtant? Quid pollicentur? Quid minãtur aut hominibus, aut Diis dignum? Vel, ſi manẽt animæ poſt mortem, quid de his faciunt facturíve ſunt? Quid illos opus eſt theſauro animarum? Ipſi illi ex quo fonte oriuntur? Quomodo, aut quare, aut vnde multi ſunt? Ita fit, vt ſi

ab

ab illa rerum ſumma, quam ſuperius comprehendimus, aberraueris, omnis ratio intereat,& ad nihilum omnia reuoluantur.

De philoſophorum varietate, eorúmque veritate. CAP. VII.

QVam ſummam quia philoſophi non comprehenderunt, nec veritatē comprehendere potuerūt, quamuis ea fere, quibus ſumma ipſa conſtat, & viderint, & explicauerint:ſed diuerſi ac diuersè illa omnia protulerunt: non annectentes, nec cauſas rerum, nec conſequentias, nec rationes, vt ſummam illam, quæ continet vniuerſa, & compingerent,& implerent. Facile eſt autem docere penè vniuerſam veritatem per philoſophorum ſectas eſſe diuiſam. Non enim philoſophiā ſic nos euertimus, vt Academici ſolent, quibus ad omnia reſpondere propoſitum eſt,quod eſt potius calumniari, &*illudere.Sed docemus,nullam ſectā fuiſſe tam deuiā,nec philoſophorum quēquam tam inanem,qui non viderit aliquid ex vero. Sed dum contradicēdi ſtudio inſaniunt, dum ſua etiam falſa defendunt, aliorum etiam vera ſubuertunt,non tantum elapſa illis veritas eſt,quam ſe quærere ſimulabant, ſed ipſi eā potiſſimùm ſuo vitio perdiderūt. Quòd ſi extitiſſet aliquis,qui veritatē ſparſam per ſingulos, per ſectáſq; diffuſam colligeret in vnum, ac redigeret in corpus, is

inuidere.

profectò non diſſentiret à nobis. Sed hoc nemo facere,niſi veri peritus,ac ſciens, poteſt.Verum autem ſcire nõ niſi eius eſt, qui ſit doctus à Deo. Neque enim poteſt aliter repudiare quæ falſa ſunt,eligere ac probare quæ vera : ſed ſi caſu id efficeret, certiſſime philoſopharetur:& quamuis non poſſet diuinis teſtimoniis illa defendere, tamen ſeipſam veritas illuſtraret ſuo lumine.Quare incredibilis eſt error illorum,qui cùm aliquam ſectam probauerint, eíque ſe addixerint,cæteras damnant, tanquam falſas & inanes, armántque ſe ad præliandum : nec, quid defendere debeant, ſcientes, nec quid refutare : incurſantque paſſim ſine delectu omnia,quę afferunt quicunque diſſentiunt. Ob has eorum pertinaciſſimas contentiones, nulla extitit philoſophia, quæ ad verum propius accederet, nam particulatim veritas ab his tota comprehenſa eſt.Factum eſſe à Deo mundum,dixit Plato.Idem prophetæ loquuntur : idemque ex Sibyllæ carminibus apparet.Errant igitur, qui vel omnia ſua ſponte nata eſſe dixerunt,vel minutis ſeminibus conglobatis : quoniam tanta res, tam ornata, tam magna , neque fieri, neque diſponi, & ordinari ſine aliquo prudentiſſimo auctore potuit : & ea ipſa ratio, qua conſtare, ac regi omnia ſentiuntur, ſolertiſsimæ mentis artificem confitetur.Homi

mi

minum cauſa mundum, & omnia, quæ in eo ſunt, eſſe facta, Stoici loquuntur: idem nos diuinæ literæ docent. Errauit ergo Democritus, qui vermiculorum modo putauit effuſos eſſe de terra, nullo auctore, nulláque ratione. Cur enim formatus ſit homo, diuini ſacramẽti eſt: quod quia ille ſcire non poterat, humanam vitam deduxit ad nihilum. Ad virtutem capeſſendam naſci homines, Ariſtoteles diſſeruit. Idem nos monemur ac diſcimus à prophetis. Falſus igitur Ariſtippus, qui hominem voluptati, hoc eſt, malo, tanquam pecudes ſubiugauit. Immortales eſſe animas Pherecydes, & Plato diſputauerunt. Hæc verò propria eſt in noſtra religione doctrina. Ergo Dicæarchus cum Democrito errauit, qui perire cũ corpore ac diſſolui argumentatus eſt. Eſſe inferos Zenon Stoicus docuit, & ſedes piorum ab impiis eſſe diſcretas: & illos quidẽ quietas ac delectabiles incolere regiones, hos verò luere pœnas in tenebroſis locis, atque in cœni voraginibus horrendis. Idem nobis prophetæ palàm faciunt. Ergo Epicurus errauit, qui poëtarum id eſſe figmentum putauit: & illas inferorum pœnas, quæ ferantur, in hac eſſe vita interpretatus eſt. Totam igitur veritatem, & omne diuinæ religionis arcanum philoſophi attigerunt. Sed aliis refellentibus defendere id, quod

inuenerant, nequiuerunt: quia ſingulis ratio non quadrauit: nec ea, quæ vera ſenſerant, in ſummam redigere potuerunt, ſicut nos ſuperius fecimus.

De immortalitate. CAP. VIII.

VNum eſt igitur ſummum bonum immortalitas, ad quã capiendã & formati à principio, & nati ſumus. Ad hanc tendimus, hanc ſpectat humana natura, ad hanc nos prouehit virtus. Quod bonum quia deprehendimus, ſupereſt, vt etiam de ipſa immortalitate dicamus. Platonis * docuin ẽta, quamuis ad rem multum conferant, tamen parum habent firmitatis ad probandam, & implendam veritatem: quoniam nec rationem totius myſterij magni conſummauerat, in vnumque collegerat, nec ſummum bonum comprehenderat. Nam licet verum de animæ immortalitate ſentiret, tamen non ita de illa, tanquã de ſummo bono diſſerebat. Nos igitur certioribus ſignis eligere poſſumus veritatem, qui eam non ancipiti ſuſpicione collegimus, ſed diuina traditione cognouimus. Plato autẽ ſic argumentatus eſt: immortale eſſe quicquid per ſeipſum & ſentit, & ſemper mouetur. Quod enim principiũ motus nõ debet, nec finẽ habiturum, quia deſeri à ſemetipſo nõ poteſt. Quod argumentum etiã mutis animalibus æternitatem daret, niſi adiectione ſapientiæ

argumẽta

tiæ

tiæ diſcreuiſſet. Addidit igitur, vt effugeret hanc communitatem, fieri non poſſe, quin ſit immortalis animus humanus, cuius miranda ſolertia inueniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi, atq; * diſcendi, & memoria præteritorum, & prouidentia futurorum, & artium plerunque innumerabilium ſcientia, qua cæteræ careant animantes, diuina, & cæleſtis appareat: quia origo animi, qui tanta capiat, & tanta contineat, nulla reperiatur in terra: ſiquidem ex cõcretione terrena nihil habeat admiſtum: ſed neceſſe eſſe in terram reſolui, quod eſt in homine ponderoſum, & diſſolubile: quod autem tenue, atque ſubtile, id verò eſſe indiuiduum, ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cælum, & ad naturam ſuam peruolare. Hæc ferè Platonis collecta breuiter, quę apud ipſum latè, copioſéq; explicantur. In eadem ſentẽtia fuit etiam Pythagoras anteà, eiuſq; præceptor Pherecydes, quem Cicero tradit primum de æternitate animarum diſputauiſſe. Qui omnes licet eloquentia excellerent, tamen in hac duntaxat contẽtione non minus auctoritatis habuerunt, qui contra hanc ſententiam diſſerebant: Dicæarchus primò, deinde Democritus, poſtremò Epicurus: adeò vt res ipſa, de qua inter ſe pugnabant, in dubiũ vocaretur: deniq; & Tullius expoſitis horum

diſcernẽdi

om

omnium de immortalitate,ac morte ſentẽtijs,neſcire ſe quid ſit verum pronunciauit. Harum,inquit,ſententiarum quæ vera ſit, Deus aliquis viderit,]Et rurſus alibi:Quoniam vtraque,inquit,earum ſententiarũ doctiſſimos habuit auctores, nec quid certi ſit,diuinari poteſt. Verũ nobis diuinatione opus non eſt , quibus veritatem diuinitas ipſa patefecit.

De æternitate animæ,deq́; virtute.

CAP. IX.

HIs itaque argumentis , quæ nec Plato, nec vllus * alius inuenit , animarum auctor æternitas probari, ac perſpici poteſt , quæ nos breuiter colligemus : quoniã properat oratio ad enarrãdum iudicium Dei maximum,quod in terra propinquante ſeculorũ fine celebrabitur.Ante omnia quoniã Deus ab homine videri non poteſt, ne quis tamẽ putaret ex eo ipſo Deum nõ eſſe,quia mortalibus oculis non videretur , inter cætera inſtitutorum ſuorum miracula,fecit etiam multa,quorum vis quidem apparet,ſubſtãtia tamen non videtur , ſicut eſt vox,odor, ventus:vt harum rerũ argumẽto , & exemplo,etiam Deum, licet ſub oculos non veniret, de ſua tamen vi & effectu, & operibus cerneremus. Quid voce clarius ? aut vento fortius? aut odore violentius ? Hæc tamen, cùm per aërem feruntur, ad ſenſus

ſusque noſtros veniunt, & eos potentia ſua impellunt, non cernuntur acie luminum, ſed alijs corporis partibus ſentiuntur. Similiter Deus non aſpectu nobis, alió ve fragili ſenſu comprehendendus eſt, ſed mētis oculis intuendus, cùm opera eius præclara, & miranda videamus. Nam illos, qui nullum omnino Deum eſſe dixerunt, non modò philoſophos, ſed ne homines quidē fuiſſe dixerim, qui mutis ſimillimi ſolo corpore conſtiterunt, nihil omnino cernentes animo, ſed ad ſenſum corporis cuncta referentes: qui nihil putabant eſſe, niſi quod oculis concuebantur. Et quia videbant aut bonis accidere aduerſa, aut malis proſpera, fortuitu geri omnia crediderunt, & natura mundū, non prouidētia, cōſtitutum. Hinc iam prolapſi ſunt ad deliramēta, quæ talē ſententiā neceſſariò ſequebātur. Quòd ſi eſt Deus & incorporalis, & inuiſibilis, & æternus, ergo non idcirco interire animam credibile eſt, quia non videtur, poſtquam receſſit à corpore: quoniam conſtat eſſe aliquid conſtans, & ſentiens, ac vigens, quod non veniat ſub aſpectum. At enim difficile eſt animo comprehēdere, quemadmodum poſſit anima retinere ſenſum ſine ijs partibus corporis, in quibus ineſt officium ſentiendi. Quid de Deo? Num facile eſt comprehendere quemadmodū vigeat ſine cor-

Quòd ſi Deos eſſe credunt, qui ſi ſunt, vtiq; animæ ſunt expertes corporum: neceſſe eſt humanas animas eadẽ ratione ſubſiſtere: quoniam ex ipſa ratione, ac prouidentia intelligitur eſſe quædam in homine, ac Deo ſimilitudo. Denique illud argumentũ, quod etiam M. Tullius vidit, ſatis firmum eſt, ex eo æternitatem animæ poſſe dignoſci, quia nullum ſit aliud animal, quod habeat notitiam aliquã Dei, religioq́ue ſit pænè ſola, quæ hominem diſcernat à mutis: quæ, cum in hominem ſolum cadat, profectò teſtatur id affectare nos, id deſiderare, id colere, quod nobis familiare, quod proximum ſit futurum. An aliquis, cùm cæterarum animantium naturã conſiderauerit, quas pronis corporibus obiectas in terramq́ue proſtratas ſummi Dei prouidentia effecit, vt ex hoc intelligi poſſit, nihil eas rationis habere cum cælo, poteſt non intelligere ſolum ex omnibus cæleſte ac diuinum animal eſſe hominem, cuius corpus ab humo excitatum, vultus ſublimis, ſtatus erectus originem ſuam quærit, & quaſi contempta humilitate terræ ad altum nititur: quia ſentit ſummũ bonum in ſummo ſibi eſſe quærendum, memorq́ue conditionis ſuæ, qua Deus illum fecit eximiũ, ad artificem ſuum ſpectat. Quam ſpectationem Triſmegiſtus θεωρίαν rectiſſimè nominauit, quæ in mutis

anima

animalibus nulla eſt.Cùm autem ſapiẽtia, quæ ſoli homini data eſt, nihil aliud ſit, quàm notitia Dei, apparet, animã non interire,neque diſſolui,ſed manere in ſempiternum: quia Deũ, qui ſempiternus eſt, & quærit,& diligit,ipſa natura cogente, ſentiens vel vnde orta ſit, vel quò reuerſura. Prætereà non exiguum immortalitatis argumentum eſt, quòd homo ſolus cæleſti elemento vtitur. Nam cùm rerum natura his duobus clemẽtis,quæ repugnantia ſibi, atq; inimica ſunt,cõſtet,igne,et aqua,quorũ alterũ cælo, alterũ terræ adſcribitur:cæteræ animantes,quæ terrenæ, mortaleſque ſunt,terreno & graui vtũtur elemento:homo ſolus ignem in vſu habet, quod eſt elementum leue,ſublime,cæleſte.Ea verò,quę ponderoſa ſunt, ad mortem deprimunt: & quæ leuia ſunt,ad vitã ſubleuãt:quia vita in ſummo eſt,mors in imo. Et vt lux eſſe ſine igne non poteſt, ſic vita ſine luce. Ignis igitur elementum eſt lucis, ac vitæ: vnde apparet,hominem,qui eo vtitur,immortalem ſortitum eſſe conditionem, quia illi familiare eſt,quod facit vitam. Virtus quoq; ſoli homini data,magno argumẽto eſt, immortales eſſe animas,ꝙ nõ erit ſecũdùm naturã,ſi anima extinguitur: huic enim pręſenti vitæ nocet.Nã vita iſta terrena,quam communem cum mutis animalibus ducimus

cimus,& voluptatem expetit, cuius fructibus varijs ac ſuauibus delectatur, & dolorem fugit, cuius aſperitas naturá viuẽtium acerbis ſenſibus lędit,& ad mortem perducere nititur, quæ diſſoluit animantem. Si ergo virtus & prohibet ijs bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur,& ad ſuſtinenda mala impellit,quæ naturaliter fugiũtur, ergo malum eſt virtus, & inimica naturæ: ſtultumq; iudicari neceſſe eſt,qui eam ſequitur:quoniam ſe ipſe lædit, & fugiendo bona præſẽtia,& appetendo æquè mala ſine ſpe fructus amplioris.Nam cùm liceat nobis iucundiſſimis frui voluptatibus,nónne ſenſu carere videamur,ſi malimus in humilitate,in egeſtate,in contẽptu, in ignominia viuere, aut ne viuere quidem, ſed dolere, cruciari & emori? Ex quibus malis nihil amplius aſſequamur, quo poſſit voluptas omiſſa penſari. Si autem virtus malum non eſt,facitq; honeſtè, quòd voluptates vitioſas turpesque contemnit & fortiter, quòd nec dolorem, nec mortem timet, vt officium ſeruet; ergo maius aliquod bonũ aſſequatur neceſſe eſt, quàm ſunt illa,quæ ſpernit. At veró morte ſuſcepta, quod vlterius bonum ſperari poteſt, niſi æternitas?

De vitiis, & virtutibus, vita, & morte.

CAP. X.

TRanſeamus nunc viciſſim ad ea, quæ virtuti repugnant, vt etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia ſunt: ad præſens enim commouetur iræ impetus, recepta vltione ſedatur: libidinis voluptas, corporis finis eſt: cupiditatem, aut ſatietas earum rerum quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimũt: ambitio, poſtquã honores, quos voluit, adepta eſt, conſeneſcit. Item cætera vitia conſiſtere, ac permanere non poſſunt: ſed ipſo fructu, quem expetunt, finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem ſine vlla intermiſſione perpetua eſt, nec diſcedere ab eo poteſt, qui eã ſemel cepit. Nam ſi habet interuallum, ſi aliquando carere ea poſſumus, redeũt protinus vitia, quæ virtutem ſemper impugnant. Non eſt igitur comprehenſa, ſi deſerit, ſi aliquando ſecedit. Cùm verò ſibi domicilium ſtabile collocauit, in omni actu verſari eam, neceſſe eſt: nec poteſt fideliter depellere vitia, & fugare, niſi pectus, quod inſedit, perpetua ſtatione munierit. Ipſa ergo virtutis perpetuitas indicat, humanum animum, ſi virtu-

tem ceperit,permanere:quia & virtus perpetua eſt, & ſolus animus humanus virtutem capit. Quoniam igitur cõtraria ſunt vitia virtuti,omnis ratio diuerſa & contraria ſit,neceſſe eſt : quia vitia conmotiones & perturbationes animi ſunt, virtus è contrario lenitudo & tranquillitas animi eſt: quia vitia temporalia, & breuia ſunt : virtus perpetua & cõſtans, & par ſibi ſemper; quia vitiorum fructus , id eſt voluptates, æquè, vt ipſa,breues temporaleſque ſunt. Virtutis ergo fructus, ac præmium ſempiternum eſt, quia vitiorum commodum in præſenti eſt : virtutis igitur in futuro.Ita fit,vt in hac vita virtutis præmium nullum ſit, quia virtus adhuc ipſa eſt. Nam ſicut vitia , cùm in actu ſuo finiuntur,voluptates, & præmia eorum ſequuntur: ita virtus cùm finita eſt,merces eius inſequitur. Virtus autem nunquam niſi morte finitur : quoniam & in morte ſuſcipienda ſummum eius officium eſt. Ergo præmium virtutis poſt mortem eſt. Denique Cicero in Tuſculanis , quamuis dubitanter , tamen ſenſit ſummum homini bonum non niſi poſt mortem contingere. Fidenti animo, inquit, ſi ita res feret, gradietur ad mortem , in qua, aut ſummum bonum , aut nullum malum eſſe cognouimus. Mors igitur non extin-

guia

guit hominem, ſed ad præmium virtutis admittit. Qui autem ſe (vt ait idem) vitijs ac ſceleribus contaminauerit, is verò damnatus æternam luet pœnam, quam diuinæ literæ ſecundam mortem nominant, quæ eſt & perpetua, & grauiſſimis cruciatibus plena. Nam ſicuti duæ vitæ propoſitæ ſunt homini, quarum altera eſt animæ, altera corporis: ita & mortes duæ propoſitæ ſunt, vna pertinens ad corpus, qua cunctos ſecundùm naturam fungi neceſſe eſt: altera pertinens ad animam. quæ ſcelere acquiritur, virtute vitatur. Et vt hæc vita temporalis eſt, certosque terminos habet, quia corporalis eſt: ſic & mors æquè temporalis eſt, certumq; habet finem, quia corpus attingit.

De temporibus poſtremis, deq; anima & corpore.

CAP. XI.

IMpletis igitur tẽporibus, quæ Deus morti ſtatuit, terminabitur ipſa mors. Et quia temporalem vitam temporalis mors ſequitur, conſequens eſt, vt reſurgant animæ ad vitam peren em, quia finem mors temporalis accepit. Rurſum, ſicut vita animi ſempitè na eſt, in qua d uinos & ineloquibiles immortalitatis ſuæ fructus capit: ita

& mors eius perpetua ſit neceſſe eſt, in qua perennes pœnas, & infinita tormenta pro peccatis ſuis pendet Ergo in ea conditione res poſita eſt, vt qui beati ſunt in hac vita *temporali* * corporali atque terrena, ſemper miſeri ſint futuri, quia iã bonis, quæ maluerũt, potiti ſunt: quod ijs euenit, qui Deos adorant, ac Deum negligunt. Deinde qui iuſtitiam ſequentes, in hac vita miſeri fuerint, & cõtempti, & inopes, & ob ipſam iuſtitiã contumelijs & iniurijs ſæpe vexati, quia nec aliter virtus teneri poteſt, ſemper beati ſunt futuri: vt quia mala iam pertulerunt, etiam bonis fruantur. Quod his vtique contingit qui contemptis terreſtribus Dijs, & fragilibus bonis, cæleſtem religionẽ Dei ſequuntur, cuius bona, ſicut ipſe, qui tribuit, ſempiterna ſunt. Quid opera corporis atque animi: Nónne indicant eſſe animã mortis expertẽ? Nam corpus, quia ipſum fragile eſt atque mortale, quæcunq; opera molitur, æquè caduca ſunt. Nihil enim Tullius ait eſſe, quod ſit manibus humanis laboratum, quod nõ aliquando ad interitum redigatur, vel iniuria hominum, vel ipſa confectrice rerum omnium vetuſtate. At verò animi opera videmus æterna: Nam quicunq; contemptui præſentium ſtudentes, in memoriam monimenta ingeniorum factorumq; magnorum reliquerunt, ij planè mentis

mentis ſuæ, ac virtutis nomen indelebile quæſierũt Ergo ſi opera corporis ideo mortalia ſunt, quia ipſum mortale eſt, ſequitur vt anima ex eo immortalis appareat, quia videmus opera eius non eſſe mortalia. Eodem modo deſideria quoque corporis animíque declarant, alterum eſſe mortale, alterum ſempiternum. Corpus enim nihil niſi temporale deſiderat, id eſt, cibum, potum, indumentum, quietem, voluptatẽ; & tamen hæc ipſa ſine vi, ſine nutu, & adminiculo animi, nec cupere, nec aſſequi poteſt. Animus autem per ſe multa deſiderat, quæ ad officium, fructúmve corporis nõ redundent: eaque non fragilia, ſed æterna ſunt, vt fama virtutis, vt memoria nominis. Nam cultum Dei, qui conſtat abſtinentia cupiditatum ac libidinum, patientia doloris, contẽptu mortis, etiam contra corpus anima concupiſcit. Vnde credibile eſt, nõ interire animam, ſed diſſociari à corpore: quia corpus ſine anima nihil poteſt, animus verò poteſt multa & magna ſine corpore. Quid, quòd ea, quæ viſibilia ſunt oculis, & tangibilia manu, quia externam vim pati poſſunt, æterna eſſe non poſſunt? Ea verò, quę neque ſub tactum, neque ſub viſum veniunt, ſed tãtummodo vis eorum, & ratio, & effectus apparet, æterna ſunt, quia nullam vim patiuntur extrinſecus. Corpus autem, ſi ideo mortale eſt, quia

viſui pariter, & tactui ſubiacet, ergo & anima idcirco immortalis eſt; quia nec tangi poteſt, nec videri.

De anima & corpore, deq; eorũ cõiunctione, & diſceſſu, & reditu illius. CAP. XII.

NVnc argumenta eorũ, qui contra dixerunt, refellamus, quæ Lucretius tertio libro executus eſt. Quoniam cum corpore, inquit, anima naſcitur, cum corpore intereat, neceſſe eſt. At non eſt par vtriuſque ratio. Solidum enim, & comprehenſibile corpus eſt, & oculis & manu videtur, & tangitur: anima verò tenuis, & tactum viſumque fugiens. Corpus è terra fictum atque ſolidatum eſt: anima nihil in ſe concreti, nihil terreni põderis habet, vt Plato diſſerebat. Nec enim tantam poſſet habere ſolertiam, tantam vim, tantam celeritatem, niſi originem traheret è cælo. Corpus igitur quoniam fictum ex ponderoſo & corruptibili elemento, & tangibile eſt & viſibile, corrumpitur atq; occidit, nec vim repellere poteſt: quia ſub aſpectum & ſub tactum venit: anima autem, quia tenuitate ſua omnium tactum fugit, nullo ictu diſſolui poteſt. Ergo quamuis inter ſeſe coniũcta & ſociata naſcantur, & alterum, quod eſt de terrena concretione formatum, quaſi* vaſculũ ſit alterius, quod eſt à cæleſti ſubtilitate deductũ

vehiculum

cùm vis aliqua vtrumq; diſcreuerit, quæ

diſcre

diſcretio mors vocatur, tum vtrumque in naturam ſuam recedit: quod ex terra fuit, id in terram reſoluitur: quod ex cæleſti ſpiritu, id conſtat, ac viget ſemper, quoniam diuinus ſpiritus ſempiternus eſt. Denique idem Lucretius oblitus quid aſſereret, & quod dogma defenderet, hos verſus poſuit.

Cedit item retro, de terra quod fuit ante
In terram: ſed quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rurſus cæli fulgentia templa receptant.

Quod eius nõ erat dicere, qui perire animas cum corporibus diſſerebat: ſed victus eſt veritate, & imprudenti ratio vera ſurrepſit. Præterea id ipſum, quod colligit diſſolui animam, hoc eſt, ſimul cum corpore interire, quoniam ſimul naſcantur, & falſum eſt, & in contrarium cõuerti poteſt. Non enim ſimul interit, ſed anima diſcedente, integrũ per multos dies manet, & plerumque medicatum diutiſſimè durat. Nam ſi vt ſimul naſcuntur, ſimul interirent, non diſcederet repente anima, corpuſque dereſeret: ſed vno temporis puncto vtrumq; pariter diſſiparetur: & tam celeriter etiã corpus, adhuc ſpiritu in eo manente, deliqueſceret, ac periret, quàm celeriter anima ſecedit: imò verò diſſoluto corpore anima vaneſceret, velut humor fracto vaſe diffuſus. Nã ſi terrenum, & fragile corpus poſt ſeceſsũ animę nõ ſtatim

diffluit,in terrâque tabeſcit, ex qua illi origo eſt:ergo anima, quæ fragilis non eſt, in æternum manet, quoniã origo eius æterna eſt. Quoniã creſcit,inquit, ſenſus in pueris, & in iuuenibus viget, & in ſenibus diminuitur,apparet eſſe mortalem. Primùm,non eſt idem anima & mẽs. Aliud eſt enim, quo viuimus: aliud, quo cogitamus. Nam dormientium mens, non anima, ſopitur: & in furioſis mens extinguitur, anima manet. & ideo non examines,ſed dementes * vocantur. Mens ergo,id eſt,intelligentia, vel augetur,vel minuitur pro ętate. Anima in ſtatu ſuo ſemper eſt:& ex quo tempore ſpirandi accepit facultatem, eadem vſque ad vltimum durat, donec omiſſo corporis clauſtro, ad ſedem ſuam reuolet. Deinde quod anima quamuis à Deo ſit inſpirata, tamen quia tenebroſo domicilio terrenæ carnis incluſa eſt,ſcientiam non habet,quæ eſt diuinitatis: Audit igitur,ac diſcit omnia,& ſapientiam diſcendo, & audiendo capit:& ſenectus non minuit ſapientiam,ſed auget, ſi tamen iuuenilis ętas virtute decurſa eſt. Sed ſi nimia ſenectus fregerit membra, non eſt animæ vitiũ,ſi viſus euanuit, ſi lingua torpuit, ſi auditus obſurduit, † ſed corporis. †† At enim memoria defecit:quid mirum, ſi labentis domicilij ruina premitur mens, & præterita obliuiſcitur, non aliter futura diui

*appellãtur.

diuina, quàm ſi carcerem, quo cohibetur, effugerit? Verùm eadem, inquit, dolori, & luctui obnoxia eſt, & ebrietate demẽtit, vnde fragilis, & mortalis apparet. Idcirco † igitur †† virtus, & ſapientia neceſſaria eſt, vt & mœror, qui contrahitur indigna patiendo ac videndo, fortitudine repellatur, & voluptas non modò potandi, ſed etiam rerum cęterarum abſtinẽtia ſuperetur. Nam ſi careat virtute, ſi voluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia: quoniam & virtus (vt docuimus) immortalitatis eſt fabricatrix, & voluptas mortis. Mors autem (ſicut oſtendi) non funditus perimit, ac delet, ſed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorſus anima non poteſt, quoniam ex Dei ſpiritu, qui æternus eſt, originem cepit. Anima, inquit, etiam morbum corporis ſentit, & obliuionem ſui patitur: & ſicut ægreſcit, ita etiam ſæpe ſanatur. Hoc eſt ergo, cur maximè virtus adhibenda ſit, ne vllo corporis dolore frangatur, & obliuionem ſui non anima, ſed mens patiatur. Quę quoniam certa corporis regione conſiſtit, cùm eam partem vis aliqua morbi vitiauerit, mouetur loco, & quaſi conquaſſata, de ſede ſua emigrat, reditura ſcilicet, cùm medela & ſanitas domicilium ſuum reformauerit. Nam quia iuncta eſt anima cum corpore, ſi virtute careat, contagio eius ægreſcit, & imbe-

cillitas de ſocietate fragilitatis redundat ad mentem: cùm autem diſſociata fuerit à corpore, vigebit ipſa per ſe, nec vlla fragilitatis conditione tentabitur, quia indumentum fragile proiecit. Sicut oculus, inquit, euulſus à corpore, † ac ſeparatus †† nihil poteſt videre: ita & anima ſeparata nihil ſentire, quia & ipſa pars eſt corporis. Falſum hoc, & diſſimile eſt. Anima enim non pars corporis, ſed in corpore eſt. Sicut id, quod vaſe continetur, vaſis pars non eſt, nec ea, quæ in domo ſunt, partes domus eſſe dicuntur: ita nec anima pars eſt corporis, quia corpus vel vas eſt animæ, vel receptaculum. Iam illud argumentum multò magis inane eſt, quo ait animam, quia non citiùs emittatur ex corpore, mortalem videri, ſed paulatim ſe ex omnibus membris explicet, à ſummis pedibus incipiens, tanquam ſi eſſet æterna, vno temporis momento erumperet: quod fit in his, qui ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, ſpiritum diutius exhalant, & paulatim frigeſcentibus membris anima efflatur. Quæ cùm materia ſanguinis contineatur, ſicut lumẽ oleo, ea materia febrium calore conſumpta, neceſſe eſt membrorum ſumma quæque frigeſcere: quoniam venæ exiliores in extrema corporis porriguntur, & extremi ac tenuiores riui deficiente vena fontis areſcunt. Nec tamen quia ſenſus corporis

poris deficit, animæ ſenſum extingui, & occidere putandum eſt: non enim anima corpore deficiente, ſed corpus anima decedente putreſcit: quia ſenſum omnem trahit ſecum. Cùm autem præſens anima ſenſum tribuat corpori, & viuere id efficiat, fieri non poteſt vt non ipſa per ſe & viuat, & ſentiat, quoniam ipſa eſt, & ſenſus, & vita. Nam quod ait:

- quod ſi immortalis noſtra foret mens,
Non tam ſe moriens diſſolui conquereretur.
Sed magis ire foras, veſtémque relinquere, vt anguis,
Gauderet. Sed equidem nunquam vidi, qui ſe quereretur in morte diſſolui: ſed ille fortaſſe Epicureum aliquem viderat, etiam dum moreretur, philoſophantem, ac de ſui diſſolutione in extremo ſpiritu diſſerentem. Quomodo ſciri poteſt, vtrum diſſolui ſentiat an corpore liberari, cùm in exitu ſuo lingua muteſcat? Nam dum ſentit, & loqui poteſt, nondũ diſſolutus eſt: vbi diſſolutus eſt, iã nec ſentire, nec loqui poteſt: ita queri de diſſolutione, aut nondũ poteſt, aut iam non poteſt. At enim † non †† prius quã diſſoluatur, intelligit ſe diſſolutum iri. Quid, quòd videmus pleroſque morientium non diſſolui conquerentes (vt ait) ſed exire ſe, & proficiſci, & ambulare teſtantes: idque aut geſtu ſignificant, aut, ſi adhuc poſſunt, & voce

voce pronuntiant? Vnde apparet, non diſſolutionem fieri, ſed ſeparationem, quę declarat animam permanere. Cætera Epicurei dogmatis argumēta Pythagorę repugnant, diſſerenti, migrare animas de corporibus vetuſtate ac morte confectis, & inſinuare ſe nouis, ac recèns natis: & eaſdem ſemper renaſci, modò in homine, modò in pecude, modò in beſtia, modò in volucre: & hac ratione immortales eſſe, quod ſępe variorum, ac diſſimilium corporum domicilia commutent. Quę ſententia deliri hominis, quoniam ridicula, & mimo dignior, quā * ſchola fuit, ne refelli quidem ſeriò debuit. Quod qui facit, videtur vereri ne quis id credat. Prætereunda ſunt igitur nobis ea quæ pro falſo contra falſum diſſerebantur, ſatis eſt, ea refutaſſe, quæ contra verum diſputata ſunt.

ſcholaſtico.

De anima, déque eius æternitate teſtimonia.

CAP. XIII.

DEclaraui (vt opinor) animam non eſſe ſolubilem: ſupereſt citare teſtes, quorum auctoritate firmentur argumenta. Neque nunc prophetas in teſtimonium vocabo, quorum ratio, & diuinatio in hoc ſolo poſita eſt, vt ad cultum Dei, & ad immortalitatem ab eo accipiēdam creari hominem doceant: ſed eos potius, quibus iſtos, qui reſpuunt veritatē, credere ſit neceſſe. Hermes

natu

naturam hominis deſcribens, vt doceret quemadmodum eſſet à Deo factus, hæc intulit: καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς καὶ μεταβλητῆς κατεστήσατο, ἵνα ὁ ὢν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ. Sed hunc fortaſſe aliquis in numero philoſophorum computet, quamuis in Deos relatus Mercurij nomine ab Ægyptijs honoretur, nec plus ei auctoritatis tribuat, quàm Platoni, aut Pythagoræ. Maius igitur teſtimonium requiramus. Polytes quidam conſuluit Apollinem Mileſium, vtrúmne maneat anima poſt mortem, an * reſoluatur, & reſpondit his * verſibus: *diſſoluatur.* *verbis*

Ψυχὴ μὲν μέχρις οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται,
Φθαρτὰ νοοῦσα πάθη, θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει:
Ηνίκα δ' ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
Ὠκίστη εὕρηται, ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται,
Αἰὲν ἀγήραος οὖσα, μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής.
Πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια.

Quid carmina Sibyllina? Nónne hoc ita eſſe declarant, cùm fere aliquando * denuntiant, vt à Deo de viuis, ac mortuis iudicetur? quorum exẽpla paulò poſt inferemus. *declarant.*

Falſa

Falſa eſt ergo Democriti,& Epicuri, & Dicæarchi de animæ diſſolutione, ſententia: quæ profectò non auderent de interitu animarum Mago aliquo præſente diſſerere, qui ſciret certis carminibus ciere ab inferis animas,& adeſſe, & præbere ſe humanis oculis videndas,& loqui,& futura prędicere. & ſi auderent,re ipſa, & documētis præſentibus vincerētur. Sed quia non peruidebant animæ rationem,quæ tam ſubtilis eſt,vt oculos humanæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Ariſtoxenus,qui negauit omnino vllam eſſe animam, etiam cùm viuit in corpore? Sed ſicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem ſonum, atque cantum, quem muſici harmoniam vocant:ita in corporibus ex cōpage viſcerum, ac vigore membrorum vim ſentiendi exiſtere. Quo nihil dici delirius poteſt. Verùm ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen cæcum,quī viuere ſe & habere mentem,quà idipſum cogitauerat,non videbat. Sed pleriſque hoc philoſophis accidit, vt putarent non omnino eſſe,quicquid oculis non apparet: etiam cùm mentis acies multò clarior debeat eſſe,quàm corporis, ad ea perſpicienda, quorum vis ac ratio ſentitur potius,quàm videtur.

De mundi temporibus primis, & poſtremis.

CAP. XIIII.

Quo

Digitized by Google

QVoniam de immortalitate animæ diximus, ſequitur vt doceamus, quatenus homini, & quando tribuatur: vt in hoc quoque prauitatis, ac ſtultitiæ ſuæ perſpiciant errores, qui mortales quoſdam, decretis placitiſque mortalium Deos eſſe factos opinantur, vel quòd artes inuenerant, vel quòd vſum quarundam frugum docuerant, vel quòd vtilia vitę hominum prodiderant, vel quòd immanes beſtias interemerant. Quæ merita quàm longè ab immortalitate ſemota ſint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docebimus, vt appareat ſolam eſſe iuſtitiam, quæ vitam homini pariat æternam, & ſolum Deum, qui æternæ vitæ præmium largiatur. Nam illi, qui ſuis meritis immortales facti eſſe dicuntur, quia nec iuſtitia, nec vlla in his vera virtus fuit, non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis ac libidinibus quæſierunt: neq; cæleſte præmium, ſed inferna ſupplicia meruerunt, quæ pendent ſimul cum ijs omnibus, qui eos coluerunt. Cuius iudicij propinquare tempus oſtendam, vt & iuſtis merces digna ſoluatur, & pœna merita impijs irrogetur. Plato, & multi alij philoſophorum, cùm ignorarent originem rerum, ſupremumque illud tempus, quo mundus eſſet effectus, multa milia ſeculorum fluxiſſe dixerunt, ex quo hic pulcherrimus * mundi extiterit ornatus: *mũdus extiterit ordinatus.*

tus:

tus:ſicuti fortaſſe Chaldæi, qui (vt Cicero tradidit in libro de Diuinatione primo) quadringenta ſeptuaginta millia annorum monimentis comprehenſa ſe habere delirant. In quo quia ſe poſſe argui non putabant, liberum ſibi crediderunt eſſe mentiri. Nos autem, quos diuinæ literæ ad ſcientiam veritatis erudiunt, principium mundi finemq́ue cognouimus. de quo nunc in fine operis diſſeremus, quoniam de principio in ſecundo libro explicauimus. Sciant igitur philoſophi, qui ab exordio mundi ſeculorum millia enumerant, nondum ſextum milleſimum annum eſſe concluſum: quo numero expleto conſummationem fieri neceſſe eſt, & humanarum rerum ſtatum in melius reformari. Cuius rei argumentum prius enarrandum eſt, quò ratio eluceſcat. Mundum Deus, & hoc rerum naturæ admirabile opus (ſicut arcanis ſacræ ſcripturæ continetur) ſex dierum ſpatio conſummauit, diemq́ue ſeptimum, quo ab operibus ſuis requieuerat, ſanxit. Hic eſt autem dies ſabbathi, qui lingua Hebræorum à numero nomen accepit: vnde ſeptenarius numerus legitimus, ac plenus eſt. Nam & dies ſeptem ſunt, quibus per vicem reuolutis, orbes conficiuntur annorum: & ſeptem ſtellæ, quæ non occidunt, & ſeptem ſydera, quæ vocantur errantia: quorum diſpares curſus, &

iuæ

Digitized by Google

inæquales motus rerum, ac temporum varietates efficere creduntur. Ergo, quoniam ſex diebus cuncta Dei opera perfecta ſunt: per ſecula ſex, id eſt, annorum ſex millia manere in hoc ſtatu mundum neceſſe eſt. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, ſicut indicat propheta, qui dicit: Ante oculos tuos Domine mille anni tanquam dies vnus. Et vt Deus ſex illos dies in tantis rebus fabricandis laborauit, ita & religio eius, & veritas in his ſex millibus annorum laborare neceſſe eſt, malitia præualente, ac dominante. Et rurſus quoniam perfectis operibus requieuit die ſeptimo, eumque benedixit, neceſſe eſt, vt in fine ſexti milleſimi anni malitia omnis aboleatur è terra, & regnet per annos mille iuſtitia, ſitque tranquillitas & requies à laboribus, quos mundus iamdiu * perpeſſus eſt. *perfert.* Verùm quatenus id eueniat, ordine ſuo explicabo. Sępè diximus minora & exigua magnorum figuras, & præmonſtrationes eſſe, & hunc diem noſtrum, qui ortu Solis, occaſuque finitur, diei magni ſpecie gerere, quem circuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiam figuratio terreni hominis, cæleſtis populi præferebat in poſterum fictionem. Nam ſicut perfectis omnibus quæ in vſum hominis metitus eſt Deus, ipſum hominem ſexto die vltimum

fecit, eumq́; induxit in hunc mundum tan quam in domũ iam diligenter inſtructam, ita nunc ſexto die magno vetus homo verbo Dei fingitur, id eſt, ſanctus populus doctrina, & præceptis Dei ad iuſtitiam figuratur. Et ſicut tunc mortalis atque imperfectus è terra fictus eſt, vt mille annis in hoc mundo viueret, ita nunc ex hoc terreſtri ſeculo perfectus homo fingitur, vt viuificatus à Deo, in hoc eodem mũdo per annos mille dominetur. Quomodo autem conſummatio futura ſit, & qualis exitus humanis rebus impendeat, ſi quis diuinas literas fuerit ſcrutatus, inueniet. Sed & ſecularium prophetarum cógruentes cum cæleſtibus, voces, finem rerum, & occaſum poſt breue tempus annunciant, deſcribentes quaſi fatigati, & delabentis mundi vltimam ſenectutem. Quæ verò à prophetis, & vatibus futura eſſe dicantur, prius quàm ſuperueniat extrema illa concluſio, collecta ex omnibus, coaceruata ſubnectam.

De mundi vaſtatione, & mutatione imperiorum. CAP. XV.

EST in arcanis ſanctarum literarum, tranſcendiſſe in Ægyptum cogente inopia rei frumentariæ principẽ Hebræorum, cum omni domo, & cognatione. Cuius poſteri, cùm diutius in Ægypto commorantes, in magnam gentem creuiſſent, & graui, atque

in

intolerando ſeruitutis iugo premerentur, percuſſit Ægyptum Deus inſanabili plaga, & populum ſuum liberauit, traductum medio mari, diſciſſis fluctibus, & in vtranque partem dimotis, vt per ſiccum populus graderetur. Conatusq́; Rex Ægyptiorum profugos, inſequi, coëunte in ſtatum ſuum pelago, cum omnibus copiis interceptus eſt. Quod facinus tam clarum, támq; mirabile, quamuis ad præſens virtutem Dei hominibus oſtenderet, tamen præſignificatio & figura maioris rei fuit, quam Deus idem in extrema tēporum conſummatione facturus eſt: liberabit enim plebem ſuam de graui ſeruitute mundi. Sed quoniam tunc vna plebs Dei, & apud vnam gentem fuit, Ægyptus ſola percuſſa eſt. Nunc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus, apud omnes gentes commoratur, & ab his dominantibus premitur, neceſſe eſt nationes vniuerſas, id eſt, orbem totũ, cæleſtibus plagis verberari, vt iuſtus, & cultor Dei populus liberetur. Et ſicut tunc ſigna facta ſunt, quibus futura clades * Ægypti oſtenderetur, ita in vltimo fient prodigia miranda per omnia elementa mundi, quibus imminēs exitus vniuerſis gētibus intelligatur. Propinquante igitur huius ſeculi termino, humanarũ rerum ſtatũ cōmutari neceſſe eſt, & in deterius nequitia inualeſcente

*Ægyptiis

prolabi: vt etiam noſtra hæc tempora, quibus iniquitas,& malitia vſque ad ſummum gradum creuit, in illius tamen inſanabilis mali comparationem felicia, & propè aurea poſſint iudicari. Ita etenim iuſtitia rareſcet, ita impietas,& auaritia,& cupiditas, & libido crebreſcent, vt ſi qui tam fortè fuerint boni, prædæ ſint ſceleratis, ac diuexentur vndique ab iniuſtis: ſoli autem mali opulenti ſint, boni verò in omnibus contumeliis, atq; in egeſtate iactentur. Confundetur omne ius, & leges interibunt. Nihil quiſquã tunc habebit, niſi aut malè quęſitũ, aut defenſum * manu: audacia, & vi omnia poſſidebũt. Nõ fides in hominibus, nõ pax, non humanitas, nõ pudor, non veritas erit: atq; ita neq; ſecuritas, neq; regimen, neque requies à malis vlla. Omnis enim terra tumultuabitur, frement vbique bella, omnes gentes in armis erũt, & ſe inuicẽ oppugnabunt. Ciuitates inter ſe finitimæ præliabuntur: & prima omnium Ægyptus ſtultarum ſuperſtitionũ luet pœnas: & ſanguine velut flumine operietur. Tunc peragrabit* clades orbem, metens omnia, & tanquam meſſem cuncta proſternens. Cuius vaſtitatis, & confuſionis hæc erit cauſa, quòd Romanũ nomen, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere: ſed dicam, quia futurum eſt) tolletur de terra, & in Aſiam Imperiũ reuertetur, ac

malè (margin)

gladius (margin)

rurſus Oriens dominabitur,atque Occidens ſeruiet.Nec mirum cuiquam debet videri,ſi regnum tanta mole fundatum , ac tandiu per tot, & tales viros auctum, tantis deniq; opibus confirmatũ, aliquando tamen corruet. Nihil eſt enim humanis viribus laboratum,quod non humanis æquè viribus deſtrui poſſit : quoniam mortalia ſunt opera mortalium.Sic & alia prius regna,cùm diutiùs floruiſſent,nihilominus tamen occiderunt.Nã & Ægyptios,& Perſas,& Græcos, & Aſſyrios, proditum eſt,regimen habuiſſe terrarũ : quibus omnibus deſtructis, ad Romanos quoq; rerum ſumma peruenit. Qui quãto cæteris omnibus regnis magnitudine anteſtãt,tanto maiore decidẽt lapſu:quia plus habent ponderis ad ruinã,quæ ſunt cęteris altiora. Non inſcitè Seneca Romanæ vrbis tẽpora diſtribuit in ętates.Primã enim dixit infantiam ſub rege Romulo fuiſſe, à quo & genita & quaſi educata ſit Roma: deinde pueritiam ſub cęteris regibus,à quibus & aucta ſit,& diſciplinis pluribus inſtitutisq; formata:at verò,Tarquinio regnante, cum iam quaſi adulta eſſe cœpiſſet, ſeruitium nõ tuliſſe, & reiecto ſuperbæ dominationis iugo maluiſſe legibus obtemperare,quàm regibus. Cumq; eſſet adoleſcentia eius fine Punici belli terminata,tum deniq; confirmatis viribus cœpiſſe iuueneſcere.

Sublata enim Carthagine,quę tã diu æmula Imperij Romani fuit, manus ſuas in totum orbem terra,maríq; porrexit:donec regibus cũctis, & nationibus ſubiugatis, cùm iam bellorum materia deficeret,viribus ſuis malè vteretur,quibus ſe ipſa confecit. Hæc fuit prima eius ſenectus,cùm bellis lacerata ciuilibus,atque inteſtino malo preſſa,ruiſus ad regimen ſingularis Imperij recidit,quaſi ad alteram infantiã reuoluta. Amiſſa enim libertate, quam Bruto duce, & auctore defenderat, ita conſenuit, tanquam ſuſtentare ſe ipſa non valeret, niſi adminiculo regentium niteretur. Quòd ſi hæc ita ſunt, quid reſtat, niſi ſequatur interitus ſenectutem? Et id futurum breui, conciones prophetarum denuntiant ſub ambage aliorum nominum,ne facilè quis intelligat. Sibyllæ tamen apertè interituram eſſe Romam loquuntur, & quidem iudicio Dei, quòd nomen eius habuerit inuiſum, & inimica iuſtitiæ, alumnum veritatis populum trucidarit. Hydaſpes quoque,qui fuit Medorum Rex antiquiſſimus,à quo amnis quoque nomen accepit,qui nunc Hydaſpes dicitur,admirabilis omnium, ſub interpretatione vaticinantis pueri ad memoriam poſteris tradidit,ſublatum iri ex orbe nomen Imperiumque Romanum, multo antè præfatus, quàm illa Troiana gens conderetur.

Digitized by Google

De mundi vaſtatione, eiusq; prodigiis.

CAP. XVI.

QVomodo autem id futurũ ſit, ne quis incredibile arbitretur, oſtendam. In primis multiplicabitur regnum, & ſumma rerum poteſtas per plurimos diſſipata & conciſa minuetur. Tunc diſcordię ciuiles in perpetuum ferentur: nec vlla requies bellis exitialibus erit, donec reges decem pariter exiſtant, qui orbem terræ, non ad regendum, ſed ad*conſummandum partiãtur. Hi exercitibus in immenſum coactis, & agrorum cultibus deſtitutis, quod eſt principiũ euerſionis, & cladis, diſperdent omnia, & comminuent, & vorabũt. Tum repentè aduerſus eos hoſtis potentiſſimus ab extremis finibus plagæ Septentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tũc Aſiam obtinebunt, aſſumetur in ſocietatem à cæteris, ac princeps omnium conſtituetur. Hic inſuſtẽtabili dominatione vexabit orbem, diuina & humana miſcebit: infanda dictu & execrabilia molietur: noua conſilia in pectore ſuo volutabit, vt proprium ſibi conſtituat Imperiũ: leges commutabit, & ſuas ſanciet, cõtaminabit, diripiet, ſpoliabit, occidet. Deniq; immutato nomine, atq; Imperij ſede tranſlata cõfuſio, ac perturbatio humani generis cõſequetur Tũ verò deteſtabile, atq; abominandũ tẽpus exiſtet, quo nulli

conſumendum

Euértetur hominũ ſit vita iucũda. *Eruentur funditus ciuitates, atq; interibunt non modo ferro, atq; igni, verùm etiã terrę motibus aſſiduis, & eluuie aquarũ, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aër enim vitiabitur, & corruptus, ac peſtilẽs fiet, modò importunis imbribus, modò inutili ſiccitate, nunc frigoribus, nunc æſtibus nimiis: nec terra homini dabit fructum, nec ſeges quicquam, non arbor, non vitis feret. Sed cùm in flore ſpem maximam dederint, in fruge decipiẽt. Fontes quoq; cũ fluminibus areſcent, vt ne potus quidẽ ſuppetat: & aquæ in ſanguinem, aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aëre volucres, & in mari piſces. Prodigia quoq; in cælo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundẽt, & crines cometarũ, & Solis tenebræ, & color lunę & cadẽtium ſyderũ lapſus. Nec tamen hæc vſitato modo fient, ſed exiſtent ſubitò & ignota, & inuiſa oculis aſtra: ſol in perpetuũ fuſcabitur, vt vix inter noctẽ, diemq; diſcernatur. Luna iam non tribus deficiet horis, ſed perpetuo ſanguine obfuſa, meatus extraordinarios peraget, vt nõ ſit homini promptũ, aut ſyderum curſus, aut rationem tẽporum agnoſcere: fiet enim vel æſtas in hyeme, vel hyems in æſtate. Tunc annus breuiabitur, & menſis minuetur, & dies in anguſtum

coa:

coarctabitur. Stellæ verò creberrimæ cadent, vt cælum omne cæcum ſine vllis luminibus appareat. Montes quoque altiſſimi decident, & Planis æquabuntur, mare innauigabile conſtituetur. Ac ne quid malis hominum, terræque deſit, audietur è cælo tuba: quod hoc modo Sibylla denuntiat,

Σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Itaq; trepidabũt omnes, & ad luctuoſum illum ſonitum contremiſcent. Tum verò per iram Dei aduerſum homines, qui iuſtitiam Dei non agnouerunt, ſæuiet ferrum, ignis, fames, morbus, & ſuper omnia metus ſemper *impendet: tunc orabunt Deum, & non exaudiet: optabitur mors, & non veniet: nec nox quidem requiem timori dabit: nec ad oculos ſomnus accedet: ſed animas hominum ſolicitudo, ac vigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus ſtridebũt: gratulabuntur mortuis, & viuos plangent. His & aliis pluribus malis ſolitudo fiet in terra: & erit deformatus orbis, atque deſertus: quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur: *impendens*

ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, vt vix decima pars hominum relinquatur, & vnde millie proceſſerant, vix prodient centum. De cultoribus etiam Dei duæ partes interibunt: & tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

De falſo propheta, & incommodis piorum. & illius internecione. CAP. XVII.

SEd planius, quomodo id eueniat, exponam. Imminēte iam temporum concluſione, propheta magnus mittetur à Deo, qui conuertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat poteſtatē mirabilia faciendi. Vbicunq; non audierint eum homines, claudet cælū, & abſtinebit imbres, & aquā conuertet in ſanguinem, & cruciabit illos ſiti, ac fame: & quicunque conabitur eum lædere, procedet ignis de ore eius, atque *amburet illū. His prodigiis, atq; virtutibus cōuertet multos ad Dei cultum, peractisq; operibus ipſius, alter Rex orietur ex Syria malo ſpiritu genitus, euerſor, ac perditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cum ipſo ſimul deleat. Hic pugnabit aduerſus prophetā Dei, & vincet, & interficiet eum, & inſepultū iacere patietur. Sed poſt diem tertium reuiuiſcet, atque inſpectantibus, & mirantibus cunctis rapietur in cælum. Rex verò ille teterrimus erit quidem & ipſe, ſed mendaciorum propheta, & ſe ipſum conſtituet, ac *vocabit Deum, & ſe coli iubebit vt Dei filium: & dabitur ei poteſtas, vt faciat ſigna, & prodigia, quibus viſis irretiat homines, vt adorent eum. Iubebit ignem deſcendere de cælo, & ſolem à ſuis curſibus ſtare, & imaginem loqui: & fient hæc

comburet

vocari Deum ſe coli iubebit

hæc ſub verbo eius, quibus miraculis etiam ſapientium plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere templum Dei conabitur, & iuſtum populum perſequetur: & erit preſſura & cõtritio, qualis nunquam fuit à principio mũdi. Quicũque crediderint, atque acceſſerint ei, ſignabũtur ab eo tanquam pecudes: qui autem recuſauerint notam eius, aut in mõtes fugient, aut comprehenſi, exquiſitis cruciatibus necabuntur. Idem iuſtos homines obuoluet libris prophetarum, atque ita cremabit: & dabitur ei deſolare orbem terræ menſibus * quadraginta duobus. Id erit tempus, quo iuſtitia proijcietur, & innocentia odio erit, quo mali bonos hoſtiliter prædabuntur: non lex, aut militiæ diſciplina ſeruabitur: nõ canos quiſquam reuerebitur: non officium pietatis agnoſcet: non ſexus aut infantiæ miſerebitur. Confundentur omnia, & miſcebũtur contra fas, cõtra iura naturæ. Ita quaſi vno cõmuni †, grauiſ††que latrocinio, terra vniuerſa vaſtabitur. Cùm hæc facta erũt, tunc iuſti, & ſectatores veritatis ſegregabũt ſe à malis, & fugient in ſolitudines. Quo audito, impius rex inflammatus ira veniet cum exercitu magno, & admotis oĩbus copijs circundabit mõtẽ: in quo iuſti morabũtur, vt eos cõprehendat. Illi verò vbi ſe clauſos vndique atque obſeſſos viderint, exclamabunt

* ſex 48

bunt

bunt ad Deum voce magna, & auxilium cæleſte implorabunt, et exaudiet eos Deus et emittet regem magnũ de cælo, qui eos eripiat ac liberet, omnesq́ue impios ferro igniq́ue diſperdat.

De mundi caſibus in extremo, deq́; iis prædictis à vatibus. CAP. XVIII.

HÆc ita futura eſſe, cùm prophetæ omnes ex Dei ſpiritu, tùm etiam vates ex inſtinctu dæmonum cecinerunt. Hydaſpes enim, quem ſuperiùs nominaui, deſcripta iniquitate ſæculi huius extremi, pios, ac fideles à nocentibus ſegregatos, ait, cum fletu & gemitu extenſuſos eſſe ad cælum manus, & imploraturos fidem Iouis: Iouem reſpecturum ad terram, & auditurum voces hominum, atque impios extincturum. Quę omnia vera ſunt præter vnũ, quòd Iouem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud nõ ſine dæmonum fraude ſubtractum eſt, miſſum iri à patre tunc filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet. quod Hermes tamẽ non diſſimulauit. In eo enim libro, qui, λόγος τέλειος, inſcribitur, poſt enumerationem malorum, de quibus ſuprà diximus, ſubiecit hæc: Ἐπ' ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται ὦ Ἀσκληπιέ, τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις, καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τῷ πᾶσιν τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ

τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην, καὶ κακίαν ἐκκαθάρας· τῇ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, τῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας, ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας, ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον, καὶ ἀποκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. Sibyllæ quoq; non aliter fore oſtendunt, quàm vt Dei filius à ſummo patre mittatur, qui & iuſtos liberet de manibus impiorum, & iniuſtos cum tyrannis ſæuientibus deleat, è quibus vna ſic tradidit:

Ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι,
Καί κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίω,
Πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους, καὶ φῶτας ἀρίστους:
Εἶθ' οὕτως κρινεῖται ὑπ' ἀφθίτοις ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla.

Καὶ τότ' ἀπ' ἠελίου πέμψεις θεὸς βασιλῆα,
Ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rurſus alia.

ἡμετέρας δουλείας
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρεῖ,
Καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει, δεσμούς τε βιαίους.

De aduentu Chriſti ad iudicium, & falſo propheta deuicto. CAP. XIX.

OPpreſſo igitur orbe terræ, cum ad deſtruendam immenſarum virium tyrãnidem humanæ opes defecerint: ſiquidẽ capto mundo cum magnis latronum exercitib⁹ * incubabit, diuino auxilio tãta illa calamitas indigebit. Cõmotus igitur Deus

periculo ancipiti & miſeranda comploratione iuſtorum, mittet protinus liberatorē. Tunc aperietur cælum medium intempeſta & tenebroſa nocte, vt in orbe toto lumē deſcendentis Dei tanquam fulgur appareat: quod Sibylla his verſibus locuta eſt,

ὁππότ' ἂν ἔλθῃ,
Πῦρ ἔσαι, σκότος ἐν τῇ μέσσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Et hæc eſt nox, quæ à nobis propter aduētū regis ac Dei noſtri peruigilio celebratur. Cuius noctis duplex ratio eſt, quòd in ea & vitā tū recepit, cùm paſſus eſt, & poſtea orbis terræ regnum recepturus eſt. Hic eſt enim liberator, & iudex, & vltor, & rex, & Deus, quem nos Chriſtum vocamus, qui prius quàm deſcendat, hoc ſignum dabit: Cadet repentè gladius è cælo, vt ſciāt iuſti ducem ſanctæ militiæ deſcenſurū: & deſcēdet comitantibus angelis in medium terræ, & præcedet eum flamma inextinguibilis, & virtus angelorum tradet in manus iuſtorum multitudinem illam, quæ montem circunſederit, & concidetur ab hora tertia vſq; ad veſperū, & fluet ſanguis more torrentis: deletiſque omnibus copijs, impius ſolus effugiet, & peribit ab eo virtus ſua Hic eſt autem, qui appellatur Antichriſtus: ſed ſe ipſe Chriſtū mentietur, & cōtra verū dimicabit, & victus effugiet, & bellum ſæpe renouabit, & ſæpe vincetur, donec quarto

to prælio confectis omnibus impijs debellatus, & captus, tandem ſceletum ſuorũ luat pœnas. Sed & cæteri principes, ac tyranni, qui contriuerunt orbẽ, ſimul cum eo * vincti adducentur ad regem: & increpabit eos, & coarguet, & exprobrabit his facinora ipſorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia & impietate compreſſa, requieſcet orbis, qui per tot ſecula ſubiectus errori, ac ſceleri, nefandam pertulit ſeruitutem. Non colentur vlterius dij manu facti, ſed à templis, & puluinaribus ſuis deturbata ſimulacra igni dabuntur & cũ donis ſuis mirabilibus ardebũt. Quod etiam Sibylla cum prophetis congruens futurum eſſe prædixit: *cuncti*

Τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ, ἢ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoque idem ſpopondit:

Ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεχεύσονται.

De Chriſti iudicio, de Chriſtianis, deq́; anima. CAP. XX.

POſt hæc aperientur inferi, & reſurgẽt mortui, de quibus iudicium magnum idem ipſe rex, ac Deus faciet, cui ſummus pater iudicandi & regnandi * dabit maximam poteſtatem. De quo iudicio, & regno apud Erythræã Sibyllam ſic inuenitur: *dedit*

Ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον, ἠδὲ βροτοῖσιν

Ἤδη ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο,

Ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις, ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Dein

Deinde apud aliam,

Ταρτάρεον δ' χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα,
Ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.

Et alio loco apud eandem:

Οὐρανὸν εἱλίξας γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω.
Καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας.
Καὶ θανάτου κέντρον, καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω,
Κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Nec tamen vniuerſi tūc à Deo iudicabūtur, ſed ij tantum, qui ſunt in Dei religione verſati. Nam qui Deum non agnouerunt, quoniam ſententia de his in abſolutionem ferri non poteſt, iam iudicati damnatiq́; ſunt ſanctis literis conteſtantibus, non reſurrecturos impios in iudiciū. Iudicabuntur ergo qui Deum ſcierunt, & facinora eorum, id eſt, mala opera cum bonis collata ponderabuntur: vt ſi plura & grauia fuerint bona, iuſtificētur ad vitā beatā: ſi autē mala ſuperauerint, condēnentur ad pœnā. Hîc fortaſſe dixerit quiſpiā, Si eſt immortalis anima, quomodo * patibilis inducitur, ac pœnæ ſentiens? Si enim ob merita punietur, ſentiet vtique dolorem, atque ita etiam mortem. Si morti non eſt obnoxia, nec dolori quidem: patibilis igitur non eſt. Huic quæſtioni, ſiue argumento à Stoicis ita occurritur. Animas quidem hominum permanere, nec interuentu mortis in nihilū reſolui: ſed eorū qui iuſti fuerūt, puras, & impatibiles, & beatas ad

passibilis

tas ad ſedem cæleſtem, vnde illis origo ſit, remeare, vel in campos quoſdam fortunatos rapi, vbi fruantur miris voluptatibus, impios verò, quoniam ſe malis cupiditatibus inquinauerunt, mediam quandam gerere inter immortalem mortalemq́; naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex cõtagione carnis cuius deſiderijs, ac libidinibus addicta, ineluibilem quendam fucum trahant, labemq́ue terrenam: quæ cùm tẽporis diuturnitate penitus inhæſerit, eius naturæ reddi animas, vt ſi non extinguibiles in totum quoniam ex Deo ſunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculã, quæ peccatis inuſta, ſenſum doloris attribuit.

Quam ſententiam poëta ſic explicauit,

Quin & ſupremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes, penitusq; neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumq; malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodũ vera ſunt. Anima enim, cùm diuortium fecit à corpore, eſt (vt ait idem poëta)

Par leuibus ventis, volucriq; ſimillima ſomno.

Quia ſpiritus eſt, & ipſa tenuitate incom-

prehenſibilis:ſed nobis,qui ſumus corporales:Deo autem, cui ſubiacet poſſe omnia, comprehenſibilis.

De cauciatibus, & præmiis animarum.

C A P. XXI.

PRimùm igitur dicimus, tantam eſſe Dei poteſtatem, vt etiam incorporalia comprehendat, & quemadmodum voluerit,afficiat.Nam & angeli Deum metuunt, quia caſtigari ab eo poſſunt, inenarrabili quodam modo: & dæmones reformidant, quia torquentur ab eo,ac puniuntur. Quid ergo mirū,ſi cùm ſint immortales animæ, tamen * patibiles ſint Deo? Nam cùm in ſe nihil habeant ſolidum, & contrectabile, à ſolidis, & corporalibus nullam vim pati poſſunt:ſed quia in ſolis ſpiritus viuunt, à ſolo Deo tractabiles ſunt,cui virtus ac ſubſtantia ſpiritalis eſt.Sed tamen docent nos ſanctæ literæ, quemadmodum pœnas impij ſint* laturi. Nā quia peccata in corporibus cōtraxerūt,rurſus carne induentur, vt in corporibus piaculum ſoluāt:& tn̄ nō erit caro illa, quam Deus homini ſuperiecerit, huic terrenæ ſimilis,ſed inſolubilis,ac permanens in æternū,vt ſufficere poſſit cruciatib⁹ & igni ſempiterno:cuius natura diuerſa eſt ab hoc noſtro, qđ ad vitæ neceſſaria vtimur:qui niſi alicuius materiæ fomite alatur,extinguitur. At ille ,diuinus per ſeipſum

paſſibiles

daturi.

ipſum ſemper viuit, ac viget ſine vllis alimentis, nec admiſtum habet fumum, ſed eſt purus, ac liquidus, & in aquæ modũ fluidus. Non enim vi aliqua ſurſum verſus vrgetur, ſicut noſter, quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermiſtus exilire cogit, & ad cæleſtem naturam cum trepidatione mobili ſubuolare. Idẽ igitur diuinus ignis vna, eademq; vi, atq; potentia & cremabit impios, & recreabit: & quantum è corporibus abſumet, tantum reponet, ac ſibi ipſe æternum pabulum ſubminiſtrabit. Quod poëtæ in vulturẽ Tityi trãſtulerunt. Ita ſine vllo vireſcentiũ corporũ detrimento aduret tãtũ, ac ſenſu doloris afficiet. Sed & iuſtos cùm iudicauerit, etiã igni eos examinabit. Tum quorum peccata vel pődere, vel numero præualuerint, perſtringẽtur igni, atq; amburentur: quos autem plenè iuſtitia, & maturitas virtutis incoxerint, ignẽ illum non ſentiẽt, habẽt enim aliquid * inde, quod vim flammæ repellat, ac reſpuat. Tanta enim virtus eſt innocentiæ, vt ab ea ignis ille refugiat innoxius, qui accepit à Deo hanc poteſtatẽ, vt impios vrat, iuſtis obtemperet. Nec tamen quiſquam putet, animas poſt mortẽ protinus iudicari. Omnes in vna cõmuniq; cuſtodia detinentur, donec tẽpus adueniat, quo maximus iudex meritorũ faciat examẽ. Tum quorũ fuerit

* in ſe Dei, quod

probata iuſtitia, ij præmium immortalitatis accipient: quorum autē peccata & ſcelera detecta fuerint, non reſurgent, ſed cum impijs in eaſdem tenebras recondentur, ad certa ſupplicia deſtinati.

De errore poëtarum, deq́; animæ reditu ab inferis. CAP. XXII.

Figmenta hæc eſſe poëtarum quidam putant, ignorantes vnde illa poëtæ acceperint, ac negant hæc fieri poſſe. Nec mirum eſt ita illis videri. Aliter enim, quàm res ſe habet, traditur à poëtis: qui licet ſint multò antiquiores, quàm hiſtorici, & oratores, & cætera genera ſcriptorum: tamen quia myſterium diuini ſacramenti neſciebant, & ad eos mentio reſurrectionis futurę *obſcurorum ore peruenerat, eam verò temerè, ac leuiter auditā, in modū cōmētitiæ fabulæ prodiderunt. Et tamē ijdem teſtati ſunt, non auctorē ſe certū, ſed opinionem ſequi: vt Maro, qui ait: *Sit mihi fas audita loqui.* Quamuis igitur veritatis arcana in parte corruperint, tamen ipſa res eo verior inuenitur, quòd cum prophetis in parte cōſentiunt quod nobis ad probationē rei ſatis eſt. Errori tamen eorum ſubeſt ratio nonnulla. Nam cùm prophetæ aſſiduis concionibus prædicarent, iudicaturū eſſe de mortuis filiū Dei, & hæc annūciatio nō lateret: quoniā rectorē cæli Deum non aliū putabant

obſcurior per.

bant eſſe, quàm Iouem, iudicare apud inferos Iouis filium tradiderunt. Sed tamen non Apollinem, aut Liberum, aut Mercurium, qui cæleſtes * putantur, ſed † Deum †† qui & mortalis fuerit, & iuſtus, vel Æacum, vel Rhadamanthum. Corruperunt igitur poëtica licentia, quod acceperãt: vel opinio veritatẽ per diuerſa ora, ſermonéſquevarios diſſipata mutauit. Nã quòd peractis apud inferos mille annis, rurſus ad vitam reſtitui cecinerunt, Marone ita dicẽte, vocantur

Has omnes, vbi mille rotã voluere per annos,
Lethæum ad fluuium Deus euocat agmine magno:
Scilicet immemores ſupera vt conuexa reuiſant,
Rurſus & incipiant in corpora velle reuerti:

hæc eos ratio fefellit, quòd reſurgent defuncti, non poſt mille annos mortis ſuæ, ſed vt reſtituti rurſus in vitam mille annis cum Deo regnẽt. Deus enim veniet, vt orbe hoc ab omni labe purgato, ne diuinas iuſtorum animas corporibus innouatis ad ſempiternam beatitudinem ſuſcitet. Itaque præter aquam obliuionis vera ſunt cætera: quam idcirco finxerunt, ne quis illud oponeret: Cur ergo non meminerunt ſe aliquãdo vixiſſe, aut qui fuerint, aut quæ geſſerint? Sed nihilominus tamen veriſimile nõ putatur,

& res tota velut licenter, & fabuloſè ficta reſpuitur. Nobis autem reſurrectionem affirmantibus, & docentibus animas ad alteram vitam non oblitas ſui, ſed in eodē ſenſu,ac figura eſſe redituras, illud opponunt. Tot iam ſecula tranſierunt, quis vnquam vnus ab inferis reſurrexit, vt exemplo eius fieri poſſe credamus? At enim reſurrectio fieri non poteſt, dominante adhuc iniuſtitia. Hoc enim ſeculo necantur homines vi, ferro,inſidijs, venenis, afficiuntur iniurijs, egeſtate,carceribus,tormentis, proſcriptionibus. Eôdem accedit, quòd iuſtitia inuiſa eſt, quòd omnes, qui Deum ſequi volunt, non tantùm odio habentur, ſed vexantur omnibus contumelijs,& excruciantur multiplici genere pœnarum, & ad impios cultus * fabricatorum Deorum non ratione, aut veritate, ſed nefanda corporum laceratione coguntur.Num igitur oportet ad hæc eadem reſurgere, & reuerti homines ad vitam, in qua tuti eſſe non poſſint?Cùm ergo iuſti tam viles habeantur, tam facilè tollantur, quid putemus futurum fuiſſe,ſi quis ab inferis rediens vitam poſtliminio recepiſſet? Auferretur profectò ab oculis hominum, ne viſo eo,vel audito, Deos vniuerſi relinquerent, & ad vnius Dei cultum, religionemq́ue conuerterentur.Ergo ſemel fieri reſurrectionem neceſſe eſt, cùm malum fuerit

manu factorum.

fuerit ablatum, quoniam eos, qui reſurrexerint, nec mori iam vlterius, nec violari vllo modo fas eſt: vt beatá poſſint agere vitam, quorum mors reſignata eſt. Poëtę verò, cùm ſcirent hoc ſeculum malis omnibus redundare, obliuionis amnem induxerunt, ne laborum ac malorum memores animę reuerti ad ſuperos recuſarent. Vnde Virgilius:

O pater, an ne aliquas ad cælum hinc ire
putandum eſt
*Sublimes animas, iterúmque ad tarda * reuerti*
Corpora? quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Ignorabant enim quomodo, aut quando id fieri oporteret: itaq; renaſci eas putauerunt, & denuò ad vterũ reuolui, atque ad infantiam regredi. Vnde etiam Plato de anima differens, ex hoc ait poſſe cognoſci animas eſſe immortales, atq; diuinas, quòd in pueris mobilia ſunt ingenia, & ad percipiendum facilia: quòd ea, quæ diſcant, ita celeriter capiãt, vti nõ tunc primũ diſcere illa videãtur, ſed recognoſcere, atque reminiſci in quo vir ſapiens Poëtis ineptiſſimè credidit.

De reſurrectione animæ, eiúſque rei teſtimonia. CAP. XXIII.

NOn igitur renaſcentur, quod fieri non poteſt: ſed reſurgent, & à Deo corporibus induentur, & prioris vitæ factorũque omnium memores erunt: & in bonis cæleſtibus

ſtibus collocatæ ac fruentes iucunditate innumerabilium copiarum pręſenti Deo gratias agent: quòd malum omne deleuerit: quòd eos ad regnum, vitamq́ue perpetuam ſuſcitarit. Qua de anaſtaſi philoſophi quoque dicere aliquid conati ſunt tam corruptè, quàm poëtæ. Nam Pythagoras tranſire animas in noua corpora diſputauit: ſed ineptè, quòd ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & ſeipſum ex Euphorbo eſſe reparatum. Melius Chryſippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorum, qui in libris, quos de prouidentia ſcripſit, cùm de innouatione mundi loqueretur, hæc intulit: τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου, εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla dicit hæc:

> Δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος, ἀλλ' ὅταν ἤδη
> Κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς
> Ποιήσει, κρίνων ἀσεβεῖς θ' ἅμα εὐσεβέας τε,
> Καὶ τότε δυσσεβίας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
> Ὅσσοι δ' εὐσεβέουσι, πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ γαίης,
> Πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quòd ſi non modò prophetę, ſed etiam vates & † poëtæ & † † philoſophi anaſtaſin mor

mortuorum futuram eſſe conſentiunt, nemo quærat à nobis, quemadmodum fieri poſſit: nec enim diuinorum operum reddi poteſt ratio Sed ſi à principio Deus hominem neſcio quo inenarrabili modo inſtituit, credamus, ab eodem reſtitui veterem poſſe, qui nouum fecit.

De renouato mundo. CAP. XXIIII.

NVnc reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi, & maximi Dei filius, vt viuos, ac mortuos iudicet, teſtante atque dicente Sibylla.

Πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται,
Αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ' ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι.
Ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς, καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verum ille cùm deleuerit iniuſtitiam, iudiciumq́ue maximum fecerit, ac iuſtos, qui à principio fuerunt, ad vitam reſtaurauerit, mille annis inter homines verſabitur, eóſque iuſtiſſimo imperio reget.

Quod * alibi Sibylla vaticinans, furénſque proclamat. *alià*

Κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Tum qui erunt in corporibus viui, non morientur, ſed per eoſdem mille annos infinitam multitudinem generabunt, & erit ſoboles eorum ſancta, & Deo chara. Qui autem ab inferis ſuſcitabuntur, ij præerunt viuentibus velut iudices. Gentes verò non ex-

tinguentur omnino, ſed quędam relinquentur in victoriam Dei, vt triũphẽtur à iuſtis, ac ſubiugẽtur perpetuæ ſeruituti. Sub idem tempus etiã princeps dæmonũ, qui eſt machinator omniũ malorũ, catenis vincietur, & erit in cuſtodia mille annis cæleſtis imperij: quo iuſtitia in orbe regnabit, ne quod malum aduerſus populũ Dei moliatur: poſt cuius aduentũ cõgregabũtur iuſti ex omni terra: peractoq; iudicio, ciuitas ſancta conſtituetur in medio terræ, in qua ipſe cõditor Deus cum iuſtis dominantibus cõmoretur, quam ciuitatem Sibylla deſignat, cũ dicit:

Καὶ πόλιν ἣν ἐποίησε θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
Λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης.

Tunc auferentur à mũdo tenebræ illæ, quibus offundebatur, atq; obcæcabatur cælũ:
claritatẽ. & luna * claritudinẽ Solis accipiet, nec minuetur vlterius. Sol autẽ ſepties tãto, quàm nunc eſt, clarior fiet. Terra verò aperiet fœcunditatem ſuam, & vberrimas fruges ſua ſponte generabit: rupes montium mella ſudabunt: per riuos vina decurrent: & flumina lacte inundabunt. Mũdus denique ipſe gaudebit, & omnis rerum natura lætabitur erepta & liberata dominio mali, & impietatis, & ſceleris, & erroris. Non beſtiæ per hoc tempus ſanguine alentur, non aues præda: ſed quieta & placida erunt omnia: leones & vituli ad præſepe ſimul ſtabunt, lupus oüem

ouem non rapiet, canis non venabitur, accipitres & aquilæ nõ nocebunt: infans cum ſerpentibus ludet. Denique tunc fient illa, quæ poëtæ auteis temporibus facta eſſe iam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc ortus eſt, quòd prophetæ futurorum pleraque ſic proferunt, & enuntiant, quaſi iam peracta. Viſiones enim diuino ſpiritu offerebantur oculis eorum, & videbant illa in conſpectu ſuo quaſi fieri, ac terminari. Quæ vaticinia eorum cùm paulatim fama vulgaſſet, quoniam profani à ſacramento, ignorabant quatenus dicerentur, completa iam eſſe veteribus ſeculis illa omnia putauerunt, quæ vtique fieri compleriq́ue non poterant homine regnante. Cùm verò deletis religionibus impijs, & ſcelere compreſſo, ſubiecta erit Deo terra,

Cedet & ipſe mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis feret omnia tellus,
Non raſtros patietur humus, non vinea falcem:
Robuſtus quoque iam tauris iuga ſoluet arator:
Tunc etiam molli flaueſcet campus ariſta:
Inculti ſq́ue rubens pendebit ſentibus vua,
Et duræ quercus ſudabunt roſcida mella,
Nec varios diſcet mentiri lana colores:

Ipſe

Ipſe ſed in pratis aries iam ſuaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit vellera luto.
Sponte ſua ſandyx paſcentes veſtiet agnos:
Ipſæ lacte domum referent diſtenta capellæ
Vbera, nec magnos metuent armenta leones.

Quæ poëta ſecundùm Cumeæ Sibyllę carmina prolocutus eſt. Erythræa verò ſic ait:

Οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἀμμιγνῦνται.
Χόρτον γὰρ λιγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βοσκήσονται.
Ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι:
Σαρκοβόρος τε λέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις:
Σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτερσι κοιμήσονται.

Et alio loco de vbertate rerum:

Καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεος ἀνθρώπ δώσει:
Καὶ γὰρ γῆ, καὶ δένδρεα, καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης.
Δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
Οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος.
Καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

Et alia eodem modò:

Εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
Νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
Καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

Viuent

Viuent itaque homines tranquilliſſimam & copioſiſſimam vitam, & regnabunt cũ Deo pariter, & reges gentium venient à finibus terræ cum donis, ac muneribus, vt adorent, & honorificent regem magnum, cuius nomen erit præclarũ, ac venerabile vniuerſis nationibus, quæ ſub cælo erunt, & regibus qui dominabuntur in terra.

De poſtremis temporibus, déque vrbe Roma.

CAP. XXV.

HÆc ſunt, quæ à prophetis futura dicuntur: quorum teſtimonia, & verba ponere opus non eſſe duxi, quoniam eſſet infinitum: nec tantam rerum multitudinem menſura libri caperet, tam * multis vno ſpiritu ſimilia dicentibus: ſimulq́ue ne faſtidium legentibus fieret, ſi ex omnibus collecta, & tranſlata congererem: præterea vt ea ipſa, quæ dicerem, non noſtris, ſed alienis potiſſimum literis confirmarem: docerémque non modò apud nos, verùm etiam apud eos ipſos, qui nos inſectantur, veritatem conſignatam teneri, quam recuſant agnoſcere. Si quis autem diligentius hęc voluerit ſcire, ex ipſo fonte hauriat, & plura, quàm nos in his libris complexi ſumus, admirabilia reperiet. Fortaſſe quiſpiam nunc requirat, quando iſta, quæ diximus, ſint futura? Iam ſuperiùs oſtendi, completis annorum ſex millibus mutationem iſtam fieri opor

multi ſunt ſpiritu ſimilia dicẽtès, ſim.

oportere, & iam propinquare ſummum illum concluſionis extremæ diem. De ſignis, quæ prædicta ſunt à prophetis, licet noſcere: prędixerunt enim ſigna, quibus conſummatio temporum & expectanda ſit nobis in ſingulos dies, & timēda. Quando tamen compleatur hæc ſumma, docent ij, qui de temporibus ſcripſerunt, colligentes ea ex literis ſanctis, & varijs hiſtorijs, quantus ſit numerus annorum ab exordio mundi. Qui licet varient, & aliquantum numeri eorum ſumma diſſentiat, omnis tamen expectatio non amplius, quàm ducentorum videtur annorum. Etiam res ipſa declarat lapſum, ruinamq́ue rerum breui fore, niſi quòd incolumi vrbe Roma nihil iſtiuſmodi videtur eſſe metuendum. At verò cùm caput illud orbis occidet, & ῥύμη eſſe cœperit, quod Sibyllæ fore aiunt, quis dubitet veniſſe iam finem rebus humanis, orbiq́ue terrarum? Illa eſt enim ciuitas, quæ adhuc ſuſtentat omnia: precanduſq́ue nobis & adorandus eſt Deus cæli, ſi tamen ſtatuta eius, & placita differri poſſunt: ne citiùs, quàm putemus, Tyrannus ille abominandus veniat, qui tantum facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cuius interitu mundus ipſe lapſus eſt. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps ſecutura ſunt.

De dæmonis emiſſione, alteróque maximo iudicio. CAP. XXVI.

DIximus paulò antè in principio regni ſancti fore, vt à Deo princeps dæmonum vinciatur. Sed idem, cùm mille anni regni, hoc eſt, ſeptem millia cœperint terminari, ſoluetur denuò, & cuſtodia emiſſus exibit: atque omnes gentes, quæ tunc erunt ſub ditione iuſtorum, concitabit, vt inferat bellum ſanctæ ciuitati, & colligetur ex omni orbe terrę innumerabilis populus nationum, & obſidebit, & circundabit ciuitatem: tunc veniet nouiſſima ira Dei ſuper gentes, & debellabit eas vſq; ad vnũ: ac primũ concutiet terram quàm validiſſimè, & à motu eius ſcindentur montes Syriæ, & ſubſident colles in abruptum, & muri omniũ ciuitatum * corruẽt: & ſtatuet Deus ſolem triduo *conſiſtere.* ne occidat, & inflammabit eum, & deſcendet æſtus nimius, & aduſtio magna ſupra perduelles, & impios populos, & imbres ſulfuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis: & liqueſcẽt ſpiritus eorum in calore: & corpora conterentur in grandine: & ipſi ſe inuicem gladio ferient: & replebuntur montes cadaueribus: & campi operientur oſſibus. Populus autem Dei tribus illis diebus ſub concauis terræ occultabitur, donec ira Dei aduerſus gentes extremum iudicium terminet. Tunc exibunt iuſti de latebris

ſuis, & inuenient omnia cadaueribus atque oſſibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicitus interibit: nec erit in hoc mundo vlla iam natio amplius, præter ſolam gentem Dei. Tum per annos ſeptem perpetes intactæ erunt ſyluæ: nec excidetur de montibus lignum: ſed arma gentium comburentur, & iam non erit bellum, ſed pax, & requies ſempiterna. Cũ verò cõpleti fuerint mille anni, renouabitur à Deo mundus, & cælum complicabitur, & terra mutabitur, & transformabit Deus homines in ſimilitudinem angelorum: & erunt candidi ſicut nix: & verſabitur ſemper in conſpectu omnipotentis, & domino ſuo ſacrificabunt, & ſeruient in æternum. Eodem tempore ſiet ſecunda illa, & publica omnium reſurrectio, etiam in qua excitabuntur iniuſti ad cruciatus ſempiternos. Ii ſunt, qui manu facta coluerunt, qui * dominum mundi ac parentem vel neſcierunt, vel abnegauerunt. Sed & dominus illorum cum miniſtris ſuis comprehendetur, ad pœnamque damnabitur, cum quo pariter omnis turba impiorum pro ſuis facinoribus in conſpectu angelorum, atque iuſtorum perpetuo igni cremabitur in æternum. Hæc eſt doctrina ſanctorum prophetarum, quam Chriſtiani ſequimur: hæc noſtra ſapientia, quam iſti, qui fragilia colunt, vel inanem philoſophiam

tuen

tuentur, tanquam ſtultitiam vanitatemque derident: quia non defendere hanc publicè, atque aſſerere nos ſolemus: Deo iubente, vt quieti, ac ſilentes arcanũ eius in abdito, atq; intra noſtram conſcientiam teneamus: nec aduerſus iſtos verè prophanos, qui non diſcendi, ſed arguendi, atque illudendi gratia inclementer Deum, ac religionem eius impugnant, pertinaci contentione certemus. Abſcondi enim, tegíq; myſterium, quàm fideliſſimè oportet, maximè à nobis, qui nomen fidei gerimus. Verùm illi hanc taciturnitatem noſtram, veluti malã conſcíẽtiam, criminãtur. Vnde etiam quaſdam execrabiles opiniones de pudicis, & innocentibus fingunt, & libenter his, quæ finxerunt, credunt. †Sed omnia iam, ſanctiſſime Imperator, figmenta ſopita ſunt, ex quo te Deus ſummus ad reſtituendum iuſtitiæ domicilium, & ad tutelam generis humani excitauit. Quo gubernante Romanę Reip. ſtatum iam cultores Dei pro ſceleratis, ac nefariis non habemur. Iam emergente, atq; illuſtrata veritate non arguimur vt iniuſti, qui opera iuſtitiæ facere conamur. Nemo iam nobis Dei nomen exprobrat. Nemo irreligioſus vlterius appellatur, qui ſoli omniũ religioſi ſumus, quoniã cõtemptis imaginibus mortuorum, viuum colimus, & verũ Deum. Te prouidentia ſummæ diuinitatis ad fa-

Hæc itidẽ ad calcem vſque ad cap. non habentur in manuſcrip.

ſtigium principale prouexit, qui poſſes vera pietate aliorum malè conſulta reſcindere, peccata corrigere, ſaluti hominum paterna clementia prouidere: ipſos denique malos à Roma. popul. ſummouere: quos ſumma pietate deiectos, in manus tuas idē Deus tradidit, vt eſſet omnibus clarum, quæ ſit vera maieſtas. Illi enim qui vt impias religiones defenderent, cæleſtis, ac ſingularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati iacent. Tu autem, qui nomen eius defendis, & diligis, virtute, ac felicitate præpollens, immortalibus tuis gloriis beatiſſimus frueris. Illi pœnás ſceleris ſui, & pendunt, & pependerunt: te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit: tibi quietum, tranquillúmque moderamen cum ſumma omnium gratulatione largitur. Nec immeritò rerum dominus, ac rector te potiſſimum delegit, per quem ſanctam religionem ſuam inſtauraret, quoniam vnus ex omnibus extitiſti, qui præcipua virtutis, & ſanctitatis exempla præberes, quibus antiquorum principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modò æquares, ſed etiam (quod eſt maximum) præterires. Illi quidem natura fortaſſe tantùm ſimiles iuſtis fuerunt: qui enim moderatorē vniuerſitatis Deū ignorat, ſimulitudinem iuſtitiæ aſſequi poteſt, ipſam verò non poteſt. Tu verò & morum

ingenita ſanctitate,& veritatis & Dei agnitione in omni actu iuſtitiæ opera conſummas. Erat congruens, vt in formando generis humani ſtatu te auctore, ac miniſtro diuinitas vteretur. Cui nos quotidianis precibus ſupplicamus, vt te in primis, quem rerum cuſtodem voluit eſſe, cuſtodiat: deinde inſpiret tibi voluntatem, qua ſemper in amore diuini nominis perſeueres. Quod eſt omnibus ſalutare, & tibi ad felicitatem, & cæteris ad quietem.††

Adhortatio, & confirmatio piorum.

CAP. XXVII.

QVoniam decurſis propoſiti operis ſeptem ſpatiis, ad metam prouecti ſumus, ſupereſt, vt exhortemur omnes ad ſuſcipiendam cum vera religione ſapientiam, cuius vis,& officium in eo vertitur, vt contemptis terreſtribus, & abiectis erroribus, quibus antea tenebamur, fragilibus ſeruiẽtes, & fragilia concupiſcentes, ad æterna cæleſtis theſauri præmia dirigamur: quæ vt capere poſſimus, quamprimum omittendæ ſunt huius præſentis vitæ illicibiles voluptates, quæ animas hominum pernicioſiſſima ſuauitate deliniunt. Quanta felicitas exiſtimanda eſt, ſubtractum his labibus terræ, proficiſci ad illum æquiſſimum iudicem, parentémque indulgentiſſimum, qui pro laboribus requiem, pro morte vi-

tam, pro tenebris claritatem, pro terrenis ac breuibus bonis æterna & cæleſtia largiatur: cum qua mercede acerbitates, ac miſeriæ, quas perpetimur in hoc mundo facientes opera iuſtitiæ, conferri, & coæquari nullo modo poſſunt. Proinde ſi ſapientes, ſi beati eſſe volumus, cogitanda, & proponenda ſunt nobis non tantùm Terentiana illa, molendum eſſe vſq; in piſtrino, vapulandum, habendæ compedes, ſed his multo atrociora: carcer, catenæ, tormenta patiēda, ſuſtinēdi dolores: mors deniq; ipſa & ſuſcipienda eſt, & ferenda: cùm liqueat cōſcientiæ noſtræ, nec fragilem iſtam voluptatem ſine pœna, nec virtutem ſine diuino prẽmio fore. Vniuerſos igitur oportet operam dare, vt quamprimùm ad rectam viam dirigant, vt ſuſceptis operatíſq; virtutibus, huius vitæ laboribus patienter exactis, conſolatorē Deum habere mereantur. Pater enim noſter, ac dominus, qui condidit, firmauítque cælum, qui Solem cum cæteris ſyderibus induxit, qui libratam magnitudine ſua terram, vallauit montibus, mari circundedit, omnibúſque diſtinxit, & quicquid eſt in hoc opere mundi conflauit, ac perfecit è nihilo, perſpectis erroribus hominum, ducem miſit, qui nobis iuſtitiæ vitam panderet: hunc ſequamur omnes, hunc audiamus, huic * deuotiſſimè pareamus, quoniam ſo-

quidiſſimè

lus s

lus (vt ait Lucretius)

Veridicis hominum purgauit pectora dictis:
*Et finem ſtatuit * cupidinis atque timoris:* torpedinis
Expoſuitq; bonum ſummum, quò tendimus omnes,
Quid foret, atque viam monſtrauit limite paruo,
Qua poſſemus ad id recto contendere curſu.

Nec monſtrauit tãtùm, ſed etiam præceſsit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret. Deſeratur (ſi fieri poteſt) via perditionis, & fraudis, in qua mors voluptatis illecebris adoperta celatur. Et quanto quiſque annis in ſenectutem vergentibus appropinquare cernit illum diẽ, quo ſit ei ex hac vita demigrandum, cogitet, quàm purus abſcedat, quàm innocẽs ad*iudicẽ veniat, non vt faciunt, *quorũ cæcis mẽtibus lux negatur, qui iam deficiẽtibus corporis viribus, in hoc admonẽtur inſtantis vltimæ neceſſitatis, vt cupidiùs, & ardentiùs hauriendis libidinibus intendant. Qua ex voragine liberet ſe quiſq; dũ licet, dum facultas adeſt, ſéq; ad Deũ tota mente conuertat, vt illum diẽ ſecurus expectet, quo præſes dominúsq; mũdi Deus de ſingulorũ factis cogitationibúſque iudicabit. Quæcunque hîc expetuntur, nó tantũ negligat, ſed & fugiat: potiorẽque animã ſuã iudicet, quàm bona iſta fallacia, quorum incerta, & caduca poſſeſſio eſt. Mi-

iudicium quidam
cæc ment.
vixi, qui

grant enim quotidie, & multò velocius exeunt, quàm intrauerant, & tamẽ ſi nobis vſq; ad vltimum liceat iſtis frui, aliis certè relinquenda ſunt. Nihil nobiſcum ferre poſ- pie ſumus, niſi vitã * benè atq; innocenter actã: Ille ad Deum copioſus, ille opulentus adueniet cui aſtabunt continentia, miſericordia, patientia, charitas, fides. Hæc eſt hæreditas noſtra, quæ nec eripi cuiquam, nec trãsferri ad alterum poteſt. Et quis eſt, qui hæc bona parare ac acquirere ſibi velit? Veniant, qui eſuriunt, vt cæleſti cibo ſaturati ſempiternam famem ponant. Veniant qui ſitiunt, vt aquã ſalutarẽ de perenni † cæleſtiq; † † fonte pleniſſimis faucibus trahant. Hoc cibatu, atq; potu Dei & cæci videbunt, & ſurdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & ſtulti ſapient, & ægroti valebunt, & mortui reuiuiſcent. Quiſquis enim corruptelas terræ virtute calcauerit, hunc arbiter ille ſummus, & verax, ad vitam lucemque perpetuam ſuſcitabit. Nemo diuitiis, nemo faſcibus, nemo etiã regia poteſtate cõfidat, immortalitatem iſta non faciunt. Nam quicunq; rationẽ hominis abiecerit, ac præſentia ſecutus, in humũ ſe ipſe proſtrauerit tanquã deſertor Domini, & Imperatoris, & patris ſui punietur. Intendamus ergo iuſtitiæ, quæ nos inſeparabilis comes ad Deum ſola perducet: & dum ſpiritus hos regit artus,

infatigabilem militiam Deo militemus, ſtationes, vigiliáſq; celebremus, congrediamur cum hoſte, quem nouimus, fortiter: vt victores, ac deuicto aduerſario triumphantes, præmium virtutis, quod ipſe promiſit, à Domino conſequamur.

FINIS.

L. COELII

LACTANTII FIRMIANI DE IRA DEI,

AD DONATVM,

Liber vnus.

* * *

De ſapientia diuina, & humana. CAP. I.

ANIMADVERTI ſæpe, Donate, plurimos exiſtimare (quod etiam nonnulli Philoſophorum putauerũt) non iraſci Deum, quoniam vel benefica ſit tantummodo natura diuina, nec cuiquam nocere, præſtantiſſimæ atque optimæ congruat poteſtati, vel certè nil curet omnino,

vt neque ex beneficentia eius quicquam boni perueniat ad nos, neque ex maleficentia quicquam mali. Quorum error, quia maximus eſt, & ad euertendum vitæ humanę ſtatum ſpectat, coarguendus eſt à nobis, ne ipſe fallaris, impulſus auctoritate hominum, qui ſe putant eſſe ſapiẽtes. Nec tamen nos tam arrogantes ſumus, vt cõprehenſam noſtro ingenio veritatẽ gloriemur: ſed doctrinã Dei ſequimur, qui ſcire ſolus poteſt, & reuelare ſecreta. Cuius doctrinæ Philoſophi expertes, exiſtimauerunt naturam rerum omnium coniectura poſſe deprehendi. Quod nequaquam fieri poteſt: quia mens hominis tenebroſo corporis domicilio circumſepta, longè à Dei perſpectione ſummota eſt: & hoc differt ab humanitate diuinitas, quòd humanitatis eſt ignoratio, diuinitatis ſcientia. Vnde nobis aliquo lumine opus eſt ad depellẽdas tenebras, quibus offuſa eſt hominis cogitatio, quoniam in carne mortali agentes, noſtris ſenſibus diuinare nõ poſſumus. Lumen autẽ mentis humanæ Deus eſt: quem qui cognouerit, & in pectus admiſerit, illuminato corde myſterium veritatis agnoſcet. Remoto autem Deo, cæleſtíque doctrina, omnia erroribus plena ſunt. Rectéq; Socrates, cùm eſſet omnium Philoſophorum doctiſſimus, tamẽ vt cæterorum argueret inſcitiam, qui ſe ali-

quid

quid tenere arbitrabantur, ait,ſe nihil ſcire, niſi vnũ, quòd nihil ſciret. Intellexit enim, doctrinam illã nihil habere in ſe certi, nihil veri:nec, vt putabant quidam, diſſimulauit ipſam doctrinam, vt alios refelleret,ſed vidit ex parte aliqua veritatem. Teſtatus eſt etiam in iudicio (ſicut traditur à Platone) quòd nulla eſſet humana ſapientia : adeoq; doctrinam,quam tũ Philoſophi gloriabantur, contempſit, deriſit,abiecit,vt id ipſum pro ſumma doctrina profiteretur, quòd nihil ſcire didiciſſet. Si ergo nulla eſt ſapientia humana , vt Socrates docuit , vt Plato tradidit, apparet eſſe diuinam, nec vlli alij, quàm Deo , veritatis notitiam ſubiacere. Deus igitur noſcendus eſt,in quo ſolo veritas eſt. Ille mundi parens, & conditor rerũ, qui oculis non videtur, mente vix cernitur. Cuius religio multis modis impugnari ſolet ab iis, qui neque veram ſapientiam tenere potuerunt, neq; magni, & cæleſtis arcani comprehendere rationem.

De veritate,deq; eius gradibus, & Deo.

CAP. II.

NAm cùm ſint gradus multi , per quos ad domicilium veritatis aſcenditur, non eſt facile cuilibet euehi ad ſummum. Caligantibus enim veritatis fulgore luminibus, qui ſtabilem greſſum tenere nõ poſſunt,reuoluuntur in planum.Primus autem

gradus eſt, intelligere falſas religiones, & abiicere impios cultus Deorũ humana manu fabricatos. Secundus verò perſpicere animo, quòd vnus ſit Deus ſummus, cuius poteſtas ac prouidentia effecerit à principio mundum, & gubernet in poſterũ. Tertius, cognoſcere miniſtrũ eius, ac nuntium, quem legauit in terram, quo docente liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatiq́; ad veri Dei cultum, iuſtitiam diſceremus. Ex quibus omnibus gradibus (vt dixi) pronus eſt lapſus, & facilis ad ruinam, niſi pedes inconcuſſa ſtabilitate figantur. De primo gradu eos excuti videmus, qui, cùm falſa intelligant, tamen verum non inueniunt: contemptisq́; terrenis fragilibúſque ſimulacris, non ad colendum ſe Deum conferunt, quem ignorant, ſed mundi elementa mirantes, cælũ, terram, mare, ſolem, lunam, cęteraq́; aſtra venerantur. Sed imperitiam horum iam coarguimus in ſecundo diuinarum Inſtitutionum libro. De ſecundo verò gradu eos dicimus cadere, qui conſentiunt, vnum eſſe ſummum Deum: iidem tamen à Philoſophis irretiti, & falſis argumẽtationibus capti, aliter de vnica illa maieſtate ſentiunt, quàm veritas habet, qui aut figuram negant habere vllã Deum, aut nullo affectu commoueri putant: quia ſit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo nul

nulla eſt. De tertio verò ij præcipitantur qui, cùm ſciant legatum Dei, eundemq́; diuini, & immortalis templi conditorem, tamen aut non accipiunt eum, aut aliter accipiũt, quàm fides poſcit: quos ex parte iam refutauimus in quarto ſupradicti operis libro, & refutabimus poſteà diligentius, cùm reſpondere ad omnes ſectas cœperimus, quæ veritatem, dum diſputãt, perdiderunt. Nunc verò contra eos diſſeremus, qui de ſecundo gradu lapſi praua de ſummo Deo ſentiunt. Aiunt enim quidam, nec gratificari eum cuiquam, nec iraſci, ſed ſecurum & quietum immortalitatis ſuæ bonis perfrui. Illi verò iram tollunt, gratiam relinquunt Deo: naturam enim ſumma virtute præſtãtem, vt non maleficam ſic beneficam eſſe debere. Ita omnes Philoſophi de ira cõſentiunt, de gratia diſcrepant. Sed vt ad propoſitam materiam per ordinem deſcendat oratio, huiuſmodi facienda nobis & exequenda partitio eſt. Cùm diuerſa & repugnantia ſint, ira, & gratia, aut ira tribuenda eſt Deo, & gratia detrahenda, aut vtrũque pariter detrahendum: aut ira demenda eſt, & gratia tribuenda, aut neutrum trrbuendũ. Aliud amplius præter hæc nihil poteſt capere natura, vt neceſſe ſit in vno iſtorum aliquo verum, quod quæritur, inuenire. Conſideremus ſingula, vt nos ad latebras

veri

veritatis,& ratio,& ordo deducat.

De bonis & malis in rebus humanis,eorúmque auctore. CAP. III.

PRimùm illud nemo de Deo dixit vnquam, iraſci eum tantummodo, & gratia non moueri. Eſt enim diſconueniens Deo,vt eiuſmodi poteſtate ſit præditus,qua noceat,& obſit:prodeſſe verò, ac benefacere nequeat.Quæ igitur ratio,quæ ſpes ſalutis hominibus propoſita eſt, ſi malorũ tantummodo auctor eſt Deus?Quod ſi ſit,iam maieſtas illa venerabilis,non ad iudicis poteſtatẽ, cui licet ſeruare ac liberare: ſed ad tortoris, & carnificis officium deducetur. Cùm autem videamus, non modò mala eſſe in rebus humanis,ſed etiam bona:vtique ſi Deus non eſt, auctorem eſſe alterum neceſſe eſt,qui contraria Deo faciat,& det nobis bona. Si eſt, quo nomine appellandus eſt? aut cur nobis, qui malè faciat, notior eſt,quàm ille, qui benè?Si autẽ nihil poteſt eſſe præter Deum, abſurdum eſt & vanum, diuinam putare poteſtatẽ,qua nihil eſt maius,nihil melius,nocere poſſe,prodeſſe non poſſe. Et ideo nemo extitit,qui auderet id dicere, quia nec rationem habet, nec vllo modo poteſt credi: quod quia conuenit, tranſeamus, & veritatem alibi requiramus.

De Deo,deq; eius affectibus: Epicuriq; reprehenſio. CAP. IIII.

Quod

QVod ſequitur, de ſchola Epicuri eſt, ſicut iram in Deo non eſſe, ita nec gratiam quidem. Nam cùm putaret Epicurus alienum eſſe à Deo malũ facere, atque nocere, quod ex effectu iracundiæ plerunque naſcitur, ademit ei etiam beneficentiã: quoniam videbat conſequens eſſe, vt ſi habeat iram Deus, habeat & gratiam. Itaq; ne illi vitium concederet, etiam virtutis fecit expertẽ. Ex hoc, inquit, beatus, & incorruptus eſt, quia nihil curat, neque habet ipſe negotium, neque alteri exhibet. Deus igitur non eſt, ſi nec mouetur, quod eſt proprium viuentis: nec facit aliquid impoſſibile homini, quod eſt propriũ Dei: ſi omnino nullam habet voluntatem, nullum actũ, nullam deniq; adminiſtrationem, quæ Deo digna ſit. Et quæ maior, & quæ dignior adminiſtratio Dei aſſignari poteſt, quàm mũdi gubernatio, quã cura viuẽtiũ, maximeq; generis humani, cui omnia terrena ſubiecta ſunt? Quæ igitur in Deo poteſt eſſe beatitudo, ſi ſemper quietus, & immobilis torpet? ſi precantibus ſurdus, ſi colentibus cæcus? Quid tam dignum, tam propriũ Deo, quàm prouidentia? Sed ſi nihil curat, nihil prouidet, amiſit omnem diuinitatem. Qui ergo totam vim, totam Deo ſubſtantiam tollit, quid aliud dicit, niſi Deum omnino non eſſe? Denique M. Tullius à Poſſidonio

dictum

dictum refert, id Epicurum ſenſiſſe, nullos Deos eſſe, ſed ea, quæ de Dijs locutus ſit, depellendæ inuidiæ cauſa dixiſſe. Itaque verbis illum Deos relinquere, re autem ipſa tollere, quibus nullũ motum, nullum tribuit officium. Quod ſi ita eſt, quid eo fallacius? quod à ſapiente, & graui viro debet eſſe alienum. Hic verò ſi aliud ſenſit, & aliud locutus eſt, quid aliud appellandus eſt, quàm deceptor bilinguis, malus, & propterea ſtultus? Sed nõ erat tã verſut⁹ Epicurus, vt fallẽdi ſtudio iſta loqueretur, cùm hæc ſcriptis ad æternã memoriã conſignaret: ſed ignorãtia veritatis errauit. Indoctus enim à principio veriſimilitudine vnius falſæ ſentẽtiæ, neceſſario, in ea, quæ ſequebãtur, incurrit. Prima enim ſentẽtia fuit, Irã Deo nõ cõuenire. Quod cùm illi verum & inexpugnabile videretur, non poterat conſequentia reſecare: quia vno affectu amputato, etiam cæteros affectus adimere Deo neceſſitas ipſa cogebat. Ita qui non iraſcitur, vtique nec gratia mouetur, quod eſt iræ contrarium. Iam ſi non ira in eo, nec gratia eſt, vtique nec metus, nec lætitia, nec mœror, nec miſericordia. Vna eſt enim ratio cunctis affectibus, na cõmotio, quæ in Deũ cadere non poteſt. Quòd ſi nullus affectus in Deo eſt, quia quicquid afficitur, imbecillũ eſt: ergo nec cura vllius rei, nec prouidẽtia

eſt

eſt in eo. Hucuſque peruenit ſapientis hominis diſputatio; cætera quæ ſequuntur, obticuit, ſcilicet, quia nec cura ſit in eo; nec prouidentia: ergo nec cogitationẽ aliquam nec ſenſum in eo eſſe vllum: quo efficitur, vt nõ ſit omnino. Itaque cùm gradatim deſcendiſſet, in extremo gradu conſtitit, quia iam præcipitium videbat. Sed quid prodeſt reticuiſſe ac periculum diſſimulaſſe? Neceſſitas illum vel inuitum cadere coëgit. Dixit enim quod noluit: quia argumentum ſic ordinauit, vt ad illud, quod euitabat, neceſſariò deueniret. Vides igitur quò perueniatur, ira ſublata & Deo adẽpta. Denique aut nullus id credit, aut admodum pauci, & qnidem ſcelerati ac mali, qui ſperant peccatis ſuis impunitatem. Quòd ſi & hoc falſum inuenitur, nec irã in Deo eſſe, nec gratiam, veniamus ad illud, quod tertio loco poſitum eſt.

De Deo Stoicorum ſententia: de ira & gratia eius. CAP. V,

EXiſtimãtur Stoici, & alij nonnulli, aliquãto melius de diuinitate ſenſiſſe, qui aiunt, gratiam in Deo eſſe, iram non eſſe. Fauorabilis ac popularis oratio, non cadere in Deũ hanc animi puſillitatem, vt ab vllo ſelæſum putet, qui lædi non poteſt: vt quieta illa, & ſancta maieſtas concitetur, perturbetur, inſaniat: quod eſt terrenæ fragili

gilitatis.Iram enim, commotionem mentis eſſe ac perturbationem, quæ ſit à Deo aliena:Quòd ſi hominem quoq;,qui modò ſit ſapiens,& grauis, ira non deceat (ſi quidem, cùm in animum cuiuſquam incidit, velut ſæua tempeſtas tãtos excitet fluctus, vt ſtatum mentis immutet, ardeſcant oculi,os tremat,lingua titubet, dentes concrepent, alternis vultum maculet, nunc ſuffuſus rubor,nunc pallor albeſcens)quãto magis Deum non deceat tam fœda mutatio? Et ſi homo, qui habet imperium ac poteſtatem,latè noceat per iram,ſanguinẽ fundat,vrbes ſubuertat,populos deleat,prouincias ad ſolitudinem redigat:quanto magis Deum, qui habeat totius generis humani, & ipſius mundi poteſtatem, perditurũ fuiſſe vniuerſa credibile ſit,ſi iraſceretur?abeſſe igitur ab eo tam magnũ, tam pernicioſum malum oportere. Et ſi abſit ab eo ira,& cõcitatio, quia & deformis, & noxia eſt, nec cuiquam malè facit:nihil aliud ſupereſt niſi vt ſit lenis,trãquillus,propitius, beneficus,conſeruator.Ita enim demum & cõmunis omnium pater,& optimus, & verè maximus dici poterit:quod expetit diuina,cæleſtiſque natura.Nam ſi inter homines laudabile videtur,prodeſſe potius,quàm nocere:viuificare,quàm occidere: ſaluare,quàm perdere, (nec immeritò innocentia inter virtu

virtutes numeratur) & qui hæc fecerit diligitur, præfertur, honoratur, bene dictis omnibus, votiſque celebratur, denique ob merita & beneficia, Deo ſimillimus iudicatur: quanto magis ipſum Deum par eſt diuinis, perfectiſque virtutibus præcellẽtem, atque ab omni terrena labe ſummotum, diuinis & cæleſtibus beneficijs omne genus hominum promereri? Speciosè iſta, populariterq́ue dicuntur, & multos illiciũt ad credendũ. Sed qui hæc ſentiunt, ad veritatẽ quidem propiùs accedunt: ſed in parte labuntur, naturã rei parum conſiderantes. Nam ſi Deus non iraſcitur impijs, & iniuſtis, nec pios vtique, iuſtoſque diligit. Ergo conſtantior eſt error illorum, qui & iram ſimul, & gratiam tollunt. In rebus enim diuerſis aut in vtranque partem moueri neceſſe eſt, aut in neutram. Itaque qui bonos diligit, & malos odit: & qui malos non odit, nec bonos diligit: quia & diligere bonos, ex odio malorum venit: & malos odiſſe, ex bonorum charitate deſcendit. Nemo eſt, qui amet vitam ſuam ſine odio mortis, nec appetat lucẽ, niſi qui tenebras fugit. Adeò natura iſta connexa ſunt, vt alterum ſine altero fieri nequeat. Si quis dominus habẽs in familia ſeruos, bonum ac malũ, non vtique aut ambos odit, aut ambos beneficijs & honore proſequi-

tur: quod ſi faciet, & iniquus, & ſtultus eſt: ſed bonum & alloquitur amicè, & ornat, &. domui ac familiæ, ſuisque omnibus rebus præficit: malum verò maledictis, verberib', nuditate, fame, ſiti, compedibus punit: vt & hic exemplo cæteris ſit ad non peccandum, & ille ad promerendum: vt alios metus coërceat, alios honor prouocet. Qui ergo diligit, & odit: & qui odit: & diligit: ſunt enim, qui diligi debeant, ſunt qui odio haberi. Et ſicut is, qui diligit, confert bona in eos, quos diligit: ita qui odit, irrogat mala ijs, quos odio habet. Quod argumentum, quia verum eſt, diſſolui nullo pacto poteſt. Vana ergo & falſa eſt ſententia eorum, qui alterũ Deo tribuunt, alterum detrahunt, non minus quàm illorum qui vtrunque. Sed illi (vt oſtẽdimus) ex parte non errant, ſed id, quod melius eſt ex duobus, retinẽt. Ii verò, quos ratio, & veritas argumenti huius inducit, falſa omnino ſententia ſuſcepta, in maximum errorẽ cadunt. Non enim ſic oportebat eos argumentari: Quia Deus non iraſcitur, ergo nec gratia cõmouetur: ſed ita, Quia Deus gratia mouetur, ergo & iraſcitur. Si enim certum & indubitatum fuiſſet non iraſci Deũ, tunc & ad illud alterum veniri, eſſet neceſſe. Cùm autem magis ſit ambiguum de ira, pænè manifeſtum de gratia, abſurdum

eſt, ex incerto certum velle ſubuertere, cùm ſit promptius, de certis incerta firmare.

Quòd Deus iraſcatur.

CAP. VI.

HÆ ſunt de Deo philoſophorum ſentẽtiæ. Aliud præterea nihil quiſquã dixit. Quòd ſi hæc quæ dicta ſunt, falſa eſſe deprehendimus, vnum illud extremum ſupereſt, in quo ſolo poſſit veritas inueniri: quod à philoſophis nec ſuſceptum eſt vnquam, nec aliquando defenſum, cõſequens eſſe, vt iraſcatur Deus, quoniã gratia commouetur. Hæc tuenda nobis, & aſſerenda ſententia eſt. In ea enim ſumma omnis ratio, & cardo religionis, pietatiſque verſatur. Nam neque honos vllus deberi poteſt Deo, ſi nihil præſtat colenti: nec vllus metus, ſi non iraſcitur non colenti.

De homine, & brutis, & religione.

CAP. VII.

CVm ſæpe Philoſophi per ignorantiam veritatis à ratione deſciuerint, atq; in errores inciderint inextricabiles (id enim ſolet his euenire, quod viatori viã neſcienti & non fatẽti ſe ignorare, vt vagetur, dum percontari obuios erubeſcit) illud tamen nullus Philoſophus aſſeruit vnquam, nihil inter hominem & pecudem intereſſe: nec omnino quiſquam, modò qui ſapiens videri vellet, rationale animal cum mutis, &

irrationabilibus coęquauerit:quod faciunt quidam imperiti, atque ipſis pecudibus ſimiles: qui cùm vẽtri ac voluptati ſe velint tradere, aiunt eadem ratione ſe natos, qua vniuerſa, quæ ſpirant: quod dici ab homine nefas eſt. Quis enim tam indoctus eſt, vt neſciat, quis tam imprudens, vt non ſentiat aliquid ineſſe in homine diuini? Nondum venio ad virtutes animi, & ingenij, quibus homini cum Deo manifeſta cognatio eſt. Nónne ipſius corporis ſtatus, & oris figura declarat non eſſe nos cum mutis pecudibus æquales? Illarum natura in humũ, pabulumque proſtrata eſt, nec habet quicquam commune cum cælo, quod non intuetur. Homo autem recto ſtatu, ore ſublimi, ad contemptationẽ mundi excitatus cõfert cũ Deo vultũ, & rationẽ ratio cognoſcit. Propterea nullũ eſt animal (vt ait Cicero) præter hominẽ, quod habeat aliquã notitiã Dei. Solus enim ſapientia inſtructus eſt, vt religionẽ ſolus intelligat. Et hæc eſt hominis, atq; multorũ vel pręcipua, vel ſola diſtantia. Nam cætera, quæ videntur hominis eſſe propria, etſi non ſint talia in mutis, tamẽ ſimilia videri poſſnnt. Proprius homini ſermo eſt: tamen & in illis quædã ſimilitudo ſermonis. Nam & dignoſcũt inuicem ſe vocibus, & cùm iraſcuntur, edunt ſonum iurgio ſimilem: & cùm ſe ex interual

uallo vident gratulandi officium voce declarant. Nobis quidem voces eorum vidētur inconditæ, ſicut illis fortaſſe noſtræ: ſed ipſis, qui ſe intelligunt, verba ſunt: denique in omni affectu certas vocis notas exprimunt, quibus habitum mentis oſtendant. Riſus quoq; eſt homini proprius: & tamen videmus in alijs animalibus quædam ſigna lætitiæ, cùm ad luſum geſtiunt, aures demulcent, rictum cōtrahūt, frontem ſerenāt, oculos in laſciuiam reſoluunt. Quid tam proprium homini, quàm ratio, & prouidentia futuri? Atqui ſunt animalia, quæ latibulis ſuis diuerſos, & plures exitus pandant: vt ſi quod periculum inciderit, fuga pateat obſeſſis: quod non facerent, niſi ineſſet illis intelligentia, & cogitatio. Alia prouident in futurum, vt

--Ingentem formicæ farris aceruum
Comportant, hyemis memores, tectoq; reponunt. Vt apes
Quæ patriā ſolæ, & certos nouere penates,
Venturæq; hyemis memores, æſtate laborem
Experiuntur, & in medium quæſita reponunt.

Longum eſt, ſi exequi velim, quæ à ſingulis generibus animalium fieri ſoleant humanæ ſolertię ſimillima. Quod ſi horū omniū, quę adſcribi homini ſolent, in multis quoq; deprehenditur ſimilitudo: apparet ſolam eſſe

religionem,cuius in muntis nec veſtigium aliquod, nec vlla ſuſpicio inueniri poteſt Religionis enim eſt propria iuſtitia,quam nullũ aliud animal attingit. Homo enim ſolus imperat:cętera ſibi cõciliata ſunt:Iuſtitiæ autẽ Dei cultus adſcribitur:quẽ qui non ſuſcipit, hic à natura hominis alienas vitam pecudum ſub humana ſpecie viuit. Dum verò à cæteris animalibus hoc pænè ſolo differamus,quòd ſoli omnium diuinã vim poteſtatemque ſentimus, in illis autẽ nullus ſit intellectus Dei, certè illud fieri non poteſt, vt in hoc vel muta plus ſapiãt, vel humana natura deſipiat cùm homini, ob ſapientiam & cũcta quæ ſpirant,& omnis rerum natura ſubiecta ſit. Quare ſi ratio,ſi vis hominis hoc præcellit & ſuperat cæteras animantes, quòd ſolus notitiã Dei capit,apparet religionem nullo modo poſſe diſſolui.

De religione. CAP. VIII.

DIſſoluitur autem religio, ſi credamus Epicuro,illa dicenti:

Omnis enim per ſe diuum natura neceſſe eſt
Immortali æuo ſumma cum pace fruatur,
Semota à noſtris rebus,ſeiunctáque longè.
Iam priuata dolore omni,priuata periclis,
Ipſa ſuis pollens opibus,nil indiga noſtri,
Nec benè pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Quæ cum dicit, vtrum aliquem cultum Deo putat eſſe tribuendum, an euertit omnem religionem? Si enim Deus nihil vnquam boni tribuit, ſi colentis obſequio nullam gratiam refert, quid tam vanum, tam ſtultum, quam templa ædificare, ſacrificia facere, dona conferre, rem familiarem minuere, vt nihil aſſequamur? At enim naturam excellentem honorari oportet. Quis honos deberi poteſt nihil curanti, & ingrato? An aliqua ratione obſtricti eſſe poſſumus ei, qui nihil habeat commune nobiſcũ? Deus (inquit Cicero) ſi talis eſt, vt nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, valeat. Quid enim dicam, propitius ſit? Eſſe enim propitius poteſt nemini. Quid contemptius dici potuit in Deum? Valeat, inquit, id eſt, abeat, & recedat, quando prodeſſe nulli poteſt. Quòd ſi negotium Deus nec habet, nec exhibet, cur non ergo delinquamus, quoties hominum conſcientiam fallere licebit, ac leges publicas circunſcribere? Vbicunque nobis latendi occaſio arriſerit, conſulamus rei, auferamus aliena, vel ſine cruore, vel etiam cum ſanguine ſi præter leges nihil eſt amplius, quod verendum ſit. Hæc dum ſentit Epicurus, religionem funditus delet: qua ſublata, confuſio, ac perturbatio vitæ ſequitur. Quòd ſi religio tolli non poteſt, vt &

ſapientiam, qua diſtamus à belluis, & iuſtitiam retineamus, qua communis vita ſit tutior: quomodo religio ipſa ſine metu teneri, aut cuſtodiri poteſt? Quod enim non metuitur, contemnitur: quod contemnitur, vtique non colitur. Ita fit, vt religio, maieſtas, & honor metu conſtet: metus autem non eſt, vbi nullus iraſcitur. Siue igitur gratiam Deo, ſiue iram, ſiue vtrumque detraxeris, religionem tolli neceſſe eſt, ſine qua, vita hominum ſtultitia, ſcelere, immanitate completur. Multum enim refrenat homines conſcientia, ſi credamus nos in conſpectu Dei viuere, ſi non tantùm quæ gerimus, videri deſuper, ſed etiam quæ cogitamus, aut loquimur, audiri à Deo putemus. At enim prodeſt id credere (vt quidam putant) non veritatis gratia, ſed vtilitatis: quoniam leges conſcientiam punire non poſſunt, niſi aliquis deſuper terror impendat ad cohibenda peccata. Falſa eſt igitur omnis religio, & diuinitas nulla eſt. Sed à viris prudentibus vniuerſa cõfecta ſunt, quò rectius, innocentiuſque viuatur. Magna hæc, & à materia, quam propoſuimus, aliena quæſtio eſt: ſed quia neceſſariò incidit, debet quàm breuiter attingi.

De Dei prouidentia, déque ſententijs illi repugnantibus.

CAP. IX.

CVm ſententiæ philoſophorum prioris temporis de prouidentia cōſenſiſſent, nec vlla eſſet dubitatio, quin mūdus à Deo, & ratione eſſet inſtructus, & ratione regeretur: primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui ſibi diceret non liquere, vtrum eſſet aliqua diuinitas, nécne. Quæ diſputatio eius adeò impia, & contra veritatem & religionem iudicata eſt, vt & ipſum Athenienſes expulerint ſuis finibus, & libros eius in concione, quibus hæc continebantur, exuſſerint. De cuius ſententia non eſt opus diſputare, quia nihil certi pronuntiauit. Poſt hæc Socrates, & auditor eius Plato, & qui de ſchola Platonis, tanquam riuuli diuerſas in partes profluxerunt, Stoici, & Peripatetici in eadem fuere ſententia, qua priores. Poſtea verò Epicurus Deum quidem eſſe dixit, quia neceſſe ſit eſſe aliquid in mundo præſtans, & eximium, & beatum: prouidentiam tamen nullā: itaque mundum ipſum nec ratione vlla, nec arte, nec fabrica inſtructum, ſed naturam rerum quibuſdam minutis ſeminibus & inſecabilibus conglobatam. Quo quid repugnātius dici poſſit, non video. Etenim, ſi eſt Deus, vtique prouidens eſt, vt Deus: nec aliter ei poteſt diuinitas attribui, niſi & prӕterita teneat, & præſentia ſciat, & futura proſpiciat. Cùm igitur prouidentiam ſuſtulit, etiam

Deum negauit eſſe. Cùm autem Deum eſſe profeſſus eſt, & prouidentiam ſimul eſſe conceſſit. Alterum enim ſine altero nec eſſe prorſus, nec intelligi poteſt. Verùm ijs poſteà temporibus, quibus iam philoſophia defloruerat, extitit * Athenis quidam Diagoras: qui nullum eſſe omnino Deum diceret: ob eamque ſententiam nominatus eſt ἄθεος. Item Cyrenæus Theodorus, ambo, quia nihil noui poterant reperire, omnibus iam dictis, & inuentis, maluerunt cõtra veritatem id negare, in quo priores vniuerſi ſine ambiguitate conſenſerant. Ii ſunt qui tot ſeculis, & ingenijs aſſertam atque defenſam prouidẽtiam calumniati ſunt. Quid ergo? vtrúmne iſtos minutos, & inertes philoſophos ratione, an verò auctoritate præſtantium virorum refellemus? an potius vtroque? Sed properandum eſt, ne longiùs à materia diuagetur oratio.

Metius quidam.

De mundi ortu, & rerum natura, & Dei prouidentia. CAP. X.

QVi nolunt diuina prouidentia factum eſſe mundum, aut principijs inter ſe temerè coëuntibus dicunt eſſe concretum, aut repentè natura extitiſſe: naturam verò (vt ait Straton) habere in ſe vim gignendi, & minuẽdi: ſed eam nec ſenſum habere vllũ, nec figurã: vt intelligamus, omnia quaſi ſua ſpõte eſſe generata, nullo artifice, nec

aucto

auctore. Vtrũque vanum & impoſſibile. Sed hoc euenit ignorãtibus veritatem, vt quiduis potius excogitent, quã id ſentiant, quod ratio depoſcit. Primùm minuta illa ſemina, quorum concurſu fortuito totum coiſſe mundum loquuntur, vbi, aut vnde ſint, quæro. Quis illa vidit vnquam? quis ſenſit? quis audiuit? An ſolus Leucippus oculos habuit? ſolus mentem? qui profectò ſolus omnium cæcus, & excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec æger quiſquam delirare, nec dormiens poſſit ſomniare. Quatuor elementis conſtare omnia Philoſophi veteres diſſerebant: ille noluit, ne alienis veſtigijs videretur inſiſtere: ſed ipſorũ elementorum alia voluit eſſe primordia, quæ nec videri poſſint, nec tãgi, nec vlla corporis parte ſentiri. Tã minuta ſunt, inquit, vt nulla ſit acies ferri tã ſubtilis, qua ſecari ac diuidi poſſint: vnde illis nomẽ impoſuit atomorũ. Sed occurrebat ei, quòd ſi vna eſſet omnibus, eademq́ue natura, nõ poſſent res efficere diuerſas, tãta varietate, quantã videmus ineſſe mundo. Dixit ergo, læuia eſſe, & aſpera, & rotunda, & angulata, & hamata. Quãto melius fuerat tacere, quã in vſus tã miſerabiles, tam inanes, habere linguam. Et quidem vereor, ne non minus delirare videatur, qui hæc putet refellenda. Reſpondeamus tamen velut aliquid dicenti. Si læuia ſunt &

rotun

rotunda, vtique non poſſunt inuicem ſe apprehendere, vt aliquod corpus efficiant: vt ſi quis milium velit in vnam coagmentationem conſtringere, læuitudo ipſa granorum in maſſam coire non ſinat. Aſpera, inquit, & angulata ſunt, & hamata, vt poſſint cohærere. Diuidua ergo, & ſecabilia ſunt. Hamis enim neceſſe eſt, & angulis eminere, vt poſſint amputari. Itaque, quod amputari, ac diuelli poteſt, & videri poterit, & teneri. Hæc, inquit, per inane irrequietis motibus volitant, & huc, atque illuc ferũtur, ſicut pulueris minutias videmus in ſole cùm per feneſtram radios ac lumen immiſerit. Ex his arbores, & herbæ, & fruges omnes oriuntur, ex his animalia, & aqua, & ignis, & vniuerſa giguntur, & rurſus in eadem reſoluuntur. Ferri hoc poteſt, quandiu de rebus paruis agitur. Ex his etiam mundus ipſe concretus eſt. Impleuit numerum perfectæ inſaniæ, vt nihil vlterius adiici poſſet: ſed inuenit tamen illi quid adderet. Quoniam eſt omne, inquit, infinitum, nec poteſt quicquam vacare: neceſſe eſt ergo innumerabiles eſſe mundos. Quæ tanta vis fuerat atomorum, vt moles tam inæſtimabiles ex tam minutis coglobarentur? Ac primùm requiro, quæ ſit iſtorum ſeminum vel ratio, vel origo: ſi enim ex illis ſunt omnia, ipſa igitur vnde eſſe dicemus? quę natura tantam copiam ad

eſſi

efficiendos innumerabiles mundos ſubminiſtrauit? Sed concedamus, vt impune de mũdis delirauerit: de hoc loquamur, in quo ſumus, & quem videmus. Ait, omnia ex indiuiduis corpuſculis fieri. Si hoc ita eſſet, nulla res vnquam ſui generis ſemine indigeret, ſine ouis alites naſcerentur, ac oua ſine partu: item cætera viuentia ſine coïtu: arbores, & quæ giguntur è terra, propria ſemina non haberent: quæ nos quotidie tractamus, & ſerimus. Cur ex frumento ſeges naſcitur, & rurſus ex ſegete frumẽtum? Denique ſi atomorum coitio, & conglobatio efficeret omnia, & in aëre vniuerſa concreſcerent, ſi quidem per inane atomi volitant, cur ſine terra, ſine radicibus, ſine humore, ſine ſemine, non herbæ, non arbor, non fruges oriri, aut generari poſſunt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri: quandoquidem vnaquæque res habet propriam, certamq́ue naturam, ſuum ſemẽ, ſuam legem ab exordio datam. Denique Lucretius, quaſi oblitus atomorum, quos aſſerebat, vt redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis vſus eſt, quæ contra ipſum valerent: ſic enim dixit:

Nam ſi de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus naſci poſſet: nil ſemine egeret.

Item poſtea:

Nil igitur fieri de nihilo poſſe fatendum eſt.

Semine quando opus eſt rebus, quo quæque creata
Aëris in teneras poßint proferrier auras.

Quis hunc putat habuiſſe cerebrũ, cùm hęc diceret, nec videret ſibi eſſe cõtraria? Nihil enim per atomos fieri, exinde apparet, quòd ſemen cuiuſq; rei certum eſt, niſi fortè & ignis, & aquæ naturã ex atomis eſſe credemus. Quid quòd duriſſimi rigoris materiæ, ſi ictu vehementiore collidãtur, ignis excutitur? Num in ferro, aut ſilice atomi latent? Quis incluſit? Aut cur ſua ſponte non emicant, aut quomodo ſemina ignis in materia frigidiſſima permanere potuerunt? Omitto ſilicem, ac ferrũ. Orbem vitreũ plenum aquę ſi tenueris in ſole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiã in duriſſimo frigore. Num etiã in aqua ignem eſſe credendum eſt? Atqui de ſole ignis ne æſtate quidem accendi poteſt. Si ceræ inhalaueris, vel ſi vapor leuis aliquid attigerit, aut cruſtam marmorũ, aut laminam, paulatim per minutiſſimos rores aqua cõcreſcit. Item de halitu terræ, aut maris nebula exiſtit: quæ aut diſperſa humefacit, quicquid texerit, aut collecta in arduos montes in ſublime vento rapta, ſtipatur in nubẽ, atque imbres maximos deiicit. Vbi ergo dicimus liquores natos eſſe? nũ in vapore? num in halitu? num in vẽto? Atqui nihil poteſt cõſiſtere in

eo,quod nec tãgitur,nec videtur. Quid ergo de animalibus loquar, in quorũ corporibus nihil ſine ratione,ſine ordine,ſine vtilitate, ſine ſpecie figuratum videmus? Adeò vt ſolertiſſima,ac diligentiſſima omniũ partium membrorumq; deſcriptio caſum, ac fortunam repellat. Sed putemus,artus,& oſſa, & neruos, & ſanguinẽ de atomis poſſe cõcreſcere:quid ſenſus,cogitatio,memoria, mẽs, ingeniũ,quibus ſeminibus coagmẽtari poſſunt? minutiſſimis,inquit. Sũt ergo alia maiora. Quomodo igitur inſecabilia? Denique ſi ex inuiſibilibus ſunt quæ vidẽtur,cur igitur nemo videt? Sed ſiue inuiſibilia quę ſunt in homine conſideret, ſiue tractabilia, quæ veniunt ſub aſpectũ,ratione vtraq; conſtare quis non videt? Quomodo ergo ſine ratione coëuntia poſſunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil eſſe in omni mũdo, quod non habeat in ſe maximã mirabilemq; rationẽ. Quę quia ſupra hominis ſenſum,& ingeniũ eſt,cui rectiùs, quàm diuinæ prouidentiæ tribuenda eſt? An ſi ſimulacrum hominis, & ſtatuam ratio & ars fingit, ipſum hominem de fruſtis temerè concurrentibus fieri putabimus? Et quid ſimile veritatis in ficto,cùm ſummũ, & excellens artificiũ nihil aliud,niſi vmbrã, & extrema corporis lineamẽta poſſit imitari? nũ potuit humana ſolertia dare operi ſuo,aut motum

aliquem,aut ſenſum? Omitto vſum videndi,audiendi,odorãdi, cæterorumque membrorum vel apparentium,vel latentium mirabiles vtilitates. Quis artifex potuit aut cor hominis,aut vocem, aut ipſam fabricare ſapientiam? Quiſquámne igitur ſanus exiſtimat, quod homo ratione & conſilio facere non poſſit, id concurſu atomorum paſſim cohærentium perfici potuiſſe? Vides in qua deliramenta inciderint, dum volunt effectionem, curamque rerum Deo dare. Concedamus tamen his,vt ex atomis fiant, quæ terrena ſunt:num etiam cęleſtia? Deos aiunt incorruptos,æternos,beatos eſſe, ſoliſque dant immunitatem,ne concurſu atomorum concreti eſſe videantur. Si enim Deos quoque ex illis conſtituiſſent,diſſipabiles fierent,ſeminibus aliquando reſolutis, atque in naturam ſuam reuertentibus. Ergo ſi eſt aliquid, quod atomi non effecerint, cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quęro, antè quàm mundum primordia iſta generarent, cûr ſibi dij habitaculum non ædificauerunt? Videlicet niſi atomi coiiſſent,cælumque feciſſent, adhuc dij per medium inane penderent. Quo igitur conſilio,qua ratione de cõfuſo aceruo ſe atomi cõgregauerunt,vt ex aliis inferius terræ cõglobarentur,cęlum deſuper tenderetur,tanta ſiderum varietate diſtinctũ, vt nihil vnquam

quam excogitari poſſit ornatius? Tanta ergo qui videat, & talia, poteſt exiſtimare, nullo effecta eſſe conſilio, nulla prouidentia, nulla ratione diuina, ſed ex atomis ſubtilibus & exiguis concreta eſſe tãta miracula? Nónne prodigio ſimile eſt, aut natũ eſſe hominem, qui hæc diceret, aut extitiſſe, qui crederet? vt Democritum, qui auditor eius fuit, vel Epicurũ, in quem vanitas omnis de Leucippi fonte profluxit. At enim (ſicut alij dicunt) naturâ mundus effectus eſt, quæ ſenſu, & figura caret. Hoc verò multò eſt abſurdius. Si natura mundum fecit, cõſilio, & ratione fecerit, ne[illegible]e eſt. Is enim facit aliquid, qui aut v[illegible]tatem faciendi habet, aut ſcientiam. Si caret ſenſu, ac figura, quomodo poteſt ab ea fieri, quod & ſenſum habeat, & figuram? Niſi fortè quis arbitretur, animalium fabricam tam ſubtiliter à non ſentiente natura formari, animariq; potuiſſe, aut iſtam cæli ſpeciem tam prouidenter ad vtilitates viuentium temperatam, neſcio quo caſu, ſine conditore, ſine artifice ſubitò extitiſſe. Si quid eſt, inquit Chryſippus, quod efficiat ea, quæ homo; licet ratione ſit præditus, facere non poſſit, id profectò eſt maius, & fortius, & ſapientius homine. Homo autem non poteſt facere cæleſtia: ergo illud, quod hæc efficiet, vel effecerit, ſuperat hominem arte, conſilio, prudentia, pote-

ſicut & factus eſt, nec ſit quiſquam, qui Diagoræ, Theodoriq́; ſententiam, vel Leucippi inane commentum, vel Democriti, Epicuríq; leuitatem præferre audeat auctoritati vel illorum ſeptem priorū, qui ſunt appellati ſapientes, vel Pythagoræ, vel Socratis, vel Platonis, cæterorumque ſummorum Philoſophorum, qui eſſe prouidentiam iudicauerunt: falſa igitur eſt & illa ſententia, qua putant terroris, ac metus gratia religionem à ſapientibus iuſtitutam, quo ſe homines imperiti à peccatis abſtinerent. Quod ſi verum ſit, ergo deriſi ab antiquis ſapientibus ſumus. Quòd ſi fallendi noſtri, atque adeò totius generis humani cauſa cōmenta ſunt religionē, ſapientes igitur non fuerunt, quia in ſapientem non cadit mendacium. Sed vt fuerint ſapientes, quæ tanta felicitas mentiendi, vt non tantummodo indoctos, ſed Platonem quoq;, ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Ariſtotelem, maximarum ſectarum principes tam facilè deluderent? Eſt igitur diuina prouidentia, vt ſenſerunt ij homines, quos nominaui, cuius vi ac poteſtate omnia quæ videmus, & facta ſunt, & reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta diſpoſitio, tanta in ſeruandis ordinibus, temporibúſq; conſtantia, aut olim potuit ſine prouido artifice oriri, aut cōſtare tot ſeculis ſine inco-

la potenti,aut in perpetuum gubernari ſine perito rectore, quod ratio ipſa declarat. Quicquid eſt enim quod habet rationem, ratione ſit ortum, neceſſe eſt. Ratio autem, ſentientis,ſapientiſque naturæ eſt: ſapiens verò, ſentienſque natura, nihil poteſt eſſe, quàm Deus. Mundus autem, quoniam rationem habet,qua & regitur,& conſtat, ergo à Deo factus eſt. Quod ſi eſt conditor, rectorque mundi Deus,rectè igitur, ac verè religio conſtituta eſt: auctori enim rerum, parentique communi honos, veneratióque debetur.

De Deo,eoq; vno. CAP. XI.

QVoniam conſtitit de prouidentia, ſequitur vt doceamus, vtrúmne multorum eſſe credenda ſit,an potius vnius. Satis (vt opinor) oſtendimus in noſtris Inſtitutionibus, deos multos eſſe non poſſe, quòd diuina vis,ac poteſtas ſi diſtribuatur in plures,diminuitur vtique, & mortalis eſt:ſi verò mortalis non eſt, nec minui, nec diuidi poteſt. Deus igitur vnus eſt,in quo vis, & poteſtas conſummata eſt, nec minui poteſt,nec augeri. Si autem ſunt multi, dum habent ſinguli poteſtatis aliquid, ac numinis,ſumma ipſa decreſcit, nec poterunt ſinguli habere totum,quod eſt commune cum pluribus: vnicuiq; tantum deerit,quantum cæteri poſſidebũt. Nõ poſſunt igitur in hoc

religionem, cuius in mutis nec veſtigium aliquod, nec vlla ſuſpicio inueniri poteſt Religionis enim eſt propria iuſtitia, quam nullũ aliud animal attingit. Homo enim ſolus imperat: cętera ſibi cõciliata ſunt: Iuſtitiæ autẽ Dei cultus adſcribitur: quẽ qui non ſuſcipit, hic à natura hominis alienas vitam pecudum ſub humana ſpecie viuit. Dum verò à cæteris animalibus hoc pænè ſolo differamus, quòd ſoli omnium diuinã vim poteſtatemq́ue ſentimus, in illis autẽ nullus ſit intellectus Dei, certè illud fieri non poteſt, vt in hoc vel muta plus ſapiãt, vel humana natura deſipiat cùm homini, ob ſapientiam & cũcta quæ ſpirant, & omnis rerum natura ſubiecta ſit. Quare ſi ratio, ſi vis hominis hoc præcellit & ſuperat cæteras animantes, quòd ſolus notitiã Dei capit, apparet religionem nullo modo poſſe diſſolui.

De religione. CAP. VIII.

DIſſoluitur autem religio, ſi credamus Epicuro, illa dicenti:

Omnis enim per ſe diuum natura neceſſe eſt
Immortali æuo ſumma cum pace fruatur,
Semota à noſtris rebus, ſeiunctáque longè.
Iam priuata dolore omni, priuata periclis,
Ipſa ſuis pollens opibus, nil indiga noſtri,
Nec benè pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Quæ

Quæ cum dicit, vtrum aliquem cultum Deo putat eſſe tribuendum, an euertit omnem religionem? Si enim Deus nihil vnquam boni tribuit, ſi colentis obſequio nullam gratiam refert, quid tam vanum, tam ſtultum, quam templa ædificare, ſacrificia facere, dona conferre, rem familiarem minuere, vt nihil aſſequamur? At enim naturam excellentem honorari oportet. Quis honos deberi poteſt nihil curanti, & ingrato? An aliqua ratione obſtricti eſſe poſſumus ei, qui nihil habeat commune nobiſcũ? Deus (inquit Cicero) ſi talis eſt, vt nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, valeat. Quid enim dicam, propitius ſit? Eſſe enim propitius poteſt nemini. Quid contemptius dici potuit in Deum? Valeat, inquit, id eſt, abeat, & recedat, quando prodeſſe nulli poteſt. Quòd ſi negotium Deus nec habet, nec exhibet, cur non ergo delinquamus, quoties hominum conſcientiam fallere licebit, ac leges publicas circunſcribere? Vbicunque nobis latendi occaſio arriſerit, conſulamus rei, auferamus aliena, vel ſine cruore, vel etiam cum ſanguine ſi præter leges nihil eſt amplius, quod verendum ſit. Hæc dum ſentit Epicurus, religionem funditus delet: qua ſublata, confuſio, ac perturbatio vitæ ſequitur. Quòd ſi religio tolli non poteſt, vt &

ſapientiam, qua diſtamus à belluis, & iuſtitiam retineamus, qua communis vita ſit tutior: quomodo religio ipſa ſine metu teneri, aut cuſtodiri poteſt? Quod enim non metuitur, contemnitur: quod contemnitur, vtique non colitur. Ita fit, vt religio, maieſtas, & honor metu conſtet: metus autem non eſt, vbi nullus iraſcitur. Siue igitur gratiam Deo, ſiue iram, ſiue vtrumque detraxeris, religionem tolli neceſſe eſt, ſine qua, vita hominum ſtultitia, ſcelere, immanitate completur. Multum enim refrænat homines conſcientia, ſi credamus nos in conſpectu Dei viuere, ſi non tantùm quæ gerimus, videri deſuper, ſed etiam quæ cogitamus, aut loquimur, audiri à Deo putemus. At enim prodeſt id credere (vt quidam putant) non veritatis gratia, ſed vtilitatis: quoniam leges conſcientiam punire non poſſunt, niſi aliquis deſuper terror impendat ad cohibenda peccata. Falſa eſt igitur omnis religio, & diuinitas nulla eſt. Sed à viris prudentibus vniuerſa cõfecta ſunt, quò rectius, innocentiuſque viuatur. Magna hæc, & à materia, quam propoſuimus, aliena quæſtio eſt: ſed quia neceſſariò incidit, debet quàm breuiter attingi.

De Dei prouidentia, déque ſententÿs illi repugnantibus.

CAP. IX.

Cum

CVm ſententiæ philoſophorum prioris temporis de prouidentia cōſenſiſſent, nec vlla eſſet dubitatio, quin mūdus à Deo, & ratione eſſet inſtructus, & ratione regeretur: primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui ſibi diceret non liquere, vtrum eſſet aliqua diuinitas, nécne. Quæ diſputatio eius adeò impia, & contra veritatem & religionem iudicata eſt, vt & ipſum Athenienſes expulerint ſuis finibus, & libros eius in concione, quibus hæc continebantur, exuſſerint. De cuius ſententia non eſt opus diſputare, quia nihil certi pronuntiauit. Poſt hæc Socrates, & auditor eius Plato, & qui de ſchola Platonis, tanquam riuuli diuerſas in partes profluxerunt, Stoici, & Peripatetici in eadem fuere ſententia, qua priores. Poſtea verò Epicurus Deum quidem eſſe dixit, quia neceſſe ſit eſſe aliquid in mundo præſtans, & eximium, & beatum: prouidentiam tamen nullā: itaque mundum ipſum nec ratione vlla, nec arte, nec fabrica inſtructum, ſed naturam rerum quibuſdam minutis ſeminibus & inſecabilibus conglobatam. Quo quid repugnātius dici poſſit, non video. Etenim, ſi eſt Deus, vtique prouidens eſt, vt Deus: nec aliter ei poteſt diuinitas attribui, niſi & pręterita teneat, & præſentia ſciat, & futura proſpiciat. Cùm igitur prouidentiam ſuſtulit, etiam

Deum negauit eſſe. Cùm autem Deum eſſe profeſſus eſt, & prouidentiam ſimul eſſe conceſſit. Alterum enim ſine altero nec eſſe prorſus, nec intelligi poteſt. Verùm ijs poſteà temporibus, quibus iam philoſophia defloruerat, extitit * Athenis quidam Diagoras: qui nullum eſſe omnino Deum diceret: ob eamq́ue ſententiam nominatus eſt ἄθεος. Item Cyrenæus Theodorus, ambo, quia nihil noui poterant reperire, omnibus iam dictis, & inuentis, maluerũt cõtra veritatem id negare, in quo priores vniuerſi ſine ambiguitate conſenſerant. Ii ſunt qui tot ſeculis, & ingenijs aſſertam atque defenſam prouidẽtiam calumniati ſunt. Quid ergo? vtrúmne iſtos minutos, & inertes philoſophos ratione, an verò auctoritate præſtantium virorum refellemus? an potius vtroque? Sed properandum eſt, ne longiùs à materia diuagetur oratio.

Melius quidam.

De mundi ortu, & rerum natura, & Dei prouidentia. CAP. X.

QVi nolunt diuina prouidentia factum eſſe mundum, aut principijs inter ſe temerè coëuntibus dicunt eſſe concretum, aut repentè natura extitiſſe: naturam verò (vt ait Straton) habere in ſe vim gignendi, & minuẽdi: ſed eam nec ſenſum habere vllũ, nec figurã: vt intelligamus, omnia quaſi ſua ſpõte eſſe generata, nullo artifice, nec aucto-

auctore. Vtrũque vanum & impoſſibile. Sed hoc euenit ignorãtibus veritatem, vt quiduis potius excogitent, quã id ſentiant, quod ratio depoſcit. Primùm minuta illa ſemina, quorum concurſu fortuito totum coiſſe mundum loquuntur, vbi, aut vnde ſint, quæro. Quis illa vidit vnquam? quis ſenſit? quis audiuit? An ſolus Leucippus oculos habuit? ſolus mentem? qui profectò ſolus omnium cæcus, & excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec æger quiſquam delirare, nec dormiens poſſit ſomniare. Quatuor elementis conſtare omnia Philoſophi veteres diſſerebant: ille noluit, ne alienis veſtigijs videretur inſiſtere: ſed ipſorũ elementorum alia voluit eſſe primordia, quæ nec videri poſſint, nec tãgi, nec vlla corporis parte ſentiri. Tã minuta ſunt, inquit, vt nulla ſit acies ferri tã ſubtilis, qua ſecari ac diuidi poſſint: vnde illis nomẽ impoſuit atomorũ. Sed occurrebat ei, quòd ſi vna eſſet omnibus, eademque natura, nõ poſſent res efficere diuerſas, tãta varietate, quantã videmus ineſſe mundo. Dixit ergo, læuia eſſe, & aſpera, & rotunda, & angulata, & hamata. Quãto melius fuerat tacere, quã in vſus tã miſerabiles, tam inanes, habere linguam. Et quidem vereor, ne non minus delirare videatur, qui hæc putet refellenda. Reſpondeamus tamen velut aliquid dicenti. Si læuia ſunt & rotun

rotunda, vtique non poſſunt inuicem ſe apprehendere, vt aliquod corpus efficiant: vt ſi quis milium velit in vnam coagmentationem conſtringere, læuitudo ipſa granorum in maſſam coire non ſinat. Aſpera, inquit, & angulata ſunt, & hamata, vt poſſint cohærere. Diuidua ergo, & ſecabilia ſunt. Hamis enim neceſſe eſt, & angulis eminere, vt poſſint amputari. Itaque, quod amputari, ac diuelli poteſt, & videri poterit, & teneri. Hæc, inquit, per inane irrequietis motibus volitant, & huc, atque illuc ferũtur, ſicut pulueris minutias videmus in ſole cùm per feneſtram radios ac lumen immiſerit. Ex his arbores, & herbæ, & fruges omnes oriuntur, ex his animalia, & aqua, & ignis, & vniuerſa giguntur, & rurſus in eadem reſoluuntur. Ferri hoc poteſt, quandiu de rebus paruis agitur. Ex his etiam mundus ipſe concretus eſt. Impleuit numerum perfectæ inſaniæ, vt nihil vlterius adiici poſſet: ſed inuenit tamen illi quid adderet. Quoniam eſt omne, inquit, infinitum, nec poteſt quicquam vacare: neceſſe eſt ergo innumerabiles eſſe mundos. Quæ tanta vis fuerat atomorum, vt moles tam inæſtimabiles ex tam minutis coglobarentur? Ac primùm requiro, quæ ſit iſtorum ſeminum vel ratio, vel origo: ſi enim ex illis ſunt omnia, ipſa igitur vnde eſſe dicemus? quę natura tantam copiam ad

efficiendos innumerabiles mundos ſubminiſtrauit? Sed concedamus, vt impune de mũdis delirauerit: de hoc loquamur, in quo ſumus, & quem videmus. Ait, omnia ex indiuiduis corpuſculis fieri. Si hoc ita eſſet, nulla res vnquam ſui generis ſemine indigeret, ſine ouis alites naſcerentur, ac oua ſine partu: item cætera viuentia ſine coïtu: arbores, & quæ giguntur è terra, propria ſemina non haberent: quæ nos quotidie tractamus, & ſerimus. Cur ex frumento ſeges naſcitur, & rurſus ex ſegete frumẽtum? Denique ſi atomorum coitio, & conglobatio efficeret omnia, & in aëre vniuerſa concreſcerent, ſi quidem per inane atomi volitant, cur ſine terra, ſine radicibus, ſine humore, ſine ſemine, non herbæ, non arbor, non fruges oriri, aut generari poſſunt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri: quandoquidem vnaquæque res habet propriam, certamq́ue naturam, ſuum ſemẽ, ſuam legem ab exordio datam. Denique Lucretius, quaſi oblitus atomorum, quos aſſerebat, vt redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis vſus eſt, quæ contra ipſum valerent: ſic enim dixit:

Nam ſi de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus naſci poſſet: nil ſemine egeret.

Item poſtea:

Nil igitur fieri de nihilo poſſe fatendum eſt.

Semi

Semine quando opus eſt rebus, quo quæque creata
Aëris in teneras poſſint proferrier auras.

Quis hunc putat habuiſſe cerebrũ,cùm hæc diceret,nec videret ſibi eſſe cõtraria? Nihil enim per atomos fieri,exinde apparet,quòd ſemen cuiuſq; rei certum eſt, niſi fortè & ignis, & aquæ naturã ex atomis eſſe credemus. Quid quòd duriſſimi rigoris materiæ, ſi ictu vehementiore collidãtur,ignis excutitur? Num in ferro,aut ſilice atomi latent? Quis incluſit? Aut cur ſua ſponte non emicant,aut quomodo ſemina ignis in materia frigidiſſima permanere potuerunt? Omitto ſilicem,ac ferrũ. Orbem vitreũ plenum aquę ſi tenueris in ſole,de lumine, quod ab aqua refulget,ignis accenditur, etiã in duriſſimo frigore. Num etiã in aqua ignem eſſe credendum eſt? Atqui de ſole ignis ne æſtate quidem accendi poteſt. Si ceræ inhalaueris, vel ſi vapor leuis aliquid attigerit, aut cruſtam marmorũ,aut laminam, paulatim per minutiſſimos rores aqua cõcreſcit. Item de halitu terræ, aut maris nebula exiſtit: quæ aut diſperſa humefacit, quicquid texerit, aut collecta in arduos montes in ſublime vento rapta,ſtipatur in nubẽ, atque imbres maximos deiicit. Vbi ergo dicimus liquores natos eſſe? nũ in vapore? num in halitu? num in vẽto? Atqui nihil poteſt cõſiſtere in

eo,

eo,quod nec tãgitur,nec videtur. Quid ergo de animalibus loquar, in quorũ corporibus nihil ſine ratione,ſine ordine,ſine vtilitate, ſine ſpecie figuratum videmus? Adeò vt ſolertiſſima,ac diligentiſſima omniũ partium membrorumq́; deſcriptio caſum, ac fortunam repellat. Sed putemus,artus,& oſſa, & neruos, & ſanguinẽ de atomis poſſe cõcreſcere:quid ſenſus,cogitatio,memoria, mẽs, ingeniũ,quibus ſeminibus coagmẽtari poſſunt? minutiſſimis,inquit. Sũt ergo alia maiora. Quomodo igitur inſecabilia? Denique ſi ex inuiſibilibus ſunt quæ vidẽtur,cur igitur nemo videt? Sed ſiue inuiſibilia quę ſunt in homine conſideret, ſiue tractabilia, quæ veniunt ſub aſpectũ,ratione vtraq; conſtare quis non videt? Quomodo ergo ſine ratione coëuntia poſſunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil eſſe in omni mũdo, quod non habeat in ſe maximã mirabilemq́; rationẽ. Quę quia ſupra hominis ſenſum,& ingeniũ eſt,cui rectiùs, quàm diuinæ prouidentiæ tribuenda eſt? An ſi ſimulacrum hominis, & ſtatuam ratio & ars fingit, ipſum hominem de fruſtis temerè concurrentibus fieri putabimus? Et quid ſimile veritatis in ficto,cùm ſummũ, & excellens artificiũ nihil aliud,niſi vmbrã, & extrema corporis lineamẽta poſſit imitari? nũ potuit humana ſolertia dare operi ſuo,aut motum

aliquem,aut ſenſum? Omitto vſum videndi,audiendi,odorãdi, cæterorumque membrorum vel apparentium,vel latentium mirabiles vtilitates. Quis artifex potuit aut cor hominis,aut vocem, aut ipſam fabricare ſapientiam? Quiſquámne igitur ſanus exiſtimat, quod homo ratione & conſilio facere non poſſit, id concurſu atomorum paſſim cohærentium perfici potuiſſe? Vides in qua deliramenta inciderint, dum volunt effectionem, curamque rerum Deo dare. Concedamus tamen his,vt ex atomis fiant, quæ terrena ſunt:num etiam cęleſtia? Deos aiunt incorruptos,æternos,beatos eſſe, ſoliſque dant immunitatem,ne concurſu atomorum concreti eſſe videantur. Si enim Deos quoque ex illis conſtituiſſent,diſſipabiles fierent,ſeminibus aliquando reſolutis, atque in naturam ſuam reuertentibus. Ergo ſi eſt aliquid, quod atomi non effecerint, cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quęro, antè quàm mundum primordia iſta generarent, cûr ſibi dij habitaculum non ædificauerunt? Videlicet niſi atomi coiiſſent,cælumque feciſſent, adhuc dij per medium inane penderent. Quo igitur conſilio,qua ratione de cõfuſo aceruo ſe atomi cõgregauerunt,vt ex alijs inferius terræ cõglobarentur,cęlum deſuper tenderetur,tanta ſiderum varietate diſtinctũ, vt nihil vnquam

quam excogitari poſſit ornatius? Tanta ergo qui videat, & talia, poteſt exiſtimare, nullo effecta eſſe conſilio, nulla prouidentia, nulla ratione diuina, ſed ex atomis ſubtilibus & exiguis concreta eſſe tãta miracula: Nónne prodigio ſimile eſt, aut natũ eſſe hominem, qui hæc diceret, aut extitiſſe, qui crederet? vt Democritum, qui auditor eius fuit, vel Epicurũ, in quem vanitas omnis de Leucippi fonte profluxit. At enim (ſicut alij dicunt) naturâ mundus effectus eſt, quæ ſenſu, & figura caret. Hoc veró multò eſt abſurdius. Si natura mundum fecit, cõſilio, & ratione fecerit, ne[illegible]e eſt. Is enim facit aliquid, qui aut v[illegible]tatem faciendi habet, aut ſcientiam. Si caret ſenſu, ac figura, quomodo poteſt ab ea fieri, quod & ſenſum habeat, & figuram? Niſi fortè quis arbitretur, animalium fabricam tam ſubtiliter à non ſentiente natura formari, animariq; potuiſſe, aut iſtam cæli ſpeciem tam prouidenter ad vtilitates viuentium temperatam, neſcio quo caſu, ſine conditore, ſine artifice ſubitò extitiſſe. Si quid eſt, inquit Chryſippus, quod efficiat ea, quæ homo, licet ratione ſit præditus, facere non poſſit, id profectò eſt maius, & fortius, & ſapientius homine. Homo autem non poteſt facere cæleſtia: ergo illud, quod hæc efficiet, vel effecerit, ſuperat hominem arte, conſilio, prudentia, pote-

ſtate. Quis igitur poteſt eſſe, niſi Deus? Natura verò, quam veluti matrem eſſe rerum putant, ſi mentem non habet, nihil efficiet vnquam, nihil molietur. Vbi enim non eſt cogitatio, nec motus eſt vllus, nec efficacia. Si autem cõſilio vtitur ad incipiendum aliquid, ratione ad diſponendum, arte ad efficiendũ, virtute ad conſummandũ, poteſtate ad regendum & continendum, cur Natura potius quàm Deus nominetur? Aut ſi concurſus atomorum, vel carens mẽte natura ea, quæ videmus, effecit, quæro, cur facere cælum potuerit, & vrbem, aut domum, non potuerit? Cur montes marmoris fecerit, columnas, & ſimulacra non fecerit? Atqui potuerunt atomi etiam ad hęc efficienda concurrere, ſiquidem nullam poſitionem relinquunt, quam non experiantur. Nam de natura, quæ mentem non habeat, non eſt mirandum, quòd hæc facere oblita ſit. Quid ergo eſt? Vtique Deus, cùm inchoaret hoc opus mũdi, quo nihil poteſt eſſe nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad vtilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem, quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipſe, in quibus etiam hominem ipſum, cui particulam de ſua ſapiẽtia dedit, & inſtruxit eum ratione, quantum fragilitas terrena capiebat, vt ipſe ſibi efficeret, quæ in vſus ſuos eſſent neceſſaria. Si verò in

hu

huius mundi (vt ita dixerim) Republica, nulla prouidẽtia eſt quæ regat, nullus Deus qui adminiſtret, nec omnino ſenſus vllus in hac rerum natura pollet : vnde igitur mens humana tam ſolers, tam intelligens orta eſſe credetur? Si enim corpus hominis ex humo factum eſt, vnde nomen accepit: animus ergo, qui ſapit, rector eſt corporis, cui membra obſequuntur tanquam regi, & imperatori, qui nec aſpici, nec comprehendi poteſt, non potuit ad hominem niſi à ſapienti natura peruenire. Sed ſicut omne corpus mens, & animus gubernat, ita & mundum Deus. Nec enim veriſimile eſt, vt minora & humilia regimen habeant: maiora, & ſumma non habeant. Deniq; M. Cicero in Tuſculanis, & in cõſolatione, Animorũ, inquit, nulla in terris origo inueniri poteſt. Nihil eſt, inquit, in animis miſtum, atq; concretum, aut quod ex terra natum, atque factum eſſe videatur, nihilq; humidum, aut ſtabile, aut igneũ. His enim innatum nihil ineſt, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quo & præterita teneat, & futura prouideat, & cõplecti poſſit præſentia, quæ ſola diuina ſunt. Nec enim inueniuntur vnquam, vnde ad hominem venire poſſint, niſi à Deo. Exceptis igitur duobus, tribúſve calumniatoribus vanis, cùm conſtet diuina prouidentia mundum regi,

ſicut & factus eſt, nec ſit quiſquam, qui Diagoræ, Theodoriq́; ſententiam, vel Leucippi inane commentum, vel Democriti, Epicuriq́; leuitatem præferre audeat auctoritati vel illorum ſeptem priorũ, qui ſunt appellati ſapientes, vel Pythagoræ, vel Socratis, vel Platonis, cæterorumque ſummorum Philoſophorum, qui eſſe prouidentiam iudicauerunt: falſa igitur eſt & illa ſententia, qua putant terroris, ac metus gratia religionem à ſapientibus inſtitutam, quo ſe homines imperiti à peccatis abſtinerent. Quod ſi verum ſit, ergo deriſi ab antiquis ſapientibus ſumus. Quòd ſi fallendi noſtri, atque adeò totius generis humani cauſa cõmenti ſunt religionẽ, ſapientes igitur non fuerunt, quia in ſapientem non cadit mendacium. Sed vt fuerint ſapientes, quæ tanta felicitas mentiendi, vt non tantummodo indoctos, ſed Platonem quoq;, ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Ariſtotelem, maximarum ſectarum principes tam facilè deluderent? Eſt igitur diuina prouidentia, vt ſenſerunt ij homines, quos nominaui, cuius vi ac poteſtate omnia quæ videmus, & facta ſunt, & reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta diſpoſitio, tanta in ſeruandis ordinibus, temporibúſq; conſtantia, aut olim potuit ſine prouido artifice oriri, aut cõſtare tot ſeculis ſine inco-

la potenti, aut in perpetuum gubernari ſine perito rectore, quod ratio ipſa declarat. Quicquid eſt enim quod habet rationem, ratione ſit ortum, neceſſe eſt. Ratio autem, ſentientis, ſapientiſque naturæ eſt: ſapiens verò, ſentienſque natura, nihil poteſt eſſe, quàm Deus. Mundus autem, quoniam rationem habet, qua & regitur, & conſtat, ergo à Deo factus eſt. Quod ſi eſt conditor, rectorque mundi Deus, rectè igitur, ac vere religio conſtituta eſt: auctori enim rerum, parentique communi honos, veneratióque debetur.

De Deo, eoq́; vno. CAP. XI.

QVoniam conſtitit de prouidentia, ſequitur vt doceamus, vtrúmne multorum eſſe credenda ſit, an potius vnius. Satis (vt opinor) oſtendimus in noſtris Inſtitutionibus, deos multos eſſe non poſſe, quòd diuina vis, ac poteſtas ſi diſtribuatur in plures, diminuitur vtique, & mortalis eſt: ſi verò mortalis non eſt, nec minui, nec diuidi poteſt. Deus igitur vnus eſt, in quo vis, & poteſtas conſummata eſt, nec minui poteſt, nec augeri. Si autem ſunt multi, dum habent ſinguli poteſtatis aliquid, ac numinis, ſumma ipſa decreſcit, nec poterunt ſinguli habere totum, quod eſt commune cum pluribus: vnicuiq; tantum deerit, quantum cæteri poſſidebũt. Nõ poſſunt igitur in hoc

mundo multi eſſe rectores, nec in vna domo multi domini, nec in naui vna multi gubernatores, nec in armento, aut grege duces multi, nec in vno examine multi reges: ſed nec in cælo quidem multi ſoles eſſe poterunt, ſicut nec animæ plures in vno corpore, adeò in vnitate natura vniuerſa conſentit. Quod ſi mundum

Spiritus intus alit, totamq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet:

apparet teſtimonio poëtæ, vnum eſſe mundi habitatorem Deum: ſiquidem corpus omne niſi ab vna mente incoli, regíq; non poteſt. Omnem igitur diuinam poteſtatem neceſſe eſt in vno eſſe, cuius nutu, & imperio regantur omnia. & ideo tantus eſt, vt ab homine non poſſit, aut verbis enarrari, aut ſenſibus æſtimari. Vnde igitur ad homines opinio multorum Deorum perſuaſione peruenit? Nimirum ij omnes, qui coluntur vt dij, homines fuerunt, & iidem primi, ac maximi reges: ſed eos aut ob virtutem, quia profuerant hominū generi, diuinis honoribus affectos eſſe poſt mortem: aut ob beneficia & inuenta, quibus humanam vitam excoluerant, immortalem memoriam conſecutos, quis ignorat? Nec tantùm mares, ſed & fœminas. Quod cùm vetuſtiſſimi Græciæ ſcriptores, quos illi θεολόγους nuncupāt, tum

etiam Romani Græcos ſecuti, & imitati docent, quorum præcipuè Euhemerus, ac noſter Ennius, qui eorum omnium natales, cõiugia, progenies, imperia, res geſtas, obitus, ſimulacra demonſtrat. Et ſecutus eos Tullius tertio de natura Deorũ libro, diſſoluit publicas religiones: ſed tamen veram, quã ignorabat, nec ipſe, nec alius quiſquam potuit inducere. Adeò & ipſe teſtatus eſt, falſum quidem apparere, veritatem tamen latere. Vtinam, inquit, tam facilè vera inuenire poſſem, quàm falſa conuincere. Quod quidem non diſſimulanter, vt Academicus, ſed verè, atq; ex animi ſententia proclamauit: quia veritas humanis ſenſibus erui non poteſt: quod aſſequi valuit humana prouidentia, id aſſequutus eſt, vt falſa detegeret. Quicquid enim fictum, & commentitium, quia nulla ratione ſubnixum eſt: facilè diſſoluitur. Vnus eſt igitur princeps, & origo rerum Deus, ſicut Plato in Timæo, & ſenſit, & docuit: cuius maieſtatem tantam eſſe declarat, vt nec mente cõprehendi, nec lingua exprimi poſſit. Idem teſtatur Hermes, quẽ Cicero ait in numero deorum apud Ægyptios haberi, eũ, ſcilicet, qui ob virtutem, multarũmque artium ſcientiã Triſmegiſtus nominatus, & erat non modò Platone, verùm etiam Pythagora, ſeptémque illis ſapientibus longè antiquior. Apud Xeno-

phontem Socrates diſputans ait, formam Dei non oportere conquiri. Et Plato in Legum libris: Quid omnino ſit Deus, non eſſe quærendum: quia nec inueniri poſſit, nec enarrari. Pythagoras quoque vnum Deum confitetur, dicens incorporalem eſſe mentem, quæ per omnem rerum naturam diffuſa, & intenta, vitalem ſenſum cunctis animantibus tribuat. Antiſthenes autem in Phyſico, vnum eſſe naturalem Deum dixit, quamuis gentes & vrbes ſuos habeant populares. Eadem ferè & Ariſtoteles cum ſuis Peripateticis, & Zenon cum ſuis Stoicis. Longum eſt enim ſingulorum ſententias exequi, qui licet diuerſis nominibus ſint abuſi, ad vnam tamen poteſtatem, quę mundum regeret, concurrerunt. Sed tamen ſummum Deum cùm & philoſophi, & poëtæ, & ipſi deniq; qui deos colunt, ſæpe fateantur: de cultu tamen, & honoribus eius nemo vnquam requiſiuit, nemo diſſeruit, ea ſcilicet perſuaſione, qua ſemper beneficum, incorruptumq; credentes, nec iraſci eum cuiquam, nec vllo cultu indigere arbitrantur. Adeò religio eſſe non poteſt, vbi metus nullus eſt.

De religione, & Dei timore. CAP. XII.

NVnc quoniã reſpondimus impiæ quorundam, deteſtabiliq́ue imprudentiæ, vel potius amentiæ, redeamus ad propoſitum.

tum. Diximus religione ſublata, nec ſapientiam teneri poſſe, nec iuſtitiam, cùm diuinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine ſolo reperiatur: quia niſi cupiditates noſtras Deus, qui falli non poteſt, coërcuerit, ſceleratè, impiéque viueremus. Spectari ergo actus noſtros à Deo, nō modò quo ad vtilitatem communis vitæ attinet, ſed etiam ad veritatem: quia religione, iuſtitiaq; detracta, vel ad ſtultitiam pecudum amiſſa ratione deuoluimur, vel ad beſtiarum immanitatem: imò verò amplius: ſiquidem beſtiȩ ſui generis animalibus parcunt. Quid erit homine truculentius, quid immitius, ſi dempto metu ſuperiore, vim legum aut fallere potuerit, aut contemnere? Timor igitur Dei ſolus eſt, qui cuſtodit hominum inter ſe ſocietatem, per quem vita ipſa ſuſtinetur, munitur, gubernatur. Is autem timor auferetur, ſi fuerit homini perſuaſum, quòd irȩ ſit expers Deus, quem moueri, & indignari non modò, cùm iniuſta fiunt, communis vtilitas, ſed etiam ratio ipſa, & veritas perſuadet. Rurſus nobis ad ſuperiora redeundum eſt: vt quia docuimus à Deo factum eſſe mundum, doceamus quare ſit effectus.

De mundi, & temporum commodo, & vſu.

CAP. XIII.

SI conſideret aliquis vniuerſam mundi adminiſtrationem, intelliget profectò, quàm vera ſit ſententia Stoicorũ, qui aiunt, noſtra cauſa mundum eſſe conſtitutum. Omnia enim, quibus cōſtat, quæq; generat ex ſe mundus, ad vtilitatē hominis accommodata ſunt. Homo vtitur igne ad vſum calefaciendi, & luminis, & coquēdorum ciborum ferríq; fabricandi: vtitur fontibus ad potum, & ad lauacra, fluminibus ad agros irrigandos, terminandáſque regiones: vtitur terra ad percipiēdam frugum *varietatem, collibus ad conſerenda vineta, montibus ad vſum arborum, atq; lignorum, planis ad ſegetem: vtitur mari non ſolùm ad commercia, & copias ex longinquis regionibus ferendas, verùm etiam ad vbertatem omnis generis piſcium. Quòd ſi his elementis vtitur, quibus eſt proximus, non eſt dubium, quin & cælo: quoniam & cæleſtium rerum officia ad fertilitatem terræ, ex qua viuimus, temperata ſunt. Sol irrequietis curſibus, & ſpatiis inæqualibus orbes annuos conficit, & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem ſuperducit ad requiem: & tum abſceſſu longiùs ad meridiem, tũ acceſſu propiùs ad ſeptentrionem, hyemis, & æſtatis viciſſitudines facit: vt & hybernis humoribus ac pruinis in vbertatem terra pingueſcat, & æſtiuis caloribus

*vbertatem

vel herbidæ fruges maturitate durentur, vel quæ ſunt in humidis, incocta, & ferucfacta miteſcant: Luna quoque nocturni temporis gubernatrix, & amiſſi, ac recepti luminis vicibus menſtrua ſpatia moderatur, & cæcas tenebris horrentibus noctes fulgore ſuæ claritatis illuſtrat, vt æſtiua itinera, & expeditiones, & opera ſine labore, ac moleſtia confici poſſint, ſiquidem

Nocte leues melius ſtipulæ, nocte arida prata
Tonduntur, noctis lentus non deficit humor,
Et quidam ſero, hyberni ad luminis ignes
Peruigilat ferroque faces inſpicat acuto.

Aſtra etiam cætera vel ortu, vel occaſu ſuo certis ſtationibus opportunitates tẽporum planè ſubminiſtrant. Sed & nauigiis, quo minus errabundo curſu per immenſum vagentur, tegmen præbent, cùm ea ritè gubernator obſeruans, ad portum deſtinati littoris prouehatur. Ventorum ſpiritu attrahuntur nubes, vt ſata imbribus irrigentur, vt vites fœtibus, arbuſta pomis exuberent. Et hæc per orbem vicibus exhibentur, ne deſit aliquando, quo vita hominum ſuſtineatur. At enim cæteras animãtes eadẽ terra nutrit, & eiuſdẽ fœtu etiam muta paſcũtur. Num etiam mutorũ cauſa Deus laborauit? Minimè: quia ſunt rationis expertia. Sed intelligimus, & ipſa eodem modo ad vſum

vſum hominis à Deo facta, partim ad ci-
bos, partim ad veſtitũ, partim ad operis au-
xilia, vt clarum ſit, diuinã prouidẽtiam re-
rum & copiarum abundantia, hominum
vitã inſtruere, atq; ornare voluiſſe: ob eámque
que cauſam & aërem volucribus, & mare
piſcibus, & terrã quadrupedibus impleuit.
Sed Academici contra Stoicos diſſerentes
ſolent quærere, cur, ſi Deus omnia hominũ
cauſa fecerit, etiã multa contraria, & inimi-
ca, & peſtifera nobis reperiãtur, tã in mari,
quàm in terra? Quod Stoici veritatem non
reſpicientes ineptiſſimè repulerunt: Aiunt
enim multa eſſe in gignentibus, & in nu-
mero animalium, quorum lateat vtilitas,
ſed eam proceſſu temporum inueniri, ſicut
iam plura prioribus ſeculis incognita ne-
ceſſitas & vſus inuenit. Quæ tandẽ vtili-
tas poteſt in muribus, in blattis, in ſerpen-
tibus reperiri, quæ homini moleſta & per-
nicioſa ſunt? An medicina in his aliqua la-
tet? Quæ ſi eſt, inuenitur aliquando, nempe
aduerſus mala, cùm id illi querantur eſſe
omnino malum. Viperam ferunt exuſtam,
in cineremque dilapſam, mederi eiusdem
beſtiæ morſui. Quanto melius fuerat eam
prorſus non eſſe, quàm remedium contra
ſe ab ipſa deſiderari? Breuius igitur, ac ve-
rius reſpõdere potuerunt in hunc modum:
Deus cùm formaſſet hominem veluti ſi-

mula

mulacrum ſuum, quod erat diuini opificij ſummum, inſpirauit ei ſapientiam ſoli, vt omnia imperio ac ditioni ſuæ ſubiugaret, omnibusque mundi commodis vteretur. Propoſuit tamē ei & bona, & mala, quia ſapientiā dedit, cuius omnis ratio in diſcernēdis malis ac bonis poſita eſt. Non poteſt enim quiſquā eligere meliora, & ſcire quid bonū ſit, niſi ſciat ſimul reijcere ac vitare quæ mala ſunt. Inuicem enim ſibi alterum cōnexa ſunt, vt ſublato alterutro, vtrumq; tolli ſit neceſſe. Propoſitis igitur bonis malisque, tum demum opus ſuum peragit ſapientia, & quidem bonum appetit ad vtilitatem, malū reijcit ad ſalutem. Ergo ſicut bona innumerabilia data ſunt homini, quibus frui poſſet, ſic etiam mala, quæ caueret. Nam ſi malum nullum ſit periculumque, nihil deniq; quod lædere hominem poſſit, tollitur omnis materia ſapientiæ, nec erit homini neceſſaria. Poſitis enim tantūmodo in conſpectu bonis, quid opus eſt cogitatione, intellectu, ſcientia, ratione? Quocunq; porrexerit manum, id naturę aptum, & cōmodum ſit: vt ſi quis velit apparatiſſimam cœnā infantibus qui nondū ſapiāt, apponere, vtique id appetent ſinguli, quò vnumquenque aut impetus, aut etiam caſus attraxerit: & quicquid ſumpſerint, id illis erit vtile ac ſalubre. Quid igitur nocebit,

bit, eos, ſicuti ſunt, permanere, & ſemper infantes ac neſcios eſſe rerum? Si autem admiſceas vel amara, vel inutilia, vel etiam venenata, decipiuntur vtiq; per ignorantiam boni ac mali, niſi accedat his ſapientia, per quam habeant malorum reiectionem, bonorumq; delectum. Vides ergo, magis propter mala opus bonis eſſe ſapientia: quæ niſi fuiſſet propoſita, rationale animal non eſſemus. Quòd ſi hæc ratio vera eſt, quam Stoici nullo modo videre potuerunt, diſſoluitur etiam argumentum illud Epicuri: Deus, inquit, aut vult tollere mala, & non poteſt: aut poteſt, & non vult: aut neq; vult, neque poteſt: aut & vult, & poteſt. Si vult, & non poteſt, imbecillis eſt: quod in Deum non cadit. Si poteſt, & non vult, inuidus, quod æquè alienum à Deo. Si neque vult, neque poteſt, & inuidus, & imbecillis eſt, ideoque neque Deus. Si vult, & poteſt, quod ſolum Deo conuenit, vnde ergo ſunt mala? aut cur illa non tollit? Scio plerosq; philoſophorum, qui prouidentiam defendunt, hoc argumento perturbari ſolere, & inuitos penè adigi, vt Deũ nihil curare fateantur: quod maximè quærit Epicurus. Sed nos ratione perſpecta, formidoloſum hoc argumentum facilè diſſoluimus. Deus enim poteſt quicquid velit: & imbecillitas vel inuidia in Deo nulla eſt: poteſt igitur mala

mala tollere,ſed non vult. Nec ideo tamen inuidus:idcirco enim non tollit, quia & ſapientiã(ſicut docui) ſimul tribuit, & plus boni,ac iucunditatis in ſapientia, quàm in malis moleſtiæ. Sapientia etiã facit, vt etiã Deũ cognoſcamus, & per eam cognitionem, immortalitatem aſſequamur, quod eſt ſummum bonum. Itaque niſi prius malum agnouerimus, nec bonum poterimus agnoſcere. Sed hoc nõ vidit Epicurus, nec alius quiſquam: ſi tollantur mala, tolli pariter ſapientiam, nec vlla in homine virtutis remanere veſtigia, cuius ratio ſuſtinenda, & ſuperanda malorũ acerbitate conſiſtit. Itaque propter exiguum compendium ſublatorum malorum maximo, & vero, & propriè nobis bono caremus. Conſtat igitur, omnia propter hominem propoſita, tam mala, quàm etiam bona.

De homine, eiusq; commodis.

CAP. XIIII.

SEquitur, vt oſtendam, cur fecerit hominem ipſum Deus: ſicut mundũ propter hominem machinatus eſt, ita ipſum propter ſe, tanquam diuini templi antiſtitem, ſpectatorẽ operum rerumque cæleſtium. Solus eſt enim, qui ſentiens capaxque rationis intelligere poſſit Deũ, qui opera eius admirari, virtutem, poteſtatẽq; perſpicere. Idcirco enim cõſilio, mẽte, prudẽtia inſtructus

ctus eſt.Ideo ſolus præter cæteras animantes rectus corpore,ac ſtatu factus eſt, vt ad contemplationem parentis ſui excitatus eſſe videatur.Ideo ſermonem ſolus accepit, ac linguam cogitationis interpretem, vt enarrare maieſtatē Domini ſui poſſit. Poſtremò idcirco ei cuncta ſubiecta ſunt, vt factori, atque artifici Deo eſſet ipſe ſubiectus. Si ergo Deus hominem ſuum voluit eſſe cultorem, ideoq́ue illi tantum honoris attribuit, vt rerum omnium dominaretur: vtiq; iuſtiſſimum eſt & Deum colere, videlicet eum,qui tanta præſtiterit,& amare hominem,qui ſit nobiſcum diuini iuris ſocietate coniunctus.Nec enim fas eſt,cultorem Dei à Dei cultore violari.Vnde intelligitur, religionis.ac iuſtitiæ cauſa eſſe hominē figuratum. Cuius rei teſtis eſt M.Tullius in libris de legibus,ita dicens: Sed omnium, quæ in doctorem hominum diſputatione verſantur, nihil eſt profectò præſtabilius, quàm planè intelligi,nos ad iuſtitiā eſſe natos. Quod ſi eſt veriſſimū, Deus ergo vult omnes homines eſſe. iuſtos, id eſt,Deū, & hominē charos habere,Deū ſcilicet honorare tanquam patrem,hominē diligere velut fratrem:in his enim duobus tota iuſtitia conſiſtet. Qui ergo aut Deum non agnoſcit,aut homini nocet,iniuſtè,& contra naturam ſuam viuit,& hoc modo rumpit

inſtitutum, legemque diuinam.

De peccatis, Deo, & homine. CAP. XV.

HIc fortaſſe quærat aliquis, vnde ad hominem peccata peruenerint, aut quæ prauitas diuini iuſtituti regulam ad peiora detorſerit, vt cùm ſit ad iuſtitiam genitus, opera tamen efficiat iniuſta. Iam ſuperius explanaui, ſimul Deum propoſuiſſe bonum ac malum: & bonum quidem diligere, ac malum, quod huic repugnat, odiſſe: ſed ideo malum permiſiſſe, vt & bonũ emicaret, quod alterum ſine altero (ſicut ſæpe docui) intelligimus conſtare non poſſe, denique ipſum mundum ex duobus elementis repugnantibus, & inuicẽ copulatis eſſe concretum, igneo & humido: nec potuiſſe lucem fieri, niſi & tenebrę fuiſſent: quia nec ſuperum poteſt eſſe ſine infero, nec oriens ſine occidente, nec calidum ſine frigido, nec molle ſine duro. Sic & nos ex duobus æquè repugnantibus compacti ſumus, anima, & corpore: quorũ alterum cælo adſcribitur, quia tenue eſt & intractabile, alterũ terræ, quia comprehẽſibile eſt: alterum ſolidum, & æternum eſt: alterum fragile, atque mortale. Ergo alteri bonum adhæret, alteri malum: alteri lux, vita iuſtitia: alteri tenebræ, mors, iniuſtitia. Hinc extitit in hominibus naturæ ſuæ deprauatio, vt eſſet neceſſe conſtitui legẽ, qua poſſent &

vitia prohiberi, & virtutis officia imperari. Cùm igitur ſint in rebus humanis bona & mala, quorum rationem declaraui, neceſſe eſt, ad vtranque partem moueri Deum, & ad gratiã cùm iuſta fieri videt: & ad iram, cùm cernit iniuſta. Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit: Si eſt in Deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odij ad iram, neceſſe eſt habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, ceteroſque affectus, qui ſunt imbecillitatis humanæ. Non eſt neceſſe, vt timeat, qui iraſcitur: aut mœreat, qui gaudet: denique iracundi, minus timidi ſunt: & natura læti minus mœrẽt. Quid opus eſt de humanis affectibus dicere, quibus fragilitas noſtra ſuccumbit? Conſideremus diuinam neceſſitatem: nolo enim naturam dicere, quia Deus noſter nunquam creditur natus. Timoris effectus habet in homine materiam, in Deo non habet. Homo, quia multis caſibus periculiſque ſubiectus eſt, metuit, ne qua vis maior exiſtat, q̃ illũ verberet, ſpoliet, laceret, affligat, interimat. Deus autem, in quem nec egeſtas, nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto poteſt: quia nihil eſt, quod ei vim poſſit inferre. Irẽ libidinis ratio in homine manifeſta eſt. Nam qui fragilis & mortalis eſt effectus, neceſſe fuit alterum ̃ ſexum diuerſumque conſtitui, cuius permiſtione ſobo-

les effici poſſet ad cõtinendam generis perpetuitatem. Hæc autem libido in Deo locũ nõ habet, quia & fragilitas, & interitus ab eo alienus eſt, nec vlla eſt apud eum fœmina, cuius poſſit copulatione gaudere, nec ſucceſſione indiget, qui ſemper futurus eſt. Eadẽ de inuidia & cupiditate dici poſſunt, quæ certis, manifeſtisque de cauſis in hominẽ cadũt, in Deũ nullo modo. At verò & gratia, & ira, & miſeratio habẽt in Deo materiã, recteque illis vtitur ſumma illa & ſingularis poteſtas ad rerum cõſeruationem.

De Deo, eiusq; ira gratia, & affectibus.

CAP. XVI.

Quærit quiſpiam, quæ ſit iſta materia. Primùm accedentibus malis afflicti homines ad Deum plerumque confugiunt, mitigant, obſecrant, credentes eum poſſe ab his iniurijs propulſare. Habet igitur cauſam miſerandi: nec enim tam immitis eſt hominum contemptor, vt auxilium laborantibus deneget. Item plurimi, quibus perſuaſum eſt, Deo placere iuſtitiam, eumque qui ſit dominus ac parens omnium, venerantur cũ precibus aſſiduis, ac frequentibus votis, dona & ſacrificia offerũt, nomẽ eius laudibus proſequuntur, iuſtis ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergo eſt, propter quod Deus & poſſit, & debeat gratificari. Nã ſi nihil eſt tam conueniens Deo

quàm beneficentia, nihil autem tam alienum, quàm vt ſit ingratus, neceſſe eſt, vt officijs optimorũ, ſanctéque viuentiũ præſtet aliquid, ac vicem reddat, nec ſubeat ingrati culpam, quæ eſt etiam homini criminoſa. Contrà autem ſunt alij facinoroſi, & nefarij, qui libidinibus omnia polluant, cædibus vexent, fraudẽt, rapiant, peierent, nec conſanguineis, nec parentibus parcant, leges, & ipſum etiam Deum negligant. Habet igitur ira in Deo materiam. Non eſt enim fas, eum, cùm talia fieri videat, non moueri, & inſurgere ad vltionẽ ſceleratorum, & peſtiferos nocentéſque delere, vt bonis omnibus conſulat: adeò & in ipſo ira eſt, & gratificatio. Inania ergo, & falſa reperiuntur argumenta, vel eorum, qui, cùm iraſci Deum nolũt, gratificari volunt: quia ne hoc quidem fieri ſine ira poteſt: vel eorum, qui nullum animi motum eſſe in Deo putant. Et quia ſunt aliqui affectus, qui non cadunt in Deum, vt libido, timor, auaritia, mœror, inuidia, omni prorſus affectu eum vacare dixerunt. His enim vacat, quia vitiorum effectus ſunt: eos autem, qui ſunt virtutis, id eſt, ira in malos, charitas in bonos, miſeratio in afflictos, quoniam diuina poteſtate ſunt digna, proprios, & iuſtos, & veros habet. Quæ profectò niſi habeat, humana vita turbabitur, atque

ad tantam confuſionem deueniet ſtatus rerum, vt cõtemptis, ſuperatiſque legibus ſola regnet audacia: vt nemo denique tutus eſſe poſſit, niſi qui viribus præualeat, ita quaſi communi latrocinio terra omnis depopulabitur. Nunc verò, quoniã & mali pœnam, & boni gratiam, & afflictionem ſperant, eſt virtutibus locus, & ſcelera rariora ſunt. At enim plerumque & ſcelerati feliciores ſunt, & boni miſeriores, & iuſti ab iniuſtis impunè vexantur. Conſiderabimus poſteà, cur iſta fiant. Interim de ira explicemus, an ſit aliqua in Deo, vtrum nihil curet omnino, nec moueatur ad ea, quæ impiè geruntur.

De Dei cura: & ira. CAP. XVII.

DEus, inquit Epicurus, nihil curat: nullam igitur habet poteſtatem. Curare enim neceſſe eſt eum, qui habet poteſtatem: vel ſi habet & non vtitur, quæ tanta eſt negligendi cauſa, vt ei non dicam noſtrum genus, ſed etiam mundus ipſe ſit vilis? Ideo, inquit, incorruptus eſt, ac beatus, quia ſemper quietus. Cui ergo miniſtratio tantarum rerum ceſſit, ſi hæc à Deo negligantur, quæ videmus ratione ſumma gubernari? Aut quietus eſſe quomodo poteſt, qui viuit, & ſentit? Nã quies aut ſomni res eſt, aut mortis: ſed nec ſomnus habet quietem. Nã cùm ſoporati ſumus, corpus quidem quieſcit, animus autem irrequietus agitatur: imagines

ſibi,quas cernat,effingit, vt naturalem ſuũ motũ exerceat varietate viſorum:auocetque ſe à falſis,dum membra ſaturentur,& vigorem capiant de quiete. Quies igitur ſempiterna ſolius mortis eſt. Si autẽ mors Deum non attingit:Deus igitur nunquam quietus eſt.Dei verò actio quæ poteſt eſſe, niſi mundi adminiſtratio? Si verò mundi curã gerit, curat igitur homiũ vitam Deus, ac ſingulorum actus animaduertit, eoſque ſapientes,ac bonos eſſe deſiderat. Hæc eſt volũtas Dei,hæc diuina lex : quam qui ſequitur,qui obſeruat,Deo charus eſt.Neceſſe eſt igitur,vt ira moueatur aduerſus eum, qui hanc æternam, diuinamq́ue legem aut violauerit, aut ſpreuerit. Si nocet alicui Deus,iam bonus non eſt.Non exiguo falluntur errore, qui cenſuram ſiue humanã, ſiue diuinam acerbitatis nomine infamãt, putantes nocentem dici oportere , qui nocentes afficit pœna. Quod ſi eſt,nocentes igitur leges habemus , quæ peccantibus ſupplicia ſanxerunt:nocentes iudices, qui ſcelere conuictos pœna capitis afficiunt. Quod ſi & lex iuſta eſt,quæ & nocẽti tribuit quod meretur,& iudex integer,ac bonus dicitur,cùm malè facta vindicat(bonorũ enim ſalutẽ cuſtodit, qui malos punit) ergo & Deus, cùm malis obeſt, nocẽs non eſt:ipſe autẽ eſt nocens, qui aut innocenti

nocet,

nocet, aut nocēti parcit, vt pluribus noceat. Libet quærere ab iis, qui Deum faciunt immobilem: Si quis habeat rem, domum, familiam, ſeruique eius cōtemnentes patientiam domini omnia inuaſerint, ipſi bonis eius fruantur, ipſos familia eius honoret: dominus autem contemnatur ab omnibus, derideatur, rel nquatur, vtrúmne ſapiens eſſe poſſit, qui contumelias non vindicet, ſuíſque rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat poteſtatem? Quæ tanta in quoquā poteſt patientia reperiri? ſi tamen patiētia nominanda eſt, & non ſtupor quidam inſenſibilis. Sed facilè eſt ferre contemptum. Quid ſi fiant illa, quæ à Cicerone dicūtur? Etenim quæro, ſi quis paterfamilias liberis ſuis à ſeruo interfectis, vxore occiſa, incenſa domo, ſupplicium de ſeruo nunquàm acerrimum ſumpſerit: vtrum is clemens, ac miſericors, an inhumanus, & crudeliſſimus eſſe videatur? Quòd ſi eiuſmodi facinoribus ignoſcere, crudelitatis eſt potius, quàm pietatis: nō eſt ergo virtutis in Deo, ad ea, quæ iniuſtè fiunt, non commoueri. Nam mundus tanquam Dei domus eſt, & homines tanquam ſerui: quibus ſi ludibrio ſit nomen eius, qualis, aut quanta patiētia eſt, vt honoribus ſuis cedat, praua & iniqua fieri videat, & non indignentur, quod proprium & naturale eſt ei, cui peccata non placeant? Iraſci

ergo rationis eſt: auferuntur enim delicta, & refrænatur licentia: quod vtique iuſte, ſapienterque fit. Sed Stoici non viderunt eſſe diſcrimen recti, & praui: eſſe iram iuſtam & iniuſtam: & quia medelam rei non inueniebant, voluerunt eã penitus excindere. Peripatetici verò nõ excindendã, ſed temperandam eſſe dixerunt: quibus in ſexto libro Inſtitutionum ſatis reſpondimus. Neſciſſe autem philoſophos, quæ ratio eſſet iræ, apparet ex definitionibus eorum, quas Seneca enumerauit in libris, quos de ira cõpoſuit. Ira eſt, inquit, cupiditas vlciſcendæ iniuriæ, Alij (vt ait Poſſidonius) cupiditas puniendi eius, à quo te iniquè putes læſum. Quidam ita definierũt: Ira eſt incitatio animi ad nocendũ ei, qui aut nocuit, aut nocere voluit. Ariſtotelis definitio non multũ à noſtra abeſt. Ait enim, iram eſſe cupiditatem doloris rependendi. Hæc eſt ira, de qua ſuperiùs diximus, quæ etiã multis ineſt: in homine verò cohibenda eſt, ne ad aliquod maximum malum proſiliat per furorem. Hæc in Deo eſſe non poteſt, quia illæſibilis eſt: in homine autem, quia fragilis eſt, inuenitur: * irritat enim læſio dolorem, & dolor facit vltionis cupiditatem. Vbi eſt ergo illa ira iuſta, qua mouetur aduerſus delinquentes? Quæ vtique non eſt cupiditas vltionis, quia non præcedit iniuria. Non dico de ijs, qui aduer-

ſus leges peccant, quibus & iudex ſine crimine iraſci poteſt. Fingamus tamen, cum ſedato animo eſſe debere, cùm ſubiicit pœnæ nocentem, quia legum ſit miniſter, non animi, aut poteſtatis ſuæ: ſic enim volunt, qui iram conantur euellere. Sed de iis potiſſimùm dico, qui ſunt noſtræ poteſtatis, vt ſerui, liberi, coniuges, & diſcipuli: quos cum delinquere videmus, incitamur ad coërcendum. Neceſſe eſt enim bono, ac iuſto diſplicere quæ praua ſunt, & cui malum diſplicet, moueri, cùm id fieri videat. Ergo ſurgimus ad vindictam, non quia læſi ſumus, ſed vt diſciplina ſeruetur, mores corrigãtur, licentia comprimatur. Hæc eſt ira iuſta, quæ ſicut in homine neceſſaria eſt ad prauitatis correctionem, ſic vtique in Deo, à quo ad hominem peruenit exemplum. Nam ſicuti nos poteſtati noſtræ ſubiectos coërcere debemus, ita etiã peccata vniuerſorum Deus coërcere debet: quod vt faciat, iraſcatur neceſſe eſt: quia naturale eſt bono ad alterius peccatum moueri, & incitari. Ergo definire debuerunt, Ira eſt motus animi ad coërcenda peccata inſurgentis. Nam definitio Ciceronis, Ira eſt libido vlciſcendi, non multùm à ſuperioribus diſtat. Ira autem, quam poſſumus vel furorem, vel iracundiam nominare, hæc ne in homine quidem debet eſſe: quæ tota vitioſa eſt. Ira verò, quæ ad corre-

ctionem vitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo poteſt: quia & vtilis eſt rebus humanis & neceſſaria.

De peccatis vindicandis. CAP. XVIII.

QVid opus eſt, inquiſit, ira, cum ſine hoc affectu peccata corrigi poſſunt? Atqui nullus eſt, qui peccatorē poſſit videre tranquillè: poſſit fortaſſe, qui legibus præſidet, quia facinus non ſub oculis eius admittitur, ſed defertur aliunde tanquam dubium: nec vnquam poteſt eſſe ſcelus tam clarum, vt defenſioni locus nō ſit: & ideo poteſt iudex moueri aduerſus eum, qui poteſt innocens inueniri. Cumque detectū facinus in lucem venerit, iam non ſua, ſed legum ſententia vtitur. Sed poteſt concedi, vt ſine ira faciat quod facit: habet enim quod ſequatur. Nos certè, cùm domi peccatur à noſtris, ſiue id cernimus, ſiue ſentimus, indignari neceſſe eſt. Ipſe enim peccati aſpectus indignus eſt. Nam qui non mouetur omnino, aut probat delicta, quod eſt turpius, & iniuſtius, aut moleſtiā caſtigandi fugit, quā ſedatus animus, & quieta mēs aſpernatur, ac renuit, niſi ira ſtimulauerit. Qui autem commouetur, tamen intempeſtiua leuitate, vel ſæpius quàm neceſſe eſt, vel etiam ſemper ignoſcit, is planè & illorum vitam perdit, quorum audaciam nutrit ad facinora maiora, & ſibi ipſi æternam moleſtiarum materiam

ſub

ſubminiſtrat. Vitioſa eſt ergo in peccatis iræ ſuę cohibitio. Laudatur Archytas Tarétinus, qui cùm in agro corrupta eſſe omnia comperiſſet, villici ſui culpam redarguens: Miſerum te, inquit, quē iam verberibus necaſſem, niſi iratus eſſem. Vnicū hoc exemplum temperantiæ putant: ſed auctoritate ducti non vident, quàm inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (ſicut ait Plato) nemo prudens punit, quia peccatū eſt, ſed ne peccetur: apparet, quàm malum vir ſapiēs propoſuerit exemplum. Si enim ſenſerint ſerui dominum ſæuire cùm non iraſcitur, tū parcere cùm iraſcitur, non peccabunt vtique leuiter, ne verberentur, ſed, quantum poterunt, grauiſſimè, vt ſtomachum eius incitent, atque impunè diſcedant. Ego verò laudarem, ſi cùm fuiſſet iratus, dediſſet iræ ſuæ ſpatium, vt reſidente per interuallum temporis animi tumore, haberet modum caſtigatio. Non ergo propter irę magnitudinem donanda erat pœna, ſed differenda: ne aut peccanti maiorem iuſto dolorem inureret, aut caſtiganti furorem: nunc verò quæ tandem æquitas, aut ſapientia eſt, vt aliquis ob exiguum delictum puniatur? aut ob maximum non puniatur? Quòd ſi naturam rerū, cauſaſque didiciſſet, nunquàm tam importunam continentiam profiteretur, vt nequam ſeruus iratum ſibi fuiſſe dominum

gratularetur. Nam ſicut corpus humanum Deus multis,& varijs ſenſibus ad vſum vitę neceſſarijs inſtruxit,ſic & animo varios attribuit affectus,quibus vitę ratio conſtaret, vt libidinem producendę gratia ſobolis dedit, ſic iram,cohibendorum cauſa delictorum.Verùm ij,qui neſciunt fines bonorum, ac malorum, ſicut libidine vtuntur ad corruptelas,& ad voluptates, ſic ira, & affectu ad nocendum, dum ijs, quos odio habent, iraſcuntur,aut paribus, aut etiam ſuperioribus. Hinc quotidie ad maxima facinora proſilitur: hinc tragœdiæ ſæpe naſcuntur. Eſſet igitur laudandus Archytas, ſi cùm alicui ciui,& pari facienti ſibi iniuriam fuiſſet iratus,repreſſiſſet ſe tamen, & patientia furoris impetum mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa eſt, qua compeſcitur aliquod imminens magnum malum. Seruorum autem,filiorumq́ue peccata nō coërcere, peccatum eſt, euadent enim ad maius malum per impunitatem. Hîc non cohibenda ira, ſed etiam, ſi iacet, excitanda eſt. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo,qui hominem,ſimilem ſui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia Stoici negant habere vllam formā Deum, & ingens alia materia naſcitur, ſi eos coarguere velimus:de animo tantùm loquar. Si Deo ſubiacet, cogitare, ſapere, intelligere, prouidere,

dere,

dere, præſtare: ex omnibus autem animalibus homo ſolus hoc habet: ergo ad Dei ſimilitudinem factus eſt. ſed ideo procedit in vitium, quia de terrena fragilitate permiſtus, non poteſt id, quod à Deo ſumpſit, incorruptum purumque ſeruare, niſi ab eodem Deo iuſtitiæ præceptis imbuatur.

De anima & corpore, déque prouidentia.

CAP. XIX.

SEd quoniam cōpactus eſt (vt diximus) è duobus homo, animo, & corpore, in altero virtutes, in altero vitia continentur, & impugnant ſe inuicem. Animi enim bona, quæ ſunt in continendis libidinibus, contraria ſunt corpori: & corporis bona, quæ ſunt in omni genere voluptatum, inimica ſunt animo. Sed ſi virtus animi repugnauerit * cupiditatibus, eaſque compreſſerit, erit verè Deo ſimilis. Vnde apparet, animā hominis, quæ virtutem diuinam capit, non eſſe mortalem. Sed diſcrimen illud eſt, quòd cùm virtus habeat amaritudinem, & ſit dulcis illecebra voluptatis, vincuntur plurimi, & abſtrahuntur ad ſuauitatem. Ii verò, qui ſe corpori, rebuſq; terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec aſſequi poſſunt diuini numinis gratiam, quia ſe vitiorum labibus inquinarunt. Qui autem Deum ſecuti, eique parentes, corporis deſideria cōtempſerunt, & virtutem præferētes voluptatibus, inno

voluptatibus.

innocentiam, iuſtitiamque ſeruauerint, hos Deus vt ſui ſimiles recognoſcit. Cùm igitur ſanctiſſimam legẽ poſuerit, velitq; vniuerſos innocentes, ac beneficos eſſe, poteſt ne non iraſci, cùm videt contemni legẽ ſuam, abiici virtutem, appeti voluptatem? Quòd ſi eſt mundi adminiſtrator (ſicut eſſe debet) non vtique contemnit id, quod eſt in omni mundo vel maximum. Si eſt prouidens, (vt oportet Deũ) cõſulit vtiq; generi humano, quo ſit vita noſtra & copioſior, & melior, & tutior. Si eſt pater, ac Deus vniuerſorum, certè & virtutibus hominum delectatur, & vitijs commouetur: ergo & iuſtos diligit, & impios odit. Odio, inquit, opus non eſt: ſemel enim ſtatuit bonis præmium, & malis pœnam. Quòd ſi aliquis iuſtè, innocenterq; viuat & Deum nec colat, nec curet omnino, vt Ariſtoteles, & Timon, cæterique Philoſophorum, cedet ne huic impunè? quod cùm legi Dei obtemperarit, ipſum tamen ſpreuerit. Eſt igitur aliquid, propter quod Deus poſſit iraſci, tanquam fiducia integritatis aduerſus eum rebellãdi. Si huic poteſt iraſci propter ſuperbiã, cur nõ magis peccatori, qui legẽ cũ ipſo pariter latore contẽpſerit? Iudex peccatis veniã dare non poteſt, quia volũtati ſeruit alienæ, Deꝰ autẽ poteſt, quia eſt legis ſuæ ipſe diſceptator & iudex: quam cùm poneret, nõ ademit ſibi omnem

poteſtatem,ſed habet ignoſcendi licentiam.

De peccatis, & Dei miſericordia.

CAP. XX.

SI poteſt ignoſcere, poteſt igitur iraſci: cur ergo,inquiet aliquis,& qui peccant, ſæpe felices ſunt,& qui piè viuunt,ſępe miſeri? Quia fugitiui & abdicati liberè viuunt, & qui ſub diſciplina patris, aut domini ſunt,ſtrictiùs,& frugaliùs. Virtus enim per mala & probatur,& conſtat, vitia per voluptatem:nec tamen ille,qui peccat,ſperare debet perpetuam impunitatem, quia nulla eſt perpetua felicitas.

-Sed ſcilicet vltima ſemper
Expectanda dies,homini eſt:diciq; beatus
Ante obitum nemo,ſupremaq; funera debet.

vt ait poëta non inſuauis.Exitus eſt,qui arguit felicitatem,& nemo iudicium Dei poteſt nec viuus effugere,nec mortuus. Habet enim poteſtatem & viuos præcipitare de ſummo,& mortuos æternis efficere cruciatibus.Imò,inquit, ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit vindicare, & pro merito quęque punire.At enim ſi id faceret, nemo ſupereſſet. Nullus eſt enim, qui nihil peccet, & multa ſunt,quæ ad peccandum irritent,ætas, violentia,egeſtas,occaſio,pręmium.Adeò ſubiecta eſt peccato fragilitas carnis,qua induti ſumus, vt niſi huic neceſſitati Deus parceret, nimiùm fortaſſe pauci viuerent:

propter hanc cauſam patientiſſimus eſt, & iram ſuam continet. Nam quia perfecta eſt in eo virtus, neceſſe eſt patientiam quoque eius eſſe perfectam, quæ & ipſa virtus eſt. Quàm multi ex peccatoribus iuſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni, & ex improbis continentes: quàm multi in prima ætate turpes, & omnium iudicio damnati, poſtmodum tamẽ laudabiles extiterunt? Quod vtique non fieret, ſi omne peccatum pœna ſequeretur. Leges publicæ manifeſtos reos damnant: ſed plurimi ſunt, quorum peccata occultantur: plurimi, qui delatorem comprimunt aut precibus, aut præmio: plurimi, qui iudicia eludunt per gratiam, vel potentiam. Quòd ſi eos omnes, qui humanam pœnam effugiunt, cenſura diuina damnaret, eſſet homo aut rarus, aut nullus in terra. Denique vel vna illa cauſa delendi generis humani iuſta eſſe potuiſſet, quòd homines contempto Deo viuo, terrenis, fragilibuſque figmentis honorem diuinum tanquam cæleſtibus deferunt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cumque illos Deus artifex, ore ſublimi, ſtatu recto figuratos, ad contemplationem cæli, & notitiam Dei excitauerit, curuare ſe ad terram maluerunt pecudum more. Humilis enim & curuus, & pronus eſt, qui ab aſpectu cæli, Deique patris auerſus, terrena, quæ calcare debue-

debuerat, id eſt, de terra ficta, & formata veneratur. In tanta igitur impietate hominum, tantis peccatis id aſſequitur patientia Dei, vt ſe ipſi homines, damnatis vitę prioris erroribus, corrigant. Deniq; & boni ſunt, iuſtíque multi, & abiectis terrenis cultibus, maieſtatem Dei ſingularis agnoſcunt. Sed cùm maxima, & vtiliſſima ſit Dei patientia, tamen, quamuis ſerò, noxios punit, nec patitur longiùs procedere, cùm eos inemendabiles eſſe peruiderit.

De ira Dei, & hominis. CAP. XXI.

SVpereſt vna maxima, & extrema quæſtio. Nam dixerit fortaſſe quiſpiã, adeò non iraſci Deũ, vt & in præceptis hominem iraſci vetet. Poſſem dicere, quòd ira hominis refrænanda fuerit, quia iniuſtè ſępe iraſcitur, & præſentem habet motũ, quia temporalis eſt. Itaque ne fierent ea quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges, temperari debuerat furor eius, & cõprimi, ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus autem & non ad præſens iraſcitur, & quia æternus eſt, perfectæq; virtutis, nunquã niſi meritò iraſcitur. Sed tamen non ita res ſe habet. Nam ſi omnino prohiberet iraſci, ipſe quodammodo reprehẽſor opificij ſui fuiſſet, quia in principio iram iecori hominis indidiſſet. Siquidem creditur, cauſam huius commo-

tionis in humore fellis contineri. Non igitur in totum prohibet iraſci, quia is affectus neceſſariò datus eſt: ſed prohibet in ira permanere. Ira enim mortaliũ debet eſſe mortalis: nã ſi maneat, confirmantur inimicitiæ ad perniciẽ ſempiternã. Deniq; rurſus cum iraſci quidem, ſed tamen non peccare præcepit: non vtiq; euellit iram radicitus, ſed temperauit, vt in omni caſtigatione modũ, ac iuſtitiam teneremus. Qui ergo iraſci nos iubet, ipſe vtique iraſcitur: qui placari celerius præcepit, eſt vtique placabilis. Siquidem præcepit, quæ ſint iuſta, & rebus vtilia communibus. Sed quia dixeram non eſſe iram Dei temporalem, ſicut hominis, qui præſentanea cõmotione ferueſcit, nec facilè regere ſe poteſt propter fragilitatẽ: non ideo intelligere debemus, quia ſit æternus Deus, iram quoq; eius in æternum manere: ſed rurſum quia virtute ſit maxima præditus, in poteſtate habere iram ſuam: nec ab ea regi, ſed ipſum illam, quemadmodum velit, moderari: quod vtique non repugnat ſuperiori. Nam ſi prorſus immortalis fuiſſet ira eius, non eſſet ſatisfactioni, aut gratiæ poſt delictum locus: cùm ipſe homines ante Solis occaſum reconciliari iubeat. Sed ira diuina in æternum manet aduerſus eos, qui peccant in æternum. Itaq; Deus non thure, non hoſtia, non pretioſis muneribus, quæ

om

omnia ſunt corruptibilia, ſed morũ emendatione placatur: & qui peccare deſinit, iram Dei mortalem facit. Idcirco enim non ad præſens noxium quenque punit, vt habeat homo reſipiſcendi facultatem.

De peccatis, deq; iis recitati verſus Sibyllæ.

CAP. XXII.

HÆc habui, quæ de ira Dei dicerem, Donate chariſſime, vt ſcires quemadmodum refelleres eos, qui Deũ faciunt immobilẽ. Reſtat, vt more Ciceronis vtamur epilogo ad perorandum: ſicut ille in Tuſculanis de morte diſſerens fecit, ita nos in hoc opere teſtimonia diuina, quibus credi poſſit, adhibere debemus, vt illorum perſuaſionem vincamus, qui ſine ira Deũm eſſe credentes, diſſoluunt omnem religionem, ſine qua (vt oſtendimus) aut immanitate belluis, aut ſtultitia pecudibus adæquamur: in ſola enim religione, id eſt, in Dei ſummi notione ſapientia eſt. Prophetæ vniuerſi diuino ſpiritu repleti nihil aliud, quã de gratia Dei erga iuſtos, & de ira eius aduerſus impios loquuntur: quorum teſtimonia nobis quidem ſatis ſunt: verùm iis quoniam non credunt iſti, qui ſapientiam capillis, & habitu iactant, ratione quoq; & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim præpoſterè agitur, vt humanam diuinis tribuant auctoritatem, cùm potiùs humanis

diuinam debuerint. Quæ nunc ſanè omittamus, ne nihil apud iſtos agamus, & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæramus teſtimonia, quibus illi poſſint aut credere, aut certè non repugnare. Sibyllas multas fuiſſe, plurimi, & maximi auctores tradiderunt: Græcorum, Ariſtochius, & Apollodorus Erythræus: noſtrorum, Varro, & Feneſtella. Hi omnes præcipuam, & nobilem præter cæteras Erythræam fuiſſe commemorant. Apollodorus quidem vt de ciui, ac populari ſua gloriatur. Feneſtella verò etiam legatos Erythras à Senatu eſſe miſſos refert, vt huius Sibyllæ carmina Romã deportarentur, & ea Conſules Curio, & Octauius in Capitolio, quod tunc erat, curante Q. Catulo, reſtitutum, ponenda curarent. Apud hanc de ſummo & conditore rerum Deo huiuſmodi verſus reperiuntur:

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων,
Τοῖς τ' ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρων πολὺ μείζονα μισθόν,
Τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rurſus alio loco enumerans, quibus maximè facinoribus incitetur Deus, hæc retulit:

Φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε,
Μοιχείας τε φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνήν.
Ἰδίαν γενεὴν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
Καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ.

De

De Dei ira, & punitione: deq; ea Sibyllarum carmina recitata: caſtigatio præterea, & adhortatio. CAP. XXIII.

VErùm quia plures (vt oſtendi) Sibyllæ à doctiſſimis auctoribus fuiſſe traduntur, vnius teſtimonium ſatis non ſit ad confirmandam, ſicut intendimus, veritatem. Cumææ quidem volumina, quibus Romanorum fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur. Cæterarum tamen ferè omnium libelli, quo minus in vſu ſint omnibus, non vetantur. Ex quibus alia denuntians vniuerſis gentibus iram Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorſa eſt:

Ερχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ,
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μήνιμα ἐκφαίνω,
Πᾶσι προφητεύουσα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoque per indignationem Dei aduerſus iniuſtos cataclyſmum priore ſeculo factum eſſe dixit, vt malitia generis humani extingueretur,

Ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο
Αὐταῖσιν πόλεσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν,
Γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem poſteà futuram vaticinata eſt, qua rurſus impietas hominum deleatur:

Καὶ ποτε τὴν ὀργὴν θεὸς, οὐκ ἔτι πραΰνοντα,
Ἀλλ᾽ ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολλύντα τε γένναν
Ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ᾽ ἐμπρησμοῦ περθοντα.

Vnde apud Naſonem de Ioue ita dicitur,

Eſſe quoque in fatis reminiſcitur affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cæli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

Quod tunc fiat neceſſe eſt, cùm honor & cultus Dei ſummi apud homines interierit. Eadem tamen placari eum pœnitentia factorum, & ſui emendatione conteſtans, hæc addidit:

ἀλλ᾽ ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ δὴ, μὴ δὲ πᾶσ ὀργὴν
Παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν. --

Item paulò pòſt:

Οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ᾽ ἂν ἅπαντες
Εὐσεβίην περὶ θυμῷ, ἐπὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Deinde alia Sibylla cæleſtium, terrenorúmque genitorem diligi oportere denuntiat, ne ad perdendos homines indignatio eius inſurgat.

Μή ποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσσῃ,
Πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς,
Δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ex his apparet vanas eſſe rationes philoſophorum, qui Deum putant ſine ira: & inter cæteras laudes eius id ponũt, quod eſt contra ipſam maieſtatem. Regnum hoc, imperiumque terrenum niſi metus cuſtodiat,

ſo

ſoluitur. Aufer irã regi, nõ modò nemo pa-
rebit, ſed etiam de faſtigio præcipitabitur. Imò verò cuilibet humili eripe hunc affe-
ctum, quis eum non ſpoliabit? quis non af-
ficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec ſe-
dem, nec victum poterit habere, aliis quic-
quid habuerit diripientibus: nedum pute-
mus cœleſtis imperij maieſtatem ſine ira, & metu poſſe conſiſtere. Apollo Mileſius de Iudæorum religione conſultus, reſponſo hoc indidit:

ἠδὲ θεῷ βασιλῆϊ καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων,
ὃν τρομέει καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
Ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκφρίσσουσιν.

Si tam lenis eſt, quàm philoſophi volunt, quomodo ad nutum eius nõ modò dæmo-
nes, & miniſtri tantæ poteſtatis, ſed etiam cœlum, & terra, & rerum natura omnis con-
tremiſcit? Si enim nullus aliter ſeruit, niſi coactus, omne igitur imperium metu con-
ſtat, metus autẽ per irã: nam ſi non moueatur quis aduerſus parêre nolentẽ, nec cogi poterit ad obſequium. Conſulat vnuſquiſq; affectus ſuos: iam intelliget, neminẽ poſſe ſine ira & caſtigatione imperio ſubiugari. Vbi ergo ira non fuerit, imperiũ quoq; non erit. Deus autem habet imperium: ergo & iram, qua conſtat imperium, habeat neceſſe eſt. Quapropter nemo vaniloquentia phi-
loſophorum inductus, ad contemptum

ſe Dei erudiat, quod eſt maximum nefas. Debemus hunc omnes & amare, quòd pater eſt:& vereri,quòd dominus:& honorificare, quòd beneficus : & metuere, quòd ſeuerus : vtraque perſona in eo venerabilis. Quis ſalua pietate non diligat animæ ſuæ parentem? Aut quis impunè contẽnat eum, qui rerum dominator habeat in omnes veram,& æternam poteſtatẽ? Si patrem conſideres,ortum nobis ad lucem,qua fruimur, ſubminiſtrat : per illum viuimus, per illum in hoſpitium huius mundi intrauimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copiis alit, ille ſuſtentat, in huius domo habitamus,huius familia ſumus:& ſi minus obſequens,quàm decebat,minusq́; officioſa,quã domini, & parentis immortalia merita poſcebant, tamen plurimùm proficit ad veniam conſequendam, ſi cultum eius notionemq́; teneamus, ſi abiectis humilibus,terrenísq; tam rebus quàm bonis,cæleſtia, & diuina ſempiterna meditemur:quod vt facere poſſimus, Deus nobis ſequendus eſt, Deus adorandus, quoniam in eo eſt materia rerum, & ratio virtutum, & fons bonorum. Quid enim Deo aut potentia maius eſt, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniã nos ad ſapientiam genuit, ad iuſtitiam procreauit, non eſt fas hominem, relicto Deo ſenſus ac vitæ

tæ datore, terrenis, fragilibusque famulari: aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentia, & pietate diſcedere. Non faciunt beatum vitioſæ, ac mortiferæ voluptates, non opulentia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, nõ caduci honores, quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, æterna morte damnatur: ſed innocẽtia ſola, ſola iuſtitia, cuius legitima & digna merces eſt immortalitas, quam ſtatuit à principio Deus ſanctis, & incorruptis mẽtibus, quæ ſe à vitiis, & ab omni labe terrena integras, inuiolatáſque conſeruant. Huius præmij cæleſtis, ac ſempiterni participes eſſe non poſſunt, qui fraudibus, rapinis, circunſcriptionibus conſcientiam ſuam polluerunt, quiq; iniuriis hominum nefariis commiſſis, ineluibiles ſibi maculas inuſſerunt. Proinde vniuerſos oportet, qui ſapientes, qui homines meritò dici volunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia deſpicere, vt poſſint cum Deo beatiſſima neceſſitudine copulari. Auferatur impietas, diſcordiæ, diſſenſionesque turbulentæ, ac peſtiferæ ſopiantur, quibus humanæ ſocietates, & publici fœderis diuina cõiunctio rũpitur, dirimitur, diſſipatur. Quantum poſſumus, boni ac benefici eſſe meditemur. Si quid nobis opum, ſiquid ſuppetit copiarum, non voluptati vnius, ſed multo-

torum ſaluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis eſt, quàm corpus, cui exhibet miniſterium. Iuſtitia verò, & beneficentia tam immortales, quàm mens & anima, quæ bonis operibus ſimilitudinem Dei aſſequitur. Sit nobis Deus non in templis, ſed in corde noſtro conſecratus. Deſtructibilia ſunt omnia, quæ manu fiunt: mundemus hoc templum, quod non fumo, non puluere, ſed malis cogitationibus ſordidatur, quod non cæreis ardentibus, ſed claritate, ac luce ſapientiæ illuminatur. In quo ſi Deum ſemper crediderimus eſſe præſentem, cuius diuinitati ſecreta mentis patent, ita viuemus, vt & propitium ſemper habeamus, & nunquam vereamur iratum.

***

FINIS.

L. COELII

LACTANTII FIRMIANI DE OPIficio Dei liber vnus, ad Demetrianum auditorem ſuum.

Quæ inſtituti operis cauſa fuerit.

CAP. I.

QVAM minimè ſim quietus etiã in ſummis neceſſitatib9, ex hoc libello poteris exis ſtimare, quẽ ad te rudibus penè verbis, prout ingenij mediocritas tulit, Demetriane, perſcripſi: vt & quotidianum ſtudium meum noſſes, & nõ deeſſem tibi præceptor etiam nunc, ſed honeſtioris rei, meliorisque doctrinæ. Nã ſi te in literis nihil aliud quàm linguã inſtruentibus, auditorẽ ſatis ſtrenuum præbuiſti, quanto magis in his veris, & & ad vitam pertinentibus docilior eſſe debebis? apud quẽ nũc profiteor nulla me neceſſitate vel rei, vel temporis impedìri, quo minus aliquid excudã, quo philoſophi noſtræ ſectæ, quam tuemar, inſtructiores do-

ctio

ctioresque in poſterum fiant, quamuis nūc malè audiant, caſtigenturque vulgo, quod aliter, quàm ſapientibus conuenit, viuant, & vitia ſub obtentu nominis celent: quibus illos aut mederi oportuit, aut ea prorſus effugere, vt beatum atq; incorruptum ſapientiæ nomẽ vita ipſa cum præceptis congruente, præſtarent. Ergo tamen, vt nos ipſos ſimul, & cæteros inſtruam, nullum laborem recuſo. Neque enim vt non poſſum obliuiſci mei, tum præſertim cùm maximè opus ſit meminiſſe ſic ne tu quidem tui, vt ſpero, & opto. Nam licet te publicæ rei neceſſitas à veris & iuſtis operibus auertat: tamen fieri non poteſt, quin ſubinde in cælum aſpiciat mens ſibi conſcia recti. Ego quidẽ lætor, omnia tibi, quæ pro bonis habentur, proſperè fluere: ſed ita, ſi nihil de ſtatu mentis immutent. Vereor enim, ne paulatim conſuetudo, vel iucunditas earum rerum (ſicut fieri ſolet) in animum tuum ſenſim repat. Ideòque te moneo, repetens iterũq; monebo, ne oblectamenta iſta terræ pro magnis, aut veris bonis habere te credas, quæ ſunt non tantùm fallacia, quia dubia, verùm etiã inſidioſa, quia dulcia. Nam & ille colluctator & aduerſarius noſter, ſcis quàm ſit aſtutus, & idem ipſe violentus, ſicuti nunc videmus. Is hæc omnia, quæ illicere poſſunt, pro laqueis habet, & quidem

tam

tam ſubtilibus, vt oculos mentis effugiant, nec poſſint homini hominis prouiſione vitari. Sũma ergo prudentia eſt, pedetentim incedere, quoniam vtrobiq; ſaltus inſidet, & offenſacula pedibus latenter opponit. Itaq; res tuas proſperas, in quibus nũc agis ſuadeo, vt pro tua virtute aut contemnas, ſi pote, autę non magnopere mireris. Meméto & veri parentis tui, & in qua ciuitate nomen dederis, & cuius ordinis fueris. Intelligis profectò quid loquar. Nec enim te ſuperbiæ arguo, cuius in te ne ſuſpicio quidẽ vlla eſt: ſed ea, quæ dico, ad mentẽ referéda ſunt, non ad corpus, cuius omnis ratio ideo comparata eſt, vt animo tanquam domino ſeruiat, & regatur nutu eius. Vas eſt enim quodammodo fictile, quo animus, id eſt, homo ipſe verus cõtinetur, & quidem non à Prometheo fictum, (vt poëtæ loquuntur), ſed à ſummo illo rerum conditore, ac artifice Deo: cuius diuinam prouidentiã, perfectiſſimamq; virtutem nec ſenſũ comprehendere, nec verbo enarrare poſſibile eſt. Tẽntabo tamen, quoniam corporis, & animi facta mentio eſt, vtriuſque rationem, quantum puſillitas intelligentiæ meæ peruidet, explicare. Quod officium hac de cauſa maximè ſuſcipiendum putò, quòd M. Tullius, vir ingenij ſingularis, in quarto de Republica libro, cùm id facere tentaſſet, nihil

hil prorſus effecit,& materiã latè patẽtem anguſtis finibus terminauit,leuiter ſumma quæq; decerpens. Ac ne vlla eſſet excuſatio,cur eum locum non fuerit executus,ipſe teſtatus eſt,nec voluntatem ſibi defuiſſe nec curam. In libro enim de Legibus primo,cùm hoc idẽ ſummatim ſtringeret, ſic ait: Hunc locum ſatis (vt mihi videtur)in ijs libris,quos legiſtis,expreſſit Scipio. Poſteà tamen in libro de Natura Deorum ſecundo,hoc idem latius exequi conatus eſt. Sed quoniam ne ibi quidẽ ſatis expreſſit, aggrediar hoc munus,& ſumã mihi audacter explicandũ, quod homo diſertiſſimus penè omiſit intactũ. Forſitan reprehendas, quòd in rebus obſcuris coner aliquid diſputare,cùm videas tanta temeritate homines extitiſſe,qui vulgò philoſophi nominãtur, vt ea,quæ abſtruſa prorſus atq; abdita Deus eſſe voluit,ſcrutarentur,ac naturam rerum cæleſtium,terrenarumque cõquirerẽt,quæ à nobis longè remotæ,neq; oculis contrectari,neq; tãgi manu,neq; percipi ſenſibus poſſunt:& tamen de illorũ omnium ratione ſic diſputant,vt ea,quæ aſſerunt, probata,& cognita videri velint. Quid eſt tãdem cur nobis inuidioſum quiſquã putet, ſi rationẽ corporis noſtri inſpicere,& contẽplari velimus? Quæ planè obſcura nõ eſt: quia ex ipſis membrorum officijs, & vſibus partium

tium ſingularum, quanta vi prouidentiæ quiſque factus ſit, intelligere nobis licet.

De generatione belluarum, & hominis.

CAP. II.

DEdit enim homini artifex ille noſter ac parens Deus ſenſum atque rationem, vt ex eo appareat, nos ab eo eſſe generatos, quia ipſe intelligentia, ipſe ſenſus, ac ratio eſt. Cæteris animantibus quoniam rationalem iſtam vim non attribui, quemadmodum tamẽ vita eorum tutior eſſet, antè prouidit. Omnes enim ſuis ex ſe pellibus texit, quo facilius poſſent vim pruinarum, ac frigora ſuſtinere. Singulis autẽ generibus ad propulſandos impetus externos ſua propria munimenta conſtituit, vt aut naturalibus telis repugnant fortioribus, aut quæ ſunt imbecilliora, ſubtrahant ſe periculis pernicitate fugiendi, aut quæ ſimul & viribus & celeritate indigent, aſtu ſe protegant, aut latibulis ſepiant. Itaque alia eorum vel plumis leuibus in ſublime ſuſpenſa ſunt, vel ſuffulta vngulis, vel inſtructa cornibus: quibuſdam in ore arma ſunt dentes, aut in pedibꝰ adunci vngues, nulliq́ue munimentum ad tutelam ſui deeſt. Si qua verò in prædam maioribus cedunt, ne tamẽ ſtirps eorum funditus interiret, aut in eam ſunt relegata regionẽ, vbi maiora eſſe nõ poſſunt, aut acceperũt vberẽ generãdi fœcũ-

dita

ditatem, vt & beſtijs, quæ ſanguine alũtur, victus ſuppeteret ex illis, & illatam tamen cladem, ad conſeruationem generis multitudo ipſa ſuperaret. Hominẽ autem ratione conceſſa, & virtute ſentiendi atq; eloquendi data, eorum, quæ cæteris animantibus attributa ſunt, fecit expertem: quia ſapientia reddere poterat, quæ illi naturæ cõditio denegaſſet, ſtatuit nudum & inermem, quia & ingenio poterat armari, & ratione veſtiri. Ea verò ipſa, quæ mutis data, & homini denegata ſunt, quàm mirabiliter homini ad pulchritudinem faciãt, exprimi non poteſt. Nam ſi homini ferinos dentes, aut cornua, aut vngues, aut vngulas aut caudã aut varij coloris pilos addidiſſet, quis non ſentit quàm turpe animal eſſet futurum, ſicut muta, ſi nuda, & inermia fingerẽtur? Quibus ſi detrahas vel naturalem corporis veſtem, vel ea, quibus ex ſe armãtur, nec ſpecioſa poterunt eſſe, nec tuta: vt mirabiliter, ſi vtilitatem cogites, inſtructa, ſi ſpeciẽ, ornata videãtur. Adcò miro modo conſentit vtilitas cum decore. Hominem verò quoniam æternum animal atque immortale fingebat, non forinſecus, vt cætera ſed interius armauit, nec munimentũ eius in corpore, ſed in animo poſuit: quoniam ſuperuacuum fuit, cùm illi, quod erat maximum, tribuiſſet, corporalibus eum tegere muni-

munimentis,cùm præſertim pulchritudinẽ humani corporis impedirẽt. Vnde ego philoſophorum,qui Epicurum ſequũtur,amẽtiam ſoleo mirari,qui Naturæ opera reprehendunt,vt oſtendant, nulla prodentia inſtructum eſſe,ac regi mundum:ſed originẽ rerum inſecabilibus ac ſolidis corporibus aſſignant,quorum fortuitis concurſionibus vniuerſa naſcuntur,& nata ſunt. Præterea, quæ ad ipſum mundum pertinentia vitio dant, in quo ridiculè inſaniunt, id ſumo, quod ad rem,de qua nunc agimus,pertinet.

De conditione pecudum & hominis.

CAP. III.

QVeruntur hominem nimis imbecillũ & fragilem naſci, quàm cætera animalia naſcuntur, quæ vt ſunt edita ex vtero,protinus in pedes ſuos erigi, & geſtire diſcurſibus, ſtatímque aëri tolerando idonea eſſe, quòd in lucem naturalibus indumentis munita proceſſerint: hominẽ contrà,nudum,& inermem, tanquam ex naufragio in huius vitæ miſerias proijci, & expelli:qui neq; mouere ſe loco,vbi effuſus eſt,poſſit, nec alimentum lactis appetere, nec iniuriam temporis ferre. Itaq; Naturã non matrem eſſe humani generis, ſed nouercam,quæ cum mutis tam liberaliter ſe geſſerit,hominẽ verò ſic effuderit,vt inops

& infirmus,& omni auxilio indigens,nihil aliud poſſit,quàm fragilitatis ſuæ conditionem ploratu,ac fletibus ominari:ſcilicet,

Cui tantum in vita reſtet tranſire malorum.

Quæ cùm dicũt,vehemẽter ſapere creduntur, propterea quòd vnuſquiſque inconſideratæ ſuæ conditioni ingratus eſt. Ego verò illos nunquàm magis deſipere cõtendo,quàm cùm hæc loquuntur. Conſiderans enim conditionẽ rerum intelligo nihil fieri aliter debuiſſe, quàm factum eſt, vt non dicã,potuiſſe:quia Deus poteſt omnia: ſed neceſſe eſt, quòd illa prouidentiſſima maieſtas id effecerit, quod erat melius, & rectius. Libet igitur interrogare iſtos diuinorum operum reprehenſores, quid in homine deeſſe,quia imbecillior naſcitur, credãt? Num idcirco minus educentur homines? num minus ad ſummum robur ætatis prouehantur? num imbecillitas aut incrementum impediat,aut ſalutem, quoniam quæ deſunt,ratio * deprehẽdit? At hominis, inquiũt, educatio maximis laboribus conſtat. Pecudum ſcilicet conditio melior, quòd hæ omnes,cùm fœtum ediderint,nó niſi paſtus ſui curam gerunt: ex quo efficitur,vt vberibus ſua ſponte diſtentis,alimẽtum lactis fœtibus miniſtretur,& id; cogẽte Natura,ſine matrum ſolicitudine appetant. Quid aues? quarum ratio diuerſa

appendit?

eſt:nónne maximos ſuſcipiant in educando labores?vt interdũ aliquid humanæ intelligentiæ habere videantur. Nidos enim aut luto ædificant, aut virgultis, & frondibus cõſtruunt,& ciborum expertes, incubant ouis:& quoniam fœtus de ſuis corporibus alere datum non eſt,cibos conuehũt, & totos dies in huiuſmodi diſcurſatione conſumunt :noctibus verò defendunt,fouent,protegunt. Quid amplius facere homines poſſunt?niſi hoc ſolũ fortaſſe, quòd non expellunt adultos, ſed perpetua neceſſitudine, ac vinculo charitatis adiunctos habẽt.Quid,quòd auium fœtus multo fragilior eſt,quàm hominis?quia nõ materno corpore ipſum animal edũt, ſed ꝙ materni corporis fotu & calore tepefactũ,animal efficiat:ꝙ tamẽ cùm ſpiritu fuerit animatũ, (id verò implume,ac tenerũ)nõ modò volãdi,ſed ambulãdi quoq; vſu caret.Nũ ergo ineptiſſimus ſit, ſi quis putet malè cũ volucrib⁹ egiſſe Naturã,primùm ꝙ bis naſcũtur, deinde,quòd tã infirmæ,vt ſint quæſitis per laborẽ cibis à parẽtib⁹ nutriendæ ? Sed illi fortiora eligũt,imbecilliora prætereũt.Quæro igitur ab ijs,qui conditionem pecudum ſuæ præferũt,quid eligãt, ſi Deus his deferat optionem,vtrum malint humanam ſapientiam cum imbecillitate,an pecudũ firmitatem cum illarum natura? Scilicet non

tam pecudes ſunt, vt non malint vel fragíliorem multò, quàm nunc eſt, dummodo humanam, quàm illam irationabilem firmitatem. Sed videlicet prudentes viri neq; hominis rationem volunt cum fragilitate, neq; mutorum firmitatẽ ſine ratione. Quare nihil eſt tam repugnans, tamque contrarium, quòd vnumquodque animal aut ratio inſtruat neceſſe eſt, aut conditio naturæ. Si naturalibus munimentis inſtruatur, ſuperuacua ratio eſt. Quid enim excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenij oſtendet, cùm ea, quæ poſſunt eſſe rationis, vltro Natura cõcedat? Si autem ratione ſit prædìtum, quid opus erit ſepimentis corporis? cùm ſemel conceſſa ratio Naturæ munus poſſit implere Quæ quidem tantum valet ad ornandũ tuendũque hominẽ, vt nihil potuerit maius ac melius à Deo dari. Denique cùm & corporis non magni homo, & exiguarum viriũ, & valetudinis ſit infirmæ, tamẽ quoniam id, quod eſt maius, accepit, & inſtructior eſt cæteris animalibus, & ornatior. Nam cùm fragilis, imbecilliſque naſcatur, tamen & à mutis omnibus tutus eſt: & ea omnia, quæ firmiora naſcuntur, etiã ſi vim cæli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta eſſe non poſſunt. Ita fit, vt plus homini cõferat ratio, quàm Natura mutis, quoniam

niam in illis nec magnitudo viriũ, neq; firmitas corporis efficere poteſt, quo minus aut opprimãtur à nobis, aut noſtræ ſubiecta ſint poteſtati. Poteſt ne igitur aliquis, cum videant etiã boues * Lucas, cum immaniſſimis corporibus ſeruire homini, queri de opifice rerũ Deo, quòd modicas vires, quod paruum corpus acceperit? nec beneficia in ſe diuina pro merito æſtimat, quod eſt ingrati, aut (vt verius loquamur) inſani. Melius igitur Plato, vt hos (credo) ingratos refelleret, Naturæ gratias egit, quòd homo natus eſſet: quod & ipſum quale ſit, non eſt huius materiæ ponderare. Quanto melius, & ſanius, qui ſentit conditionem hominis eſſe meliorem, quàm iſti, qui ſe pecudes natos eſſe maluerint? Quos ſi Deus in ea fortè conuerterit animalia, quorum fortẽ pręferunt ſuæ, iam profectò cupiant remigrare magniſque clamoribus conditionem priſtinam flagitent, quia non eſt tanti robur, ac firmitas corporis, vt officio linguæ careas: aut auium per aërẽ libera diſcurſatio, vt manibus indigeas. Plus enim manus pręſtans, quàm leuitas, vſuſque pẽnarum: plus lingua, quàm toti⁹ corporis fortitudo. Quę igitur amentia eſt, ea præferre, quæ ſi data ſint, accipere detrectes?

& vaccas au equos

De imbecillitate hominis.

CAP. IIII.

Idem queruntur, hominē morbis,& immaturæ morti eſſe ſubiectum. Indignantur videlicet,non Deos ſe eſſe natos. Minimè,inquiunt:ſed ex hoc oſtendimus hominem nulla prouidentia eſſe factum, quòd aliter fieri debuit. Quid ſi oſtendero, id ipſum magna ratione prouiſum eſſe, vt morbis vexari poſſet,& vita ſæpe in medio curſus ſui ſpatio rumperetur? Cùm enim Deus animal,quod fecerat,ſua ſponte ad mortem tranſire cognouiſſet,vt mortem ipſam,quæ eſt diſſolutio naturæ,capere poſſet, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditum ad diſſoluendum animal inueniret. Nam ſi eius roboris fieret, vt ad eum morbus & ægritudo adire non poſſet, ne mors quidem poſſet: quoniam mors ſequela morborum eſt. Immatura verò mors quomodo abeſſet ab eo, cui eſſet conſtituta * natura? Nempe nullum hominem mori volunt, niſi cùm centeſimum ætatis compleuerit annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerum ratio poterit conſtare? Vt enim ante annos centum mori quiſque non poſſit,aliquid illi roboris, quod ſit immortale, tribuendum eſt. Quo conceſſo,neceſſe eſt conditionē mortis excludi. Id autem ipſum cuiuſmodi poteſt eſſe,quod hominem contra morbos, & ictus extraneos ſolidū atque inexpugnabilem faciat? Cùm enim conſtet ex oſſibus,& neruis,

matura.

neruis,& viſceribus, & ſanguine,quid horũ poteſt eſſe tam firmum, vt fragilitatem repellat ac mortem? Vt igitur homo indiſſolubilis ſit ante illud tempus, quod illi putãt oportuiſſe conſtitui, ex qua ei materia corpus attribuent? Fragilia ſunt omnia,quæ videri ac tangi poſſunt. Supereſt,vt aliquid ex cælo petãt:quoniam in terra nihil eſt, quod non ſit infirmum. Cùm ergo homo ſic formandus eſſet à Deo, vt mortalis eſſet aliquando, & res ipſa exigebat,vt terreno, & fragili corpore fingeretur. Neceſſe eſt igitur,vt mortẽ recipiat quãdolibet, quoniam corporalis eſt:corpus enim quodlibet ſolubile, atq; mortale eſt. Stultiſſimi ergo ſunt, qui de morte immatura querũtur:quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita conſequens erit,vt morbis quoque ſubiectus: neque enim patitur natura, vt abeſſe poſſit infirmitas ab eo corpore, quod idcirco nõ ſolidum firmumq́ue natum eſt, vt aliquando ſoluendum ſit. Sed putemus fieri poſſe,quemadmodum volunt, vt homo non ea conditione naſcatur,qua morbo, mortíve ſubiectus ſit,niſi peracto ætatis ſuæ ſpatio, ad vltimam proceſſerit ſenectutem. Non igitur vident,ſi ita ſit conſtitutum,quid ſequatur, hominẽ vtique niſi certo tẽpore mori nullo modo poſſe:ſed,ſi prohiberi ab * altero victu poteſt,mori poterit. Res igitur exigit vt alt.re.

homini,qui ante certum diem mori nō poteſt,ciborum alimentis, quia ſubtrahi poſſunt,opus non ſit.Si opus cibo non erit,iam non homo ille, ſed Deus fiet.Ergo(vt ſuperius dixi)qui de fragilitate hominis queruntur,id potiſſimùm queruntur,quòd non immortales & ſempiterni ſint nati. Nemo enim,niſi ſenex,mori debet.Nēpe ideo mori debet,quia Deus non eſt. Atqui mortalitas non poteſt cum immortalitate cōiungi.Si enim mortalis eſt in ſenectute, immortalis eſſe in adoleſcentia non poteſt: nec eſt ab eo conditio mortis aliena, qui quandoque moriturus eſt:nec vlla immortalitas eſt,cui ſit terminus cōſtitutus. Ita fit,vt & immortalitas excluſa in perpetuū,& ad tempus recepta mortalitas,hominem cōſtituat in ea cōditione,vt ſit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igitur neceſſitas vndique, nec debuiſſe aliter fieri, nec fas fuiſſe. Sed iſti rationem ſequentium non vident,quia ſemel errauerunt in ipſa ſumma.Excluſa enim de rebus humanis diuina prouidentia, neceſſariò ſequebatur, vt omnia ſua ſponte ſint nata. Hinc inuenerunt illas minutorum ſeminum plagas, & concurſiones fortuitas: quia rerum originem non videbant.In quas ſe anguſtias cùm conieciſſent, iam cogebat eos neceſſitas exiſtimare, animas cum corporibus naſci, & item cum corporibus

ex

extingui. Aſſumpſerant enim nihil fieri mẽte diuina: quod ipſum non aliter probare poterant, quàm ſi oſtenderent eſſe aliqua, in quibus videretur prouidentiæ ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea, in quibus vel maximè diuinitatem ſuam prouidentia mirabiliter expreſſit: vt illa, quæ retuli, de morbis, & immatura morte: cùm debuerint cogitare, his aſſumptis, quæ neceſſariò ſequerentur. Sequuntur autem illa, quæ dixi, ſi morbum non reciperet, neque tectis, neque veſtibus indigeret. Quid enim ventos, aut imbres, aut frigora metueret, quorum vis in eo eſt, vt morbos afferant? Idcirco enim accepit ſapientiam, vt aduerſus nocentia fragilitatem ſuam muniat. Sequitur neceſſariò, vt quoniam retinendæ rationis cauſa morbos capit, etiam mortem ſemper accipiat: quia is, ad quem morbus non venit, firmus ſit neceſſe eſt: infirmitas autem habet in ſe mortis conditionem. Firmitas verò vbi fuerit, nec ſenectus locum poteſt habere, nec mors, quæ ſequitur ſenectutem. Præterea ſi mors certæ conſtituta eſſet ętati, fieret homo inſolentiſſimus, & humanitate omni careret. Nam ferè iura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus, ex metu, & conſcientia fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora, & timidiora quæque animalia congregantur, vt quoniam viri-

bus tueri ſe nequeunt, multitudine tueantur: fortiora verò ſolitudines appetunt, quoniam robore, viribuſque confidunt. Homo quoque ſi eodem modo haberet ad propulſanda pericula ſuppetens robur, nec vllius alterius auxilio indigeret, quæ ſocietas eſſet? quæ reuerentia inter ſe? quis ordo? quæ ratio? quæ humanitas? aut quid eſſet deterius homine? quid efferatius? quid immanius? Sed quoniam imbecillis eſt, nec per ſe poteſt ſine homine viuere, ſocietatẽ appetit, vt vita communis & ornatior fiat, & tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo maximè ſtare, quòd nudus, fragiliſq; naſcitur, quòd morbis afficitur, quòd immatura morte multatur. Quæ ſi homini detrahantur, rationem quoque, ac ſapientiam detrahi, neceſſe eſt. Sed nimis diu de rebus apertis diſputo, cum ſit liquidum, nihil ſine prouidentia, nec factum eſſe vnquã, nec fieri potuiſſe. De cuius operibus vniuerſis ſi nunc libeat diſputare per ordinem, infinita materia eſt. Sed ergo de vno corpore hominis tantùm inſtitui dicere, vt in eo diuinæ prouidẽtiæ poteſtatem, quanta fuerit, oſtendam, his duntaxat in rebus, quæ ſunt comprehenſibiles, & apertæ: nam illa, quæ ſunt animæ, nec ſubiici oculis, nec comprehendi queunt. Nunc de ipſo vaſe hominis loquamur, quod videmus.

De figuris animalium, & membris.

CAP. V.

IN principio, cùm Deus fingeret animalia, noluit ea in rotũdam formæ ſpeciem conglobare, atque colligere, vt & moueri ad ambulandum, & flectere ſe in quamlibet partem facilè poſſent: ſed ex ipſa corporis ſumma produxit caput: itẽ produxit membra quædam longius, quæ vocantur pedes, vt alternis motibus ſolo fixa perducerent animal, quò mens tuliſſet, aut quo petendi cibi neceſſitas prouocaſſet. Ex ipſo autẽ vaſculo corporis quatuor fecit extantia: bina poſterius, quæ ſunt in omnibus pedes: item bina capiti, & collo proxima, quæ varios animantibus vſus præbent. In pecudibus enim ac feris ſunt pedes poſterioribus ſimiles: in homine autẽ manus, quæ non ad ambulandum, ſed ad faciendum operandumq; ſunt natæ. Eſt & tertium genus, in quo priora illa neque pedes, neque manus ſunt, ſed alæ, in quibus pennæ per ordinem fixæ, volandi exhibent vſum. Ita vna fictio diuerſas ſpecies, & vſus habet. Atque vt ipſam corporis craſſitudinem firmiter comprehenderet, maioribus, & breuibus oſſibus inuicem colligatis, quaſi carinam compegit, quam nos dicimus ſpinam: eãq; noluit ex vno, perpetuoq; oſſe formare, ne gradiẽdi flectendiq; ſe facultatẽ animal nõ haberet. Ex eius

parte

parte quaſi media coſtas, id eſt, tranſuerſa, & plana oſſa porrexit in diuerſum: quibus clemẽter curuatis, & in ſe velut in circulum pænè conductis, interna viſcera contegantur: vt ea, quæ mollia, & minus valida fieri opus erat, illius ſolidæ cratis amplexu poſſent eſſe munita. In ſumma verò conſtructionis eius, quam ſimilem nauis carinæ diximus, caput collocauit, in quo eſſet regimen totius animantis. Datumque illi hoc nomen eſt, vt quidem Varro ad Ciceronem ſcribit, quòd hinc capiant initium ſenſus, ac nerui. Ea verò, quæ diximus de corpore vel ambulandi, vel faciendi, vel volandi cauſa eſſe producta, neque nimiùm lõgis propter celerem mobilitatem, neque nimiũ breuibus, propter firmitatem, ſed & paucis & magnis oſſibus conſtare voluit: Aut enim bina ſunt, vt in homine: aut quaterna, vt in quadrupede: quæ tamen non fecit ſolida, ne in gradiendo pigritia & grauitas retardaret: ſed cauata, & ad vigorem corporis conſeruandum medullis intrinſecus plena: eaque rurſus non ęqualiter porrecta finiuit, ſed ſummas eorũ partes craſſioribus nodis conglobauit, vt & ſubſtringi neruis facilius, & verti tutius poſſent: vnde ſunt vertibula nominata. Eos nodos firmiter ſolidatos leni quodam operculo texit, quod dicitur cartilago, ſcilicet, vt ſine attritu, & ſine ſenſu dolo-

doloris aliquo flecterentur. Eoſdem tamen non in vnum modum formauit: alios enim fecit ſimplices, & in orbem rotundos, in ijs duntaxat articulis, in quibus moueri membra in omnes partes oportebat, vt in ſcapulis, quoniã manus vtrolibet agitari, & contorqueri neceſſarium eſt: alios autem latos, & æquales, & in vnam partem rotundos, & in his vtique locis, vbi tantummodo curuari membra oportebat, vt in genibus & in cubitis, & in manibus ipſis. Nam ſicut manus ex loco, vnde oriuntur à corpore, vbique verſus moueri, ſpecioſum ſimul, & vtile fuit: ſic profectò, ſi hoc idem etiam cubitis accederet, & ſuperuacuus eſſet huiuſmodi motus & turpis. Iam enim manus amiſſa dignitate, quam nunc habet mobilitate nimia proboſcidi ſimilis videretur, eſſetque homo planè anguimanus: quod genus in illa immaniſſima bellua mirabiliter effectum eſt. Deus enim, qui prouidentiam, & poteſtatem ſuam multarum rerum mirabili varietate voluit oſtẽdere, quoniam caput eius animalis non tam longè porrexerat, vt terram poſſet ore contingere, quòd erat futurum horribile, atque tetrum, & quia os ipſum profuſis dentibus ſic armauerat, vt etiam ſi contingeret, paſcendi tamen facultatem dentes adimerent, produxit inter eos à ſumma fronte molle ac flexibile membrum,

brum, quo prendere, quo tenere quidlibet poſſet: vt rationem victus capiendi vel dentium prominens magnitudo, vel ceruicis breuitas non impediret.

De Epicuri errore, & de membris, eorúmque vſu. CAP. VI.

NOn poſſum hoc loco teneri, quo minus Epicuri ſtultitiam rurſum coarguam. Illius enim ſunt omnia, quæ delirat Lucretius. Qui vt oſtenderet, animalia non artificio aliquo diuinæ mentis, ſed, vt ſolet, fortuitò eſſe nata, dixit, in principio mundi alias quaſdam innumerabiles animantes miranda ſpecie, & magnitudine fuiſſe natas, ſed eas permanere non potuiſſe, quòd illas aut ſumendi cibi facultas, aut coëundi, generandíque ratio defeciſſet. Videlicet vt & atomis ſuis locum faceret per infinitum & inane volitantibus, diuinam prouidentiam voluit excludere. Sed cùm videret in omnibus, quæ ſpirant, mirabilem prouidentiæ ineſſe rationem: quæ (malùm) vanitas erat, dicere, fuiſſe animalia prodigioſa, in quibus ratio ceſſaſſet? Quoniam igitur omnia, quæ videmus, cum ratione nata ſunt: id enim ipſum naſci efficere, niſi ratio, non poteſt: manifeſtum eſt, nihil omnino rationis expers potuiſſe generari. At enim prouiſum eſt in ſingulis quibuſque fingendis, quatenus miniſterio membrorum ad neceſſaria

viuere

vteretur, & quatenus adiugatis corporibus elata ſoboles vniuerſas generatim conſeruaret animantes. Nam ſi peritus architectus, cùm magnum aliquod ædificium facere conſtituit, primò omnium cogitat, quæ ſumma perfecti ædificij futura ſit, & antè emetitur, quem locum leue pondus expectet: vbi magni operis ſtatura ſit moles: quę columnarũ interualla: qui aut vbi aquarum cadentium decurſus & exitus, & receptacula: hæc, inquam, prius peruidet, vt quæcunque ſunt perfecto operi tam neceſſaria, cum ipſis fundamẽtis pariter ordiatur: cur Deum quiſquam putet machinandis animalibus non antè prouidiſſe, quæ ad viuendum neceſſaria eſſent, quàm ipſam vitã daret? Quæ vtique cõſtare non poſſet, niſi prius effecta eſſent quibus conſtat. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuinæ rationis ſolertiam, ſed vt efficeret, quod antè imprudẽter aſſumpſerat, adiecit aliud deliramentum ſuperiori cõgruens. Dixit enim, neque oculos ad videndum eſſe natos, neque aures ad audiendum, neque pedes ad ambulandum: quoniam membra hæc prius nata ſunt, quàm eſſet vſus videndi, audiendi, & ambulandi: ſed horum omnia officia ex natis extitiſſe. Vereor ne huiuſmodi portenta, & ridicula refutare, non minus ineptum eſſe videatur. Sed libet ineptiæ,

quę

quoniam cum inepto agimus, ne ſe ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Non ſunt ad videndum oculi nati? Cur igitur vidēt? Poſteà, inquit, vſus eorum apparuit. Videndi ergo cauſa nati ſunt, ſiquidem nihil poſſunt aliud, quàm videre. Item membra cætera cuius rei cauſa nata ſint, ipſe vſus oſtendit: qui vtique nullo modo poſſet exiſtere, niſi eſſent membra omnia tam ordinatè, tam prouidenter effecta, vt vſum poſſent habere. Quid enim, ſi dicas aues non ad volandum eſſe natas, neque feras ad ſæuiendum, neque piſces ad natandum, neque homines ad ſæuiendum, cum appareat ei naturæ, officioque ſeruire animantes, ad quod eſt quæque generata? ſed videlicet qui ſummā veritatis amiſit, ſemper erret neceſſe eſt. Si enim non prouidentia, ſed fortuitis atomorum concurſionibus naſcuntur omnia, cur nunquàm fortuito accidit, ſic coire illa principia, vt efficerent animal eiuſmodi, quod naribus potius audiret, odoraretur oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus poſitionis inexpertum relinquunt, oportuit eiuſmodi quotidie monſtra generari, in quibus membrorum ordo præpoſterus, & vſus longè diuerſus exiſteret. Cùm verò vniuerſa genera, & vniuerſa quoque membra leges ſuas, & ordines, & vſus ſibi attributos tueantur,

manifeſtum eſt, nihil fortuitò eſſe factum: quoniam diuinæ rationis diſpoſitio perpetua ſeruatur. Verùm aliàs refellemus Epicurum: nunc de prouidentia (vt cœpimus) diſſeremus.

De omnibus corporis partibus.

CAP. VII.

DEus igitur ſolidamenta corporis, quæ oſſa dicuntur, nodata, & adiuncta inuicem neruis alligauit,atq; conſtrixit: quibus mens ſi excurrere, aut reſiſtere velit, tanquam retinaculis vteretur, & quidem nullo labore, nulloq; conatu, ſed vel minimo nutu totius corporis molem temperaret,ac flecteret.Hæc autem viſceribus operuit,vt quenque locum decebat, vtq; ſolida oſſa concluſa tegerentur. Item viſceribus ipſis venas admiſcuit quaſi riuos per corpus omne diuiſos,per quas diſcurrens humor & ſanguis, vniuerſa membra ſuccis vitalibus irrigaret: & ea viſcera formata in eum modum, qui vnicuique generi, ac loco aptus fuit,ſuperiecta pelle contexit, quam vel ſola pulchritudine decorauit, vel ſetis adoperuit, vel ſquamis muniuit, vel plumis inſignibus adornauit. Illud verò commentum Dei mirabile, quod vna diſpoſitio, & vnus habitus innumerabiles animantium præferat varietates. Nam in omnibus ferè, quæ ſpirant, eadem ſeries & ordo mem-

brorum eſt. Primùm enim caput, & huic annexa ceruix. Item collo pectus adiunctum,& ex eo prominentes armi,adhærens pectori venter.Item ventri ſubnexa genitalia. Vltimo loco femora,pedesq́;.Nec ſolùm membra ſuum tenorem ac ſitum in omnibus ſeruant, ſed etiam partes membrorum. Nam in vno capite ipſo certam ſedem poſſident aures, certam oculi, nares item, os quoque, & in ore dentes & lingua. Quæ omnia cùm ſint eadẽ in omnibus animantibus,tamen infinita & multiplex diuerſitas figurarum eſt:quòd ea,quæ dixi,aut productiora, aut contractiora lineamentis variè differentibus comprehenſa ſunt. Quid illud?Nónne diuinum, quòd in tanta viuentium multitudine vnumquodque animal in ſuo genere & ſpecie pulcherrimum eſt? vt ſi quia viciſſim de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad vtilitatem, nihil deformius ad aſpectum videri neceſſe ſit: vt ſi elephanto ceruicem prolixam tribuas,aut camelo breuem, vel ſi ſerpentibus pedes aut pilos addas, in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, niſi vt maculis terga diſtincti, & ſquamarum læuitate ſuffulti, in lubricos tractus ſinuoſis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem idem opifex contextum ſpinæ à ſummo capite deductum longius

extra

extra corpus eduxit, & acuminauit in caudam, vt obſcœnæ corporis partes vel propter fœditatẽ tegerentur, vel propter teneritudinem munirentur: vt animalia quędam minuta, & nocentia motu eius arcerentur à corpore: quod membrum ſi detrahes, imperfectum fit animal, ac debile. Vbi autem ratio & manus eſt, non eſt id tam neceſſarium, quàm indumentum pilorum: Adeò in ſuo quæque genere aptiſſimè congruunt, vt neq; nudo quadrupede, neq; homine tecto excogitari quicquam turpius poſſit. Cùm tamen ipſa nuditas hominis mirè ad pulchritudinem valeat, non tamẽ etiam capiti congruebat: quanta enim in eo futura deformitas eſſet, ex caluitio apparet: texit ergo illud pilo. Et quia in ſummo futurum erat, quaſi ædificij culmen ornauit: qui ornatus non eſt in orbem coactus, aut in figuram *pilei teres factus, ne quibuſdam partibus nudis eſſet informis: ſed alibi effuſus, alibi retractus pro cuiuslibet loci decẽtia. Frons ergo vallata per circuitum, & à temporibus effuſi ante aures capilli, & earum ſummæ partes in coronæ modum cinctæ, & occipitium omne contectum ſpeciem miri decoris oſtentant. Iã. barbę ratio incredibile eſt quantum conferat ad dignoſcendã corporum maturitatẽ, vel ad differentiam ſexus, vel ad decorem virilitatis ac roboris,

*pilæ

vt videatur omnino non conſtatura fuiſſe: totius corporis ratio, ſi quicquam aliter eſſet effectum.

De hominis partibus, oculis, & auribus.

CAP. VIII.

NVnc rationem totius hominis oſtendam: ſingulorúmq; membrorum, quæ in corpore aperta aut operta ſunt, vtilitates & habitus explicabo. Cùm igitur ſtatuiſſet Deus ex omnibus animalibus ſolum hominem facere cæleſtem, cætera vniuerſa terrena, hunc ad cęli contẽplationem rigidum erexit, bipedemq; conſtituit, ſcilicet, vt eadem ſpectaret, vnde illi origo eſt. Illa verò depreſſit ad terrã, vt quia nulla his immortalitatis expectatio eſt, toto corpore in humum proiecta, ventri pabuloque ſeruirent. Hominis itaq; ſolius recta ratio, & ſublimis ſtatus, & vultus Deo patris communis ac proximus, originem ſuam fictorémq; teſtatur. Eius propè diuina mens, quia non tantùm animantum, quæ ſunt in terra, ſed etiam ſui corporis eſt ſortita dominatum, in ſummo capite collocata, tãquam in arce ſublimis ſpeculatur omnia, & contuetur. Hãc eius aulã Deus non obductã, porrectámque formauit, vt in mutis animalibus: ſed orbi & globo ſimilẽ, quòd orbis rotunditas perfectæ rationis eſt ac figuræ. Eo igitur mens & ignis ille diuinus tanquam cælo tegitur: cu-

ius

ius cùm ſummum faſtigium naturali veſte texiſſet, priorem partem, quæ dicitur facies, neceſſariis membrorum miniſteriis, & inſtruxit pariter, & ornauit Ac primùm oculorum orbes concauis foraminibus concluſit: à quo foratu frontem nominatam Varro exiſtimauit: & eos neque minus, neque amplius, quàm duos eſſe voluit, quòd ad ſpeciem nullus eſt perfectior numerus, quàm duorum: ſicut & aures duas, quarum duplicitas incredibile eſt quantam pulchritudinem præ ſe ferat, quòd tum pars vtraq; ſimilitudine ornata eſt, tũ vt venientes altrinſecus voces facilius colligantur. Nam & forma ipſa mirandum in modum ficta, quòd earum foramina voluit eſſe nuda, & inobſcepta, quod & minus decorum, & minus vtile fuiſſet; quoniam ſimplicium cauernarum anguſtias præteruolare vox poſſet, & ſpargi, niſi perceptã per cauos ſinus, & repercuſſu retentam foramina ipſa conueherent, illis ſimilia vaſculis, quibus impoſitis ſolent anguſtiora vaſa compleri. Eas igitur aures (quibus eſt inditum nomen à vocibus hauriendis: vnde Virgilius:

Vocemq; his auribus hauſi,

aut quia vocẽ ipſam Græci αὐδὴν vocant ab auditu, per immutationẽ literæ, aures velut audes ſunt nominatæ) noluit Deus artifex mollibus pelliculis informare, vt pulchri-

tudinem demerent pēdulæ, atq; flaccentes: neq; duris, ac ſolidis oſſibus, ne ad vſum inhabiles eſſent immobiles, ac rigentes: ſed, quod eſſet horum medium excogitauit, vt eas cartilago mollior alligaret, & haberent aptam ſimul, & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantum officium conſtitutum eſt, ſicut in oculis videndi: quorum præcipuè inexplicabilis eſt ac mira ſubtilitas, quia eorum orbes gēmarum ſimilitudinem præferentes, ab ea parte, qua vidēdum fuit, membranis perlucentibus texit, vt imagines rerum contra poſitarum, tanquã in ſpeculo refulgentes ad ſenſum intimum penetrarent. Per eas igitur mēbranas ſenſus ille, qui dicitur mens, ea, quæ ſunt foris, tranſpicit: ne forte exiſtimes aut imaginum incurſione nos cernere, (vt philoſophi dixerunt) quoniam videndi officium in eo debet eſſe, quod videt, non in eo, quod videtur: aut intentione aëris cũ acie, aut effuſione radiorum: quoniã ſi ita eſſet, tardius, quàm oculis aduertimus, videremus, donec intentus aer cum acie, aut effuſi radij ad id, quod videndum eſſet, peruenirent. Cùm autē videamus eodem momento temporis, plerunque verò aliud agentes, nihilominus tamen vniuerſa, quę contra ſunt poſita, intueamur, verius & manifeſtius eſt, mentē eſſe, quæ per oculos ea, quæ ſunt oppoſita, tranſpiciat quaſi

per

per feneſtras lucente vitro,aut ſpeculari lapide obductas.Et idcirco mens & voluntas ex oculis ſæpe dignoſcitur. Quod quidem vt refelleret Lucretius, ineptiſſimo vſus eſt argumento. Si enim mens,inquit,per oculos videt,erutis, & effoſſis oculis magis videret: quoniam euulſæ cum poſtibus fores plus inferunt luminis, quàm ſi fuerint obductæ. Nimirum ipſi,vel potius Epicuro, qui eum docuit,effoſſi oculi erant, nê viderent effoſſos orbes, & ruptas oculorum fibras, & fluentem per venas ſanguinem, & creſcentes ex vulneribus carnes, & obductas ad vltimum cicatrices nihil poſſe lucis admittere, niſi fortè auribus oculos ſimiles naſci volebant, vt non tam oculis, quàm foraminibus cerneremus: quo nihil ad ſpeciem fœdius, ad viſum inutilius fieri poteſt. Quantulũ enim videre poſſemus, ſi mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cauernarum rimulas attenderet?vt ſi quis vellet tranſpicere per cicutã,non plus profectò cernat, quàm cicutæ ipſius capacitas comprehendat. Itaque ad videndum, membris potius in orbem conglobatis opus fuit: vt viſus in latum ſpargeretur, & quæ in primori facie adhærerẽt,vt liberè poſſent omnia contueri. Ergo ineffabilis diuinæ prouidẽtiæ virtus fecit duos ſimillimos orbes:coſq; ita deuinxit,vt nõ in totũ cõuer-

ti, ſed moueri tamen ac flecti cum modo poſſent. Orbes autem ipſos humoris puri, ac liquidi plenos eſſe voluit, in quorum media parte ſcintillæ luminum concluſæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus: in quibus puris ac ſubtilibus cernendi ſenſus ac ratio continetur. Per eos igitur orbes ſeipſam mens intendit, vt videat, miráque ratione in vnum miſcetur, & coniungitur amborum luminum viſus.

De ſenſibus eorumq; vi.

CAP. IX.

LIbet hoc loco illorum reprehendere vanitatem, qui dum volunt oſtendere ſenſus falſos eſſe, multa colligunt, in quibus oculi fallantur, inter quæ illud etiam, quòd furioſis, & ebriis omnia duplicia videantur: quaſi verò eius erroris obſcura ſit cauſa. Ideo enim fit, quia duo ſunt oculi. Sed quomodo id fiat, accipe. Viſus oculorum intentione animi conſtat. Itaque quoniam mens (vt ſuprà dictum eſt) oculis tanquam feneſtris vtitur, non tantùm hoc ebriis aut inſanis accidit, ſed etiam ſanis ac ſobriis. Nam ſi aliquid nimis propiùs admoueas, duplex videbitur: certum eſt enim interuallum ac ſpatium, quo acies oculorum coit. Item ſi retrorſum auoces animum, quaſi ad cogitandum, & intentionem mentis relaxes, cum acies oculi vtriuſque diducitur, tunc

ſiu

ſinguli videre incipiunt ſeparatim. Si animũ rurſus intenderis, aciémq; direxeris, coit in vnum, quicquid duplex videbatur. Quid ergo mirum, ſi mens veneno ac potentiá vini diſſoluta, dirigere ſe non poteſt ad videndum, ſicut ne pedes quidem ad ambulandum, neruis ſtupeſcentibus debiles? Aut ſi vis furoris in cerebrum ſæuiens, concordiam diſiungit oculorum? Quod adeò verum eſt, vt luſcis hominibus, ſi aut inſani, aut ebrij fiant, nullo pacto poſſit accidere, vt aliquid duplex videant. Quare ſi ratio apparet, cur illi falluntur, manifeſtum eſt, non eſſe falſos ſenſus: qui aut non falluntur, ſi ſint puri, & integri: aut ſi falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum nouit errorem.

De exterioribus membris hominis, eorúmque vſu. CAP. X.

SEd nos ad Dei opera reuertamur. Vt igitur oculi munitiores eſſent ab iniuria, eos ciliorum tegminibus occuluit: vnde oculos dictos eſſe, Varroni placet. Nam & ipſæ palpebræ, quibus mobilitas ineſt, palpitatio vocabulum tribuit, & pilis in ordine ſtantibus vallatæ, ſeptum oculis decentiſſimum præbent. Quarum motus aſſiduus incomprehenſibili celeritate concurrens, & videndi tenorẽ non impedit, & reficit obtutum. Acies enim, id eſt, mẽbrana illa perlu-

cens, quam ſiccari & obareſcere non oportet, niſi humore aſſiduo terſa purè niteat, obſoleſcit. Quid ipſa ſuperciliorum faſtigia pilis breuibus adornata? nónne quaſi aggeribus & munimentum oculis, ne quid ſupernè incidat, & ſpeciem ſimul præſtant? Ex quorum confinio naſus exoriens, & veluti æquali porrectus iugo, vtramque aciem ſimul & diſcernit, & munit. Inferius quoque genarum non indecẽs tumor, in ſimilitudinem collium leniter exurgẽs, ab omni parte oculos efficit tutiores: prouiſumq́; eſt ab artifice ſummo, vt ſi quis fortè vehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Naſi verò pars ſuperior vſque ad medium ſolida formata eſt, inferior autem cartilagine adhæret molli, ita vt ad vſum digitorum poſſit eſſe tractabilis. In hoc autem, quamuis ſimplici membro tria ſunt officia conſtituta, vnum ducendi ſpiritus, alterum capiendi odoris, tertium vt per eius cauernas purgamenta cerebri defluant: quas ipſe Deus tam mirabili, quàm diuina ratione molitus eſt, vt tamen hiatus ipſe naſi, oris ſpeciem non deformaret. Quod erat planè futurum, ſi ſimplex foramen pateret. At id velut pariete per medium ducto interſepſit, atque diuiſit, fecitq́ue ipſa duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligitur, quantum dualis numerus, vna, & ſimplici

compage ſolidatus, ad rerum valeat perfectionem. Nam cùm ſit corpus vnum, tamen totum ex ſimplicibus membris conſtare non poterat, niſi vt eſſent partes, vel dextræ, vel ſiniſtræ. Itaque vt pedes duo, & item manus, non totùm ad vtilitatem aliquam, vſumque vel gradiendi, vel faciendi valent, ſed & habitum decorémque admirabilem conferunt: ſic & in capite, quod totius diuini operis quaſi culmē eſt, & auditus in duas aures, & viſus in duas acies, & odoratio in duas nares à ſummo artifice diuiſa eſt: quia cerebrum, in quo ſentiendi ratio eſt, quamuis ſit vnū, tamen in duas partes membrana interueniente diſcretum eſt. Sed & cor, quod ſapientiæ domicilium videtur, licet ſit vnum, duos tamen intrinſecus ſinus habet, quibus fontes viui ſanguinis continentur, ſepto intercedente diuiſi: vt ſicut in ipſo mundo ſumma rerum vel de ſimplici duplex, vel de duplici ſimplex & gubernat, & continet totum: ita in corpore de duobus vniuerſa compacta, indiſſociabilem prætenderent vnitatem. Oris quoque ſpecies, & rictus ex tranſuerſo patefactus quàm vtilis, quàm decens ſit, enarrari non poteſt, cuius vſus in duobus conſtat officijs, ſumendi victus, & eloquendi. Lingua intus incluſa, quæ vocem motibus ſuis in verba diſcernit, & eſt in

eſt interpres animi, nec tamen ſola poteſt per ſe eloquendi munus implere, niſi acumẽ ſuum palato illiſerit, niſi adiuta vel offenſione dentium, vel compreſſione labiorum. Dentes tamen plus conferunt ad eloquendum: nam & infantes non antè incipiunt fari, quàm dentes habuerint: & ſenes amiſſis dentibus ita balbutiunt, vt ad infantiam reuoluti denuò eſſe videantur. Sed hæc ad hominẽ ſolũ pertinent, aut ad aues, in quibus acuminata & vibrata certis motibus lingua, innumerabiles cantuum flexiones, & ſonorum varios modos exprimit. Habet prætereà & aliud officium, quo in omnibus, ſed tamen ſolo in mutis vtitur, quod contritos & cõmolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos viſua deprimit, & tranſmittit ad ventrem. Itaque Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impoſitum. Beſtias etiam potu adiuuat: protenta enim cauataq; hauriunt aquam, eámque cõprehenſam linguæ ſinu, ne tarditate ac mora defluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; palati cõcauo tãquam teſtitudine tegitur: eamq; dentium ordine ſepiens Deus quaſi muro circunuallauit. Dentes autẽ ipſos, ne nudi ac reſtricti magis horrori quàm ornamẽto eſſent, gingiuis mollibus, quæ à gignendis dentibus nominantur, ac deinde labiorũ tegminibus

ho

honeſtauit. Quorum duricies, ſicut in molari lapide, maior eſt & aſperior, quàm in cæteris oſſibus, vt ad conterendos cibos pabulumque ſufficerent. Labra ipſa, quæ quaſi anteà cohærebant, quàm decenter intercidit? quorũ ſuperius ſub ipſa medietate narium, lacuna quadam leui, quaſi valle ſignauit, inferius honeſtatis gratia foras molliter explicauit. Nam quòd attinet ad ſaporem capiendum, fallitur, quiſquis hunc ſenſum palato ineſſe arbitratur: lingua eſt enim, qua ſapores ſentiuntur, nec tamen tota: nam partes eius, quæ ſunt ab vtroque latere teneriores, ſaporem ſubtiliſſimis ſenſibus trahunt. Et cùm neq; ex cibo quicquã, neq; ex potione minuatur, tamen inerrabili modo penetrat ad ſenſum ſapor eadem ratione, qua nihil de quacunque materia odoris decerpit. Cętera quàm decora ſint, vix exprimi poteſt. Deductum clementer à genis mentum, & ita inferius concluſum, vt acumen eius extremũ ſignare videatur leuiter impreſſa diuiſio. Rigidũ ac teres collum, quo ſcapulæ velut mollibus iugis à ceruice demiſſæ: valida, & ſubſtricta neruis ad fortitudinẽ brachia: toris inſignibus extentum lacertorum ingens robur: vtilis ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus, rationis, ac ſapientiæ miniſtris? quas ſolertiſſimus artifex plano, ac modicè

dicè concauo ſinu fictas, vt ſi quid tenendum ſit apte poſſit inſidere, in digitos terminauit: in quibus difficile eſt expedire, vtrumne ſpecies, an vtilitas maior ſit. Nam & numerus perfectus, ac plenus, & ordo, ac gradus decentiſſimus, & articulorum parium curuatura flexibilis, & forma vnguiũ rotunda, cõcauis tegminibus digitorum faſtigia comprehendens, atq; firmans, ne mollitudo carnis in tenẽdo cederet, magnum præbet ornatum. Illud verò ad vſum miris modis habile, quòd vnus à cęteris ſeparatus, cum ipſa manu oritur, & in diuerſum maturius finditur: qui ſe velut obuium cæteris præbens, omnem tenendi, faciendique rationẽ vel ſolus, vel præcipuè poſſidet, tanquam rector omnium, atque moderator: vnde etiam pollicis nomen accepit, quòd vi & poteſtate inter cæteros polleat. Duos quidẽ articulos extantes habet, non, vt alij, ternos: ſed vnus ad manus carnem nectitur, pulchritudinis gratia. Si enim fuiſſet tribus articulis & ipſe diſcretus, fœda & indecora ſpecies ademiſſet manibus honeſtatem. Nam pectoris latitudo ſublimis, & expoſita oculis mirabilem præfert habitus ſui dignitatẽ. Cuius hæc cauſa eſt, quòd videtur hominẽ ſolum Deus veluti ſupinum fortaſſe, (nam ferè nullum animal iacere in tergum poteſt) mutas autem

autem animantes quaſi alterno latere iacentes finxiſſe,atq; ad terram compreſſiſſe. Idcirco illis anguſtum pectus,& ab aſpectu remotum, & ad terram verſus ſubiectum: hominis autem patens,& rectum,quia plenum rationis à cælo datum,humile,aut indecens eſſe non debuit.Papillæ quoque leuiter eminentes,& fuſcioribus ac paruis orbibus coronatæ,nonnihil addunt venuſtatis, fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad ſolum decus,ne informe pectus, & quaſi mutilum videretur. Huic ſubdita eſt planities ventris, quam mediam fere vmbilicus non indecenti nota ſignat, ad hoc factus,vt per eum fœtus,dum eſt in vtero, nutriatur.

De inteſtinis in homine,eorumq; vſu.

CAP. XI.

SEquitur neceſſariò, vt de internis quoque viſceribus dicere incipiam: quibus non pulchritudo, quia ſunt abdita, ſed vtilitas incredibilis attributa eſt. Quoniam opus fuerat, vt terrenum hoc corpus ſucco aliquo,de cibis ac potibus, aleretur, ſicut terra ipſa imbribus ac pruinis: prouidentiſſimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit,quibus concoctis & liquefactis, vitales ſuccos mẽbris omnibus diſpertiret. Sed cùm homo cõſtet ex corpore atq; anima,illud,quod ſuprà dixi,receptaculũ ſoli corpori

pori præſtat alimentum,animæ verò aliam ſedem dedit. Fecit enim genus quoddam viſcerum molle atq; rarum,quod pulmonē vocamus,in quod ſpiritus reciproca viciſſitudine cōmearet:eumq; non in vteri modum finxit, ne effunderetur ſimul ſpiritus, aut inflaret ſimul,ideoque ne plenum quidem viſcus effecit,ſed inſtabile,atque aëris capax,vt paulatim ſpiritum reciperet,dum vitalis vētus per illam ſpargitur raritatem, & eundē rurſus paulatim redderet, dum ſe illo explicat. Ipſa enim viciſſitudo ſtandi, & ſpirandi reſpirandique tractus,vitam ſuſtētat in corpore. Quoniam ergo duo ſunt in homine receptacula, vnum aëris, quod alit animam:alterum ciborum, quod alit corpus,vt flecti ceruix ac moueri facile poſſit,duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt, cibalem,ac ſpiritalem: quarum ſuperior ab ore ad ventrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem.Quarum ratio & natura diuerſa eſt.Ille enim,qui eſt ab ore trāſitus,mollis effectus eſt,& qui ſemper clauſus cohæreat ſibi,ſicut os ipſum : quoniam potus, & cibus dimota,& patefacta gula, quia corporales ſunt, ſpatium ſibi tranſmeandi faciunt.Spiritus contrà, qui eſt incorporalis ac tenuis,quia ſpatium ſibi facere non poterat,accepit viam patentem,quæ vocatur gurgulio.Is conſtat ex oſſibus flexuoſis ac

mol.

mollibus,quaſi ex anulis in cicutæ modum inuicem compactis & cohærentibus:patétque ſemper hinc trãſitus. Nullam enim requiem meandi habere ſpiritus poteſt:quia is qui ſemper commeat, demiſſa vtiliter de cerebro membri portione, cui vua nomen eſt,velut occurſu quodam refrænatur: ne aut teneritudinẽ domicilij cum impetu veniens attracta peſtilenti aura corrũpat, aut totã nocẽdi violentiã internis receptaculis perferat.Ideoque etiam nares breuiter ſunt apertæ: quæ idcirco ſic nominantur, quia per eas vel odor,vel ſpiritus nare non deſinit. Tamẽ hæc fiſtula ſpiritalis non tãtùm ad nares,verùm ad os quoq; iter patet in extremis palati regionibus, vbi ſe colles faucium ſpectantes vuam tollere incipiunt in tumorẽ.Cuius rei cauſa & ratio non obſcura eſt. Loquendi enim facultatem non haberemus,ſi ſicut gulæ iter ad os tãtùm, ita gurgulio ad nares tantùm pateret. Aperuit igitur viam voci diuina ſolertia ex illa fiſtula ſpiritali, vt poſſet lingua miniſterio ſuo fungi:& vocis ipſius inoffenſum tenorem,pulſibus ſuis in verba concidere. Qui meatus,ſi aliquo modo interceptus ſit,mutum faciat neceſſe eſt. Errat enim profectò quiſquis aliam cauſam putat, cur homines muti ſint.Nõ enim (vt vulgò creditur) vinctã gerũt linguã: ſed ij vocalẽ illũ ſpiritum

per nares quaſi mugientes, profundũt, quòd voci tranſitus ad os aut nullus omnino eſt, aut non ſic patens, vt plenam vocem poſſit emittere. Quod plerũque naturâ fit, aliquãdo etiam caſu accidit, vt morbo aliquo hic aditus obſeptus, vocem non tranſmittat ad linguam, faciatque de loquentibus mutos. Quod cùm acciderit, auditum quoque obſtrui neceſſe eſt: vt quia vocem emittere non poteſt, ne admittere quidem poſſit. Loquendi ergo cauſa patefactus eſt hic meatus. Illud quoque præſtat, vt in lauacris celebrandis, quia nares calorem ferre non poſſunt, aër feruẽs ore ducatur. Item ſi fortè ſpiramenta narium frigoris pituita præcluſerit, per os auram trahere poſſumus ne obſtructa meãdi facultate, ſpiritus ſtrãguletur. Cibi verò in aluum recepti, & cum potus humore permiſti, cùm iã calore per cocti fuerint, eorum ſuccus inenarrabili modo per membra diffuſus, irrigat vniuerſum corpus, & vegetat. Inteſtinorum quoque multiplices ſpiræ, ac longitudo in ſe conuoluta, & vno tantùm ſubſtricta vinculo, quàm mirificum Dei opus eſt! Nam vbi maceratos ex ſe cibos aluus emiſerit, paulatim per illos internorum anfractus extruduntur, vt quicquid ipſis ineſt ſucci, quo corpus aliter, membris omnibus diuidatur. Et tamen, ne qui fortè obhæreant ac reſi-
ſtant,

ſtant, quod fieri poterat propter ipſorum voluminum flexiones in ſe ſæpe redeũtes, & fieri ſine pernicie non poterat, * oppleuit ea intrinſecus craſſiore ſucco, vt purgamenta illa vẽtris ad exitus ſuos facilius per lubricum mitterentur. Illa quoque ratio ſubtiliſſima eſt, quòd veſica, cuius vſum volucres non habent, cùm ſit ab inteſtinis ſeparata, nec vllam habeat fiſtulam, qua ex illis vrinã trahat, cõpletur tamẽ, & humore diſtenditur. Id quomodo fiat, non eſt difficile peruidere. Inteſtinorum enim partes, quæ ab aluo cibum potumq́; ſuſcipiũt potentiores ſunt, quàm cæteræ ſpiræ, & multo tenuiores. Hæ veſicam circumplectuntur & continent. Ad quas partes cùm potus & cibus miſta peruenerint, fimum quidem craſſius fit, & tranſmeat, humor autem omnis per illam teneritudinẽ percolatur. eumque veſica, cuius æquè tenuis ſubtiliſque membrana eſt, abſorbet & colligit, vt foras, qua natura exitum patefecit, emittat. *oblenit*

De vtero, & conceptione, & ſexibus.

CAP. XII.

DE vtero quoque, & conceptione, quoniam de internis loquimur, dici neceſſe eſt, ne quid prętenjſſe videamur. Quæ quanquam in operto latent, ſenſus tamen atque intelligentiam latere non poſſunt. Vena in maribus, quæ ſemẽ cõtinet, duplex

eſt,paulò interior,quàm illud humoris obſcœni receptaculum.Sicut enim renes duo ſunt,itemque teſtes: ita & venæ ſeminales duæ,in vna tantùm compage cohærentes: quod videmus in corporibus animalium, cùm interfecta patefiunt:ſed illa dexterior maſculinum continet ſemẽ, ſiniſterior fœmininũ: & ideo in toto corpore pars dextra maſculina eſt, ſiniſtra verò fœminina. Ipſum ſemen quidam putant ex medullis tantùm,quidam ex omni corpore ad venã genitalem confluere,ibique cõcreſcere.Sed hoc humana mens quomodo fiat, non poteſt comprehendere. Item in fœminis vterus in duas ſe diuidit partes, quæ in diuerſum diffuſæ ac reflexæ circumplicantur,ſicut arietis cornua. Quæ pars in dextrã retorquetur,maſculina eſt: quæ in ſiniſtram, fœminina.Conceptum igitur Varro & Ariſtoteles ſic fieri arbitrantur:Aiunt enim,nõ tantùm maribus ineſſe ſemen,verùm etiam fœminis,& inde plerunq; matribus ſimiles procreari, ſed earum ſemen ſanguine eſſe purgatum:Quod ſi rectè cum virili miſtum ſit,vtraq; concreta,& ſimul coagulata informari: & primum quidem cor hominis confingi, quòd in eo ſit & vita hominis, & ſapientia:denique totum opus quadrageſimo die conſummari.Ex abortionibus hæc fortaſſe collecta ſunt. In auium tamẽ fœtibus

bus primùm oculos fingi dubium non eſt, quod in ouis ſæpe deprehendimus. Vnde fieri non poſſe arbitror, quin fictio à capite ſumat exordium. Similitudines autem in corporibus filiorum ſic fieri putant: Cùm ſemina inter ſe permiſta coaleſcũt: ſi virile ſuperauerit, patri ſimilem prouenire, ſiue marem, ſeu fœminam: ſi muliebre præualuerit, progeniem cuiuſque ſexus ad imaginem reſpondere maternam. Id autẽ præualet è duobus, quod fuerit vberius: alterũ enim quodammodo amplectitur ac includit. Hinc plerunque fieri ſolet, vt vnius tantùm lineamenta prætendant. Si verò æqua fuerit ex pari ſemine permiſtio, figuras quoque miſceri, vt ſoboles illa communis aut neutrum referre videatur, quia totum ex altero non habet, aut vtrumque, quia partem de ſingulis mutuata eſt. Nam in corporibus animalium videmus aut confundi parentum colores, ac fieri tertiũ neutri generantium ſimile, aut vtriuſque ſic exprimi, vt diſcoloribus mẽbris per omne corpus concors miſtura varietur. Diſpares quoq; naturæ hoc modo fieri putantur: Cùm fortè in læuam vteri partem maſculinæ ſtirpis ſemen inciderit, marem quidẽ gigni, opinanatio eſt: ſed quia ſit in fœminina parte conceptus, aliquid in ſe habere fœmineum, ſupra quàm decus virile patiatur, vel

formam inſignem, vel nimium candorem, vel corporis læuitatem, vel artus delicatos, vel ſtaturam breuem, vel vocem gracilem, vel animum imbecillum, vel ex his plura. Item ſi partem in dextrã ſemen fœminini ſexus influxerit, fœminam quidẽ procreari: ſed quoniam in maſculina parte concepta ſit, habere in ſe aliquid virilitatis, vltra quàm ſexus ratio permittat, aut valida mẽbra, aut immoderatã longitudinem, aut fuſcum colorem, aut hiſpidam faciem, aut vultum indecorum, aut vocem robuſtam aut animum audacem, aut ex his plura. Si verò maſculinum in dextram, fœmininum in ſiniſtram perueniret, vtroſq; fœtus rectè prouenire, vt & fœminis per omnia naturę ſuæ decus conſtet, & maribus tam mente, quàm corpore robur virile ſeruetur, Illud verò ipſum quàm mirabile inſtitutum Dei eſt, quòd ad conſeruationem generum ſingulorũ, duos ſexus maris ac fœminæ machinatus eſt, quibus inter ſe per voluptatis illecebras copulatis, ſucceſſiua ſoboles pareretur, ne omne genus viuentium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum eſt, quo facilius ad patientiam iugi maritalis fœminæ cogerentur. Vir itaque nominatus eſt, quod maior in eo vis eſt, quàm in fœmina, & hinc virtus nomen accepit. Item mulier (vt

Varro interpretatur) à mollitie eſt dicta, imminutata,& detracta litera, velut mollier: cui ſuſcepto fœtu, cum partus appropinquare iam cœpit, turgeſcentes mammę dulcibus ſuccis diſtenduntur,& ad nutrimenta naſcentis fontibus lactis fœcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud, quàm vt ſapiens animal à corde alimoniam duceret. Idque ipſum ſolertiſſimè comparatum eſt, vt candēs ac pinguis humor teneritudinem noui corporis irrigaret, donec, ad capiendos fortiores cibos, & dentibus inſtruatur, & viribus roboretur. Sed redeamus ad propoſitum, vt cætera, quæ ſuperſunt, breuiter explicemus.

De membris inferioribus. CAP. XIII.

POteram nunc ego ipſorum quoque genitalium membrorum mirificam rationem tibi exponere, niſi me pudor ab huiuſmodi ſermone reuocaret. Itaque à nobis indumento verecundiæ, quæ ſunt pudenda, velentur. Quod ad hanc rem attinet, queri ſatis eſt, homines impios ac prophanos ſūmum nefas admittere, qui diuinū & admirabile Dei opus ad propagandam ſucceſſionem inexcogitabili ratione prouiſum & effectum, vel ad turpiſſimos quæſtus, vel ad obſcœnæ libidinis pudenda opera conuertunt, vt iam nihil aliud ex re ſanctiſſima petant, quàm inanem & ſterilem voluptatem.

Quid reliqui corporis partes, num carent ratione ac pulchritudine? Conglobata in nates caro, quàm ſedendi officio apta, & eadem firmior quàm in cæteris membris, ne premente corporis mole oſſibus cederet: Item feminum deducta & latioribus toris valida longitudo, quo faciliùs onus corporis ſuſtineret, quàm paulatim deficientem in anguſtum genua determinant, quorũ decentes nodi flexuram pedibus ad gradiendum ſedendumq́ue aptiſſimã præbent. Item crura non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes, ſed teretibus ſuris clementer extãtibus, ſenſimq́ue tenuatis, & firma ſunt, & ornata. In plantis verò eadem quidẽ, ſed tamen longè diſpar, quàm in manibus, ratio eſt: quæ quoniam totius operis quaſi fundamenta ſunt, mirificus eas artifex non rotunda ſpecie, ne homo ſtare non poſſet, aut alijs ad ſtandum pedibus indigeret, ſicút quadrupedes: ſed porrectiores, longioreſq́ue formauit, vt ſtabile corpus efficerent planitie ſua: vnde illis inditum nomen eſt. Digiti æquè totidem quot in manibus, ſpeciem magis, quã vſum præferentes, ideoq́ue & iuncti, & breues, & gradatim compoſiti: quorum qui eſt maximus, quoniam illum ſicut in manu diſcerni à cæteris opus non erat, ita in ordinem redactus eſt, vt tamen ab alijs magnitudine ac modico

inter

interuallo diſtare videatur. Hęc eorum ſpecioſa germanitas, non leui adiumento niſum pedum firmat: concitari enim ad curſum non poſſumus, niſi digitis in humum preſſis, ſoloq́ue nitentibus, impetum ſaltúmque capiamus. Explicaſſe videor omnia, quorum ratio intelligi poteſt. Nunc ad ea venio, quæ vel dubia vel obſcura ſunt.

De inteſtinorum quorundam ignorata ratione.

CAP. XIIII.

MVlta eſſe conſtat in corpore, quorum vim, rationemq́ue perſpicere nemo, niſi, qui fecit, poteſt. An aliquis enarrare ſe putat poſſe, quid vtilitatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, qua circũnectitur aluus, ac regitur? Quid renum gemina ſimilitudo? quos ait Varro ita dictos, quaſi riui ab his obſcœni humoris oriantur, quod eſt longè ſecus: quia ſpinæ altrinſecus ſupini cohærent, & ſunt ab inteſtinis ſeparati. Quid ſplen? qnid iecur? quæ viſcera quaſi ex cõturbato ſanguine videntur eſſe cõcreta. Quid fellis amariſſimus liquor? Quid globus cordis, qui vnus ſanguinis fons eſt? Niſi fortè illis credendum putabimus, qui affectum iracundiæ in felle conſtitutum putant, pauoris in corde, lætitiæ in ſplene. Ipſius autem iecoris officium volunt eſſe, vt cibos in aluo concoquat amplexu & calefactu ſuo. Quidam libidines

xerum venerearum in iecore contineri arbitrantur. Primùm iſta perſpicere acumen humani ſenſus non poteſt, quia horum officia in operto latent, nec vſus ſuos patefacta demonſtrant. Nam ſi ita eſſet, fortaſſe placidiora quæque animalia vel nihil fellis omnino, vel minus haberent, quàm feræ: timidiora plus cordis, ſalaciora plus iecoris, laſciuiora plus ſplenis habuiſſent. Sicuti igitur nos ſentimus, audire auribus, oculis cernere, naribus odorare: ita perfectò ſentiremus, nos felle iraſci, iecore cupere, ſplene gaudere. Cùm autem vnde affectus iſti veniant, minimè ſentiamus, fieri poteſt, vt aliunde veniant, & aliud viſcera illa, quàm ſuſpicamur, efficiant: Nec tamen conuincere poſſumus falſa illos, qui hæc diſputant, dicere: ſed omnia, quæ ad motus animi, animæque pertineant, tam obſcuræ altæque rationis eſſe arbitror, vt ſupra hominem ſit, ea liquido peruidere. Id tamen certum & indubitatum eſſe debet, res tot, tantaque viſcerum genera, vnum & idem habere officium, vt animam contineant in corpore. *ternis.* Sed quid propriè * muneris ſingulis ſit iniunctum, quis ſcire, niſi artifex, poteſt, cui ſoli opus ſuum notum eſt?

De voce. CAP. XV.

DE voce autem quam rationem reddere poſſumus? Grammatici quidem, ac philo

philoſophi vocem eſſe definiunt, aërem ſpiritu verberatum: vnde verba ſunt nuncupata. Quod perſpicuè falſum eſt. Non enim vox extra os gignitur, ſed intra, & ideo veriſimilior eſt illa ſententia, ſtipatum ſpiritum, cùm obſtantia faucium fuerit illiſus, ſonum vocis exprimere, veluti cùm in patentem cicutam, labroque ſubiectam dimittimus ſpiritum, & is cicutæ concauo repercuſſus, ac reuolutus à fundo dum deſcendentem occurſu ſuo reddit, ad exitũ nitens ſonum gignit, & in vocalem ſpiritum reſiliens per ſe ventus animatur. Quod quidem an verum ſit, Deus artifex viderit. Videtur enim non ab ore, ſed ab intimo pectore vox oriri. Denique & ore clauſo, ex naribus emittitur ſonus qualis poteſt. Præterea ex maximo ſpiritu, quo anhelamus, vox non efficitur: & leui, & nõ coartato ſpiritu, quoties volumus, efficitur. Non eſt igitur comprehenſum, quomodo fiat, aut quid ſit omnino. Nec me nunc in Academiæ ſententiam delabi putes, quia non omnia ſunt incomprehenſibilia. Vt enim fatendum eſt, multa neſciri, quæ voluit Deus intelligentiam hominis excedere: ſic tamen multa eſſe, quæ poſſint & ſenſibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra Philoſophos integra diſputatio. Conficiamus igitur ſpatium, quo nunc decurrimus.

De mente, & eius ſede. CAP. XVI.

MEntis quoque rationẽ incomprehenſibilem eſſe, quis neſciat, niſi qui omnino illam non habet: cùm, ipſa mens quo loco ſit, aut cuiuſmodi, neſciatur? Varia ergo à philoſophis de natura eius ac loco diſputata ſunt. At ego non diſſimulabo, quid ipſe
ſic eſſe. ſentiam: non quia * ſic etiam affirmẽ (quod eſt inſipientis in re dubia facere) ſed vt expoſita rei difficultate intelligas, quanta ſit diuinorum operum magnitudo. Quidam ſedem mentis in pectore eſſe voluerunt. Quod ſi ita eſt, quanto tandem miraculo dignum eſt, rem in obſcuro ac tenebroſo habitaculo ſitam, in tanta rationis atque intelligentiæ luce verſari? tum quòd ad eam ſenſus ex omni corporis parte conueniunt, vt in qualibet regione membrorum pręſens eſſe videatur. Alij ſedem eius in cerebro eſſe dixerunt: & ſanè argumentis probabilibus vſi ſunt. Oportuiſſe ſcilicet quod totius corporis regimen haberet, potius in ſummo, tanquam in arce, habitare: nec quicquam eſſe ſublimius, quàm id, quod vniuerſum ratione moderetur, ſicut ipſe mundi dominus, & rector in ſummo eſt. Deinde quòd ſenſus omnis, id eſt, audiendi, & videndi, & odorandi miniſtra membra in capite ſunt locata: quorum omnium vię non ad pectus, ſed ad cerebrum ferant. Alioqui neceſſe nos

eſſet

eſſet tardius ſentire, donec ſentiendi facultas longo itinere per collum ad pectus vſque deſcenderet. Ii verò aut non multum, aut fortaſſe non errant. Videtur enim mens, quæ dominatum corporis tenet, in ſummo capite conſtituta, tanquam in cælo Deus: ſed quando in aliqua ſit cogitatione, commeare ad pectus, & quaſi ad ſecretum aliquod penetrale ſecedere, vt conſilium tanquam ex theſauro recondito, eliçiat ac proferat. Ideoque cùm intenti ad cogitandum ſumus, & cùm mens occupata in altum ſe abdiderit, neque audire quæ circunſonant, neque videre quæ obſtant, ſolemus. Id verò ſiue ita eſt, admirandum profectò eſt, quomodo id fiat, cùm ad pectus ex cerebro nullum iter pateat: ſin autem non, hoc tamen nihilominus admirandum eſt, quòd diuina neſcio qua ratione fiat, vt ita eſſe videatur. An poteſt aliquis non admirari, quòd ſenſus ille viuus atque cæleſtis, qui mens vel animus nuncupatur, tantæ mobilitatis eſt, vt ne tum quidem, cùm ſopitus eſt, conquieſcat: tantæ celeritatis, vt vno temporis puncto cælum omne colluſtret, &, ſi velit, maria peruolet: terras, ac vrbes peragret: omnia denique, quæ libuerit, quãuis longè, lateque ſummota ſint, in conſpectu ſibi ipſe conſtituat? Et miratur aliquis, ſi diuina mẽs Dei per vniuerſas mundi partes intenta diſcurrit,

currit,& omnia regit,omnia moderatur, vbique præſens,vbique diffuſa? cùm tanta ſit vis ac poteſtas mentis humanæ intra mortale corpus incluſę,vt ne ſeptis quidem grauis huius ac pigri corporis, cui illigata eſt, coërceri vllo pacto poſſit,quo minus ſibi liberam vagandi facultatem quietis impatiens largiatur. Siue igitur in capite mens habitat,ſiue in pectore,potéſtne aliquis cõprehendere,quæ vis rationis efficiat,vt ſenſus ille incomprehenſibilis, aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo ſanguine bipartito, qui eſt incluſus in corde? ac non ex eo ipſo colligat,quanta ſit Dei poteſtas, quòd animus ſeipſum non videt, aut qualis, aut vbi ſit:nec ſi videat,tamen perſpicere poſſit, quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta ſit. Siue etiam mentis locus nullus eſt, ſed per totum corpus ſparſa diſcurrit, quod etiam fieri poteſt,& à Xenocrate Platonis diſcipulo diſputatum eſt, ſi quidem ſenſus in qualibet parte corporis præſto eſt: nec quid ſit mens, nec qualis, intelligi poteſt, cùm ſit natura tam ſubtilis ac tenuis, vt ſolidis viſceribus infuſa,viuo,& quaſi ardente ſenſu membris omnibus miſceatur. Illud autem caue, ne vnquam ſimile veri putaueris,quod Ariſtoxenus dixit,Mentem omnino nullam eſſe, ſed quaſi harmoniam in fidibus ex conſtructione corporis, &

compagibus viſcerum vim ſentiendi exi-ſtere. Muſici enim intentionem, concentumque neruorum in integros modos ſine vlla offenſione conſonantium harmoniam vocant. Volunt igitur animum ſimili ratione conſtare in homine, qua & concors modulatio conſtat in fidibus: ſcilicet vt ſingularum corporis partium firma coniunctio, membrorumque omnium conſentiens in vnum vigor motum illum ſenſibilium faciat, animumque cōcinnet, ſicut ſunt nerui bene intenti ad conſpirantem ſonum. Et ſicut in fidibus, cùm aliquid aut interceptum, aut relaxatum eſt, omnis canendi ratio turbatur & ſoluitur: ita in corpore, cùm pars aliqua membrorum duxerit vitium, deſtrui vniuerſa, corruptiſque omnibus atque turbatis, occidere ſenſum, eamque mortem vocari. Verùm ille, ſi quicquam mentis habuiſſet, non harmoniam de fidibus ad hominem tranſtuliſſet. Non enim canere ſua ſponte fides poſſunt, vt ſit vlla in his comparatio ac ſimilitudo viuentis. Animus autem ſua ſponte & cogitat & mouetur. Quod ſi quid in nobis harmoniæ ſimile eſſet, ictu moueretur externo, ſicut nerui manib⁹, qui ſine tactu artificis, pulſuq; digitorū muti atq; inertes iacent. Sed nimirū pulſandus ille manu fuit, vt aliquādo ſentiret, quia mēs eius ex mēbris malè cōpacta torpebat.

De anima, déque ea ſententiæ Philoſophorum

CAP. XVII.

SVpereſt de anima dicere: quanquam percipi ratio eius & natura non poſſit. Nec ideo tamen immortalem eſſe animam non intelligimus, quoniam quicquid viget, mouetúrque per ſe ſemper, nec videri aut tangi poteſt, æternum ſit neceſſe eſt. Quid autem ſit anima, nondum inter Philoſophos conuenit, nec vnquam fortaſſe conueniet. Etenim alij ſanguinem eſſe dixerunt, alij ignem, alij vẽtum: vnde anima, vel animus nomen accepit, quòd Græcè ventus ἄνεμος dicitur: nec illorum tamẽ quiſquam dixiſſe aliquid videtur. Non enim, ſi anima ſanguine aut per vulnus effuſo, aut febrium calore conſumpto, videtur extingui, continuò in materia ſanguinis animæ ratio ponenda eſt: veluti ſi veniat in quæſtionem, lumen, quo vtimur, quid ſit, & reſpondeatur oleum eſſe: quoniam conſumpto illo lumen extingitur: cùm ſint vtique diuerſa, ſed alterum ſit alterius alimentum. Videtur ergo anima ſimilis eſſe lumini, quæ non ipſa ſit ſanguis, ſed humore ſanguinis alitur, vt lumen oleo. Qui autem ignẽ putauerunt, hoc vſi ſunt argumento, quòd præſente anima corpus caleat, recedente frigeſcat. Sed ignis & ſenſu indiget, & videtur, & tactu comburit. Anima verò & ſenſu aucta eſt, & videri non

non poteſt,& non adurit. Vnde apparet, animam neſcio quid eſſe Deo ſimile. At illi qui ventum putant, hoc falluntur, quòd ex aëre ſpiritum ducentes, viuere videamur. Varro itaque definit: Anima eſt aër conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in corpus. Hæc apertiſſimè falſa ſunt. Neque enim tam obſcuram nobis huiuſmodi dico eſſe rationem, vt ne hoc quidem intelligamus, quid verum eſſe non poſſit. An ſi mihi quis dixerit æneum eſſe cælum, aut vitreum, aut (vt Empedocles ait) aërē glaciatū, ſtatímne aſſentiar, quia cælū ex qua materia ſit ignorem? Sicut enim hoc neſcio, ita illud ſcio. Anima ergo non eſt aër ore conceptus, quia multo prius gignitur anima, quàm concipi aër ore poſſit. Non enim poſt partum inſinuatur in corpus, vt quibuſdam Philoſophis videtur, ſed poſt conceptū protinus, cùm fœtum in vtero neceſſitas diuina formauit: quia adeò viuit intra viſcera genitricis, vt & incremēto augeatur, & crebris pulſibus geſtiat emicare. Deniq; abortum fieri neceſſe eſt, ſi fuerit animal intus extinctum. Cæteræ definitionis partes eò ſpectāt, vt illis nouem mēſibus, quibus in vtero fuimus, mortui fuiſſe videamur. Nulla ergo ex his tribus vera ſententia eſt. Nec tamen in tantum eos falſos eſſe dicendum eſt, qui hæc ſenſe-

runt,vt omnino nihil dixerint. Nam & ſanguine ſimul, & calore, & ſpiritu viuimus. Sed cùm conſtet anima in corpore his omnibus adunatis, non expreſſerunt propriè, quid eſſet: quia tam non poteſt exprimi, quàm videri.

De anima & animo, eorumq́; affectionibus.

CAP. VIIII.

SEquitur alia, & ipſa inextricabilis quæſtio, Idémne ſit anima & animus: an verò aliud ſit illud, quo viuimus, aliud autem, quo ſentimus & ſapimus. Non deſunt argumenta in vtramque partem. Qui enim vnum eſſe dicunt, hanc rationē ſequuntur, quòd neq; viui ſine ſenſu poſſit, nec ſentiri ſine vita: ideoq; eſſe non poſſe diuerſum id, quod non poteſt ſeparari: ſed quicquid eſt illud, & viuendi officium, & ſentiendi habere rationem. Idcirco animum, & animam indifferenter appellant duo Epicurei poëtæ. Qui autem dicunt eſſe diuerſa, ſic argumentantur. Ex eo poſſe intelligi, aliud eſſe mentem, aliud eſſe animam: quia incolumi anima, mens poſſit extingui; quod accidere ſoleat inſanis. Item quòd anima morte ſopiatur, animus ſomno: & quidem ſic, vt non tantùm quid faciat, aut vbi ſit, ignoret, ſed etiam rerum falſarum contemplatione fallatur. Quod ipſum quomodo fiat, nō poteſt peruideri; cur fiat, poteſt. Nam requieſcere

nul

nullo pacto poſſumus, niſi mens viſionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppreſſa ſomno, tanquam ignis obducto cinere ſopitus: quē ſi paululùm commoueris, rurſus ardeſcit, & quaſi euigilat. Auocatur ergo ſimulacris, donec membra ſopore irrigata vegetentur. Corpus enim vigilante ſenſu, licet iaceat immobile, tamen nō eſt quietum: quia flagrat in eo ſenſus, & vibrat vt flamma, & artus omnes ad ſe adſtrictos tenet. Sed poſtquam mens ad contemplandas imagines ab intētione traducta eſt, tunc demum corpus omne reſoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæca, cùm cogentibus tenebris ſecum tantummodo eſſe cœperit: dū intenta eſt in ea, de quibus cogitarat, repentè ſomnus obrepit. & in ſpecies proximas ſenſim ipſa cogitatio declinat: ſic ea, quæ ſibi ante oculos poſuerat, videre quoq; incipit. Deinde procedit vlterius, & ſibi auocamēta inuenit, ne ſaluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam vt mens per diem veris viſionibus auocatur, ne obdormiat: ita falſis nocte, ne excitetur. Nam ſi nullas imagines cernat, aut vigilare illam neceſſe eſt, aut perpetua morte ſopiri. Dormiendi ergo cauſa tributa eſt à Deo ratio ſomniandi, & quidem in commune vniuerſis animātibus, ſed illud homini præcipuè, quòd cùm eam

rationem Deus quietis cauſa daret, facultatem ſibi reliquit docendi hominem futura per ſomnium. Nam & hiſtoriæ ſæpe teſtantur, extitiſſe ſomnia, quorum præſens & admirabilis fuerit euentus: & reſponſa vatum noſtrorum ex parte ſomniis conſtiterunt. Quare neque ſemper vera ſunt, neque ſemper falſa, Virgilio teſte, qui duas portas voluit eſſe ſomniorum. Sed quæ falſa ſunt, dormiendi cauſa videntur: quę vera, immittuntur à Deo, vt imminens bonum aut malum hac reuelatione diſcamus.

De origine animæ. CAP. XIX.

ILlud quoque venire in quæſtionem poteſt: Vtrúmne anima ex patre, an potius ex matre, an verò ex vtroque generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti vendico. Nihil enim ex his tribus verum eſt: quia neque ex vtroque, neque ex alterutro feruntur animę corporibus. Corpus enim ex corporibus naſci poteſt, quoniam confertur aliquid ex vtroque: de animis anima non poteſt, quia ex re tenui & incomprehenſibili nihil poteſt decedere. Itaque ſerendarum animarum ratio vni ac ſoli Deo ſubiacet.

Deniq; cæleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt,

vt ait Lucretius. Nam de mortalibus non poteſt quicquam niſi mortale generari. Nec putari pater debet, qui trãsfũdiſſe aut inſpiraſ

raſſe animam de ſuo nullo modo ſentit: nec ſi ſentiat, quando aut quomodo id fiat, habet animo comprehenſum. Ex quo apparet, non à parentibus dari animas, ſed ab vno, eodemq; omnium Deo patre, qui legẽ rationemq; naſcendi tenet ſolus: ſiquidem ſolus efficit. Nam terreni parentis nihil eſt, niſi vt humorem corporis, in quo eſt materia naſcendi, cum ſenſu voluptatis emittat, vel recipiat: & circa hoc opus homo reſiſtit, nec quicquam amplius poteſt: ideo naſci ſibi filios optant, quia non ipſi faciunt. Cætera iam Dei ſunt omnia, ſcilicet conceptus ipſi, & corporis informatio, & inſpiratio animæ, & partus incolumis, & quæcunque deinceps ad hominem conſeruandũ valent: illius munus eſt, quòd ſpiramus, quòd viuimus, quòd vigemus. Nam prætérquam quòd ipſius beneficio incolumes ſumus corpore, & quòd victũ nobis ex variis rebus ſubminiſtrat, ſapientiam quoque homini tribuit, quam terrenus pater dare nullo modo poteſt. Ideóque & de ſapientibus ſtulti, & de ſtultis ſapientes ſæpe naſcuntur: quod quidam fato ac ſideribus aſſignant. Sed non eſt nũc locus de fato diſſerendi. Hoc dicere ſatis eſt, quòd etiã ſi aſtra efficientiã rerum continent, nihilominus omnia à Deo fieri certũ eſt, qui aſtra ipſa & fecit & ordinauit. Inepti ergo, qui hanc poteſtatẽ Deo detra-

hunt, & operi eius attribuunt. Hoc igitur Dei munere cæleſti atque præclaro an vtamur, in noſtra voluit eſſe poteſtate. Hoc enim conceſſo, ipſum hominem virtutis ſacramento religauit, quo vitam poſſet adipiſci. Dedit ei & conſtituit aduerſarium nequiſſimum & fallaciſſimum ſpiritum, quocum in hac terreſtri vita ſine vlla ſecuritatis requie dimicaret. Cur autem Deus hunc vexatorem generi hominum conſtituerit, breuiter exponam.

De anima, & diabolo, & corpore.

CAP. XX.

ANte omnia diuerſitatem voluit eſſe: ideoq; vulgo non aperuit veritatem, ſed eam pauciſſimis reuelauit: quæ diuerſitas omne arcanum mũdi continet. Hæc eſt enim, quæ faciat virtutem, quæ ſcilicet ſine ipſa non modò non eſſe, ſed ne apparere quidem poſſet: quia virtus eſſe non poterit, niſi fuerit compar aliquis, in quo ſuperando vim ſuam vel exerceat vel oſtendat. Nã vt victoria conſtare ſine certamine nõ poteſt, ſic nec virtus quidẽ ipſa ſine hoſte. Ita, quoniam virtutẽ dedit homini, ſtatuit ei è contrario inimicum, ne virtus otio torpens naturam ſuã perderet. Cuius omnis ratio in eo eſt, vt concuſſa, & labefactata firmetur, nec aliter ad ſummum faſtigium poſſit venire, niſi * prudenti manu ſemper agitata, ſe ad

[...] prudenti.

ſa

ſalutem ſuam dimicandi tenore fundauerit. Noluit enim Deus hominem ad immortalem illam beatitudinē delicato itinere peruenire. Daturus ergo virtutē,dedit hoſtem priùs, qui animis hominum cupiditates & vitia immitteret: qui eſſet autor errorum, malorumque omnium machinator:vt quoniam Deus hominem ad vitam vocat, ille contrà, vt rapiat & traducat ad mortem. Hic eſt,qui aut inducit aut decipit eos, qui veritati ſtudent, aut ſi dolo & ſtudiis non quiuerit, virilem gerit animum, quo ſublimium vigorem labefactare conetur, infanda dictu, & execrabilia moliens: vexat, interficit:& tamen,vt proſternit multos, ſic à multis victus proſtratúsq; diſcedit. Magna eſt enim vis hominis, magna ratio, magnū ſacramentum. A quo ſi quis non defecerit, nec fidem ſuam, deuotionemq; prodiderit, hic beatus,hic denique (vt breuiter finiam) ſimilis Deo ſit,neceſſe eſt. Errat enim quiſquis hominem carne metitur. Nam corpuſculum hoc, quo induti ſumus,hominis receptaculum eſt. Nam ipſe homo neq; tāgi, neq;aſpici,neque comprehendi poteſt,quia latet intra hoc, quod videtur. Qui ſi delicatus magis,ac tener in hac vita fuerit, quàm ratio eius expoſcit,ſi virtute contempta,deſideriis ſe carnis addixerit,cadet,& premetur in terram: ſin autem (vt debet) ſtatum

ſuum, quem rectum rectè ſortitus eſt, promptè, conſtantérque defenderit, ſi terrę, quam calcare ac vincere debet, non ſeruierit, vitam merebitur ſempiternam.

Operis concluſio, & veritatem ſuperari non poſſe. CAP. XXI.

HÆc ad te, Demetriane, interim paucis & obſcuriùs fortaſſe, quàm decuit, pro rerum ac temporis neceſſitate peroraui: quibus contentus eſſe debebis, plura & meliora lecturus, ſi nobis indulgentia cælitus venerit, tūc ego te ad veræ philoſophiæ doctrinā & planiùs & veriùs cohortabor. Statui enim, quàm multa potero, literis tradere, quæ ad vitæ beatæ ſtatum ſpectent: & quidem contra Philoſophos, quoniam ſunt ad perturbandam veritatem pernicioſi, & graues. Incredibilis eſt enim vis eloquentiæ: & argumentandi, diſſerendíq; ſubtilitas quemuis facilè deceperit: quos partim noſtris armis, partim verò ex ipſorum inter ſe concertatione ſumptis reuincemus: vt appareat eos induxiſſe potius errorem, quàm ſuſtuliſſe. Fortaſſe mireris, quòd tantum facinus audeam. Patiemúrne igitur extingui aut opprimi veritatem? Ego verò libentius vel ſub hoc onere defecerim. Nā ſi M. Tull. eloquentiæ ipſius vnicum exemplar, ab indoctis & ineloquētibus, quia tamē pro vero nitebantúr, ſæpe ſuperatus eſt: cur deſperemus

mus veritatem ipſam contra fallacem captioſamque facundiam, ſua propria vi & claritate valituram? Illi quidem ſeſe patronos veritatis profiteri ſolent: ſed quis poteſt eam rem defendere, quam non didicit? aut illuſtrare apud alios, quam ipſe non nouit? Magnum videor polliceri: ſed cæleſti opus eſt munere, vt nobis facultas ac tempus ad propoſita perſequenda tribuatur. Quòd ſi vita eſt optanda ſapienti, profectò nullam aliam ob cauſam viuere optauerim, quàm vt aliquid efficiam, quod vita dignum ſit, & quod vtilitatem legentibus, & ſi non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundiæ riuus eſt, ad viuendum tamen afferat: quod eſt maxime neceſſarium. Quo perfecto ſatis me vixiſſe arbitrabor, & officium hominis impleſſe, ſi labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos, ad iter cæleſte direxerit.

***

FINIS.

L. COELII

LACTANTII FIRMIANI LIBRI

acephali Epitome.

De Iuſtitia, Sapientia, & Stultitia.

CAP. I.

NAM ſi iuſtitia eſt veri Dei cultus, (quid enim tam iuſtum ad æquitatem, tam pium ad honorem, tam neceſſarium ad ſalutem, quàm Deum cognoſcere vt parentem, venerari vt Dominum, eiusq; legi, aut præceptis obtemperare?) neſcierunt ergo iuſtitiam philoſophi, quia nec ipſum Deum agnouerunt: & ideo refelli potuerunt à Carneade, cuius hęc fuit diſputatio, nullum eſſe ius naturale. Itaque omnes animantes ipſa ducĕte Natura, commoda ſua defendere, & ideo iuſtitiam, ſi alienis vtilitatibus conſulet, ſuas negliget, ſtultitiam eſſe dicendam. Quòd ſi omnes populi, penes quos ſit imperium, ipſique Romani, qui orbem totum poſſedere, iuſtitiam ſequi velint, ac ſuum

cuique reſtituere, quod vi & armis occupauerunt, ad caſas & egeſtatem reuertentur. Quod ſi fecerint, iuſtos dicemus quidẽ, ſed tamen ſtultos iudicare neceſſe eſt: qui vt aliis proſint, ſibi nocere contendant. Deinde, ſi reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro aurichalco, aut argentum pro plumbo vendat per errorem, atque id emere neceſſitas cogat, vtrũ diſſimulabit, & emet paruo, an potius indicabit? Iuſtus vtique dicetur, quia non fefellit: ſed idem ſtultus qui alteri fecerit lucrum, ſibi damnum, ſed facilè de damno eſt. Quid ſi vita eius in periculum veniet, vt eum aliquando neceſſe ſit aut occidere, aut mori: quid faciet? Poteſt hoc euenire, vt naufragio facto inueniat aliquẽ imbecillem tabulæ inhærentem: aut victo exercitu fugiens, reperiat aliquem vulneratum equo inſidentem, vtrúmne aut illũ tabula, aut hunc equo deturbabit, vt ipſe poſſit euadere? Si volet iuſtus eſſe, non faciet: ſed idem ſtultus iudicabitur, qui dum alterius vitæ parcit, ſuã perdet. Si faciet, ſapiens quidem videbitur, quia ſibi conſulet: ſed & idem malus, quia nocebit. Acuta iſta ſanè: ſed reſpõdere ad ea facilè poſſumus. Imitatio enim nominum facit, vt ſic eſſe videatur. Nam & iuſtitia imaginem habet ſtultitiæ, non tamen eſt ſtultitia: & malitia imaginem ſapientiæ, non tamen ſapientia eſt.

eſt. Sed ſicut malitia iſta in conſeruandis vtilitatibus ſuis intelligens redargui videtur, quia non ſapientia, ſed calliditas, & aſtutia eſt: ita & iuſtitia non debet ſtultitia, ſed innocentia nominari: quia neceſſe eſt iuſtum eſſe ſapientem, & eum, qui ſit ſtultus, iniuſtum. Nam neq; ratio, neque natura ipſa permittit, vt is, qui iuſtus eſt, ſapiens non ſit, quoniam iuſtus nihil vtiq; facit, niſi quod rectum & bonum eſt: prauum & malum ſemper fugit. Quis autē diſcernere bonum & malum, prauum & rectum poterit, niſi qui ſapiens fuerit? Stultus autem malè facit: quia bonum & malum quid ſit, ignorat: ideo peccat, quia non poteſt praua & recta diſcernere. Igitur neque ſtulto iuſtitiam, neq; iniuſto ſapientiam cōuenire. Ergo ſtultus non eſt, qui nec tabula naufragum, nec equo ſauciū deiecerit, quia ſe abſtinuit à nocendo, quod eſt peccatum: peccatum autem vitare, ſapientis eſt. Sed vt ſtultus prima facie videatur, illa res efficit, quòd extingui animam cum corpore exiſtimant: idcirco omne commodum ad hanc vitam referūt Si enim poſt mortē nihil eſt, vtique ſtultè facit, qui alterius animæ parcit cum diſpendio ſuæ, aut qui alterius lucro magis, quàm ſuo, conſulit. Si mors animam delet, danda eſt opera, quo iucundius commodiusque viuamus: ſi autem vita

poſt

poſt mortem ſupereſt æterna & beata, hãc vtique corporalem cum omnibus terræ bonis iuſtus ac ſapiens contemnet, quia ſciet, quale à Deo ſit præmiũ recepturus. Teneamus igitur innocentiam, teneamus iuſtitiam, ſubeamus imaginem ſtultitiæ, vt veram ſapientiam tenere poſſimus. Et ſi hominibus videtur ineptum ac ſtultum torqueri & mori velle, cùm liberè liceat abire ſine noxa: nos tamẽ omni virtute, omniq́ue patientia fidem Deo exhibere nitamur. Nõ mors terreat: nec dolor frangat, quo minus vigor animi & conſtantia inconcuſſa ſeruetur. Stultos notent, dummodo ipſi ſtultiſſimi ſint, & cæci, & hebetes, & pecudibus æquales, qui non intelligunt eſſe mortiferum, relicto Deo viuo proſternere ſe atque adorare terrena: qui neſciunt ex illis æternam pœnam manere, qui figmenta inſenſibilia fuerint venerati: & eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu, & honore veri Dei recuſauerint, vitam perpetuã conſecuturos. Hæc eſt fideliſſima, hæc eſt vera ſapientia, hæc perfecta iuſtitia. Nihil ad nos attinet, quid iudicent ſtulti, quid homunculi ſentiant. Nos iudicium Dei expectare debemus, vt eos poſtmodum, qui de nobis iudicauerint, iudicemus.

De vero ſacrificio. CAP. II.

Dixi

DIxi de iuſtitia,quid eſſet: ſequitur,vt oſtendam,quid ſit verum ſacrificium Dei,quis iuſtiſſimus ritus colendi: ne quis arbitretur,aut victimas,aut odores,aut dona præſentia deſiderari à quo ſi fames,ſi ſitis,ſi algor, ſi omnium rerum terrenarum cupiditas abeſt, non ergo vtitur ijs omnibus,quæ templis, aliiſque fictilibus inferuntur: ſed ſicut corporalibus corporale, ſic vtique incorporalibus incorporale ſacrificium neceſſarium eſt.Illis,quæ in vſum tribuit homini Deus, ipſe non indiget: & eſt omnis terra ſub poteſtate ipſius:non indiget templo, cuius domicilium mundus eſt:non indiget ſimulacro,qui eſt & oculis & mente incomprehenſibilis: non indiget terrenis luminibus, qui ſolem cum cæteris aſtris in vſum hominibus potuit accendere. Quid igitur ab homine deſiderat Deus, niſi cultũ mentis,qui eſt purus & ſanctus? Nam illa,quæ aut digitis fiũt,aut extra hominem ſunt,hoc ſacrificium verum nõ eſt, nec quod ex arca,ſed quod ex corde pro fertur:nõ quod manu,ſed quod mente libatur. Hæc acceptabilis victima eſt,quã de ſeipſo animus immolat.Nam quid hoſtiæ? quid thura?quid veſtes? quid aurũ?quid argentũ? quid pretioſi lapides cõferũt ſi colẽtis pura mens non eſt?Sola ergo iuſtitia eſt, quam Deus expetit:in hac ſacrificium,in hac Dei cul

cultus eſt, de quo nunc mihi diſſerendum eſt, docendumq́; in quibus operibus iuſtitiam neceſſe ſit contineri.

De viis vitæ, deq; iuſtitiæ officijs, & primis mundi temporibus.

CAP. III.

DVas eſſe humanæ vitæ vias, nec Philoſophis ignotum fuit, nec poëtis: ſed eas vtiq; diuerſo modo induxerunt Philoſophi: alterã induſtrię, alterã inertiæ eſſe voluere, Sed hoc minus rectè, cũ eas ad ſolius vitæ cõmoda retulerĩt. Melius poëtæ, qui alterã iuſtorum, alteram impiorum eſſe dixerunt. Sed in eo peccant, quòd eas non in hac vita, ſed apud inferos eſſe aiunt. Nos vtique rectiùs, qui alteram vitæ, alteram mortis, & hic tamen has vias eſſe dicimus: ſed illa dexterior, qua iuſti ſunt gradientes, non in Elyſium fert, ſed in cælum: immortales enim fiunt. Siniſterior ad tartarum: æternis enim cruciatibus addicuntur iniuſti. Veneranda eſt à nobis iuſtitiæ via, quæ ducit ad vitam: primum autem iuſtitiæ officium eſt, Deum cognoſcere, vt parentem: eumq́; metuere, vt dominum: diligere, vt patrẽ. Is eſt enim, qui nos genuit, qui vitali ſpiritu animauit, qui alit, qui ſaluos facit. Habet in nos non modò vt pater, verumetiã vt dominus licentiam verberãdi, & vitæ ac necis poteſtatem, vnde illi ab homine

duplex

duplex honos, id eſt, amor cum timore debetúr. Secundum iuſtitiæ officium eſt, hominem agnoſcere velut fratrem. Si enim idem Deus fecit, & vniuerſos ad iuſtitiam & ad vitam æternam pari conditione generauit, fraterna vtiq; neceſſitudine cohæremus: quam qui non agnoſcit, iniuſtus eſt. Sed origo huius mali, quo ſocietas inter ſe hominũ, quo neceſſitudinis vinculũ diſſoluitur, eſt, quod ab ignorantia veri Dei naſcitur. Qui enim fontẽ illũ benignitatis ignorat, bonus eſſe nullo modo poteſt. Inde eſt, quòd ex eo tẽpore, quo multi Dij conſecrari ab hominibus, coliq; cæperunt, fugata eſt (ſicut poëtæ aiunt) iuſtitia. Sic diremptum eſt omne fœdus, dirempta ſocietas iuris humani, cùm ſibi quiſq; conſulere, ius in viribus computare, nocere inuicem, fraudibus aggredi, dolis circũſcribere, commoda ſua aliorum incommodis adaugere, non cognatis, non liberis, nec parentibus parcere, ad necẽ hominum pocula temperare, obſidere cum ferro vias, maria infeſtare, libidini autem, quò furor duxerit, fræna laxare, nihil denique ſancti habere, quod cupiditas infanda nõ violaret. Cũ hæc fierẽt, tũ leges ſibi homines cõdiderũt pro vtilitate cõmuni, vt ſe interim tutos ab iniurijs facerẽt. ſed metus legũ non ſcelera cõprimebat, ſed licentiã ſubmouebat. Poterãt
enim

enim leges delicta punire, conſcientiã munire non poterant. Itaque quæ antè palàm fiebant, clàm fieri cœperunt. Circunſcribi etiam iura: ſiquidem ipſi præſides legum præmijs, muneribusq́ue corrupti, vel in remuneratione malorũ, vel pernicie iuſtorum ſententias venditabant. His accedebãt diſſenſiones, & bella, & mutuæ deprædationes, & oppreſſis legibus ſæuiendi poteſtas licenter aſſumpta. In hoc ſtatu cùm eſſent humanæ res, miſertus eſt noſtri Deus, reuelauit ſe nobis, & oſtendit, vt in ipſo religionem, fidẽ, caſtitatẽ, miſericordiã diſceremus, legemq́; diuinam, qua humana cum cæleſtibus copulat, tradente ipſo Domino, ſumeremus: qua lege vniuerſi, quibus irretiti ſumus, errores cum vanis & impijs ſuperſtitionibus tollerentur. Quid enim homini debeamus, eadẽ illa lex præſcribit, quæ docet, quicquid homini præſtiteris, Deo præſtare. Sed radix iuſtitiæ, & omne fundamentum æquitatis eſt illud, Vide vt ne facias vlli, quod pati nolis: ſed alterius animum de tuo metieris. Si acerbũ eſt iniuriam ferre, & qui eam fecerit, videtur iniuſtus, transfer in alterius perſonam quod in te ſentis, & in tuam quod de altero iudicas: & intelliges tam te iniuſtè facere, ſi alteri noceas, quàm alterum, ſi tibi. Hæc ſi mente voluemus, innocentiam tenebimus:

in qua iuſtitia velut in primo gradu conſiſtit. Primus eſt enim, non nocere proximo, ſed officioſè prodeſſe. Et ſicut in rudibus agris prius quàm ſerere incipias, euulſis ſentibus, & omnium ſtirpium radicibus amputatis, arua purgãda: ſic de noſtris animis prius vitia detrahenda, & tunc demum virtutes inſerendæ, de quibus ſeminatæ per verbum Dei fruges immortalitatis oriãtur.

De affectibus.

CAP. IIII.

TRes affectus, vel (vt ita dicam) tres furiæ ſunt, quæ in animis hominũ tantas perturbationes ciunt, & interdum cogũt ita delinquere, vt nec famę, nec periculi ſui reſpectũ, aut curam habere permittãt: Ira, quæ vindictam cupit: auaritia, quæ deſiderat opes: Libido, quæ appetit voluptates. His vitijs reſiſtendum eſt, hæ ſtirpes eruendæ, vt virtutes ſeri poſſint. Hos affectus Stoici amputandos, Peripatetici temperandos putãt. Neutri eorum rectè: quia neq; detrahi poſſunt, ſiquidem naturâ inſiti habent certam magnamque rationẽ: neque minui, quoniã ſi mala ſunt, carendũ eſt etiã tẽperatis & mediocribus: ſi bona, integris abutendum eſt. Nos vero neq; detrahẽdos neq; minuẽdos eſſe diximus. Nõ enim per ſe mala ſunt, quæ Deus homini rationabiliter inſeruit: ſed cùm ſint vtiq; natura bo-

na,

na, quoniam ad tuendã vitã ſunt attributa, malè vtendo fiunt mala: ſicut, ſi fortiſſimè pro patria dimices, bonũ eſt: ſi contra patriam, malũ. Sic & affectus, ſi ad vſus bonos habeas, virtutes erunt: ſi ad malos, vitia dicentur. Ira igitur ad coërcitionẽ peccatorũ id eſt, ad regẽdam ſubiectorũ diſciplinam, data eſt à Deo, vt metus licentiam comprimat, & compeſcat audaciam: & qui terminos eius ignorat, iraſcitur paribus aut fortioribus. Inde ad immania facinora proſilitur: inde ad cædes, inde ad bella conſurgitur. Cupiditas ad deſideranda & conquirẽda vitæ neceſſaria tributa eſt. Sed qui neſciunt fines eius, inſatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc venena, hinc circunſcriptiones, hinc falſa teſtimonia, hinc omnium fraudum genera erupere. Libidinis autem affectus ad procreandos filios inſitus & innatus eſt, ſed qui limites eius animo non tenent, vtuntur eo ad ſolam voluptatem. Inde illicitæ nuptiæ, inde adulteria & ſtupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ergo ſunt iſti affectus intra fines ſuos, & in viam rectam redigendi: in qua etſi ſunt vehementes, culpam tamẽ habere non poſſunt.

De voluptatibus ſenſuum coërcendis.

CAP. V.

COhibenda eſt ira cùm patimur iniuriam,& vt malum cõprimatur, quod ex certamine impẽdet,& vt duas maximas virtutes innocentiam & patientiam teneamus. Auaritia frangitur, cũ habemus quod ſatis eſt. Quis enim furor eſt, in his congerendis laborare, quæ aut latrocinio, aut furto, aut proſcriptione, aut morte ad alios facile ſit peruenire? Libido extra legitimũ torum non euagetur, ſed creandis liberis ſeruiat. Appetentia enim nimia voluptatis, & periculum parit,& inſaniã generat,& (quod eſt maximè cauendum) mortem incurrit æternam. Nihil eſt enim tam inuiſum Deo, quàm mẽs inceſta,& animus impurus. Nec hac ſola voluptate abſtinendum ſibi putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, ſed & cæteris voluptatibus reliquorum, quia & ipſæ ſunt vitioſæ, & eiuſdem virtutis eſt, eas contemnere. Oculorum voluptas percipitur ex rerum pulchritudine: aurium, de vocibus canoris,& ſuaſionibus: narium, de odore iucundo: ſaporis, de cibis dulcioribus: quibus omnibus virtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, à cæleſtib⁹ ad terrena, ab ęter nis ad temporalia, à vita immortali ad perpetuam pœnam deprimatur. In ſaporis & odoris voluptate hoc periculũ eſt, ꝙ trahere ad luxuriam poterit. Qui enim fuerit his

dedi

deditus, aut non habebit vllam rem familiarē, aut ſi habuerit, abſumet, & aget poſtmodum vitam deteſtabilem. Qui autem rapitur auditu, (vt taceam de cantibus, qui ſenſus ita ſæpe deliniunt, vt etiam ſtatus mētis furore perturbetur) compoſitis certis orationibus, numeroſiſq́ue carminibus, aut argutis diſputationibus, ad impios cultus facilè traducitur. Inde eſt, quòd ſcriptis cæleſtibus, quia videntur incompta, non facilè creditur: quia aut ipſi ſunt diſerti, aut diſerta legere volunt, nec quærunt vera, ſed dubia: imò illis hæc videntur veriſſima eſſe, quæ auribus blandiuntur. Ita reſpuunt veritatem, dum ſermonis varietate capiuntur: Voluptas verò, quæ ſpectat ad viſum, multiformis eſt. Nam quæ percipitur ex rerum pretioſarum pulchritudine, auaritiam concitat, quæ aliena eſſe debet à ſapiente, atque iuſto: quæ autem capitur de ſpecie mulierum, in alteram rapit voluptatem, de qua iam ſuperiùs locuti ſumus.

De innocentia, & præcepta eorum quæ vetantur. CAP. VI.

SVpereſt, de ſpectaculis dicere, quæ quoniam potentia ſunt ad corrumpendos animos, vitanda ſapientibus, & cauenda ſunt totaliter: quòd ad celebrandos Deorum honores inuenta memorantur. Nam munerum editiones Saturno factæ ſunt.

Scena, Liberi patris eſt. Ludi verò Circenſes Neptuno dicari putantur, vt iam qui ſpectat, vel intereſt, relicto Dei cultu ad profanos ritus tranſiſſe videatur. Sed ego de re malo dicere, quàm de origine. Quid tã horribile, tam tetrum, quàm hominis trucidatio? Ideo ſeueriſſimis legibus vita noſtra multatur: ideo bella execrabilia ſunt. Inuenta tamen conſuetudo quatenus homicidium ſine bello ac ſine legibus faciãt, & hoc vt ſcelus vindicent. Quòd ſi intereſſe homicidio, ſceleris conſcientia eſt, & eodem facinore ſpectator obſtrictus eſt, quo & admiſſor: ergo & his gladiatorum ſceleribus nõ minus cruore perfunditur qui ſpectat, quàm ille qui facit: nec poteſt eſſe immunis à ſanguine, qui voluit effũdi: aut videri non interfeciſſe, qui interfectori & fauet, & præmiũ poſtulauit. Quid ſcena? nũ ſanctior? in qua Comœdia de ſtupris & amoribus, Tragœdia de inceſtis & parricidijs fabulatur. Hiſtrionici etiã impudici geſtus, quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas ſaltãdo exprimũt, docẽt, an nõ minus corruptela diſciplinarũ eſt? in quo fiunt per imaginẽ, quæ nõ ſunt, vt fiant ſine pudore, quæ vera ſunt. Spectant hæc adoleſcẽtes: quorũ lubrica ætas, quæ frænari ac regi debet, ad vitia & peccata his imaginibus eruditur. Circus non innocentior

æſtimatur,ſed maior hîc furor eſt:ſiquidem mentes ſpectantium tanta feruntur inſania, vt non modò in cõuicia, ſed etiam in rixas, necnon & in prælia & contentiones ſæpe conſurgant. Fugienda igitur omnia ſpectacula, vt tranquillum mentis ſtatum tenere poſſimus.Renuntiandum noxijs voluptatibus,ne deliniti ſuauitate peſtifera,in mortis laqueos incidamus. Placet ſola virtus,cuius merces immortalis eſt, cùm vicerit voluptatem. Suppoſitis autem affectibus,& perdomitis voluptatibus, facilis in comprimendis cæteris labor eſt ei,qui ſit Dei veritatiſque ſectator: non maledicet, inquam, qui expectabit à Deo benedictionem. Hic vitabit,ne Deum ludibrio habeat,ſed ne iurabit quidem,ne quando vel neceſſitate,vel conſuetudine in periurium cadat.Nihil ſubdolè,nihil diſſimulanter loquetur: neq; abnegabit, quod ſpoponderit, neque promittet, quod facere non poſſit: non inuidebit cuiquam, qui de ſuo contentus: nec detrahet, aut malè alteri volet,in quem forſitan beneficia Dei proniora ſunt.Non furabitur: nec omnino quicquã concupiſcet alienum: non dabit in vſura pecuniam.Hoc eſt enim, de alienis malis lucra captare: nec tamen negabit, ſi quidem neceſſitas cogit mutuari. Non erit aſper in filium, nec in ſeruum: meminerit, quòd ipſe patrem habeat ac

dominum. Ita cum his aget, quemadmodum ſecum agi vellet. Munera ſuperabundantia non recipiet à tenuioribus: nec enim iuſtum eſt augeri patrimonia locupletum per damna miſerorum. Vetus præceptum eſt, non occidere: quod ſic accipi debet, non tanquam iubeamur ab homicidio tantùm, quod etiam legibus publicis iubetur, manus abſtinere, ſed nec iuſſione interpoſita, nec verbo licebit periculum inferre, nec infantem necare, aut exponere, nec ſeipſum voluntaria morte damnare: item non adulterare. Sed hoc præcepto non ſolum corrumpere alienum matrimoniũ prohibetur, quod etiam communi gentium iure damnatur, verum, etiam proſtitutis corporibus abſtinere. Supra leges enim lex Dei eſt: ea quoque, quę pro licitis habentur, vetat, vt iuſtiſtitiam conſummet. Eiuſdem legis eſt, falſum teſtimonium non dicere: quod & ipſum latius patet, ſi mendacium nocet ei, contra quē dicitur, & fallit eum, apud quem dicitur. Nunquàm igitur mentiendum eſt: quia mendacium ſemper aut fallit, aut nocet. Non eſt vir iuſtus, qui non ſine noxa vitioſo ſermone mentitur. Hinc verò nec adulari licet: pernicioſa eſt enim ac deceptrix adulatio: ſed vbique cuſtodiat veritatem. Quæ licet ad præſens ſit inſuauis, tamē cùm fructus eius atque vtilitas apparuerit,

non odiũ pariet, (vt ait poëta) ſed gratiam.

Præcepta eorum quæ iubentur: & de miſericordia. CAP. VII.

DIxi de ijs, quæ vetantur: dicam nunc breuiter, quæ iubentur. Innocẽtię proxima eſt miſericordia. Illa enim malũ non facit, & hæc bonum operatur: illa inchoat iuſtitiam, hæc complet. Nam cùm imbecillior ſit hominum natura, quàm cæterarum animantium, quas Deus & inſtructas ad inferendam, & munitas ad vim repellendam figurauit: affectum nobis miſericordiæ dedit, vt omne præſidium vitæ noſtræ in mutuis auxilijs poneremus. Si enim facti ab vno Deo, & orti ab vno homine, conſanguinitatis iure ſociamur: omnem igitur hominem diligere debemus. Itaque non tantùm inferre iniuriam non oportet, ſed ne illatam quidem vindicare: vt ſit in nobis perfecta innocentia. Ideo iubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere ſemper. Ergo animal commune atque conſors eſſe debemus, vt nos inuicem præſtandis, recipiendiſque auxilijs muniamus. In multis enim caſibus & incommodis fragilitas noſtra ſubiecta eſt. Speres tibi accidere, quod alteri accidit. Ita demum excitaberis ad opem ferendam, ſi ſumpſeris eius animum, qui opem tunc in malis conſtitutus implorat. Si quis victu indiget, impertiamur. Si quis à potentiori

iniuriam ſuſtinet, eruamus. Pateat domicilium noſtrũ vel peregrinis, vel indigentibus tecto. Pupillis defenſio, viduis tutela noſtra non deſit. Redimere ab hoſte captiuos, magnanimi opus eſt: itẽ ægros pauperes viſitare atq; fouere. Inopes, aut pauperes (ſi obierint) non patiamur inſepultos iacere. Hæc ſunt opera, hæc officia miſericordiæ: quæ ſi quis perfecerit, verum & acceptum ſacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior victima eſt apud Deũ, qui non pecudũ ſanguine, ſed hominis pietate placatur: quẽ Deus (qa iuſtus eſt) ſua & ipſum lege, ſua & conditione perſequitur, miſeretur ei, quẽ viderit miſericordem, inexorabilis eſt ei, quem precãtibus cernit immitẽ. Ergo vt hæc omnia, quæ Deo placẽt, facere poſſimus, contẽnenda eſt pecunia, & ad cæleſtes transferenda theſauros, vbi fur non effodiet, nec rubigo conſumet, nec tyrãnus eripiet: ſed nobis ad æternam opulentiã Deo cuſtode ſeruabitur.

De fide in religione, & fortitudine, déque fide in matrimonio. CAP. VIII.

FIdes quoque, magna iuſtitiæ pars eſt: quæ maximè à nobis, qui nomen fidei gerimus, conſeruanda eſt, præcipuè in religionem: quia Deus prior eſt, & potentior, quam homo. Et ſi eſt glorioſum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id eſt, pro homine ſuſcipere mortẽ, & qui hoc fecerit, diuturnam

ternam memoriā, laudemque conſequitur: quanto magis pro Deo, qui poteſt æternam vitam pro tēporali morte præſtare? Itaque cū inciderit huiuſmodi neceſſitas, vt diſcedere à Deo, atque ad ritus gentiū trāſire cogamur: nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditā nobis fidē cuſtodiamus. Deus ſit ante oculos, ſit in corde, cuius interno auxilio dolor viſcerum, & adhibita corpori tormēta ſuperentur. Nihil tūc aliud, quàm vitæ immortalis præmia cogitemus. Ita facilè, etiā ſi diſſipandi aut vrendi artus fuerint, tolerabimus, quæ in nos tyrannicæ dominationis amentia molietur. Poſtremò ipſam mortem non inuiti, aut timidi, ſed libentes, & interriti ſubire nitamur, vt qui ſcimus quali apud Deū gloria ſumus functuri triumphato ſeculo ad promiſſa venientes: quibus bonis, quāta beatitudine breuia hæc pœnarum mala, & huius vitæ dāna penſemus. Quod ſi facultas huius gloriæ deerit, habebit fides etiā in pace mercedē. Teneatur ergo in omnibus vitæ officijs teneatur in matrimonio. Nō enim ſatis eſt, ſi alieno toro, aut lupanari abſtineas. Qui habet cōiugē, nihil quęrat extrinſecus: ſed contentus ea ſola carnem caſtiget: inuiolati cubilis ſacramenta cuſtodiat. Adulter enim Deo eſt perinde atq; inceſtus, qui abiecto iugo, vel in liberam, vel in ſeruā peregrina voluptate

luxu

luxuriat. Sed ſicut fœmina caſtitatis vinculis obligata eſt, & ne aliud concupiſcat, ita vir eadẽ lege teneatur, quo Deus & viro vxorẽ vnius corporis cõpage ſolidauit. Ideo præcepit non dimitti vxorẽ, niſi crimine adulterij deuictã: & nunquã cõiugalis fœderis vinculum, niſi ruperit, reſoluatur. Illud quoque ad conſummandã pudicitiã iungitur, vt non modò peccatum abſit, verùm etiam cogitatio. Pollui enim mentẽ quamuis inani cupiditate, manifeſtum eſt. Itaque iuſtum hominem, qui ſcit ſe nec facere oportere, nec velle. Purgãda eſt igitur conſcientia, quam Deus peruidet, qui falli non poteſt. Euacuetur omni labe pectus, vt tẽplum Dei eſſe poſſit: quod nõ auri, nec eboris nitor, ſed fidei & caſtitatis fulgor illuſtrat.

De pœnitentia, déque animæ immortalitate.

CAP. IX.

SEd enim hæc omnia difficilia ſunt homini, nec patitur conditio fragilitatis naturæ, eſſe quenquam ſine macula. Vltimum ergo remedium illud eſt, vt confugiamus ad pœnitentiam: quæ non minimum locum inter virtutes habet, quia ſui correctio eſt, vt cùm fortè aut re, aut verbo lapſi fuerimus, ſtatim reſipiſcamus, aut nos deliquiſſe fateamur, oremuſque à Deo veniam: quam pro ſua miſericordia non negabit, niſi perſeuerabimus in errore. Magnum eſt pœni

pœnitentiæ auxilium, magnum ſolatium. Illa eſt vulnerum, peccatorumque ſanatio: illa ſpes, illa portus ſalutis: quam qui tollit, viam vitę ſibi amputat: quia nemo eſſe tam iuſtus poteſt, vt nunquam ſit ei pœnitentia neceſſaria Nos verò, etiam ſi nullũ ſit peccatum, confiteri tamen debemus, & pro debitis noſtris identidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc enim ſemper obſequium domino deferamus. Humilitas enim tam chara & amabilis Deo eſt, vt cum angelis ſuſcipiat peccatorem confitentem, quem in regnis cæleſtibus faciat pro humilitate ſublimari. Hæc ſunt, quæ debet cultor Dei exhibere: hæ ſunt victimæ, hoc ſacrificium placabile: hic verus eſt cultus, cũ homo mentis ſuæ pignora in aram Dei confert: ſumma illa maieſtas hoc cultore lætatur: hunc vt filium ſuſcipit ſibi: quia donum immortalitatis impartitur, de qua nunc mihi diſſerendum eſt: & arguenda eſt perſuaſio eorum, qui extingui animas cum corporibus putauerunt. Qui quia nec Deum ſciebant, nec arcanum mundi perſpicere poterant, ne hominis quidem, animæque rationem comprehenderunt. Quomodo enim poſſent ſapientia prouidere, qui ſcientiam nullo modo habebant? Negantes ergo prouidentiam, vtique Deum, qui fons & caput eius eſt, negauerunt: ſequebatur, vt ea, quæ ſunt

ſunt,aut ſemper fuiſſe dicerẽt,aut ſua ſponte eſſe nata, aut minutorum ſeminum conglobatione cõcreta.Semper fuiſſe,dici non poteſt, quia quicquid eſt, eſſe ſine aliquo initio nõ poteſt.Sua ſpõte autem nihil naſci poteſt: quia nulla eſt ſine ratione natura. Semina enim principalia quomodo eſſe potuerunt,cũ & ſemina exordijs oriãtur,& viciſſim res ex ſeminibus?Nullũ igitur ſemen eſt,quod originẽ non habeat. Sic factũ eſt, vt cùm putarent, mundũ nulla prouidentia factum,ne hominem quidẽ putarint aliqua ratione generari. Quòd ſi nulla eſſet in fingendo homine ratio verſata,mortalem igitur animã eſſe poſſe.Alij verò ex aduerſo,& Deum eſſe vnũ,& ab eo mundũ, & hominẽ eſſe factũ,& animas immortales, exiſtimauere.Sed cùm ea ſenſerunt, ij tamen diuini operis atque cõſilij nec cauſas,nec rationes, nec exitus perſpexerunt, vt omne veritatis arcanum conſummarent, atque veluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt,quia veritatẽ perpetuò nõ tenebãt, nobis faciendũ eſt,qui eã cognouimus,Deo annuntiante.Cõſideremus igitur,quæ ratio fuerit huius tanti,tamq; immenſi operis fabricandi.Fecit Deus mundũ,ſicut Plato exiſtimauit:ſed cur fecit,nõ oſtendit.Quia bonus,inquit,& inuidens nulli,fecit quæ bona ſunt. Atqui videmus in rerũ natura & bona

eſſe

eſſe & mala. Poteſt ergo exiſtere peruerſus aliquis, qualis fuerit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni reſpondere: Imò, quia malus eſt, fecit quæ mala ſunt. Quomodo illum redarguet? Si quæ bona ſunt, Deus fecit: vnde igitur tanta mala eruperunt? quę plerunque etiam bonis præualent. In materia, inquit, continebantur. Bona igitur & mala, aut nihil fecit Deus. Si bona tantùm fecit, æterniora ſunt mala quæ facta non ſunt, quàm bona quæ habuerunt exordium: Finem igitur habebunt, quæ aliquando cœperunt: & permanebunt, quæ ſemper fuerunt. Mala igitur potiora ſunt. Si autem potiora eſſe non poſſunt, ne æterniora quidem poſſunt. Ergo aut vtraque ſemper fuerunt, & Deus otioſus: aut vtraque ex vno fonte fluxerunt. Eſt enim conueniens, vt Deus omnia fecerit potius quàm nihil. Ergo, ſecundum ſententiam Platonis, ideo Deus, & bonus eſt, quia bona fecit: & malus, quia mala. Quod ſi fieri non poteſt, apparet, non ideo factum eſſe mũdum, quia mundus bonus eſt. Quoniam enim complexus eſt bona, & mala, nec fecit propter ſe quicquam, ſed propter aliud. Domus enim ædificatur non ad hoc ſolùm, vt ſit domus, ſed vt ſuſcipiat, & tueatur habitantem. Item nauis fabricatur non ad hoc, vt nauis videatur, ſed vt in ea poſſint homines nauigare. Vaſa autem fiunt,

non vt vaſa ſint ſolùm, ſed vt capiant quæ ſunt vſui neceſſaria. Sic & mundum Deus ad vſum al quem fecerit, neceſſe eſt. Stoici aiunt cauſa hominum factum eſſe:& rectè. Homines enim fruuntur his omnibus bonis,quæ mundus in ſe continet.Sed ipſi homines cur facti ſint, aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia, non explicant. Immortales eſſe animas, idem Plato affirmat:ſed cur,aut quando,aut quomodo, aut per quem immortalitatem aſſequantur, aut quidnam tãtum illud myſterium:cur ij, qui ſunt immortales futuri, prius mortales naſcantur, deinde decurſo temporis vitæ ſpatio, atque abiectis fragilium corporũ exuuijs, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. Denique nec iudicium Dei,nec diſcrimen iuſti & iniuſti explicauit,ſed animas,quę ſe ſceleribus immiſerint, hactenus condemnari putauit, vt in pecudibus renaſcantur, & ita peccatorum ſuorum luere pœnas, donec rurſus ad figuras hominum reuertantur: & hoc fieri ſemper,nec citra finem trãſmeandi, ludum mihi neſcio quem inducit ſomnio ſimilem, cui nec ratio vlla, nec Dei gubernatio, nec conſilium aliquod ineſſe videatur.

De Deo, mundo, homine, déque animæ immortalitate.

CAP. X.

Di

DIcam non quæ ſit illa ſententia, quam nec ij quidem, qui vera dixerunt, collatis in vnum cauſis atq; fictionibus cõnectere potuerunt. Factus à Deo mundus, vt homines naſcerentur: naſcuntur autẽ homines vt Deum patrẽ agnoſcant, vt colant, in quo iuſtitia eſt: colũt, vt mercedem immortalitatis accipiant: accipiũt immortalitatẽ, vt in æternum Deo ſeruiãt. Vidésne, quemadmodum ſibi connexa ſint & prima cum mediis & media cũ extremis? Inſpiciantur ſingula: & videamus, vtrúmne illis ratio quoq; ſubſiſtat. Fecit ergo Deus mundum propter hominem. Hoc qui non videt, non multùm diſtat à pecude. Quis cælum ſuſpicit niſi homo? Quis ſolem? Quis aſtra? Quis opera Dei miratur, niſi homo? Quis colit terram? Quis ex ea fructũ capit? Quis nauigat mare? Quis piſces, quis volatilia, quis quadrudepes habet in poteſtate niſi homo? Cuncta igitur propter hominẽ Deus fecit: quia vſui hominũ cũcta ceſſere. Rectè ergo viderũt philoſophi: ſed illud, quod ſequitur, non viderunt, quòd ipſum hominẽ propter ſe fecerit. Erat enim conſequens & neceſſarium & piũ, vt cùm hominis cauſa tantam operã molitus ſit, cùm tantum illi honoris, tantũ illi poteſtatis tribuerit, vt dominetur mundo, homo agnoſceret dominũ, tãtorum beneficiorum auctorem, qui fecit mundum

propter ipſum,& ei cultũ,& honorem debitum redderet. Hîc Plato aberrauit: hîc perdidit,quã primùm arripuerat, veritatẽ:cùm de cultu eius Dei, quem conditorem rerum ac parentem fatebatur,obticuit,nec intellexit,hominẽ Deo poteſtatis vinculis eſſe religatũ:vnde ipſa religio nominatur. Et hoc eſt ſolum propter quod immortales animæ fiant.Senſit tamen æternas eſſe:ſed non per gradus ad eam ſententiã deſcendit. Amputatis enim mediis, incidit in totius rei veritatem quaſi per abruptum aliquod præcipitium:nec vlterius progreſſus eſt,quoniam caſu ad eam, non ratione,peruenerat. Colendus eſt igitur Deus, vt per religionem, quæ eadẽ iuſtitia eſt, accipiat homo à Deo immortalitatem: nec eſt vllum aliud præmiũ piæ mentis: quæ, ſi eſt inuiſibilis, non poteſt ab inuiſibili Deo niſi inuiſibili mercede donari.Plurimi verò argumẽtis colligi poteſt,æternas eſſe animas. Plato ait, quod per ſeipſum mouetur,neq; principium motus, neq; finẽ poſſe habere: animum autem hominis per ſe ſemper moueri; quia ſit ad cogitandũ mobilis,ad inueniendum ſolers, ad percipiendum facilis, ad diſcendum capax,vt qui præterita teneat,præſentia comprehendat,futura proſpiciat, multarumq́ue rerum & artium ſcientiam complectatur, immortalẽ eſſe:ſiquidem nihil habeat in ſe

terreni ponderis labe concretũ.Prætereà,ex virtute, an voluptate intelligitur æternitas animæ? Voluptas omnis,communis animalibus: virtus, ſolius eſt hominis:illa vitioſa eſt,hæc honeſta:illa ſecundũ naturam, hæc aduerſa naturæ, niſi anima immortalis eſt. Virtus enim pro fide, pro iuſtitia nec egeſtatem timet,nec exilium metuit, nec carcerem perhorreſcit, nec dolorẽ reformidat, nec mortem recuſat:quæ quia naturæ contraria ſunt,aut ſtultitia eſt virtus, ſi & commoda impedit,& vitæ nocet:aut ſi ſtultitia non eſt,ergo anima immortalis eſt, & ideo præſentia bona contẽnit, quia ſunt alia potiora, quæ poſt diſſolutionem ſui corporis aſſequatur. Illud autem maximũ argumentum immortalitatis, quòd Deum ſolus homo agnoſcit. In mutis nulla ſuſpicio religionis:quia terrena proſpiciũt. Homo ideo rectus cælum aſpicit, vt Deum quærat. An poteſt ergo eſſe mortalis, qui immortalem deſiderat? Non poteſt eſſe ſolubilis,qui cum Deo & vultu & mente communis eſt.Denique cæleſti elemento,quod eſt ignis, homo ſolus vtitur.Si enim lux per ignem, vita per lucem: apparet eum,qui vſum ignis habet, non eſſe mortalem:quoniã id illi proximũ, id familiare eſt,ſine quo non poteſt nec lux, nec vita conſtare. Sed quid argumentis colligimus æternas eſſe animas, cùm ha-

deamus teſtimonia diuina? Id enim ſacræ literæ ac voces prophetarũ docent. Quod ſi cui parum videatur, legat carmina Sibyllarum: Apollinis quoq; Mileſij reſpõſa conſideret: vt intelligat deliraſſe Democritum, & Epicurum, & Dicæarchum, qui ſoli omnium mortaliũ, quod eſt euidens, negauerunt. Cõfirmata immortalitate, ſupereſt dicere: à quo ei tribuatur: cùm certa & cõſtituta diuinitus tempora compleri cœperint, & interitum & conſummationẽ rerum fieri neceſſe eſt, vt innouetur à Deo mundus. Id verò tempore in proximo eſt, quantum de numero annorũ, deque ſignis, quæ prædicta ſunt à philoſophis, colligi poteſt. Sed cum ſint innumerabilia quæ de fine ſeculi, & conſummatione temporum dicta ſint, ea ipſa, quę dicuntur, nuda ponenda ſunt, quoniã (vt teſtimoniis vtamur) immenſum eſt. Si quis illa deſiderat, aut nobis minus credit, adeat ad ſacrariũ cæleſtium literarum, quarum fide inſtructior, erraſſe philoſophos ſentiat, qui aut æternũ eſſe hunc mundum, aut infinita eſſe annorũ millia putauerunt, ex quo fuerit inſtructus. Nondum enim ſex millia completa ſunt: quo numero conſummato, tum demum malum omne tolletur, vt regnet ſola iuſtitia. Quod quatenus euenturum ſit, paucis explicabo.

De poſtremis temporibus.

CAP. XI.

HÆc à prophetis,& à vatibus futura dicuntur: Cum cœperit mundo finis vltimus propinquare, malitia inualeſcet:omnia vitiorum & fraudũ genera crebreſcent: iuſtitia interibit:fides,pax,miſericordia,pudor,veritas non erit:vis & audacia præualebit:nemo quicquã habebit, niſi male partũ, manuq; defenſum.Si qui erunt boni,prædæ ac ludibrio habebũtur. Nemo pietatem parentibus exhibebit:nemo infantis aut ſenis miſerebitur:auaritia,libido vniuerſa corrũpet:erunt cędes,& ſanguinis effuſiones:erũt bella non modò externa & finitima,verùm etiam inteſtina.Ciuitates inter ſe belligerabunt: omnis ſexus & omnis ætas arma tractabunt. Nõ imperij dignitas cõſeruabitur, non militiæ diſciplina: ſed more latrocinij deprædatio & vaſtatio fiet.Regnum multiplicabitur, & decẽ viri occupabunt orbẽ, & partientur,& vorabunt:& exiſtet longè potentior ac nequior,qui tribus ex eo numero deletis Aſiã poſſidebit: cæteris in poteſtate ſua redactis, & abſciſſis, vorabit omnẽ terram:leges nouas ſtatuet,veteres abrogabit. Rem pub.ſuã faciet:nomen Imperij, ſedẽq; mutabit.Tũc erit tempus infandum & execrabile,quo nemini libeat viuere. Denique in eum ſtatũ res cadet, vt omnes viuos lamẽtatio,mortuos gratulatio ſequatur.Ciui-

tates,& oppida interibunt, modò ferro & igni, modò terræ motibus crebris, modò aquarum inundatione, modò peſtilentia & fame. Terra nihil feret, aut rigorib⁹ nimiis, aut caloribus ſterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim amaritudine vitiabitur: vt nihil ſit nec ad cibos vtile, nec ad potũ ſalubre. His malis accedẽt prodigia hominibus ad timorẽ. Cometæ crebrò apparebunt. Sol perpetuo ſqualore fuſcabitur. Lunam color ſanguinis obumbrabit, nec amiſſę lucis damna reparabit. Stellę omnes decident: nec temporibus ſua ratio conſtabit, hyeme ac æſtate confuſis. Tunc & annus, & menſis, & dies breuiabitur. Et hanc eſſe mundi ſenectutem & defectionẽ Triſmegiſtus elocututus eſt: quæ cùm venerit, adeſſe tempus ſciendũ eſt quo Deus ad commutandum ſeculum reuertatur. Inter autẽ hæc mala ſurget rex impius non modò generi hominum, ſed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni cõteret, cruciabit, vexabit, interimet. Tunc etiam lacrymæ, luctus, & gemitus perpetes, & ad eũ caſſæ preces: nulla requies ad formidinem, aut ſomnus ad quietẽ. Dies cladem, nox metus augebit ſemper. Sic orbis terrarũ penè ad ſolitudinẽ hominũ redigetur. Tũc impius iuſtos homines, ac deditos Deo duobus & quadraginta menſibus perſeque

ſequetur,& ſe coli iubebit, vt Deum. Se enim dicet eſſe Deum, cùm ſit Antichriſtus: qui vt aduerſari ei poſſit, accipiet poteſtatē mirabilia faciendi, vt ignis deſcēdat de cælo, vt ſol deſiſtat à curſu, vt imago, quã poſuerit,loquatur. Quibus prodigiis alliciet multos, vt adorent eum:ſignumq́ue eius in manu aut fronte ſuſcipiant.Et qui non adorauerit,ſignumq; ſuſceperit, exquiſitis cruciatibus morietur. Ita fere duas partes exterminabit:tertia in deſertas ſolitudines fugiet. Sed ille proteruia implacabili furens adducet exercitũ, & obſidebit montē, quò iuſti confugerint. Qui cũ ſe viderint circũſeſſos,implorabunt auxilium Dei voce magna: & audiet eos Deus,& immittet eis liberatorē. Tunc cælum intēpeſta nocte patefiet, & deſcendet Chriſtus in virtute magna:& antecedet eũ claritas ignea,& virtus inæſtimabilis angelorum: & extinguetur omnis illa multitudo impiorum:& torrētes ſanguinis current: & ipſe ductor effugiet: atq; exercitu ſæpe reparato, quartum prælium faciet, quo captus cum cæteris tyrannis tradetur exuſtioni. Sed & ipſe dæmonũ princeps,auctor & machinator malorũ, catenis igneis alligatus, cuſtodiæ dabitur, vt pacem mundus accipiat: vt vexata ſeculis terra requieſcat. Pace igitur parta, compreſſoq́ue omni malo, rex ille iuſtus & vi-

ctor,iudicium magnum de viuis & mortuis faciet ſuper terram: & viuentibus quidem iuſtis tradet in ſeruitutem gentes vniuerſas: mortuos autem ad æternam vitam ſuſcitabit:& in terra cũ his ipſe regnabit, & condet ſanctã ciuitatem: & erit regnum iuſtorum mille annis.Per idem tẽpus ſtellæ candidiores erunt,& claritas Solis augebitur,& luna non patietur diminutionem.Tunc deſcendet à Deo pluuia benedictionis matutina, & veſpertina:& omnem frugem terra ſine labore hominum procreabit.Stillabunt mella de rupibus: lactis & vini fontes exuberabunt.Beſtiæ depoſita feritate manſueſcent, lupus inter pecudes errabit innoxius: vitulus cum leone paſcetur: columba cum accipitre congregabitur: ſerpens virus non habebit:nullum animal viuet ex ſanguine. Omnibus enim Deus copioſum atq; innocentem victũ dabit. Peractis verò mille annis, ac reſoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes aduerſus iuſtos, & veniet innumerabilis multitudo ad expugnandã,delendámq; ſanctorũ gentẽ. Concutiet enim à fundamentis ſuis terram,& corruent ciuitates:& pluet ſuper impios ignem cum ſulphure & grandine:& ardebũt,& ſe inuicem trucidabunt. Iuſti verò paulíſper ſub terra latebunt, donec perditio fiat gentium: & exibunt poſt diem tertium, & videbunt

cam

campos cadaueribus opertos. Tunc fient terræmotus,& ſcindent ſe montes, & ſubſident in latitudine vallis profundæ, & congerentur in ea corpora mortuorum : & vocabitur nomen eius πολυάνδριον. Poſt hæc renouabit mundum,& transformabit iuſtòs in figuram angelorum : vt immortalitatis veſte donati,ſeruiant Deo in ſempiternum. Tunc enim impij reſurgent non ad vitam, ſed ad pœnam : eisque ſecunda reſurrectio facta Deum excitabit, vt ad perpetua tormenta damnet, æternisque ignibus traditi, merita pro ſceleribus ſuis ſoluant.

Adhortatio. CAP. XII.

HÆc omnia vera , omnium conſona adminiſtratione prędicta,cùm eadem Triſmegiſtus,eadem Hydaſpes, eadem Sibyllæ concinuerint , dubitari non poteſt. Curæ,ſpes omnes vitæ ac ſalutis,in ſola religione Dei ſunt poſita. Itaque niſi homo ſuſceperit,quem Deus ad liberationẽ miſit, qui miſſus eſt,niſi ſummum Deum per eum cognouerit, mandata eius , legesque ſeruauerit, in eas incidet pœnas, de quibus loquuti ſumus. Proinde fragilia contemnenda ſunt, vt ſólida conſequamur : ſpernenda terrena, vt cæleſtibus oneremur:temporalia fugienda,vt ad æterna veniamus. Erudiat

ſe quiſque ad iuſtitiam, firmet ad continentiam, præparet ad agonem, inſtruat ad virtutem: vt ſi forte aduerſarius indixerit bellum, nulla vt, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto & bono diuellatur: non ſe ſubſternat inſenſibilibus figmentis: ſed verum, & ſolum Deum rectus cognoſcat: abiiciat voluptates, quarum illecebris anima ſublimis deprimitur ad terram: teneat innocentiam: proſit quamplurimis: incorruptibiles ſibi theſauros bonis operibus acquirat, vt poſſit Deo iudice pro virtutis ſuæ meritis vel coronam fidei, vel præmium immortalitatis adipiſci.

***

FINIS.

L. COE

L. COELII LACTANTII FIRMIANI PHOENIX.

***

EST locus in primo felix oriente remotus,
Qua patet æterni ianua celſa poli:
Nec tamen æſtiuos, hyemisq; propinquus ad ortus:
Sed quà ſol verno fundit ab axe diem.
Illic planities tractus diffundit apertos,
Nec tumulus creſcit, nec caua vallis hiat:
Sed noſtros montes, quorũ iuga celſa putantur,
Per bis ſex vlnas eminet ille locus.
Hìc ſolis nemus eſt, & conſitus arbore multa
Lucus perpetuæ frondis honore viret.
Cùm Phaëthonteis flagraſſet ab ignibus axis,
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cùm diluuium merſiſſet fluctibus orbem,
Deucalioneas exuperauit aquas.
Non huc exangues morbi, non ægra ſenectus,
Nec mors crudelis, nec metus aſper adit,
Nec ſcelus infandũ nec opum veſana cupido,
Aut Mars, aut ardens cædis amore furor:
Luctus acerbus abeſt, & egeſtas obſita pannis,

Et curæ inſomnes, & violenta fames.
Non ibi tempeſtas, nec vis furit horrida venti,
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla ſuper campos tendit ſua vellera nubes,
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio eſt, quẽ viuũ nomine dicunt,
Perſpicuus, lenis, dulcibus vber aquis.
Qui ſemel erumpens per ſingula tempora menſum,
Duodecies vndis irrigat omne nemus.
Hîc genus arboreum procero de ſtipite ſurgens
Non lapſura ſolo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos auis incolit vnica Phœnix,
Vnica, ſed viuit morte refecta ſua.
Paret & obſequitur Phœbo memoranda ſatelles,
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cùm primùm ſurgens aurora rubeſcit,
cùm primùm roſea ſydera luce fugat,
Ter quater illa pias immergit corpus in vndas:
Ter quater è viuo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac ſummo concedit in arboris altæ
Vertice, quæ totum deſpicit vna nemus:
Et conuerſa nouos Phœbi naſcentis ad ortus,
Expectat radios, & iubar exoriens.
Atque vbi ſol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primi emicuit luminis aura leuis:
Incipit illa ſacri modulamina fundere cantus,
Et mira lucem voce ciere nouam.

Quam

Quam nec Iudeæ voces nec tibia poſſit
Muſica Cyrrheis aſſimilare modis.
Sed neq; olor moriens imitari poſſe putatur,
Nec Cyllenææ fila canora lyræ.
Poſtquã Phœbus equos in operta refudit olympi,
Atq; orbem totum protulit vſque means:
Illa ter alarum repetito verbere plaudit
Non errabilibus nocte dieq; ſonis.
Atque eadem celeres etiam diſcriminat horas,
Igniferumq; caput ter venerata ſilet.
Antiſtes nemorũ, & luci veneranda ſacerdos,
Et ſola arcanis conſcia Phœbe tuis:
Quæ poſtquam vitæ iam mille peregerit annos,
Ac ſe reddiderint tempora longa grauem,
Vt reparet laſſum ſpatiis vrgentibus æuum,
Aſſueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumq; renaſcendi ſtudio loca ſancta reliquit,
Tunc petit hunc orbẽ mors vbi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæua volatus,
Phœnicis nomen cui dedit ipſa vetus.
Secretosq; petit diſerta per auia lucos,
Hic vbi per ſaltus ſylua remota latet.
Tum legit aërio ſublimem vertice palmam,
Quæ gratum Phœnix ex aue nomen habet:
Quam nec dente nocens animal perrumpere poſſit,
Lubricus aut ſerpens, aut auis vlla rapax.
Tum ventos claudet pendentibus Aeolus antris,

Ne

Ne violent flabris aëra purpureum.
Neu concreta Noto nubes per inania cæli
Summoueat radios ſolis, & obſit aui.
Conſtruit inde ſibi ſeu nidum, ſiue ſepulchrum
Nam perit, vt viuat. ſe tamen ipſa creat.
Colligit hinc ſuccos, & odores diuite ſylua,
Quos legit Aſſyrius, quos opulentus Arabs,
Quos aut Pygmææ gentes, aut India carpit,
Aut molli generat terra Sabæa ſinu.
Cinnama dehinc, auramq; procul ſpirãtis amomi
Congerit, & miſto balſama cum folio.
Non caſiæ mitis, nec olentis vimen acanthi,
Nec thuris lacrymæ, guttaq; pinguis abeſt.
His addit teneras nardi pubentis ariſtas,
Et ſociat myrrhæ paſcua grata nimis.
Protinus in ſtrato corpus mutabile nido,
Vitaliq; toro membra quieta locat.
Ore dehinc ſuccos membris circumq; ſupráq;
Inijcit, exequijs immoritura ſuis.
Tunc inter varios animam commendat odores,
Depoſiti tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aeſtuat, & flammas parturit ipſe calor.
Aërioq; procul de lumine concipit ignem,
Flagrat, & ambuſtum ſoluitur in cinerem.
Hos velut in maſſam cineres in morte coactos
Conflat, & affectum ſeminis inſtar habet.
Hinc animal primùm ſine membris fertur oriri:
Sed fertur vermis lacteus eſſe color.

Creuit in immenſum ſubitò cum tempore certo,
Seq; oui teretis colligit in ſpeciem.
Inde reformatur, qualis fuit antè figura,
Et Phœnix ruptis pullulat exuuijs.
Ac velut agreſtes, cùm filo ad ſaxa tenentur,
Mutari pennæ papilione ſolent
Non illi cibus eſt noſtro conceſſus in orbe,
Nec cuiquam implumem paſcere cura ſubeſt.
Ambroſios libat cæleſti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit, his medijs alitur in odoribus ales,
Donec maturam proferat effigiem.
Aſt vbi primæua cœpit florere iuuenta
Euolat ad primas iam reditura domos.
Antè tamẽ, proprio quicquid de corpore reſtat,
Oſſaq;, vel cineres, exuuiasq; ſuas,
Vnguine balſameo, myrrháq;, & thure ſoluto
Condit, & in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus geſtans cõtendit Solis ad ortus,
Inq; ara reſidens ponit in æde ſacra.
Mirandum ſeſe præſtat præbetq; videnti,
Tantus ibi decor eſt, tantus abundat honor.
Principio color eſt qualis ſub ſydere cæli,
Mitia quem croceo punica grana legunt.
Qualis ineſt folijs, quæ fert agreſte papauer,
Cùm pendens veſtit ſole rubente polus.
Hoc humeri pectusq; decens velamine fulgens,
Hoc caput, hoc ceruix, ſummaq; terga nitent.
Caudaq; porrigitur fuluo diſtincta metallo,
In cuius maculis purpura mixta rubet.

clarum

Clarum inter pennas inſigne eſt deſuper, Iris
Pingere ceu nubem deſuper alta ſolet.
Albicat inſignis miſto viridante ſmaragdo,
Et puro cornu gemmea cuſpis hiat.
Ingentes oculos credat, geminosq; hyacinthos,
Quorum de medio lucida flamma micat.
Aequatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens verticis alta decus.
Crura tegunt ſquamæ flauo diſtincta metallo,
Aſt vngues roſeus pingit honore color.
Effigies inter Pauonis miſta figuram
Cernitur, & miſtam Phaſidis inter auem.
Magniciem, terris Arabum quæ gignitur ales,
Vix æquare poteſt, ſeu fera, ſeu ſit auis:
Non tamen eſt tarda, vt volucres, quæ corpore magno
Inceſſus pigros per graue pondus habent,
Sed leuis, & velox, regali plena decore,
Talis in aſpectu ſe exhibet vſque hominum,
Conuenit Aegyptus tanti ad miracula viſus,
Et raram volucrem turba ſalutat ouans.
Protinus inſcalpunt ſacrato in marmore formam,
Et ſignant titulo remq; diemq; nouo.
Contrahit in cœtum ſeſe genus omne volantum,
Nec prædæ memor eſt vlla, nec vlla metus.
Altuum ſtipata choro volat illa per altum,
Turbaq; proſequitur munere læta pio.
Sed poſtquam puri peruenit ad æthęris auras,
Mox redit iſta, ſuis conditur ille locis.

Hæc

Hæc fortunatæ ſortis, fatiq; volucris,
Cui de ſe naſci præſtitit ipſe Deus,
Fœmina, vel mas hæc, vel neutrum ſit mage felix,
Felix, quæ Veneris fœdera nulla colit.
Mors illi Venus eſt, ſola eſt in morte voluptas,
Vt poſſit naſci: hæc appetit antè mori.
Ipſa ſibi proles ſuus eſt pater, & ſuus hæres,
Nutrix ipſa ſui, ſemper alumna ſibi.
Ipſa quidem ſed non eadem, quia & ipſa nec ipſa eſt,
Aeternam vitam mortis adepta bono.

EIVSDEM DE RESVRRECTIONIS Dominicæ die.

SAlue feſta dies, toto venerabilis æuo,
Qua Deus infernum vicit, & aſtra tenet.
Tempora florigero rutilant diſtincta ſereno,
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius ignivomum ſolem cæli orbita ducit,
Qui vagus oceanas exit & intrat aquas:
Armatus radijs elementa liquentia luſtrans,

Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida ſyncero producunt æthera vultu,
Lætitiamq; ſuam ſydera clara probant.
Terra ferax vario fundit munuſcula cultu,
Cùm bene vernarit, reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt violaria campum:
Prata virent herbis: & micat herba comis.
Paulatim ſubeunt ſtellantia lumina florum:
Floribus arrident gramina cuncta ſuis.
Semine depoſito late ſeges exilit aruis,
Spondens agricolæ vincere poſſe famem.
Caudice deſerto, lacrymat ſua gaudia palmes:
Vnde merum tribuat, dat modò vitis aquam.
Cortice de matris tenera lanugine ſurgens
Præparat ad partum turgida gēma ſinum.
Subq́; hyemis tempus foliorum crine refuſo,
Iam reparat viridans frondea tecta nemus.
Mixta ſalix, abies, corylus, ſiler, vlmus, acer, nux
Plaudit quæque ſuis arbor amœna comis.
Constructura fauos apis hinc aluearia linquens,
Floribus inſtrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis quæ carmine clauſo
Pigrior hyberno frigore muta fuit:
Hinc Philomela ſuis attemperat organa cannis
Fitq; repercuſſo dulcior aura melo.
Ecce renaſcentis teſtatur gratia mundi,
Omnia cum domino dona rediſſe ſuo.
Namq; triumphāti poſt triſtia tartara Chriſto
Vndiq;

Vndiq; fronde nemus, gramina flore fauent.
Legibus inferni oppreſlis, ſuper aſtra meantem.
Laudant ritè Deum lux, polus, arua fretum.
Qui crucifixus erat, Deus ecce per omnia regnat:
Dantq; creatori cuncta creata precem:
Mobilitas anni, menſum, lux alma dierum,
Horarum ſplendor ſtridula cuncta fauent.
Hinc tibi ſylua comis, plaudit quoque campus ariſtis:
Hinc grates tacito palmite vitis agit.
Hinc tibi nunc auiũ reſonant virgulta ſuſurrõ,
Has inter nimio paſſer amore canit.
Chriſte ſalus rerum, bone conditor, atque redemptor,
Vnica progenies ex deitate patris,
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
Verbum ſubſiſtens & patris ore potens.
Aequalis, concors, ſocius, cum patre coæuus,
Quo, ſumpſit mundus principe, principium.
Aethera ſuſpendis, ſola congeris, æquora fundis,
Quæq; locis habitant, quæ moderata vigent.
Qui genus humanum cernens merſum eſſe profundo,
Vt hominem eriperes, es quoque factus homo.
Nec noſtro tantùm voluiſti è corpore naſci,
Sed caro, quæ naſci pertulit atque mori,
Funeris exequias patris nouus auctor & orbis,

Intra mortis iter dando ſalutis opem.
Triſtia ceſſarunt infernæ vincula legis,
Expauitq́; chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebræ Chriſti fulgore fugatæ,
Aeternæ noctis pallia craſſa cadunt.
Sollicitā ſed redde fidem, precor alma poteſtas.
Tertia lux rediit, ſurge ſepulte meus.
Non decet, vt vili tumulo tua mēbra tegātur:
Non pretium mundi vilia ſaxa premant
Indignum eſt, cuius claudūtur cuncta pugillo,
Vt tegat inclusum rupe vetante lapis.
Lintea tolle precor: ſudaria linque ſepulchro:
Tu ſatis es nobis, & ſine te nihil eſt.
Solue catenatas inferni carceris vmbras,
Et reuoca ſurſum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem, videant vt ſecula lumen:
Redde diem, qui nos, te moriente, fugit
Sed planè impleſti remeans pie victor olympū:
Tartara preſſa iacent, nec ſua iura tenent.
Inferus inſaturabiliter cana guttura pandens,
Qui raperet ſemper, ſit tua præda Deus.
Eripis innumerum populum de carcere mortis:
Et ſequitur liber, quò ſuus auctor abis.
Euomit abſorptam pauidè fera bellua plebem,
Et de fauce lupi ſubtrahit agnus oues.
Hinc tumulum repetens poſt tartara carne reſumpta
Belliger ad cælos ampla trophæa refers.
Quos habuit pœnale chaos, iam reddidit iſte:
Et quos mors peteret, hos noua vita tenet.

Rex

Rex ſacer ecce tui radiat pars magna trophæi,
Cùm puras animas ſacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus vndis.
Atq; vetus vitium purgat in amne nouo.
Fulgentes animas veſtis quoq; candida ſignat,
Et grege de niueo gaudia paſtor habet.
Additur hac felix concors mercede ſacerdos,
Qui dare vult domino dupla talenta ſuo.
Ad meliora trahens gentili errore vagantes,
Beſtia ne raperet, munit ouile Dei.
Quo prius Eua nocens infecerat, hos modò reddit
Eccleſiæ paſtor vbere lacte ſinu.

FINIS.

LACTANTII FIRMIANI CARMEN DE

Paſſione Domini, quod in vetuſtis exemplaribus inuenimus, hîc addendum curauimus.

QViſquis ades, medijq; ſubis in limine templi,
Siſte parum, inſontemq; tuo pro crimine paſſum,
Reſpice me, me corde animo, me in pectore ſerua.

Ille ego, qui caſus hominum miſeratus acerbo
Huc veni, pacis promiſſæ interpres, & ampla
Communis culpæ venia: hic clariſsima ab alto
Reddita lux terris, hîc alma ſalutis imago,
Hic tibi ſum requies, via recta, redemptio vera,
Vexillúmque Dei, ſignum & memorabile fari.
Te propter, vitámque tuã ſum Virginis aluum
Ingreſſus, ſum factus homo, atque horrentia paſſus
Funera, nec requiem terrarũ in finibus vſquã
Inueni, ſed vbique minas ſed vbique labores.
Horrida prima mihi in terris magalia Iudæ
Hoſpitia in partu, ſocíæque fuere parenti.
Hic mihi fuſa dedit bruta inter inertia primum
Arida in anguſtis præſepibus herba cubile.
In Pharijs primos vixi regionibus annos
Herodis regno profugus, reliquóſque reuerſus
Iudæam, ſemper ieiunia, ſemper & ipſam
Pauperiem extremã, & rerũ inferiora ſecutus,
Semper agens monitis humana ſalubribus alma
Ingenia ad ſtudium probitatis, aperta ſalubri
Plurima doctrinæ iniungens miracula quare
Impia Hieruſalem rabidis exercita curis
Inuidiæ, ſæuíſque odijs, & cæca furore,
Inſonti eſt pœnis lethalibus auſa cruentam
In cruce terribili mortem mihi quærere quæ ſi
Latius ipſe velim diſtinguere, ſiq; per omnes
Ire iuuat gemitus mecum & ſentire dolores,
Collige conſilia, inſidiáſve, meíque nefandum
Sanguinis innocui pretium, & ſimulata cliẽtis

Oſcu

Oſcula, & inſultus, & ſæuæ iurgia turbæ:
Verbera præterea, & promptas ad crimina linguas,
Fige animo, & teſtes, & cæci infanda Pilati
Iudicia, ingentémque humeros, & feſſa prementem
Terga crucem; atque graues horrenda ad funera greſſus.
Nunc me, nunc verò desertũ extrema ſecutum
Supplicia, & dulci procul à genitrice leuatum
Vertice ad vſque pedes me luſtra. en aſpice crines
Sanguine concretos, & ſanguinolenta ſub ipſis
Colla comis, ſpiniſq; caput crudelibus hauſtum
Vndique diua pluẽs viuum ſuper ora cruorem.
Compreſſos ſpeculare oculos, & luce carentes,
Afflictáſque genas, arentem ſuſpice linguam
Pelle venenatam, & pallentes funere vultus.
Cerne manus clauis fixas, tractóſque lacertos,
Atque ingens lateri vulnus: cerne inde fluorẽ
Sanguineum. foſſóſque pedes, artúſque cruẽtos.
Flecte genu, lignúmq; crucis venerabile adora
Flebilis, innocuo terrámque cruore madentem
Ore petens humili: lacrymis ſuffunde ſubortis,
Et me nonnunquam deuoto in corde, meóſque
Fer monitus. ſectare meæ veſtigia vitæ.
Ipſáque ſupplicia inſpiciẽs, mortemq; ſeueram
Corporis innumeros memorãs, animiq; dolores,
Diſce aduerſa pati, & propriæ inuigilare ſaluti.

Hæc monimenta tibi, ſi quando in mẽte iuuabit
Voluere, ſi qua fides animo tibi ferre meorum
Debita, ſi pietas, & gratia digna laborum
Surget, erunt veræ ſtimuli virtutis, erúntque
Hoſtis in inſidias clypei, quibus acer in omnis
Tutus eris, victóque feres certamine palmam.
Hæc monimenta tuos ſi labilis orbis amicos
Auertent ſenſus fugiente decoris ab vmbra
Mundani efficient, ne ſpe captatus inani
Mobilis occiduis fortunæ fidere rebus
Auſeris, aut vitæ ſperare fugacibus annis.
Sed te nimirum, ſic iſta caduca videntem
Secula, & exutum patriæ melioris amore
Orbis opes, rerúmque vſus, & vera priorum,
Moribus extollens ſacris, vitæque beatæ
Spe, duras inter pœnas, te rore fouebunt
Cæleſti, pactique boni dulcedine paſcens:
Purpuream donec poſt vltima fata, relicto
Corpore ſublimes animam reuocabit ad auras.
Gratia magna tibi tunc omnem exuta laborem,
Angelicos tunc læta choros, aciéſque beatas
Sanctorum inſpiciens, æternæ pacis amœna
Perpetuò fœlix mecum regnabit in aula.

FINIS.

INTER

INTERPRETATIO

DICTIONVM GRÆCARVM, quæ in Lactantio reperiuntur, de verbo ad verbum facta: idque vt rudium tyrocinio conſulatur: recenſente, emendanteque Marco Maſuro.

Pag.19. Πρωτόγονος Φαέθων, &c.

Principio genitus Phaëthō lōgo aëre natus.

ἔκτισεν ἀθαν. &c.

Condidit immortalibus domum incorruptibilem.

Pag.25. ὁ δὲ θεὸς εἷς, &c.

Deus autem vnus, vnus autem nomine non eget. Eſt enim qui eſt ſine nomine.

Pag.28. εἷς θεὸς ὃς μόνος, &c.

Vnus Deus, qui ſolus eſt excedens omnem magnitudinem, increatus.

ἀλλὰ θεὸς, μόνος, &c.

Sed Deus ſolus vn⁹ eminētiſſimus, qui fecit
Cælum, ſolemque, & ſtellas, & lunam,
Fructiferāque terram, & aquę maris fluctus.

Pag.29. αὐτὸν τὸν μόνον, &c.

Ipſum, qui ſolus eſt, colite principē mundi,
Qui ſolus eſt in ſeculum, atq; à ſeculo fuit.

εἷς μόνος εἰμὶ, &c.

Solus enim Deus ſum, & nõ eſt Deus alius

αὐτοφυὴς, ἀδίδακτος, &c.

Ex ſe ortus, non edoctus, ſine matre, inconcuſſus.

Nomen ne verbo quidem capiendum, in igne habitans,

Hoc Deus eſt. modica autem Dei portio angeli nos.

Pag. 31. Πάνσοφε, παντὸς.

Omnia ſapiens, omnia docte, qui per cuncta verſaris, exaudi dæmon.

ἁρμονίη κόσμοιο, &c.

Concentus mũdi, lucifer, & ſapiens dęmon.

Δαίμονές οἱ φοιτῶσι, &c.

Dæmones qui ventitant circa terram, & circa pontum

Indefeſſi, domantur ſub flagello Dei.

Pag. 32. αὐτοφυὴς, Ex ſe ortus, vel ex ſe ingenioſus.

αὐτογενὴς, Ex ſe genitus.

ἀγένητος, Ingenitus.

ἀποίητος, Non factus.

Pag. 33. οὐ δύνατ' ἀνδρὸς, &c.

Non poteſt ex viri ſemine & matrice Deus formatus eſſe.

Pag. 39. ὡς φάτο &c.

Sic dixit, hos verò iã acceperat almatellus.

Pag. 50. Δαίμονας ἀψύχους &c.

Dæmones inanimes cadauerum ſimulacra

mor

mortuorum,
Quorum Creta in iactantiam ſepulcra miſera habet.
Pag,59. Ρεώπης μὲν ἄνακτε, &c.
Primus quidem regnator erat terreſtrium Saturnus virorum,
Ex Saturno autem genitus eſt ipſe rex magnus,& latè cuncta intuens Iupiter.
Pag.65. Ελλὰς δὴ τί πέποιθας, &c.
Græcia quid confidis in viros principes?
Ad quid dona inania mortuis dedicas?
Immolas idolis, quis tibi in mentem errorem impoſuit,
Vt hæc perficias magni Dei ore relicto?
Pag.89. Καὶ κεφαλὰς, &c.
Et capita Saturno, & patri mittite lumina, ſeu hominem.
Pag.101. Εξηγήτως πινδαρικῆς.
Expoſitionis Pindaricæ.
Pag.164. Εἰκὼν ἔσ' ἄνθρωπο, &c.
Imago eſt homo mea ratione͂ recta͂ habens.
Pag.172. ὅς μόνος ἐσὶ θεός, &c.
Qui ſolus eſt Deus creator inuictus exiſte͂s.
Ipſe autem firmauit figuram formæ, hominumque.
Ipſe miſcuit naturam omnium generationis vitæ.
Pag.176. οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες, &c.
Qui autem Deum honorant verum, ſempiternam vtique.

Vitam

Vitam hæreditario iure poſſident, per ſeculi tempus ipſi

Habitantes paradiſum æquè per amœnum hortum.

Pag.177. ἄνθρωπον πηλοῦ &c.

Hominem formatum eſſe Dei manibus.

Quem etiam ſeduxit ſerpens dolosè, vt ad fatum accederet.

Mortis, notionemq́; acciperet boni, & mali.

Pag.181. Τοὶ μὲν δαίμονες, &c.

Ii quidem dæmones, ſunt Iouis magni propter voluntatem.

Boni terreſtres cuſtodes mortaliũ hominũ.

Pag.184. Μία inquit, φυλακὴ εὐσέβεια, &c.

Vna, inquit, cuſtodia pietas: pium enim hominem nec dæmon malus, nec fatum tenet, nam Deus liberat pium ab omni malo: quod enim vnum, & ſolum in hominibus bonum, eſt pietas.

ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι θεοῦ.

Pietas enim notitia eſt Dei.

ἀγγέλους πονηρούς, Angelos malignos.

Pag.184. ἐπεὶ πλάνη πάντα, &c.

Quia error hæc omnia ſunt,

Quæ ſtulti homines ſcrutantur quotidie.

Pag.310. ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητής, &c.

Dominus, atque omnium creator, quem Deum vocare cenſemus, quia ſecundum Deum fecit viſibilem, & ſenſibilem. Senſibilem autem aſſero, non ideo quia ipſe ſentit

tit (hoc enim non eſt , vtrum ipſe ſentiat) ſed quia ipſe in ſenſum mittit , & mentem. Quoniam ergo hunc fecit primum & ſolum & vnum, pulcher autem ei viſus eſt , & pleniſſimus omnium bonorum , ſanctificauitque , & amauit valde quaſi propriũ filiũ.

Pag.311. Ρωντατρόφον κτίστην,&c.

Omnium nutritorem , creatoremque , qui dulcem ſpiritum omnibus

Appoſuit,ac principem omniũ Deorũ fecit.

αὐτὸν ἔδωκε,&c.

Eum dedit Deus fidelibus viris honorare.

αὐτὸν σὸν &c.

Ipſum tuũ cognoſce Deũ,qui Dei filius eſt.

Pag.312. Δημιουργὸν τοῦ θεοῦ, Opificem Dei.

Σύμβουλον, Conſiliarium.

αἰτίας δὲ τοῦ &c.

Cauſa autem huius cauſæ eſt diuini boni voluntas,quæ Deum protulit, cuius nomen non poteſt humano ore dici.

ἔστι γάρ τις ὦ τέκνον ,&c.

eſt enim fili,ſecretus quidam ſermo ſapientia ſanctus de ſolo Domino , quem dicere ſupra hominem eſt.

Pag.313. αὐτοὺς κ. δμωαὶ,&c.

Eos autẽ famulæ lauerũt,& vnxerunt oleo.

ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι, Ab vngendo.

Pag.315. αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα,

Ipſum ſui patrem,& ipſum matrem ſui.

Pag.332. Θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα,&c.

Mortalis erat ſecundum carnem, ſapiens portentificis operibus:
Sed ſub iudicibus Chaldæis armis comprehenſus
Clauis & cruce amarum tolerauit finem.
Pag.334. ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρὸν,
Floreſcet autem flos purus.
Pag.341. πάντα λόγῳ, &c.
Omnia verbo agens, omnem infirmitatem curans.
νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται, &c.
Mortuorum autem ſurrectio erit,
Et claudorum curſus erit velox, & ſurdus audiet,
Cæci videbunt, & mortui loquentur.
Pag.342. ἐν ἄρτοις, ἅμα πέντε, &c.
In panibus ſimul quinq; & piſcibus duobus
Hominũ millia in deſerto quinq; ſatiabit,
Et reliquias tollens poſt fragmenta omnia
Duodecim cophinos implebit in ſpem multorum.
Pag.343. τοὺς ἀνέμους παύσει, &c.
Ventos compeſcet verbo, ſternet autẽ mare
Inſanum pedibus pacis, fideque calcans.
κ. μαλα πε..ε σει, &c.
Fluctus perambulabit, morbos hominum reſoluet
Viuificabit mortuos, arcebit dolores multis.
Ex vno autem fonte panis ſatietas erit viris
Pag.344. φάνεται σῶμα λήψ..., &c.

Dicent

Dicent vatem
Inſanam & mendacem. cùm autem facta fuerint vniuerſa,
Tum mei memineritis : neq; me iã quiſquã
Mendacem dicet Dei magni prophetam.
Pag.349. οἰκτρὸς, ἄτιμος, &c.
Miſerabilis, ignominioſus, informis, vt miſerabilibus ſpem præbeat.
Pag.350. ἀλλ' ὅτε ταῦτ' ἂν &c.
Sed quando hæc omnia perfecta erunt, quæ dixi,
In ipſum omnis lex ſoluetur.
Pag.356. εἰς ἀνόμων χεῖρας, &c.
In manus iniquorum, & infidelium poſteà veniet.
Dabunt ei alapas manibus inceſtis,
Et faucibus immundis expuent ſaliuas virulentas.
Dabit autem in verbera ſimpliciter innocens tunc dorſum.
Καὶ κολαφιζόμενος, &c.
Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoſcat
Quod verbum, & vnde venit, vt mortuis loquatur. Et coronam portabit ſpineam.
Pag.357. εἰς δὲ τὸ βρῶμα, &c.
In cibum autem fel, in ſitim acetũ dabunt;
Inhoſpitalitatis hãc monſtrabunt menſam.
αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων, &c.
Ipſa enim ſtulta Deum tuũ non cognouiſti,

Ludentem inter mortales cogitationes:ſed
& ſpinis
Coronaſti corona,horridũque fel miſcuiſti
Pag.360.και δὲ χιτῶνι ..,&c.
Templi verò ſcindetur velum,& medio die
Nox erit tenebroſa ingens tribus horis.
Pag.362.ἐκ ... κατὰ μοῖραν,&c.
Mortis fatum finiet triduum ſopitus ,
Et tunc à mortuis egreſſus in lucem veniet,
Primus reſurrectionis vocatis initium o-
ſtendere,
Vitã enim nobis acquiſiuit morte ſuperata.
Pag.364.ἰουδαίων μακάρων,&c.
Iudæorum beatorũ diuinũ genus cæleſtium.
Pag.637.καὶ ... ἐξ ἀμφοτέρων,&c.
Et idem ex vtraque natura , immortali , at-
que mortali vnam faciebat naturam homi-
nis , eundem partim immortalem , partim
mortalem faciens, & hunc ferens in medio
diuinæ , & immortalis naturæ , & mortalis
mutabiliſque collocauit , vt omnia videns,
omnia miraretur.
ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς,&c.
Anima quidem quoad vinculis corporeis
tenetur,
Corruptibiles paſſiones ſentiens , mortali-
bus cedit doloribus.
Cùm verò humanã ſolutionẽ velociſſimã,
Poſt corruptum corpus inuenerit, omnis in
æthera fertur.

Nun

Nunquàm ſeneſcens,& manet in totum in
domita:
Primogenita enim hoc diuina diſpoſuit
prouidentia.

Pag.649. σάλπιγξ οὐρανόθεν, &c.

Tuba de cælo vocem luctuoſam emittet.

ἔσαι κόσμος, &c.

Erit mundus immundus pereuntibus hominibus.

Pag.652. ἐπὶ ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται, &c.

Cùm hæc ita facta fuerint, ô Aſclepi, tunc dominus & pater, & Deus, & primi, & vnius Dei creator, reſpiciens quæ facta ſunt, & ſua voluntate cùm bonum obieciſſet temeritati, & errore reuocato, malitiaq; purgata. Partim aqua nimia dilués, partim igne rapido cremans, interdum bellis, & peſtilentijs extergens ad ſtatum priſtinum perduxit, & reſtituit ſuum mundum.

Pág.653. ἥξει καὶ μακάρων &c.

Veniet & beatorum volens vrbem expugnare:
Et quidem à Deo miſſus rex ad ſuos,
Omnes perdet reges magnos, & viros optimos,
Et ſic iudicabitur ab immortalibus hominibus.

καὶ τότ' ἀπ' ἠελίο, &c.

Tũnc ex ſole Deus mittet regem
Qui omnẽ terram placabit à bello malo.

ἡμετέρας δουλείας, &c.
Noſtræ ſeruitutis
Iugum intolerabile in collo poſitum tollet,
Et leges impias ſoluet, vinculaq; violenta.
---ὁππότ' ἂν ἔλθῃ, &c.
Cùm veniet,
Ignis erit, tenebræque in media nocte obſcura.
Pag. 655. πείψουσι δ' εἴδωλα, &c.
Conterent autem ſimulacrum homines, & diuitias omnes.
ἔργα δὲ χειροποίητα, &c.
Opera autem Deorum humanis manibus facta exurentur.
ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ,
Cùm autem dies iſte finem fatalem acceperit & ad mortales
Iudicium immortalis Dei venerit,
Veniet ſuper homines magnum iudicium, & initium.
Pag. 656. ταρταρέιον δὲ χάος, &c.
Tartareum autem chaos oſtendet terra dehiſcens,
Venient autẽ ad tribunal Dei reges omnes,
κονίην εἰλίξας γαίης. &c.
Cælum voluens terræ latebras aperiam,
Et tunc exuſcitabo mortuos fatum ſoluens
Et ſtimulum mortis, poſteaq; in iudicium ducam,
Iudicans piorum, atque impiorum vitam virorum

virorum.

Pag.664.τούτου δὲ οὕτος ἔχοντος,&c.

Quòd cùm ita ſit, apparet non eſſe impoſſibile,& nos cùm vitam finierimus, rurſus vertiginibus certis temporis reuolutis, in hunc ſtatum, in quo nunc ſumus, reſtitutum iri.

ἄπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος,&c.

Etenim durum ad credendum omne hominum genus:ſed cùm iam
Mundi & mortalium venerit iudiciũ, quod Deus ipſe
Faciet,iudicans impios ſimul & pios,
Tunc demum impios quidem in tenebras in igne mittet:
Qui autem pietatem colunt,iterum viuent in terra,
Spiritum Deo dante,honorem ſimul, & vitam ipſis.

Pag.665.πάσης γὰρ γαίης,&c.

Totius enim terræ mortalium confuſio tunc erit,
Et ipſe omnipotens cum venerit tribunali iudicare
Viuorum,mortuorumque animas,& mundum vniuerſum.

κλῦτε δέ μου,&c.

Audite me homines, rex ſempiternus dominatur.

Pag.666.καὶ πόλιν, γῆν ἐποίησε,&c.

Vrbem,quam fecit Deus,eam fecit
Clariorem aſtris,atque Sole, Lunaque.

Pag.668. οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ',&c.

Et tunc lupi cum agnis in montibus verſabuntur,
Herbamq; lynces pariter cum hœdis paſcent,
Vrſi cum vitulis ſimul omnibusque pecoribus:
Carniuorans leo comedet paleas ad præſepia:
Cum infantibus dracones matrum orbis dormient.

καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην, &c.

Tunc gaudium magnum dabit Deus hominibus:
Nam & terra,& arbores, & innumerabilia terræ pecora,
Dabunt fructum verum hominibus,
Vini & mellis dulciſſimi,& candidi lactis,
Atque tritici:quod eſt hominibus optimũ omnium.

εὐσεβέων δὲ μόνων, &c.

Piorum autem ſolum ſancta terra omnia hæc feret,
Fluentum mellis de petra, atque de fonte
Et lac immortalitatis manabit omnibus iuſtis.

Pag.740. ἄφθαρτος κτίστης,&c.

Incorruptibilis , & conditor æternus in æthere

æthere habitans,
Bonis bonum præferens multo maiorem mercedem:
Malis autem, & iram, & iniuſtis furorem colligens.
φεῦγε δὲ λατρείας &c.
Fuge ſceleratas religiones, & viuo Deo famulare:
Adulteria caue, & maſculi inſanum cubile:
Propriam generationem filiorum nutrias, & ne occidas.
Etenim ei immortalis ſuccenſebit qui peccarit.
Pag. 741. ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης &c.
Veniente ira magna ad mundum pertinacem
Poſtremum ad ſeculum Dei edicta pando
Omnibus prædicens oppidatim hominibus.
Ἐξ οὗ μηνίσαντος &c.
Ex quo irato ſupercæleſti Deo
Ipſis vrbibus, & hominibus cunctis,
Terram cooperuit mare diluuio rupto.
καὶ πότε τὴν ὀργὴν θεοῦ, &c.
Et tunc Deum iram non amplius placantem,
Sed aggrauantem, & perdentem genus
Hominum, ac totum id incendio depopulantem.

Pag.742. ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε: &c.

Sed miſericordia conuertimini homines, nunc neque ad iram

Variam ducite Deum magnum.

οὐκ ὀλεσεῖ, παύσει, &c.

Neque perdet, ſedabit autem iterum iram, cùm omnes

Pietatēm ex animo in præcordijs exerceueritis.

μή ποτε θυμωθεὶς θεὸς,

Ne forte iratus incorruptibilis Deus

Omne genus hominum perdat vitam, & gentem improbam,

Oportet genitorem Deum amare, qui ſapiens ſemper eſt.

Pag.743. ἠδὲ θεὸν βασιλῆ, &c.

Et deum regem, & genitorem omnium,

Quem terra contremiſcit, cælumq́ue, & mare,

Et latebræ tartareæ, & dæmones abhorreſcunt.

FINIS.

HAEC

HÆC SEQVEBANTVR IN LIBRO MANVSCRIPTO.

***

Aurelius Auguſtinus.

DE his libris dici poteſt, aliquid habere eos ijs conſonum, qui non præcipiendi auctoritate, ſed proficiendi exercitatione ſcribũtur à nobis: quod genus litterarum non cũ credendi neceſſitate, ſed cum iudicandi libertate legendum eſt: itaque in eis ſi quid forte diſſonare putatur à vero, quia non vt dicta ſunt intelliguntur: tamen liberum ibi habet lector auditorque iudicium, quo vel approbet quod placuerit, vel improbet quod offenderit. Et ideo cuncta eiuſmodi niſi vel certa ratione vel ex canonica auctoritate defendantur, vt demonſtretur ſiue omnino ita eſſe, ſiue fieri potuiſſe quod vel diſputatum ibi eſt vel narratum, ſicut diſplicuerit aut credere nolue-

rit,nõ reprehẽditur.In canonica verò eminentia ſacrarum literarum non licet dubitare quod verum ſit.Alios ita lego vt quantalibet ſanctitate doctrinaque præpolleant, non ideo verum putem quia ita ipſi ſenſerunt,ſed quia per canonicas auctoritates, vel probabili ratione,quod à vero non abhorreat perſuadere potuerunt. Quapropter eatenus diuinarum tractatoribus ſcripturarum fides adhibenda eſt,quoaduſque eidem fidei tenore veritatis adſtipulantur.

Idem.

NImis peruersè ſeipſum amat, qui & alios vult errare vt ſuus error lateat.Illius quippe ſcripta ſumma ſunt auctoritate digniſſima, qui nullum verbum quod vacare nollet,ſed quod reuocare deberet emiſit.Hoc quiſquis nondum eſt aſſecutus, ſecundas partes habeat modeſtiæ,qui primas non potuit habere ſapiẽtiæ, qui non valuit omnia non pœnitenda dixiſſe, pœniteat quæ cognouerit dicenda non fuiſſe.

Hieronymus in tranſlatione Euſebij de temporibus ſub Conſtantio Imp.

LActantius, quaſi quidam fluuius eloquentiæ Tullianæ, Criſpum filium

Con

Conſtantini latinis literis erudiuit: vir omnium ſuo tempore eruditiſſimus, ſed adeò in hac vita pauper, vt plerumque etiam neceſſarijs indiguerit. Vtinam tam noſtra affirmare potuiſſet, quàm facilè aliena deſtruxit.

Idem Hieronymus in epiſtola.

LActantium propter eruditionem ſic interdum legendum arbitror, quomodo Origenem, Arnobium, & nonnullos Eccleſiaſticos ſcriptores Græcos pariter & Latinos, vt bona eorum eligamus, vitemus contraria, iuxta Apoſtolum dicentem, omnia probate, quod bonum eſt tenete. Nec enim propter eruditionem eius praua dogmata ſuſcipiẽda ſunt, nec propter dogmatum prauitatem, ſiquid in ſcripturis ſanctis vtile edidit, penitus reſpuendum. Quis mihi interdicere poteſt ne legam Inſtitutionum eius libros, quibus contra gentes ſcripſit fortiſſimè, qui de ira quoque & dei opificio duo volumina edidit, quos ſi legere volueris, dialogum Ciceronis excerptum reperies.

IOANNES TORNAESIVS LECTORI S.

CVM mihi denuo Lactantius eſſet excudendus, opportunè oblati ſunt & à me empti libri ſeptem diuinarum Inſtitutionum manuſcripti. Quid ex ijs mea opera huic editioni & præcedẽtibus acceſſerit, malo te ſcire conferẽdo illas cũ ante editis, quàm ſi id in hoc epiſtolio indicarem. Hoc ingenuè fatebor, malui timidi, quàm temerarij nomẽ incurrere. Ea de cauſa quãdo vtraq; lectio mihi viſa eſt defendi poſſe, alteram margini adſcripſi. In eoq; tantũ mihi detraxi, vt etiam quæ nuſquam alibi legeram, nõ dubitauerim adſcribere. Quæ deſiderabãtur in manuſc. ea nolui delere, ſed, vt dignoſci poſſent, has notas †, †† adhibui. Quæ illis includuntur, non habentur

bentur in codice manuſcrip. Aliquando integras & longas periodos, ſæpiſſimè vnicum verbum incluſum reperies. Non parum item me iuuit vir eruditiſſimus Iacobus Cuiacius, qui nonnullos locos huiuſce noſtri auctoris ex fide veterum librorum à ſe emendatos ad me miſit. Quæ ex Auguſtino & Hieronymo addita ſunt, in ipſis auctoribus nec omnia, nec eadem ſerie reperi. Attamē quoniā ita ſe habebāt in manuſcrip. intacta reliqui. Hæc ſunt quæ te volui ſcire, non tantùm vt quam operam nauauerim, ſed quam methodum ſecutus fuerim aperirē. Quicquid erit hilari fronte excipies: non enim priuati honoris aut emolumenti, ſed publicæ vtilitatis gratia laborem hunc ſuſcepi.

Vale.

IND

265.674

INDEX VERBORVM, AC RERVM QVAE IN hoc opere habentur.

***

Abortus 801
Academia 200. 289
Academiæ Arceſilas conditor 205
Academici non credunt 208
Academicorum ignorantia 205 *& conſeq.*
Academicorum incerta 24. 202
Academici liberi 148
Academia philoſophiæ iugulatrix 602
Academici, & Socrates 201
Accius Nauius 140
Accuſare 561
Aceſta vrbs 102
Aceſtes ibid
Acetum 379
Achilles 103
Acies 778
Adam 609
Adonis 73
Adulatio 824
Adulteria 572. 827
Adulteria. 572
Adulterium Martis & Veneris 38
Adulterium cõtra naturam 39. 40
Aëris amplitudo 19
Aër conceptus ore, de ferueſactus in pulmone, tepeſactus in corde, diffuſus in corpus, anima eſt 801
Aër de quo Deus ortus 19
Aëris receptaculum 784
Aër verberatus vox 795
Aeacus 661
Aegeum mare 53
Aeger delirans 255
Aegritudo 540
Aegyptus 24
Aegyptii aer 179
Aegyptiorũ ãni 177

Aegyptiorum Dij, & ritus 87.179.268. 491
Aegyptus, & Io bos. 44
Aegyptus & Iſis. 63.91
Aegyptia Iudaeorum ſeruitus, & liberatio. 642
Aegyptus, & res frumentaria 643
Aegyptiorum regnũ 646
Aeneas 64.73.102
Aeolicum genus ſermonis 26
Aether 54
Aether Deus ſummus. 21
Aeſculapius 63.123.
Aeſculapius in cœlo 75
Aeſculapius Epidauri 147.187
Aeſculapio gallus immolandus 269
Aeſculapij lucus 147
Aeſculapius medicus 79
Aeſculapius Meſſenius. 38
Aeſculapij mors 38
Aeſculapij ortus ibid.
Aeſtas 160.169
Aeternum 596.629.800
Aeternitas 56
Aetna 92.258
Affectus 5.532.537 vſque ad 556
Affectus tres, vt furiae 818
Affectuũ humanitas 547
Affectuum loci 538.793
Affectuum ratio 686 732
Affectuum vſus 542
Africanus Ennij 77
Agamemnon 103
Agathocles 90
Ageſilaus Pluto 46
Aglaoſthenes 54
Aiax 103
Albunea Sibylla 27
Alcibiades 266
Alcmena 35
Alexander 142

Alexandri ætas 337
Amaxon 36
Amalech 351
Amalthea Sibylla 27
Amphithryo 40 66.
Anacharſis 282
Anaxagoras. 21. 220. 481
Anaximenes 21
Anchiſes 64 73
Ancyra 27
Angeli ſpiritus 315
Angelorũ metus 207
Aniceris 281
Anima 162. 172. 630 641
Anima, & animus 800
Animus 109. 228. 482. 600
Anima aër 801
Animi bona 733
Animi bona, & corporis 607
Animæ & dei ſimilitudo 801
Anima à deo 804
Anima harmonia 638 799
Anim⁹ humanus ſolus virtutis capax 626
Anima ignis 175. 708
Anima immortalis 109. 256. 258. 262 618. 623. 629. 636. 638 733. 834.
Animi immobilitas 547
Anima incolumi mẽs extincta 802
Anima & lumen 800
Animas à Magis videri 638
Animarum migratio. 638
Anima mortalis 514. 618
Animam morte ſopiri 802
Animi officium 116
Animi opera 630
Animæ ortus 173. 258
Anima patibilis 656
Animæ periculũ 578
Animum quietem non capere 725
Animus rector 707
Anima ſanguis 800

Ani

Animæ nõ ſolutio, ſed ſeparatio 635. 636
Animum ſomno ſopiri 803
Anima ventus 801
Animalium brutorum munimenta 600. 751
Animaliũ brutorum ortus 34
Animalium brutorum ſenſus 558
Animalium brutorum vſus 716.
Anio fluuius 27.
Annales Piſonis 26.
Annales Samiorũ 26.
Annibal 188.
Annis mille poſt commune indicium quid accidet 665.
Annorum nomen 160
Anthropiani 395
Antichriſtus 654. 840
Antipodes 276
Antiſthenes 21
Antonius M, Cos. 68
Anton. M. ſceleratus deum Iulium Cæſarem appellat ibid.
Antronius M. 142
Apes 223 693
Apes ad9 Iouis pueri 101
Apis bouis caput 320
Apollo 64
Apollo Aeſculapij pater 37
Apollo deus maiorum gentium 67
Apollo dei miniſter 31
Apollo Delphicus 29
Apollo flagitioſus 38
Apollo harmonia mũdi 31
Apollo homo 34
Apollo Mileſius 332
Apollo Smyntheus 31
Apollinis vates 386
Apollodorus Erythræ 26. 740.
Apollonius 407
Appius 554
Appius Claudius Cæcus 147
Apuleius 407
Aqua Deus 132
Apua & igni exulibus interdici 163
Aquæ interitus 586

Aqua,

Aqua, ex qua orta & formata omnia 21
Aqua pecudum 132 163
Aqua rores 702
Aqua ſtagnans 548
Aqua vitrem orbis plenus 702
Aqua vitia 838
Aqua vſus 132
Aquila in auſpicium 54
Aquila in capite Iouis ibidem
Aquila Ganymedis 44
Aquila regnum portendit 54
Arabia 579
Arabia Chanaã ibid.
Aratus 54
Arceſilas 205.208
Archimedes 130
Archytas Tarentinus 731
Areopagita 407
Argi mors 24
Argonauta 18.37.101
Argumenta certorum & incertorum 687
Argumentationũ conſecutiones 71.81
Argumentum retrouerſum 71
Argus 24
Ariadna 39
Ariſtides 505
Ariſtippus 211.245
Ariſto Chius 740
Ariſtophanes 406
Ariſtoteles 211 406 443.708
Ariſtoteles cum Peripateticis 712
Ariſtoteles ſecum ipſe diſsidet 22.406
Arma 752
Arriani 395
Artes 206
Artorius medicus 143
Aſcenſus Ieſu in cælum 365
Aſclepiades 601
Aſclepius 582
Aſellus humana voce 93
Aſelli mors 93
Aſellus Priapo victima 93
Aſelli ſtella ibid.

Aſia:

Digitized by Google

Aſia 29
Aſiæ imperium 644 647.837
Aſſumptiones 133
Aſſyriorum, & Babyloniorum Belus deus 1033
Aſſyriorũ regnũ 645
Aſtra 734
Aſtra animalia 131
Aſtra dij 128
Aſtrorum motus 129 277
Aſtra ſi ſtarent 131
Aſtrorum vſus 715
Aſtrologia 184.280
Aſylum Romuli 139
Atabyrius Iupiter 102
Athenienſes 265
Athenienſem eſſe 265
Athenienſes Martem abſoluerunt 38
Athenienſis Minerua 64
Atlas 53
Atomorũ ſemina 253 700.703
Atticus T. 67.83
Auaritia 136.413 818
Auentinus mons 53
Auguria 140
Augur Accius ibid.
Auguſti caſtra capta 143
Auguſti medicus ibid.
Aulæa 54
Aures 768.773
Aures plus quàm oculi 220
Aureum amiculũ Iouis Olympij 123
Aurea barba Aeſculapij 123
Aureum caput bouis 320
Aurea columna 47
Aureus imber 44
Aureum ſeculum 51 329.413.420.590
Auſes Ieſus Naue 351
Auſpicia 140
Autolycus 103
Autumnus 160

B

B*Abylonia* 28
Babyloniorum & Aſſyriorũ Belus deus 103
Babylonius rex 309

Babyloniæ ſeruitus Iudæorum 309.320
Baptiſmus 606
C. Baſſus 99
Beati, & miſeri 628
Bebius Cos. 99
Bellicæ rei præcepta in officiis 507
Bellonæ virtus 91
Bellum ciuile Brutianum 143
Bella pro fœminis 271
Bellum Iouis cum Titanibus 40.56.61
Bellum Latinum 140
Bellū Macedonicū ib.
Bellum Punicum 645
Bellum Troianū 103. 309.334
Belus 103
Beli ætas. ibid.
Beneficentia 746
Bithynia 402.435
Bona dea 100.267
Bonæ deæ mors 100
Boni & mali ratio 144.538.552.610
Bos Io 44
Boues Herculi immolari 94
Brachia 784
Brutus 645
Butes 73

C

Cabyrus 63
Cacadea 87
Cadmus 66
C. Cæſar 260
L. Cæſar 68
Cæſar Auguſtus 143
C. Cæſar pōtifex Max. 25
Cæſares conſecrati 63
Callidus 211
Calliphon. 211
Calor. 55.161
Calor vitalis 174
Canina facundia Ciceronis 554
Canino lacte nutritus Aeſculapius 38
Capella Amalthea 95
Capitolium 51
Capitoliū conflagraſſe 252
Capitoliū refectū 28. 740
Capitolium in quo ſacra fierent Albunea Sibylla 27

Capi

Capitolium à Tarquinio conditum 87
Caput 763.784
Caput & mēbra 519
Carneades Academicus 443 *& eius quaſtiones* 449
Carthago 646
Caro 174.375
Carthagin.ſacrific. 90
Cartilago 764
Caßius 58
Caßius Iupiter 102
Caſtor 38.63
Caſtor in cælo 67
Caſtoris mors & Pollucis 38
Caſtor & Pollux 140
Catilina 263
Cato 258
M.Cato 505
M.Cato Vticenſis 260
Catonis Vticenſis *mors* 259
Q.Catulus 740
Cauſa adulterÿ 572
Cauſa animantiū mūdus, & hominis animantes 598
Caucaſus 165.433
Cauſa certaminū 228
Cauſa dæmonū colendorum 185
Cauſa deorum appellandorum 75
Cauſa erroris de tam multis Dÿs 62
Cauſa Dei cōtemnendi 107
Cauſa Ieſu aduentus 322.380
Cauſa incommodorum Chriſtianorum 476
Cauſa cur Iudæi non intelligerent 334
Cauſa mentiendi 17
Cauſa generationis dãda hominis 99.790
Cauſa ſexuū duorū 68
Cauſa ſyderum creandorum 130
Cauſa ſua 250.257
Cauſa victus 71
Cautio 540
Cebes 281
Cecropides virgines 74
Cenſor Appius Claudius 147
Cenſor Fuluius ibid.
Cerebrum 796

Ceres Catanenſis 125
Ceres dea 78. 266
Ceres Dea infelix 72
Ceres Eleuſina 93
Ceres Ennenſis 125
Ceres Mileſia 142
167
Certamen anceps 555
Certorum & incertorum argumenta 687
Ceruix 770
Chaldæi 640
Cham 178
Chanaam Arabia 179
Chaos 19. 147
Chirie 34
Chloris Nympha 82
Chreſtus 313
CHRISTVS 312
332. 345. 347. 374
Chriſtus δημιουργὸς τοῦ θεοῦ 312
Chriſtus σύμβουλος τοῦ θεοῦ ibid.
Chriſtus verus Ieſus 334
Chriſtianorum ſupplicia 436. 439. 612
Chryſippus 22, 26. 705
Chryſippi mors 258
Cibus ignis, & animæ 171
Cicero 40. 71. 95. 237
264. 526. 528. 552.
749. 808
Cicero Academicus 10. 240
Cicero Augur 65
Ciceronis caput 558
Ciceronis facũdia 195
Ciceronis mors 127
555
Ciceronis peroratio 739
Cicero perfectus non modò orator, ſed etiã philoſophus 65
Cicero Platonis imitator 22. 65
Cimon 512
Circe Marica 92
Circuncisio 349
Claudi 377
Claudia 141
Cleanthes 21
Cleanthis mors 258
Cleombroti mors 259
Cleacina dea 82
Clodius P. 40
Clodius Sex. 100

Codri mors 232
Cogitatio 547
Cœci 376
Cœlum 19.159 201.278.801
Cœlum deũ non eſſe 19
Cœlum elementũ mundi 19 54
Cœli filius Saturnus 52
Cœli filij ibid.
Cœli genitalia 55
Cœlũ Ioui obtigiſſe 46
Cœli mors 54
Cœlum mortuis apertum 68
Cœlum ſpectare 285
Coi 142
Collum 770
Colophonis Apollo 29
Concordia 504
Confeſſio, & pœnitentia 440
Conſcientia 577
Cos. Antonius 68 186
Cos. Bebius 99
Cos. Cornelius ibid.
Cos. Dolabella 68
Coſſ. Romani 321
Conſtantia 536.548
Continentia 573
Contrariorũ ratio 145
Comicia in Herculem 94
Coprianus Cyprianus 402
Cor 779.788.793
Coritus 103
Cornelius Cos. 99
Corona 379
Corona ex panibus aſello 93
Corpus 109.114.162.173.228.473.482.605.610
Corporis bona 611
Corporis membra 772
Corporis opera 628
Corpus ad ſentiendum 611
Corpus vnum ex duobus 571
Corybantes 56.96
Cos Accij Nauij 140.
Coſta 764
C. Cotta pontifex 24
Craſſus 531
Creta 50
Cretenſis Iupiter 95

Critias 266
Crœſus 535
Crux Ieſu Chriſti 337 388.407
Crucis Chriſti ſignum 383
Crura 792
Cubiti 781
Cumæa ſeu Cumana Sibylla 26.741
Cumana Sibylla 26
Cunina Dea 87
Cupiditas 499 545 557
Cupiditas generandi in homine 569
Cupido deus 83
Cupido 41.73
Curetes. 50.96
C. Curio Cos. 28.740
Curtij mors 232
Cynici 214.246
Cynoſuræ 38
Cyprianus 401.402. 411
Cypri Salamin. 88
Cyrenaici. 211.214. 245.
Cyrenæus Theodorus 698
Cyrus 27.309.320
Cyri ætas 27.309
Cytheron mons 101
Cypriæ mulieres 73

D

DÆmones 51
Dæmones Dei flagello domãtur 31
Dæmones per terram, & mare 32
Dæmonum genera duo 181.
Danaë 44
Dardanus 103
Darij ætas 309.337
Dauid 316
Dauidis ætas 359
Decemuirorum 837
Deciorum duorũ mors 232
Decretum ſenatus de imperio M. Antonij 68
Delphorũ Apollo 64
Delphi ab Apolline relicti 29
Delphica Sibylla 26
Delphis 166. *ibidem*
Demetrianus 166.808
Democritus 10 254 259

259.274.289.614
Demophile ſibylla 26
Demoſthenes 405
Dentes 780
Dentes ad loquēdum ibidem
Deucalion 165.168
Deus ex aere immenſo 19
Dij Aegyptiorum 87 180.471
Deorum aequalis Orpheus 18
Deus aeternꝰ. 13.150. 621
Deus Aether 21.22
Dei affectus 723
Deus alius alio tempore 41
Deus animus 21
Deus animas virtute inſpirat 44
Deus ante omnia 18
Deus apparens ibidem
Deus aqua 132
Dij auro, ebore, gēmis, exornati 121.136
Deus beatus 153.221 230
Deus Belus 103
Dei beneficentia 723
Dei bonū ſummū 239
Deus bonorū fons 500
Dea Caca 87
Deus caput virtutis, et doctrinae 508
Dea Cloacina 82
Deus celata eſſe voluit 128.157
Dij caeleſtia omnia 129
Deus caeli fabricator 28
Dei cognitio 692
Deus ex coitu maris & foeminae eſſe non poteſt 32
Deos coli, alios, vt pro ſint, alios, ne obſint 83
Deos concipere non poſſe 69
Dei in conſpectu 110 746.827
Deorum connubia 43
Deus quibus conſtet, quaeq; in eo ſunt 28
Deo conuenire 51
Deus corpore carens 621
Dei cultus 79. 481.

515.581.606.612.720.723.810.814.
Dea Cunina 87
Deus Cupido 83
Deos Diagoras exclu-dit 10.698
Dei dies magnus 640
Deus diſertus. 564.
Dij diuini 40.
Dei domicilium, mundus 814
Deus dominus 415, 304.744
Deo donũ dignũ 581
Dij duces curant 188
Dij duodecim 31
Dea Egeria 98
Dij elementa 127
Deus Eſus 88
Deus falſus, & dei fi-lius 650
Dea febris 84
Dea fœmina 45.69
Deus filius 147.391
Deus per filium coli-tur 393
Deus fuiſſe nō pōt 54
Deus fulminari non poteſt 80
Dea florum præſes 81
Dei forma 712.734
Dea Fornax 87
Dea Fortuna 288.290
Deorum generatio He-ſiodi 19
Dei gratia 683.685.723
Deus Hermes Triſme-giſtus. 637.711
Deos homines fuiſſe 62.465.639.710
Dei homo ſimulacrum. 112.421.716.
Deus & homo quid differant 4
Dij honor, & viri' 821
Deorum res ad huma-narũ ſimilitudinẽ 71
Deum humanis rebus non indigere 482
De' in igne habitat 29
Dea Iſis Io 44
Deus imbecillis nō eſt 71
Deus immortalis 13. 32.591
Deus impaßibilis 16 153
Deus incorruptibilis 13.

23.153.591
Deus inuiſibilis 620
Dei ira189.679.681. 683. 685. 723. 727 743
Deus iudex 7.197 535.577.
Dei iudicium 365 620 637.664.727. 671.674.840.
Deus Iulius Cæſar 68
Dei iniuſſu nihil angeli 30
Dei Lacedæmonij 86
Dij qui laudabantur dicti 44.62
Dei lex 571
Dijs Lucianus nō pepercit, neq; hominibus 37
Deos ludibrio hominibus haberi 87
Deus lumen eſt 680
Dij maiorum gentium Apollo, Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Mars, Mercurius 67
Deorum mater Dea infelix 73
Deorum matris ſacrificia 91
Dea Mens 82
Deus mens 12.20 21
Deus mēs mūdi 592. 801
Deus mente cōcipi non poteſt, neque verbis enarrari 32
Dei metus 545
Dij minores, ſi ſint plures 12
Deus mundus 132
Deus mundi fabricator, & rector noſter 21.152
Dij miniſtri 23.30.31
Dei miniſter Apol.31
Dea Muta 87
Deus Mutunus 87
Deus naſcendi cauſa, & principium 20
Dei Natura 149
Deus, natura excellens 695
Deus natura ſapiens, 709
Deus naturalis vis diuina rōne prædita 21
Deus lex diuina 22
Deus neceßitas diui-

-na ibidem
Dei neceſſitas non natura 722
Deorũ neceſſitas nulla ſed libertas 20
Dei nomẽ 25.36.149
Deus nomen Dei proprium 25
Deo nomẽ hominis 49
Deus nomen poteſtatis ſumma 19
Deos non eſſe 10
Deos nõ eſſe illos, qui ne probi quidem homines fuerint 80
Dei notitia 574.694.736
Deorum nouorum ortus 69
Dei obliuio 106
Dij, Pallor & Pauor 82
Dij pares niſi ſint, neque dij ſunt 15
Deos partitos officia 28
Deus pater 19.49.304.481
Deus patrẽ non habet neq; matrem 29.30
Deus perfectus 12.16.158.590
Dei placatio 432
Deorum plena omnia innumerabilium 69
Dij populares multi 21.712
Dei poteſtas 148.598.710.718
Deus primogenitus 18
Deus principalis 52
Dij ſint necne Protagoras dubitauit 10
Dei prouidentia 598.647
Dei quies 725
Deus Quirinus 68
Dei recordatio 107
Dij qui reges olim fuere 34
Deorum religiones vana 19
Deo repugnari non poſſe 146
Deus Romulus 68
Dea Rubigo 84
Dei ſacerdotes 302
Dei ſacrificia 582.814
Deus per ſe 20.31

Dei ſermo 197
Deo ſeruire 66. 222
Deorum ſexus 68.306
Deus ſibi vni notus ſatis 32
Dij Siculorum 126
Dei ſimilitudo 36 334.535.622.688.692
Deorũ ſimulacra 46
Dij Sol, Luna, & ſydera 129.132
Deus ſpiritus 19
Deo ſubiecta omnia ibidem
Deus ſubiectus nulli rei 16
Deo ſuccedi 34
Deus ſummus 22.28 29.189
Dij σιοὶ 26
Dei templum 583
Deus Terminus, et eius ſacrificia 87
Deus terra 132
Deus teſtis 578
Deorũ teſtimonia falſorum de vero 29
Deus Teutates 88
Deus Theuth Aegyptiorum, & Saitarum 24
Dij CCCLXV. 31
Deus veniã dat 736
Deus verbum 583
Dei via 338
Dei virtus 316.598
Dei vltio 189
Deus vnus 11.13.20. 25.29.134.709
Deus vnus rector eximius 15
Deus vnus gratias agentium, iurãtium, optantium 107
Dei vocẽ Sibylla perfert ad homines 27
Dei voluntas & lex 726
Dij, quæ vſui à Deo creata ſunt 24
Dextra maſculina 788
Dia 38
Diabolus criminator 145.180.748.806
Diagoras 10.698
Diana 88
Dicæarchus, Democritus, Epicurus 256. 617

617
Dicta Dionyſij tyrãni 122
Dies 160
Dies quo Chriſtus paſſus eſt 353
Dies, quo creatus Conſtantinus 6
Dies quo Iſis nauigauit, in faſtis 45
Dies quo iudicabitur mundus 640
Dies Larẽtinaliorũ 81
Die quadrageſimo corpus conſummatur in vtero 788
Dieſpiter, vel Orcus Pluto 60
Diluuium 165. 168. 741
Dinomachus 211
Diodorus 58. 211
Diogenes 281
Dionyſius Siciliæ tyrannus 123
Diſſentire 424
Diues apud deum 532
Diuiſio, & interitus 12
Diuitiæ 225
Diuortium 828
Dolabella Coſ. 68
Dolor animi 540
Donatus 739
Dominari 25
Domitianus 407
Domitius 435
Dux 490

E

EBur 580
Eccleſia 335 *catholica* 325
Edictum Iouis 57
Egeria Dea 98
Elementa 49. 157. 173. 208
Elementum cælum 55
Elementũ caleſte Ignis 623
Elementa Dij 127
Elementa repugnãtia 608. 623
Eleuſina Ceres 92
Eloquentia 400. 808
Elyſij campi 491
Empedocles 173. 288
Empedoclis mors 258
Enna 125
Ennius 47. 50. 711
Epicurus 10. 154. 169. 250. 257. 431. 619

Epicuri vanitas 704
Epicurus veridicus 586
Epicurus non verſutus 686
Epicurei 156.577
Epidaurus 37.147.187
Epigrāma in Ioue 49
Equi Caſtoris, & Pollucis 140
Equus Soli mactatur 94
Eratoſthenes 26
Erichthonius 74
Erichthonij ortus ibid.
Erythræus Apollodorus 26
Erythræa Sibylla 26.27.28.740
Eryx 73
Eſaias 326
Eſſe ſine principio non poteſt 596
Eſus 88
Euclides 230
Euhemerus 47.711
Euphorbus 261.664
Euphranor 112
Euripides 26
Euryſtheus 36
Europa taurus 44
Exilium Protagoræ 697
Expoſitio naturæ 562

F

Fabrica Vulcani 79
Facies 773
Fata 43
Faula meretrix 81
Fauna 99
Faunus 63.101.105
Fauni ætas 101
Fauſtuli vxor 83
Fatua 99
Febris 84
Feciales 511
Fel 793
Femina 792
Fœminæ 790
Fœminæ pecudes repugnant 572
Fœminæ vates 25
Feneſtella 28.740
Feſtus Peſcennius 90
Fibulam imponere 70
Fictores imaginū 45
Fides 826
Fides pœnitentiæ 440

Filij

Filij comeſi ſepulti 57

Filius domini, dominus 391

Filius patris dedecus fratribus indicat 178

Filij Saturni 52.57.62

Filiorũ ſimilitudo 789

Filius Thetidis 41

Flora meretrix 81

Floralia ludi ibid.

Flumina 132.597.714

Fontes 132. ibidem

Formica 693

Fornax dea 87

Fornacalia ibidem

Fortitudo 536.548.607

Fortis vir 36

Fortuna 288.291.293

Fortuna equeſtris 141

Fortuna natura 288.290

Fratres 476

Frater Iouis 43.61

Fratrem Quirinus interfecit 68

Frigora 759

Frons 773

Fructus virtutis, & vitij 626

Fuga Saturni 52.57.62

Fuluius Cenſor 141

Fuluij cenſoris mors, & eius filiorum 142

Funus Cæſaris 68

Funus Herculis 38

Furiæ tres 557

Furius 436.444.451

Furius Bibaculus 97

G

Gabinius P. Legatus Roman. Erythras 28

Galba 443

Galilea 362

Gallorum Dij 88

Galli Matris Deorũ 73

Galli, & Roma capta 85

Ganymedes 45.103

Gaudium 540

Gauius 354

Gemini Iupiter, & Iuno 60

Gemini Pluto & Glauca ibidem

Generare homo poteſt, facere non ita. 164

Genij

Genij 182
Genitalis pars 570
Gentilitas 180
Genua 792
Genus Agamemnonis, Achillis, Aiacis, Vlyſſis, & Priami à Ioue 103
Gergythiũ oppidũ 27
Gingiua 780
Gladiatoris mors 545
Glauca 60
Glauca mors 61
Gloria 284 533
Gnoſus 50
Gracchana tẽpora 125
Gracum eſſe 264
Graci leues, & ijdem eloquentes 65.76.
Gracorum regnũ 645
Graci ſacrarum literarum ignari 249
Graij Ilium petẽtes 26
Grãmatici 234.280
Gramm. definiũt vocẽ 795
Gurgulio 784

H

Hadrianus 88
Haredes Chloris 82
Hares Moſis Ieſus Naue 334.351
Hares Herculis Philoctetes 33
Hares Pop. Rom. Flora meretricis 81
Hareditas ſtultitia ad Epicurum 255
Hareſes 393
Harmonia 73
Hebrai 170
Hector 281
Helena 39
Helias 323
Helicon 20
Helleſponticũ mare 53
Helleſpontica Sibylla 27
Hemanuel 326
Heraclides Põticus, 27
Heraclitus 162
Hercules 18.62.76
Hercules adulter 35
Hercules quaſi Africanus inter deos ibid.
Hercules alexicac. 408
Hercules in cœlo 75
Hercules famelicus 94
Hercules ex Hiſpania

vediens 89
Hercules Lindius 95
Herculis mors, & vxorũ, & liberorũ eius 97
Herculis ortus 39
Herculis ſacra 94. 141
Herculis vita, & opera 3
Herillus 211
Hermes Triſmegiſtus, & eius ætas 154.637. 711
Hermaphroditus 73.
Hermopolis vrbs 24
Herophile Sibylla 27
Herodes 321
Herodis ætas ibidem
Heſdras 322
Heſiodus 19
Hiacynthi mors 39
Hieronymus 211
Hieroſolyma 334
Hippolytus 38. 75
Hiſtoricorum ætas 660
Homerus Deos bellantes fecit 14
Homerus ad veritatem nihil 19.26
Homo 117.119.120. 172.3 3.487.591. 598.807
Homo aĩal ſanctũ 547
Homo in angelũ transformatus .672
Homines ante Vulcanum, Liberũ Apollinem, Iouem 307
Hominum & brutorum diſcrimen 117
Hominem bruta imitantur 223
Hominis vniuerſa, brutorum ſingula 539
Homicidium 259.559
Homo quib. cõſtet 720
Hominis cultus 720
Hominis cum Deo cognatio. 458
Homini Deo tribut 515
Homines vt fungi 598
Hominis figura 772
Homo ex humo 707
Hominis imperiũ.600. 694
Hominis munimenta 600.719
Homo mundi dñs 833
Hominis natura 536
Hominũ numerus 69

Homi

Hominis ortus 157.164 173.191.219.260. 515.547.602 720. 752.753.
Hominis propria 694
Hominis ſcientia 159
Homo ſimulacrum 112 421
Hominis vita 177. 519
Honeſtas 219
Honor Deus 82
Horatius 120
Hortenſius 30
Hoſtis ſpūs malus 495
Humana caro eſitata 57
Humana hoſtia 88.90 189
Huma imbecillitas 150
Humanitas 222. 275. 516 520.526
Humilitas 829
Humor. 21. 161
Hydaſpes fluuius, & Rex 646.841
Hyems 160
Hyrcania 433

I

Iacob 332
Ianiculum 49
Ianus 58
Iani facies in numis ibidem
Iapetus 165
Iaſius 103
Icartum mare 53
Ida 96
Idus 38
Idaa 141
Idoneus 523
Iecur 793
Iecoris officium ibid.
Ieſſe 334
Ieſus Chriſtus 313 340.391
Ieſu Chriſti ortus 143. 312.313.314
Ieſu aduentus 325
Ieſu baptiſmus 339
Ieſus filius Dei 337
Ieſus Ioſedech ibid.
Ieſu mors 35
Ieſus Naue 334
Ieſus Naue Auſes 351
Ieſu ſupplicium 321. 346.353

Ignis 161
Ignis accenditur 702
Ignis elemẽtũ 623.658
Ignis interitus 586
Ignis & lux 523
Ignea natura 55
Ignem oculos extinxiſſe 141
Ignis, ex quo orta omnia 161
Ignis ſempiternus 658 659
Ignis vſus 714
Immortalitas. 229.230 306.500.566.618 719.745.834
Imperior. varietas 644
Inachus 41.53
Incendium orbis 168
Incenſi libri Numæ 99
Incenſi libri Protagoræ 697
Incenſus populus in Phrygia 534
Indi 38. India 433
Infantes Saturno immolati 90
Inferi 113
Inferna Plutoni obtigiſſe 46
Inferi, et in his Iupiter, Neptunus, Vulcanus Mercurius, Apollo, Saturnus 383
Ino Leucothea, & Matuta mater 92
Intelligere 520
Inteſtina 786
Inuentores rerum 48
10.44. Ioannes 339
Iordanus ibid.
Ioſedech 337
Ioſues 309
Ira 36.499.517.558 688.728.729
Ira in decore 737
Ira in minoribus coërcendis 557.619
Iſis 45.63
Iſis dea infelix 72
Iſraël 332
Italia & Saturnus 52. 55.58
Italiæ victus 52
Iuba. 63
Iudas 329
Iudas proditor 354
Iudæa 320

Iuda & Iſrael domus 351.364
Iudæi 313.320
Iudæorum filij & poſteri 364.476
Iudæorum ludi 310.313
Iudæorũ correptio 309
Iudaicæ religionis ſacra 349 352
Iudæorum ſeruitus & liberatio 321
Iudæorum veritas 301
Index 405
Iudicis officiũ 197.726
Iudiciũ de Apollonio 407
Iulius Cæſar Deus 67
Iulius Proculus 67
Iumenta 163
Iuno dea infelix 73
Laciniai 41 *Sami* 64
Iunonis ira 44. *Nomẽ* 49. *Ortus.* 41. 44. *Mõetæſimulacrũ* 141
Iouis ætas 103. *Cultus* 47. *Res geſtæ.* 47. *Imperiũ Orientis* 46
Iuramentum 42. *Leges* 50. *Ortus* 41.46.48. *Iura* 55.60.
Iupiter Atabyrius 102 *Caſsius ibid. Cretẽſis* 51.96. *Dæmon* 385 *A dæmonibus inductus* 185. *Danaen violaturus* 44. *Deus* 39.66. *Fabuloſus* 47. *Ganymedẽ rapuit.* 44. *Homo* 33. 48. *Imperij dator.* 47 *Impius* 39. *Labradeus* 103. *Laprius ibi. Latialis.* 98. *Molio.* 102. *Naturalis* 48. *nomẽ.* 49. *Vnus deus.* 48. *Olympius.* 48.113 *Opt. Max.* 39. *Piſtor* 86 *Precatur* 53. *Principatu priuat.* 55. *Repertor hominum & rerum* 41 *Rex* 1. *Sacrificat.* 53. *Salaciſsi.* 70. *eius ſepulcrum.* 50. *Triphyllius.* 47. *Triumphatus à Cupidine* 41
449

Iuramenta Socrat. 268
Ius ciuile 511
Iuris ciuilis inſtitut. 6
Ius naturale 810
Ius trium liberorum. 70.
Iuſtitia ciuilis & naturalis 451. *Fugata* 816. *Laudata & euerſa* 444. *Reſtituta à Cõſtã. Imp.* 673 *Saturno rege,* 51. 413.
Iuſtitiæ imago 503.
Officia 416 515. *Opera* 418. *Patroni* 443. *Præcepta* 17. *Radix* 817. *ſumma* 720. 810. *Trames in cælum* 588
Iuſtus 549. 550
Iuſtus Fabricius 505
Iuſtus Ariſtides ibid.
Iuſtus ſapiens 535. 811
Iuſtus ſtultus 443. 449. 452. 811.
Iuturnæ lacus 140
Iuuare 43
Iuuentus improuida 83.

L

Laborum requi[...] 6
Labra 78[...]
Labradeus Iupiter 102
Lacedæmoniorum dy[...] 86
Lacinia Iuno 141
Lactãtius de ſe 402. 602.
Lælius 451. 505
Lætitia 540
Lais 245
Lamia Euripidis [...]6
Lampſacenorum ſacra Priapi 93
Laomedon 37. 10[...]
Laprius Iupiter 102
Larentinalia 81
Larentia ibid.
Lares 87
Larunda ibidem
Latialis Iupiter 88
Latinæ ætas 103
Latinorum Faunus 63
Lationem mores 88
Lav[...]

Latium 58
Latona dea infelix 73
Laudantium ſides 65
Leæna meretrix Atheniinſis 81
Leda Nemeſis 92
Legat⁹ Carneades 443
Legatus Pontius Pilatus 354
Legati prouinciæ, Syria ibidem
Legati Rom. Ennã 114
Legati Romanorum Erythras 28. 740
Leges Aegyptiorum 24. 311. tabul. 511. Iouis. 50. De latrocinio 561. Minois. 98. Platonis. 269. De reorum defenſione. 397. ciuitatis. 6. Saturni. 6. Ciceronis 66
Lex alia alibi, & alio tempore. 509. Chriſti noua 349. Dei. 439. Moſi data 319. 439. 580. 726. Teſtamentum. 350. 362.

392 vna ſatis 422.
Eadem ſemper. 569
Papia 70. Apud Tauros. 88. Viri & vxoris inter ſe. 571. 827
Lepros 378.
Leucippus 254. 69.
Liberalitas 522. 547
Liberi ludi ſcenici 564
Libertas 536
Libri ad Chriſtianos & aduerſus eos duo 405
Libri contra Chriſtianos, tres 493
Libri Chryſippi 26
Libri Cypriani 411
Liberi Domitij ſepte 485
Libri de religione Græcè ſcripti 99
Libri Hermæ Triſmegiſti 24
Liber Hermæ Triſmegiſti, ὁ λόγος τέλειος 652
Liber Lactantij 31. 167
Liberi in manu ſimu-

laeri Sibylla Albunea 27
Liber Minutij Feliciani 52.401
Libri Nauij de bello Punico 26
Libri Numæ 99
Liber Platonis de anima 257
Libri Protagoræ exuſti publice 697
Lib. ſacræ ſcripturæ 310
Lib. Senecæ de Ira 728
Liber Senecæ, Quare bonis &c. 476
Libri Sibyllini 25.27. 125.740
Libri Sibyllæ Cumanæ 26
Libri Siſinnij 564
Libri de tẽporibus 309
Liber Tertulliani apologeticus 411
Liber Theophili. 103
Libri M. Tullij de officijs 236.486.
Libri M. Varronis 25
Libri φιλαλήθεις 409
Liber patris ætas 179
Liber pater in cœlo 65
Liber pater Deus 77
Liber pater homo. 32.
Libido 36.499 545. 557.569.819
Lingua 377.720.780
Libyca Sibylla. 26
Liber 33.39
Litera 255
Litera Aegyptiorum 24
Literati 565
Literarum ſcientia ad religionem 399
Liuor 144
Locrenſis Proſerp. 142 187
Loquendi initium 517
Lucianus 37
Lucilius ibidem
Lucilius Stoicus 128
Lucretius. 173.251.766
Lucretius veri nihil affert 68
Lucus Egeriæ 75
Ludi Circẽſes 142.564
Ludi Deorum ſacra ibidem
Ludi humano ſanguine

ne 560
Ludi ſcenici 564
Luna Dea 129 132
Lunæ defectus 648.838
Lunæ ſacrificia 94
Luna ſolis ſplendorem accipiet 666
Lunæ vſus 714
Lupa Romuli 80
Lupanaria 80 568
Lux 160
Lyra Mercurius repertor 3[illegible]9

M

Macedonum Cabyrus 64
Magi 182.185.638
Magica ars 184.342
Malum 610.684.
Malum Deus non facit 146
Manus. 763.766. 781
Marcellus. M. 82
Marcionitæ 395
Maris interfuſio 597
Mare Neptunus 135
Mare Neptuno obtigit 46
Maria virgo 325
Mare rubrum 319
Marica Circe 92
Maris vſus 714
Maritima ora M. Antonii. 48
Maro primus noſtrorum poetarum non longè à veritate 20
Marpeſſus 27
Mars homicida 38. 407
Mars & Venus 38.73
Marium & fœminarum creatio & degeneratio 788
Mares ibid.
Maſculum eſſe 264
Maior minori fauet 61
Materia 147.148
Mathematici 275
Matrimonium 269 571.827
Matrim. volucrum 273
Matuta mater 92
Maurorum reges 63

Medendi ars 79
Medici 539
Megarici 230
Melicerta, Palæmon, & Portunnus 94
Meliſſa 101
Meliſſæ ibidem
Meliſſeus Cretæ ibid.
Meliſſei ætas 102
Membra 512.763
Membrana alui 793
Membrorum vſus 772
Menœcei mors 232
Mens 796.802
Mens Dea 82
Mens Deus 20.21.23.
Menti emotæ 17
Mens Harmonia 798
Mens hominis 531.562. 591
Mentes multæ vnius corporis 18
Mentis peccatum 572
Mentis purgatio ibid.
Mentem vnam mundo preſtare 20
Mente vna omnia regi 10
Menſis primus Ægyptiorum Theuth 24
Menſibus 42. *orbis deuaſtabitur* 585
Mentiri 17.196.550. 824
Mentum 781
Mercurius fur 39
Mercurius Deus maiorum gentium 63
Mercurij quinque. 24
Meretrices cultæ Romanis 81
Meretrices in ludis 82
Meridies 160
Meſſana Euhemerus 47
Meſſenij 86
Meſſen: Æſculapius. 37
Meſsius 313
Metus 544
Mileſia Ceres 142.187
Militare 561
Militaris rei dux vnus 14
Mimi 563
Minerua 48
Minerua Athenarũ 64

Digitized by Google

Mineruæ opificum 79
Mineruæ inſomu. 143
Miniſtri ſuppliciorum 433
Minora figuræ maiorũ 641
Minos 661
Minutius Felix 52 401
Miracula Apollonij 407
Miracula Dei 620
Miracula IESV 341
Miracula diſcipulorũ Ieſu 365
Miracula prophetæ magni falſi 650
Miſericordia & humanitas 525 536
Miſericordiæ ope. 825
Mons cæli ſtella 53
Montium & collium vſus. 714
Morbi 537. 543
Moriens 634
Mors 115. 174. 255. 631. *Quieta.* 547. *Recentium natorum* 562. *Secunda.* 627. *Sempiterna* 40. *Hæc vita* 263. *Voluntaria* 232. *In voluptate* 566. *Eius tempus* 758
Mortui 378
Mortui, qui Dij publicè coluntur 66. 72
Mos Græcorũ 65. *Iudæorum* 381. *Stoicorum* 54
Moſes 319. 334
Moſis ætas 309
Mulieres 439. 791
Mulierũ munera 273
Mulier philoſophans 281.
Mulieres non recuſare 572.
Mulieres ſexus infirmi 35
Mulieres Spartanæ 85
Mundus Deus 137
Mundi innumerabiles 700
Mundi ætas 639. *Diſcors concordia* 162 *Fabricatio* 604. *Fi-*

gura 128. Operis im menſitas 13. ſub Imperium decem virorũ 837. Pars, homo 133. Rectio 11. Renouatio 841
Mundi ſenectus 838
Mundi ſimilitudo Archimedis 130
Munera 528. 536. 675. 821
Muſarum inſtinctus, Heſiodi carmen 28
Muſica 280
Muta Dea 87
Mutius Deus 87
Mutinus 441
Muti. 377

N

N*Aeuij bellum Punicum* 26
Nathan 334
Nares 785
Naſus 778
Naſi officia ibid.
Nates 792
Natura 149. 216. 246. 283
Natura benefica 683
Natura boni & mali 721. 830
Natura fortuna 290
Natura ad intelligendum, & ratio 18
Naturalẽ legem, & diuinam eſſe Deum 22
Natura mater 750
Natura nouerca 753
Naturæ repugnare impoßibile 555
Natura ſine ſenſu 706
Natura Stoicorũ 705
Naturæ vis. 702
Naturalem vim eſſe Deum 22.147
Naue 334
Naxus 54
Neceſſitatem diuinam eße Deum 22. 211
Necromantia 184
Nemeſis Leda 92
Nemo vnquã doctior Varrone 251
Neptunus 46. 97
Nept. Circenſes ludi 564

564.822.
Neptun.mare 135
Nero 365
Nerui. 769
Nicanor Hiſtoricus 26
Nilus 284. *Noë* 178
Noë atas 178
Nominum varietas 21
25 541
Nomen filij Dei 312
Nomina mutari 91
541
Nouatiani 395
Nox 161
Nocte aduentus Dei 654
Nubes 714
Numa Pompilius Sabinus 98
Numerus pluralis 392
Numerus duorũ 773
779
Numi cũ facie Iani 58
Nuptiæ Iunonis 73

O

Occidens 159
Occidens plaga inferior 47
Occidentis partem Platoni obtigiſſe ibid.
Occidentem ſeruiturũ 645
Octacilius legatus 28
Octauius Cos. 740
Octauius liber Minutij 52
Oculi 570.776.777
Oculi hominum 577
Odor 6.0. *Oedipus* 562
Olympus cœlum 48
Olympius mons ibid.
Omphale 36
Opertũ Bona Dea 100
Opinatio 202.205
Opera 5:9
Opis captiuitas 61
Opis Iupiter 46.55
Ops Rhea 56
Ops Saturni ſoror, & coniux ibid.
Oracula 59.187
Orationes Circeronis 554
Orator 235.399
Oratoria 280
Orcus, Pluto, & Dieſpiter 60

Orcb

Oreb mons 350
Oriens 159
Orientis imperium 46. 645
Oriens plaga ſuperior 47
Orion 343
Orpheus 18.59
Orphei ætas 101
Orphica ſacra ibid.
Os, & eius vſus 779
Oſſa 763.769
Oua 789
Ouidius 20

P

PActa Titanis cum Saturno 60
Palæmon, & Portunnus Melicerta 92
Palæſtra Mercurij 39
Pallor, & Pauor Dij 82
Palpebræ: 778
Pan 64
Panætius 496
Panes in hoſtium caſtra 86
Panum corona aſelli 93
Paphi Venus 64
Papia lex 70
Papilla 783
Paradiſus 175
Parcæ 43.168
Parricida 562
Parſimonia 546
Parthenia Samus 73
Parthenij 86
Paſcha 383
Paſtorum Deus Quirinus 68
Paſtoribus perſuadere 93
Pater 49
Pater Deus 49.303
Pater & Dominus 304
Patrẽ à filio caſtratũ 54
Patriæ paricida Iulius Cæſar 67
Patris ſimilitudo in filijs 52
Patientia. 189.474. 493.553.555
Paulus Apoſtol. 365. 402
Pauli ad Can. mors 188

Digitized by Google

Pauli IESV diſcipuli mors 366
Paupertas 522
Peccantes 498
Peccata ſubiectorum 728
Peccatorum irritam. 730
Peccata largitione remittuntur 534.
Peccatorum modi 534
Pecc. abolitio 534. 575
Pectus 776
Pedes 792
Penſiles horti, agri, vrbes maria, montes 277
Perdita Cereris filia 74
Perditus Iſidis filius ibidem
Perfectum 12
Peripatetici 154.211 538.542.556.697
Perſarum regnũ 645
Perſica Sibylla 26
Peſtilentia Romæ 147
Petilius 99
Petrus 365.406
Petri mors diſcipuli IESV 366
Phaëthon 163
Phædon 281
Phædra 75
Phalaris 284
Pherecydes 617.619
Phidias 122
Philoctetes 37
Philoſophi 18.21.129. 198.241.808
Philoſophorũ ætas 412. Error 615. Gloria. 5. Cum ſacris literis conſenſus 617
Philoſophia 237. Arceſilæ 205. Defloreſcens 698. Epicureæ ortus 254. Ethica 254 Logica 235. Moralis 210. Ortus 249. Sectæ multæ. 203. Senectus Academiæ 208. Sublata 203
Philoſophus Ariſtippus leno 245.246
Philoſophi ad bene viuendum 5

Philoſophiam duabus rebus conſtare 200
Philoſophi reges 270
Philoſophi religiones ſubſtulerunt 119
Philoſophi veritatem attigerunt 45.617
Phyſica 247
Phyſici 248
Phryges 395. 434
Phrygia Sibylla 27
Picus 99.101
Pietas 222..44
Piſonis annales 26
Piſo C. Iulij ſocer 68
Piſtor Iupiter 86
Plato 22.154.169 267.281.444
Plato & Aegyptus 301
Platonis ætas 711
Plato captus, & redemptus 281
Platonis ciuitas 270. 280
Platonis imitator 22. 65.67.279
Pluto Ageſilaus 46
Pluto Dieſpiter, & Orcus 60
Plutoni inferna obtigiſſe 46
Plutonis ortus 60
Pænitentia 440.534. 575.742 828
Pœnæ præſentes 187
Pœnorum Vranus 62
Poëta 18.399
Poëtarum ætas 660
Poëticus color 44. 48
Poëta de dijs 68
Poëtæ non finxerunt 17.46.
Poëtica licentia 45. 93
Poëtarum mendacium 45.48.79
Poëtarum mos 164
Poëtarum myſteria reuelata 53
Poëtæ officium 45
Poëta Orpheus vetuſtiſſimus 18
Poëtæ vani 25
Poëtæ ad voluptatem 64
Pollex digitus 782
Pollux 38.63

Po

Polycletus 122
Polytes 637
Pompeius adoleſcens 92
Pom. Cn. pater 503
Pomp. Cn. mors ibid.
Pondera 278
Pontifex C. Cæſar 25
Pontifices minores, & maximi 463
Pontificum ſcripta 97
Pontifex Varro 25
Pontius Pilatus 354
Populorum teſtimonia de Dijs 7
Portunnus, & Palæmon Melicerta 92
Poſidonius 728
Poſſe dei eſt 150
Potio Ieſu 356
Potitiorum gens 142
Potitiorum gentis interitus ibid.
Præfectus M. Antonij 142
Prætor Furius Bibaculus 97
Prætor Q. Petilius 99
Præmium pro armis fabricatis Dijs 72
Precationes ad deum 523
Pretium librorum Sibyllinorum 27
Prianus 38.101.105
Priami ætas 103
Priapo aſellus immolatur 93
Priapus victus 93
Primos Ægyptios in cælū ſuſpexiſſe 179
Primi Chananæi Deū ignorauerunt 179
Primùm cor in homine fingitur 788
Primus deorum colendorum auctor 103
Primus Iupiter ſacrificat 54
Primus Iupiter ex Saturni filijs 44
Prima Meliſſa ſacerdos Magnæ matris Deûm 103
Primi oculi in auibus finguntur 789
Primus Orpheus Liberi patris ſacra in Græ

Græciam inuexit 103
Primus Pherecydes de immortalitate animarum 617
Primus Poëtarum noſtrorum Virgilius nō longè à veritate 20
Primus Protagoras dubitauit de dijs 697
Primus rex 60
Primus ſapientiæ gradus 105
Primus Thales de natura 21
Primus Thales philoſophus 249
Prima Venus meretriciam inſtituit 73
Prodigia 140.648
Prodigus 542
Prometheus 164.749
Promethei ætas 166
Proph. 321.400.617.650.660.667.739
Propheta magnus venturus 650
Prophetarum mortes 17 322.
Prophetarum munus 16.17
Propheta non philoſophus 556
Propheta principes, aut etiam Reges 17
Proſerpina 92
Proſerpina Locrenſis 142.187
Protagoras de dijs 10
Protagoræ ætas 697
Prouidentia 10
Pudicitia 571
Pueri 563
Pulmo 784
Punicum bellum Næuij 26.645
Punitio 239
Pyrrhus 142
Pythagoras 21.261.265.619.708
Pythagorica de anima ſententia 261
Pythagoras & philoſophiæ nomen 199.239
Pythagorici 154

Q

Quies 725
Quindecimuiri 271

27
Quirinus 63
Quirinus in cœlo 67
Quirinus Deus 68
Quirinus, Romulus proprius 92
Quod ſupra nos nihil ad nos 267

R

Ratio 137
Ratio animaliũ brutorum 693
Ratione carere 596
Ratio in diſcernendo 717
Ratio diuinorum operum 665
Ratio homini propria 595
Ratio naturæ ſapientis 709
Religio 5.8.79.84.116 137.190.286 389 464.468.739
Religionis cardo 694
Religio Dei vnius veri 469
Religiones deorum 80 468
Religionis diſſolutio 514.694
Religio hominis propria 224
Religio & metus 544 696.713
Religionum origo 63
Renes 793
Reperiſſe artes Mineruam 79
Reperiſſe aruſpicinam dæmones 184
Reperiſſe *aſtrologiam dæmones* ibid.
Reperiſſe augurationẽ dæmones ibid.
Reperiſſe fabricã Vulcanum 79
Reperiſſe frugũ vſum Cererem 78
Reperiſſe magicam dæmnes 184
Reperiſſe medicinam Æſculapium 78
Reperiſſe necromantiã dæmones 184
Reperiſſe oracula dæ-

mones ibid.
Reperiſſe ſtatuas Prometheum 166
Reperiſſe vini vſum Liberum 78
Reſipiſcentia 576
Reſp Rom. 555
Reſponſa & carmina ſacra 25
Reſurrectio Ieſu Chriſti 361
Reſurrectio mortuorũ 642.665.672
Rex Agathocles Siculorum 90
Rex alius deorum aliis temporibus 41
Reges, qui dij habiti fuerunt 55
Regnum diuinum immutabile 56
Regnum Iouis 46
Reges Iudaorum 309 289.315.321
Reges Maurorum conſecrati 63
Rex mundi vnus 29
Regnorum partitio, & ſortitio 46
Rex Perſes 140
Reges philoſophari 270
Reges Philoſophor. Socrates, & Plato 255
Regnum Saturni 52 59.415
Regum templa, & ſimulacra 180.185
Regulus 441
Rhadamanthus 169 661
Rhea 42
Rhea, Ops Latinè 56
Riſus hominis proprius 693
Roma atates 644
Roma capta à Gall. 85
Romani Gracorum imitatores 66
Romanorũ imperium 449.511.811
Romanorum nomen tolletur 644
Romana Philoſophia princeps 71
Romulus 644
Romuli mors 68

Ro

Romulus poſtea Quirinus 91
Rubigo conſecrata 84

S

Sabbati dies 640
Sabinorũ Sãcus 64
Sacra in capitolio Albuneæ Sibyllæ 26
Sacrificia aperto 110
Sacrificia deorum 614
Sacrificia humanæ hoſtiæ 88.89
Sacra Iunonis Sami 73
Sacra viris prohibita videri 266
Sacrilegia Dionyſij Tyranni 123
Sacrilegia Pyrrhi 142
Saitæ 24
Salamin 88
Salluſtius homo eruditus 96
Salluſtius homo nequam 175
Sami Iuno 64
Samia Sibylla 26
Samia vaſa 79
Samus Parthenia 73
Sancus 64
Sanguis 174.769
Sapere 139.302
Sapientia 139.199. 458. *Humana*. 218. *Et religio*. 225. *Eius ſumma*. 219. 242. *Eius gradus* 104
Sapiens,& beatus 299
Sapiens non malus 458
Sapiẽtes ſeptẽ 21.299 300.505.711
Saturnus 17. *Eius ætas* 104. *Captiuitas*. 61. *Nomen*. 56. *Ops ſoror & coniux* 56. *Ortus*. 52 *Venatiões*. 564. *deluſus*. 57. 60. *Homo* 59. *Senſibus carens*. 51. 56. *Terminũ deuorauit* 87
Scena 563.822
Scientia 200.207. 497.500
Scutum Iouis 96

Scuta Saliorum 98
Sedechias 309
Semina 253. 830
Semen genitalis 788
Semen marium & fœminarum 788
Senatus Romuli 138
Seneca 32.577
Seneca Stoicus 23.150
Senes 564
Senſus 776
Senſus corporis 15
Senſuum membra miniſtra 796
Senſus viuus atque cæleſtis, mens vel animus 18
Senſuum voluptates 558
September Aegyptiorum 24
Septenarius numerus 640
Sepulchrum Aeſculapij 38
Sepulcrum Cali 55
Sepulcrum Herculis 37
Sepulcrum Iouis 52
Serapis 92
Sermo 315
Sermo Dei, & verbum Ieſu ibid.
Sermo hominis proprius 692.720
Sermonis ſimilitudo in beſtijs ibid.
Seruire 15
Seruus diuerberatus 142
Seruus liberatus 304
Serui philoſophi 281
Seruus Philoſophus Phædon 281
Serui publici ad ſacrificia Herculis 141
Seipſum vegetans 800
Seueritas 536
Sexuum appetitus 568
Sibylla 740
Signa ante cladẽ 644
Signum ante De aduentum 838
Silenus 93.264
Simulacra 111.184.192
Simulacrum Apollonij 407

Simu

Simulacra propter deſiderium 62
Simulacrum Dei homo 515.534.717
Simulacrum deorum 71
Simulacrum Sibyllæ Tyburtinæ inuentum 27
Simulacrum Tulliæ Ciceronis 66
Simulacrum Veneris armatæ 86
Siniſtra fœminina 788
Socio 577
Socrates 115.154 182.235.255.266 268. 445. 543. 591 697.708
Socrati Ægyptiorum religiones probatæ 268
Socratis confeſſio 288. 680
Socrates ſcurra 268
Sol 55.483
Sol Deus 129 132 161.
Sol clar. ſeptuplo 666
Solis curſus, & Lunæ, & Syderum meatus 206.277
Sol dux 508
Solis magnitudo 483
Sol ſi ſtaret 131.714
Solis tenebræ 648. 838
Solis vſus 714
Solomon 311.334.346
Solomonis ætas 359
Solonis ætas 27
Somnia 209
Somnij Deus autor 804
Somniorum euentus ib.
Somnia prophetarum ibid.
Sophia 248
Spartanæ mulieres 85
Spartiatæ 204
Spectacula 560.821
Spina 765
Spiritus 184
Spirituum bonorum officium 185
Spiritus boni ortus 145
Spiritus Dei 325
Spiritus hominum ib.
Spiritus malus 171

183 186.190479
Splen 793
Stellæ 200
Stella Cancri 43
Stellarum caſus 838
Stercul Diuseus 87
Stoici 130.154.167 538.592 617.687.714
Stoici de animæ immortalitate 258
Stoici de dijs 130
Stoici ad naturalem rationem traducunt 55.71
Stoici de prouidentia 10
Stustitia 283.457.
Stygia palus 42
Subſtantia ignis calor, aquæ humor 161
Suillæ carnis interdictio 349.352.
Superſtitio 72.388 821
Surdi 376
Syluæ 598
Syon mons 350
Syriæ montes 671
Syria prouincia legati 353
Syriæ rex 650

T

TArquinius 645
Tarquinius Superbus 309.337
Tarquitius 38
Tatius 82
Tauri 88
Taurus Europæ 44
Taurus Lunæ mactatur 94
Tellus 103
Templa 580
Templum Caſt.& Poll. 140.Fortunæ equeſt. 141. Chriſti 334 Iunonis Laciniæ 13 Sami 73. Iouis Triphyllij 47 Pectus humanum 85. Regū & ſimulacra 180. à Ioue conſtitutum 102
Tempora 168
Tenebræ 160.288
Terminus Deus 87
Terra 52.114.118.159.

576
Terra 604
Terram calcane 115
Terra Deus 132
Terra & ex ea homo 163
Terræ filij 52
Terræ interitus 586
Terram Iupiter quinquies circuiuit 50
Terra in Luna 276
Terra in medio 656
Terræ nomen 52
Terræ partes 159
Terra in Sole 276
Terræ fœcunditas 604
Terræ tenebræ & lumen 159
Terræ tenebræ, inferi, & mors 160
Terræ vſus 714
Tertullianus 461
Teſtamentum Dei 321
Teſtamenta duo 363
Teſtamentum nouum Chriſtianorum, vetus Iudæorum ibidem.
Tetrarchæ Iudæo. 321
Teucrus 88
Teutas Deus Gallorum 88
Thales Mileſius 21 239.249.
Thallus 58.103
Thebæ 101
Tpemis 42
Themiſte philoſophans mulier 281
Theodorus Cyrenæus 698.831
Thesis 42
Theuth Mercurius 24
Tiberius Attinius 142
Tiberius Cæſar 341
Titan 60.165
Titanes 54 61.417
Tityus 659
Triſmegiſtus 24.154. 711
Triumphus Cupidinis 41
Troia capta 14
Troiani agri Marpeſſus vicus 27
Tyberis 52
Tyburis 27
Tyburtes vel Tyburti-

na Sibylla. 27
Tyndarus 40.64
Tyndaridæ 18
Tyranni mors vi meretricis Leanæ 81
Tuditanus 274
Tullus Hoſtilius 82
Turullius præfectus Antonij 112
Turullij mors, ibid.

V

Valentiniani 395
Valere 695
Dalerius L. 28
Varro M 25.58 173 740.
Varronis M. ætas 344
Varro Cannenſis 188
Vatinius P. 140
Veij 141
Venationes Saturni 564
Venti 64.597 620
Ventorum vſus, 715
Venus armata 86
Venus calua 85
Veneris donaria 122
Venus & Mars 38
Venus Paphi 64
Venus proſtituta 73
Ver 160
Verbis carētes ſoni 692
Veritas 4.18.176.195 309.425
Veritas ſine eloquentia 5.
Veritatis gradus 6°1
Vera imprudentia loquuti 556
Veritas 806. eius obſcuritas 9
Veritas ſuo lumine illuſtris 616
Verres C. 40.124
Vertibula 764
Veſica 787
Veſpaſianus 366
Veſta 50.55
Veſta Iouis educatrix 60
Veſtæ Priapum inſidiatum 91
Veſtalia ſacra. ibid & 267
Veſta terra 135
Vetuſtas 137.651.
Vipera 716
Vir 790

Vires 76
Virgilius 20. 429
Virgines Veſtales 90
Virtus 4.75.145 217.219.126.232. 293 418.458.499 534.612
Virtutis amaritudo 5
Virtus in animi bonis 75
Virtus Bellona 91
Virtutes conſecrari 75.83
Virtus dea 82
Virtutum domicilium 83
Virtutis materia dolor 284
Virtus niſi morte finitur 626
Virtus perpetua 625
Virtutes philoſophis ignotæ 496.500
Virtutes temporariæ vitæ 537
Virtutis via 487.491 615
Vis naturalis diuina ratione prædita deus 21
Viſa credita 638
Vita 160.232 260
Vita actuoſa 546. *Ciuilis* 240. *Optanda* 809. *Perennis* 616 *In virtute* 566. *Duplex* 606.627. *Eius duæ viæ* 487 815
Vitia 36.625
Vitia fieri non naſci 542
Vitia philoſophis ignota 500
Vitiorum ſenectus 626
Vitiorum via 487 491.506
Vitiorum voluptas 5.
Vltor 552
Vlyſſes 103
Vnitas in rebus 13
Volucrum ortus 755
Voluntas 540.545
Voluptas 226.558
Voluptas animalium 566 *Animi* 211. *Aurium* 565. *Corporis* 213. *cum honeſtate* 211.

Oculorum 523
Odoratus & guſtus 566. *Senſuum* 568.
Tactus 568
Virtutis ſociæ 566.
Vox 619.795.693
Vranus 53.59.
Vrani ætas 178
Vranus Pœnorum 63
Vſura 550
Vſus inuentor 719
Vua 785
Vulcanus 55.79
Vulcanus arma Dijs fecit 74
Vulcanus ignis 135
Vulcanus Lemni 64
Vulgi iudicium 116 465
Vxor 572

X

XEnocrates 798
Xenophanes 275

Y

Y *Littera* 488 491

Z

ZAcharias propheta poſtremus 309
Zeno 22.211.215 274.317.406.708
Zeno Epicureus. 258. 268
Zeno, & Stoici 203 317.712
Zεὺs nomen, vnde 43
Zephyrus. 82

F I N I S.

Scoprire un altare p. sopra [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Jos. Gatteschi

11 Luglio 1893

Google